İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL'UN ANADOLU YAKASI KIYILARINDA MESİRE ALANLARININ DÖNÜŞÜMÜ (1839-1938) VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

DOKTORA TEZİ

Özgün ARIN

Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı

Peyzaj Mimarlığı Programı

TEMMUZ 2018

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL'UN ANADOLU YAKASI KIYILARINDA MESİRE ALANLARININ DÖNÜŞÜMÜ (1839-1938) VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

DOKTORA TEZİ

Özgün ARIN
(502102603)

Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı

Peyzaj Mimarlığı Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aygül AĞIR

TEMMUZ 2018

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502102603 numaralı Doktora Öğrencisi Özgün ARIN, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "İSTANBUL'UN ANADOLU YAKASI KIYILARINDA MESİRE ALANLARININ DÖNÜŞÜMÜ (1839-1938) VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Aygül AĞIR** .....
İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Yasin Çağatay SEÇKİN** .....
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Tarkan OKÇUOĞLU .....
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Adnan UZUN .....
Işık Üniversitesi

Dr. Öğr.Üyesi Ebru ERBAŞ GÜRLER .....
İstanbul Teknik Üniversitesi

Teslim Tarihi : 29 Haziran 2018
Savunma Tarihi : 20 Temmuz 2018

Varlığım Kıymetli Ailem'e... ve zamanında buraları hep bağlık olan gizemli İstanbul'a,

ÖNSÖZ

Akademik çalışma sürecimin kurgulanması, yürütülmesi ve desteklenmesi konusunda kendisinden değerli bilgiler edindiğim, bu süreçte bana kazandırdığı moral ve en önemlisi akademik tecrübelerini aktarımıyla gelişmemi sağlayan, bilimselliğin gerekçelerini kazanmanın koşulları konusunda bana her daim yol gösteren, değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. Aygül AĞIR'a bana inandığı ve bu uzun yolu benimle sabırla paylaştığı için minnetlerimi ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Üniversite yaşamına adım atmam ile birlikte eğitimim süresince ve sonrasında engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, çalışmamın temellerini birlikte atmış olduğum çok değerli hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet Cengiz YILDIZCI'ya her daim beni desteklediği için teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Çalışmam esnasında yapıcı fikirleri, olumlu yaklaşımları ve farklı bakış açılarıyla bu sürece zenginlik kazandıran ve destek sağlayan değerli jüri üyesi hocalarım Sayın Prof. Dr. Y. Çağatay SEÇKİN'e ve Sayın Prof. Dr. Tarkan OKÇUOĞLU'na en derin şükran ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Üniversite eğitimim boyunca kendisinden değerli bilgiler edindiğim, olumlu yaklaşımlarıyla bana her zaman güven veren değerli jüri üyesi hocam Sayın Prof. Dr. Adnan UZUN'a vermiş olduğu destek için şükran ve teşekkürlerimi sunuyorum. Değerli görüşleri ve destekleri ile her daim yanımda olduğunu hissettiğim değerli jüri üyesi hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ebru ERBAŞ GÜRLER'e varlığı ve desteği için teşekkürlerimi sunuyorum.

Eğitim ve iş yaşamımda kendilerinden değerli bilgiler ve tecrübeler edindiğim, bana duydukları güven, samimiyet ve her zaman yanımda olduklarını hissettiren varlıkları ile yaşamımda ayrı bir yere sahip olan çok değerli hocalarım Sayın Prof. Dr. Nevin ÇEKİRGE'ye ve Prof. Dr. Nur ESİN'e şükranlarımı ve saygılarımı sunuyorum.

Çalışma sürecinde gereksinim duyduğum bilgilere erişebilme konusunda tarihi harita çevirilerinde desteklerini görmüş olduğum Sayın Fuat RECEP'e ve kendisinden edindiğim bilgiler için Sayın İrfan DAĞDELEN'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Süreç boyunca yanımda olan ve bana inanan değerli hocalarıma ve arkadaşlarıma varlıkları ve sevgileri için teşekkür ediyorum.

Ve son olarak, bu süreçte ve yaşamımın her döneminde yanımda olan, gösterdikleri sonsuz sevgi ve fedakarlık ile beni değerli kılan, bana inanan ve yol gösteren kıymetli annem Rezzan ARIN'a ve kıymetli babam Sinan ARIN'a en içten sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Ağustos 2018

Özgün ARIN
(Peyzaj Yüksek Mimarı)

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xi**
ÇİZELGE LİSTESİ ..... **xv**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xvii**
ÖZET ..... **xxix**
SUMMARY ..... **xxxiii**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Tezin Amacı 1
1.2 Tezin Kapsamı 3
1.3 Tezin Yöntemi 11
1.4 Literatür Araştırması 15
2. MESİRE KAVRAMI **21**
3. 19. YY'A DEĞİN İSTANBUL'UN MESİRE ALANLARI İLE İLGİLİ NOTLAR **41**
4. İSTANBUL'DA MESİRE ALANLARI (19.YY-20.YY) **63**
5. BOĞAZİÇİ ANADOLU YAKASI KIYILARINDA MESİRE ALANLARI **83**
5.1 Istavroz Çayırı (Beylerbeyi-Üsküdar) 84
5.2 Haydarpaşa / İbrahimağa Çayırı (Kadıköy) 113
5.3 Havuzbaşı Mesiresi (Çengelköy-Üsküdar) 161
5.4 Kuleli Bahçe (Kuleli)/Vaniköy 194
5.5 Kuşdili Çayırı/Yoğurtçu Çayırı/Kurbağalıdere (Kadıköy) 219
5.6 Moda Çayırı (Moda-Kadıköy) 268
5.7 Kandilli Bahçe (Setli Mesire) (Kandilli-Üsküdar) 304
5.8 Fenerbahçe/Kalamış (Kadıköy) 336
5.9 Göksu/Küçüksu Mesiresi-Baruthane Çayırı (Anadoluhisarı-Üsküdar) 375
5.10 Kavacık Mesiresi (Kanlıca-Beykoz) 411
5.11 Çubuklu Mesiresi (Çubuklu-Beykoz) 430
5.12 Paşabahçe/İncirköy (Beykoz) 447
5.13 Sultaniye Çayırı (Beykoz) 462
5.14 Beykoz Çayırı (Beykoz) 485
6. SONUÇLAR **515**
6.1 Fiziksel Açıdan Değerlendirme 515
6.1.1 Konum 515
6.1.2 Yeşil Alan Niteliği 528
6.2 Mimari Eserler 541
6.3 Sosyal Durum 545
EKLER **559**
KAYNAKLAR **591**
ÖZGEÇMİŞ **619**

KISALTMALAR

H	**:** Hicri Yıl
M	**:** Miladi Yıl
İBB	**:** İstanbul Büyükşehir Belediyesi
BOA	**:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi
A.AMD	**:** Bab-ı Asafi, Amedi Kalemi
A.DVN	**:** Bab-ı Asafi, Divan-ı Hümayun Kalemi
A.DVNS.MHM.d	**:** Bab-ı Asafi, Divan-ı Hümayun Sicilleri Name-i Hümayun Defterleri
A.E.SABH.I	**:** Ali Emiri, Abdülhamid 1
AE.SAMD.III	**:** Ali Emiri, Ahmed 3
AE.SMRD.III	**:** Ali Emiri, Murad 3
A.MKT	**:** Sadaret, Mektubi Evrakı
A.MKT.DV	**:** Sadaret, Mektubi Kalemi Deavi Kataloğu
A.MKT.MHM	**:** Sadaret, Mektubi Mühimme Kalemi
A.MKT.MVL	**:** Sadaret, Mektubi Kalemi Meclisi Vala Evrakı
A.MKT.NZD	**:** Sadaret, Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair
BEO	**:** Babıali Evrak Odası, Babıali Evrak Odası Evrakı
C.AS	**:** Cevdet, Askeriye
C.BLD	**:** Cevdet, Belediye
C.DH	**:** Cevdet, Dahiliye
C.EV	**:** Cevdet, Evkaf
C.İKTS	**:** Cevdet, İktisat
C.SM	**:** Cevdet, Saray Mesalihi
D.BŞM	**:** Bab-ı Defter, Başmuhasebe Kalemi Evrakı
D.BŞM.d	**:** Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Kalemi Defterleri
D.BŞM.APE.d	**:** Bab-ı Defteri, Başmuhasebe Arpa Emini Defterleri
DH	**:** Dahiliye Nezareti
DH.EUM	**:** Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
DH.EUM.AYŞ	**:** Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi
DH.EUM.ECB	**:** Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Ecanib Kalemi
DH.EUM.KADL	**:** Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kısm-ı Adli Kalemi
DH.EUM.SSM	**:** Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Müdüriyeti
DH.EUM.THR	**:** Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi
DH.H	**:** Dahiliye Nezareti, Hukuk Kalemi
DH.HMŞ	**:** Dahiliye Nezareti, Hukuk Müşavirliği
DH.İD	**:** Dahiliye Nezareti, İdare
DH.İ.UM	**:** Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye

DH.İ.UM.EK : Dahiliye Nezareti, İdare-i Umumiye Ekleri
DH.MB.HPS : Dahiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti
DH.MB.HPS.M : Dahiliye Nezareti, Mebani-i Emiriye-Hapishaneler
DH.MKT : Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi
DH.MUİ : Dahiliye Nezareti, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH.SN.THR : Dahiliye Nezareti, Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi
DH.UMVM : Dahiliye Nezareti, Umur-ı Mahalliyye ve Vilâyat Müdürlüğü Kataloğu
HH : Hazine-i Hassa
HH.d : Hazine-i Hassa, Hazine-i Hassa Defterleri
HH.İ : Hazine-i Hassa, İradeler
HR.HMŞ.İŞO : Hariciye Nezareti, Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR.İM : Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı
HR.MKT : Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi
HR.SYS : Hariciye Nezareti, Siyasi Kalemi
HR.TH : Hariciye Nezareti, Tahrirat-ı Hariciye Odası
HR.TO : Hariciye Nezareti, Hariciye Tercüme Odası
HR.UHM : Hariciye Nezareti, Umur-ı Hukuk-ı Muhtalita Müdüriyeti
İ.AZN : İrade, Adliye ve Mezahib
İ.DH : İrade, Dahiliye
İ.EV : İrade, Evkaf
İ.HR : İrade, Hariciye
İ.HUS : İrade, Hususi
İ.MBH : İrade, Mabeyn-i Hümayun
İ.MF : İrade, Maarif Nezareti
İ.ML : İrade, Maliye
İ.MMS : İrade, Meclis-i Mahsus
İ.MVL : İrade, Meclis-i Vala
İ.ŞD : İrade, Şura-yı Devlet
İ.ŞE : İrade, Şehremaneti
İ.TAL : İrade, Taltifat
İ.TNF : İrade, Ticaret ve Nafia
İ.ZB : İrade, Zabtiye
İE.SM : İbnülemin, Saray Mesalihi
MAD.d : Maliyeden Müdevver Defterler
MF.MKT : Maarif Nezareti, Meclis-i Kebir-i Maarif
ML.EEM : Maliye Nezareti
MV : Meclis-i Vükela, Meclis-i Vükela Matbataları
MVL : Meclis-i Vala, Meclis-i Vala Evrakı
NFS.d : Nüfus, Nüfus Defterleri
PLK.p : Plan Kroki, Plan Proje Kroki
ŞD : Şura-yı Devlet
T.HFN : Ticaret, Nafia, Ziraat, Ticaret Nafia Ziraat Orman Maadin Nezaretleri
TS.MA.d : Topkapı Arşivi, Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri
TSM : Topkapı Sarayı Müzesi
Y.A.RES : Yıldız, Sadaret Resmi Evrakı
Y.A.HUS : Yıldız, Sadaret Hususi

Y.MTV	**:** Yıldız, Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK	**:** Yıldız, Perakende Askeri Maruzatı
Y.PRK.AZJ	**:** Yıldız, Perakende, Arzuhal ve Jurnaller Kataloğu
Y.PRK.BŞK	**:** Yıldız, Perakende, Başkitabet Dairesi Evrakı
Y.PRK.EŞA	**:** Yıldız Perakende, Elçilik-Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y.PRK.HH	**:** Yıldız Perakende, Hazine-i Hassa
Y.PRK.SGE	**:** Yıldız Perakende, Saray Görevlileri Evrakı
Y.PRK.SH	**:** Yıldız Perakende, Sıhhiye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.ZB	**:** Yıldız Perakende, Zabtiye
ZB	**:** Zabtiye Nezareti, Zabtiye Nezareti Belgeleri

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 1.1 : İnceleme kurgusu. **13**
Çizelge 2.1 : Kenti ziyaret eden bazı kişiler ve eserleri. **40**
Çizelge 3.1 : Boğaziçi Anadolu Yakası'ndaki Bizans Dönemi'ne ait olduğu tahmin edilen yapıların konumları. **44**
Çizelge 4.1 : Şirket-i Hayriye Vapur Tarifesi Cetveli. **71**
Çizelge 5.1 : Üsküdar merkeze olan yakınlık durumun göre çalışma alanları. **83**
Çizelge 5.2 : Beylerbeyi'ndeki mimari eserler. **102**
Çizelge 5.3 : Beylerbeyi'ndeki ayazma yapıları. **103**
Çizelge 5.4 : Çengelköy'deki ayazmalar. **183**
Çizelge 5.5 : Havuzbaşı Mesiresi çevresindeki mimari eserlerden bazıları. **184**
Çizelge 5.6 : Kuleli çevresindeki mimari eserler **208**
Çizelge 5.7 : Vaniköy'deki mimari eserler **211**
Çizelge 5.8 : Kandilli'deki mimari eserler **328**
Çizelge 5.8 (devamı) : Kandilli'deki mimari eserler **329**
Çizelge 5.9 : Paşabahçe'deki mimari eserler. **454**
Çizelge 6.1 : Çalışma alanlarının topografik nitelikleri. **519**
Çizelge 6.2 : Ulaşım faaliyetlerinin çalışma alanlarının ait olduğu yerleşimlerdeki gelişim durumu **523**
Çizelge 6.3 : Mesirelerin bulunduğu yerleşimlerin etnik nüfus yapısı. **528**
Çizelge 6.4 : Mesire alanlarının dönüşüm süreci **535**
Çizelge 6.4 (devamı) : Mesire alanlarının dönüşüm süreci **536**
Çizelge 6.5 : Çalışma alanlarının haritalardaki ifade şekilleri. **550**
Çizelge 6.5 (devamı) : Çalışma alanlarının haritalardaki ifade şekilleri. **551**

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1 : Kapsamı oluşturan kurgunun yapısı. **4**
Şekil 1.2 : Çalışma alanlarının kent genelindeki konumu **12**
Şekil 2.1 : Kavramsal sentez **24**
Şekil 2.2 : Kağıthane (sol) ve Küçüksu (sağ) Mesireleri **26**
Şekil 2.3 : Uzunçayır'ın Tahsisatı **27**
Şekil 2.4 : M. 1839 tarihinde Küçüksu Çeşmesi ve çevresi **30**
Şekil 2.5 : H. 1325 (M. 1907) yılında Kağıthane Deresi **33**
Şekil 3.1 : Bizans (sol) ve Osmanlı Dönemi'nde (sağ) Boğaziçi kıyıları **43**
Şekil 3.2 : 17. yy başlarında İstanbul'da bir bağ ve bağcı. **45**
Şekil 3.3 : Buondelmonti İstanbul tasviri, 1422. ..... **47**
Şekil 3.4 : Vavassore Haritası, 16. yy. **48**
Şekil 3.5 : Matrakçı Nasuh Haritası, 1533 ..... **49**
Şekil 3.6 : Grelot, 1680 yılı tasviri **50**
Şekil 3.7 : Piri Reis Haritası, 17. yy kopyası. **50**
Şekil 3.8 : 15. ve 16. yy'daki hasbahçe tasvirlerine ait minyatür çalışmaları **52**
Şekil 3.9 : Levni'nin Surname-i Vehbi eserinde Aynalıkavak tasviri **54**
Şekil 3.10 : Sedad Hakkı Eldem'in Kağıthane Mesiresi plan çizimi **59**
Şekil 3.11 : 1785 tarihli gravür (üst) ve Çadır Köşkü ile birlikte Cedvel-i Sim (alt). **60**
Şekil 3.12 : M. 1819 tarihli Melling gravürü (üst) ve mesireden genel görünüm (alt) **61**
Şekil 4.1 : Şirket-i Hayriye vapurları (üst ve orta) ve Haydarpaşa Garı (alt) **66**
Şekil 4.2 : Yüzyıl başlarında Sarıyer'de bir mesire alanındaki arabacıları gösteren bir fotoğraftan ayrıntı. **68**
Şekil 4.3 : 19. yy'da öne çıkan mesire alanları **69**
Şekil 4.4 : Emirgan (sol) ve Küçüksu'daki (sağ) çeşmeler ve çevresi. **70**
Şekil 4.5 : Millet Parkı planı **73**
Şekil 4.6 : Doğancılar Parkı planı ile birlikte parkın 1940'lar (sağ üst) ve günümüz görünümü **73**
Şekil 4.7 : 18. yy sonundan 20. yy başına kadar etkili olan mesire ve parklar **75**
Şekil 4.8 : Mesireleri etkileyen kronolojik süreç sentezi **79**
Şekil 4.9 : Mesire alanlarına etkiler **80**
Şekil 4.10 : Siyasi, İdari, Sosyal ve Fiziksel alanlarda yaşanan temel gelişmeler **81**
Şekil 5.1 : Istavroz Çayırı'nın günümüzdeki yaklaşık konumu **84**
Şekil 5.2 : Istavroz Bahçesi'nin yaklaşık konumunun eski (üst) ve günümüz (alt) durumu **87**
Şekil 5.3 : Beylerbeyi sahilinde kayıklar **88**
Şekil 5.4 : Beylerbeyi'ne tahsis edilen vapur bilgileri **89**
Şekil 5.5 : Beylerbeyi'ndeki ahşap iskele (sol) ve günümüzdeki hali (sağ) **89**

Şekil 5.6 : Köprünün Çamlıca Tepesi'nden (üst) ve Nakkaştepe'den (alt) günümüz görünümü **90**
Şekil 5.7 : Saray ve arka kısmının 1935 (üst) ve 1936-1940 yılları arası genel yerleşim durumu **93**
Şekil 5.8 : Istavroz'un günümüzde yaklaşık olarak tespit edilen arazisinin durumu (üst) ve Küplüce Mahallesi tarafına bakış (alt) **94**
Şekil 5.9 : Beylerbeyi semtinin 20. yy başındaki genel durumu **96**
Şekil 5.10 : Beylerbeyi Sarayı çevresinin 19. yy'daki genel görünümleri **97**
Şekil 5.11 : Beylerbeyi sırtlarından Boğaz'a bakış **98**
Şekil 5.12 : Beybostanı Sokak üzerindeki boş alan **99**
Şekil 5.13 : Beylerbeyi yerleşimindeki mimari eserler **101**
Şekil 5.14 : Beylerbeyi Camii (Hamid-i Evvel Camii) (sol) ve Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camii (Istavroz Camii) (sağ) **102**
Şekil 5.15 : Beylerbeyi-Istavroz Çayırı'nın tarihsel süreç analizi **104**
Şekil 5.16 : Kauffer Haritası **106**
Şekil 5.17 : Moltke Haritası'nda arazi topografyası ve yol ile dere güzergahları ... **107**
Şekil 5.18 : Stope Haritası'nda Beylerbeyi ve yakın çevresi **108**
Şekil 5.19 : Necib Bey Haritası. **109**
Şekil 5.20 : Cihet Haritası'nda Beylerbeyi ve çevresi **109**
Şekil 5.21 : Cihet Haritası'nda Beylerbeyi ve günümüz durumu karşılaştırması **110**
Şekil 5.22 : Beylerbeyi-Çamlıca Caddesi ve çevresi **111**
Şekil 5.23 : Beylerbeyi Sarayı Bahçesi ve Istavroz Çayırı **112**
Şekil 5.24 : Istavroz Çayırı'nın bir bölümü **112**
Şekil 5.25 : Haydarpaşa Çayırı'nın günümüzdeki yaklaşık konumu **114**
Şekil 5.26 : Ağaçlık ve otluk alanlarıyla çayıra ait bir kartpostal **114**
Şekil 5.27 : Haydarpaşa Garı arazisinden Yeldeğirmeni Mahallesi'ne bakış **115**
Şekil 5.28 : Orgeneral Şahap Gürler Caddesi (üst) ve Ayrılıkçeşmesi'ne geçen yol üzerindeki altgeçit (alt) **116**
Şekil 5.29 : Selimiye Kışlası'ndan Kadıköy'e doğru çayırın genel arazi yapısının tarihi ve günümüz durumu **117**
Şekil 5.30 : Haydarpaşa Garı eski binası (sol üst), ikinci yapılan bina (sağ üst) ve günümüzdeki durumu (alt) **118**
Şekil 5.31 : İşgal yıllarında Haydarpaşa Çayırı'nın bir bölümü **118**
Şekil 5.32 : Köprünün yıkılmadan önceki görünümü **120**
Şekil 5.33 : Gardan İbrahimağa (üst) ve rıhtım (alt) tarafının günümüz durumu **120**
Şekil 5.34 : Ayrılıkçeşmesi'nden geçen ulaşım hatlarının İbrahimağa Mahallesi ve Karacahmet yönlerindeki günümüz durumu **121**
Şekil 5.35 : Kadıköy sahilindeki durak alanı (üst) ve Yeldeğirmeni Mahallesi silüeti (alt). **122**
Şekil 5.36 : İbrahimağa Çayırı'nın günümüzde alışveriş merkezine dönüşen durumu (üst) ve kışla ile gar arasındaki arazi (alt) **122**
Şekil 5.37 : Abdullah Biraderler Arşivi'nden Selimiye Kışlası (sol) ve çayırda talim yapan askerler (sağ). **124**
Şekil 5.38 : M. 1854-55 yıllarında Selimiye Kışlası ve Haydarpaşa Çayırı'nda kurulan ordugah **125**
Şekil 5.39 : Adile Sultan'ın çayırdaki düğünü **127**
Şekil 5.40 : Haydarpaşa'dan Kadıköy'e bakış **127**
Şekil 5.41 : Askeri Karakol Binası **128**
Şekil 5.42 : 1870'li yıllarda Selimiye Kışlası önündeki çayırlık alan (üst) ve Selimiye Kışlası'ndan Kadıköy tarafı yönündeki dere yolu (alt) **129**

Şekil 5.43 : Mezarlığın 19. yy'dan günümüze değin farklı görünümleri **130**
Şekil 5.44 : Selimiye Kışlası ve çevresi ile (üst) Haydarpaşa Garı'nın (alt) günümüz durumu **132**
Şekil 5.45 : Numune Hastanesi (sol üst), Tıp Fakültesi (sağ üst) ve Eğitim Araştırma Hastanesi'nin (alt) günümüz görünümleri **133**
Şekil 5.46 : Ayrılıkçeşmesi'nin 2007 (sol üst) ve 2017 yıllarındaki görünümü..... **135**
Şekil 5.47 : Ayrılıkçeşmesi Mezarlığı ve yol ortasında kalan parçası..... **136**
Şekil 5.48 : Haydar Baba Türbesi..... **137**
Şekil 5.49 : Ladikli Ahmed Ağa Çeşmesi ve çevresinin değişimi. **138**
Şekil 5.50 : Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı'nın tarihsel süreci **139**
Şekil 5.51 : Kauffer Haritası'nda Haydarpaşa ve çevresi..... **141**
Şekil 5.52 : Moltke Haritası'nda çayır ve çevresi..... **142**
Şekil 5.53 : Stolpe Haritası'nda Haydarpaşa ve çevresi **143**
Şekil 5.54 : Goad Haritası'nda Haydarpaşa ve çayırın bir bölümü **144**
Şekil 5.55 : Goad Haritası (üst) ve günümüzde (alt) demiryolu hattı ve çevresi..... **145**
Şekil 5.56 : Alman Mavileri Haritası (üst) ve günümüzde (alt) Talimhane Meydanı ve çevresi **147**
Şekil 5.57 : Talimhane Meydanı ve çevresi..... **147**
Şekil 5.58 : Alman Mavileri Haritası (üst) ve günümüz (alt) durumu **149**
Şekil 5.59 : Alman Mavileri Haritası'nda (üst) ve günümüzde (alt) Talimhane bölgesi ve çevresi **150**
Şekil 5.60 : Alman Mavisi Haritası'nda Talimhane'nin Karacaahmet Mezarlığı tarafındaki konumu (üst) ve günümüz durumu (alt) **151**
Şekil 5.61 : Erkan-ı Harbiye Haritası'nda çayır ve çevresi **152**
Şekil 5.62 : Necib Bey Haritası **153**
Şekil 5.63 : Societe Anonym Ottomane Haritası..... **154**
Şekil 5.64 : Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi Haritası..... **155**
Şekil 5.65 : Haydarpaşa Liman Etüd Haritası. **156**
Şekil 5.66 : Pervititch Haritası'nda Haydarpaşa..... **158**
Şekil 5.67 : Çayıra detaylı bakış..... **158**
Şekil 5.68 : Çayırın Yeldeğirmeni, demiryolu ve Ayrılıkçeşmesi ile ilişkisini gösterir harita **160**
Şekil 5.69 : Talimhane Sokağı ve Meydan..... **161**
Şekil 5.70 : Havuzbaşı Mesiresi'nin günümüzdeki yaklaşık konumu ve yakın çevresi. **162**
Şekil 5.71 : Çengelköy'ün genel arazi yapısının denizden görünümü **164**
Şekil 5.72 : 19. yy'da pazar kayığında yolcular **166**
Şekil 5.73 : Çengelköy İskelesi'nin M. 1900'lerin ilk yarısı (üst), 1976 (orta) ve günümüz (alt) görünümü..... **167**
Şekil 5.74 : M. 1906 yılında Çengelköy'de kayıklar..... **168**
Şekil 5.75 : "Asayiş" adlı Boğaziçi Vapuru..... **168**
Şekil 5.76 : Çengelköy vaziyet planı **171**
Şekil 5.77 : Çengelköy'ün genel planı..... **171**
Şekil 5.78 : Çengelköy'ün farklı noktalarından günümüz yerleşimi..... **172**
Şekil 5.79 : Havuzbaşı Meydanı (mesire alanı) ve çevresinin 1934 tarihli Şehir Rehberi'ndeki konumu..... **175**
Şekil 5.80 : Havuzbaşı Mesiresi'nin (Havuzbaşı Parkı) günümüz durumu **176**
Şekil 5.81 : Havuzların 2004 yılında (üst) ve günümüz (alt) durumu..... **177**
Şekil 5.82 : Mesire alanı çevresindeki sokakların 1952 yılındaki genel durumu.... **178**
Şekil 5.83 : Eski mesire alanındaki parkın günümüzdeki bitki dokusu..... **180**

Şekil 5.84 : Parkın Havuzbaşı Meydan'ından görünümü **181**
Şekil 5.85 : Şeyh Nevruz Camisi **182**
Şekil 5.86 : Çengelköy'deki mimari eserlerden bazıları **185**
Şekil 5.87 : Çengelköy'deki mimari eserlerden bazıları **186**
Şekil 5.88 : Havuzbaşı Mesiresi'nin tarihsel gelişim süreci **187**
Şekil 5.89 : Kauffer Haritası'nda Çengelköy **188**
Şekil 5.90 : Moltke Haritası'nda Çengelköy'ün topografik yapısı **189**
Şekil 5.91 : Necib Bey Haritası'nda Çengelköy ve çevresi **189**
Şekil 5.92 : Havuzbaşı Deresi ve mesire alanı **190**
Şekil 5.93 : Eski mesire alanı ve günümüzdeki park hali **191**
Şekil 5.94 : Eski mesire alanı ve çevresi **193**
Şekil 5.95 : Kuleli Bahçe ve Vaniköy'deki Papaz Korusu'nun günümüzdeki yaklaşık konumları **195**
Şekil 5.96 : Kuleli'den Boğaz'a bakış,1890-1900 yılları arası **197**
Şekil 5.97 : Çengelköy'den Kuleli'ye doğru 1930'lardaki arazi durumu **198**
Şekil 5.98 : Kuleli Bahçe ve Vaniköy yamaçları **199**
Şekil 5.99 : Vaniköy'ün doğal arazi yapısının 20. yy başı ve günümüz durumu. **199**
Şekil 5.100 : Maurice Meys'in gözünden 1906 ylında Vaniköy sahili ve günümüz **200**
Şekil 5.101 : M. 1815 tarihinde Vaniköy yerleşimi **201**
Şekil 5.102 : Kuleli Bahçe arkasındaki yerleşim dokusu **202**
Şekil 5.103 : Arka yamaçlarda Ayçiçeğim Sokak Çıkmazı'ndan Kuleli ve eski hasbahçe'ye bakış **202**
Şekil 5.104 : Vaniköy sahili yerleşim durumu. **203**
Şekil 5.105 : Kuleli sahili ve Kuleli Parkı. **204**
Şekil 5.106 : Vaniköy Parkı **205**
Şekil 5.107 : Vaniköy sahili ve yamaçlarında Boğaziçi peyzajı. **205**
Şekil 5.108 : Vaniköy Parkı ve sahil kıyısı **206**
Şekil 5.109 : Kuleli Askeri Lisesi Binası ve yanında Kaymak Mustafa Paşa Camisi **207**
Şekil 5.110 : Kaymak Mustafa Paşa Camisi'nin sahilden görünüşü **207**
Şekil 5.111 : Vaniköy Süleyman Efendi Çeşmesi **210**
Şekil 5.112 : Vani Mehmet Efendi Camisi ve sahile bakan ön cephesi. **210**
Şekil 5.113 : Kuleli yerleşiminin tarihsel süreç analizi **212**
Şekil 5.114 : Vaniköy yerleşiminin tarihsel süreç analizi **213**
Şekil 5.115 : Kauffer Haritası'nda Kuleli Bahçe ve Vaniköy **214**
Şekil 5.116 : Moltke Haritası'nda Kuleli ve Vaniköy civarı **215**
Şekil 5.117 : Necib Bey Haritası'nda Kuleli ve Vaniköy çevresi **216**
Şekil 5.118 : Kuleli sahili ve gerisindeki alan **217**
Şekil 5.119 : Vaniköy Camisi ve çevresi **218**
Şekil 5.120 : Kuşdili Çayırı'nın günümüz konumu **220**
Şekil 5.121 : Kurbağalıdere ve çevresi ile birlikte Taşköprü **221**
Şekil 5.122 : Kurbağalıdere Köprüsü'nün M. 1907 yılı ve günümüz durumu **222**
Şekil 5.123 : Taşköprü'nün M. 1907 yılındaki ilk hali (üst) ve taş ile mermerden yapılan ikinci Taşköprü (alt) **223**
Şekil 5.124 : Taşköprü'nün ilerisindeki tren yolunun geçtiği köprü **224**
Şekil 5.125 : Dere üzerinde ulaşımın eski ve günümüz durumu **224**
Şekil 5.126 : Stadyum ve Kuşdili Otoparkı taraflarında dere çevresi. **225**
Şekil 5.127 : H. 1329 (M.1911) tarihli Kadıköy haritasında Kurbağalıdere ve çevresi **226**

Şekil 5.128 : Kurbağalıdere ve çevresi **228**
Şekil 5.129 : Kadıköy'ün M. 1922 tarihinde (üst) ve günümüzdeki (alt) durumu .. **230**
Şekil 5.130 : Kurbağalıdere ve çevresinin günümüz durumu..... **231**
Şekil 5.131 : Kuşdili Çayırı'nın yeşil alan (üst), pazar yeri (orta) ve günümüzdeki otopark (alt) görünümleri **238**
Şekil 5.132 : Çayırın 19. yy sonları(üst), 1980'li yıllar (orta) ve günümüzdeki (alt) durumu..... **240**
Şekil 5.133 : Yoğurtçu Parkı ve çevresinin eski ve günümüz durumu..... **242**
Şekil 5.134 : Kurbağalıdere, Yoğurtçu Parkı ve eski Kuşdili Çayırı'nın günümüz durumu **243**
Şekil 5.135 : Kuşdili Tiyatrosu ve Sineması'nın tarihi (üst) ve günümüz (alt) görünümleri..... **245**
Şekil 5.136 : Arnavut'un Kır Kahvesi'nin 1950'li yıllardan sonrasına ait bir görünümü **246**
Şekil 5.137 : Mahmut Baba Türbesi ve yanındaki mezarlığın günümüz görünümü **247**
Şekil 5.138 : Yoğurtçu Çeşmesi'nin günümüz durumu **248**
Şekil 5.139 : Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları'nın Kurbağalıdere ile birlikte tarihsel gelişim süreci..... **250**
Şekil 5.140 : Kauffer Haritası'nda Kuşdili Çayırı ve çevresi **251**
Şekil 5.141 : Moltke Haritası'nda Kuşdili ve çevresi..... **252**
Şekil 5.142 : 19. yy ve günümüzde Kuşdili ile Yoğurtçu Çayırları **254**
Şekil 5.143 : Goad Haritası'nda Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları..... **255**
Şekil 5.144 : Alman Mavileri Haritası'nda Kuşdili Çayırı ve çevresi..... **256**
Şekil 5.145 : Alman Mavileri Haritası'nda Tahta Köprü (Kurbağalıdere Köprüsü) ve çevresi **257**
Şekil 5.146 : Alman Mavileri Haritası'nda Yoğurtçu Çayırı'nın bir bölümü **258**
Şekil 5.147 : Erkan-ı Harbiye Haritası'nda çayırların çevresinin 20. yy başındaki durumu..... **259**
Şekil 5.148 : Necib Bey Haritası'nda Kuşdili ve çevresindeki yerleşim durumu ... **259**
Şekil 5.149 : Sociate Anonym Ottomane Haritası'nda çayırlar ve yakın çevresi ... **261**
Şekil 5.150 : Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi Haritası'nda dere ve yakın çevresi **262**
Şekil 5.151 : Pervititch Haritası'nda Kuşdili Çayırı ve Yoğurtçu Parkı..... **264**
Şekil 5.152 : Pervititch Haritası'nda Kuşdili'nin demiryolu tarafı..... **265**
Şekil 5.153 : Pervititch Haritası'nda Kuşdili'nden Bahariye tarafının genel durumu **266**
Şekil 5.154 : Pervititch Haritası'nda Yoğurtçu Parkı ve çevresi **267**
Şekil 5.155 : Moda semti ve yakın çevresinin günümüzdeki konumu..... **269**
Şekil 5.156 : Mühürdar'dan Kadıköy Selimiye'ye bakış ve tepede Zaharoff Yalısı..... **270**
Şekil 5.157 : Kurbağalıdere tarafına doğru yamaçlar **270**
Şekil 5.158 : Moda Çayırı..... **271**
Şekil 5.159 : Moda İskelesi'nin inşası öncesi ve sonrasında günümüz görünümleri..... **272**
Şekil 5.160 : Moda İskelesi ve çevresinin eski ve günümüze yakın görünümü..... **274**
Şekil 5.161 : M. 1900'lerin başlarında Mühürdar Sahili **276**
Şekil 5.162 : Mühürdar Bahçesi'nin 1930 (üst) ve 1956 (alt) yıllarına ait görünümleri ve günümüz durumu..... **276**
Şekil 5.163 : Moda Aile Bahçesi **277**

Şekil 5.164 : Moda Parkı'ndan görünümler.....**279**
Şekil 5.165 : Moda İskelesi'ne bakan yönde Ferit Tek Sokağı'nın eski (sol) ve günümüz (sağ) durumu **279**
Şekil 5.166 : Moda sahiline inen yamaçların bitki dokusu çeşitliliği.....**280**
Şekil 5.167 : Moda Camisi (sol) ve Şifa Camisi (sağ).....**281**
Şekil 5.168 : Mihitarist Papaz Okulu ve alanın günümüz durumu.....**282**
Şekil 5.169 : Moda Plajı'ndan 1950'li yıllara ait bir görünüm.....**283**
Şekil 5.170 : Koço Restoran ve çevresinin eski (üst ve orta) ve günümüz (alt) görünümü. **284**
Şekil 5.171 : Beş çifte kayıkların kıyıdan ayrılışı, arkada Moda Burnu.....**284**
Şekil 5.172 : Moda İskelesi.....**285**
Şekil 5.173 : Moda Çayırı ve Moda yerleşiminin tarihsel süreç analizi.....**286**
Şekil 5.174 : Kauffer Haritası'nda Moda Burnu ve çevresi. **288**
Şekil 5.175 : Moltke Haritası'nda Moda Yarımadası **289**
Şekil 5.176 : Stolpe Haritası'nda Moda yerleşimi **290**
Şekil 5.177 : Goad Haritası'nda Küçük Moda ve çevresi.....**292**
Şekil 5.178 : Goad Haritası'nda Küçük Moda'dan Yoğurtçu Çayırı'na doğru genel durum. **293**
Şekil 5.179 : Alman Mavileri Haritası'nda Küçük Moda (üst) ve günümüz durumu (alt).....**294**
Şekil 5.180 : Moda İskelesi ve çevresinin Alman Mavileri Haritası'ndaki (üst) ve günümüzdeki (alt) durumları.....**295**
Şekil 5.181 : Erkan-ı Harbiye Haritası'nda Moda **296**
Şekil 5.182 : Necib Bey Haritası'nda Moda ve çevresi **296**
Şekil 5.183 : Sociate Anonym Ottomane Haritası'nda Moda. **297**
Şekil 5.184 : Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi Haritası'nda Moda'nın yerleşim durumu **298**
Şekil 5.185 : Kolej bahçesinden Fenerbahçesi'ne bakış.....**298**
Şekil 5.186 : Küçük Moda ve çevresi **299**
Şekil 5.187 : Pervititch Haritası'nda Moda'nın bir bölümü **301**
Şekil 5.188 : Bakla Tarlası ve çevresinin 1937 yılı (üst) ve günümüz (alt) durumu **303**
Şekil 5.189 : Bakla Tarlası'nın bir bölümünün günümüz durumu **304**
Şekil 5.190 : Kandilli semtinin bir bölümünün günümüzdeki konumu.....**305**
Şekil 5.191 : Vaniköy'den Kandilli'ye bakış.....**308**
Şekil 5.192 : Kandilli kıyılarından yamaçlara bakış.....**309**
Şekil 5.193 : M. 1853 tarihli arşiv belgesi **311**
Şekil 5.194 : Kandilli İskelesi'nin eski ve günümüz durumu.....**312**
Şekil 5.195 : Kandilli'nin 1815 yılına ait yerleşim planı.....**316**
Şekil 5.196 : Kandilli'ye genel bakış.....**317**
Şekil 5.197 : İskele Sokak boyunca yerleşim durumu.....**318**
Şekil 5.198 : Kandilli'den görünümler **319**
Şekil 5.199 : Kandil Bahçesi, Şehinşehname. **320**
Şekil 5.200 : Cemile Sultan Korusu'nun semtin girişinden günümüz (üst) ve 2015 yılına ait (alt) genel görünümü **322**
Şekil 5.201 : Kandilli yamaçlarının 19. yy'daki genel görünümü.....**323**
Şekil 5.202 : İskele Sokak ve çevresinin bitki dokusu. **324**
Şekil 5.203 : Kandilli İskelesi ve İskele Sokak sırasındaki mimari eserler.....**326**
Şekil 5.204 : Adile Sultan Sarayı.....**327**
Şekil 5.205 : Kandilli yerleşiminin tarihsel süreç analizi **330**

Şekil 5.206 : Kauffer Haritası'nda Kandilli ve çevresi..... **331**
Şekil 5.207 : Moltke Haritası'nda Kandilli ve çevresi **332**
Şekil 5.208 : Necib Bey Haritası'nda Kandilli ve çevresi **332**
Şekil 5.209 : Cihet Haritası ve günümüz durumu **333**
Şekil 5.210 : Cihet Haritası ve günümüzde tarihi İskele Caddesi **334**
Şekil 5.211 : Kandilli setli mesiresinin plan (üst), kesit (orta) ve ön görünüşü (alt). **335**
Şekil 5.212 : Fenerbahçe ve Kalamış'ın günümüzdeki yaklaşık konumları **336**
Şekil 5.213 : Fenerbahçe Parkı ve Kalamış Koyu'nun 1900'lı yıllar (üst) ve günümüze ait (alt) görünümü..... **337**
Şekil 5.214 : Grelot tarafından yapılan çizimde sol alt köşede Fenerbahçe ve Fener Köşkü görülmektedir **339**
Şekil 5.215 : St. Joseph Lisesi bahçesinden Fenerbahçe'ye bakış **339**
Şekil 5.216 : Fenerbahçe'ye ulaşan ek hattın 1934 tarihli şehir rehberindeki konumu (üst) ve 1950'li yıllarda park ile olan bağlantısını gösterir fotoğraf (alt)..... **341**
Şekil 5.217 : Fenerbahçe'de kurulan eski ahşap istasyon binası **342**
Şekil 5.218 : Tren yolu hattı **343**
Şekil 5.219 : Atatürk'ün Fenerbahçe ziyareti **343**
Şekil 5.220 : Belvü Gazinosu'nun kıyıdan görünüşü (sol üst), koyda sandallar (sağ üst) ve günümüzdeki marina hali (alt) **345**
Şekil 5.221 : Kalamış'tan Fenerbahçe Parkı girişindeki otoparka kadar uzanan bazı yolların mevcut durumu **346**
Şekil 5.222 : 1710 yılında Loos tarafından çizilen Şadırvan Köşkü **350**
Şekil 5.223 : Viyana National Bibliotech binasındaki Fenerbahçe resminin Ord.Prof. Süheyl Ünver tarafından aslına uygun çizilmiş halidir..... **350**
Şekil 5.224 : Demiryolu hattı **354**
Şekil 5.225 : Fenerbahçe'nin 19. yy (üst) ve 1900'lü yıllara ait (alt) bitki örtüsünden görünümler..... **356**
Şekil 5.226 : Parkın yanındaki deniz hamamları ve günümüz durumu..... **357**
Şekil 5.227 : Parkın yanındaki kafe-restoran (sol) ve parkın girişi (sağ) **358**
Şekil 5.228 : Parkın farklı noktalarından manzaralar **358**
Şekil 5.229 : Loos'un çiziminde Şadırvan Köşkü **359**
Şekil 5.230 : Şadırvan Köşkü **360**
Şekil 5.231 : Fransız Askeri Ataşesi Pertusier'in albümünde Préault imzalı gravür **361**
Şekil 5.232 : Dalyanın 1940'lı yıllara ait görünümleri..... **362**
Şekil 5.233 : Atatürk'ün 3 Mayıs 1918'de Fenerbahçe'yi ziyaretinden bir fotoğraf..... **362**
Şekil 5.234 : Parkın içinde kalan hamam yapısı..... **363**
Şekil 5.235 : 29 Aralık 1936 tarihli arşiv belgesinde Fenerbahçe'nin tanımlanması **364**
Şekil 5.236 : 8 Mart 1937 tarihli ve H. Prost imzalı Yarımada ve çevresinin arazi kullanım planı..... **365**
Şekil 5.237 : 17 Mart 1937 tarihli arşiv belgesinde mesire ve çevresinin alan kullanım durumu açıklamaları **366**
Şekil 5.238 : Fener ve çevresinin 1950 (sol üst), 1961 (sağ üst) ve günümüzde parkın kıyı şeridinden görünümleri..... **367**
Şekil 5.239 : Fenerbahçe/Kalamış semtinin eski mesire alanı ile birlikte geçirdiği tarihsel süreç analizi..... **368**

Şekil 5.240 : Kauffer Haritası'nda Fenerbahçe Yarımadası ve çevresi. **369**
Şekil 5.241 : Erkan-ı Harbiye Haritası'nda Fenerbahçe ve çevresi **370**
Şekil 5.242 : Necib Bey Haritası. **371**
Şekil 5.243 : Hermann Jansen'in 8 Ağustos 1935 yılına ait Fenerbahçe Parkı planı çizimi **372**
Şekil 5.244 : Hermann Jansen'in park için önerdiği plan **373**
Şekil 5.245 : H. Prost tarafından Fenerbahçe Parkı için önerilen 12 Ekim 1940 tarihli peyzaj projesi. **374**
Şekil 5.246 : Göksu-Küçüksu Mesiresi ve Baruthane Çayırı'nın günümüzdeki yaklaşık konumları **375**
Şekil 5.247 : Mesirenin günümüz durumu **377**
Şekil 5.248 : Göksu kıyısındaki Baruthane Parkı **378**
Şekil 5.249 : Küçüksu (solda, 1960) ve Göksu (sağda, 1940) Vapurları. **379**
Şekil 5.250 : Göksu Köprüsü'nün 1940'lar (üst) ve günümüzdeki durumu (alt) **380**
Şekil 5.251 : Göksu Köprüsü'nün 19. yy (üst) ve günümüz durumu (alt). **385**
Şekil 5.252 : Mesire alanının 1963 yılındaki durumu. **386**
Şekil 5.253 : M. 1892 yılında Küçüksu Kasrı ve çevresi **389**
Şekil 5.254 : M. 1900'lerde Küçüksu Çayırı'nda tuluat. **391**
Şekil 5.255 : Göksu Deresi çevresi ve Anadoluhisarı'na bakış **392**
Şekil 5.256 : Osmanlı Mezarlığı ve Göksu Deresi çevresinin günümüz durumu **395**
Şekil 5.257 : Göksu Deresi kıyısından tepelik alana bakış **396**
Şekil 5.258 : Küçüksu Kasrı'nın eski (üst) ve günümüz görünümü (alt) **397**
Şekil 5.259 : Alandaki mimari eserlerden bazıları **399**
Şekil 5.260 : Göksu-Küçüksu Mesiresi ile Baruthane Çayırı'nın tarihsel süreç analizi **400**
Şekil 5.261 : Kauffer Haritası'nda Göksu ve Küçüksu Dereleri ve çevresi **401**
Şekil 5.262 : Moltke Haritası'nda Göksu ve Küçüksu'nun genel arazi yapısı **402**
Şekil 5.263 : Necib Bey Haritası'nda genel yerleşim durumu **402**
Şekil 5.264 : Göksu Deresi ve yakın çevresi **403**
Şekil 5.265 : Cihet Haritası'nda Göksu Deresi ve çevresi. **404**
Şekil 5.266 : Cihet Haritası'nda Göksu Deresi çevresindeki mezarlık alan ve çeşme **405**
Şekil 5.267 : Küçüksu Deresi ve Hekimbaşı Deresi çevresi **406**
Şekil 5.268 : Küçüksu-Göksu Dereleri ve yakın çevresi **408**
Şekil 5.269 : Cihet Haritası'nda Küçüksu Sarayı ve mesirenin yakın çevresi **410**
Şekil 5.270 : Göksu-Küçüksu Çayırı'nın 100 ile 200 yıl önceki durumlarını gösterir plan. **411**
Şekil 5.271 : Kanlıca yerleşimi ve eski mesire alanının yaklaşık konumu **412**
Şekil 5.272 : Kavacık Deresi çevresi ve kıyı kesimi. **413**
Şekil 5.273 : Kanlıca İskelesi'nin 1880 (üst) ve 2007 (alt) yıllarına ait görünümü. **414**
Şekil 5.274 : Kanlıca'nın kıyı kesiminde yerleşim **417**
Şekil 5.275 : Körfez ve çevresinin 20. yy başındaki görünümü **417**
Şekil 5.276 : Kıyı hattı ve yerleşimin günümüz durumu **418**
Şekil 5.277 : 19. yy'da körfez ve yamaçların bitki örtüsü **419**
Şekil 5.278 : Kanlıca sahili **420**
Şekil 5.279 : Kavacık Deresi ve çevresinin günümüz durumu **421**
Şekil 5.280 : Kanlıca İskelesi ve çevresinin günümüz görünümü **422**
Şekil 5.281 : Kanlıca yerleşiminin tarihsel süreç analizi **423**
Şekil 5.282 : Kauffer Haritası'nda Kanlıca ve çevresi. **424**

Şekil 5.283 : Moltke Haritası'nda Kanlıca Körfezi **425**
Şekil 5.284 : Necib Bey Haritası'nda Kanlıca ve çevresi **426**
Şekil 5.285 : Necib Bey Haritası'nda Kanlıca yerleşimi **426**
Şekil 5.286 : Mesirenin Cihet Haritası (üst) günümüz durumu (alt) karşılaştırması **427**
Şekil 5.287 : İskele ve çevresinin değişim durumu **428**
Şekil 5.288 : Kanlıca yerleşimi, körfez ve mesire alanının M. 1860 yılındaki durumu **429**
Şekil 5.289 : Eski mesire alanının günümüzdeki yaklaşık konumu **430**
Şekil 5.290 : Çubuklu sahili ve yamaçlarrındaki ağaçlık alan **431**
Şekil 5.291 : Çubuklu Deresi ve eski mesire alanının kıyı şeridinden günümüz görünümleri. **432**
Şekil 5.292 : Çubuklu İskelesi'nin 1915 ve 2007 yıllarına ait görünümü **432**
Şekil 5.293 : İstanbul Ansiklopedisi'nde Çubuklu Çayırı ve çevresinin genel planı **434**
Şekil 5.294 : Çubuklu sahili ve çevresi **438**
Şekil 5.295 : Feyzabad Mesiresi'nden bir kesit. **439**
Şekil 5.296 : Mesiredeki havuz, çeşme ve mihrap sütunu. **439**
Şekil 5.297 : Çubuklu yerleşiminin tarihsel süreç analizi **441**
Şekil 5.298 : Kauffer Haritası'nda Çubuklu ve çevresi **442**
Şekil 5.299 : Necib Bey Haritası'nda Çubuklu **443**
Şekil 5.300 : Cihet Haritası (üst) ve günümüzde (alt) mesire ve çevresi **444**
Şekil 5.301 : Mesireden içeri doğru uzanan Dedeoğlu Bahçeleri **445**
Şekil 5.302 : 18. yy sonları ve günümüzde mesirenin bir bölümü **446**
Şekil 5.303 : Çubuklu Burunbahçe'nin 1930'lu yıllardaki durumu **447**
Şekil 5.304 : Paşabahçe yerleşiminin günümüzdeki konumu **448**
Şekil 5.305 : İncirköy yerleşiminin günümüzdeki konumu. **448**
Şekil 5.306 : Paşabahçe İskelesi'nin eski ve günümüz görünümü **450**
Şekil 5.307 : Paşabahçe'nin kıyı kesimi yerleşim durumu. **452**
Şekil 5.308 : Paşabahçe Cam Fabrikasının 1935 yılı (1) ve günümüz durumu (2) ile birlikte diğer sanayi yapılarının mevcut durumu (3) **455**
Şekil 5.309 : Aya Konstantin ve Eleni Kilisesi **456**
Şekil 5.310 : Paşabahçe/İncirköy yerleşiminin tarihsel süreç analizi. **457**
Şekil 5.311 : Kauffer Haritası'nda İncirköy ve çevresi **458**
Şekil 5.312 : Necib Bey Haritası'nda Paşabahçe-İncirköy. **459**
Şekil 5.313 : Cihet Haritası (sol) ve günümüzde (sağ) Paşabahçe ile çevresi **460**
Şekil 5.314 : Cihet Haritası (üst) ve günümüzde (alt) Paşabahçe ve çevresi. **461**
Şekil 5.315 : Sultaniye Çayırı'nın günümüzdeki konumu **463**
Şekil 5.316 : C. Loos'un 1710 tarihli çiziminde Sultaniye Bahçesi **464**
Şekil 5.317 : Ayvalı Dere ve çevresindeki yerleşim dokusu **466**
Şekil 5.318 : Parkın çevresindeki yollar. **467**
Şekil 5.319 : Park çevresindeki genel yerleşim durumu **469**
Şekil 5.320 : Sultaniye Parkı'ndan görünümler **473**
Şekil 5.321 : Ayios Eostantinos Ayazması **474**
Şekil 5.322 : Deniz içinde kurulan köşk **475**
Şekil 5.323 : Sultaniye Çeşmesi ve namazgahın günümüz durumu **476**
Şekil 5.324 : Fabrika arazisinin Ayvalıdere Sokak'tan görünümü **476**
Şekil 5.325 : Sultaniye Çayırı'nın tarihsel süreç analizi **478**
Şekil 5.326 : Kauffer Haritası'nda Sultaniye ve çevresi **479**
Şekil 5.327 : Necib Bey Haritası'nda Sultaniye ve çevresi **480**

Şekil 5.328 : Cihet Haritası (üst) ve günümüzde (alt) Sultaniye Mevkisi. **481**
Şekil 5.329 : Çayır içindeki çeşme ve namazgah **481**
Şekil 5.330 : Sultaniye'nin bir bölümü **482**
Şekil 5.331 : Çayır ve çevresinin 20. yy başlarında genel durumu. **483**
Şekil 5.332 : Sultaniye Köşkü ve çevresinin 18. yy'daki durumu **484**
Şekil 5.333 : Beykoz Çayırı'nın yakın çevresi ile birlikte günümüzdeki konumu **486**
Şekil 5.334 : Tokat Deresi'nin farklı açılardan günümüz durumu **487**
Şekil 5.335 : Çayırın yerleşim alanları arasındaki günümüz durumu **487**
Şekil 5.336 : Beykoz İskelesi günümüz konumu ve Beykoz Vapuru **489**
Şekil 5.337 : İskele ve gerisindeki yerleşim dokusu **489**
Şekil 5.338 : Çayır ve çevresinin 19. yy'daki durumu **491**
Şekil 5.339 : Çayır ve çevresinin günümüzdeki detaylı incelemesi **492**
Şekil 5.340 : Beykoz yerleşim durumu **493**
Şekil 5.341 : Kıyı şeridinin eski (sol) ve günümüz (sağ) durumu **493**
Şekil 5.342 : Çayırda kurulan köşk **495**
Şekil 5.343 : Beykoz Çayırı'nın tahmini sınırları (üst) ve anıt ağaçları (alt) **498**
Şekil 5.344 : Doğu Kapısı Caddesi kenarındaki boş alan. **499**
Şekil 5.345 : Çayırdan görünümler **500**
Şekil 5.346 : Çayırdan görünümler **501**
Şekil 5.347 : İshak Ağa Çeşmesi **501**
Şekil 5.348 : Şeyh Ethem Efendi Tekesi **502**
Şekil 5.349 : Fabrika, Ortaçeşme ve Mustafa Ağa Camileri **503**
Şekil 5.350 : Beykoz Çayırı'nın tarihsel süreç analizi **504**
Şekil 5.351 : Kauffer Haritası'nda Beykoz Çayırı ve çevresi **506**
Şekil 5.352 : Necib Bey Haritası'nda çayır çevresi **507**
Şekil 5.353 : Cihet Haritası'nda Beykoz Çayırı (üst) ve günümüz (alt) **509**
Şekil 5.354 : Çayırın kıyı kesiminin Cihet Haritası'nda (üst) ve günümüzdeki (alt) durumu **510**
Şekil 5.355 : Beykoz Kasrı ve çayırın Cihet Haritası (üst) ve günümüz (alt) durumu **511**
Şekil 5.356 : Beykoz Çayırı ve çevresi. **512**
Şekil 6.1 : Çalışma alanlarının konumu **516**
Şekil 6.2 : Topografya niteliklerinin etkisiyle mesire kimliği öne çıkan alanlar **519**
Şekil 6.3 : Ulaşımdaki gelişmelerin kronolojik sentezi **524**
Şekil 6.4 : Mesirelerin bulunduğu yerleşimleri etkileyen temel konular **527**
Şekil 6.5 : Mesire alanlarının bütünleştiği kavramların sentezi **530**
Şekil 6.6 : Mesire alanlarının kullanım açısından sınıflandırması **537**
Şekil 6.7 : Mesire alanlarının günümüzdeki varlık durumu **538**
Şekil 6.8 : Mesirelerde öne çıkan mimari eserler **543**
Şekil 6.9 : Mesirelerin sosyal kimlik açısından sınıflandırması **548**
Şekil 6.10 : Tarihi harita içeriklerinin temel sınıflandırması **555**
Şekil A.1 : BOA.C.AS.1040/45665.1189 Rabiu'l-evvel 13 (M. 14 Mayıs 1775) tarihli belge **560**
Şekil A.2 : BOA.C.SM.76/3802.1255 Safer 23 (M. 8 Mayıs 1839) tarihli belge **561**
Şekil A.2 (devamı) : BOA.C.SM.76/3802.1255 Safer 23 (M. 8 Mayıs 1839) tarihli belge **562**
Şekil A.3 : BOA.ZB.381/40. H. 1323 (M. 1905) tarihli belge **563**
Şekil A.4 : BOA.Y.PRK.ASK.172/124.1319 Rabiu'l-ahir 29 (M. 15 Ağustos 1901 tarihli belge) **564**

Şekil A.5 : BOA.ZB.373/53.1322 Mayıs 07 (M. 20 Mayıs 1906) tarihli belge **565**
Şekil A.6 : BOA.Y.MTV.63/74.1309 Zilkade 15 (M. 11 Haziran 1892) tarihli belge..... **566**
Şekil A.7 : BOA.MV.118/61.1326 Safer 20 (24 Mart 1908) tarihli belge **567**
Şekil A.8 : BOA.C.ML.463/18820.1128 Cemaziye'l-evvel 29 (M. 21 Mayıs 1716) tarihli belge **568**
Şekil A.9 : BOA.MF.MKT.995/63.1325 Rabiu'l-ahir 12 (M. 25 Mayıs 1907) tarihli belge **569**
Şekil A.9 (devamı) : BOA.MF.MKT.995/63.1325 Rabiu'l-ahir 12 (M. 25 Mayıs 1907) tarihli belge **570**
Şekil A.10 : BOA.Y.MTV.79/122.1310 Zilhicce 19 (M. 4 Temmuz 1893) tarihli belge **571**
Şekil B.1 : Avrupa ve Amerika'daki bazı parkların gelişim süreci **573**
Şekil B.1 (devamı) : Avrupa ve Amerika'daki bazı parkların gelişim süreci **574**
Şekil B.1 (devamı) : Avrupa ve Amerika'daki bazı parkların gelişim süreci **575**
Şekil C.1 : Tarihi harita analizleri **577**
Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri **579**
Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri **581**
Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri **583**
Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri **585**
Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri **587**
Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri **589**

İSTANBUL'UN ANADOLU YAKASI KIYILARINDA MESİRE ALANLARININ DÖNÜŞÜMÜ (1839-1938) VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

ÖZET

İstanbul tarihi ile bütünleşmiş değerler arasında, gündelik yaşam unsurlarından biri olan tarihi yeşil alanlar kentin geniş coğrafyasının her noktasında izini hissettiren yerlerdir. Bu alanlar arasındaki mesireler ise, arazi yapısı yönüyle özünde taşıdığı "çayır" kimlikleriyle var olmuştur.

Çalışmada, kentin hızla değişen kamusal yaşam alanları ve toplumsal değişimin yarattığı farklı mekan kullanım tercihleri, tarihsel bir süreç analizi anlayışı ile ele alınmaktadır. Bu doğrultuda tez çalışmasının amacı, 19. yüzyıl ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul'da yaşayan her sınıfın gezinti başta olmak üzere diğer sosyal aktivitelerini gerçekleştirebildiği mesire alanlarının yeşil alan potansiyelleri esas alınarak, fiziksel durumları ve sosyal açıdan toplum yaşamına etkilerinin kentin Anadolu Yakası kıyılarında incelenmesi ve bu alanların günümüzdeki durumlarının ortaya konmasıdır. Bu doğrultuda, "İstanbul'un 19. yy'dan 20. yy başına kadar fiziksel, sosyal ve siyasal olaylar ışığında mesire alanlarının dönüşümü nasıl olmuştur?" sorusu çerçevesinde Anadolu Yakası kıyıları boyunca seçilen alanlar üzerinde detaylı bir inceleme gerçekleştirilmiştir.

Fiziksel ve sosyal değişimin, 19. yy'da kent yaşamının her alanına yansıyan Batı etkili süreç esas alınarak mesireler üzerinden incelendiği çalışmada 1839-1938 arası döneme odaklanılarak mesireler üzerinden bir durum değerlendirmesi yapılmaktadır. Siyasi, idari, toplumsal ve kültürel açıdan birçok kırılmanın yaşandığı bu süreçte, kentlinin gündelik yaşamında 19. yy'dan önce yer edinen ve fiziksel anlamda sınırı olmayan doğal alanlar olarak özünde gezinti (teferrüc) amacı taşıyan mesireler de dönüşüme girmiştir. 20. yy başlarında Cumhuriyet Dönemi ile birlikte Osmanlı etkisinin yerini alan modern yaşam unsurlarıyla yeni kamusal alanlarına kavuşan İstanbul'da, mesireler yüzyıl ortasına değin varlıklarını canlı tutabilmiştir. Bu yeni anlayış içinde düzenlenen parklar ise, mesirelerin tasarlanmış, sınırlı ve tanımlı yeşil alanlara dönüşen hali olarak günümüze ulaşmıştır.

Çalışmada, başta literatür kaynakları olmak üzere 19. ve 20. yy dönemlerine ait tarihi haritalar, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi arşiv belgeleri, tarih yazıcıları, seyahatnameler, kente dair gravürler ve tarihi fotoğraf arşivlerinden yararlanılarak bir kurgu oluşturulmuştur. Bu kurguyu destekleyen en önemli aşama ise çalışma alanlarında gerçekleştirilen ve günümüz durumunu ortaya koyan arazi gezileridir. Arazi çalışmalarında yapılan tespitler ve literatür bilgileri doğrultusunda; eski mesire alanlarının büyük bir kısmının kentin koşulsuz biçimde yaşadığı yapılaşma faaliyetlerinin etkisiyle yok olduğu görülmektedir. Günümüze ulaşabilenler ise arazi bütünlüğünün büyük kısmını yitirmiş olmasına rağmen kamusallığını devam ettirmektedir.

Tezin birinci bölümünde, çalışmanın amacı, kapsamı oluşturan temel unsurlar ve bu süreçte izlenen yöntem hakkında detaylı bilgi verilmektedir. İkinci bölümde, mesire kavramı ve bu kavramın tarihte ilişkili olduğu yakın kavramlar ele alınarak aralarındaki ilişki sorgulanmaktadır. Bu bölümde, kavramsal çeşitliliğe dair yapılan açıklamalar ile birlikte belirlenen bir konu akışı çerçevesinde sırasıyla; etimolojik açılım, mesire alanlarının mülkiyet ve buna bağlı olarak arazi kullanım durumu, kültürel peyzaj değerleri, bu alanlara ulaşım koşulları, toplumsal açıdan üstlendikleri roller, mesirelerin ziyaret süreleri ve ziyaret edilme nedenleri olarak belirlenen konu bütünlüğü ele alınmaktadır. Aynı zamanda, mesire kimliğinden bağımsız düşünülmemesi gereken bir diğer önemli unsur olan yabancıların gözlemleri de bu alanlardaki yaşam hakkında değerli ve detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu bölümde, kenti belirli süreler içinde, farklı bölgelerini deneyimleyen gezgin ve seyyah izlenimlerine de yer verilmektedir. Ve son olarak, mesireler kadar etkili olmamasına rağmen kent tarihinde manzara potansiyeli ile öne çıkmış olan mezarlık alanlarına değinilmektedir.

Üçüncü bölümde, mesire alanlarının dönüşümünün incelendiği Tanzimat ve Erken Cumhuriyet Dönemleri arasından, içinde Tanzimat Dönemi'nin yer aldığı 19. yy'a değin mesirelere genel bir bakışla kent içindeki durumları incelenmektedir. Mesire kavramının ortaya çıkışından evvel, kentin tarihi ve kültürel omurgasını oluşturan Bizans Dönemi sayfiyelerinden başlamak üzere, Osmanlı Dönemi'ne ait mesirelere kısaca değinilerek 19. yy'a kadar kent için hazırlanmış olan tasvirler yorumlanmaktadır. 15. yy'dan 17. yy'a kadar olan zaman aralığında kent için önemli kabul edilen tasvirler, kentin Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonraki süreçte yerleşim, ulaşım, açık alan ve önemli mimari eserler açısından öne çıkan unsurları okuyarak yorumlayabilmek adına oldukça önem taşımaktadır. Özünde hanedanın özel mülkü olan hasbahçelerin fiziksel ve sosyal açıdan bir nevi devamı olduğu tespit edilen mesirelerin halka açık yeşil alanlar olduğu kabulünden yola çıkarak yapılan araştırmalarda, 19. yy'a kadar kentte "mesire" olarak tanımlanan yerlerin az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu bölümde ele alınan alanlar literatürde "hasbahçe" ya da "bahçe" adıyla ifade edilen yeşil alanlar olmaktadır. Ancak, kent tarihinde 18. yy'da öne çıkan Avrupa Yakası'nda Haliç kıyısındaki Kağıthane Mesiresi ve bu yüzyılın ortaları ile 19. yy'da öne çıkan Göksu-Küçüksu Mesiresi bu durumun dışında kalan yerlerdir.

Dördüncü bölümde, mesirelerin dönüşümüne odaklanılan 19. yy'da Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan süreç içerisinde kent bütününde mesire alanlarının genel durumu üzerinde durulmaktadır. Avrupa ve Anadolu Yakası'ndaki mesirelerin kentin sosyal ve fiziksel özellikleri ile olan ilişkisinin belirlenmesi adına, Batılılaşma süreci ve bu sürecin kamusal yaşamın yeniden biçimlenişi üzerindeki etkileri dikkate alınarak kentin arazi yapısı, merkez (Tarihi Yarımada) ve merkez dışında oluşan yerleşim yerleri ile birlikte değerlendirilmektedir. Takip eden süreçte, Cumhuriyet Dönemi'nin getirdiği yenilik ve değişimlerin mesire alanları üzerindeki etkilerinin "park" kavramı üzerinden bir sorgulaması yapılmaktadır. Bu noktada, 19. yy'da Batılı yaşam unsurlarının etkisinin arttığı İstanbul ile özellikle Avrupa'daki açık yeşil alan kullanımları arasında "park" kavramı çerçevesinde bir karşılaştırma yapılmıştır. Avrupa'daki park hareketlerinin 19. yy öncesindeki gelişim-değişim sürecine dair yapılan bir araştırma ile bu sürecin Osmanlı'daki karşılığı yorumlanmaktadır.

Beşinci bölüm, çalışma kapsamında seçilen mesire alanlarının anlaşılabilir ve sıralı bir anlatım kurgusu sağlamak adına oluşturulan bazı konu başlıkları çerçevesinde incelenmesinden oluşmaktadır. Bu bölümde, mesireler ile ilgili literatür kaynakları,

arşiv belgeleri, dönem kronikleri, gezgin ve seyyah gözlemleri, fotoğraf arşivleri ve tarihi haritalardan oluşan geniş kapsamlı ve sistemli bir sıra takip edilerek çalışılmıştır. Bahsedilen çalışma araçları, bu alanların günümüze yansıyan durumlarını tespit edebilmek adına her çalışma alanında belirli aralıklarla gerçekleştirilen ve içeriği arazi fotoğrafları ve geziler esnasında edinilen gözlemlerden oluşan arazi çalışmasından elde edilen veriler ile desteklenmektedir. Çalışma alanları tekil olarak konum, topografya, ulaşılabilirlik, yerleşim dokusu, yeşil alan niteliği ve mimari eserler açısından incelendikten sonra altıncı bölümde bütüncül olarak daha tanımlı bir yorum getirebilmek adına toplum yaşamına sosyal açıdan katkıları yönüyle değerlendirilmektedir. Bu bölümde her çalışma alanı için literatür kaynakları, arşiv belgeleri ve arazi gezilerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda çalışma alanları ve bulundukları yerleşimlere yönelik bir süreç analizi tablosu hazırlanmıştır. Sözkonusu süreç analizleri bir nevi sentez niteliğinde olup, Bizans Dönemi'nden 20. yy başlarına kadar uzayan geniş bir dönem içinde hazırlanmıştır. Sadece, bazı alanlarda 20. yy ortalarına değin fiziksel/sosyal açıdan ortaya çıkan gelişmelerin önemli olmaları zaman aralığını değişken kılmaktadır. Tablolardan ortaya çıkan süreç analizi, aynı zamanda mesire kimliği öne çıkan çalışma alanlarının belirlenmesi konusunda oldukça belirgin sonuçlar ortaya koymaktadır. Tarihsel süreç analizini takiben, alanların 19. yy'da ve 20. yy başlarında yer aldıkları tarihi haritalar detaylı olarak incelenerek mesirelerin ve yakın çevresinin belirli dönemlerdeki fiziksel alan durumları hakkında yorum yapılabilmektedir.

Altıncı bölümde ise, beşinci bölümde detaylı olarak incelemesi yapılan mesire alanları; "fiziksel açıdan (konum, yeşil alan işlevi)", "mimari eserler" ve "sosyal durum" olmak üzere üç temel başlık altında değerlendirilmektedir. Başlık sınıflandırması, çalışma alanları hakkında yapılan araştırmaların neticesinde elde edilen bilgilerin dayandığı ağırlıklı konuların tespiti ile sistematik bir yaklaşım geliştirmek adına oluşturulmuştur. Bu kapsamda, değerlendirmesi yapılan her konuya dair üretilen şematik görseller ve çizelgeler ile toparlayıcı ve sonuca yönelik yorumlar yapılmıştır. Mesire alanları, literatür incelemeleri ve arazi gezileri sonucunda oluşan yorumlar doğrultusunda; "varlığını tamamen yitiren", "varlığını kısmen koruyan" ve "günümüze ulaşmış olan" olmak üzere 3 temel sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıflama içinde; "varlığını tamamen yitiren" mesirelerin (Kuşdili Çayırı, Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı, Istavroz Çayırı, Kuleli Bahçe, Vaniköy, Kandilli Setli Mesiresi, Göksu-Küçüksu Mesiresi, Kavacık Mesiresi, Paşabahçe-İncirköy) günümüzde büyük bölümünün yerleşime açılarak yapılaşma faaliyetlerine (konut, ticaret, otopark alanına dönüşüm ve benzeri) maruz kaldığı görülür. "Varlığını kısmen koruyan" mesireler; tarihteki yeşil alan sınırlarını büyük ölçüde yitirmiş olup, geride kalan arazi parçalarının günümüzde birçoğu "park" olmak üzere (Havuzbaşı Mesiresi-Havuzbaşı Parkı, Sultaniye Çayırı-Sultaniye Parkı), çay bahçesi (eski Moda Çayırı-Moda Aile Çay Bahçesi), sahil kıyısı piknik yeri (Çubuklu Mesiresi) ya da çayır işlevini sürdüren yeşil alanlara (Beykoz Çayırı) dönüştüğü tespit edilmiştir. "Günümüze ulaşmış olan" mesirelerin ise; eski yeşil alan kimliklerini park olarak (Fenerbahçe Parkı, Yoğurtçu Parkı ve Baruthane Parkı) devam ettirdikleri görülür.

Kent tarihinde, toplumun her kesimi tarafından ziyaret edilen ve doğal alalar olarak sınırları bulunmayan mesire alanları, kentin fiziksel büyüme süreci sonunda kentsel doku içinde kalan yeşil alanlara dönüşmüştür.

TRANSFORMATIONS OF MESIRES ALONG THE ANOTOLIAN SIDE OF ISTANBUL (1839-1938) AND THEIR CONNECTION WITH THE PRESENT

SUMMARY

Historical green spaces, integrated into the history of the city of Istanbul, have been one of the most significant components of its wide geography due to their value as social areas. Among them, mesires emerge as original "lawn areas" in the topography of the city.

In this study, rapidly changing public spaces of the city and preferences of using different areas due to social changes are handled with an understanding of the historical processes. In this context, the aim of the thesis is to analyse mesires, which were the most popular areas mainly preferred for promenade by people from different social walks during the 19th century and the Early Republican Period, with their green area potential, physical and social effects and contributions to the social life along the Anatolian Side of the Bosphorus; and to define their status in the present.

A detailed study has been conducted on the selected areas along the Anatolian shores in the context of the research question: "How did the transformation processes of mesires in the 19th-early 20th century affect by physical, social and political events ?".

Physical and social changes in the 19th century, influenced by the western lifestyle and reflected in all aspects of city life, are assessed in the study, mainly focusing on the period between 1839-1938. During this time many political, administrative, social, and cultural modifications came into being, so recreation also began to move into the city's natural areas, or mesires, that had already gained popularity before the 19th century and were used for strolling and social activities. From the Ottoman Empire to the Republican Period, mesires kept their existence up until the middle of the century but with a new design approach, turning them into designed, limited and defined green spaces named as "parks".

The following tools have been implemented in this research: firstly, literature sources, then, historical maps of the 19th and 20th centuries; also, archive documents of the Ottoman and the Republican Period, chronicles, historical travel books, engravings of the City and historical photographs. The most important component of this study is field studies performed in each area mentioned in the paper to define the existing site situation. As a result of the source analysis, it is seen that, most of mesires seem to have disappeared under the influence of random construction activities that the city has been recently experiencing. And those places that managed to stay mostly intact continue enjoying their popularity serving as local attractions, although they have lost most of their land integrity.

In the first chapter of the study, detailed information is given about the aim of the study, its main components and the methods of this process. In the second chapter, the relationship between the concept of "mesire" and its history are closely examined.

This chapter has a chronological order which outlines the etymology, ownership and land use situations of mesires, their value as a "cultural landscape", access conditions to these areas, their social role, visiting times and the reasons for visiting these areas. These themes are evaluated together with conceptual information. Also, historical accounts of foreigners and travellers observing and experiencing life in different counties of the city within certain time periods should not be overlooked as they provide valuable and detailed information about the life in the mesires. And finally, cemeteries are mentioned, which, despite their aesthetic potential, never gained as much social application as mesires.

In the third chapter, general situation of mesires before the Tanzimat Period in the 19th century Istanbul will be considered. Firstly, summer places (sayfiye), which existed before the mesire concept in the Byzantine Era and constituted the historical and cultural backbone of Istanbul, are examined, followed by the mesires in the Ottoman Time. Then, important descriptions dated between the 15th and 17th centuries are interpreted, giving us a valuable insight into the City's life at that time, including settlement, transportation, open areas and valuable architectural works of art during the Ottoman Period. The research has shown that, the mesires were considered to be the Ottoman Dynasty's private properties (hasbahçe) and that there were few places known as "mesires" until the 19th century. So, in this chapter green areas are quoted by the literature sources as "private gardens of the sultan (hasbahçe)" or "gardens". However, Kağıthane Mesiresi on the shores of the Golden Horn in the European Part built in the 18th century and Göksu-Küçüksu Mesiresi in the Anatolian Part established in the middle of the 18th century can be considered as exceptions.

In the fourth chapter, the main focus is on the general situation of mesires and their transformations throughout the city between the Tanzimat Period in the 19th century and the first quarter of the Republican Period in the 20th century. With the aim of defining the relationship between mesires, which are located in European and Anotolian Parts, and City's physical-social potentials, Westernization process and its' effects on remodeling public life is taken into account. With this aim, the city's topography is evaluated, including the center (Historical Peninsula) and its outer settlements. Moreover, innovations and changes brought by the Republican Period and their effect on the mesires are questioned through the concept of "park". At this point, a comparison is done between Istanbul, where western lifestyle became a norm in 19th century, and Europe in terms of open area usage regarding "park" concept. This comparison is supported by the evidence of change and development of park movements in Europe before 19th century and interpreted as their Ottoman counterparts.

In the fifth chapter, selected areas are studied in the context of the chronological theoretical basis in order to provide an understandable and sequential narrative with definite subject matters. In this part, a comprehensive and systematic analysis of literature data, archive documents, period chronicles, traveler observations, photograph archives and historical maps is supported by field studies statistics, including site photographs and site observations. Field studies were performed in each study area at certain intervals, firstly with the aim of determining the location, topography, transportation, settlement character, green area quality and architectural works of art and secondly, for evaluating their social contributions to public life mentioned in the sixth chapter.

In this part, a historical process table is prepared for each area and their located settlement, with the reference to the literature sources, archive documents and field study datas. This process analysis is also a kind of synthesis and includes a wide time scope from the Byzantine Period to the first part of 20th century, with the exception of some study areas mentioning the mid-20th century, related to some important developments happening at that time. The analysis of the historical processes also reveals quite clear results about the identification of "mesire" notion. Following this, a detailed historical analysis of maps dated between the 19th and the early 20th centuries was done in order to draw conclusions about physical field situation of mesires and their surroundings during certain periods.

In the sixth chapter, a general evaluation of the study areas' details discussed in the fifth chapter is done. In this part, mesires are observed from the three main stand points, namely "physical perspective (location, green area quality)", "architectural work of art" and "social role". This categorization is the result of the research of each study area and is developed in order to provide a more systematic approach. In this context, different schematic images and charts are designed for each evaluated topic to provide integrated and result oriented interpretation approach. As a result, mesires are categorized into three basic groups, such as those "which have disappeared", "partially preserved" and those "preserved to the present time". In this categorization, most of the mesires, "which have disappeared" (Kuşdili Lawn, Haydarpaşa/İbrahimağa Lawn, Istavroz Lawn, Kuleli Garden, Vaniköy, Kandilli Settled Mesire, Göksu-Küçüksu Mesiresi, Kavacık Mesiresi, Paşabahçe-İncirköy) are identified to be negatively affected by the settlement processes and exposed to construction activities (transformation about housing, commercial or carpark areas, etc.). Mesires, which are "partially preserved" are identified as those which have lost most of their green area potential from the past, as most of the land was lost and turned into different site facilities. Their remained land areas were mostly transformed into "parks" (such as Havuzbaşı Mesiresi to Havuzbaşı Park, Sultaniye Lawn to Sultaniye Park), tea gardens (old Moda Lawn to Moda Family Tea Garden); the picnic area near the sea shore (Çubuklu Mesiresi) or areas still keeping their lawn identity (Beykoz Lawn). And areas that are "preserved to the present time" aim to keep their historical green area identity as "parks" such as Fenerbahçe, Yoğurtçu and Baruthane Parks. As a result of the study, it is seen that mesires that are "partially preserved" and "preserved to the present" are able to sustain their historical identity while still enjoying the popularity.

In the history of Istanbul, mesires, which have a wide user group from every social background, have transformed into green natural spaces within the urban fabric as the physical growth of the City has stopped.

1. GİRİŞ

Diğer bütün kentler ölümlüdür, ama İstanbul, sanırım,
insanlar var oldukça yaşayacaktır.
Petrus Gyllius, 16. yy

Toplumların yaşam biçimini şekillendiren etkenlerden biri olan 'kamusallık' kavramı, açık mekan kullanımlarının belirli dönemlerde değişimiyle farklılaşmıştır. Bu mekanların önemli bir parçası olan yeşil alanlar ise, değişimlerle birlikte sosyal ve fiziksel açıdan ziyaretçilerine farklı ortamlar sunarak kamusal yeşil alan kavramına farklı kimlikler kazandırmıştır.

Tez çalışmasında, değişmekte olan kamusal yaşam alanları ve bununla birlikte toplumsal ölçekte yaşanan değişimler, Osmanlı Dönemi'nin 19. yüzyılda etkisi altında kaldığı Batılılaşma süreci esas alınarak kentin mesire alanları üzerinden incelenmektedir. Kent tarihinde, toplumun her kesimi tarafından ziyaret edilen ve doğal alanlar olarak sınırları bulunmayan mesireler, kentin fiziksel büyüme süreci sonunda kentsel doku içinde kalan yeşil alanlara dönüşmüştür.

1.1 Tezin Amacı

Tez çalışmasının amacı; 19. yüzyıl ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul'da her sınıfın gezinti başta olmak üzere diğer sosyal aktivitelerini gerçekleştirebildiği mesire alanlarının yeşil alan potansiyelleri esas alınarak, fiziksel durumları ve sosyal açıdan toplum yaşamına etkilerinin kentin Anadolu Yakası kıyılarında incelenmesi ve bu alanların günümüzdeki durumlarının ortaya konulmasıdır. Daha önce yapılan çalışmalarda İstanbul'daki mesire alanlarına yeterince odaklanılmadığı, ağırlıklı olarak Osmanlı Bahçeleri'nin (hasbahçelerin) tasarım niteliklerinin ele alındığı çalışmaların varolduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda, çalışmada 19. yy Osmanlı hayatında önemli bir yer edinen mesireler ele alınmaktadır. Çalışmada mesire alanlarının dönüşümünün incelendiği 1839-1938 yılları arasındaki zaman aralığı, kentin 19.yy'da Batılılaşma etkisinde geçirdiği değişimi hızlandıran Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile 20. yy başında Erken Cumhuriyet Dönemi'ni kapsamaktadır. Bu

süreçte, kentin mesire alanlarının günümüze değin geçirdikleri dönüşümlere de değinilerek bir durum analizi ortaya konulmaktadır.

Yapılan araştırmada, literatür çalışmalarında ele alınan mesirelerin birçoğunun kentin Avrupa Yakası'ndan seçildiği ve bu alanlar özelinde 19. yy dönemine ait yeterli çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Özellikle, Boğaziçi'nin Anadolu Yakası'ndaki mesireler ile ilgili bilgilerin sınırlı olmasından yola çıkarak Boğaziçi kıyılarındaki mesirelere odaklanılmıştır.

Kentin fiziksel ve sosyal açıdan geçirdiği değişimlere bağlı olarak, Avrupa ve Anadolu Yakası'nda görülen yapılaşma-açık (yeşil) alan miktarındaki değişim süreci birbirinden farklıdır. Avrupa Yakası'ndaki yerleşim dokusunun yayılışına karşılık yeşil alan miktarındaki azalma, Anadolu Yakası'nda daha az oranda ortaya çıkmış ve yeşil alanların bu yakadaki varlığı nispeten daha fazla korunabilmiştir. Kente dair tarihi haritalar üzerinde yapılan incelemelerin sonucunda da bu farklılık net bir şekilde okunabilmektedir.

18. yy'da merkezi kimliğini kaybetmeye başlayan Tarihi Yarımada ve çevresinde görülen kamusal açık alan kullanımındaki yoğunluk, 19. yy'da Anadolu Yakası'na hızla yayılarak özellikle Tanzimat'ın sosyal yaşama getirdiği değişimle yeniden kimlik kazanır. Kent, 20. yy'ın başlarında yaşanan siyasi olaylarla ortadan kalkan Osmanlı etkisinin yerini alan modern yaşam unsurlarıyla yeni kamusal alanlarına kavuşur. Bu yeni anlayış içinde yer alan parklar, sınırsız mesirelerin fiziksel anlamda sınırlı ve tanımlı yeşil alanlara dönüşen hali olarak nitelendirilebilir. Çalışmada, mesirelerin Erken Cumhuriyet Dönemi'ne doğru geçirdiği bu kimlik değişimine de odaklanılmaktadır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, mesirelerin kent içindeki fiziksel niteliklerinden başlayarak kamusal alan olarak üstlendikleri sosyal rollere uzanan kapsamlı bir inceleme kronolojisi oluşturulmuştur. Bu doğrultuda, aşağıda yer alan araştırma sorusu çevresinde şekillenen ara konulara yönelik bir inceleme kurgulanmıştır:

"İstanbul'un 19. yy'dan 20. yy başına kadar fiziksel, sosyal ve siyasal olaylar ışığında mesire alanlarının dönüşümü nasıl olmuştur ?"

- Mesirelerin kent içi konumlarının yeşil alan kimlikleri üzerindeki etkisi

- İstanbul'un topografik özelliklerinin mesire alanlarının oluşumundaki etkisi

- Mesirelere ulaşılabilirlik durumu

- Mesirelerin bulunduğu yerleşimlerin ve yakın çevresinin değişim/dönüşüm süreci

- Mesire kimliği taşıyan alanların yeşil alan niteliklerinin tanımlanması

- Mesireler ve yakın çevresindeki mimari eserlerin tanımlanması

- Mesirelerin ziyaretçi potansiyeli ve sosyal yaşama etkileri

1.2 Tezin Kapsamı

"İstanbul'un Boğaziçi Anadolu Yakası Kıyılarında Mesire Alanlarının Dönüşümü (1839-1938) ve Günümüze Yansımaları" başlıklı tez çalışmasında, kentin Anadolu Yakası'nın Boğaziçi kıyısındaki mesireler ele alınmaktadır.

Çalışmanın kapsamı, kentin değişken fiziksel yapısı ve Tanzimat'tan itibaren Erken Cumhuriyet Dönemi'ni de içeren süreçte kentli yaşamında mesireler özelinde meydana gelen değişimler ve bu alanların günümüzdeki durumları ile birlikte iki konudan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, Boğaziçi Anadolu Yakası kıyılarının topografya nitelikleri, ikincisi ise 19. yy toplum yaşamında Tanzimat Dönemi'nin getirdiği etkiler ve 20. yy başlarında Cumhuriyet Dönemi ile birlikte kazanılan modern ve ileriye dönük yaşam şeklidir.

Fiziksel yönüyle ele alındığında, topografyanın şekillendirdiği arazi parçalarının fiziksel özelliklerinin mesirelerin tercih edilme nedenlerinde oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir. Farklı amaçlar için ziyaret edilen bu yerlerin eğlenme, dinlenme, spor aktiviteleri, manzara izlemek ya da avlanmak gibi çeşitli amaçlar için kullanıldıkları bilinmektedir.

Diğer bir konu ise, toplumsal boyutta yaşanan değişimler ve bu durumun sosyal hayat üzerinde yarattığı etkinin dolaylı olarak kentin yaşam alanı sınırlarını değiştirmesidir. Kentin yönetim merkezinin 19. yy'da Boğaziçi'ne doğru kaymaya başlaması ve buna bağlı olarak yerleşimlerin Boğaziçi kıyıları ile yakın çevresinde yoğunlaşması önemlidir. Ayrıca, ulaşım olanaklarının gelişmesiyle kentin dikey yönde kuzeye, yatayda ise Üsküdar-Kadıköy eksenine doğru iyileşen erişim olanakları yeni mesire alanlarının tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Kapsamı oluşturan kurgunun yapısı Şekil 1.1'de yer almaktadır.

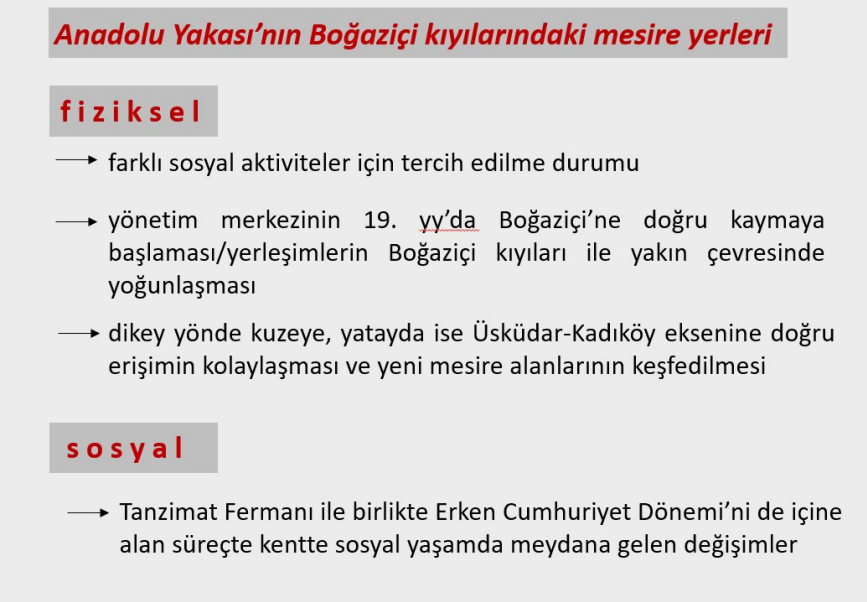

Şekil 1.1 : Kapsamı oluşturan kurgunun yapısı (Arın, 2018).

Çalışmada, seçilen mesire alanlarının kent genelindeki oluşma-gelişme süreçleri konu bütünlüğü ve konu hakimiyeti sağlamak adına Bizans Dönemi'nden başlayarak Osmanlı Dönemi'ni içine alan geniş bir zaman aralığı içinde özetlendikten sonra ağırlıklı olarak 19. yy'ın ikinci yarısından 20. yy başlarını içerecek şekilde detaylı incelemelere yer verilmiştir. Ayrıca, her alanın 19. yy'dan itibaren geçirdiği değişimleri kavrayabilmek ve konu bütünlüğünün sağlanması adına alanların günümüzdeki durumlarına da çalışmanın kapsamı içinde yer verilmiştir.

Çalışmanın zaman aralığı konusunda, dönüşümün Tanzimat Dönemi başlangıcından itibaren incelenmesinin nedeni; 18. yy'da temelleri atılan Batılılaşma hareketinin bu dönem ile birlikte kentte siyasi, ekonomik, kültürel ve toplumsal açıdan en etkili şekilde yaşanmasıdır. Bu duruma bağlı olarak, kentte yaşanan değişimlerin mesire alanlarının ziyaret nedenleri, süreleri ve kent içi yayılışları üzerinde dolaylı olarak etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Kentin Cumhuriyet Dönemi ile birlikte yeni planlama yaklaşımları ile yeniden ele alındığı süreçte ise, mesirelerin bir bölümünün farklı alan kullanımları içinde yer almaya başlamaları Erken Cumhuriyet Dönemi'ne odaklanılmasının nedenleri arasındadır. Bu duruma ilave olarak, bu dönemden sonra kenti dolaylı olarak etkileyen II. Dünya Savaşı sürecinin sosyal yaşam üzerinde yarattığı durgunluk, 1950'li yıllara doğru idari sistemde yaşanan değişimler ve kentte uygulanan yeni düzenlemeler, açık alanların değişimini kaçınılmaz kılan yeni bir dönemi başlatmıştır. Son olarak, 1839-1938 yılları arasına odaklanılan dönüşüm

süreci, seçilen alanların günümüzdeki mevcut durumlarının da ortaya konulması ile bütünlük kazanarak daha belirgin yorum yapılabilmesini sağlamaktadır.

Mesirelerin yanısıra, bu dönemde toplumun dinlenme amaçlı kullandığı ve mesire kullanımıyla örtüşen bazı özellikler taşıyan mezarlık alanları ise ayrı bir açık yeşil alan tipini oluşturur. Bu nedenle, tez kapsamında mezarlıkların açık alan kullanımlarına da yer verilmektedir.

Mesirelerin özellikleri arasında önemli bir yere sahip olan yeşil alan kimlikleri, tez kapsamında fiziksel konum ve alan kullanımı detayında incelenmektedir. Bu alanların sahip olduğu doğal dokuyu oluşturan bitkiler hakkında çalışma sürecince elde edilen tarihi fotoğraflar ve gravürler üzerinde yapılan incelemelerden elde edilen tespitlere yer verilmekte olup, bitki envanteri çalışması gerçekleştirilmemiştir.

Kapsamı oluşturan konu başlıkları ile bağlantılı olarak, mesirelere ulaşım durumu da ayrıca önem taşımaktadır. 19. yy İstanbul'unda yararlanılan ulaşım türleri ile ulaşım süresi göz önüne alındığında, bu alanların yerleşim yerlerine ancak yakın mesafede oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, günümüz İstanbul'unun mevcut yerleşim yerlerinin büyük bir bölümünün özünde birer mesire alanı iken, zamanla kentsel alanlara dönüştüğü gerçeği göz önüne alındığında, bu dönüşüm sürecine belirli bir ölçüde değinilmesi ve ilerleyen süreçte bu konu üzerinde detaylı olarak çalışılması öngörülmektedir.

Çalışma konusu olarak mesire alanlarının seçilme nedenleri;

- Bu alanların "çayır", "kır" ve nadiren de "bahçe" olarak adlandırılması doğrultusunda, kişilerin gezinti amacı başta olmak üzere eğlenme, dinlenme ve diğer sosyal gereksinimlerini gerçekleştirmelerine olanak sağlayan yeşil alan işlevini taşımaları,
- 18. yy'dan itibaren, İstanbul'da yaşayan her kesimin ziyaretine zamansal açıdan kademeli olarak açılmaları, kentin toplumsal ve fiziksel yapısını şekillendirerek kamusal bir nitelik kazanmaları,
- Mesire alanlarının bir bölümünün, kamusal alan niteliğinden özel alanlara ve sonrasında parçacıl nitelikteki kamuya açık parklara dönüşümünün, kentin fiziksel yapısının değişimi açısından dikkate alınması gereken önemli bir süreç olması,
- Kentin büyüme ve gelişim odaklarının oluşmasında etkili olmaları,

• Günümüz İstanbul'unun yerleşim yerlerinin bir bölümü, mesire alanlarının dönüşümü sonucunda oluşmuştur. Dolayısıyla, tez kapsamında günümüzde yoğun nüfusa ve kullanıma sahip alanların Tanzimat sonrası dönemde ve 20. yy başlarındaki durumlarının incelenmesi amaçlanmaktadır,

• Ve bu tespitler sonucunda, Boğaziçi'nin Anadolu kıyılarını kapsayan bütüncül bir çalışmanın bulunmamasıdır.

1839-1938 yılları arasında, literatür bilgileri ışığında Anadolu Yakası kıyılarında mesirelerin özellikle 19. yy'ın ikinci yarısından sonra kamusallığının güçlenmesiyle tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda mesire ziyaretlerindeki artışın bağlı olduğu bazı nedenler vardır. 19. yy'da sosyal hayatın çok kültürlü bir yapıya evrilmesi, mesirelerin toplumun her kesiminden insanın daha çok ilgi duyduğu alanlara dönüşümünde etkendir. Bu değişimi doğuran etkenler ise çok yönlüdür. Başta siyasi ve idari alanda olmak üzere askeri, ekonomik ve kültürel alanda benimsenen yeni fikirler kentlilerin ve geçici olarak kentte bulunanların kamusal alan yaşantılarını da etkilemiştir.

Siyasi açıdan; 19. yy ortalarında yaşanan Kırım Savaşı (M. 1853-56) ve 20. yy başında Osmanlı'nın toprak kaybettiği Balkan Savaşı'nın sonucu olarak belirli bölgelere yerleştirilen muhacirlerle nüfusta ciddi artışlar yaşanmıştır. Ayrıca, bu yüzyılda kapütülasyonlar ile gayrimüslimlere tanınan kapsamlı imtiyazlarla arazi edinme hakkının artması da etkenlerden biridir. Nüfus artışıyla birlikte etnik yapının çeşitlenmesi, dolaylı olarak yüzyılın ikinci yarısından sonra mesirelere yapılan ziyaretlerin artışında ve buralarda yapılan aktivitelerin farklılık göstermesinde etkilidir.

Bu bağlamda, Anadolu Yakası'nın mesire alanlarına odaklanılmasının nedenleri arasında;

- Anadolu Yakası, Osmanlı Dönemi'nin geçmişinde hac ziyareti sürecinde konumu dolayısıyla Tarihi Yarımada'dan sonra gelen ikinci önemli durak noktası ve geçiş bölgesi olmuştur. Bu noktada, Yarımada'dan başlayarak Üsküdar'a ulaşan ve Gebze'ye uzanan hac yolu üzerinde Üsküdar'ın hac yolunun Anadolu Yakası'ndaki ilk durağı olarak önem kazanması,
- Üsküdar'ın, İstanbul'un yönetim merkezi konumundaki Tarihi Yarımada ve ondan sonra gelen Galata-Pera bölgesinden sonra yönetim ve yerleşim

açısından kentin üçüncü merkezi haline dönüşmesi ve idari açıdan kentin üçüncü kadılığının (Tarihi Yarımada ve Galata-Pera'dan sonra) burada kurulması,

- Ulaşım ve erişilebilirlik açısından, 19. yy'ın ikinci yarısından sonra faaliyete geçen Şirket-i Hayriye (deniz yolu), Anadolu Demiryolu Hattı (demiryolu) ve diğer karayolu ulaşımı araçları (tramvay, arabalar) bu yakanın erişilmesi zor olan yerlerine ulaşımı olanaklı kılmıştır. Bu gelişmelerin 19. yy'da içinde mesirelerin de olduğu ve kentin uzak kabul edilen yerlerine erişimi kolaylaştırması sonucunda yerleşim alanlarının yaygınlaşması,
- Kent merkezinin Batılılaşma süreci ile birlikte Tarihi Yarımada'dan Boğaziçi'nin Avrupa ve Anadolu kıyılarına doğru yer değiştirmesi ve bunun sonucunda yerleşim alanlarının bir kısmının Boğaziçi kıyılarında yoğunlaşmaya başlaması, yer almaktadır.

Yukarıda değinilen temel konular ile bağlantılı olarak, Anadolu Yakası'nın konum, erişilebilirlik ve yerleşim dokusu özelliklerinde 19. yy'da hızlanan değişimler, çalışmada ele alınan yerlerin seçimini belirlemiştir. Bu doğrultuda, Anadolu Yakası'nın Boğaziçi kıyılarına odaklanılmasının başlıca nedenleri arasında;

- Tarihi Yarımada'nın kent bütününde sahip olduğu farklı arazi yapısının yarattığı manzara yüzyıllar boyunca kent için üretilen tasvirlere konu olmuştur. Ayrıca, Boğaziçi kıyıları ve gerisinde kalan doğal arazi yapısı da peyzaj kompozisyonu içinde güzel görünümler oluşturmuştur. İnsanların bu manzara bütünlüğü içinde kentin yüksek rakımlı noktalarından Tarihi Yarımada ve Boğaziçi ve kıyılarını izleme eğilimi göstermesi,
- Kentin güneyinden kuzeyine uzanan bir aks olarak nitelendirilebilecek Boğaziçi'nin, 19. yy'da ulaşım alanında yaşanan gelişmelere bağlı olarak yakın çevresiyle birlikte tercih edilen bir bölgeye dönüşmesi,
- Boğaziçi'ne yönelime bağlı olarak, yerleşimlerin 19. yy'da ağırlıklı olmak üzere bu aksın sunduğu imkanlardan yararlanmak amacıyla (tepelerin yarattığı manzara-silüet etkisi, kıyılar arasında deniz ulaşımının gelişmesi ve böylelikle daha fazla rağbet gören kıyıya yakın düzlük alanların mesire özelliğinin güçlenmesi, vb.) kıyı boyunca yoğunluk kazanması,

- 19. yy'da Boğaziçi'nin her iki yakasında yerleşim yeri kimliğinin hızlı bir şekilde artış göstermesi sonucunda hanedan ve yakın çevresi haricinde halkın da bu alanlara rağbeti artmıştır. Kıyı boyunca halka açılan açık yeşil alanların miktarındaki artış 19. yy'da, günümüzde az da olsa varlığını koruyabilen Boğaziçi köy yerleşimlerinin bir parçası olmuştur. Kıyı boyunca dikey yönde gelişen yerleşim karakterinin mesirelerin de bu yönde gelişerek daha çok tercih edilmelerini sağlaması,
- Boğaziçi ile Marmara Denizi'nden iç kesimlere uzanan dere yollarının kentin tepelerinden doğan su kaynakları ile bağlantılı olması sonucunda, dikey yönde gelişen yerleşim karakterine ilave olarak yatay doğrultuda dere yolları ve yakınlarında da yerleşimlerin yayılması,
- Böylece, mesirelerin kentin dikey ve yatay yönde gelişen bölgeleri arasında yer alan verimli vadilerdeki düzlüklerde kimlik kazanması, yer almaktadır.

Çalışmada zamansal açıdan Erken Cumhuriyet Dönemi'ne yer verilmesinin nedenleri, 19. yy ile bağlantılı olarak açıklandığı takdirde anlamlı olmaktadır.

19. yy'da kentte artan Batı etkisinin kaynağı olan Avrupa'nın, Osmanlı ile ilişkileri de üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konudur. Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi sürecinin Batı'ya kazandırdığı gücün yanında, Osmanlı'nın savaşlarda başarı elde edememesi ve yabancıların kentteki varlığının baskın hale gelmesi Batı'ya bağlılığı getiren önemli etkenlerdir. Ekonomik açıdan, kentin ticari merkez kimliğinin 19. yy'da daha ilgi çekici hale gelmesi ve yabancı nüfusun ticari faaliyetlerindeki artış Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi'nin Osmanlı'ya dolaylı bir etkisi olarak görülebilir. Yabancıların artan yatırımları ile bağlantılı nüfus artışı, 19. yy öncesine nazaran kentin fiziksel çehresini değiştirmeye başlamıştır. Sosyal yönüyle, Avrupa'da 19. yy'da Sanayi Devrimi ile eğlence kültüründe yaşanan gelişmeler bu dönemin Osmanlı yaşamında kendisini Batılılaşma'nın etkisinde ortaya çıkan farklı sosyallaşme mekanları olarak göstermiştir. 20. yy'a geçiş döneminde kentin aldığı yoğun göç ve Batılı tarzda açılan eğlence yerlerinde görülen artış, yabancılar başta olmak üzere belirli bir kesime hitap eden sosyal hayatın belirginleşmesini meydana getirmiştir. Böylelikle, kentin Avrupa Yakası öncelikli gelişen-değişen sosyalleşme alanları 19. yy'da Anadolu Yakası'na da yayılarak mesire alanlarının tercihini de etkilemiştir. 20. yy başında savaşların etkisiyle kentin büyük bölümünde hakim olan

işgalci yayılma kentin açık alanlarının askeri amaçlı kullanımına sahne olmuştur. Karargah ya da talim sahası işlevi gören bazı mesireler Cumhuriyet Dönemi ile birlikte daha tanımlı ve sınırları olan parklarla eski kimliklerine bir anlamda kavuşmuş sayılabilir. 1930'ların ortalarından itibaren kent için geliştirilen planlama yaklaşımları daha tanımlı yaşam alanları önerisinde bulunurken yeşil alanların kamusallığı üzerine yeni fikirler ve uygulamalar getirilmiştir. 19. yy sonlarında temeli atılan parklar, fiziksel açıdan sınırları belirli ve sosyal açıdan her kesiminin ziyaretine açık olma gibi nitelikleriyle sınırı olmayan ve ziyaretin belirli kurallarla tanımlandığı mesirelerin farklılaşmış bir hali olarak ortaya çıkmıştır.

Yukarıda yapılan açıklamaları takiben, çalışmayı oluşturan altı ana başlığın kapsamına kısaca değinilmesi yararlı olacaktır.

Tezin birinci bölümünde, çalışmanın amacı, kapsamı oluşturan temel unsurlar ve bu süreçte izlenen yöntem hakkında detaylı bilgi verilmektedir. İkinci bölümde, mesire kavramı ve bu kavramın tarihte ilişkili olduğu yakın kavramlar ele alınarak aralarındaki ilişki sorgulanmaktadır. Bu bölümde, kavramsal çeşitliliğe dair yapılan açıklamalar ile birlikte belirlenen bir konu akışı çerçevesinde sırasıyla; etimolojik açılım, mesire alanlarının mülkiyet ve buna bağlı olarak arazi kullanım durumu, kültürel peyzaj değerleri, bu alanlara ulaşım koşulları, toplumsal açıdan üstlendikleri roller, mesirelerin ziyaret süreleri ve ziyaret edilme nedenleri olarak belirlenen konu bütünlüğü ele alınmaktadır. Aynı zamanda, tarih boyunca mesire kimliğinden bağımsız düşünülmemesi gereken bir diğer önemli unsur olan yabancıların gözlemleri de bu alanlardaki yaşam hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Kenti belirli süreler içinde, farklı bölgelerini deneyimleyen gezgin ve seyyah izlenimlerine de yer verilmektedir. Bu bölümde son olarak değinilen konu, mesireler kadar etkili olmamasına rağmen kent tarihinde manzara potansiyeli ile öne çıkmış olan mezarlık alanlarıdır.

Üçüncü bölümde, mesire alanlarının dönüşümünün incelendiği Tanzimat ve Erken Cumhuriyet Dönemleri arasından, Tanzimat Dönemi'nin yer aldığı 19. yy'a değin mesirelere genel bir bakışla kent içindeki durumları incelenmektedir. Mesire kavramının ortaya çıkışından evvel, kentin tarihi ve kültürel omurgasını oluşturan Bizans Dönemi sayfiyelerinden başlamak üzere, Osmanlı Dönemi'ne ait mesirelere kısaca değinilerek 19. yy'a kadar kent için hazırlanmış olan tasvirler yorumlanmaktadır. 15. yy'dan 17. yy'a kadar olan zaman aralığında kent için önemli

kabul edilen tasvirler, kentin Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonraki süreçte yerleşim, ulaşım, açık alan ve önemli mimari eserler açısından öne çıkan unsurları okuyarak yorumlayabilmek adına oldukça önem taşımaktadır. Özünde hanedanın özel mülkü olan hasbahçelerin fiziksel ve sosyal açıdan bir nevi devamı olduğu tespit edilen mesirelerin halka açık yeşil alanlar olduğu kabulünden yola çıkarak yapılan araştırmalarda, 19. yy'a kadar kentte "mesire" olarak tanımlanan yerlerin az olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu bölümde ele alınan alanlar literatürde "hasbahçe" ya da "bahçe" adıyla ifade edilen yeşil alanlar olmaktadır. Ancak, kent tarihinde 18. yy'da öne çıkan Avrupa Yakası'nda Haliç kıyısındaki Kağıthane Mesiresi ve bu yüzyılın ortaları ile 19. yy'da öne çıkan Göksu-Küçüksu Mesiresi bu durumun dışında kalan yerlerdir.

Dördüncü bölümde, mesirelerin dönüşümüne odaklanılan 19. yy'da Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan süreç içerisinde kent bütününde mesire alanlarının genel durumu üzerinde durulmaktadır. Avrupa ve Anadolu Yakası'ndaki mesirelerin kentin sosyal ve fiziksel özellikleri ile olan ilişkisinin belirlenmesi adına, Batılılaşma süreci ve bu sürecin kamusal yaşamın yeniden biçimlenişi üzerindeki etkileri dikkate alınarak kentin arazi yapısı, merkez (Tarihi Yarımada) ve merkez dışında oluşan yerleşim yerleri ile birlikte değerlendirilmektedir. Takip eden süreçte, Cumhuriyet Dönemi'nin getirdiği yenilik ve değişimlerin mesire alanları üzerindeki etkilerinin "park" kavramı üzerinden bir sorgulaması yapılmaktadır. Bu noktada, 19. yy'da Batılı yaşam unsurlarının etkisinin arttığı İstanbul ile özellikle Avrupa'daki açık yeşil alan kullanımları arasında "park" kavramı çerçevesinde bir karşılaştırma yapılmıştır. Avrupa'daki park hareketlerinin 19. yy öncesindeki gelişim-değişim sürecine dair yapılan bir araştırma ile bu sürecin Osmanlı'daki karşılığı yorumlanmaktadır.

Beşinci bölüm, çalışma kapsamında seçilen mesire alanlarının anlaşılabilir ve sıralı bir anlatım kurgusu sağlamak adına oluşturulan bazı konu başlıkları çerçevesinde incelenmesinden oluşmaktadır. Bu bölümde, mesireler ile ilgili literatür kaynakları, arşiv belgeleri, dönem kronikleri, gezgin ve seyyah gözlemleri, fotoğraf arşivleri ve tarihi haritalardan oluşan geniş kapsamlı ve sistemli bir sıra takip edilerek çalışılmıştır. Bahsedilen çalışma araçları, bu alanların günümüze yansıyan durumlarını tespit edebilmek adına her çalışma alanında belirli aralıklarla gerçekleştirilen ve içeriği arazi fotoğrafları ve geziler esnasında edinilen gözlemlerden oluşan çalışma verileri ile

desteklenmektedir. Çalışma alanları tekil olarak konum, topografik yapı, ulaşılabilirlik, yerleşim dokusu, yeşil alan işlevi ve mimari yapılar/öğeler açısından incelendikten sonra altıncı bölümde bütüncül olarak daha tanımlı bir yorum getirebilmek adına toplum yaşamına sosyal açıdan katkıları yönüyle değerlendirilmektedir. Konu başlıklarında yer verilen bilgiler her alan için oluşturulan sentez tabloları ile Bizans Dönemi'nden 20. yy başlarına kadar uzayan geniş bir dönem içinde hazırlanmıştır. Sadece, bazı alanlarda 20. yy ortalarına değin fiziksel/sosyal açıdan ortaya çıkan gelişmelerin önemli olmaları zaman aralığını değişken kılmaktadır. Tablolardan ortaya çıkan süreç analizi, aynı zamanda mesire kimliği öne çıkan çalışma alanlarının belirlenmesi konusunda oldukça belirgin sonuçlar ortaya koymaktadır. Tarihsel süreç analizini takiben, alanların 19. yy'da ve 20. yy başlarında yer aldıkları tarihi haritalar detaylı olarak incelenerek mesirelerin ve yakın çevresinin belirli dönemlerdeki fiziksel alan durumları hakkında yorum yapılabilmektedir.

Altıncı bölümde ise, beşinci bölümde detaylı olarak incelemesi yapılan mesire alanları; "fiziksel açıdan (konum, yeşil alan işlevi)", "mimari eserler" ve "sosyal durum" olmak üzere üç temel başlık altında değerlendirilmektedir. Başlık sınıflandırması, çalışma alanları hakkında yapılan araştırmaların neticesinde elde edilen bilgilerin dayandığı ağırlıklı konuların tespiti ile sistematik bir yaklaşım geliştirmek adına oluşturulmuştur. Bu kapsamda, değerlendirmesi yapılan her konuya dair üretilen şematik görseller ve çizelgeler ile toparlayıcı ve sonuca yönelik yorumlar yapılmaktadır. Bu bölüme değin yapılan çalışmaların sonucunda, günümüzde mesire kimliğini fiziksel/sosyal açıdan koruyabilmiş alanlar ortaya koyularak mesire alanlarının temelinde birer kültürel peyzaj alanı oldukları vurgulanmaktadır.

1.3 Tezin Yöntemi

Tez çalışmasında takip edilecek yöntem;

a. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmesi,

b. Mesire alanları ile ilgili kaynaklar,

b.1. Haritalar (Fiziki ve yerleşim yeri haritaları)

b.2. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Belgeleri

b.3. Tarih yazıcıları (Dönemin kronikleri) /Seyahatnameler

b.4. Gravürler

b.5. Fotoğraf arşivleri

c. Günümüze ulaşabilmiş mesire alanlarının mevcut durumlarının irdelenmesine yönelik yapılan arazi çalışması, süreçlerinden oluşmaktadır.

Çalışmada sistemli bir yaklaşım geliştirilmesi amacıyla, çalışma alanları, 19. yy'da kentin Anadolu Yakası'nın üçüncü idari merkezi konumunu kazanan Üsküdar'a olan uzaklıklarına göre sıralanmaktadır. Buna göre, Üsküdar'ın merkezinde yer alan ve 16. yy'da Mimar Sinan tarafından inşa edilen Mihrimah Sultan Camisi nirengi noktası kabul edilerek mesirelerin konumsal açıdan bu yapıya olan yaklaşık uzaklıklarına göre bir içerik sıralaması yapılmıştır (Şekil 1.2).

● Mesirelerin yaklaşık konumlarını ifade etmektedir

Şekil 1.2 : Çalışma alanlarının kent genelindeki konumu (Url-15, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çalışmada, kuramsal açıdan mesireler hakkında yapılan açıklamalarda, mesire alanlarının kent içi konumları, bulundukları alanın topografik durumu, bu alanlara ulaşılabilirlik, bulundukları yerleşimlerin gelişme süreci, mesirelerin üstlendiği yeşil alan niteliği ve bu yerlerde ya da yakın çevrelerinde varolmuş/halen korunan mimari eserlerin belirlenmesinden oluşan kronolojik bir inceleme kurgusu oluşturulmuştur (Çizelge 1.1). Bu kurgunun ilk aşaması olan "konum" kısmında, her mesire alanının kentin günümüz hava fotoğrafı üzerindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu noktada, sınırları yaklaşık olarak belirlenebilen mesireler leke şeklinde ifade edilmiş, belirli olmayanlar ise işaretlenememiştir. İncelemenin son aşamasında ise, mesirelerin tarihte kimlik kazanmasını sağlayan en önemli konu olarak toplumsal yaşama etkileri sosyal açıdan bütünlük içinde yorumlanmaktadır. Kurgu, çalışma alanları hakkında sırasıyla yapılacak incelemelerde metinsel açıklamaların konu sıralamasını belirlemek için kullanılacak bir yol haritası niteliği taşımaktadır.

Çizelge 1.1 : İnceleme kurgusu (Arın, 2018).

Konum
Topografya
Ulaşılabilirlik
Yerleşim Dokusu
Yeşil Alan Niteliği
Mimari Eserler
Sosyal Durum

Çalışmada yer verilen her mesire alanının ilgili olduğu tarihi haritalar incelenerek yakın çevreleriyle fiziksel anlamda ilişkili oldukları konular yorumlanmaktadır. Bu kapsamda kullanılan harita ve kent tasvirleri, minyatür ve gravürler tarihleriyle birlikte kronolojik olarak aşağıda yer almaktadır:

Haritalar

- Kauffer, 1819 kopyası[1]
- Moltke, 1851-52
- Stolpe, 1882
- Goad, 1904-1906
- Alman Mavileri Haritaları, 1913-1914
- Erkan-ı Harbiye Haritası, 1917
- Necib Bey, 1918
- Sociate Anonym Ottomane, 1922
- Keşfiyat ve İnşaat Şehircilik Osmanlı Anonim Şirketi, 1926-1928
- Anadolu Ciheti Haritaları, 1930'lu yıllara aittir
- Pervititch, 1930-1945
- Sedad Hakkı Eldem Çizimleri

Tarihte İstanbul Tasvirleri

- Boundelmonti, 1422
- Vavassore, 16. yy
- Matrakçı Nasuh, 16. yy
- Grelot, 1680
- Piri Reis, 17. yy kopyası

Literatür bilgileri ve arşiv belgelerinden elde edilen konular biraraya getirilerek kuramsal boyutta yapılan detaylı incelemelerden sonra her çalışma alanı için yukarıda yer verilen haritalar incelenmiştir. Kronolojik olarak yapılan harita incelemesinde, haritalarda yer verildiği tespit edilen çalışma alanları incelenmiştir. İnceleme esnasında daha güvenilir yorumlar üretebilmek adına, haritalarda tespit edilen yol ağları ve dere yolları renklendirilmiştir. Renklendirme çalışması Adobe Photoshop CC 2014 Programı kullanılarak tespit edilebilen kadar yollar için sarı, dere yolları için ise mavi renk ile tanımlanmıştır. Haritaların tarihleri ve okunabilirlikleri göz önüne alındığında, yol ve dere güzergahlarının belirgin görülmediği kısımlar renklendirilmemiştir. Yapılan detaylı çalışmada, her haritada ilgili çalışma alanı ve

[1] Haritanın aslı M. 1776 yılına aittir. Pedley, M. (2012). Enlightenment cartography at the sublime porte: François Kauffer and the survey of Constantinople. Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies, 39, 29-53.

yakın çevresinde yer verildiği tespit edilen yerleşim adları, mimari eserler, dere yolları, ulaşım ağını oluşturan cadde-sokak adları, iskeleler ve açık alan türleri tespit edilmiştir. Harita incelemesi, tespit edilebilen ve okunabilen ifadelere bağlı olarak geliştirilen yorumlar ile tamamlanmıştır.

1.4 Literatür Araştırması

Çalışmanın kapsamını oluşturan mesire alanlarının ortaya çıkış süreci, bu alanların Osmanlı Dönemi'nde hasbahçe, Bizans Dönemi'nde ise genellikle sayfiye yeri kimliği taşımalarına uzanan geniş bir zaman diliminden oluşmaktadır. Bizans sayfiyeleri hakkında literatürde kısıtlı bilgi bulunmasına rağmen, mesirelerin bu döneme dayanan arazi durumları hakkında geçerli olduğu tespit edilen en belirgin veri, imparatorların av sahası olmalarıdır. Osmanlı Dönemi'nde ise, hanedanın mülkiyeti altına giren bu alanlarda oluşturulan kontrollü bahçe düzeni içindeki "hasbahçeler" ise dinlenme-eğlencenin yanısıra Türk Bahçeleri'nin işlevsel yönü ile zenginlik kazanmıştır. Buradan yola çıkarak, literatür araştırması sürecinde hasbahçeler ile ilgili üretilmiş çok sayıda çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Hasbahçelerin kuruluşu, bahçelerde düzenin sağlanması için yapılan çalışmalar, bitki örtüsü, bahçelerdeki bostanlardan elde edilen ürünlere dair bilgiler ve hanedanın bu alanlara ziyaret bilgileri çalışmalarda en sık vurgulanan konular arasındadır. Özellikle, bu konuda rehber niteliği taşıyan Nurhan Atasoy'un "15. yy'dan 20. yy'a Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler" adlı eseri, içinde mesirelerin de dile getirildiği literatür bilgileri ve önemli arşiv belgeleri ışığında genel tanımlamaların ötesinde detaylı bilgiler sunmaktadır. Bir diğer önemli çalışma, Gönül Aslanoğlu Evyapan'ın "Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri" adlı kitabında hasbahçeler başta olmak üzere kasır bahçeleri ve mesireler hakkında verdiği bilgilerdir. Mesire alanları için ayrılan bir bölüm içermesinden dolayı bu kaynakta kentin Avrupa ve Anadolu Yakası'nda öne çıkan mesirelerine ismen yer verilerek mesirelerin halkın gereksinim duyduğu açık alanlar olmaları önemle dile getirilmektedir.

Ve çalışmada yararlanılan temel kaynaklardan biri olarak Sedad Hakkı Eldem'in "Türk Bahçeleri" adlı eseri, kendisinin belirli dönemlerde bahçe ve mesirelere dair üretmiş olduğu plan çizimleri, kesit ve görünüşler ile tam anlamıyla kapsamlı bir envanter sunmaktadır. Mesireler konusunda G. A. Evyapan'ın çalışmasında yer verdiği iki yakada öne çıkan yerlere bu eserde de yer verilirken, aynı zamanda bu

alanların bulundukları arazi yapıları da gözönüne alınarak içinde ya da çevresinde öne çıkan mimari eserler diğer unsurlarla çizimler vasıtasıyla canlandırılarak tarihteki izleri yansıtılmaktadır.

Çalışmada ele alınan mesirelerin tarihçesi hakkında yeterli donanım kazanmak adına yukarıda yer verilen kaynaklardan sağlanan temel birikimlerle, literatürde yapılan diğer çalışmaların içeriklerine bakıldığında ortaya çıkan sonuçlar, çalışmanın seyrini ve içeriğini ortaya koymak adına aydınlatıcı olacaktır.

Yapılan araştırmalarda, İstanbul'un mesire alanları üzerine bütüncül bir yaklaşımla odaklanılan çalışmalar tespit edilememiştir. Bu konuda yapılan çalışmalar kısıtlı olup, mesirelere genellikle kentin saray bahçeleri (hasbahçeler) ya da daha genel kapsamda Türk Bahçeleri hakkında hazırlanan eserlerde değinilmektedir.

Mesire kavramı ile doğrudan ilişkili olarak yapılan çalışmalar arasında, kentin en eski mesire alanı kimliği taşıyan Kağıthane Mesiresi hakkında Gürbüz (2009) ve Tekçam (2006)'ın yapmış olduğu çalışmalar öne çıkmaktadır. Bu çalışmalar arasında Gürbüz (2009), mesire kavramının tarihsel süreçteki gelişimini ve fiziksel açıdan barındırdığı unsurları inceleyerek genel bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Çalışma, Kağıthane Mesiresi'nin geçmiş ve günümüzdeki durumunu ortaya koymak adına kapsamlı ve detaylı bir inceleme ile devam ederek mesirenin yeniden yapılandırılması sürecine ışık tutmaktadır. Tekçam (2006) ise biraz daha farklı bir konu çerçevesinde, mesirelerin özünde taşıdığı sosyal kimliği öne çıkararak toplum yaşamında bu alanların üstlendiği ve ziyaret edilmelerinin temel nedenlerinden olan "eğlence/şenlik" kavramlarını kültür konusu ile bağdaştırarak ve Kağıthane'ye vurgu yaparak aktarmaktadır.

Kağıthane'den sonra kent tarihinde en çok rağbet edilen mesire alanı olan Küçüksu Mesiresi üzerine ise, Gündüz (2013)'ün çalışmasında, mesirenin yeniden işlevlendirilmesine yönelik yaklaşımlar ele alınmaktadır.

Mesirelerin kent tarihinde öne çıkan en belirgin niteliği, toplumda her kesimin ziyaret etme olanağı bulduğu doğal alanlar olmaları ve bu durumun mesireler için kentin ilk sayılabilecek potansiyel kamusal açık yeşil alan kimliği sağlamasıdır. Bu doğrultuda, mesirelerin sosyal yönünü irdeleyen çalışmalar literatürde önemli yer tutmaktadır. Bunlar arasında yer alan Uçar (2013)'ın çalışmasında, Avrupalı seyyahların izleniminden mesirelerin ziyaretçileri, bu yerlerdeki davranış üslupları ve bulundukları çevrenin fiziksel yapısına yönelik detaylı anlatımlara yer verilmektedir.

Kentin kıyı alanlarına yönelik Haliç'e odaklanan Genç (2008), mesireler ile doğrudan ilişkili olmasa da biraz daha kapsamlı olarak Bizans Dönemi'nden günümüze değin Haliç kıyılarındaki mekansal kimlik değişimini anket çalışmasını da içeren bir yaklaşım ile değerlendirmektedir.

Tarihi bahçeler konusunda, bahçe ve mimari elemanların korunmasına yönelik Uğuryol (2017)'un yapmış olduğu çalışmada, bahçeler çeşitli sınıflandırmaların altında incelenmektedir. Farklı sınıfların altında yer verilen bazı mesirelere de değinilerek bahçelerin mimari öğelerinin durumlarını ortaya koyan bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Saray bahçeleri ile ilgili tekil alanlar üzerine yoğunlaşan çalışmalar arasında, Haytural (2012)'ın Yıldız Saray Bahçesi'nin iyileştirilmesi; Buğdaycıoğlu (2004)'nun Emirgan Korusu köşk bahçesinin restorasyonu; Güleray (1999)'ın Beylerbeyi Sarayı Bahçesi üzerinden bahçelerde röleve çalışması yapılması ve İskender (1995)'in Topkapı Sarayı Bahçeleri incelemesi yer almaktadır.

Eryılmaz (1999), İstanbul'un kentsel açık alanlarının modern park ve meydan olarak yapılan düzenlemelerle geçirdiği tarihsel sürece ışık tutarak günümüze değin geçirdikleri değişimleri eleştirel bir bakış açısıyla incelemektedir. Çalışmada kentin ilk park örneklerinin yanısıra Kağıthane ve Ihlamur Mesiresi de yer almaktadır.

Kartal (2009), kentin simgelerini oluşturan saray bahçelerini yapısal ve bitkisel tasarım süreçlerini kapsayan bir yaklaşımla yorumlayarak bahçelerin koruma altına alınmasına yönelik dünyada resmi platformlarda geliştirilen kanun ve tüzükleri incelemektedir.

Bahçelerin durumları hakkında belirli dönemleri esas alarak yapılan önemli çalışmalar arasında ise; Seçkin (2000)'in 19. yy Batılılaşma süreci üzerinden değinmekte olduğu saray yapıları ve bahçeleri, bu dönemde her alanda etkinliği artan yabancı mimarlar ve Türk Bahçesi ile bağdaştırılmaya çalışılan Batı tarzında bahçe düzenlemelerine yönelik yorumlarla sorgulanmaktadır.

Batılılaşma sürecinin odağında, 19. yy saray bahçelerini peyzaj tasarım ilkeleri çerçevesinde değerlendiren Mutlu (2006), Batı etkisinin bahçe düzenlemelerine olan etkisini incelerken; Altıner (2008), II. Abdülhamid Dönemi etkisinde, İstanbul bahçelerinin tasarım ilkelerini 19. yy Avrupa bahçeleri ile karşılaştırmalı olarak inceleyerek günümüz durumuna değinmekte ve bahçelerin birer kültürel miras olarak korunmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Salman (1999) ise, çalışmasında günümüze ulaşan önemli saray ve bazı kasır yapılarını bahçeleri ile birlikte çeşitli dökümantasyon verileri aracılığıyla incelemektedir. Kendisi, incelemiş olduğu yapılarda ve bahçelerinde Avrupa ve Doğu-İslam geleneğinin Türk kimliği ile sentezi sonucunda oluşan eklektik özelliğin Osmanlı Bahçeleri'ne yansıdığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda, çalışma konusu ile dolaylı ve doğrudan ilişkili olduğu tespit edilen literatür araştırmaları yanında, Osmanlı Dönemi bahçeleri hakkında yapılmış olan çalışmaları kapsamlı ve eleştirel bir yaklaşımla inceleyen Necipoğlu (1997), Klasik Dönem bahçelerine odaklanarak bahçelerin tasarım anlayışları ile bahçeyi oluşturan unsurlar üzerinde durmaktadır. Kendisi, kenti ziyaret eden yabancı gezginler ve bazı elçilik çalışanlarının bahçelere dair gözlemlerine, çeşitli kaynaklardaki anlatımlara ve çizimlere de yer vererek 18. ve 19. yy'larda bahçelerin tasarım ve işlevsellik yönünden geçirdiği değişimlere değinmektedir.

Mesire ziyareti alışkanlığının yeni bir anlayışa evrildiği 19. yy sonlarında, halk için düzenlenen bahçeler ve sonrasında Erken Cumhuriyet Dönemi'nde hız kazanan park düzenlemeleri önemli bir geçiş aşaması olarak değerlendirilmelidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan kamusal açık alan düzenlemelerini, kent genelinde toplumsal ve idari açıdan yaşanan yaşanan değişimlerle birlikte ele alan çalışmalar arasında Durhan (2009)'ın kent planlamasına getirilen yenilikler odağında ulaşım, kentsel açık alanlar ve tarihi yapı bütününden oluşan kapsamlı bir inceleme sahası bulunmaktadır. Kendisi, bu bütün içinde halk için açılan ilk bahçeler ve parklara da değinmektedir. Benzer bir çalışma, Ertuğrul (2011)'un 19. yy'ın Üsküdar semti üzerindeki etkilerinin farklı konu başlıkları üzerinden incelediği ve yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bahçe ve park düzenlemelerine kısaca değindiği çalışmasında rastlanmaktadır.

Kelime anlamı bakımında mesirelerin içerdiği dinlenme, eğlence anlayışı ile benzerlik taşıyan ancak mülkiyet, kullanıcı kimliği ve zaman geçirme süresi açısından bu yerlerden ayrışan sayfiye alanları ise ayrı bir inceleme konusu oluşturmaktadır. Bu konuda Salah (2013)'ın kentin ulaşım tarihinde etki bırakan Haydarpaşa-İzmit Demiryolu Hattı ile birlikte sayfiye kimliğine kavuşan Kadıköy ve çevresinin banliyö yerleşimine dönüşme sürecini 19. yy ortalarından II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönem içinde değerlendirmektedir.

Yukarıda yer verilen çalışmalar, kentin tarihi bahçeleri, mesireleri ve parkları üzerine yapılmış kapsamlı literatür kaynakları olmaktadır. İnceleme sonucunda, yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak saray bahçeleri düzenlemelerinin gelişim sürecine odaklanıldığı ve bir bölümünde Batılılaşma süreci etkisindeki durumlarının ele alındığı görülmektedir. Mesireler konusunda ise, Kağıthane ve Küçüksu Mesireleri'nin ilk örnekleri olmalarından dolayı çalışmaların genel olarak bu alanlar odağında diğer bazı mesireler üzerine gerçekleştirildiği tespit edilmektedir. Dolayısıyla, kentin Anadolu Yakası ve Boğaziçi kıyıları özelinde bütüncül olarak ele alınan bir çalışmanın varlığının olmadığı görülmektedir.

Literatür çalışması ile bağlantılı olarak, tez çalışmasında sadece mesire alanlarına odaklanılarak hakkında çok sayıda çalışma bulunan Batılılaşma süreci ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nin kente etkilerinin doğrudan ve dolaylı olarak mesireler üzerinde yarattığı sonuçlar ve bu alanların günümüzdeki durumuna değinilerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2. MESİRE KAVRAMI

Çalışma kapsamında ele alınan mesire alanlarının fiziksel ve sosyal kimliğini oluşturan unsurlar bu bölümde sırasıyla kavramın etimolojik açılımı, mülkiyet ve buna bağlı arazi kullanım durumu, kültürel peyzaj değeri, ulaşım koşulları, mesirelerin toplumsal açıdan üstlendikleri roller, ziyaret süreleri ve ziyaret amaçları olarak belirlenen konu bütünlüğü çerçevesinde incelenmektedir. Bu süreçteki bir diğer önemli unsur, kenti belirli süreler içinde ziyaret ederek farklı bölgelerini deneyimleyen yabancıların (ağırlıklı olarak gezgin ve seyyahların) mesire yaşamı hakkında detaylı bilgiler vermiş oldukları gözlemleridir. Ayrıca, mesireler kadar etkili olmamasına rağmen kent tarihinde manzara potansiyeli ile öne çıkmış olan mezarlıklara da çalışmanın bir bölümünde değinilmektedir.

Etimolojik açıdan dilimize Arapça'dan giren bir kelime olan "mesire", bu dilde "syr" kökünden gelen "masīr" (gezilen yer, mesire) sözcüğünden bir alıntıdır ve "sayara" (gezdi, dolaştı) fiilinin isim halidir. Arapça dilindeki "seyir" kelimesi incelendiğinde ise, "syr" kökünden gelen "sayr" (bir rota izleme, bir yolu takip etme, yolculuk, rota) sözcüğünden alındığı görülür. Kelimenin tarihte kullanıldığı eserler ve taşıdıklar anlamlar sırasıyla; M. 1330'da Aşık Paşa'nın Garib-name'sinde seyr "gezi, yolculuk", M. 1680 yılında "gösteri yürüyüşü, resmigeçit" tanımıyla Meninski'nin "Thesaurus" adlı sözlüğünde, 1876'da "temaşa edip gezmek, temaşa mahalli" anlamıyla Ahmet Vefik Paşa'nın "Lugat-ı Osmani" adlı eserinde ve 1945 yılında "eğlenmek için bakma" açıklamasıyla Türk Dil Kurumu'nun "Türkçe Sözlüğü"nde yer verildiği tespiti yapılmıştır (Url-1).

Kelime anlamı bakımından Türk Dil Kurumu tarafından "Gezinti yeri, gezilecek yer" olarak tanımlanan "mesire" kavramı, içinde şenlik, oyun, çayır kullanımı, kayıkla gezinti ve dini mekânların ziyareti gibi çeşitli eylemlerin gerçekleştirildiği alanlar olarak değerlendirilmektedir (Aktaş, 2011'de atıfta bulunulduğu gibi). "Günübirlik" kullanım alanları olarak da tanımlanan mesireler, bu kelimenin taşıdığı anlam itibariyle bu alanların yerleşimlerden uzak olamayacağını ifade eder. Yerleşim yerleri ile bağlantılı olarak bu yerlerin yakınlarında oluşan mesireler, gün içinde gidip

dönülebilen kısa yolculuk süresine sahip alanlardır. Yapılan literatür araştırmaları doğrultusunda, mesire kavramının yanısıra bu dönemde bu kavrama en yakın açık alan kullanımının "sayfiye" kavramı olduğu görülmektedir. "Sayfiye" kelimesi, kökeni Arapça bir kelime olan ve "yaz mevsimi" anlamına gelen "sayf" kelimesinden türemiştir. "Yaza ait, yazla ilgili olan" anlamı taşıyan "sayfi" kelimesi de aynı zamanda "yazlık, yazlık ev" anlamı taşıyan sayfiye (sayfiyye) kavramının türediği diğer bir kavramdır (Devellioğlu, 1993).

Mesire ve sayfiye alanları, kelime anlamları incelendiğinde esas olarak Osmanlı yaşamının "dinlenme ve eğlence kültürünü" yansıtırlar. Bu noktada, mesire kavramının içeriğinin belirginleşmesi adına, ilişkili olduğu kabul edilebilecek iki kavramın tanımlarına değinmek yararlı olacaktır. Bunlardan biri, TDK'nın tanımında "vakit geçirmek, beklemek, kalmak, oyalanmak, durup dinlenmek" olarak yer alan "eğlenmek" fiili, bir diğeri ise, "toplumun büyük bir bölümünün belirli günlerde katılımıyla yaptığı eğlence" olarak tanımlanan "şenlik" kavramıdır. Sözkonusu kavramlar ile ilişkili bir diğer bilgi de İslam Ansiklopedisi'nde geçen ve Türklerin başlıca eğlenceleri arasında yer aldığı belirtilen at yarışı, gülle atma, güreş, doğancılık, çeşitli top oyunları ve sürek avı gibi aktivitelerdir (Tekçam, 2006'da atıfta bulunulduğu gibi). Biraz daha kapsamlı bir bakış açısıyla ele alındığında, Eldem (1976), mesire ve çayır gibi açık yeşil alanları 'doğal ve natüralist bahçe' olarak adlandırarak, bu alanların bahçe olarak nitelendirilmesinin sorgulamasını yapmaktadır. Kendisi, bu gibi yerlerin biraz işlenmiş doğa parçaları olarak artık günümüzde halkın gözünde park olarak algılandığını belirtmektedir.

Günümüzde "mesire alanı" olarak tanımlanan yerler, 19. yüzyılda genellikle "çayır" ve nadiren de "bahçe" adıyla dile getirilmektedir. Literatürde açık yeşil alan kullanımlarına dair yapılan çalışmalar incelendiğinde, "peyzaj", "çayır" ve "bahçe" gibi temel terimlerin kullanıldığı görülür. "Manzara, görünüm" olarak tanımlanan "peyzaj" kavramının etimolojik kökeni, Fransızca'daki "*paysage*" kelimesine dayanır ve İngilizce'de "*landscape*" olarak tanımlanır. "Çayır" kelimesi üzerinden bir inceleme yapıldığında ise, "çayır, çimenlik" kavramı, İngilizce'de "lawn", Fransızca'da "*pelouse, gazon*"; "çayır, çayırlık" kavramları da İngilizce'de "*grass field, grass land, meadow*", Fransızca'da ise "*prairie*" olarak kullanılmaktadır. Fransızca'da "*jardin*", İngilizce'de ise "*garden*" olarak tanımlanan "bahçe" kavramı ise, literatürde çayır, çimenlik kavramı ile karşılaştırıldığında mülkiyet durumu açısından daha özelleşmiş

bir anlam taşır. Genellikle özel mülkiyet sınırları içinde yer alan yeşil alanların tanımlanmasında kullanılan bu terim, 19. yüzyılın açık yeşil alanlarının adlandırılmasında nadiren kullanılmıştır (Hasol, 2005).

Bu noktada, mesirelerin kimlik kazandığı Osmanlı Dönemi'nde bu yerlerin önceden sadece hanedan ve yakın çevresinin kullanımındaki "hasbahçeler" olmaları önemli bir konudur. Kelime olarak "padişaha ait bahçe" anlamı taşıyan hasbahçeler; içinde sultanların eğlenme, dinlenme, avlanma ve atış talimi gibi benzeri spor aktivitelerini yaptıkları, önemli toplantıların düzenlendiği ve yiyecek üretimi yapılan bostan alanlarını da içeren çok işlevli bir yapıdadır. Osmanlı'dan önce Bizans Dönemi'nde ise, imparatorların yazlık saraylarının bulunduğu geniş araziler olarak genellikle av sahası olarak değerlendirilen yerler olmuştur. Yapılan araştırmalarda, bazı hasbahçelerin belirli dönemlerde terkedildikten sonra yeniden onarıldığı ve kontrollü olarak halka açıldıkları bilgisi elde edilmiştir. Bu durum, bahçelerin belirli zamanlarda özel mülkiyetten çıkarak yarı kamusal alana dönüştüğünü göstermektedir.

Ortak bir kültüre sahip olan mesire ve sayfiyelerin sosyal ve fiziksel açılardan çakıştığı noktalar da bulunmaktadır. Mülkiyet ve kullanım durumu açısından, mesireler 'açık alan kullanımı' özelliğine sahip iken, sayfiye alanları 'özel mülkiyet' kavramı içinde yer almaktadır. Bu iki kavrama ilave olarak "bahçe" ve "park" kavramlarına da değinmek daha bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesi adına faydalı olacaktır. Çalışma süresince yapılan araştırmalarda literatürde yer verilen çayır, mesire ve bahçe kavramlarının zaman zaman birbiri yerine kullanıldığı tespit edilmiştir. Mesire alanlarının tarihte belirli bir sınırı olmayan ve arazi yapısı itibariyle çayır alanları olmaları, insan eli ile doğrudan tasarlanmamış alanlar olmalarını beraberinde getirir. Bahçeler ise, öncelikle hanedana ait özel mülkler ya da kişiye özel mülkiyet alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, bahçelerin çevrelerinden mutlaka duvar, çit ya da bitki gruplarıyla fiziksel olarak ayrılan yeşil alanlar olmalarını sağlamıştır. Bu noktada, mesireler tasarlanmamış alanlar iken bahçeler tasarlanmış yeşil alanlardır. Her ikisi de kamusal yeşil alan niteliği taşıyan "mesire" ile "park" arasında yapılan karşılaştırmada da aynı durum geçerlidir. Mesirelerin genel anlamda sınırsız ve doğal alanlar olmaları (bazı mesirelerde yapılan arazi düzenlemeleri hariç tutulacak olursa)[2]

[2] Kağıthane Mesiresi'nde inşa edilen kaskadlı setler, Beykoz Çayırı içinde düzenlenen ağaçlı yol, Kandilli Bahçesi'nde (Kandilli Setli Mesiresi) yamaç boyu oluşturulan yapay setlemeler (Eldem, 1976).

çevresi duvar ya da çitlerle çevrelenmiş ve içinde belirli bir tasarım düzenine göre yapılan bitkilendirme çalışmaları ve yürüyüş yolu sistemi uygulamalarıyla tanımlı yeşil alan niteliği kazandırılan parklardan farklılaşmaktadır. İstanbul'un Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet Dönemi'ne geçişte mesire alanlarının parklara dönüşümü ve bunun yanında özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi'nde halka açılan yeni parkların sayısında yaşanan artış, gelenekselden belki de daha tanımlı ve modern bir kamusal yeşil alan kullanımına geçişi temsil etmektedir. Dolayısıyla, günümüz parklarının bir bölümü kentin eski mesire alanları olmaktadır. Mesirelerin Bizans Dönemi'nden günümüze değin geçirdiği fiziksel değişim ise bu alanların farklı dönemlerde değişen alan tanımları üzerinden kavramsal açıdan özetlenmektedir (Şekil 2.1). Sayfiye (yazlık ev) kimliğinin hasbahçeye dönüştüğü ve sonrasında arazi türü olarak çayır olan mesire kimliğinin öne çıktığı süreç, bazı durumlarda "bahçe" olarak tanımlanan bu alanların bir bölümünün zamanla "park" adını almasıyla günümüzdeki şeklini almıştır. Tarihte kavramsal olarak değişen tanımlara rağmen, içinde mesirelerin de yer aldığı bu alanların ortak noktası, özünde dinlenme ve eğlenme amacı taşımalarıdır.

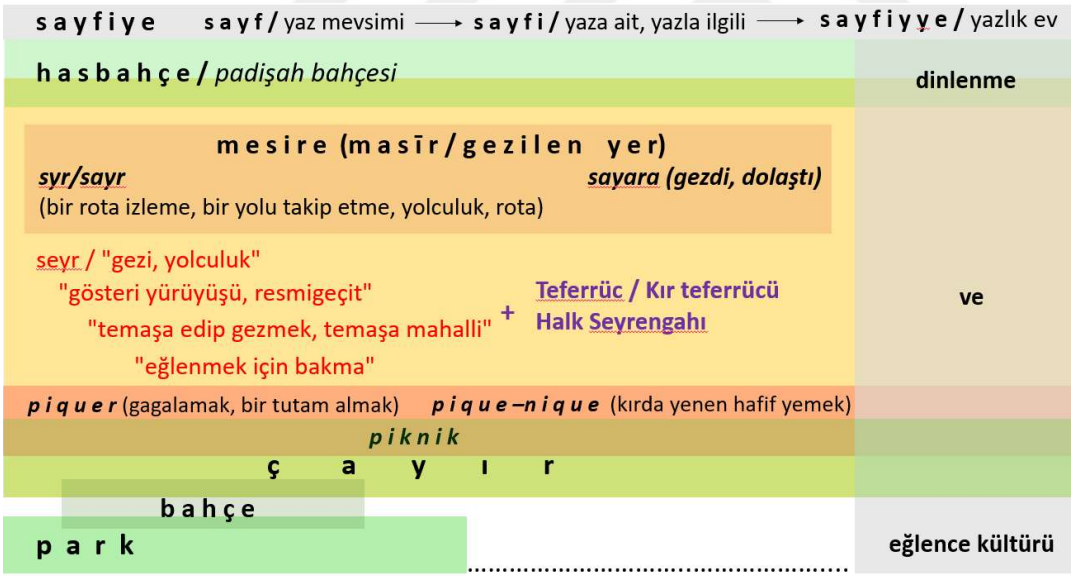

Şekil 2.1 : Kavramsal sentez (Arın, 2018).

Peyzaj Mimarlığı disiplininin çalışma konusu ile örtüştüğü noktalardan biri de mesirelerin arazi parçası olarak taşıdığı niteliklerdir. Nispeten bozulmamış doğal arazi yapısı içinde insanın vakit geçirdiği mesireler, doğa ve insanın birlikteliğiyle anlam kazanan yerler olmalarından dolayı, aynı zamanda birer "kültürel peyzaj" alanı olmaktadırlar. Dünya Kültürel Mirası Komitesi'nce "doğa ve insanoğlunun ortak çalışmasının yansıtılması" şeklinde tanımlanan kültürel peyzajlar, yerel halkın

üzerinde yaşadığı bölgenin geçmiş ve yaşayan geleneklerini barındırması bakımından önem taşır. Ayrıca, bu kavramın komite tarafından hazırlanan kılavuzunda, insanoğlunun içinde yaşadığı doğal çevre ile karşılıklı ilişkilerinin ortaya çıkardığı çeşitliliği kapsadığı ve "insanoğlu ve onun doğal çevresi arasındaki etkileşimlerin şekillendirdiği çeşitlilik" olarak tanımlandığı görülmektedir. Dünya Mirası Konvansiyonu'na göre (Dünya Mirası Konvansiyonunun Uygulanmasına yönelik İşlevsel İlkeler, 2008), kültürel peyzajlar kültürel varlıktır ve Konvansiyon'un 1. maddesinde belirtilen "doğa ve insanın ortak eserlerini" temsil ederler. Kültürel peyzajlar, sosyal, ekonomik ve kültürel etkileri ve doğal çevrenin ortaya koyduğu fiziksel kısıtlamalar ve/veya fırsatların etkisi altında zaman içinde toplumların ve yerleşimlerin bir nevi evriminin örnekleri olarak değerlendirilebilirler.

Amos Rapoport, kültürel peyzaj kavramını çevre-davranış ilişkisi çerçevesinde değerlendirir ve geleneksel yerleşimler ile ilişkilendirir. Kendisi, kültürel peyzajın "peyzaj" ve "kültür" kavramlarından oluştuğunu belirtirken; peyzajı, içinde yaşamsal faaliyetlerin geçtiği ve insan davranışları ile anlam kazanarak kültürel kimliğe bürünen, değişime uğrayan bir unsur olarak açıklar. Bu noktada kültür, bir anlamda tüm insanoğlunu temsil eden ve aynı zamanda onları çeşitli sınıflara ayıran bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu iki kavramın biraraya gelmesiyle ortaya çıkan kültürel peyzajlar ise, farklı toplum ve sınıfların yarattığı çeşitlilik içersinde tarihin çok katmanlı yapısı ile gelişir (Rapoport, 1992).

Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN) ise kültürel peyzajı, insanoğlunun doğal çevre ile olan etkileşimini doğa ve kültürün kesişiminde ele alan bir kavram olarak tanımlar (Finke, 2013). Bu tanımı aynı zamanda, "kültürel-doğal kaynaklar kapsamında yaban hayatı ile evcil hayvanları içeren, tarihi bir olaya sahne olan, kültürel-estetik değerler sergileyen coğrafi alanlar" olarak detaylı bir içerikle zenginleştirir (Kayın, 2012'de atıfta bulunulduğu gibi). Kültürel peyzaj alanları olan mesirelerin en önemli özelliği, "insanın anlam kattığı ve yaşadığı yerler" olmalarıdır. Bu kapsamda, Şekil 2.2'de görülen Kağıthane ve Küçüksu Mesireleri, insanların belirli zamanlarda vakit geçirdiği alanlar olarak kent tarihinde aktif ve doğal yeşil alanlar kimlik edinmişlerdir.

Şekil 2.2 : Kağıthane (sol) ve Küçüksu (sağ) Mesireleri (Gürbüz, 2009, sol[3]; Url-2, sağ[4]).

Mesirelerin arazi türü olarak çayır alanları olmaları tarihte arazi mülkiyeti ve buna bağlı olarak şekillenen kullanım amaçları üzerinde belirli kuralların uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Çayırlar, saltanata ait mülk (Emlak-ı Hümayun) konumundadırlar (Terzi, 2009). Bu noktada, çayırlar ile doğrudan ilişkili "Istabl-ı Amire (Has Ahır)" kavramına değinmek yararlı olacaktır. Kelime kökeni bakımından "Istabl" kelimesi, Yunanca'da "ahır" anlamına gelen "stablon" kelimesinden türeyerek "hükümdarlık sarayına ait binek ve yük hayvanlarının barındığı yer" anlamına gelmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerine kadar idari anlamda bazı değişiklikler geçirerek varlığını sürdüren "Istabl-ı Amire" ise, sultan ve saray mensuplarının atları ile yük hayvanlarının barındığı yerler olarak, saray ya da köşklerin olduğu alanlarda mutlaka yer verilen ahırlar olmuştur. Has ahırların çayırlar ile olan bağlantısı ise, çayırlardan biçilen otların buraya getirilerek hayvanlar için kullanılmasıdır[5](Özcan, 1999). Terzi'nin konu ile ilgili verdiği örnekler arasında, Kağıthane, Veliefendi, Çırpıcı ve Beykoz'daki çayır otlarının her yıl düzenli olarak "Istabl-ı Amire" (Has Ahır) tarafından biçtirilerek ambarlara konulduğu, yaş ve kuru olarak öncelikle saray hayvanlarının beslenmesinde kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. 19. yy'ın sonuna doğru toplanan otların Sazlıdere'deki balya fabrikasına götürülerek balyalar haline getirildiği ve bu işlemden sonra Istabl-ı Amire ambarlarına konulduğu bilinmektedir (Mali 1296/1880-81 tarihli Hazine-i Hassa Defteri, nr. 24363). Otların biçtirilmesi ve nakli konusunda arşiv belgelerinde yer alan M. 1882 tarihli bir masraf defterinde,

[3] Irmak, H. (ed.), 2007. Osmanlı Belgelerinde Kağıthane. Kağıthane Belediyesi Kültür Yay. İstanbul.
[4] B. Kargopoulo Arşivi, 19. yy.
[5] Korucular Istabl-ı Amire'ye ait koruları beklemek ve korumakla yükümlü bir sınıftı. Bekçi de denilen bu görevliler zamanı gelince buralardaki otları biçerek satarlardı.

Beykoz, Göksu ve Üsküdar Çayırları'nın otlarının biçtirilmesi ve nakline dair masraf bilgileri mevcuttur.[6] Yüzyıl sonlarına doğru çayırlarla ilgili yeni ve ilginç bir uygulama ile karşılaşılmaktadır. Başlangıç tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, çayırların her sene Mayıs ayında bir ay süreyle hanedan üyeleri, saray görevlileri, askeri ve mülki sınıfa dönümler halinde tahsis edildiği tespit edilmiştir[7] (Arın, 2017'de atıfta bulunulduğu gibi). Bu konu ile ilgili, Uzunçayır'ın dağıtıldığı kişilere yönelik bilgiler bulunmaktadır (Şekil 2.3).

Şahıs İsmi	Miktarı (dn)
Selimiye Kışla-yı hümayunu harik hayvanatına	10
Selimiye Kışla-yı hümayunu Kumandanı Mirliva Sa'adetli Şevket Paşa'ya	4
İsmetli Baş İkbal Hanım Hazretlerine	15
Devletli Valide Efendi Hazretlerine	30
Devletli İsmetli Seniha Sultan Hazretlerine	25
Hassa Müşiri Devletli Rauf Paşa Hazretlerine	5
Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyar-i Ferik Sa'adetli Deli Rıza Paşa Hazretlerine	5
Devletli Necabetli Vahdettin Efendi Hazretlerine	16
Levazımat Reisi Ferik Sa'adetli Ali Rıza Paşa Hazretlerine	5
Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyar-i Devletli Fuad Paşa Hazretlerine	5
Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Reşadetlü Efendiye	2
Bandırma Dergahı Şeyhi Reşadetlü Efendiye	2
Süvari Zaptiyelerine	2
Koruculara	2
Istabl-ı Amire Ketebelerine	15
Raht-ı Hümayun Hazinesi Hademelerine	10

Şekil 2.3 : Uzunçayır'ın Tahsisatı (Terzi, 2009, s. 409'dan derlenmiştir).

[6] BOA.Y.PRK.HH..nr.10/3.M. 7 Ekim 1882. Istabl-ı Amire'ye bağlı İstanbul ve civarındaki çayırların biçtirilme, otların nakil ve sair masraflarını ihtiva eden masraf döküm cetveli.
[7] BOA.C.SM.76/3802 1255 Safer 23 (M. 8 Mayıs 1839); BOA.Hazine-i Hassa Defteri, nr. 8904, H. 1303/M.1885 senesi cetveli, vr. 28a.

Literatür bilgilerinin yanısıra, arşiv belgelerinde ağırlıklı olarak yer alan belgeler arasında hasbahçelerde çalışan bahçe ustaları ve diğer kişilerin maaş defterleri, bahçelerden elde edilen mahsüllerin dağıtımı ve çayırlardan biçtirilen otlara dair Istabl-ı Amire'nin işlemleri ve benzeri konular bulunmaktadır. Bu konuda 16. yy'a ait bir defter parçasında[8] (H. 992/M. 1584), çeşitli bağ ve bahçelerde görevli ustaların kayıtlı olduğuna dair bir bilgi tespit edilmiştir. 19. yy başlarında ise, Istabl-ı Amire'ye bağlı çayır ve korulardan elde edilen gelirler, burada çalışanlara ait bilgiler, sultanların atları için çayırlardan biçtirilen ve has ahır ambarlarına konulan otlar ve yapılan çeşitli masrafların kayıtları ve M. 1893-1907 yılları arasına ait çok miktarda Istabl-ı Amire çayır defteri[9] bulunmaktadır.

Devlet arazilerinin kontrollü olarak halka açıldığı açık yeşil alanlar olarak mesirelere ulaşım şekilleri de tarih boyunca farklı şekillerde olmuştur. Kadınların genelde karayolunu tercih ettikleri zamanlarda çift öküzlerin sürdüğü ve "koçu" adı verilen arabalarla varılan bu yerlere gidişler ziyaretçileri için önemli bir yolculuk olarak sayılırdı (Müller Wiener, 1988). Bu arabalar 19. yy'da "hinto", "talika" ve "katip odası" adı verilen yeni araba türlerinin meydana çıkmasıyla yavaş yavaş terkedilmiştir. Erkeklerin ise, genellikle hayvanlara binerek ulaştığı mesirelere gidişlerde karayolunun yanında çoğu zaman deniz yolu tercih edilmiştir. "Piyade" adı verilen kayıklarla yapılan yolculuklar kent tarihinde simge oluşturan konulardan biridir. Tanzimat ile birlikte ulaşım alanında yaşanan yeniliklerden biri de Avrupa'dan "kupa" ve "lando" adıyla gelen ulaşım araçlarıdır. Bu araçlar, özellikle alafranga tarzda gezintilerin yapıldığı Çamlıca ve Fenerbahçe'ye kadın ve erkeklerin birlikte katıldığı gelir seviyesi yüksek kişilerin mesirelere gidişlerde tercih ettikleri ulaşım araçları olmuştur. Mesirelere genellikle ilk varanlar çalgıcılar, dilenciler, ayı oynatıcıları ve seyyar satıcılardır. Kadın ve erkeklerin ayrı olmaları gereken dönemlerde derenin bir

[8] BOA.AE.SMRD.III.4/354.992 Zilkade 15 (M. 18 Kasım 1584). Çeşitli bağçe ve bostanlarda görevli olan ustaların ve bağlı oldukları bölüklerin kayıtlı olduğu defter parçası.
[9] BOA.HH.d.24271.1275 Şevval 2 (M. 5 Mayıs 1859). Padişahın atları vs. için çayırlardan biçilerek Istabl-ı Amire Anbarı'na koyulan ot miktarıyla yapılan muhtelif masarıfatı havi defter.
BOA.D..BŞM.APE.d.14508.1249 Zilhicce 18 (M. 28 Nisan 1834); BOA.HH.d.18066.1286 Şa'ban 20 (M. 25 Kasım 1869); BOA.HH.d.24363.1298 Safer 10 (M. 12 Ocak 1881); BOA. HH.d.16757.1310 Rabiu'l-evvel 13 (M. 5 Ekim 1892); BOA.HH.d.11228.1317 Receb 28 (M. 2 Aralık 1899); BOA. HH.d. 12294.1318 Cemaziye'l-evvel 16 (M. 11 Eylül 1900); BOA.HH.d.19139.1324 Şa'ban 27 (M. 16 Ekim 1906).

tarafında kadınlar, diğer tarafından erkekler bulunur, ağaç altları ise araba ile gelenlere ayrılırdı (Cerasi, 1999).

Mesirelere ulaşım konusunda tespit edilen belgeler arasında 16. yy'dan 19. yy'a kadar olanlar, deniz ulaşımının hakim olduğunu gösteren, hanedan ve çevresindeki kişilerin göç zamanında kullanacakları kayık ve mavna ücretleri, Boğaziçi'ndeki hasbahçelerin bulunduğu kıyılardaki kayık iskelelerinin, rıhtımların tamiri konularını içermektedir.[10] 19. yy ve 20. yy'ın ilk yıllarında ise, belgelerde karayolu ulaşımının geliştirilmesine dair konular ön plana çıkar.[11] Üsküdar'dan Çamlıca'ya, Alemdağı'na ve Kuzguncuk'a; Kadıköy'den Moda ve Fenerbahçe'ye kadar tramvay inşasına dair belgeler yoğunluktadır.

Ulaşımın da sosyal yönüyle belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiği mesirelerin toplumsal açıdan üstlendikleri roller hakkında Cerasi (1999)'nin değindiği konular aydınlatıcı olmaktadır. Kendisi, Osmanlı'nın kamusal alanları hakkında yaptığı tespitler doğrultusunda, kentte açık mekanlarda sıklıkla vakit geçirme eğiliminin hakim olduğunu vurgular. Gezintilerin çayırlarda, dere ve deniz kenarında yapıldığı, burada kurulan çadır ve kulübelerde toplanan ve yemek yiyen insanlar ile çeşitli spor aktiviteleri yapanların yanısıra, sessizce bir köşede dinlenenlerden oluşan bir tablo sunar. Toplumun sosyal yapısı ile ilişkilendirildiğinde, halkın ziyaret ettiği en eski

---

[10] BOA.A.DVNS.MHM.d.4/1180.967 Zilkade 21 (M. 13 Ağustos 1560) Kanlıca'da sabık Mısır Beylerbeyisi İskender Paşa Boğas Camii Vakfı'na bir pazar kayığı bağlanması.
BOA.A.DVNS.MHM.d.46/341.989 Şevval 5 (M. 2 Kasım 1581) İstanbul kadısına hüküm: İstanbul iskelelerindeki peremelerin fetihden beri yapıldığı tarzda inşası mükerreren emredilmişken dinlenilmeyip ince uzun ve denize dayanmaz peremeler yapılarak halkın hayatı tehlikeye konulduğundan, eskiye muhalif peremesi olanlar mevcudu bozup eski tertip denize dayanur pereme yapmazlarsa küreğe konulacakları gibi peremeciler kethüdasının da azil ve mes'ul edileceğini tenbih edip mukayyed olması.
BOA.İE.SM.4/286.1079 Cemaziye'l-evvel 07 (M. 13 Ekim 1668) Valide Sultan ile Haseki Sultan'ın Üsküdar'a kadar göçlerinin kayık ve mavna ücretleri hakkında makbuz.
BOA.MAD.d.19602. 1203 Zilhicce 29 (M. 20 Eylül 1789). Sermimaran-ı hassa Hacı Bekir Ağa marifetiyle yapılan Unkapanı, Defterdar-ı biruni, Bebek kasrı, Büyükdere, Hünkar İskelesi, Sultaniye bahçesi, Göksu kasrı ve Ayazma sarayında sandal-ı hümayun ve Ağa iskelelerinin ve Haydarpaşa ve Fenerbahçe kargir iskelelerinin ve Baltalimanı, Büyükdere, Çubuklu, Sultaniye, Göksu, Küçüksu, Haydarpaşa ve Davudpaşa sarayı ve Baruthane köprülerinin ve Dolmabahçe ve Göksu rıhtımlarının tamir ve inşa masraflarını muhtevi iskele ve köprülerin tamirat-ı masraf defteri. Defter harab durumdadır. a.g.tt.
BOA.A.AMD.6/50.1265 Muharrem 18 (M. 14 Aralık 1848) Mirgune ahalisinin pazar kayığı için gerekli olan kayıkhanenin Hariciye memuru Kamil Bey'in sahilhanesi ile Duveli tabir olunan mahallin arasına yapılması.
[11] BOA.BEO.733/54924.1313 Şa'ban 08 (M. 16 Ocak 1896) Üsküdar'dan Kadıköy tarikiyle Çamlıca'ya kadar uzayan bir tramvay hattı inşa ve işletilmesi için Belçika devleti tebeasından Mösyö Henri Borremans namına imtiyaz itası istidasını havi Simon Topuz imzasıyla verilen arzuhal. (Nafia)
BOA.Y.MTV.304/133.1325 Zilkade 19 (M. 24 Aralık 1907) Üsküdar'dan Çamlıca ve Alemdağı'na Kadıköy'den Moda ve Fenerbahçe'sine ve Üsküdar'dan Kuzguncuk'a kadar tramvay hattı inşası.

mesire alanı olarak ön plana çıkan Kağıthane Mesiresi'nin kalabalıklığını ve canlılığını kendine uzak gören Tanzimat sonrası alafranga yaşam tarzını benimseyenler, Çamlıca, Bentler, Fenerbahçe, Göksu-Küçüksu, Büyükdere, Yeniköy ve Tarabya gibi daha sessiz yerleri tercih etmiştir. Kağıthane'ye gidişlerin Nevruz'un gelişiyle hareketlendiği zamanlarda yapılan hazırlıklar süresince toplumun her kesimi birarada olmaktaydı. Kentin demografik bir tablosu olarak sayılabilecek bu yerde dondurmacı, çilekçi, kestaneci, macuncu, helvacı, muhallebici ve kuruyemişçilerin yanısıra dilenciler, kabadayılar ve toplumun diğer kesimleri birarada bulunurdu. Çeşitliliğin yarattığı kavga ve benzeri olaylar ise, mesirelerin güvenliğinden sorumlu kişiler tarafından kontrol altına alınmaktaydı. Lale Devri sonrasında Göksu-Küçüksu'nun üstlendiği mesire kimliği, burada yapılan imar çalışmalarıyla halkın ilgisini arttırmıştır. Kağıthane'nin kalabalık ve çok kültürlü ziyaretçi sınıfı Küçüksu'da yerini daha elit ve üst düzey ailelere bırakmıştır. Kadınların süslü arabalarda yaptıkları çayır gezintileri 19. yy sonlarına doğru yerini kayıkla Göksu Deresi'nde mehtap gezintilerine ve Küçüksu'da yaya olarak yapılan piyasa gezintilerine bırakır (Şekil 2.4), (Cerasi, 1999).

Şekil 2.4 : M. 1839 tarihinde Küçüksu Çeşmesi ve çevresi
(W.H. Barlett gravürü).

Ziyaret süresi ve amacı bakımından mesireler, günübirlik ya da birkaç gün konaklamak amacıyla çadırların kurulduğu, gezinti, şenlik, avlanma, çeşitli spor aktivitelerinin gerçekleştirildiği ya da askeri alan niteliği taşıyan çok işlevli bir yapıya sahip olmuştur. Mesire alanlarına gidişlerin, gidilen yerin fiziksel özelliklerine göre belirli amaçları bulunmaktaydı. Bunlar; mesirelerin sularının ünlü olması ya da konum ve manzara özellikleri gibi etkenler olmuştur (Sevengil, 1985). Sayfiyeler ise kışlık ikamet yerlerinden uzun süreli hazırlıklar yapılarak yazlık yerlere "göç edilen" ve daha uzun

süre kalınan yerler olarak farklılık gösterir. Sosyal yönüyle, mesirelerin sahip olduğu kamusal alan kimliği, hanedan ve çevresi başta olmak üzere üst sınıfa mensup kişiler ve halkın oluşturduğu zengin bir ziyaretçi potansiyeli ile çeşitlilik göstermiştir. Ziyaretçilerin sosyal durumu göz önüne alınarak, belirli dönemlerde uygulanan kurallar dahilinde hanedan ve çevresi ile halk arasında kontrollü bir kullanımın dikkate alındığı görülür. Sayfiye alanlarının sosyal yapısının bu konuda daha kısıtlı kalarak daha çok üst sınıfa mensup kişilerin yaz mevsiminde Boğaziçi kıyılarında sahip oldukları sahilsaray, yalı ve köşkleri tercih ettikleri söylenebilir. Mesirelerin fiziksel olarak etrafı çevrelenmemiş sınırsız alanlar olduğu düşünüldüğünde, soyut bir benzetme ile kullanıcı kitlesinin de toplumun geniş bir bölümünü içerdiği yorumu getirilebilir.

Mesirelerin gündelik ziyaret ya da kısa süreli konaklama amaçları doğrultusunda kullanılan doğal alanlar oldukları gözönüne alındığında, arşiv belgelerinde ağırlıklı olarak tespit edilen konuların başında; ilkbahar aylarında sultana ait atların çayırlara çıkarılması ve bu esnada gerçekleşen törenlere dair hazırlıklar, gayrimüslim sınıfların Gül Bayramı ve benzeri özel günlerinde çayırlarda panayır düzenlemeleri, yabancı ve Türk okullarının çayırlara düzenledikleri geziler ve yine gayrimüslimlerin çayırlarda gerçekleştirdikleri bazı spor aktiviteleri gelmektedir.[12]

---

[12] BOA.C.AS.1040/45665.1189 Rabiu'l-evvel 13 (M. 14 Mayıs 1775) Çayır mevsiminde Mehterhane'den emaneten verilecek çadırların tamiri masrafı.
BOA.C.DH.259/12943.1199 Cemaziye'l-evvel 29 (M. 9 Nisan 1785) Çayır mevsimi yaklaştığından mutad vechile çadırların tamir ve tefrişine müsaade buyrulması hakkında sadrazam çadırlarının Baş Mehteri İbrahim imzasıyla. g.tt
BOA.C.DH.324/16176.1194 Cemaziye'l-evvel 29 (M. 2 Haziran 1780) Sadrazamın atları çayır takımları çadırlarının tamir masraflarını havi defter.
BOA.AE.SABH.I.354/24790.1200 Şa'ban 02 (M. 31 Mayıs 1786) Sadrazamın atları için çayır mevsiminde verile gelen çadır mühimmatının tamiri masraflarının İbrahim Ağa'ya ödenmesi.
BOA.C.DH.209/10421.1237 Ramazan 11 (M. 1 Haziran 1822) Çayır mevsiminde sadaret hademeleriyle Babıali ricali ve sairesine Mehterhane'den emaneten verilen çadır ve mühimmatın tamirine sarfolunan mebaliği gösterir.
BOA.C.SM.76/3802.1255 Safer 23 (M. 8 Mayıs 1839) Padişaha ait atların çayıra çıkarılması mevsimi yaklaştığından çayır memurları, sayisbaşılar, sürücüler ve voynuklar için çadır verilmesine dair.
BOA.C.AS.866/37133.1262 Cemaziye'l-evvel 25 (M. 21 Mayıs 1846) Çayır zamanında hayvanata şa'ir ve saman tayinatı verilemeceği.
BOA.Y.PRK.ZB.8/41. 1308 Şevval 17 (M. 26 Mayıs 1891) Numene-i Terakki Mektebi talebesine Veli Efendi Çayırı'nda verilen ziyafet.
BOA.Y.PRK.ZB.11/70.1310 Zilkade 15 (M. 31 Mayıs 1893) Dersaadet'te mukim İtalyan ailelerine milli bayramları dolayısıyla piknik yapma izni verilmesi.
BOA.Y.PRK.ASK.91/25. 1310 Zilkade 19 (M. 4 Haziran 1893) Firenklerin Gül Panayırı münasebetiyle kiliselerde ayin icra ettikleri İtalya Sefarethanesi konsolosu ile madamının Çiftehavuzlar'da verilen büyük ziyafete katıldıkları.

- Çayır mevsiminde atların çayıra çıkarılması konusunda, yapılan araştırmalardan H. 1189 (M. 1775) tarihli eski bir belgede (Şekil A.1), Mehterhane'den emanet olarak verilecek çadırların tamir masrafı konu edilmektedir. Belgede geçen çadırlar, bu zamanlarda mesirelerde birkaç gün konaklanıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu konu hakkındaki belgeler sultanlara ve sadrazamlara ait atlar için çayırlardan temin edilen otlar, bakım araçlarının saklanması ve bu zamanlarda görevlendirilen farklı kademelerdeki kişilere dair bilgileri içeren belgelerle 19. yy'ın ikinci yarısına kadar varlığını sürdürmektedir. Aynı zamanda, çayırlardan sorumlu Istabl-ı Amire (Has ahır)'nin çalışanlarının maaş ödemeleri konusunda da bilgiler bulunmaktadır. Şekil A.2' de ise, çayır mevsiminin yaklaşmasından dolayı çayır memurları, seyisbaşı, sürücü ve voynuklara çadır verilmesi konu alınmaktadır (H. 1255/M. 1839).

Mesirelere gidişler bir gün içinde farklı yerlere düzenlenebilmekteydi. Gün içinde farklı yerlere yapılan geziler akşam kayıklarda yapılan sandal sefaları ile sonlanırdı. Bu geziler sırasında kadın ve erkeklerin birarada bulunmasının uygun olmadığı da bilinirdi. Gece yapılan sandal sefaları, 19. yy ortalarında vapurların devreye girmesinden çok fazla etkilenmemiş, Boğaziçi'nde gezinti yapmak hala keyif unsuru olarak korunmuştur (Sevengil, 1985; Cerasi, 1999).

Her sınıf esnaf, yaz mevsiminde "aifane" olarak tabir edilen arlarında topladıkları para ile seyir yerlerinden birine gider, usta ve kalfalardan toplanan bu para ile kıyma, şeker, yağ, un ve pirinç alınır; çadırcı esnafı tarafından da bir esnaf dayanışması olarak ihtiyaca göre bedelsiz çadır verilirdi. Mesireye iki takım halinde nöbetleşe gidilerek ilk takım üç-beş gün mesirede kalır, sonra diğer grup mesirede kalırdı. Bu gidişlerde ayrıca, usta çıkan yetişmiş kalfalara dükkan açma izni verilmesi dolayısıyla yapılan tören de bu mesireye gidiş günlerine denk getirilirdi. Buradan, mesirelerde dinlenme ve eğlenme faaliyetlerinin yanısıra, kişiler ve gruplar için önemli kabul edilen olayların da kutlandığı yorumu çıkarılabilmektedir (Abdülaziz Bey, 1995).

Abdülaziz Bey (1995)'in mesirelerdeki yaşantıya dair detaylı anlatımlarından bir kesit şöyledir:

> Mesire yerlerine kağıt helvası satan Arnavutlar, ufak değnek parçası üzerinde şekereden yapılmış horoz şekeri satan şekerciler, kendi yaptıkları susam helvasını satan siyahi kadınlar, çocuklar için çeşit çeşit oyuncak satanlar, sucular, şerbetçiler, koz helvası, mevsimine göre

> kavun, karpuz, marul, pişmiş mısır, kestane satanlar gibi birçok satıcı gelirdi. Çocuklar bunlardan arzu ettiklerini alarak kırlarda gezer oynarlardı. Erkekler de mesirelerde dolaşan seyyar çalgıcıları çağırıp saz dinler, yie seyirleri gezen Kıpti kadınları dipnot oynatığ seyreder, eğlenmek için Kıpti kadınlara fala baktırıp etrafı, kırları dolaşır, öğleye kadar bu şekilde eğlenip vakit geçirilerdi. Yemeği ile gelmiş erkek ve kadınlar öğle vakti artık sofralarını yayıp havlularını koyarlar, salatalar yapılır, meyveler kesilir, kaşıklar, sular hazırlanır, bir tarafta da kahve için çalı çırpıdan muvakkat bir ateş yakılırdı. Yanlarına getirmiş oldukları söğüş et, dolma, helva, iki takım olup biri hanım veya beylere, diğeri maiyette bulunan uşak veya halayıklara mahsustu….bu şekilde akşama kadar vakit geçirilir, akşam üstü yemeklerin ikinci takımı yenilip kahveler içilerek dönüş hazırlığına başlanır ve araba ve kayıklarla herkes bulunduğu semte geri dönerdi. (s.292-295)

Mesirelerde gün içinde yapılan eğlence, gezinti, yemek yeme, oyun oynama ve benzeri aktiviteler oldukça çeşitlilik göstermiştir. Bunlar arasında, 19.yy'ın başlarında ortaya çıktığı tahmin edilen ortaoyunu, kışın kapalı mekanlarda yazın ise açık alan olarak mesirelerde sahnelenmekteydi (Bilgin, 2015). Kağıthane Mesiresi'nde geçen bir gün, bu yerlerin genel havasını anlayabilmek adına aydınlatıcı olabilir. Mesireye vardıktan sonra isteyenler kurdukları çadırlarda, diğerlerinin ise açık havada günler öncesinden hazırladıkları soğuk yiyecekleri ve çayırda pişirdikleri etleri "ihram" adı verilen yere serilen örtüler üzerinde yedikten sonra müzikli eğlenceler yapılırdı. Mesirede derenin erkeklere ayrılan kısmında para vererek saz çaldırmak, oynayan çingeneleri seyretmek, ortaoyunu temsillerini izlemek, ayı ve maymun oynatıcılarını, hokkabazları ve cambazları izlemek başlıca aktiviteler arasındadır. Akşam ezanı yaklaşırken güvenlik memurlarının uyarısıyla dönüşe geçilir, dönüş yolunda kayıkta olanlar şarkılarla yol alırken karadan dönenler de onlara eşlik ederdi (Şekil 2.5), (Cerasi, 1999).

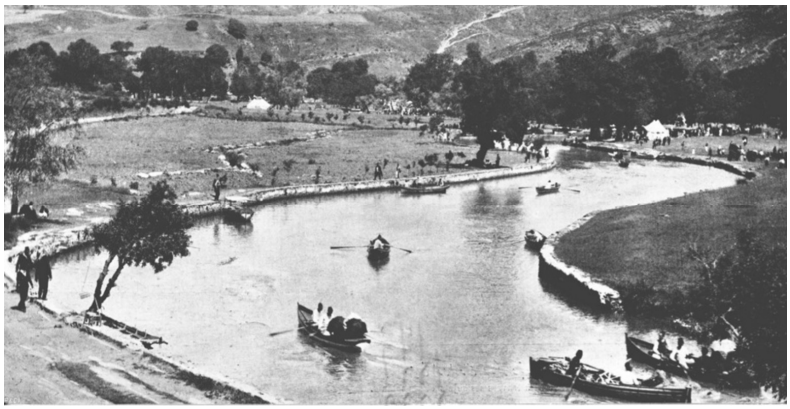

Şekil 2.5 : H. 1325 (M. 1907) yılında Kağıthane Deresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, SHB_001342).

Kamusal yeşil alan kimliğine sahip mesirelerin fiziksel alan kullanımı çeşitliliğinin yanısıra, ayrı bir önem taşıyan sosyal yaşama etkileri, incelenmesi gerekli bir diğer konudur. Bu yerler, sosyal açıdan kadın ile erkek arasında mahremiyetin katı kurallar dahilinde uygulandığı ve kontrolün gözetildiği alanlardır. Örneğin, 19. yy'ın ikinci yarısından önce kadınların mesirelere sadece araba ile gitmeleri uygun görülürken, zamanla bu kuralın bozulmasıyla M. 1881 tarihinde yayınlanan bir tenbihname ile mesirelerde uygunsuz davranışların yapılmaması gerektiği ve verilecek cezalar belirtilmiştir (Cerasi, 1999). Sonraki zamanlarda ise, kadınların toplum yaşamına dahil olabildikleri bu yerlerde kadın ve erkeğin mesireye gidiş günlerinin de ayrı tutulmaya başlandığı bilinmektedir (Tekçam, 2006).

Mesirelerin sosyal yönü hakkında verilen bilgiler doğrultusunda, Tanzimat Dönemi'nin getirdiği bazı değişimlerin bu yerleri etkilediği düşünülmektedir. Bu dönem ile hızlanan Batılılaşma eğilimi, her alanda olduğu gibi Osmanlı halkının gezme ve eğlenme anlayışını da etkilemiştir. Piknik anlamı taşıyan mesire ziyaretlerinin yerini, şık kıyafetlerle dikkat çekmek amacıyla yapılan geziler almaya başlar. Mehtap alemleri ile üne kavuşan Boğaziçi'nde ise, 19. yy'da özellikle yalı sahipleri, elçilik mensupları, yabancılar ve gayrimüslim azınlıklar hakimdir (Bilgin, 2015).

18. yy ortalarından 20. yy'ın ilk dönemlerine uzanan geniş bir zaman aralığı içinde kadın ve erkeklerin mesirelerdeki davranış biçimlerini konu alan arşiv belgeleri bulunmaktadır. Örneğin, 18. yy sonlarına doğru H. 1203 (M. 1789) tarihli bir belgede kadınların Cuma günleri Kağıthane ve diğer mesirelere gitmelerinin yasak olduğu belirtilmektedir. 19. yy ortaları ve 20. yy başlarında ise; H. 1266 (M. 1850), H. 1322 (M. 1905) ve H. 1324 (M. 1907) tarihli bazı belgelerde kadınların giyimleri ile Boğaziçi mesirelerinde kadın ve erkeklerin birlikte yer almamasına dair kurallar konu alınmaktadır.[13]

---

[13] BOA.AE.SABH.I.370/25884.1203 Receb 10 (M. 6 Nisan 1789). Kadınların cuma günleri Kağıdhane ve diğer mesire yerlerine gitmelerinin yasak olduğu. a.g.y.tt
BOA.A.DVN.64/58.1266 Zilhicce 29 (M. 5 Kasım 1850). Dersaadet'de Üsküdar ve Boğaziçi'nde bulunan mesire yerleriyle buralarda kadınlarla erkeklerin ihtilaf etmemesi ve uyulması gereken kurallara dair talimatname. a.g.y.tt
BOA.BEO.2362/177096.) 1322 Rabiu'l-ahir 20 (M. 25 Şubat 1905). Kadıköy cihetleri ile Göksu'da dar çarşaf ve yeldirme giyinen kadınlara gerekli durumun ifası. (Dahiliye; 176991)
BOA.ZB.621/109. 1324 Ağustos 20 (M. 2 Eylül 1908). Beykoz Sultançayırı'nda kurulan bir tiyatroda kadın ve erkeklerin aynı anda oyun sergileyip seyircilerin de kadın-erkek beraber oturup kadınların İslam kadınlarına yakışmayacak şekilde açık saçık olduğundan tiyatronun faaliyetinin engellenmesi.

Mesirelerde dikkat edilen ve arşiv belgelerinde sıkça karşılaşılan konulardan biri de güvenliğin sağlanmasına yöneliktir. 16. yy'dan itibaren bahçe ve mesirelerdeki kamusal düzenin sağlanması ve bakımından sorumlu "bostancı" ya da "bostancıbaşı" adı verilen görevlilerin sorumluluk alanları zamanla genişletilerek bu sınıfın Boğaziçi'nin tüm kıyılarında hakim duruma gelmesini sağlamıştır. Devlet tarafından sıkı kurallarla korunan bu alanlara nasıl gidileceği, davranışların nasıl olması gerektiği, uygunsuz olaylara karşı nasıl cezalar uygulanacağı gibi konulara yönelik alınan kurallar belirli dönemler de yayınlanan tenbihnamelerle halka duyurulmuştur (Cerasi, 1999).[14]

Mesirelerde güvenlik konusu, Osmanlı'nın her döneminde dikkatle takip edilen ve ziyaretlerin kurallarla sınırlandırıldığı bir yapıda olmuştur ve arşiv belgelerinin konu içeriğinde ağırlıklı bir yere sahiptir. Güvenlik ile ilgili kayda alınan belgeler; çayırları ziyaret edenlerin sosyal durumu, etnik yapısı, ziyaret amaçları ve diğer konular hakkında detaylı bilgiler edinilmesini sağlar. 19. yy'dan 20. yy başlarına kadar olan aralıkta yoğun olduğu tespit edilen belgeler genel olarak şu konuları içermektedir:

- Çayırların arazi olarak güvenliğinin sağlanmasında çayır korucuları ve çayır memurlarının görevlendirildikleri[15]
- Bahar mevsiminin gelişiyle mesirelere gidecek halkın uyması gereken kurallara yönelik tenbihnameler[16]
- Gayrimüslim ve müslümanların özel günlerinde ve diğer günlerde çayırlarda eğlendikten sonra gün sonunda sorunsuz şekilde dönüşleri[17]

---

[14] M. 1861 yılında yayımlanan bir tenbihnamenin içeriğinde, Müslüman kadınların Pazar günleri Kağıthane, Moda Burnu, Fenerbahçe, Hacı Hüsyin Bağı, Ihlamur, Beyoğlu, Küçüksu, Çubuklu, Hünkar İskelesi ve Akıntıburnu'na gitmelerinin yasak olduğu yer almaktadır.

[15] BOA.C.ML.37/1663.1227 Şevval 15 (M. 22 Ekim 1812). Terkos, Bigados, Büyükçekmece, Küçükçekmece, Beykoz ve Haydarpaşa çayırlarının muhafazasında müstahdem korucular için iki adet Abdi Paşa biçimi ve üç adet iki direkli ve dokuz adet bir direkli çadır ve çergelerin baz teslim şartıyla mühimmat-ı harbiye anbarından verilmesi.

[16] BOA.A.AMD.17/65.1266 Cemaziye'l-evvel 27 (M. 10 Nisan 1850). Baharın gelmesiyle Kağıthane etrafındaki mesire yerlerine gidecek olanlara yapılacak tenbihat.
BOA.A.AMD.22/86.1266 Zilhicce 29 (M. 5 Kasım 1850). İlkbaharın gelmesiyle mesire yerlerinde uyulacak kurallar hakkında neşrolunan tenbihatın tekidi. a.g.y.tt
BOA.A.MKT.MVL.53/2.1268 Receb 21 (M. 11 Mayıs 1852); BOA.A.MKT.NZD.55/28.1268 Şa'ban 10 (M. 30 Mayıs 1852); BOA.A.AMD.44/76.1269 Şa'ban 04 (M. 13 Mayıs 1853); BOA.A.MKT.NZD.193/16.1273 Muharrem 05 (M. 5 Eylül 1856); BOA.A.MKT.NZD.195/4.1273 Muharrem 19 (M. 19 Eylül 1856);BOA.A.MKT.MVL.129/36.1277 Zilhicce 29 (M. 8 Temmuz 1861).

[17] BOA.Y.PRK.ASK.62/48.1307 Zilhicce 02 (M. 20 Temmuz 1890) İstanbul'daki mesire yeri Sütlüce'ye gelenlerin tekrar mahallerine avdet ettikleri.

- Yabancı ve Türk okullarının çayırlara gidişleri için ilgili makamlardan alınan izinler, gidiş esnasında ve çayırda memurların gözetiminde sağlanan kontrol[18]
- Mesire olarak halkın rağbet ettiği bölgelerde güvenliğin sağlanması amacıyla görevlilerin bulundurulması ve bazı mesirelerin yakınında karakol kurulması[19]
- Mesirelerde meydana gelen olumsuz olayların kayıt altına alınarak güvenliğin sağlandığının bildirilmesi[20]
- Kentin güzel manzara noktalarından resim yapmak isteyen yabancılara verilen izinler[21]

konularından oluşmaktadır.

Yukarıda çeşitlilik gösteren bir konu bütünlüğüne sahip olduğu görülen mesirelerin sınırları olmayan doğal alanlar olmalarına rağmen, devlet tarafından toplum huzurunu

---

BOA.Y.PRK.ASK.74/78.1309 Muharrem 08 (M. 6 Ağustos 1891) Hazreti Yuşa'ı ziyaret için Südlüce mesire yerine gelenlerden geceye kalan olmadığı.
BOA.Y.MTV.63/74.1309 Zilkade 15 (M. 11 Haziran 1892)
BOA.Y.PRK.ZB.21/14.1316 Muharrem 30 (M. 20 Haziran 1898)
BOA.Y.PRK.ASK.172/55.1319 Rabiu'l-ahir 23 (M. 9 Ağustos 1901)
BOA.Y.PRK.ASK.172/114.1319 Rabiu'l-ahir 29 (M. 8 Nisan 1902)
BOA.Y.PRK.ASK.228/99.1323 Rabiu'l-evvel 01 (M. 6 Mayıs 1905)
BOA.Y.PRK.ASK.172/124.1319 Rabiu'l-ahir 29 (M. 5 Ağustos 1901)
BOA.Y.PRK.ASK.174/20. 1319 Cemaziye'l-evvel 24 (M. 8 Eylül 1901)

[18] BOA.MF.MKT.930/79.1324 Rabiu'l-ahir 05 (M. 29 Mayıs 1906). Florya mesire yerine geziye gidecek olan Yeşiltulumba'daki Rehnüma-yı Füyuzat Mektebi talebelerinin gidiş gelişinde emniyet ve kolaylığın sağlanması için Zabtiye Nezareti ile Şehremaneti yazı yazıldığı.
BOA.MF.MKT.932/5.1324 Rabiu'l-ahir 09 (M. 24 Mayıs 1906). Gezmek için vapurla Beykoz'daki mesire yerine gidecek Üsküdar'daki Ravza-i Terakki Hususi Mektebi talebe ve muallimlerine güvenlik ve kolaylığın sağlanması için Şehremaneti ve Zabtiye Nezareti'ne yazı yazıldığı.
BOA.ZB.334/94.1325 Haziran 23 (M. 6 Temmuz 1909); BOA.Y.PRK.ZB.29/7.1319 Cemaziye'l-evvel 02 (M. 17 Ağustos 1901); BOA.MF.MKT.858/31.1323 Rabiu'l-evvel 22 (M. 27 Mayıs 1905).

[19] BOA.ZB.469/75.1322 Mayıs 10 (M. 23 Mayıs 1906). Floryadaki mesire yerlerinde nizamiye tahkik memurları bulundurulması talebi.
BOA.ZB.381/40.1323 Nisan 18 (M. 1 Mayıs 1907) Ruz-ı Hızır günü mesire yerlerinde güvenlik tedbirlerinin alınması.
BOA.ZB.383/32. 1324 Nisan 19 (M. 2 Mayıs 1908) Ruz-ı Hızır (Hıdırellez) münasebetiyle Fenerbahçe, Haydarpaşa ve Kağıthane'de toplanacak ahalinin güvenliği için zabtiye kolları çıkarılması.
BOA.DH.MKT.1281/5.1326 Receb 18 (M. 16 Ağustos 1908); BOA.DH.EUM.THR.104/20.1327 Ramazan 09 (M. 15 Eylül 1909).

[20] BOA.ZB.80/45.1322 Temmuz 29 (M. 11 Ağustos 1906). Kuşdili Tiyatrosu'ndan çıkan kadınlara laf atan Efrasyat Bey'in bundan men edilmesi.
BOA.ZB.81/42.1323 Mayıs 14 (M. 27 Mayıs 1907). Kuşdili Tiyatrosu'na alkollü olduğu halde zorla girip rezalet çıkaran Polis Ahmed Fahri Efendi'nin meslekten ihracı. (M. 1905);
BOA.DH.HMŞ.1/1.1334 Zilkade 06 (M. 4 Eylül 1916).

[21] BOA.HR.TH.269/94. M. (9 Eylül 1902). Fransız Ressam Pierre Belle'nin Ayasofya, Eyüb Sultan Mezarlığı, Galata Rıhtımı, Fenerbahçe Burnu ve eski kale duvarlarını gezip resim almasına izin verildiği; BOA.DH.MKT.1159/87.1325 Safer 28 (M. 9 Nisan 1907).

sağlamak adına önemle korundukları görülmektedir. Örnek oluşturması açısından; H. 1266 (M. 1850) tarihli bir belgede Kağıthane'ye gidecek olanlara yapılacak uyarılar, H. 1323 (M. 1905) tarihli bir belgede Hızır Günü nedeniyle mesirelerde güvenlik tedbirlerinin alınması (Şekil A.3), H. 1319 (M. 1901) tarihinde Tarabya, Beyoğlu ve Moda'dan gelen İngiliz bir grubun Kuşdili Çayırı'nda sorunsuz şekilde top oynamaları (Şekil A.4) ve M. 1902 tarihinde Fransız ressam Pierre Belle'nin Ayasofya, Eyüb Sultan Mezarlığı, Galata Rıhtımı ve Fenerbahçe Burnu'nu gezerek resim almalarına verilen izin konu alınmaktadır.

Mesirelerin kentin sınırsız ve doğal alanları olarak kentliye sunduğu bir anlamda özgürlük hissi, bu yerlerden tamamen farklı bir arazi kullanımının görüldüğü mezarlık alanlarında da ortaya çıkmıştır. İstanbul'a dair yapılan birçok tasvir ve anlatımda, tepelerin üzerinde manzara potansiyeli olan yerlerde yayılan mezarlıklarda oturan ve Boğaziçi'ni seyreden insan görünümlerine yer verilir. Bu alanların manzara potansiyeli gezginlerin de dikkatini çekerek birçok betimlemede mezar taşlarına yaslanarak dinlenen ve çubuk içen insan figürleri ile kendini göstermiştir. Kent dışındaki mezarlıklar ise, genellikle dinlenme ve gezinti amaçlı kullanılan yerler olmuştur (Cerasi, 1999; Uçar, 2013).

Osmanlı yaşamının dinlenme ve eğlence kültürünü yansıtan açık yeşil alanları olan mesireler hakkında, bu yüzyılda seyyahların gözünden dile getirilen izlenimler de dikkat çekicidir. Kentte belirli süreler arasında kalan seyyahlar, elçiler ya da elçi yakınlarının gözlemlerinde, mesirelere ulaşım şekilleri, vardıklarında karşılaştıkları manzara ve mesirenin doğal nitelikleri, buraya gelen her kesimden insanın duruşu ve vakitlerini nasıl geçirdikleri hakkında çeşitli abartılı tasvirlerle gözlemlerini aktardıkları görülür. Bunun yanısıra, fiziksel ve sosyal açıdan mesirelerin genellikle su kenarlarının yakınında, güzel manzara noktalarına açık, çevrelerinde yapılan bitkisel düzenlemelerle estetik olarak zenginlik kazanmış ve hemen hemen her din ve kültüre mensup kişiler tarafından kullanılan alanlar olduğu da vurgulanan konular arasındadır. Bir diğer konu, ayrı bir araştırma konusu oluşturabilecek potansiyele sahip olan kadınların Osmanlı'da toplumsal hayata katılımıdır. Kadın figürünün bir kamusal alan olarak mesirelerdeki yaşam şekli, gezgin gözlemlerinde mesirelerdeki davranışları ve vakitlerini nasıl geçirdiklerine odaklanmaktadır. Bu yerlerin, sosyal yönüyle kadınların kapalı ev yaşamından bir anlamda kurtularak kendilerini özgür hissettikleri tek yer olması muhtemeldir.

18. yy başlarında kentte bulunan Lady Montagu, Türk kadınlarına dair gözlemlerinde, gündelik hayatta Osmanlı toplum kuralları dahilinde her sınıftan kadının giyimlerine gösterdikleri özen, neredeyse sadece hamamlarda biraraya gelinerek gerçekleşen eğlenceler ve kadının aile yapısı için taşımakta olduğu öneme değinmektedir (Montagu, 1998).

Montagu'nun gözlemlerinden ilham alarak 19. yy ortalarında kent yaşamını oldukça iyi gözlemlemiş olan Julia Pardoe ise, Kağıthane ve Göksu gezilerinde gördüğü hoş manzaraları dile getirerek buradaki yaşamdan bahsetmektedir. Kendisi, Göksu'ya varışını ve hissettiklerini şöyle özetlemektedir: "Çayırlık şen gruplarla dolmuştu. Eflaklı ve Bulgar çalgıcılar cümbüş yapanların arasına dağılmışlardı […] At üstündeki devriyeler etrafı gözetlemek için attıkları turlar esnasında bir görünüp bir kayboluyorlardı […] Kayıklar parlak akarsuda gidip geliyorlardı; heybetli ağaçlar uzun dallarını çimenlere doğru uzatıyorlardı […] uzun, parıltılı bir yaz gününü geçirmek için Tatlı Sular Vadisi'nden daha hoş bir yer düşünemiyorum." (Pardoe, 2010, s.223, 231).

Garnett (2009) ise, 19. yy sonlarına dair gözlemleri arasında Osmanlı kadınlarının gündelik yaşama dair eğlencelerinin ev ortamında genellikle öğlene doğru gerçekleşen kahvaltı ziyaretleri ya da öğlen yemeği toplantıları olurken; dışarıda düğünlere katılma, mesire gezintileri, arabayla dolaşma, alışveriş ve hamam ziyaretlerinden oluştuğunu vurgular. Kadınların eşlerinden izin alarak gerçekleştirebildikleri bu aktiviteler arasında yer alan gezintilerin, kadınların açık havaya olan alışkanlıkları ve eğilimleri ile Avrupa'nın Tatlı Suları olarak bilinen Kağıthane ve Alibeyköyü'ne, Asya'nın Tatlı Suları olan Göksu ve Küçüksu Dereleri ile Yıldız Korusu ve Ihlamur Vadisi'nde yoğunlaştığı bilinmektedir. Kendisi, çayırlardaki kahvehaneler ile birlikte gezgin çalgıcılar, meddah ve şarlatanların yarattığı hareketlilikten bahseder. Çayırlara varıldığında yere serilen halılar üzerinde meyve, tatlı, çörek ve benzeri yemekler yenir, kahveler ve sigaralar içilir. Danslar, şarkılar, çayırlarda yapılan gezintiler ile geçirilen bir günün sonunda ise günbatımından önce dönüşe geçilir.

19. yy ortalarında Kırım Savaşı'nın sürdüğü dönemde kenti gezen kadın seyyahlardan biri olan Lady Emelia Bthyna Hornby'ın oldukça beğendiği Göksu'yu tanımlaması ise oldukça ilgi çekicidir. Kendisi, Avrupa'daki parklara atıfta bulunarak mesireyi "Türklerin Hyde Park'ı" olarak nitelendirir. Hornby'ın, gezisi esnasında değindiği detaylı gözlemleri arasında; Göksu Deresi'nin berraklığı, çeşmenin yanında

kümelenmiş şekilde oturan güzel kadınlar, ilginç görünüşlü olarak tanımladığı öküz arabaları, satıcılar, süvariler, kahve tezgahları ve vadinin iç kesimlerinde ceviz ağaçlarının gölgesinde dinlenen arabacılar yer alır. Kağıthane gezisinde ise, derede ilerledikçe sayısı artan kayıklar ve hareketlilik içindeki kadın ve erkeklerden oluşan kalabalık grupların eğlencelerini dile getirmektedir. Çınar ağaçlarının gölgesi altında oturan topluluklar hakkında "deredeki her dönemeç, sizi her iki yakada da en sonuncusu bir öncekinden daha çarpıcı görünen farklı gruplarla karşı karşıya getiriyor" şeklindeki anlatımı ise ziyaretçi kimliğinin çeşitliliğine dair çarpıcı bir gözlem ortaya koymaktadır (Hornby, 2007, s. 323). Hornby, anlatımlarında mesirede üst sınıfa mensup kadınların ziyareti ile birlikte fakir kadınların da burada zaman geçirmesinden bahseder. Bu durum, mesirelerin sosyal yönüyle aynı anda birçok farklı sınıfın vakit geçirdiği bir alan olmalarını doğrular niteliktedir. Kenti ziyaret ederek önemli eserler bırakan bazı kişilere dair bilgiler bu bölümde yapılan açıklamalar ile bütünlük oluşturması bakımından önemli görülmektedir (Çizelge 2.1).

Çizelge 2.1 : Kenti ziyaret eden bazı kişiler ve eserleri (İnciciyan, 1956; Ekdal, 1987; Aydüz, 2005, Özkan, 2007; Abacı, 2008; Meriç, 2010; Apak, 2014'ten derlenmiştir).

Gezgin	İstanbul'u Ziyaret Dönemi (M)*	Eser Adı
Lady Montagu	1716-1718	Şark Mektupları
Marie Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier	1785	Voyage pittoresque dans l'empire Ottoman
Joseph Von Hammer	1799-1806	Skarlatos Byzantios
John Cam Lord Broughton Hobhouse	1809	100 sayfalık bir gezi metni bulunmaktadır
Thomas Allom	1830'ların sonu	Constantinople and the Scenery of the Seven Churches of Asia Minor (İstanbul ve Küçük Asya'da Yedi Kilise Görünümleri)
James Ellswort De Kay	1831-1832	Sketches of Turkey
Alphonse de Lamartine	1833	Voyage en Orient
Miss Julia Pardoe	1835	The Beauties of Bosphorus
Pierre de Tchihatchef	1847-1858 (İstanbul ve çevresinde bulunduğu dönem)	İstanbul ve Boğaziçi / Le Bosphore et Constantinople
Jean-Henri Abdolonyme Ubicini	1847	1. Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Conditions of the Ottoman Empire 2. La Turquie actuelle
*Philipp Anton Dethier	1849-1881	Boğaziçi ve İstanbul
M. Felix Bourquelot	1861	Constantinople en 1861 : Fragment d'un journal de voyage
Annie Jane Harvey	1870'li yıllar	Türk Haremleri ve Çerkez Evleri
Agnes Dick Ramsay	1880-1914	19. yy Sonlarında Türkiye'de Günlük Yaşam
Lucy Garnet	1890'lı yıllar	Türkiye'nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri
Francis Marion-Crawford	1890'lı yıllar	
Anna Bowman Dodd	1901	In The Palaces of Sultan
Mary Jane Garnett	1909	Türkiye'de Aile Hayatı

* Miladi Yıl
** Arkeoloji Müzesi'nin ilk müdürüdür.

Fiziksel ve sosyal açıdan birçok konu ile ilişkili olan mesireler, tarihte kentliler ve kenti ziyaret edenler için bulundukları doğal peyzaj dokusu içinde amlam kazanan ve çoğu zaman hayranlık uyandıran kamusal açık yeşil alanlar olarak yer etmiştir.

3. 19. YY'A DEĞİN İSTANBUL'UN MESİRE ALANLARI İLE İLGİLİ NOTLAR

Bu bölümde, İstanbul'un tarihi ve kültürel omurgasını oluşturan Bizans Dönemi sayfiyeleri ve Osmanlı Dönemi'ne ait mesirelere kısaca değinilerek, 19. yy'a kadar kent için hazırlanmış olan tasvirler incelenmektedir. Mesire kavramının halka açık yeşil alanlar olduğu kabulünden yola çıkarak yapılan araştırmalarda, 19. yy'a kadar kentte "mesire" adı altındaki yerlerin az olduğu, bu alanların özünde hanedanın özel mülkü olan hasbahçe kültürünün devamı niteliği taşıdığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, bu bölümde ele alınan yerler literatürde "hasbahçe" ya da "bahçe" adıyla ifade edilen yeşil alanlardır. Kent tarihinde oldukça önemli yer edinmiş olan Avrupa Yakası'nda Haliç kıyısındaki Kağıthane Mesiresi (18. yy) ve Anadolu Yakası Boğaziçi kıyısındaki Göksu-Küçüksu Mesiresi (18. yy ortaları ve 19. yy) bu durumun dışında kalan yerler olmaktadır.

Bizans Dönemi'nde "*Stenon*" olarak adlandırılan Boğaziçi'nin, fiziksel yönüyle önemli bir geçiş yeri olduğu, buna karşın kıyılarındaki yerleşim yerlerinin tarihçeleriyle ilgili yeterli bilgi bulunmadığı bilinmektedir. Bu dönemde balıkçılık faaliyetleri ve gemilerden alınan harçlar olmak üzere iki temel yönü ile ön plana çıkan Boğaziçi, Bizans Dönemi'nde birçok akına karşı kenti koruyarak bir anlamda geniş ve doğal bir su hendeği görevi görmüştür. Her iki yakası da 6. yy'da I. Iustinianos Dönemi'nden 14. yy'da Osmanlıların Anadolu Yakası'nda hakimiyet kurmasına kadar geçen sürede birçok istila ve savaşa sahne olmuştur. Ulaşım açısından, tarih boyunca kentin iki yakası arasında kayıklarla sağlanan erişimin Bizans Dönemi'ne ait kısmında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu dönemde Boğaziçi'nin sayfiye kimliğinin baskın olduğu literatürde ağırlıklı olarak vurgulanan konular arasındadır (Eyice, 2007). Boğaziçi'nin belirli dönemlerdeki fiziksel durumu hakkında Eyice (2007)'nin verdiği diğer önemli bilgilere değinmek yararlı olacaktır. P.R. Pargoire[22] imparatorların sayfiyede yaşamayı sevdikleri fakat bölgeye fazla ilgi göstermediklerini, M. 1403'te

[22] J. Pargoire, L'amour de la Campagne a Byzance et les villas impériales, Byzance et les villas impériales, "Echos d'Orient" XI (1908), s.20.

Boğaz'dan geçen İspanyol elçisi Clavijo[23] Anadolu Yakası'nın tamamen Türklerin elinde olduğunu ve her iki yakada harap durumda birçok kilise ve diğer yapıların olduğunu vurgular. Her iki yakada şehre yakın kısımlarda birkaç saray, av ve sayfiye köşkü ile birlikte manastırlar ve sosyal yardım tesisleri bulunmaktaydı. Yamaçlarda kurulan manastırlara denizden erişim sağlanıyordu. Bizans Dönemi'nde Boğaziçi'ndeki yer adlarının bazı arazi özelliklerinden ve manastırların adlarından ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Boğaziçi topografyasının Osmanlı Dönemi'nde belirli bölgelerdeki arazilerde uygulanan çalışmalar ile fiziksel değişime uğradığı da görülmektedir. Bu duruma verilebilecek örnekler arasında; 16. yy'da Kanuni zamanında Beykoz yakınlarındaki Sultaniye yerleşiminin kıyısındaki geniş ve bataklık durumdaki koyun ortasındaki adacık ile birlikte doldurularak[24] kıyının düzeltilmesi ve Dolmabahçe'nin 17. yy'da doldurulması yer almaktadır.

Boğaziçi'nin fiziksel yapısı ve kentin iki yakası arasında sahip olduğu hareketli kimlik, yüzyıllar boyu etkisini sürdürmüştür. Kentin yerleşime açılmasından itibaren tarihin her döneminde edebi üslupla güzelliği farklı tasvirlerle anlatılan bu bölgeye dair Romalılar devrinde Pliny "rüzgarsız havalarda kıyıdan kıyıya konuşulabilir" diyerek havasının güzelliğini tasvir etmiştir. Bizans Dönemi'nde, ulaşımın güç olmasından kaynaklı bir tahmin üzerinden Boğaziçi'nin fazla rağbet görmediği anlaşılmaktadır. Buna rağmen, özellikle Üsküdar'dan başlayarak Anadolu kıyısının daha fazla tercih edildiği ve yazlık sarayların bu yakada sıralandığı bilinmektedir. Bu yakada günümüzde Küçükyalı'ya denk gelen bölgede 6. yy'da inşa edilen ve bahçeleri su yollarıyla beslenen Bryas Sarayı bulunmaktaydı. Bizans Dönemi'nde iki kıyısı ormanlık tepelerle örtülü, sessiz bir alan olan Boğaz''ın ancak birkaç yerinde balıkçı köyü olduğu bilinmektedir (Evyapan, 1972).

Bizanslılar, büyük sarayın doğu tarafında bir bölgede Türkler'den aldıkları çevgan oyununun adından ürettikleri "*tzyganesterion*" adında bir oyun sahası yapmışlardır. Fetihten sonra cirit oyunları, Kadırga semti dolaylarında sonradan adı Cinci Meydanı'na dönüşen Cündi Meydanı'nda oynanmıştır. Meydan, yakın tarihlere kadar semtin bayram yeri olarak benimsenmiştir (Eyice, 2006).

[23] Clavijo, Embassy to Tamerlane, s.95, Türkçesi, s.66.
[24] İnciciyan, XVIII. Asırda İstanbul, s.102.

Bizanslılar'ın "*Hirisokeras*" (Altınboynuz) adını verdikleri Haliç ise, iktisadi bir merkez olmasının yanında, Bizans imparatorları ve ileri gelenlerin köşklerinin de içinde yer aldığı, güzel manzaralara sahip, iç limanlarında Çınar, Yabani Badem ve Nar ağaçları ile birlikte geniş çayırlık alanlarıyla anılan bir yer olmuştur. Bu yapılardan bazıları, Bizanslıların "*Kozmidyon*" adını verdikleri günümüzdeki Eyüp Sultan bölgesinde "Ayamama" adıyla küçük bir saray ve manastır ile günümüzde Ayvansaray'ın olduğu yerde inşa edilen Valekerna Yazlık Sarayı'dır. Ayamama Sarayı, güzel havası ve av hayvanlarını barındıran çevresindeki ormanlarla İmparator Leon'un yaptırdığı bir av sarayı idi. Yaz mevsiminde bir süre burada oturan imparatorların zaman zaman sur dışına çıkarak avlandıkları bilinmektedir. Haliç kıyılarında yapılan küçük ölçekli saray ve köşkler saldırılar sonucunda zarar görerek varlıklarını kaybetmiştir. Türkler zamanında da iki yanındaki sahillerinde saraylar, bağ ve bahçelerle dolu Haliç günümüzde bu doğal ve estetik niteliğini kaybetmiştir. Haliç, iç liman özelliği yanında bitki örtüsü çeşitliliği içindeki bağ ve bahçeleriyle de Bizanslıların yaşam alanını da temsil etmiştir. Kıyının bazı yerlerinde açılan kapılar önünde iskeleler kurularak gemilere sığınılacak yer teşkil etmiş ve ticaret faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir merkez olmuştur (Şakir, 2011). Boğaz yerleşimlerinin ortak özelliklerinden biri de günümüzde büyük bölümünün sadece kalıntılarına rastlandığı Bizans Dönemi'ne ait manastır yapılarının varlığıdır. Boğaziçi'nin Avrupa ve Anadolu kıyılarında Bizans ve Türk devirlerine ait yer adları Şekil 3.1'de görülmektedir.

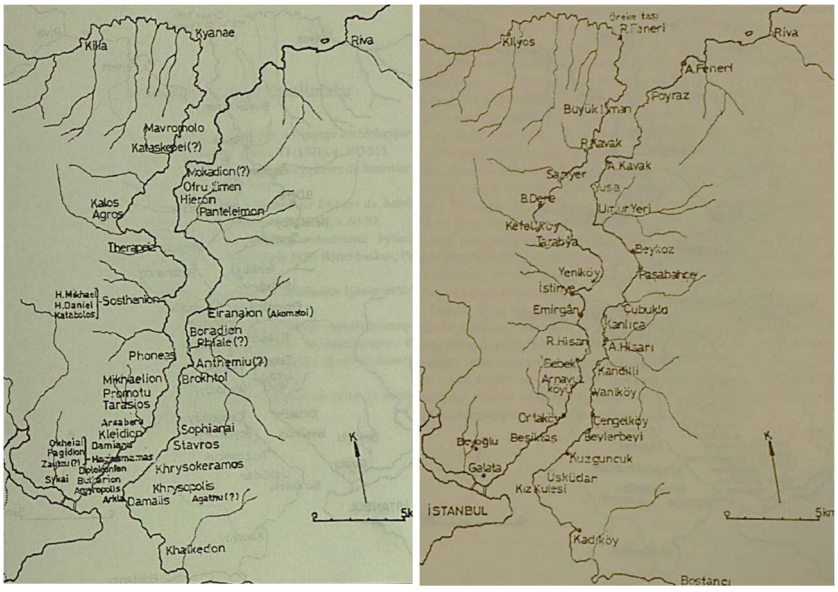

Şekil 3.1 : Bizans (sol) ve Osmanlı Dönemi'nde (sağ) Boğaziçi kıyıları (Eyice, 2007, s. 13, 14).

Bizans Dönemi'ne ait olduğu tahmin edilen manastır, kilise, ayazma ve bazı yazlık sarayların Boğaziçi'nin güneyinden kuzeyine doğru sıralı olarak adları Çizelge 3.1'de yer almaktadır. Çizelgede yer alan yapıların eşleştirildiği yerleşimlerin bazıları hakkında tahminlerde bulunulan bilgiler derlenmiştir. Derleme, çalışma konusunun odaklandığı Anadolu yakasının genelindeki Bizans etkilerini anlayabilmek adına hazırlanmıştır. Sonuç olarak, bu yakada Osmanlı Dönemi öncesinde yoğun olmayan Bizans yerleşimlerinin güney kısımlarda yoğun olmak üzere dini yapı odaklı gelişme gösterdiği tespit edilmiştir. Fetihten az bir süre önce kent genelinde yaklaşık elli kadar manastır ve kilisenin olduğu, fetih sonrasında bu yapıların cami ve mescidlere dönüştürüldüğü bilinmektedir (Eyice, 2006).

Çizelge 3.1 : Boğaziçi Anadolu Yakası'ndaki Bizans Dönemi'ne ait olduğu tahmin edilen yapıların konumları (Eyice, 2007'den derlenmiştir).

Tahmini Bizans Dönemi Yapıları ve Bulundukları Yerler
Üsküdar - Khrysopolis (Philippikos) Manastırı (M.S. 595)
Sultantepe-Özbekler Tekkesi
Kuzguncuk-Hermalaos Manastırı
Beylerbeyi-Beylerbeyi İskelesi yanında tuğla bina harabesine ait kalıntı tespit edilmiştir (Istavroz Rum Kilisesi olması muhtemeldir)
Çengelköy-İki adet saray (M.S. 565 ve 569'da inşa edilmişlerdir) /Aya Yorgi Kilisesi / Panagia (Meryem) Kilisesi
Kuleli-Hagios Athanasios adına bir ayazma
Vaniköy-Yazlık saray ve kilise (I. Iustinianos tarafından yaptırılmıştır) / Hagios Thomas ve Hagios Iulinos Manastırları (12.yy'da yakılmışlardır) / Hagios Theodoros Kilisesi
Göksu-Göksu Mezarlığı yakınlarında kalıntılar tespit edilmiştir / Göksu Vadisi içlerine kubbeli bir yapının kalıntısı ve yol izi / Neapolis adında küçük bir yerleşme olduğu tahmin edilmektedir
Kanlıca-Manastır ve düşkünler evi / Hagios Trias Manastırı (M.S. 843'ten sonra yapıldığı tahmin edilmektedir)
Çubuklu-Akametoi (Uykusuzlar) Manastırı (M.S. 5. yy'da yapıldığı tahmin edilmektedir) / üç adet Bizans sarnıcı
Sultaniye-Deniz üzerindeki 16. yy'a ait kasrın, deniz dibindeki İlkçağa ait olduğu tahmin edilen bir Bakküs Mabedi'nin parçaları üzerine kurulduğu tahmin edilmektedir)
Beykoz-17. yy sonlarında bir su haznesinin varlığından bahsedilir
Umuryeri-Zengin su kaynaklarının bulunduğu ve bir manastırın varlığı tahmin edilmektedir.
Yuşa Tepesi-Anadolukavağı: Hagios Panteleimon Kilisesi / Hagios Georgios Manastırı

Bizans Dönemi'nde ana merkez, "Büyüksaray" olarak adlandırılan ve Hipodrom ile Marmara Denizi arasındaki geniş saha idi. Birçok yapıyı bünyesinde barındıran saray arazisi içinde geniş bahçeler ve oyun sahaları da bulunmaktaydı. Anadolu yakası kıyılarında da yazlık sarayların ve av köşklerinin yer aldığı bilinmektedir. 11. yy'dan sonra imparatorların kentin kuzey-batı köşesindeki Blakhernai Sarayı'nı tercih ettikleri görülür. Diğer saraylar ise; Küçükçekmece'de Rhegion Sarayı, Samandıra Köyü'nde bir saray, Küçükyalı'da Bryas Sarayı'dır. Yerleşim durumuna dair yapılan

incelemelerde, Theodosius surları ile sınırlanan kentin belirli bölgelerinde yerleşmelerin olduğu, bazı alanların boş ya da ekili olduğu anlaşılmaktadır. Arap yazar Ebulfida, 14. yy başlarında kentte ekili tarlalar, bahçeler ve harap durumdaki çok sayıda evin varlığından bahsetmiştir. Osmanlılar, fetih öncesinde Rumeli'ye ayak basmaları ile Bizans'ın köklü bahçe kültürü ile tanışmıştır. Ele geçirilen yerlerde halkın kullanmaya devam etmesine izin verdikleri bahçelerin dışında manastırların bağ, bostan ve bahçelerinin kullanılmış olması ve bu yeşil alanların Osmanlı kültürü ile pekiştirilerek canlı tutulmuş olması yüksek bir ihtimaldir. M. 1600'lü yıllara ait bir minyatürde, Osmanlı bağı ve üzümleri korumaya çalışan bağcı resmedilmiştir (Şekil 3.2). Bahçelerle ilgili çeşitli kaynaklarda tespit edilen "Burada eskiden Tekfur…" ibaresi bağların bir kısmının Bizans zamanından kaldığını gösteren bulgulardır (Atasoy, 2005).

Şekil 3.2 : 17. yy başlarında İstanbul'da bir bağ ve bağcı.
Antoloji, TSM H 1711, 9a (Aktaran: Atasoy, 2005, s. 16).

15. yy'da fetih sonrasında İstanbul'un Türklerin eline geçmesiyle politik, sosyal ve ekonomik açıdan çöküş yaşayan kentte onarım çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu dönemde halkın büyük bölümü Marmara Denizi ile Haliç arasında ve surlarla kıyı arasındaki dar şeritte yerleşmiş durumdaydı ve tepelerin etekleri bağlık alanlar ve buğday tarlalarıyla çevriliydi. Varlıklı kişilere ait mülklerde tarla ve bostanlarla ayrılan tekil geniş bahçeler, yüksek duvarlarla çevrili bahçelerin içinde ise manastırlar yer alıyordu. Kentin bu kırsal görüntüsü ve harap durumdaki yerleşimine kent dışından

getirilen gayrimüslimler ve Türkler yerleştirilerek mahalle düzeni kurulmaya başlanmıştır. Bizans'ın merkezi sayılan Hipodrom ve çevresindeki saraylar görkemli ve geniş bahçeleri ile sekiz yüz yıl imparatorluğun yerleşim yeri olmuştu. Bu saraylar arasında Ayasofya'nın güneyindeki Magnaura Sarayı ve kıyıdaki Bukoleon Kıyı Sarayı da yer almıştır. Yöneticiler, imparatorluğun son iki yüz yılında kötü şartlar ve bakımsızlıktan dolayı Haliç'teki Blachernai Sarayı'nda yaşamışlardır. 15. yy başı ve ortalarında İstanbul'a gelen gezginlerin izlenimlerinden, kentin oturmaya başlayan yerleşim düzeni hakkında fikir edinilebilmektedir. Ruy Gonzales de Clavijo, M. 1403 yılındaki ziyaretine dair kentin genel olarak fazla yerleşik düzene geçmediğini ve ortalarında sürülmüş araziler içindeki köy evlerine dikkat çekerken, otuz yıl sonra gelen Bertrandon de la Broquiére, birbiri ardına sıralanan köylerin hakimiyeti ve boş alanların yerleşim alanlarına nazaran daha fazla olduğunu vurgulamıştır (Evyapan, 1972; Eyice, 2006).

Bu noktada, İstanbul'a dair çok sayıda hazırlanan tarihi harita, gravür ve kent tasviri bulunmaktadır. Kent ile ilgili yapılmış olan tasvirler, sembolize ettikleri ve çizenleri tarafından ön plana çıkarılan unsurlarla çeşitlilik gösterir. Kentin belirli tarihsel dönemlerdeki fiziksel durumunu görsel açıdan algılayabilmek ve değişimlerin boyutunu daha iyi anlayabilmek adına seçilen görsel kaynaklar üzerinden bir derleme yapılmıştır.

19. yy'a kadar gezginlerin kentten edindikleri izlenimlerini detaylı olarak yansıttıkları görsel çalışmalara kısaca değinmek gerekirse, öncelikle fetih sonrası döneme ait olan ve İtalyan gezgin, papaz Buondelmonti tarafından çizilen Konstantinopolis tasvirine yer vermek doğru olacaktır (Şekil 3.3). Konstantinopolis'i çizime dökerek görünümünü çizen ilk kişi olan Buondelmonti, perspektif-plan olarak yorumlanan çalışmasında kentin 15. yy'ın ilk çeyreğindeki topografik durumunu tasvir eder. Suriçi (İstanbul), Pera ve Üsküdar olarak üç bölümde ele aldığı çalışmasında, Suriçi ve Pera'ya odaklanmıştır. "*Scutari*" olarak belirtilen Üsküdar ise, sadece iki yapıyla temsil edilmiştir. Surlar, limanlar ve anıt yapılarıyla öne çıkan kentin diğer bölgelerinde yerleşim seyrektir. Kentin bu durumuna dair 15. yy gezginleri "surlar tarafından bütünlüğü sağlanan dağınık köylere dönüşmüş bir kent", "uçsuz bucaksız ama tenha bir yer", "sahil semtlerinden ne kadar hayat fışkırıyorsa diğer semtler de o kadar ölgün" şeklinde tanımlamalar yapmışlardır (Kubilay, 2010).

Giovanni Andrea Vavassore'ye (M. 1491-1572) ait M. 1520 tarihli tasvirde ise (Şekil 3.4), kentin kuşbakışı görünümü yer alır. Tarihi Yarımada'nın ön plana çıktığı çizimde Haliç'te ve Boğaz'daki gemiler kentin bir liman ve ticaret kenti olduğunu vurgular durumdadır.

Şekil 3.3 : Buondelmonti İstanbul tasviri, 1422
(Bibliothèque nationale de France).

Şekil 3.4 : Vavassore Haritası[25], 16. yy.

1533 yılına gelindiğinde, 16. yy İstanbul'una dair önemli minyatür çalışmaları bulunan Matrakçı Nasuh'un çizimi görülmektedir (Şekil 3.5). Tarihi Yarımada ve Galata'nın resmedildiği minyatürde, yerleşim alanları ve bu alanların dışında kalan yeşil alanlar belirgindir. Galata Kulesi ve etrafında gelişen yerleşim dokusu, sokaklar, Haliç, Boğaz, gemiler ve Tarihi Yarımada'nın merkezi görüntüsü öne çıkan unsurlardır.

[25] Haritanın aslı 1480 tarihlidir.

Şekil 3.5 : Matrakçı Nasuh Haritası, 1533 (Url-11).

17. yy'da Guillaume Joseph Grelot'un yapmış olduğu önemli çalışmalardan biri olan M. 1680 yılına ait çizim (Şekil 3.6), Anadolu Yakası'ndan Haliç tarafında detaylı bir bakış içerir. Bu çizimin bir özelliği, Üsküdar'dan Fenerbahçe Burnu'na kadar olan sahil şeridinin ve Üsküdar'daki sarayın vurgulanarak Tarihi Yarımada'ya bakışın ifade edilmiş olmasıdır. Fenerbahçe Yarımadası'ndaki Fener, Üsküdar Sarayı ve Haliç tarafı görülmektedir. Çizimde, Üsküdar'ın gerisinde kalan bölgenin henüz Tarihi Yarımda ve Haliç tarafı kadar yoğun yerleşime açılmadığı yorumu yapılabilmektedir.

Şekil 3.6 : Grelot, 1680 yılı tasviri (Grelot, 1680, s.74).

Son olarak, Piri Reis'in 17. yy kopyası tasviri, kentin genel görünümünü yansıtmaktadır. Solda Anadolu Yakası tarafında Üsküdar ve çevresindeki köşkler ile sağda Galata ve Tersane Bölgesi, sur içinde kalan merkez İstanbul görülmektedir. (Şekil 3.7), (Müller-Wiener, 2001).

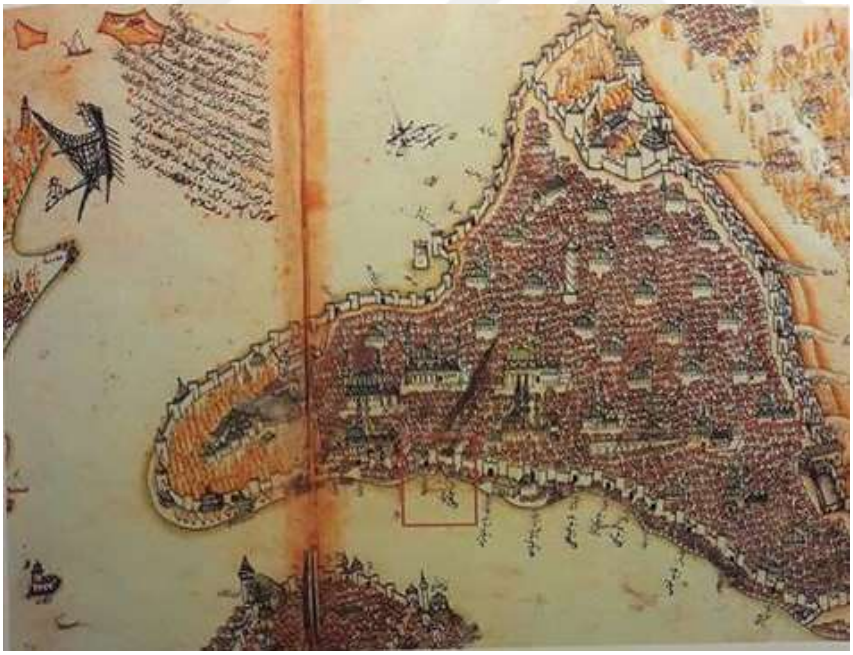

Şekil 3.7 : Piri Reis Haritası, 17. yy kopyası.
(Staatsbibliothek Zu Berlin, Bildarchiv Preussicher Kultur-Besitz, Ms.Ot.Diez A. Fol. 57).

Kentin yeşil alan dokusunda meydana gelen değişimlerin genel anlamda yerleşimde yaşanan değişimler ve konut tipi ile ilişkili olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. 16. yy'da 1509 yılında meydana gelen depremden sonra gerçekleşen yapılaşma sürecine dair yüzyılın ikinci yarısında kenti ziyaret eden Alman İmparatoru elçisi Augier

Ghisalin du Busberg "kentsel konutların az katlı fakat geniş bahçeler içinde yer aldığını, sokakların ise dar ve kötü döşenmiş olduğunu" vurgulamıştır. 16. yy sonlarında kentin birçok yerleşiminde boş ve ağaçlarla kaplı geniş alanların olduğu ve su kaynaklarının bolluğu dikkat çekmiştir.[26] Bu yüzyılda kenti ziyaret eden çoğu yabancının kentin fiziksel durumuna yönelik görüşleri dikkat çekicidir. 16. yy'da Fransa kralı François'in görevlendirmesi ile 1544-1547 yılları arasında kentte bulunmuş olan[27] Fransız bilgin Petrus Gyllius, Boğaziçi'ni Avrupa ve Anadolu Yakaları'nı kastederek "iki anakaranın tek kilidi" olarak tanımlar (Gyllius, 2000). Boğaziçi topografyası hakkındaki gözlemleri ise, su kaynakları, bitki dokusu ve görselliğin yarattığı hoş görüntüleri betimler niteliktedir:

> […] Boğaz'ın boyunca aktığı vadiden daha güzel bir vadi seyretmedim. O, her iki yanda hafifçe yükselen tepelerle ve tatlı eğimli vadilerle çevrili çevrilidir; her ikisi de bir bölümünde koruluk, bir bölümünde üzüm bağlarıyla kaplı ve meyveliktir, bir bölümünde de çiçekler, otlar, meyvesi de olan ağaçlarla parıldayan güzel bağlara sahiptir […] (s.19, 20).

Gyllius (1997), kenti gözlemleri neticesinde farklı betimlemelerle de ifade etmiştir: "[…] Kent, kanatlarını açmış bir kartala benzer, ters dönmüş, sola bakan bir kartal: gagasında Sultanın sarayının bulunduğu birinci tepe, gözünde Ayasofya, başının üstünde Hipodrom, boynunda ikinci ve üçüncü tepe vardır, kentin geri kalan bölümü de kanat ve bedenin diğer bölümlerine ayrılır." (s.37).

Gyllius'un kentte kaldığı Kanuni Dönemi'nde, bahçe ve mesirelerin sayısı artarak doğaya yakın şekilde eğlenmek ve dinlenme anlayışı yerleşmiştir (Evyapan, 1972). Taha Toros Arşivi'nden bir bilgi de, M. 1573 yılında kente gelen gezgin Fransız seyyah Philippe du Fresne Canaya'nın İstanbul'da gördükleri karşısında duyduğu hayretin yansımasıdır:

> Kendimizi yeni bir Cennete girmiş sanıyorduk. İstanbul'un yanlarında o kadar tatlı tatlı uzandığı yeşil ve feyyaz tepelerin letafeti son derecede hoşumuza gidiyordu. İstanbul'da o kadar çok bahçeler, korular var ki, bir tepeden seyreyleyince burası bir şehirden ziyade, içine çoban kulübeleri serpilmiş bir orman manzarası arzediyor. (20 Nisan 1942)

---

[26] 1573'te burayı ziyaret eden Fransız gezgin Philippe du Fresnetanay, verimli ve bitkilerle dolu çevreyi cennete benzeterek Kırkçeşme sularının getirilmesiyle birçok yerde çeşmelerin olduğunu belirtiyor.

[27] Gyllius, P. (1997). İstanbul'un Tarihi Eserleri, De Topographia Constantinopoleos et de Illius Antiquitatibus Libri Quatuor, (Erendiz Özbayoğlu, Çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık.

17. yy'da 1672 yılında kente gelen Grelot, çizimlerinde bahçeler ve Servi ağaçlarını konu almıştır. Osmanlı Dönemi ile varlık bulan ve sadece hanedanın kullanımına açık olan hasbahçeler hakkında çok sayıda arşiv belgesi, minyatür tasvirleri ve diğer türlerde yazılı bilgi bulunmaktadır. Bunların içinden minyatürler, ait olduğu dönemin bahçe yaşantısı hakkında anlaşılabilir bilgiler vermektedir (Şekil 3.8). Hasbahçelerin temel özellikleri arasında; çevresi yüksek duvarlar ve kenarında dizili ağaçlar, mutlaka Servi ağaçları, çiçek tarhları, bahçe köşkleri, sultanın oturması için taht, koltuk ya da iskemle ve önünde fıskiyeli bir havuz, sultanın egemenliğinin sembolü olarak bahçenin bir kısmında yer verilen ahır ve vahşi hayvanlar ile spor aktiviteleri için gerekli olan atların ahırları yer almıştır. Yiyecek üretimi yapılan bahçelerin hanedanın yaptırdığı safa bahçeleriyle birlikte olması durumu Türk bahçelerinin taşıdığı işlevsel nitelikten ileri gelmektedir. Bu duruma 17. ve 18. yy'larda Avrupa'daki bahçelerde de rastlanır. Tek fark, Avrupa'daki bahçelerde konutun geniş arazisiyle fazla ilişkili olmadan yerleştirilmesidir. Türk bahçelerinde ise bahçeler saray yapısını izleyerek yapıdan sonra inşa edilmiştir (Evyapan, 1972; Atasoy, 2005).

Şekil 3.8 : 15. ve 16. yy'daki hasbahçe tasvirlerine ait minyatür çalışmaları[28] (Atasoy, 2005, s.20).

Osmanlı Dönemi ile birlikte Bizans sayfiyeleri ve saraylarının yerine Osmanlı kültürünün hakim olduğu mimari ve yeşil alan düzenlemeleri gelmiştir. Bizans'tan itibaren 19. yy'a değin kentin farklı bölgelerinde hakim olan saray ve kasır gibi önemli yapıların geniş arazilere yayılan bahçeleri hanedanın özel mülkiyetindeki yeşil alanlar olmuştur. Hasbahçelere, mesirelerin kentte tam anlamıyla kimlik kazanmadan önceki hali olarak bakıldığında, 15. yy'dan 19. yy'a kadar olan geniş zaman aralığında kentin

[28] Minyatür çalışmalarının soldan sağa doğru belge numaraları şu şekildedir: TSM R989, 93a; TSM H802, 134a; TSM B200, 98b.

Avrupa ve Anadolu Yakası'ndaki durumlarına bazı bahçeler üzerinden kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Avrupa Yakası'nda Tarihi Yarımada merkezli başlayan idari ve sosyal yaşam, Topkapı Sarayı çevresinde şekillenmiştir. Kentte Osmanlı hakimiyetinin başladığı merkezlere bakılacak olduğunda, Pantockrator Manastırı kalıntıları üzerine kurulan ilk ahşap saray ''Eski Saray'' olarak bilinen ve günümüzde İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yerde inşa edilen yapıdır. İkinci saray ise, Sarayburnu'nda tüm kente hakim bir yerde konumlanan ve günümüzde varlığını koruyan Topkapı Sarayı'dır. Bizans zamanında ağaçlık içinde ve zeytinliklerle kaplı bu geniş araziye Fatih Dönemi'nde egzotik ağaçlar da eklenerek köşk ve pavyonlarla zenginleştirilmiştir. Sarayın 18. yy'a kadar koruduğu merkezi idare yeri kimliğinin bu döneme kadar kentin hasbahçeleri arasında en stratejik konumda bulunduğu söylenebilir. Sarayı kuzeyden, doğudan ve batıdan çevreleyen hasbahçe ise bugün "Gülhane Parkı" olarak bilinen arazidir. Osmanlı zamanında avlanma ve sportif etkinlikler için ayrılan bahçede çiçek, meyve ve sebze yetiştiriciliği de yapılmıştır. Sarayın dış bahçesi olarak bilinen alan 20. yy başlarında belediye başkanı Cemil Topuzlu Dönemi'nde (M. 1912-1914, M. 1919-1920) parka dönüştürülmüştür. Bizans Bahçeleri'nde ve sonraki dönemlerde Osmanlı Bahçeleri'nde bir sembol oluşturan Servi ağacı hakkında günümüzde Haliç'teki Aynalıkavak Kasrı'nın bulunduğu arazideki Tersane Bahçesi'nin kuruluşu önemlidir (Şekil 3.9). Haliç kıyısındaki bu eski hasbahçenin özelliği, Fatih Sultan Mehmet'in ilk kez çadırda konaklayarak savaş gazilerine ganimet dağıttığı yer olması ve burada on iki bin Servi ağacının satranç tahtası düzeninde dikilmiş olmasıdır (Evyapan, 1972; Atasoy, 2005). Bahçe, günümüzde küçülen saray kompleksinden geriye kalan Aynalıkavak Kasrı ve Bahçesi ile Haliç kıyısıyla ilişkisi kesilmiş bir durumda varlığını devam ettirmektedir.

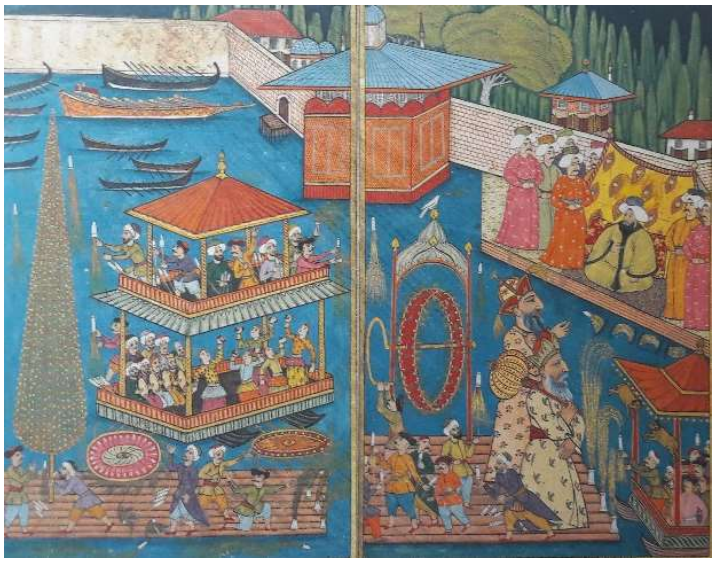

Şekil 3.9 : Levni'nin Surname-i Vehbi eserinde Aynalıkavak tasviri (TSM A3593, 55b-56a, Aktaran: Atasoy, 2005, s. 127).

Kentin 19. yy'a kadar olan fiziki yapısı, genel anlamda Tarihi Yarımada merkezli bir yönetim bölgesi çevresinde şekillenen yerleşimlerin ağırlıkta olduğu ve Avrupa Yakası'nda surdışının düzlük, çayır, tarım, bağlık ve tepelik alanlardan oluşan kırsal dokusunun Anadolu Yakası'nda da görüldüğü bir manzaradan oluşmaktadır.

Anadolu Yakası'nın Avrupa'ya nazaran kent yaşamına daha geç katılmasına rağmen hasbahçelerin etkisi Marmara kıyılarında Fenerbahçe'den başlayarak Boğaziçi kıyılarında Beykoz'a uzanan geniş bir sahada görülmüştür. Fatih Dönemi'nde sultanın Beykoz'daki Akbaba mevkisinde avlanırken kendisine Tokad'ın alındığı haberi gelince bu mevkiye bir bahçe yapılması ve çevresine sur çekilmesini emretmesiyle Boğaz'daki ilk bahçe kurulmuştur. İçinde hamam, köşk ve havuza da yer verilen bahçede ileriki dönemlerde cirit oynandığı da bilgiler arasındadır (Evyapan, 1972).

Bu yakada Marmara kıyısında Bizans imparatorları tarafından tercih edilen ve sayfiye yeri olarak kullanılan en önemli yer Fenerbahçe olmuştur. Yazlık saraylar ile birlikte kilise ve hamamların bulunduğu bölgede imparator Jüstinien'in eşi Teodora için yaptırdığı Hieron Sarayı fetih sonrasında hasbahçe olarak kullanılmıştır. 16. yy'da Mimar Sinan tarafından yeniden yapılan[29] Fenerbahçe Sarayı ve bahçesi ile hanedan kullanımındaki hasbahçenin denize uzandığı kısımdaki fener yapısı Kanuni zamanında tekrar yenilenmiştir. Hasbahçe'nin 17. yy'daki durumu hakkında Eremya Çelebi

[29] Mustafa Sai Çelebi'nin TezkireT-ül Ebniyesi'nde Mimar Sinan'ın bu eseri yeniden inşa ettiği yazmaktadır (Atasoy, 2005).

Kömürcüyan'ın anlatımlarında Kadıköy'e kadar uzanan geniş arazinin bağlık alanlar, Çınar ve Servi ağaçlarıyla dolu olduğuna yer verir. 18. yy sonlarında bakımsız durumdaki bahçe 19. yy'da halka açık bir mesireye dönüşmüştür (Atasoy, 2005).

Beykoz'da içinde ufak bir ada bulunan sığ ve bataklık durumdaki körfezin 16. yy'da doldurularak düzlük hale getirilmesiyle oluşan Sultaniye Çayırı, 19. yy başlarına kadar hanedanın kullandığı, çevresinde nişan talimlerinin yapıldığı sonradan bostancıocağına dönüşen bir yerdir (Evyapan, 1972).

18. yy İstanbul'unda on yıllık bir dönemi kapsayan Lale Devri (M. 1718-1730), siyasal ve sosyal açıdan tüketimin üst noktaya ulaştığı bir zaman dilimini oluşturur. Saray ve çevresinin abartılı yaşam şekli, kamusal yaşamda, mimaride ve ekonomide görülen değişimler bu dönemin yarattığı etkiler neticesinde ortaya çıkmıştır. Kentin Anadolu Yakası'nın 18. yy'daki durumu Haydarpaşa Koyu'nun gelişimi ile izlenebilir. Anadolu kıyılarının yüzyıl başında Üsküdar'da inşa edilen Yeni Valide Cami ve Külliyesi ile artan önemi, Haydarpaşa'ya doğru başlayan gelişme ile devam eder. Bu dönemde kamuya açılan özel bahçeler ve Direklerarası ile canlandırılan sokak kavramı, içedönük yaşayan toplumun çevreyi keşfi ile değişmeye başlar. Aynı zamanda, dinsel yapıların yerini alan kamusal yapılar ve sivil mimarlık ögeleri, matbaanın kullanılmaya başlanması, ilk Türk elçisi 28 Mehmet Çelebi'nin M. 1720 yılında Paris'e gönderilmesi ile başlayan Fransız etkili reformların temelinin atılması gibi yenilikler ve yüzyıl ortalarında yoğunluk kazanan Fransız mühendislerin ziyaretleri fiziksel değişimi kaçınılmaz kılan diğer olaylardır. Yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen yıkıcı yangınların kent genelinde yarattığı harabe görüntü, yerini sur içinin yeniden imarına, Haliç kıyısında yapılan sahilsaraylara ve Boğaz kıyısında yayılmaya başlayan konak yapılarına bırakmıştır. Özellikle çeşmelerin duvarlardan bağımsız şekilde mekanları tanımlayan anıtsal yapılara dönüştüğü görülür. Bu yüzyılın en dikkat çekici gelişmesi, sur dışındaki mahalle ve bölgelerin öneminin artmasıdır. Kent silüetine Topkapı Sarayı ve camiler dışında Boğaziçi, Haliç kıyıları ve Üsküdar da katılmaya başlamıştır. İstanbul'un sur içi kentle sınırlı eski görüntüsünün yerini kıyılarda yoğunlaşan yerleşimler almaya başlar. Bu durum, Eyüp, Galata ve Üsküdar'ı birleştirmiştir. Nüfus artışına yönelik, 18. yy'da III. Ahmet Dönemi'nden itibaren kent nüfusunda yaşanan artışı önlemek adına göç hareketine karşı alınan kararlar, temelde işsizlik, yangınlar sonucunda ortaya çıkan evsizlik ve yiyecek sıkıntısına çözüm arayışı adına alınmıştır. Kentin doğal dokusu, bahçe ve tarlaların bozulmasıyla

başlayan çevreye doğru genişlemenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Boğaziçi'nin vadileri, koruları ve kıyıları kentin ilgisini çekecek duruma gelmiştir (Kuban, 2010).

Çalışma kapsamında yapılan araştırmalarda, 19. yy'a gelmeden önce 18. yy'ı diğer dönemlerden farklı kılan en önemli konunun hasbahçelerin mesire alanlarına dönüşmeleri olduğu tespit edilmiştir. Yeşil alanlar kapsamında, özel mülkiyetten kamusal alana dönüşümün gerçekleştiği bu yüzyılı inceleyen araştırmacılardan biri olan Shirine Hamadeh'in vermiş olduğu bilgiler[30] dikkat çekicidir. Kendisi, bahçelerin kamusallaştığı zaman aralıkları ve ilerleyen süreçteki durumlarının belirsiz olduğunu vurgular. Buna karşın, bu yüzyıla ait yazılar ve görsel imgelerde dönüşümün izleri görülebilir. Bir hasbahçenin hanedan tarafından terkedilerek harap duruma gelmesinden sonra yeniden onarılması ve kamuya açılmasına örnek teşkil eden hasbahçeler arasında Kalender, Küçüksu, İncirli, Kandilli ve Sultaniye Bahçeleri yer almıştır. Kalender ve Küçüksu Bahçeleri'nin halka açılmadan önce bostancılar için buralara barakaların yapılması Hamadeh'in görüşüne göre devletin topluma açtığı kamusal alanı kontrol etme düşüncesi ile yapılan girişimlerdir. 17. yy'ın ikinci yarısından itibaren bostancıbaşıların yetkileri Boğaz, Haliç, Marmara Denizi, Karadeniz ve Adalar'daki tüm mesirelerde, çayırlarda ve ormanlarda düzenin korunması olarak genişletilerek kamusal alana taşmış durumdadır. Bir diğer önemli konu ise, yüzyılın son çeyreğinde yönetici sınıfın üyelerine kiralanan miri arazi topraklarının bu kişilerin gözden düştükten sonra geri alınmasına yönelik uygulanan katı kuraldır. Mesireler ile dolaylı olarak ilişkili olan ve kentsel açıdan 18. yy'da kamusal alan kimliğinin güçlenmesinde etkili olan bir diğer konu ise, kahvehaneler ve çeşmelerin sayısında yaşanan artıştır. Çeşmelerin, insanların etrafında toplandığı ve gündelik yaşamlarını geçirdiği yerler olarak meydan kimliği taşımaya başlaması önemli bir aşamadır. Bu yapıların yakınlarında kurulan kahvehaneler ise bahçeler ile bütünleşerek kamusal yaşamı hareketlendiren ve eğlence anlayışını belirleyen unsurlar olmuştur (Hamadeh, 2010).

Ahmet Refik'in verdiği bilgiler arasında, kamusal alanda kadın ve erkeğin özgürlüğüne dair geçerli olan kuralların 18. yy'da devam ettirildiği yer almaktadır.

[30] Shirine Hamadeh, Şehr-i Sefa 18. yy'da İstanbul, The City's Pleasures Istanbul in the Eighteenth Century, çev.İlknur Güzel, 2010, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kadınların haftanın belirli günlerinde mesireleri ziyaretine dair koyulan kurallar[31] ya da tahsis edilen özel gezinti alanlarının olduğu bilinmektedir. Charles Pertusier, Cuma ve Salı günlerinin kadınların istekleri doğrultusunda hamam ya da mesire ziyaretlerine ayrıldığını belirtirken; Allom ve Walsh, gezginlerin gözlemlerinde mesire ziyareti yapan aile üyelerinin bile birarada bulunmadığını, kadın ve erkeklerin ayrı oturduğunu vurgulamaktadır. Halkın hasbahçelere girişi konusunda ise, Kağıthane'deki Sadabad örneği üzerinde durulması yararlı olabilir. M. 1721'de Sadabad'ın çekiciliğinin artması ile buradaki geniş hasbahçe alanı ve yanındaki mesire arasında halktan kişilerin hasbahçeye geçişine izin verildiği bilinmektedir. Bunun yanında, Sadabad'a kişilerin girişini kısıtlayan engellerin varlığına dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Avrupa'da ise tam tersi bir durum sözkonusudur. Laure Amar, Lasdun, Débie ve Coffin'den edinilen bilgilerden, Avrupa bahçelerine davet mektubu olanların, biletli kişilerin ya da anahtarı olanların girişine izin verildiği; hizmetçi, işçi, öğrenci ya da askerlere ise izin verilmeyerek katı kıyafet kurallarının uygulandığı ya da düşük bir miktarda ücret alınarak girişlerine izin verildiği öğrenilmektedir. Allom ve Walsh, 19. yy'da Sadabad'ı ziyaret eden hanedanın muhafızlarla korunduğunu, diğer zamanlarda Pazar günleri ve bayramlarda halka ve özellikle Rumlara açık olduğunu belirtir. Esas ziyaretçileri hanedan ve çevresi olan bu yer, III. Ahmed Dönemi'nden itibaren haftanın ya da günün belirli zamanlarında halka açık tutulmuştur. Dönem tarihçilerinin notlarında (Raşid Tarihi ve Şemdanizade) Sadabad, Bebek, Çubuklu ve Feyzabad Bahçeleri'nin halkla ilişkili yeşil alanlar olduğu; Sadabad, Çubuklu, Bebek, Dolmabahçe, Göksu, Beykoz ve Üsküdar Hasbahçeleri'nde düzenlenen ziyafet ve şölenlerin sadece saray ve çevresi ile kısıtlı olmadığı, diğer kesimlerden insanları da kapsadığı yer almaktadır. Bu durum, hasbahçelerin onarım gördükten sonra halk tarafından rağbet edilen yerler olmalarının yanında, saray ile halk arasında keskin sınırların olmadığını gösteren bir durum olarak yorumlanabilir (Hamadeh, 2010'da atıfta bulunulduğu gibi).

Lale Devri'nin yarattığı hareketliliğin kentin yeşil alanlarına yansıması ise, İstanbul tarihinin simgesel yerleri arasında yer alan Haliç kıyısındaki Kağıthane Mesiresi ve sonrasında önem kazanmış olan Anadolu Yakası'ndaki Göksu-Küçüksu

[31] 1751 tarihli bir fermanda kadınların Üsküdar ve Beykoz'daki bazı bahçeleri ziyaret etmeleri yasaklanmıştır. Diğer bir örnek ise, III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın 1758'deki doğumunu kutlayan şenliklerde kadınların bahçeleri, mesireleri ve pazar yerlerini gezmelerinin yasaklanmasıdır. .

Mesireleri'dir. 15. yy'dan itibaren Osmanlı yöneticilerinin ziyaret ettiği bir yer olarak giderek gelişen Kağıthane Mesiresi en parlak devrini 18. yy'ın ilk yarısında Lale Devri'nde yaşamıştır. Dere kenarındaki ağaçlık çayır alanına gezintiye çıkmak kentli için vazgeçilmez bir keyif unsuru olmuştur (Eyice, 2006).

Ahmet Refik'ten elde edilen bilgiler[32] doğrultusunda, saray ve halkın yaşantısında ayrı bir yeri olan Kağıthane Mesiresi, Kağıthane Deresi çevresindeki büyük çınarları, rengerenk çiçekleri , lalezarları ve diğer zengin bitki örtüsüyle halkın ilgisini çeken önemli bir yer olmuştur. Bölge, 15. yy sonu ve 16. yy başlarında kağıt imalat yeri ve baruthane gibi sanayi ve askeri alan kimliğine ilave olarak Kanuni zamanında spor alanı olarak da kullanılmıştır.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa[33] ve Cevdet Paşa Tarihi'nde[34] ise, 18. yy başlarında mesirede oynanan atlı ve cirit oyunları ile Lale Devri'nin abartılı yaşam tarzına dair önemli detayları yansıtan cümleler dikkat çeker:

> Çeşitli mermerlerden yapılmış tarhlar, renk renk lalelerle süslenip geceleyin kandillerle donatılarak ve kaplumbağaların sırtına mumlar konup lalezarlar içine bırakılarak çırağan sefaları tertip olunurdu […] Kapıthane devlet ricaline paylaştırılarak altmış kadar saray ve bahçeler yapıldı. Sadabad Kasrı yaptırılıp çağlayanlar kurdurularak çırağanlarla süslendi […] Kağıthane'deki sefahatler haddini aşmıştı. Lale çeşitleri genişleyip gül ve lale manzumları yapılarak şairlere büyük sermaye oldu. Lalkin lale soğanı pahaya çıkıp hatta mahbup tesmiye olunan lale 500 altına satılmaya başlandı […] Velhasıl zevk ve sefa bakımından İstanbul'un en parlak devri idi. Fakat devlet nizamına bozukluk ve millete durgunluk geldi ve o sarhoşluğun cezasını sonra gelenler çekti. (Atasoy, 2005, s.36).

Bu dönemde Kağıthane'ye inşa edilen birçok saray, kasır ve köşkün oluşturduğu Sadabad'ın içinde daha önce yapılmamış bir arazi düzenlemesi gerçekleştirilmiştir. Dere güzergahının bir bölümü değiştirilerek Cedvel-i Sim (Gümüş Cetvel) adı verilen düz bir su kanalına dönüştürülür (Şekil 3.10). Üzerine köprüler yerleştirilen kanalın içine mermer setlerle kaskadlar konulmuştur. Batı etkisinin güçlenmeye başladığı bu dönemde bahçe düzenlemelerinde de kendini gösteren simetrik çizgilerin yanında geleneksel Osmanlı bahçe kültürünü yansıtan çiçek tarhları, fıskiyeli havuzlar, bahçe köşkleri ve Servi ağaçları yer almıştır (Atasoy, 2005). Sosyal açıdan saray kadınlarının kırsal yaşam içinde özgürlük bulmaya başladığı bir yer olarak da görülmesi gereken

[32] Ahmet Refik Altınay (haz. Sami Önal), Eski İstanbul, İstanbul, 1998.
[33] Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa (haz. İsmet Parmaksızoğlu), Nusretname, İstanbul, 1969.
[34] Cevdet Paşa (haz. S. Irmak-B.K. Çağlar), Cevdet Paşa Tarihinden Seçmeler, I, İstanbul, 1973.

Kağıthane hakkında Marki de Bonnac şunları dile getirmiştir:[35] "[…] Daha önce hiç görmedikleri ve düşleyemedikleri herşeyi hayranlıkla izliyorlardı. Ve daha önce hiç yaşamadıkları bir gezinti özgürlüğü buldular […] Kanal uzatılacak ve ağaçlarla yeni bir avlu yaratılacaktı." (Kuban, 2010, s. 409, 410).

Dönemin şairlerinden Nedim'in Kağıthane üzerine yazdığı mısralar[36] şöyledir:

"Bir safa edelim gel şu dil-i na-şada,
Gidelim sevr-i revanım, yürü, Sa'dabad'a,
İşte üç çifte kayık iskelede amade,
Gidelim sevr-i revanım, yürü, Sa'dabad'a"
[…] (Kuban, 2010, s. 410).

Şekil 3.10 : Sedad Hakkı Eldem'in Kağıthane Mesiresi plan çizimi (1800'lerin ortalarını yansıtmaktadır) (Eldem, 1976, s. 8, 9).

Eldem (1976)'in mesireye dair verdiği bilgiler arasında, "halka açık olan bölümü" şeklinde yapmış olduğu anlatımdan alanın sadece belirli bir kısmının kamusal nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Halil Kutluk ve Ahmet Refik'ten[37] edinilen bilgiler doğrultusunda, mesirede M. 1722 ve M. 1725 yıllarında Ihlamur, Dişbudak ve Karaağaç fidanlarının dikildiği ve ağaçlandırma çalışmalarının yoğunlaştığına dair arşiv belgeleri bulunmaktadır. Ayrıca gravür çalışmaları da oldukça açıklayıcı bir yer tutar. M. 1784 yılında İstanbul'a gelen Fransız elçisi Kont Choiseul-Gouffier'ün yaptırdığı gravürlerde ve M. C. Pertusier'e ait M. 1817 tarihli gravürde (Şekil 3.11), Kağıthane Deresi ve çevresindeki saray ve köşkler resmedilmiştir (Atasoy, 2005'te atıfta bulunulduğu gibi).

[35] Mehmet Efendi, s.50. Le Paradis des infidéles. Un ambassadeur ottoman en France soul la Regence, Sunuş. notlar, ekler: Gilles Veinstein, Paris, 1981, 44.
[36] Nedim, haz. Nevzat Yesirgül, Varlık Yayınları, İstanbul, 1952.
[37] Halil Kutluk, Türkiye Ormancılığı ile İlgili Tarihi Vesikalar (893-1339/1487-1923), İstanbul, 1948; Ahmet Refik, Onikinci Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1100-1200), İstanbul, 1988.

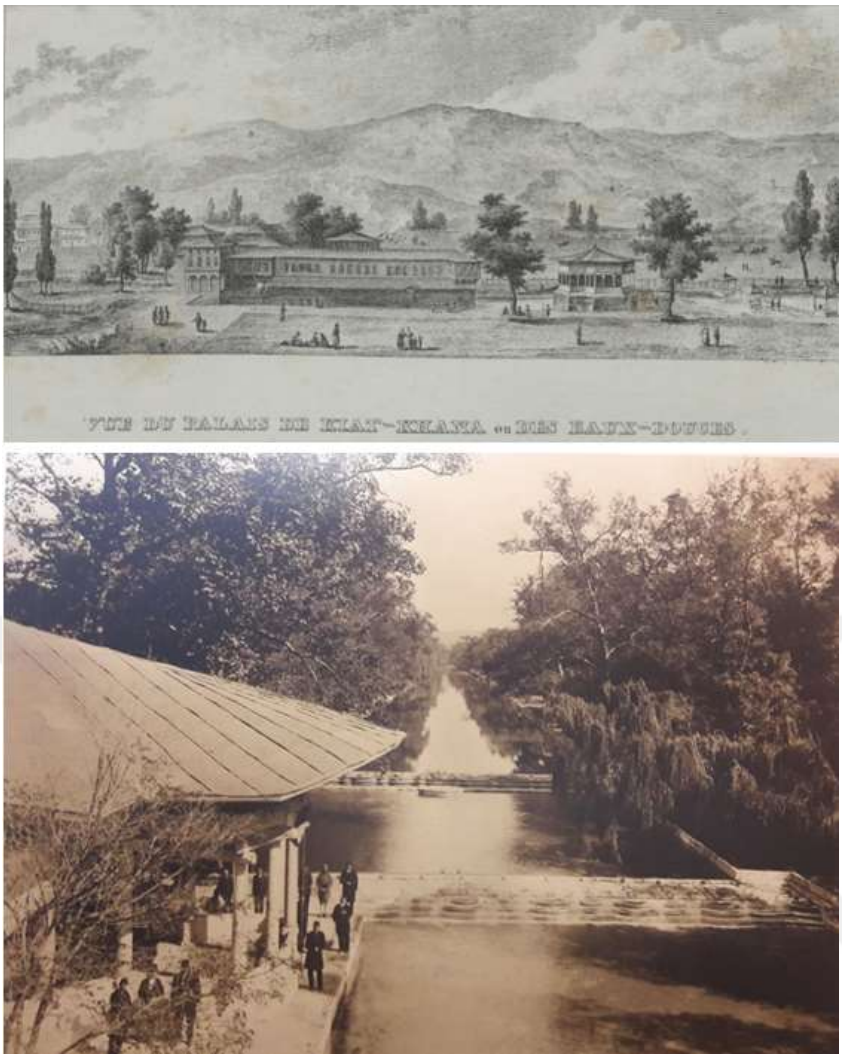

Şekil 3.11 : 1785 tarihli gravür (üst) ve Çadır Köşkü ile birlikte Cedvel-i Sim (alt) (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Alb_000043_245, lev. 92-üst; Atasoy, 2005, s. 123, Yıldız Saray Albümü-alt).

19. yy'da Sadabad'ın içindeki bazı yapılarda onarım çalışmaları yapılmıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nde bahçesi yeniden düzenlenen Kağıthane'de okulların yıl sonu gösterileri ve pikniklerin yapıldığı[38] ve alanın askeri amaçla da kullanıldığı bilgiler arasındadır. Osmanlı'nın geç dönemlerine anılarında yer veren şair Leyla Saz'ın[39] ayrıntılı anlatımlarından bir kesit şöyledir: "Kağıthane mevsiminde bütün saray halkının nöbetleşe gezmeye çıkmalarına birkaç defa müsaade olunurdu. Bu umumi gezintilere 'Beylik gezinti' denirdi […]" (Atasoy, 2005, s. 124). M. 1890 yılında buraya gelen Barkley''in mesirenin eski düzenini kaybetmesiyle ilgili izlenimleri ise şöyledir: " […] küçük bir Alamn kentinin halk bahçelerine benziyor ama tümü yıkık

[38] BOA. Y.PRK.A, 15 38 (H. 1328); BOA. Y.PRK.HH. 26 47 (H. 1310).
[39] Leyla Saz, (haz. Sadi Borak), Haremin İçyüzü, İstanbul, 1974, s.83-85.

durumda; duvarlar harap, mazılıklar bakımsız, patikalar yaban otlarla kaplanmış […] " (Evyapan, 1972, s. 51). M. 1819 tarihli Melling gravüründe, mesirede gerçekleştirilen cirit oyunlarının tasviri ve 19. yy başlarına ait olduğu tahmin edilen dere ve çevresinin genel bir fotoğrafı yer almaktadır (Şekil 3.12).

Anadolu Yakası'nda öne çıkan ve yabancı gezginlerin "Asya'nın Tatlı Suları" olarak tanımladığı Göksu-Küçüksu Mesiresi ise, Göksu ve Küçüksu Dereleri arasında kalan düzlük alanda halkın, yabancıların, saray ve çevresinin ziyaret ettiği önemli bir yer olmuştur.

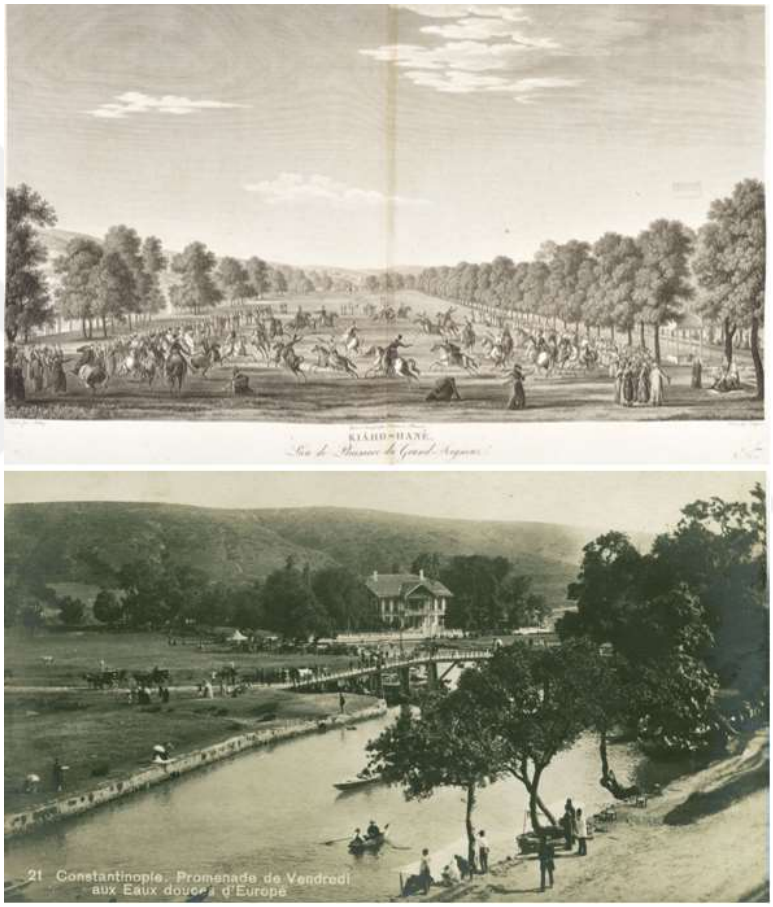

Şekil 3.12 : M. 1819 tarihli Melling gravürü (üst) ve mesireden genel görünüm (alt) (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Alb_000002_017, üst; Krt_011740, alt).

17. yy'da sultanların biniş yerlerinden biri olan Göksu'da, derede "piyade" adı verilen kayıklarla yapılan gezintiler ve kıyısında yayaların, atlıların ve arabalıların yaptığı gezintiler mesirenin canlılığını sağlamıştır. Çevresindeki su kaynakları ve sebze bostanlarıyla ünlenen bölge 17. yy'da ağaçlık doku ile çevrili bağlık alanlardan oluşmaktaydı. Göksu Çayırı'ndaki hasbahçenin kesin kuruluş zamanı bilinmemekle beraber 16. yy sonlarında hasbahçede çalışan bostancılara dair bilgiler mevcuttur. 18. yy'da, hasbahçenin bir kısmının yerini günümüzdeki Küçüksu Kasrı almış ve

mesirenin halka açık olan bölümü Küçüksu kenarındaki hasbahçe alanı dışında kalmıştır. Zamanla Göksu Deresi kenarında yapılan fabrikalar, çayırı bölen ağaçlı yol ve vapur iskelesi ile mesire değişmeye başlamıştır (Evyapan, 1972; Eldem, 1976; Anonim, 1994d).

Bizans Dönemi'nde, Göksu'nun içerilerinde bir manastır ile bir av köşkünün (sarayının) bulunabileceği tahmin edilmekle birlikte bunu doğrulayacak bir kalıntıya rastlanmamıştır. Ancak, Osmanlılar Dönemi'nde, Göksu kıyısı içerilerinde, kutsal bir ziyaret yeri olan Panayia (Meryem) Ayazması bulunmuştur. Bu noktada, 18. ve 19. yy'larda eğlence yeri kimliği öne çıkan mesirenin Bizans zamanından kalan ayazma yapılarıyla ilişkisine dair bir bilgi dikkat çekicidir. Her sene 8 Eylül'de Küçüksu'da gerçekleştirilen ayazma törenlerinde panayır yerine dönüşen mesireye Şirket-i Hayriye tarafından konulan ek seferler, 19. yy'ın ikinci yarısından sonra halkın yoğun ilgisini gösteren bir durumdur. I. Dünya Savaşı'ndan sonra çekiciliğini yitirmeye başlayan mesirede yaşanan fiziksel değişiklikler (sel olayları, yapıların yıkılması, dere kenarında başlayan yapılaşma, dere suyunun kirlenmesi, vb.) eski canlılığını kaybetmesine neden olmuştur (Anonim, 1994d). Göksu, Kağıthane Mesiresi'nin Lale Devri'nin sonlanmasıyla harap duruma gelmesinden sonra kentlinin ilgiyle yöneldiği bir yeşil alana dönüşerek kamusal kimliğini 20. yy'ın ortalarına kadar korumuştur.

4. İSTANBUL'DA MESİRE ALANLARI (19.YY-20.YY)

Bu bölümde İstanbul'un mesire alanlarının, 19. yy'da Tanzimat Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar olan süreç içerisindeki genel durumu üzerinde durulmaktadır. Avrupa ve Anadolu Yakası'ndaki mesirelerin kentin sosyal ve fiziksel özellikleri ile olan ilişkisinin belirlenmesi adına, Batılılaşma süreci ve bu sürecin kamusal yaşamın yeniden biçimlenişi üzerindeki etkileri dikkate alınarak kentin arazi yapısı, merkez (Tarihi Yarımada) ve merkez dışında oluşan yerleşim yerleri ile birlikte değerlendirilmektedir. Takip eden süreçte, Cumhuriyet Dönemi'nin getirdiği yenilik ve değişimlerin mesire alanları üzerindeki etkilerinin "park" kavramı üzerinden bir sorgulaması yapılmaktadır.

Osmanlı'nın 19. yy'da yaşadığı Tanzimat Fermanı süreci ve Batı ile ilişkilerin hız kazanması, toplum yaşamında idari, hukuki, ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan farklı alanlarda etkilenmelerin başlaması sonucunu doğurmuştur. Bu değişimin sosyo-kültürel ayağı ise, toplum yaşamında ve özellikle kadınların kent içindeki yaşam tarzı ölçütlerinin farklılaşması açısından ayrı bir inceleme konusunu oluşturur. Tanzimat Dönemi'nden başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarını kapsayan bir zaman aralığında hanedan ve halkın gündelik yaşam biçimlerinde görülen değişimler mesireler üzerinden incelenirken, kentte bu zaman aralığında ziyaret edilir durumdaki bu alanlar genel bir bakışla değerlendirilmektedir.

Hanedanın gücü ve itibarının 18. yy'dan itibaren, savaşlardan elde edilen başarıların yerine, fiziksel boyutta kentin Boğaziçi kıyılarına yayılan, hanedan ile yönetici elit kesime ait yapılarla devam ettirildiği görülmektedir. Bu noktada, bu döneme değin "kahramanlık ve askeri başarılar" odağında benimsenen güç olgusu, yerini "zenginlik, cömertlik" gibi yeni anlayışlara ve aslında "tüketimci" bir eğilime bırakmıştır. Hanedan ile yönetici kesim arasındaki sınırların bu yüzyıl başlarında kaybolmaya

başlaması, hanedan için tehdit oluşturan yönetici elitler ile kurulan bağlarla bir nevi kontrol altına alınmıştır[40] (Artan, 1999).

Osmanlı'nın 17. yy sonu ve 18. yy başlarında siyasi alanda yaşadığı sorunlarla Batı ile zorunlu kurulan ilişkilerin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan Batılılaşma süreci, "modernleşme" adı altında toplumda her alanda yeniliklerin getirilmesiyle 19. yy'da kentin fiziksel ve sosyal yapısında değişimleri başlatmıştır. Yönetici sınıfın Batı'dan edinilen izlenimlerle kendi yaşam tarzında başlattığı yenilikler (Avrupa'ya elçilerin gönderilmesi, çok sayıda resmi ve dini yapının inşası, mimari, edebiyat, moda ve eğlence alanlarına yabancı kavramların girmesi ve yeni sanat anlayışlarının ortaya çıkması) Lale Devri'nde (M. 1718-1730) en üst seviyeye ulaşarak Haliç ve Boğaz kıyılarının yapılaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu devrin sonlanmasıyla siyasi ve ekonomik alanda yaşanan çöküşler 18. yy'da kırsaldan kente göçün artmasına neden olmuştur. Yaşanan sorunlara çözüm bulunması amacıyla kentte Avrupalılar'ın giderek kazandıkları hakimiyet her alanda kendini göstermiştir. Ayrıca Batı'ya düzenlenen gezilerde edinilen yaşam kültürünü kente uygulama girişimleri de bu sürecin bir parçası olmuştur. Ekonomik açıdan İngiltere ile M. 1838 yılında imzalanan Ticaret Antlaşması, siyasi açıdan ise M. 1853-58 yılları arasında süren Kırım Savaşı'ndan sonra yabancıların kente daha rahat giriş yaparak faaliyetlerini gerçekleştirmeleri ve yüzyılın ikinci yarısından sonra Balkanlar'dan gelen yoğun göçler nüfus ve ekonomik yapıdaki değişimin önemli nedenleridir. Galata, yeni ekonomik merkez olarak Tarihi Yarımda'dan sonra çekicilik kazanmaya başlar (Sırma, 1988; Kuban, 2010; Gül, 2015).

Batılılaşma faaliyetlerinin resmi anlamda başlangıç noktası olarak kabul edilebilecek olan Tanzimat Fermanı'nın ilanı ise, Osmanlı yaşamının her alanında Batı etkisinin hızla yayılmaya başladığı bir dönüm noktasıdır.

19. yy ve Batılılaşma sürecine kısaca bakıldığında, bu dönemde kent genelinde yaşanan değişimlerin mesire alanları ile bağlantılı olarak "yerleşim durumu" ve "ulaşım faaliyetleri" açısından incelenmesi yararlı olacaktır. Tanzimat Fermanı ile birlikte

[40] M. 1720 yılında düzenlenen şenlikte III. Ahmed'in çadırının yanında sadrazam, kapudan-ı derya ve kethüdanın çadırlarının kurulması; "ziyafethane-i sultani" adı verilen çadırda şenlikler boyunca yönetimin çeşitli kademelerindeki kişilere ziyafetlerin verilmesi ve hanedanın devlet yetkilileri ile akrabalık ilişkileri kurması bu duruma örnek oluşturmaktadır (Kızıltan, 1987, Aktaran: Artan, 1999).

Batılılaşma etkisinin toplum yaşamını idari, hukuki, ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan etkilediği 19. yy İstanbulu'nda; kentin idare merkezinin sur içinden çıkarak Boğaz'ın Avrupa kıyıları boyunca Beşiktaş, Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız Sarayları'na doğru yer değiştirmesi; bu durumun sonucunda yerleşim yerlerinin Boğaziçi kıyılarında yoğunluk kazanması; Galata-Beyoğlu'nun mezarlık alanlarını da içine alarak genişlemesi; yüzyılın son çeyreğinde gayrimüslimlerin kentin Asya tarafında özellikle Kadıköy ile Moda'ya doğru yayılmaları yeni yapısal odakları ortaya çıkarmıştır (Eldem vd., 2003). Bu yeni odaklara erişim amacıyla deniz ve kara ulaşımında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Vapurun Osmanlı hayatına girmesinden önceki duruma dair tarihçi Lütfi'nin anlatımından bir örnek şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: "H. 1243 (M. 1827) senesine gelinceye kadar Devlet-i Aliyye tersanelerinde vapur gemisi yoğidi." (Ergin, 1995). Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umûr-ı Belediyye (1995) adlı eserinde, dönemin deniz ulaşımı kapsamında faaliyete geçen Şirket-i Hayriye'ye dair önemli bilgiler vermektedir: "Memleketimizde teessüs eden ilk Osmanlı anonim şirketidir. Tarih-i Lütfi'nin i'ta ettiği malumata göre bu şirketin teessüsüne o sırada hükumetçe fevkalede itina edilmiş ve hemen bütün vukela ve a'yan ve rical-i devletle valiler hissedar kaydettirilmiştir". Sonuç olarak, kent yaşamına daha önce kayıkla yapılan deniz ulaşımının modernleştirilmesi ve bunun yanı sıra kara ulaşımına getirilen yeniliklerin katıldığı görülür.[41] Bu durum, mesire kullanımı açısından kentin zor ulaşılan mesire alanlarına daha kolay erişilmesine olanak sağlamıştır.

Deniz ulaşımının yanısıra, karayolu ulaşımında M. 1850'lerden sonra faaliyete geçen Haydarpaşa-İzmit Demiryolu Hattı ayrıca önem taşımaktadır (Özyüksel, 1988). Bu dönemde, Avrupa ile Anadolu Yakası arasındaki ulaşımı kolaylaştırmaya yönelik getirilen yenilikler (Şirket-i Hayriye vapurlarının çalışmaya başlaması, Haydarpaşa-İzmit demiryolunun yapımı vb.) ile erişimin kolaylaşması, kentin henüz keşfedilmeyen ya da güvenlik gibi sorunlar nedeniyle gidilemeyen yerlerinin daha sık ziyaret edilmesi sonucunu doğurmuştur (Şekil 4.1), (Arın, 2017).

[41] Zeynep Çelik. 19. yy'da Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, İstanbul.

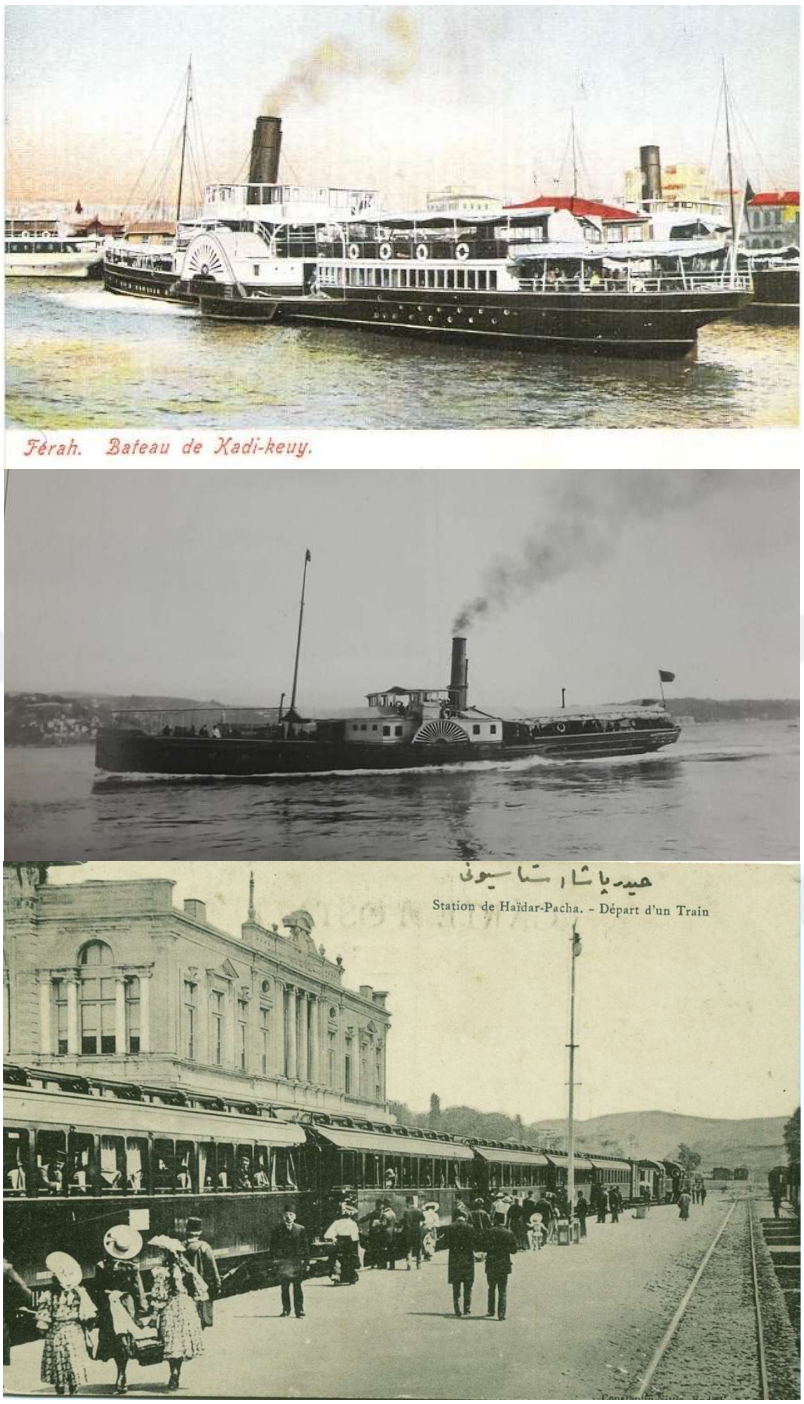

Şekil 4.1 : Şirket-i Hayriye vapurları (üst ve orta) ve Haydarpaşa Garı (alt) (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_006546, üst; Güleryüz ve Yüce, 2002, s.63, Fotoğraf: Bernd Langensiepen, orta; İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_012307, alt).

Kentteki nüfus artışıyla bağlantılı olarak nüfus yapısında artan çeşitliliğin bir parçası da Hıristiyan ve Yahudiler'in oluşturduğu ticari faaliyetleri güçlü zengin "Levanten" sınıfıdır. Bu sınıf, Avrupa ve Anadolu Yakası'nın belirli bölgelerine yerleşerek kültürel ve ticari anlamda hakimiyet kazanmıştır. Çalışma kapsamında mesire ziyaretçilerinin hatırı sayılır bir bölümünü Levantenler ve savaş zamanlarında kente yerleşen yabancı askerlerin oluşturduğu ve mesirelerde onların getirdiği yeni açık alan

aktivitelerinin (kriket, tenis, beyzbol gibi) yer aldığı görülmektedir. Bu yüzyılda ulaşım alanında yaşanan gelişmelerle Tarihi Yarımada (İstanbul), Galata ve Üsküdar'ın birbirine yaklaşması sözkonusudur (Denel, 1982; Cebeci, 1993).

Fiziksel açıdan ulaşımdaki gelişmelerle erişimin daha kolay hale geldiği Avrupa ve Anadolu Yakası'nda, 19. yy'ın ikinci yarısında, Beyoğlu, Boğaz kıyıları, Sirkeci, Kadıköy ve İzmit'e doğru Anadolu kıyılarında görüntü değişmeye başlamıştır. Bu dönemde M. 1855 yılında Şehremaneti'nin kurulması ile kentin 14 bölgeye ayrılması ve Üsküdar'a bağlı olan Kadıköy'ün ayrı bir belediye olması, yerleşimin fiziksel büyümesi ve çekim merkezine dönüşmesini sağlayan etkenlerden biri olarak değerlendirilebilir. Pera'da kurulan Altıncı Daire ise, M. 1913 yılına kadar bulunduğu çevrenin fiziksel açıdan iyileştirilmesi yönünde çalışmalarda bulunmuştur (Kuban, 2010).

Ulaşım konusunda; İstanbul'un coğrafi konumu gereği 19. yy'a kadar deniz ulaşımının kara ulaşımından daha fazla ön plana çıkması "kayık" ve "mavna" adı verilen deniz araçlarının yaygın kullanımını sağlamıştır. Bu yüzyıl ile birlikte ulaşım ağı deniz taşımacılığı, atlı tramvaylar, kısa bir metro hattı ve trenlerden oluşan sistem içinde şekillenmiştir (Çelik, 1998; Erler, 2001). Vapurların deniz ulaşımına getirdiği hareketlilik, Boğaziçi köylerini sayfiye yerinden kalıcı ikamet yerine çevirirken bu durum sadece fiziksel bir gelişme olarak değil aynı zamanda kültürel bir eğilim olarak görülmelidir. Özellikle yaz aylarında mesirelere giden halkın tercihi kayık yerine vapurlar olmuştur. Boğaz, Haydarpaşa, Kadıköy ve Adalar'daki iskeleleri birbirine bağlayan vapurlar kentin yeni simgeleri olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca, Anadolu Yakası'nda M. 1873 yılında tamamlanan ve başkente ulaşan ilk hat olma niteliğine sahip Haydarpaşa-İzmit Demiryolu'nun faaliyete geçmesi, Marmara'nın Anadolu kıyılarının yerleşim yeri kimliğinin güçlenmesini sağlamıştır. Bu noktada, Anadolu Yakası'nın 19. yy'daki genel durumuna bakıldığında, Kadıköy'ün yüzyıl ortalarında koruduğu küçük ölçekli yerleşim yeri niteliğinin 20. yy'ın başına kadar geliştiği görülür. Kızıltoprak, Kalamış, Feneryolu ve Erenköy gibi semtler zengin kesimin köşkleriyle dolmaya başlarken, 20. yy'ın ortalarına kadar kırsal kimlik korunabilmiştir Üsküdar ise, 18. yy'daki sakin yapısını 19. yy'da Bulgurlu, Çamlıca, Beylerbeyi'nden itibaren Boğaziçi'nin Anadolu kıyıları boyunca yaşanan gelişmelerle kaybeder (Çelik, 1998; Kuban, 2010).

Deniz yolu ulaşımı dışında karadan yapılan ulaşım türü içinde yer alan arabalar, bir süre sadece hanedan üyesi kadınların kent içinde kullandığı ve belirli bir kesimin mesireye giderken bindiği araçlar olarak faaliyet göstermiştir. Arabalar, Tanzimat ile birlikte halk tarafından da kullanılmaya başlanmıştır (Şekil 4.2). Diğer araçlar arasında ise; I. Dünya Savaşı'na kadar kullanımı belirli güzergahlarda sıklıkla devam eden atlı fayton ve kupalar, M. 1900'lü yılların başına kadar mesirelere gidişte kullanılan koçu arabaları ve daha uzaktaki çayırlar için perdeli araba tipi olarak "talikalar" ve yazlık yerlere (Adalar ve Yeşilköy) gidişlerde binilen "örgü sepet arabalar" öne çıkan kara ulaşım araçlarıdır (Anonim, 1994a).

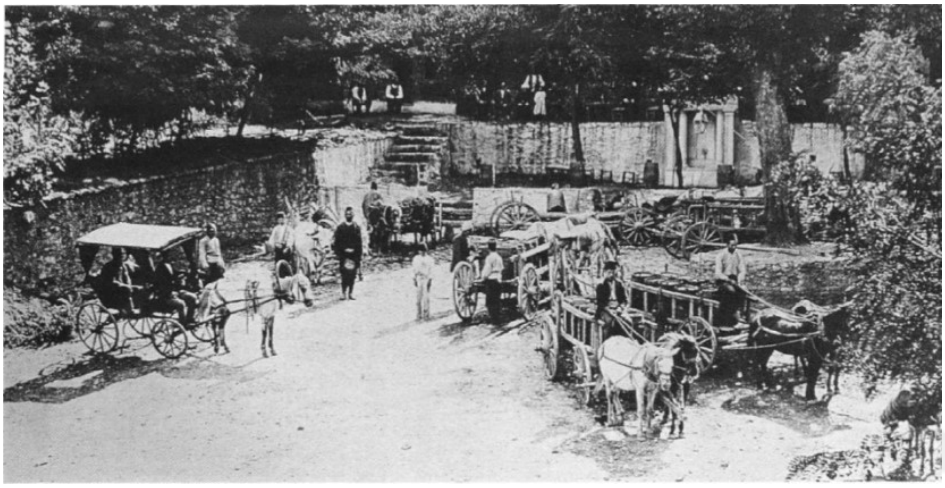

Şekil 4.2 : Yüzyıl başlarında Sarıyer'de bir mesire alanındaki arabacıları gösteren bir fotoğraftan ayrıntı[42] (Anonim, 1994a, s. 288).

Anadolu Yakası'nda görülen gelişmeler hakkında bir başka yaklaşım, Tekeli, tarafından üç temel süreç içinde yorumlanmıştır. Bunlar:

- Kuzguncuk ve Üsküdar'ın kıyıdan içeri doğru genişleyerek Bağlarbaşı ve İcadiye gibi yeni yerleşim yerleri nin oluşması,

- Üsküdar ile Kadıköy'ün Haydarpaşa ve Yeldeğirmeni'nin gelişmesiyle birbiriyle bağlantılı hale gelmesi,

- Demiryolu hattı üzerinde Kızıltoprak, Göztepe, Erenköy, Bostancı gibi banliyölerin oluşmasıdır. Ayrıca Fenerbahçe'nin 19. yy ortalarından itibaren Levantenler'in sayfiye yerine dönüşmesi ve Adalar'da yerleşimin yayılması da bu süreç içindeki oluşumlar olarak görülmektedir (Çeker Çetin, 2008).

[42] E. İhsanoğlu, İstanbul, Geçmişe Bir Bakış. İst..1987 (IRCICA, Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu, no.37/23).

Kentin geleneksel dokusunun 19. yy'da siyasi, toplumsal ve kültürel etkilerle yaşadığı değişimler yerleşim alanlarının yayılmasını sağlarken, bu bölgelerin sakinlerinin açık alan kullanımlarını da şekillendirmiştir. Mesireler, bu alanların başında gelmektedir. Geçmiş dönemlerde Kağıthane ve sonrasında Göksu-Küçüksu'nun sahip olduğu çekicilik, 19. yy'da Avrupa ve Anadolu Yakası'nda yeni yerlerin keşfi ve erişilebilirliği ile canlılık kazanmıştır. Bu dönemde öne çıkan mesireler Avrupa Yakası'nda; Alibeyköyü (Fulya Tarlası, Çırçır Mesiresi), Veli Efendi Çayırı, Florya, Okmeydanı, Boğaziçi kıyılarında Baltalimanı Çayırı, Boyacıköy, Çayırbaşı, Rumelihisarı'nda Çırçır, Kestane ve Otuzbir Suları Mevki, Büyükdere Çayırı, Bahçeköy, Bendler, Tarabya, Yeniköy ve Emirgan iken; Anadolu Yakası'nda, Boğaziçi kıyılarında Yuşa Tepesi, Beykoz Çayırı, Çubuklu Mesiresi, Kanlıca, Vaniköy (Top Mahali), Göksu-Küçüksu Mesiresi, Baruthane Çayırı, Çengelköy, Üsküdar ve sonrasında Bağlarbaşı, Mama Mesiresi, Libadiye, Ali Bahadır Bağları, Kayışdağı, Taşdelen, Bulgurlu, Duvardibi, Fenerbahçesi, Moda, Kuşdili/Yoğurtçu Çayırları ve Çamlıca Tepeleri olarak sıralanabilmektedir. Kentin iki yakasında önem kazanan mesire alanlarının yaklaşık konumları, kentin günümüz hava fotoğrafı üzerinde Şekil 4.3'te görülmektedir.

Şekil 4.3 : 19. yy'da öne çıkan mesire alanları
(Url-71, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Bu döneme ait mesireler arasında yer alan Avrupa Yakası'ndaki Emirgan'da, 19. yy başında adını alan çeşmenin çevresinde geniş bir mesire oluşmuştur. Miss Pardoe burayı, boylu Akasya ve Ihlamur ağaçlarının gölgelediği çeşmenin etrafında küçük sandalyelerde oturan, çubuk ve kahve içen Türklerle tanımlamıştır (Hamadeh, 2010). Küçüksu'daki Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nin çevresi de karşı kıyıda Anadolu Yakası'nın en önemli mesiresidir (Şekil 4.4).

Şekil 4.4 : Emirgan (sol) ve Küçüksu'daki (sağ) çeşmeler ve çevresi (W.H. Barlett[43], sol; Abdullah Biraderler Arşivi, M. 1870'ler, sağ).

19. yy ortalarında deniz ulaşımında Şirket-i Hayriye'nin kurulması, Boğaziçi kıyılarına erişilebilirliği daha kolay hale getirmiştir. Böylece, bu hattın iki yakasındaki gezinti yerleri önem kazanarak ilgi çekicilikleri artmıştır (Sevengil, 1985). Bu gelişme ile ilişkili olarak yorumlanabilecek önemli bir bilgi, Ergin (1995)'in Şirket-i Hayriye'nin Köprü'den Boğaziçi'nin Avrupa ve Anadolu Yakası'na yapılan seferlerine dair ücret tarifesinde yer almaktadır (Çizelge 4.1). Çizelge, yüzyılın ikinci yarısından itibaren deniz yolu ile erişimi mümkün olan iskeleler ve yerleşimleri ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

[43] Beauties of the Bosphorus, Julia Pardoe, 1838.

Çizelge 4.1 : Şirket-i Hayriye Vapur Tarifesi Cetveli (Ergin, 1995, s. 2311 ve 2312'den derlenmiştir).

Yerleşim Adı	Birinci Mevki	İkinci Mevki
Kabataş	50	30
Beşiktaş	50	30
Ortaköy	60	40
Kuruçeşme	60	40
Arnavutköy	70	50
Bebek	80	60
Rumelihisarı	100	80
Boyacıköyü	100	80
Mirgün	100	80
İstinye	120	80
Yeniköy	160	100
Tarabya	160	100
Kireçburnu	160	100
Büyükdere	160	100
Meslarburnu	160	100
Yenimahalle	160	100
Rumelikavağı	160	100
Üsküdar ve Salacak	50	30
Harem İskelesi	50	30
Kuzguncuk	50	30
Beylerbeyi	60	40
Çengelköyü	70	50
Vaniköyü	80	60
Kandilli	100	80
Anadolu Hisarı	100	80
Kanlıca	120	80
Çubuklu	140	100
Paşabahçesi	140	100
Beykoz	160	100
Anadolukavağı	160	100

Yukarıda yer alan vapur ücretleri tarifesinden yola çıkarak, 19. yy'ın sonlarında kullanılmaya başlanan vapurların Anadolu ve Rumeli Yakaları'nda uğradıkları durakların, aynı zamanda 19. yy'da hızla yayılan yazlık konut geleneği (sayfiye) ve mesire alanlarının bulunduğu ana yerleşim yerleri olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Üst düzey kesimin ve halkın gezinti amacıyla günübirlik ya da birkaç gün kalınabilen mesirelere yaptıkları geziler için karayolunun yanısıra Şirket-i Hayriye vapurlarını kullanmaları, kentin birbirinden uzak yerleşim yerlerine erişilebilirliği mümkün kılmasının yanında, bu döneme kadar seyrek gidilen ya da hiç gidilemeyen mesirelere ulaşılabilirliği kolay bir duruma getirmiştir.

19. yy'ın ikinci yarısından itibaren kentte yaşanan değişimleri takiben, 20. yy başlarında savaşın kentin üzerinde yarattığı baskı ve bu baskının açık alanlar özelinde mesirelere etkisi genellikle yabancı askerlerin istila ettikleri yerleşimlerdeki açık alanları dönemin şartları ve kendi kültürlerine göre kullanmaları yönünde meydana gelmiştir. Talim sahası, karargah, çeşitli spor aktivitelerinin yapıldığı yer (kriket,

beyzbol, tenis gibi) ve nekahathane gibi kullanımların görüldüğü mesirelerin bazıları Cumhuriyet Dönemi ile birlikte yeni bir açık yeşil alan kimliğine bürünmeye başlar. Bu dönem ile birlikte, sınırları tanımlanmış, içinde ziyaretçilerinin dolaşabileceği, dinlenip eğlenebileceği tasarım unsurlarını barındıran parklar görülmeye başlamaktadır. Parkların 20. yy'dan önce Osmanlı Dönemi'nde M. 1870'li yıllarda ilk örneklerinin görülmeye başlanması, Batılılaşma'nın getirdiği etkilerden biri olarak görülebilir.

Osmanlı'nın 19. yy'da ilişki içinde olduğu Avrupa'da parkların durumu ve park hareketleri kısaca özetlendiğinde, hasbahçe ve hatta Bizans sayfiyelerinin nitelikleri ile benzer süreçler taşıdıkları tespit edilmiştir.

Koskof[44] ve Akdoğan'ın[45] Avrupa, Amerika ve Osmanlı'daki park anlayışının gelişimi konusunda verdikleri bilgiler oldukça önemlidir. Avrupa'da halk için park kurma fikri, Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkmıştır. Amerika'da ise M. 1835 yılında planlı mezarlıkların Massachusetts'te halka açık bahçeler olarak düzenlenmesi F. L. Olmsted için 19. yy'ın ikinci yarısında halk için düzenlenen parkların bir anlamda çıkış noktası olmuştur. Eski Türk kentlerinde ise, halk için düzenlenen parklar yerine, konutların kendi özel mülkiyet alanları içindeki bahçelerin açık havada vakit geçirilen yerler olduğu görülür. Avrupa ve Amerika'da görülen kamusal yeşil alan anlayışı, Osmanlı'da 18. yy başlarında Lale Devri ile birlikte halka açık gezinti alanları ile başlar (Demirkaya, 1999'da atıfta bulunulduğu gibi). Bu noktada, sözkonusu gezinti yerleri de parklardan ayrı olarak fiziksel anlamda sınırı çizilmemiş doğal alanlar olan mesirelerdir. Sınırları belirli açık yeşil alan niteliğindeki ilk halka açık parklar ise, Abdülaziz Dönemi'nde M. 1869'da Alman ve Fransızlar'dan oluşan planlamacı, mimar ve mühendisler ile güzel sanatlar ilkeleri benimsenerek düzenlenen Taksim Parkı ve 19. yy'ın ikinci yarısında (M. 1870) Kısıklı'da açılan Millet Parkı'dır (Şekil 4.5), (Hamadeh, 2010). Diğer parklardan biri de, yine Üsküdar'da bulunan ve 1900'lü yılların başında tarihi haritalarda yer verilen Doğancılar Parkı'dır. Parkta 1930'lu yıllarda Batı kültürü etkisiyle belediye bandosunun özel günlerde ve Pazar günleri

[44] Koskof, S. City Assembled, London.
[45] Akdoğan, G. (1984). Doğa Düzenleme 1984-85 Öğretim Yılı Ders Notları, Yıldız Üniversitesi, İstanbul.

marşlar ile birlikte caz müziği çaldıkları ve gençlerin dans ettikleri bilinmektedir (Şekil 4.6), (Yaltırık, 1994) .

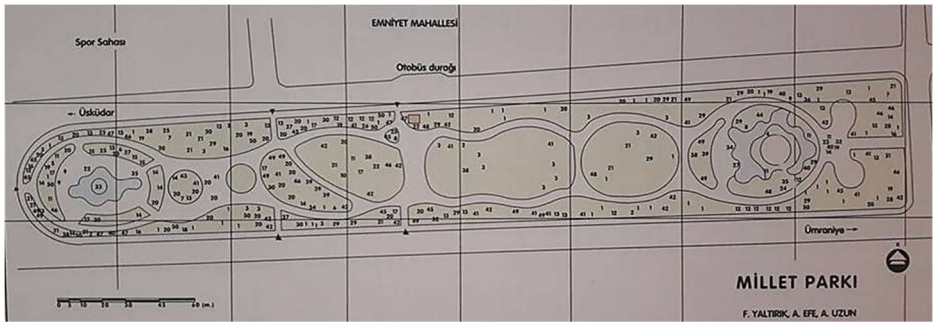

Şekil 4.5 : Millet Parkı planı (Yaltırık vd., 1997, s.127).

Şekil 4.6 : Doğancılar Parkı planı ile birlikte parkın 1940'lar (sağ üst) ve günümüz görünümü (Yaltırık vd, 1997, s. 115, sol; Url-11, sağ).

Kelime anlamı açısından "park" ve "bahçe" kavramları birbirinden farklılık göstermesine rağmen, yapılan araştırmalarda birçok kaynakta bu iki kavrama dönüşümlü olarak yer verildiği görülmektedir. Günümüzde sınırları belirlenmiş ve kent içinde tanımlı yeşil alanlar olarak görülen parklar, literatürde çoğu zaman "bahçe" olarak da adlandırılmaktadır. Bahçe kelimesinin taşıdığı özel ya da yarı-kamusal yeşil alan niteliği, tarihsel süreç içinde kamuya açık yeşil alan olarak değerlendirilmiştir (Millet Parkı'nın bazı yerlerde Millet Bahçesi; Taksim Parkı'nın ise Taksim Bahçesi olarak adlandırılması gibi). Çalışmada kavram karışıklığını önlemek adına dikkat edilen konu, park ya da bahçe olarak adlandırılan bu yerlerin özünde kamusal kullanım/ziyaret ve halkın ziyaret ettiği yerler olmalarıdır.

Avrupa'daki park hareketleri konusunda Amerika, Fransa, Avusturya, Almanya, İspanya ve İtalya örnekleri üzerinden bir sentez çalışması yapılmıştır (EK B). Çalışmada, İngiltere ve Fransa örneklerinin 20. yy'da parkların ortaya çıkışında

ağırlıklı olduğu ortaya çıkmaktadır (Şekil B.1). Jellicoe[46] İngiltere'de halkın parklara girişinin, esas amacı avlanmak olan ve içinde av köşkü bulunan Kraliyet Parkları ile başladığını vurgular. Zamanla halkın isteği ile kamusallaştırılan bu yerlerin bazılarının kamusallık kazanması 18. yy'da ancak kralın izni ile mümkün olmuştur. 19. yy'da ise birçoğu saray bahçesi olan parklar, İngiliz Bahçe Stili'nin ortaya çıkışıyla daha düzenli planlamalarla gelişme gösterir. Lasdun[47] ise, kraliyet parklarında 19. yy'a kadar devam eden kapalılığın halkın baskısıyla fakat yine kontrollü bir giriş anlayışı gözetilerek (parklara ücretli giriş şartı konulması gibi) duvardan parmaklıklara dönüşen sınırlayıcı elemanlarla yıkılmaya başladığından bahsetmektedir. Fransa ve diğer ülkelerde de benzer süreçlerin görüldüğü parklar bazı örneklerde "koru" olarak adlandırılmıştır. (Demirkaya, 1999'da atıfta bulunulduğu gibi).

Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'un durumuna bakıldığında ise, Anadolu ve Avrupa Yakası'nda 18. yy sonlarından 20. yy başlarına kadar varolan belirli bahçe, mesire ve parklar özetlenmiştir (Şekil 4.7). Anadolu Yakası'nda çoğunluğu 19. yy'da olmak üzere bahçe olarak adlandırılan yerlerin şahıs arazileri oldukları, 19. yy sonlarından itibaren etkili olan diğer yerlerin ise kamuya açılmaya başladıkları tahmin edilmektedir. Bu sınıflandırmada en belirgin görüş getirilebilen alanlar park olarak kamusal kimliği ile öne çıkan Doğancılar ve Kısıklı Parkı'dır. Çalışma konusunun odağını oluşturan mesireler özelinde ise Göksu-Küçüksu Mesiresi, kamusallığı en eskiye dayanan ve 20. yy ortalarına kadar bu niteliğini koruyan tek yerdir. Avrupa Yakası'nda ise, 19. yy'ın ikinci yarısından sonra başlamak üzere halk için açılan "millet bahçelerinin", 20. yy başında ise "park" olarak adlandırılan kamusal alanların artışı dikkat çekmektedir.

19. yy sonlarına doğru halka açılan yeşil alanlar arasındaki Hürriyet Bahçesi hakkında bir bilgi mevcuttur. Abdülaziz Dönemi sonrasında, II. Abdülhamid'in Beykoz'da Abraham Paşa'nın sahibi olduğu geniş araziyi kendisinden satın aldığı ve arazinin Paşabahçe'de koya bakan bölümünün "Hürriyet Bahçesi" adı ile düzenlenerek halka açıldığı bilinmektedir (Url-3). Bu noktada, kavramsal açıdan tespit edilen bir durum, 19. yy sonlarına doğru İstanbul'da düzenleme yapılarak halka açılan yeşil alanlara

[46] Jellicoe, Geoffrey and Susan. (1985). The Landscape of Man; Shaping the Environment From Prehistory to the Present Day. London.
[47] Lasdun, S. (1991). The English Park; Royal, Private & Public, London.

"millet bahçesi" adı verilirken, 20. yy başlarında ve Cumhuriyet Dönemi ile birlikte yeni düzenlenen alanların artık "park" olarak adlandırılmaya başlanmasıdır.

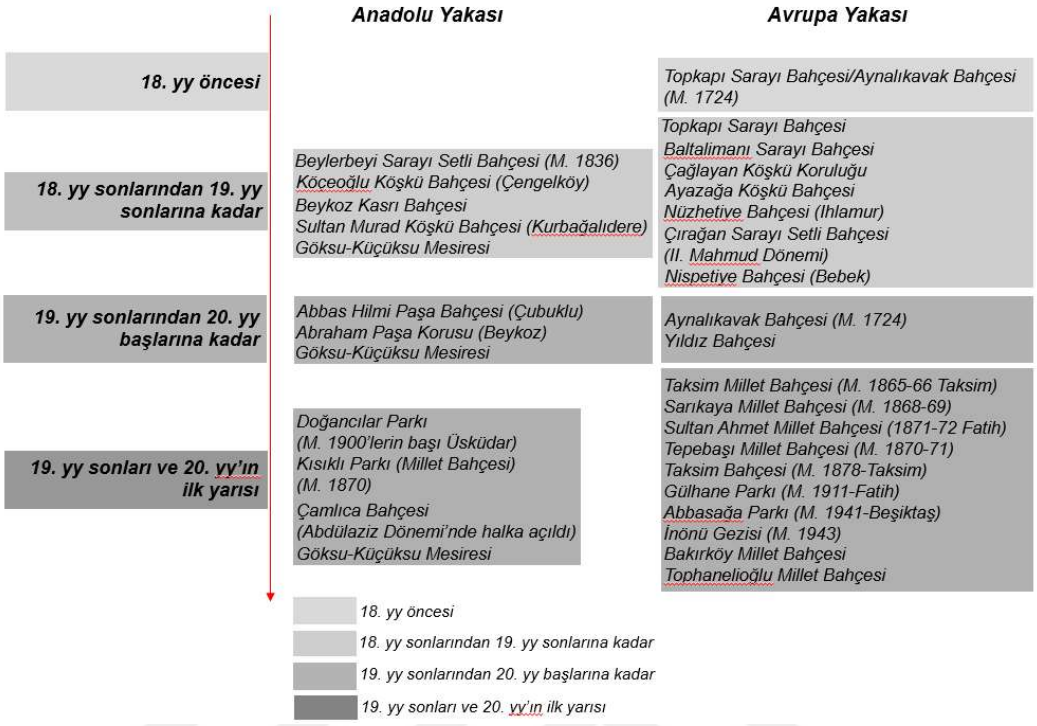

Şekil 4.7 : 18. yy sonundan 20. yy başına kadar etkili olan mesire ve parklar (Eldem, 1976; Demirkaya, 1999 ve Atasoy, 2005'ten derlenerek yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy'a doğru kent genelinde ortaya çıkan "millet bahçesi" ve "park" kavramları arşiv belgeleri doğrultusunda incelendiğinde, belgelerin Osmanlı Arşivi ağırlıklı olmak üzere M. 1880-1920 tarihleri arasında, Taksim Bahçesi ve çevresinde düzenlenen konser ve tören gibi çeşitli etkinlikler[48] üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Taksim Bahçesi ile ilgili dikkat çeken bir diğer konu, bahçede yer alan çeşitli gazino

[48] BOA.Y.A.HUS.227/57.H. 1306 (M. 1888/89) Fransa Cumhuriyeti'nin sene-i devriyesi münasebetiyle Taksim bahçesinde yapılacak merasimde uygulanacak yasaklar.
BOA.Y.A.HUS.236/92.H. 1307 (M. 1889/90) Fransızların yevm-i mahsusu münasebetiyle Taksim bahçesinde yapılacak merasimde millî marşlarının çalınmasına müsaade edilmesi.
BOA.Y.PRK.ASK.84/11.H. 1310 (M. 1892/93). Taksim Belediye Bahçesi'nde Alman turistler için konser verecek Tophane-i Amire Mızıkasının gönderildiği.
BOA.İ.HUS.26/14.H.1312 (M. 1894/95) Taksim Bahçesi'nde verilecek konser.
BOA.Y.A.HUS.302/58.H. 1312 (M. 1894/95) Yunanistan'da hareket-i arz musâbinine muâvenet olmak üzere Taksim Bahçesi'nde verilmek istenen konserin kapalı bir yerde verilmesinin irâde edildiği.
BOA.Y.PRK.ZB.27/118.H. 1319 (M. 1901/1902) Tepebaşı bahçesinde ve Taksim'de konser verileceği ve maytab fişenkleri atılacağı.
BOA.MF.MKT.1239/116.H. 1338 (M. 1919/20) Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından Taksim Bahçesi'nde itası mukarrer olan müsamerede müretteb program mevadından olan milli raksların da icrası hususunda müsaade talebi.

yapılarının tamiratı ile ilgili düzenlenen belgelerdir. Gazinoların varlığı, 19. yy sonlarında millet bahçeleri ile değişmeye başlayan açık alan kullanımının içinde belirli ölçeklerde yer bulmaya başlayan mimari yapıların varlığını ve eğlence anlayışının değişmeye başladığını yansıtan gelişmeler[49] olarak yorumlanabilmektedir. Bahçenin güvenliğinin sağlanmasına yönelik de bazı önlemlerin alınmış olduğu, M. 1895 ve 1898 tarihli iki belgede[50] geçen polis ve jandarmalar için bahçede koğuş ve ahır inşa edilmesi ve bahçenin yakınlarında bir karakolhane inşasından anlaşılmaktadır.

Avrupa'daki parkların halka açılma süreçleri ve kullanım şekilleri ile ilişkilendirilebilecek 1900'lerin başına ait bir belgede[51] ise, Yıldız Parkı ve içindeki köşklerin para karşılığında gezildiği, gezi ücretlerinin çeşitli askeri görevlerde bulunan kişiler için yeniden düzenlenmesi konu alınmaktadır.

Taksim ve Tepebaşı Bahçeleri'nin yanısıra, 1920'lerin başında Gülhane Parkı'nda Fransız güvenlik görevlilerinin at talimi yapmaları, yine bu parkta her yılın Temmuz ayında sergi düzenlenmesine yönelik belgeler[52] mevcuttur.

Ve son olarak, sınırları olmayan mesire alanlarının bir kısmının sınırları tanımlı olan parklara dönüşme sürecinde H. 1297 (M. 1879/80) tarihli bir belgede[53], Taksim'de bulunan Millet Bahçesi'nin çevresine duvar inşa edilmesi; H. 1335 (M. 1916/17) tarihli bir diğer belgede[54] ise, Üsküdar bölgesindeki parklarda çalışan bahçıvanların maaş tahsisatlarını konu alan belgeler, bu alanların fiziksel açıdan sınırlanması ve park olarak adlandırılan yerlerin vurgusunu tespit etmek adına önemlidir.

---

[49] BOA.DH.MKT. / 2001-103-0. H. 1310 (M. 1892/93) Taksim Bahçesi Gazinosu'nun tamir edilmesi.
BOA.BEO. / 535-40054-0. H. 1312 (M. 1894/95) Taksim Bahçesi müştemilatından olan Plaviste Gazinosu'nun keşfi mucebince inşası hakkında. (Dahiliye).
BOA.ŞD. / 773-9-0. H. 1312 (1894/95) Taksim bahçesi müştemilatından Bilaviste gazinosunun harabiyetinden bahisle yeniden inşasıyla masraflarının tesviyesi istizanı. (Şehremaneti 5).

[50] BOA.İ.AS. 13-26-0. 1313 Cemaziye'l-evvel 26 (M. 14 Kasım 1895); BOA.İ.AS. 24-17-0. 1315 Şevval 17 (M. 11 Mart 1898).

[51] BOA.DH.MKT. / 2875-73-0. H. 1327 (M. 1909/10) Para ile gezilen Yıldız Park ve köşklerinin, resmi giyimli subaylarca yarı fiyata, askerlerce bedava, askeri öğrencilerce indirimli olarak gezilebilmesi konusunda Şehremanetince gereğinin yapılması.

[52] BOA. (Dahiliye: İD/55). H. 1339 (M. 1920/21) Fransız zabitlerinin at eğitimi yapabilmeleri için Gülhane Parkı'nda yapılması gerekli tadilat meselesinin icab edenlerle görüşülerek halledilmesi.
BOA.BEO. / 4694-352020-0. H. 1340 (M. 1921/22) Her sene Temmuz ayında Gülhane Parkı'nda bir sergi küşadı hakkının Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne verilmesi istidası. (Dahiliye: İD/51).

[53] BOA.ŞD. / 691-33-0. H. 1297 (M. 1879/80). Taksim'de bulunan Millet Bahçesi etrafında duvar inşası. (Şehremaneti).

[54] BOA.DH.UMVM. / 149-5-0. H. 1335 (M. 1916/17) Belediyelerden maaş almakta olan Üsküdar ciheti park bahçıvanlarının maaş tahsisatları.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde, siyasi, idari, ekonomik ve toplumsal açıdan toparlanmaya ve modernleşmeye yönelik yapılan girişimler, kentlerin yeniden planlama çalışmalarını da içermekteydi. Bu girişimlerin kentlerde daha görünür olması amacıyla yapılan çalışmalar arasında park düzenlemelerine ayrıca önem verilmiştir. Bu dönemde, park düzenlemeleri konusunda çağdaş girişimlerin gerçekleştiği ve parkların, mesirelerin sahip olduğu kamuya açık yeşil alan olma niteliklerinin yanında bu dönem ile birlikte planlı olarak düzenlenmeye başladıkları Yıldızcı[55] tarafından vurgulanan önemli bir konudur. Özellikle, 1932 yılında İstanbul ile ilgili planlama önerileri geliştiren Alfred Agache, Herman Elgötz ve H. Lambert'in hazırlamış olduğu raporlarda park ve bahçelere yönelik çalışmalar da yer almıştır (Demirkaya, 1999; Engin, 2017).

Hasbahçe olarak kullanılan alanların halka açılması konusunda Yıldız Sarayı bahçesi ile ilgili Cumhuriyet Arşivi'nde tespit edilen 1924 tarihli bir belge dikkat çekicidir. Yıldız Sarayı bahçesi ve bu bahçeye bağlı diğer bahçelerin halka tahsis edilmesi amacıyla Şehremaneti'ne verilmesini konu alan belge[56] Cumhuriyet'in ilk yıllarında saray bahçelerinin kamusal kimlik kazanmasına yönelik atılan adımlardan biri olarak yorumlanabilir.

Çalışmada esas alınan konular ile ilişki kurulduğunda, İstanbul'un fiziksel yaşam koşulları hakkında 18. yy'dan 20. yy başlarına kadar özet niteliğinde bir durum analizi yapılmıştır. Bu analizden çıkarılan yorum, kentin Batı etkisine açılmasıyla birlikte geleneksel idari merkezinden giderek uzaklaşması ve siyasi olaylar ekseninde yaşanan olumlu ya da olumsuz gelişmelerin fiziksel yerleşimi etkilemiş olmasıdır. Fiziksel açıdan idari merkezin yer değiştirmesiyle bağlantılı olarak şekillenen yeni yaşam alanları ve eğlence biçimleri Boğaziçi kıyılarına ve Kadıköy'e canlılık getiren önemli unsurlardır. Kentin, Tanzimat'ın başlangıcından Erken Cumhuriyet Dönemi'ni de içine alan süreçte mesire alanları ile doğrudan ve dolaylı olduğu tespit edilen gelişmeler kronolojik bir süreç içinde özetlenmiştir (Şekil 4.8). Sözkonusu kronolojide siyasi (bazı savaş dönemleri), idari (yönetim sistemi değişikliği, kanunnameler) ve ulaşım alanında yaşanan gelişmelerin özellikle Tanzimat Dönemi'nde yoğunlaştığı

[55] Yıldızcı, A. C. (1978). İstanbul'da Kentsel Doku ile Yeşil Doku Arasındaki İlişkiler ve İstanbul Yeşil Alan Sistemi İçin Bir Öneri", İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
[56] Cumhuriyet Arşivi, 27.07.1924. Yıldız Sarayı bahçesiyle buna bağlı diğer bahçelerin halkın hizmetine tahsis edilmek üzere İstanbul Şehremaneti'ne verilmesi.

görülmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ise, kent için geliştirilen yeni planlama önerileri ile süreç zenginlik kazanarak yeni açık alan kullanımları ortaya çıkmıştır (Yoğurtçu Parkı'nın açılması). Çalışmanın odağındaki mesire alanları açısından ele alındığında, M. 1870'li yıllarda halka açılan millet bahçeleri, M. 1876-1909 arası dönemde Hürriyet Bahçesi'nin halka açılması ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında çayır alanından parka dönüştürülen Yoğurtçu Parkı'nın açılması en önemli gelişmeler olarak dikkat çekmektedir.

Siyasi ve idari gelişmelerin bir sonucu olarak fiziksel ve sosyal açıdan ortaya çıkan olumlu/olumsuz gelişmeler, mesire alanlarının ziyaret amaçları, ziyaretçi kimliği ve bu alanlara ulaşım şekillerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bu kapsamda, 19. yy'dan 20. yy başlarında kadar kentte yaşanan siyasi, idari, ekonomik, toplumsal ve kültürel olaylar daha bütüncül bir bakış ile sentezlenerek kronolojik bir şekilde özetlenerek mesirelere doğrudan/dolaylı olarak etki eden temel konular ortaya konulmaktadır (Şekil 4.9 ve Şekil 4.10).

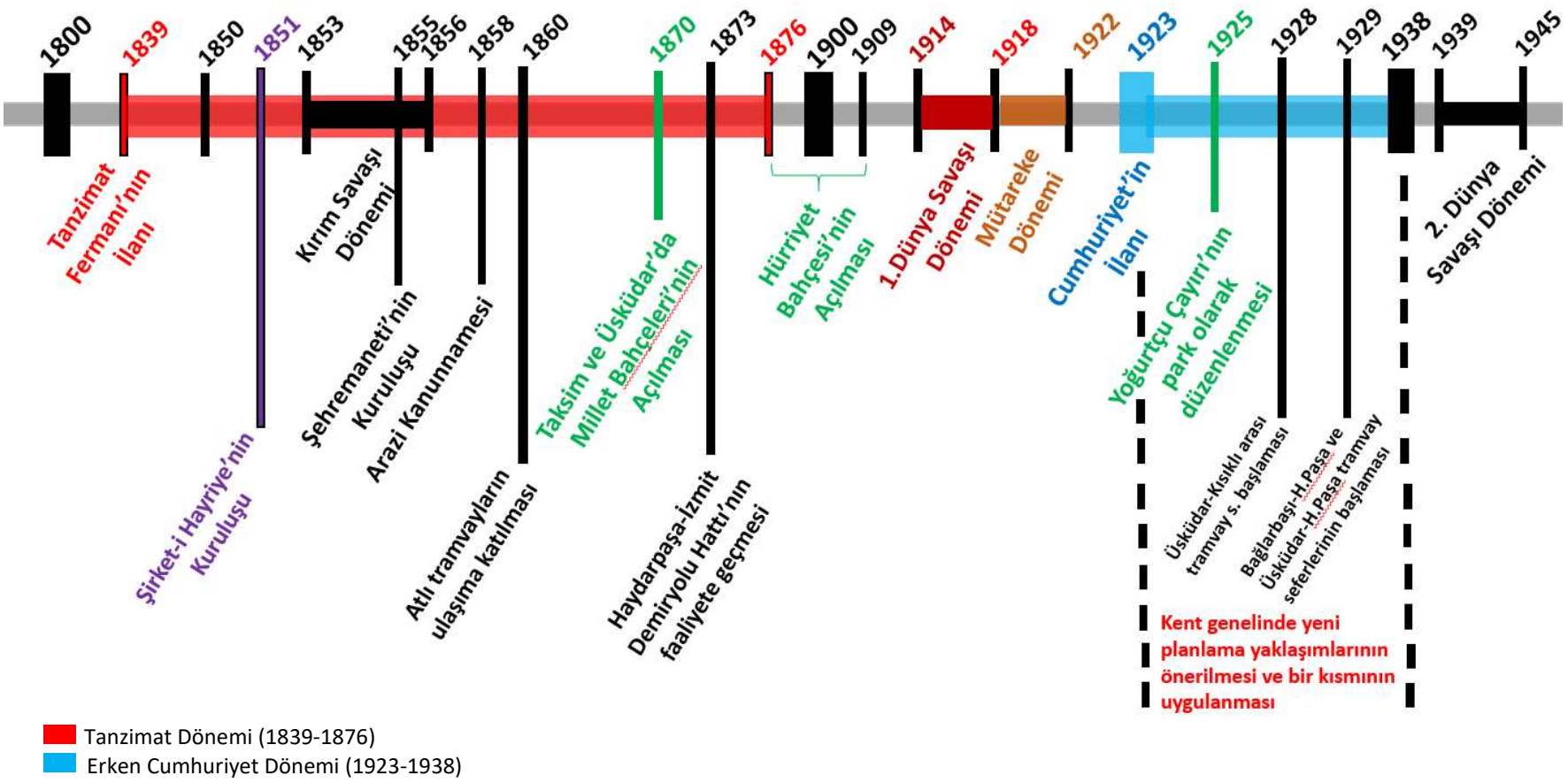

Şekil 4.8 : Mesireleri etkileyen kronolojik süreç sentezi (Arın, 2018).

Şekil 4.9 : Mesire alanlarına etkiler (Arın, 2018).

19. yy sonlarından 20. yy'ın ilk yarısına kadar gelişen siyasi olaylar ve Cumhuriyet'in getirdiği modern yaşama geçiş sürecinde kent parklarına verilen önemin artması, hasbahçeden mesireye, mesireden ise parka dönüşen tanımlı alanların ortaya çıkışını ve dünyada gelişen park anlayışına katılımın bir yansıması olarak görülmelidir.

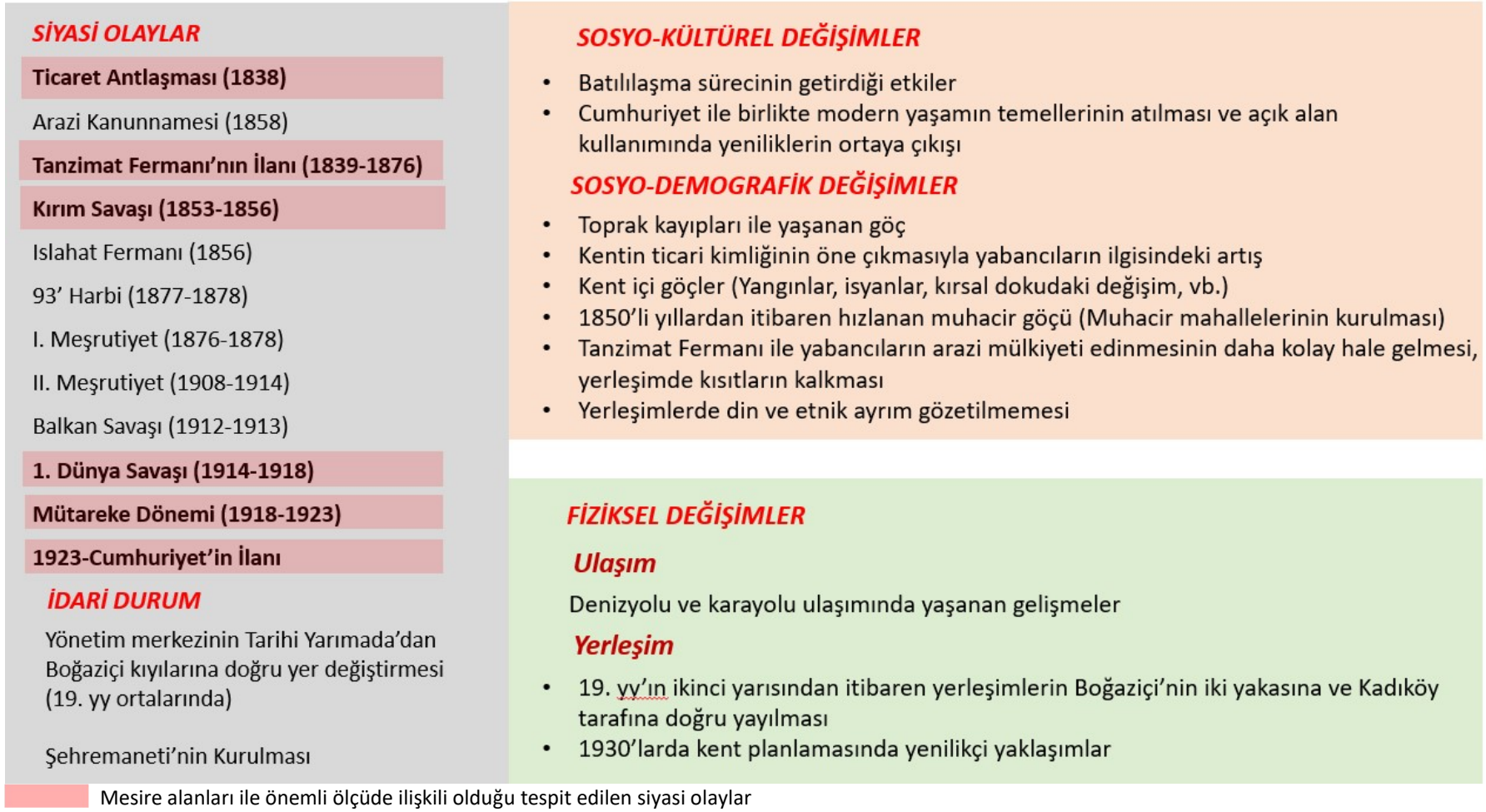

Şekil 4.10 : Siyasi, İdari, Sosyal ve Fiziksel alanlarda yaşanan temel gelişmeler (Arın, 2018).

5. BOĞAZİÇİ ANADOLU YAKASI KIYILARINDA MESİRE ALANLARI

Bu bölümde, çalışmanın odaklandığı mesire alanlarının 19. yy'da ve 20. yy'ın ilk çeyreğindeki durumları literatür verileri doğrultusunda detaylı olarak ele alınmaktadır. Yazılı literatür verileri ve tarihi haritalar ile incelenen çalışma alanları, yöntemin parçalarından biri olan çalışma kurgusu kapsamında belirli bir sıralama ile incelenmektedir. Her çalışma alanı hakkında öncelikle yazılı ve görsel kaynaklar vasıtasıyla yapılan açıklamaları takiben, ilgili alana ait tarihi haritalar kronolojik olarak yorumlanmaktadır. Yazılı ve görsel verilerle yapılan analizler sonucunda mesire alanlarının incelendikleri dönemler içindeki genel durumları ortaya konulmaktadır. Çalışma kapsamında yer verilen mesire alanları, Üsküdar'ın merkezine olan yaklaşık uzaklıklarının hiyerarşik sıralaması doğrultusunda incelenmektedir (Çizelge 5.1).

Çizelge 5.1 : Üsküdar merkeze olan yakınlık durumun göre çalışma alanları (Arın, 2018).

Çalışma Alanları
Istavroz Çayırı (Beylerbeyi-Üsküdar)
Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı (Haydarpaşa-Kadıköy)
Havuzbaşı Mesiresi (Çengelköy-Üsküdar)
Kuleli Bahçe (Kuleli-Üsküdar)-Vaniköy (Üsküdar)
Kuşdili Çayırı/Yoğurtçu Çayırı/ Kurbağalıdere (Kadıköy)
Moda Çayırı (Moda-Kadıköy)
Kandilli Bahçe (Setli Mesire) (Kandilli-Üsküdar)
Fenerbahçe/Kalamış (Kadıköy)
Göksu/Küçüksu Mesiresi-Baruthane Çayırı (Anadoluhisarı-Üsküdar)
Kavacık Mesiresi (Kanlıca-Beykoz)
Çubuklu Mesiresi (Çubuklu-Beykoz)
Paşabahçe/İncirköy (Beykoz)
Sultaniye Çayırı (Beykoz)
Beykoz Çayırı (Beykoz)

5.1 Istavroz Çayırı (Beylerbeyi-Üsküdar)

"Gıpta ol şahsa olur erdiği dem nevruza
Gide canan ile zevk etmeğe İstavruza."[57]

Konum

Boğaziçi'nin Anadolu Yakası'nda Kuzguncuk ile Çengelköy arasında yer alan Beylerbeyi, tarihi Bizans Dönemi'ne dayanan bir Boğaziçi yerleşimidir. Günümüzde, Osmanlı Dönemi'ne ait ve ziyaretçilere açık olan Beylerbeyi Sarayı'nın da içinde bulunduğu alan, tarihte sarayın gerisindeki geniş alanı kapsayan Istavroz Çayırı ile önem kazanmıştır (Şekil 5.1).

Şekil 5.1 : Istavroz Çayırı'nın günümüzdeki yaklaşık konumu (Url-4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Beylerbeyi adının kaynağına dair çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan ilki, Kilos zamanında üstü altın kiremitle örtülü olduğu rivayet edilen Krizo Kramus Kilisesi'nden dolayı semte eskiden "*Krizo Kramus*" denilmesidir. "*Istavroz*"

[57] Banoğlu, N. A. (2014). Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri.

(stauros=haç) adına dair rivayetler ise, bölgenin II. Konstantinos tarafından yaptırılan bir kilisenin varlığı ile ilişkili olarak bu adı almış olduğu; bölgede istavroz balığının fazla olmasından dolayı semtin adını Rumca'da "*İstavris*" kelimesinden almış olabileceği ya da Yıldırım Bayezid'in askerlerinin 'biz burayı isteriz' demeleri ile "bunu isteriz" kalıbının istavroza dönüştüğüne dair olan tahminlerdir. Diğer bir varsayım ise[58] semtin adını 18. yy ortalarından sonra aldığı ve kıyısındaki Beylerbeyi Mahmud Paşa'ya ait bir sahilsaraydan gelmiş olabileceğidir (Anonim, 1994c; Banoğlu, 2014).

İnciciyan (1956), Istavroz'un Beylerbeyi'nden sonra gelen Türk ve Rumların yaşadığı yer olarak tanımlar. Tarihi haritalar arasında M. 1819 tarihli Kauffer Haritası'nda Istavroz'un günümüzdeki Beylerbeyi yerleşiminden hemen önceki bir yer olarak belirtilmiş olması, İnciciyan'ın tarifini destekler niteliktedir. Koçu (1961a) ise, çok eski zamanlarda "*Arhai Foizusai*" olarak anılan yerleşimin sonradan "*Stauros* (Istavroz)" adını aldığından bahseder. Kömürcüyan (1952), 17. yy İstanbul'una dair yaptığı anlatımlarda Beylerbeyi adını yerine Istavroz'u[59] kullanmıştır. Kendisi, buranın köşkü, konağı ve bahçesi ile Sultan Murat'ın sevdiği bir Türk köyü olduğunu belirtir. Buraya adını veren Rum kilisesinden geriye sadece kubbesinin kaldığı ve köyün yukarısında bahçeler, bostanlar ve bağların içinde suyu tatlı bir Rum ayazmasından bahsetmektedir. Daha ileride ise sultanlara ait köşk ve konaklar vardır. P. Ğ. İnciciyan (1956) ise, "Bizans Sayfiyeleri" adlı eserinde Istavroz'da I. Abdülhamid'in yaptırdığı bir camiden ve Çengelköy'ün hemen yakınında çayır iskelesinden bahseder. Aynı zamanda, Beylerbeyi'nde "Arslan ağzı" denilen suların aktığı ve meşe ağaçlarının gölgesindeki eski sarayın güzel bir mesire alanı olduğu da ifade edilmektedir. Bu anlatımlar G. V. İnciciyan'ın "Boğaziçi Sayfiyeleri" adlı eserinde yer verdiği şu mısralarla da örtüşmektedir:

---

[58] 17. yy'da Evliya Çelebi ve Eremya Çelebi'nin eserlerinde Beylerbeyi adına rastlanmamaktadır. Eremya Çelebi 17. yy sonlarında İstavroz'da sadece kubbesi kalmış bir Bizans kilisesi gördüğünü ve buranın bir Türk köyü olduğunu anlatırken Beylerbeyi adını kullanmaz. Evliya Çelebi ve çağdaşları, günümüz Beylerbeyi yerleşiminin bulunduğu alandan İstavroz Bahçesi ve yöre adı olarak İstavroz'dan söz ederler (Anonim, 1994c).

[59] Kömürcüyan, anlatımlarının bir bölümünde İnciciyan'ın Bizans Sayfiyeleri (2000) adlı eserini referans göstermektedir. İnciciyan, Büyük Constantin'in diktirdiği haçtan adını alan Istavroz'da haçın bulunduğu yerin mezarlığa, eski kilisenin de hamam çevrilidiğini belirtir. Kömürcüyan, İnciciyan'ın yaşadığı dönemde Beylerbeyi'nin Istavroz'un bir bölümünü oluşturduğunu vurgulamaktadır.

[…]
Şimdiki mezar bir manastırmış
Şimdiki hamam, eski bir kilise
Bağlık bahçelik geniş vadide
Daha yukarda, bir de yıkık saray[60]
[…] (s. 153).

Topografya

Tarihi Istavroz Çayırı, Beylerbeyi'nde geniş bir araziye yayılmış durumdadır. Çayır, Üsküdar'da Kız Kulesi'nin karşısındaki burundan Çengelköy'e kadar devam eden düz kıyı şeridi üzerinde, Kuzguncuk ile Beylerbeyi Sarayı'nın kesiştiği bölgeden itibaren Çamlıca yönüne doğru yükseltisi artan bir arazi yapısına sahiptir. Yükseltinin arttığı yamaçlar üst kısımlarda düzlüklere ulaşırken, dik yamaçlar üzerinde geniş ve az eğimli düzlüklere de rastlanmaktadır. Literatürde "Istavroz Bahçesi" olarak da tanımlanan çayırın eskiden Beylerbeyi Sarayı ile iskele arasındaki sahil şeridinden doğru doğuda Çamlıca sırtlarından gelen ve Beylerbeyi Sarayı'nın yanından denize dökülen Istavroz Deresi'nin vadisine bakan yamaçları kapsamaktaydı (Şekil 5.2), (Gören, 2014; Url-5). Eldem (1976), dere yolu çevresinde Anadolu Yakası'nın en büyük hasbahçelerinin bulunduğundan bahsetmektedir.

[60] Bu sarayın II. Selim'in kızı Güher Han için yaptırdığı söylenir (İnciciyan, 2000).

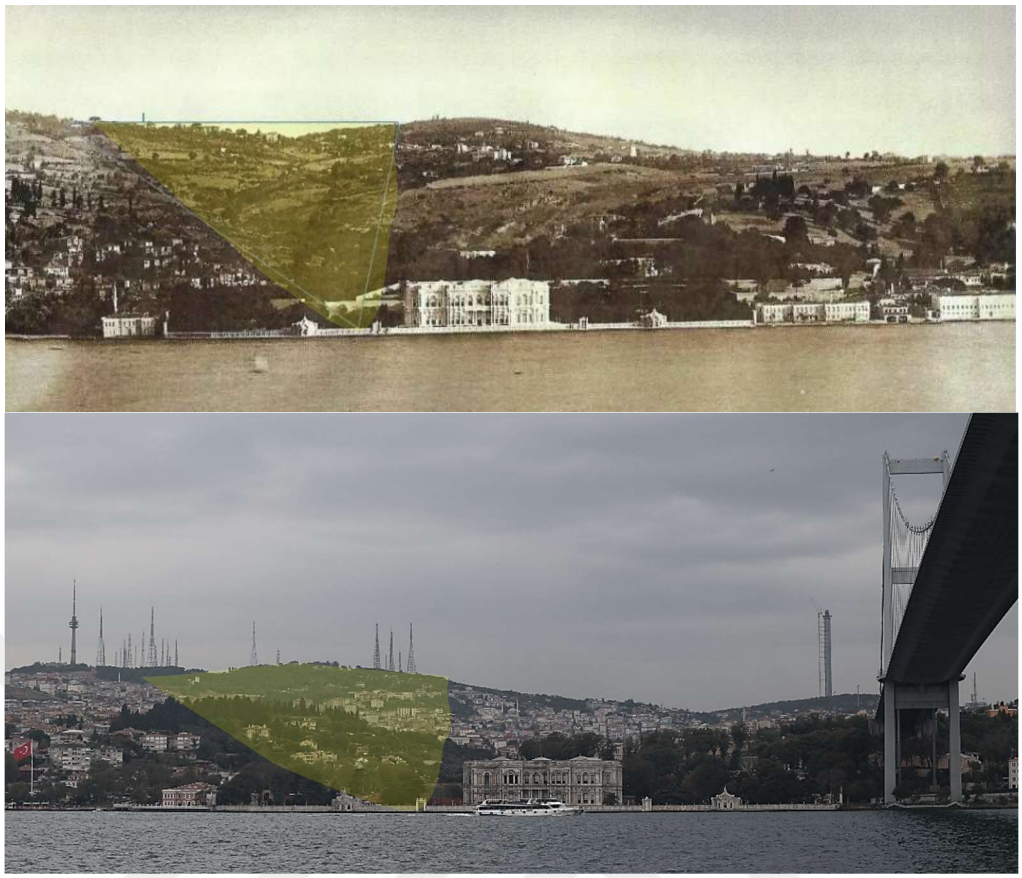

Şekil 5.2 : Istavroz Bahçesi'nin yaklaşık konumunun eski (üst) ve günümüz (alt) durumu (Sebah&Joaillier, 19. yy, üst; Arın, 2017a, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Ulaşılabilirlik

Beylerbeyi'ne ulaşım, vapurlar işlemeye başlamadan önce boğazda ulaşımın sağlandığı pazar kayıklarıyla sağlanmaktaydı (Şekil 5.3). Kıyının iki yakasında yaşayan zenginler, yaşadıkları Boğaziçi köylerine mahsus pazar kayıklarını yardım ve gelir getirmesi amacıyla vakfederlerdi. Beylerbeyi ve Istavroz pazar kayıklarının bu düzenleme içinde I. Abdülhamid Vakfı'na ait oldukları bilinmektedir. Beylerbeyi'nde, yolcu hariç yük ve eşya taşıyan dört çifte kayıklar I. Dünya Savaşı'na kadar işlemeye devam etmiştir (Tutel, 1994b; Baraz ve Demircan, 2004).

Şekil 5.3 : Beylerbeyi sahilinde kayıklar
(Abdullah Biraderler Arşivi, M. 1880-1885).

Kadılar vasıtasıyla yaptırılarak sicillere işlenen kayıkçı sayımları, kent genelinde ve Beylerbeyi (Istavroz) için 17. yy'dan 19. yy'a kadar kayıklarda meydana gelen artışı gösteren önemli belgelerdir. Ayrıca, 19. yy ortalarında da sayımların yapıldığına dair bilgiler[61] mevcuttur. Ertuğ (2001)'un 1677 yılından M. 1802 yılına kadar belirli aralıklarla yapılan kayıkçı sayımlarına ait arşiv belgeleri tespitleri dikkat çekicidir. Bu sayımlardan 19. yy başlarına ait olan M. 1802 sayımında[62] iskelelere daha detaylı yer verildiği görülmüştür. M. 1752 tarihli sayımda Istavroz İskelesi'nin kayıkçı sayısı 24[63], M. 1792'deki sayımda 34[64], M. 1802'deki sayımda ise 42[65] olarak belirlenmiştir.

19. yy'ın ilk yarısına kadar süren kayıkla ulaşım, yüzyılın ikinci yarısında Şirket-i Hayriye'nin buraya vapur tahsis etmesiyle yerini vapurlara bırakmıştır. Konyalı (1977), Beylerbeyi'nde kurulan vapur iskelesi Üsküdar'dan sonra Boğaz'ın Anadolu tarafındaki üçüncü iskelesi olduğunu, günümüzdeki iskelenin yerinde ise eskiden Istavroz İskelesi olduğunu belirtir. M. 1853 yılında Beylerbeyi'ne tahsis edilen vapura ait bilgiler Şekil 5.4'te bulunmaktadır. Ayrıca, Ceride-i Havadis Gazetesi'nde M. 1860 yılının Eylül ayında Şirket-i Hayriye'nin bir tarifesinde hergün bu semtten köprüye üç vapur seferinin olduğu bilgisi yer almıştır (Koçu, 1961a).

[61] HH.19259. (Ertuğ, 2001, s. 111).
[62] Belediye Ktp., M. Cevdet, B.8. (a.g.e, s. 114).
[63] D.BŞM.3182.1165 Safer 15 (M. 3 Ocak 1752), (age, s. 122).
[64] A.DVN 881. H. 1207 (M. 1792), (age, s. 128).
[65] Muaalim Cevdet B.8.1216 Zilkade 29 (M. 2 Nisan 1802), (age, s. 129).

Şirketi Hayriye'nin Vapurları					
No	*Adı*	*İnşa Yeri*	*İnşa Yıh*	*Groston*	*Hizmet Süresi (Yıl) / Akıbeti*
1	Rumeli	İngiltere	1853	188	10
2	Tarabya	İngiltere	1853	188	10
3	Göksu	İngiltere	1853	188	10
4	Beylerbeyi	İngiltere	1853	188	10
5	Tophane	İngiltere	1853	188	10
6	Beşiktaş	İngiltere	1853	188	10
7	İstinye	İngiltere	1857	140	7

Şekil 5.4 : Beylerbeyi'ne tahsis edilen vapur bilgileri (Tutel, 1994b, s.182, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Deniz ulaşımının en önemli parçasını oluşturan iskele yapıları ise ayrı bir süreç içinde gelişim göstermiştir. Beylerbeyi'nde vapurların ilk işlemeye başladığı zamanlarda karada iskele yapılarının olmaması sorununa çözüm olarak iskele inşa faaliyetleri başlar. "Meydanönü" denilen yerde yapılan ilk ahşap iskele M. 1894 depreminde hasar gördükten sonra tamir edilir. İskelenin son hali 2000'li yılların başında betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir (Şekil 5.5), (Tutel, 2008).

Şekil 5.5 : Beylerbeyi'ndeki ahşap iskele (sol) ve günümüzdeki hali (sağ) (Tutel, 2008, s. 101'den derlenmiştir).

Rebii Baraz'ın iskele hakkında verdiği bilgiler önem taşımaktadır. İlk yapıldığında bilet gişesi ve bekleme alanı bulunmayan Beylerbeyi İskelesi'ne M. 1881 yılında bilet gişesi eklenmiştir. Bu süre içinde iskele etrafında bulunan dükkânlar, Şirket-i Hayriye tarafından kiralanarak bekleme alanı olarak kullanılmıştır. M. 1920 yılından sonra ise, meydandaki biletçi kulübesi kaldırılarak, iskeleye bilet gişesi ve bekleme salonu ilave edilmiştir. 1935-1945 yılları arasında iki Çınar ağacı ile birlikte park alanı bulunan meydan, 1945 yılında parkın kaldırılması ve zemin döşemesinin yenilenmesiyle günümüzdeki şeklini almıştır (Gören, 2014; Url-6).

Karayolu ile erişim açısından bakıldığında, arşiv belgelerinde 19. yy sonlarında Beylerbeyi'nden Çengelköy'e kadar olan yolların ve köprülerin iyileştirilmesine yönelik çalışmaların ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir. H. 1275 (M. 1859) tarihli bir

belgede Istavroz Camisi'nden Çengelköy Havuzbaşı'na kadar kaldırım ve köprülerin tamiri konu alınırken; H. 1312 (M. 1894) tarihli bir diğer belgede yine Havuzbaşı'ndan Beylerbeyi Karakolhanesine kadar olan cadde, şose ve kaldırım tamiratı ve masrafları[66] konu alınmaktadır.

Istavroz Çayırı arazisinin tarihsel süreç içinde geçirdiği dönüşümün önemli aşamalarından biri de günümüzde İstanbul ulaşımının önemli parçalarından biri olan ve Boğaziçi'nde inşa edilen ilk köprü olarak bilinen 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'dür (Şekil 5.6). 20 Şubat 1970 tarihinde inşasına başlanan köprü, 30 Ekim 1973 tarihinde açılmıştır (Url-7).

Şekil 5.6 : Köprünün Çamlıca Tepesi'nden (üst) ve Nakkaştepe'den (alt) günümüz görünümü (Arın, 2017a).

[66] BOA.MVL.825/25.1275 Zilkade 27 (M. 28 Haziran 1859); BOA.ŞD.774/4.1312 Receb 01 (M. 29 Aralık 1894).

Yerleşim Dokusu

Deniz ulaşımının Boğaziçi'nin Anadolu kıyılarında etkin olmaya başladığı 19. yy'ın ikinci yarısında kıyıların yerleşiminde de değişimler görülmüştür. Koçu (1961a), Istavroz Bahçesi ve Sarayı'nın bulunduğu kesimler ile Istavroz'un kuzey sınırı sayılabilecek bugünkü iskele çevresinin fetihten bir yüzyıl kadar önce Türkler tarafından imar edildiğini vurgular. 16. yy'ın son çeyreğinde imar faaliyetlerinin başladığı semtte[67] 17. yy'da I. Ahmed Dönemi'nde Istavroz Bahçesi ve çevresindeki kasırlara yapılan ziyaretler artmıştır. Bahçenin M. 1730'lara kadar ihmal edildiği tahmin edilmektedir. I. Mahmud Dönemi'nde ise (M. 1730-1754) semt eski canlılığına kavuşarak bahçeye yeni köşk ve kasırlar eklenmiştir (Anonim, 1994c).

18. yy'da eskiden burada bulunan saray III. Mustafa Dönemi'nde yıktırılır ve arazisi Türklere paylaştırılarak yeni yapılar getirilir. I. Abdülhamid ise Beylerbeyi Camisi ve Hamamı'nı yaptırmıştır. Bu yüzyılda, eski kilisenin yerini alan hamam, bağların içinde kalan ayazma, Istavroz'un tepesinde II. Selim'in kızına ait olduğu bilinen yıkıntı durumdaki saray ve geniş vadiye yayılan bahçeler öne çıkar (İnciciyan, 1956). Beylerbeyi'ne, G. V. İnciciyan'ın "Boğaziçi Sayfiyeleri" adlı eserinde ise şu mısralarla yer verilmiştir:

[…]
Padişahların yazlığı için
Beylerbeyi'nde bir saray vardı
Bir dulun yakındaki binası
Engel oldu sarayı genişletmeye.

Fırsat oldu bu Mustafa Han'a
Satmadı onu yabancılara,
Köşkünü yıktı ve toprağı sattı
Yazlıktaki halkına.
Deniz kıyısı bir dizi evler
Poyraz rüzgarı dolar oraya
Istavroz'un öbür ucunda
Bir camii bulunur Sultan Hamid'in.

[67] Bu dönemde Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın sahilsarayı dışında Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camii ve Çeşmesi inşa edilmiştir (Anonim, 1994c).

Bu ucu körfezin, Çengelköy yanı,
Girişi kolay, geniş bir vadi.
Beylerbeyinin [Beylerbeyi'nin] deniz çıkışı,
Havuz denilen Çayır İskele.
[…] (s.155).

Semtin tam anlamıyla hanedanın tercih ettiği bir yere dönüşmesi, 19. yy'da gerçekleşir. II. Mahmud Dönemi'nde günümüzdeki sarayın ilk hali olan ahşap saray inşa edilmiş ve kahvehanenin bulunduğu yere "İskele Meydan Çeşmesi" yapılmıştır. I. Abdülhamid zamanından beri terkedilmiş durumda olan Istavroz Sarayı'nın arsası II. Mahmut tarafından bazı kişilere satıldıktan sonra bu arsaların bir kısmı geri alınır ve H. 1245 (M. 1829) yılında inşası üç yıl süren Beylerbeyi Sarayı'nın temelleri atılır. Konyalı (1977), Lütfi Tarihi'nde[68] H. 1248 (M. 1832) yılında geçen olaylar arasında sarayın yapımına dair şu bilgileri aktarmaktadır:

> Boğaziçi'nin latif havasıyla meşhur olan mahallerinden, Anadolu sahilinde vâki Istavroz adlı gönül açan yerde, eskiden de bir sahilsaray bulunduğunu bâzı tarihler yazıyor. Burada onun gibi bir saray yapılmasına karar verilmiş, burada bulunan bâzı yalılarla lüzumlu ve münasip arâzi sahiplerinin gönül rızâlarıyla satın alınarak, gâyet lâtif, gönül avlayan bir sahilsaray yapılmaya başlanmıştı. Bu saray bütün teferruatıyla bitmek üzere olduğundan Muharremin beşinci Pazartesi günü padişah buraya nakletti. Bu münasebetle Şeyh-ül-İslam, vezirler, Sadr-ı âzam, bâzı ulemâ, devlet adamları, hâs hademe ve padişahın kulları fevc fevc gelip, bu yüce sarayı temâşâ ettiler. Saray için tarih yazan şâirlere ihsanlar sadaka olundu. Sarayın bina emîni olan sahib-i ayar Said Efendinin [Efendi'nin] göğsü mücevher nişanla süslendi. (s.163)

19. yy Bostancıbaşı defterlerinde, yerleşimin hanedan ve yakın çevresinin sahilsaray ve köşklerinin bulunduğu seçkin bir Boğaz semtine dönüştüğü görülür. Yüzyılın ikinci yarısında sayıları artan köşk, yalı, sahilsaray ve iç kısımlarda ahşap evler ile nüfusta artış yaşanmıştır. Abdülaziz Dönemi'nde (M. 1861-1876) mimar Sarkis Balyan tarafından ikincisi inşa edilen ve günümüze ulaşmış olan Beylerbeyi Sarayı yapılır. Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde, bu yılın Zilkadesi'nin yirmibeşinci Cuma günü (M. 21 Nisan 1865) Sultan Abdülaziz, Beylerbeyi'nde Cuma namazını kıldıktan sonra saraya gelerek açılışını yaptığı belirtilmektedir (Konyalı, 1977; Sözen, 1991; Anonim, 1994c). Beylerbeyi'nin büyük oranda 19. yy'da şekillenen geleneksel konut dokusu aynı zamanda zengin mimari yapıları da içerir. Topografya niteliklerine bağlı olarak gelişmiş olan yerleşim, iskele ve çarşı çevresinde yoğun iken, çeperlere doğru

[68] Lütfi Tarihi, c.4, s.62.

seyrekleşir (Gören, 2014). H. 1325 (M. 1907) tarihli bir belgede[69] Beylerbeyi ile Kısıklı arasındaki bölgeye muhacirlerin iskan edildiği ve burada "Burhaniye" Mahallesi'nin kurulduğu yer alır. İstanbul'un 19. yy siyasi olaylarının etkisiyle nüfus yapısında yaşanan değişikliklerin önemli bir bölümünü oluşturan muhacir iskanlarının, belgenin konusu ve literatür bilgileri doğrultusunda Beylerbeyi'nin yakın çevresinde de yoğunlaştığını görülmektedir. Beylerbeyi'nin 1935 ve 1936-1940 yılları arası olduğu tahmin edilen fotoğraflarında, sarayın çevresinde kırsal dokunun henüz bozulmadığı ancak yeni açılan yolların olduğu görülmektedir (Şekil 5.7).

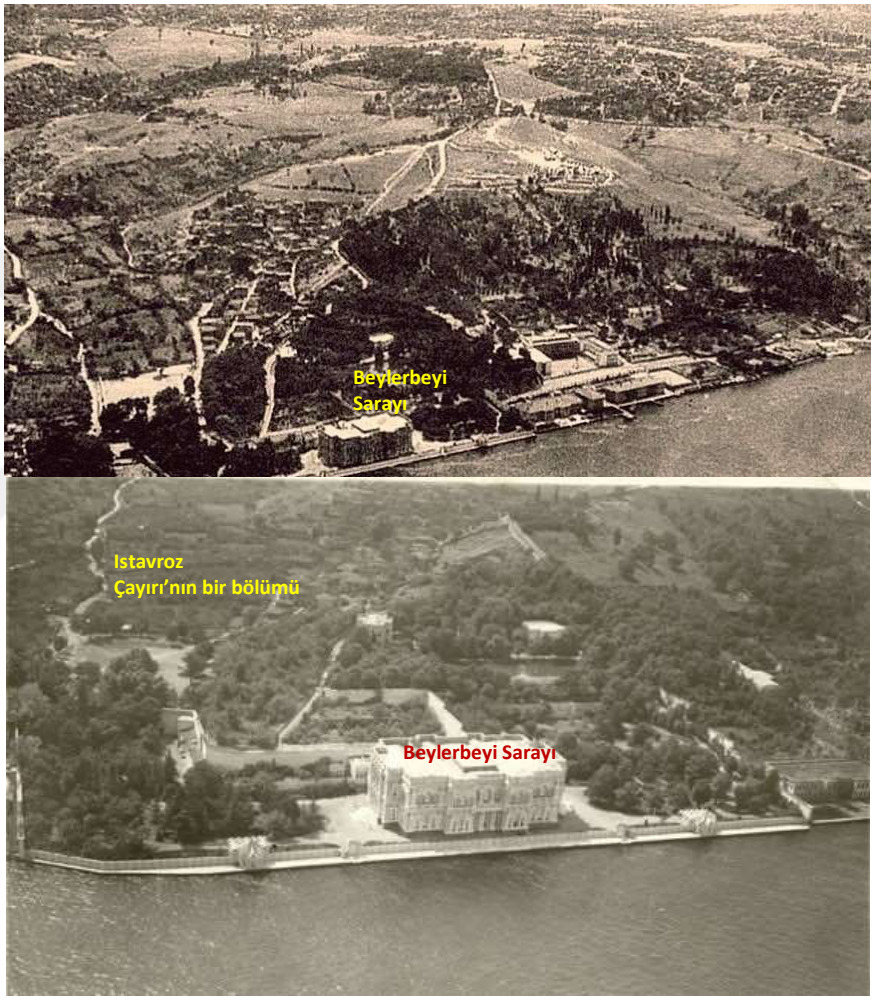

Şekil 5.7 : Saray ve arka kısmının 1935 (üst) ve 1936-1940 yılları arası genel yerleşim durumu (Url-8, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Bu yerleşimdeki Istavroz Çayırı (Istavroz Bahçesi) günümüze ulaşamamıştır. Çayır, mesire alanı özelinde incelendiğinde öncelikle literatürde ağırlıklı olarak "Istavroz Bahçesi" ya da "Istavroz Has Bahçesi" olarak adlandırıldığı görülür. Bu durum, elde

[69] BOA.ŞD.833/31.1325 Muharrem 08 (M. 13 Şubat 1907) (Şehremaneti 7).

edilen yazılı ve görsel bilgilerle birlikte yorumlandığında, çayırın tarihinin büyük bölümünde Osmanlı hanedanının ve öncesinde Bizans yöneticilerinin yaşam alanı olduğu belirtilebilir. Günümüze değin geçen süreçte çayır arazisi mahallelere ayrılan konut ağırlıklı bir yerleşim tipine dönüşmüştür (Şekil 5.8).

Şekil 5.8 : Istavroz'un günümüzde yaklaşık olarak tespit edilen arazisinin durumu (üst) ve Küplüce Mahallesi tarafına bakış (alt) (Arın, 2017a).

Yeşil Alan Niteliği

Yeşil dokunun tamamen kaybolduğu Istavroz vadisinin tarihi, Bizans Dönemi'ndeki avlanma alanı kimliğine kadar uzanmaktadır. Evliya Çelebi, Istavroz Çayırı'nı padişahlara mahsus bir cennet bağı olarak tanımlar (Kahraman ve Dağlı, 2003).

Bahçenin geçirdiği esas değişim döneminin 18. yy'ın ikinci yarısına doğru olduğu bilinir. Hanedanın ilgisindeki artış, beraberinde buraya eklenen yeni kasır ve köşklerle kendini göstermiş, bahçe 19. yy'da en iyi dönemlerini yaşamıştır.

Istavroz'un çayır kimliğine dair elde edilen bir bilgi, burada M. 1911 yılından sonra Beylerbeyi Terbiye-i Bedeniye Kulübü'nün top oynamasıdır. Beylerbeyi Terbiye-i Bedeniye Kulübü, İdman Cemiyetleri İttifakı'na dahil olan kulüplerden olduğu için

1926 yılında Milli Emlak'a ait Istavroz Çayırı, Bakanlar Kurulu kararı ile Beylerbeyi Kulübü'ne satılmıştır (Url-9).

Istavroz ve çevresinin hakim bitki dokusu hakkında tarihi fotoğraflarda seçilebilen ağaç gruplarının yarattığı bitki formları üzerinden tahminler yürütülebilmektedir. Ayrıca, bazı yazılı kaynaklarda yer verilen ifadelerden de bitki türleri hakkında bilgi edinilebilmektedir. Konyalı (1977)'nın Beylerbeyi Sarayı bahçesinde yetişen sebze ve meyveler hakkındaki M. 1855 tarihli bir arşiv belgesine dair açıklamasında; saray bahçesi ve sultana ait diğer bahçelerde Haziran ayında domates, patlıcan, çilek, frenk üzümü, limon, turunç, şeftali, erik ve diğer meyvelerin yetiştiği yer alır. Bahçelerde ayrıca limonlukların da bulunduğu ve hasbahçelerde yetişen sebze ve meyvelerin fazlasının İstanbul'da[70] çiçekçi dükkanlarında (manavlarda) halka ucuza satıldığı[71] diğer bilgiler arasındadır.

Koçu (1961a)'nun "İstanbul Ansiklopedisi" adlı eserinde yer alan M. 1918 tarihli Necib Bey Rehberi'nde, Beylerbeyi'nden Küplüce'ye kadar olan arazi durumu okunabilmektedir (Şekil 5.9). Planda, Küplüce'den kıyıya doğru Istavroz Deresi gelmektedir. Sarayın hizasında kıyı boyunca çöp iskelesi, diğer iskele ve yanında Hamid-i Evvel Camisi vardır. Sarayın hemen yanında ise kışla binası ve biraz ilerisinde namazgah yapısı ve Reşadiye Bedevi Dergahı bulunmaktadır. Plandan, 20. yy başlarında yolların kıyıdan iç kesimlere doğru yayıldığı ve yerleşimin Küplüce'ye doğru kaydığı görülür.

Semtin belirli yerlerinden 19. yy'a ait görünümlerin yer aldığı Şekil 5.10'da, yüzyılın ikinci yarısına ait görünümlerde doğal dokunun, özellikle sarayın arka kısmında günümüzde Küplüce Mahallesi'ne denk gelen bölgede henüz kaybolmadığı, fakat yerleşimin Çengelköy tarafına doğru ilerlediği görülmektedir.

[70] M. 1855 tarihli arşiv belgesinde İstanbul olarak belirtilen bölgenin Tarihi Yarımada olduğu tahmin edilmektedir.
[71] Bu konuyla ilgili olarak İbrahim Hakkı Konyalı'nın 68 sayılı 16 Ekim 1948 tarihli Her Hafta Mecmuası'nda bir yazısı vardır. (Konyalı, 1977, s.166).

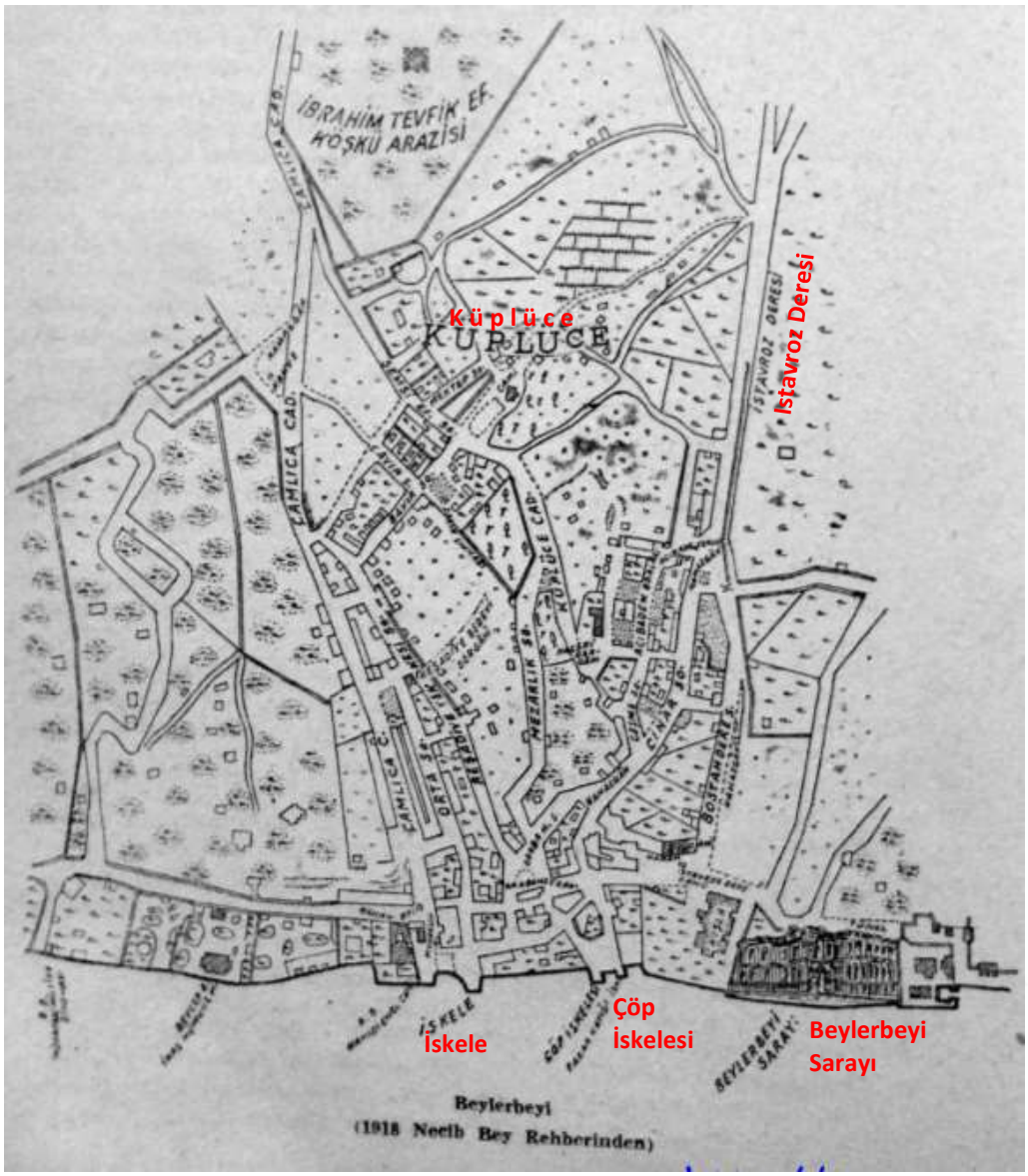

Şekil 5.9 : Beylerbeyi semtinin 20. yy başındaki genel durumu (Koçu, 1961a, s. 2672, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.10 : Beylerbeyi Sarayı çevresinin 19. yy'daki genel görünümleri (Abdullah Biraderler, M. 1870, üst; Url-10, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Beylerbeyi sırtlarının tarihteki manzara potansiyeli tamamen yok olmuştur. Köprüye ait ana ve ara yollar ile bölünerek yapılaşmaya açılan bölgede yeşil dokunun bir parçası olan Istavroz Çayırı da günümüze ulaşamamıştır. Semtin üst kesimlerindeki Küplüce ve Kirazlıtepe Mahalleleri'nden Boğaz'a bakıldığında, semt ve çevresinin yapılaşma ile geçirdiği değişim belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır (Şekil 5.11).

Şekil 5.11 : Beylerbeyi sırtlarından Boğaz'a bakış
(Url-11, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yerleşimin açık alan potansiyelinin bir kısmı, kıyıdan Çamlıca'ya uzanan ana yollardan biri olan Beybostanı Sokak üzerindeki eski çayırlık alanın dönüştüğü spor tesisi sahaları, aynı hat üzerindeki fidanlık ve bitişiğindeki Şekil 5.12'de görülen boş alandır.

Şekil 5.12 : Beybostanı Sokak üzerindeki boş alan (Arın, 2017a).

Mimari Eserler

Kıyıdan iç kesimlere uzanan Istavroz Çayırı'nı tanımlı hale getiren en önemli unsurlardan biri de mimari eserleridir. Boğaziçi'nde Bizans Dönemi kalıntılarına en fazla rastlanan bölgelerden biri olan Beylerbeyi'nde, iskeleden Havuzbaşı Mahallesi'ne iç kısımda Küplüce yolunun girişinde birçok Bizans sarnıcının olduğu bilinmektedir. Tarihçi Hammer, Bizans Dönemi'nde semte "*Hrisokra Ramos*" adı verildiğini, bu adın çatı kiremitleri altın yaldızlı Panteleymon Kilisesinden geldiğini ve kilisenin yanında İustinianos'un yaptırdığı bir saray bulunduğunu vurgulamıştır (Anonim, 1994c).

Eyice (2007), Beylerbeyi'nde iskele yanında Bizans Dönemi'nden kalan tuğla bir yapıdan söz etmiştir. İlk olarak 1918'de Lehmann-Hartleben tarafından incelenen bu yapı, 1958'de yapılan cadde genişletme çalışmalarında[72] ortadan kalkmıştır. Yine kendisi, bu yapı hakkında Timoni'nin kitabında[73] bahsettiği yıkıntı ile aynı olabileceğini belirtir.

17. yy başlarında I. Ahmed, Istavroz Bahçesi'nde Boğaz'a hakim bir tepenin yamacında Şevkabad Köşkü'nü, M. 1613 yılında ise bir mescit yaptırmıştır. Yine bu dönemde, IV. Murad zamanında "Koru İçi Kasrı" adıyla bir kasır inşa edildiği ve yapının III. Mustafa Dönemi'nde harap olduğu için yıktırıldığı bilinmektedir. Günümüzdeki Beylerbeyi Camisi'nin bulunduğu yerde Istavroz Sarayı

[72] Feridun Dirimtekin, Beylerbeyi'nde bulunan bir Bizans Kilisesi, Ayasofya Müzesi Yıllığı, I, (1959), s.11-13 ve 27-29 (İngilizcesi), res. 24-27 ile lev. III.
[73] A. Timoni, Nouvelles promenades dans Le Bosphore ou Méditations Bosphoriques, İstanbul, 1844.

bulunmaktaydı. H. 1210 H (M. 1796) tarihli bir arşiv belgesinde Istavroz Kasrı'nın[74] III. Selim Dönemi'nde oldukça sık kullanıldığından bahsedilmektedir. II. Mahmud Dönemi'nde, yerleşimdeki en eski yapılardan biri olan Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camisi ise H. 1247 (M. 1831/32) tarihinde yenilenmiştir. Yine bu dönemde, sarayın Çengelköy'e kadar uzanan geniş arazisi içinde biri Istavroz Sahil Sarayı diğeri ise Beylerbeyi Sarayı olan iki yapının inşasına başlanmıştır. Istavroz Sarayı'nın hemen yanında ise aralarından duvar geçen Gülşen Kasrı bulunuyordu. Konyalı (1977), Beylerbeyi Sarayı'nın inşası hakkında H. 1248 (M. 1832) yılı olaylarını anlatan Lütfi Tarihi'nden bir anlatım[75] aktarmıştır:

> Boğaziçi'nin latif havasıyla meşhur olan mahallerinden, Anadolu sahilinde vâkî İstavroz adlı gönül açan yerde, eskiden de bir sahilsaray bulunduğunu bâzı tarihler yazıyor. Burada onun gibi bir saray yapılmasına karar verilmiş, burada bulunan bâzı yalılarla lüzûmlu ve münasip arâzi sahiplerinin gönül rızâlarıyla satın alınarak, gâyet lâtif, gönül avlayan bir sahilsaray yapılmaya başlanmıştı […] (s.163).

18. yy'a gelindiğinde, Sultan I. Mahmud Dönemi'nde Ferahfeza Köşkü yapılmıştır. Bu yüzyılın sonlarına doğru Sultan I. Abdülhamid, günümüzde kalabilmiş olan Beylerbeyi Camisi ve yanına Beylerbeyi Hamamı'nı yaptırmıştır. Yerleşimin "Beylerbeyi" adını aldığı 19. yy başında Sultan II. Mahmud tarafından Beylerbeyi Sahilsarayı yaptırılmıştır. M. 1828 yılında Kumbaracıbaşı Hacı Ali Bey, II. Mahmud'un emriyle daha önce halka satılan arazilerin bir bölümünü satın alarak kıyı boyunca uzanan dönemin en büyük ahşap sarayını inşa etmiştir. Aynı zamanda, bu dönemde İskele Meydan Çeşmesi ve bir namazgah da yapılmıştır. Ahşap olan saray, yüzyılın ikinci yarısına denk gelen Sultan Abdülaziz Dönemi'nde günümüzdeki saray yapısı olarak tekrar inşa edilmiştir. Abdülaziz tarafından sarayın havagazı ile aydınlatılması için bu yapının yakınlarında bir gazhane kurulur. 1930'larda görülen bu yapı sonradan[76] yokolmuştur (Koçu, 1961a; Konyalı, 1977; Url-5). İstanbul Ansiklopedisi'nde yer alan Beylerbeyi'nin genel planı ve mimari eserleri Şekil 5.13'te görülmektedir (Anonim, 1994c).

---

[74] Konyalı (1977)'nın anlatımında Istavroz Sarayı aynı zamanda "Istavroz Kasrı" olarak adlandırılmıştır.
[75] Lütfî Tarihi. c.4, s.62.
[76] Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, Sahife: 126. (Konyalı, 1977, s.186).

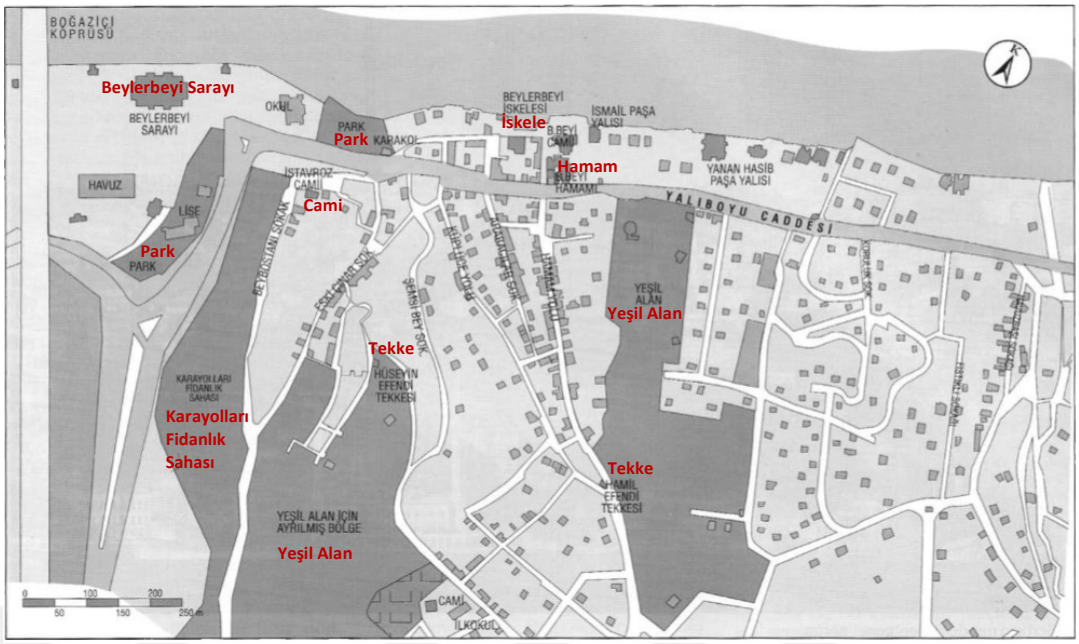

Şekil 5.13 : Beylerbeyi yerleşimindeki mimari eserler
(Anonim, 1994c, s. 201, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Konyalı (1976), Beylerbeyi'nde İstavroz Meydanı'ndaki Sultan Mahmud Çeşmesi'nin H. 1167 (M. 1753) tarihinde inşa edildiğini ve çeşmenin 1941 yılında suyunun olmadığından bahsetmiştir. Çeşme ile ilgili dikkat çeken bir ayrıntı, önündeki duvarda bir kilise harabesinin olmasıdır. Çeşme ve kilise harabesi yol genişletme çalışmalarında yıkılmıştır. Aynı adlı bir diğer çeşme Beylerbeyi Sarayı'nın dış bahçesinin altındaki H. 1245 (M. 1830)'da yapılan çeşmedir. Ayrıca, II. Mahmud'un Beylerbeyi Sarayı'nı yaptırdığı sırada sarayın altına inşa edilen ve yapının yanındaki su kapısından sarayın dördüncü seddine çıkılan Tünel Çeşmesi ve Abdullah Ağa Mahallesi Tekke Meydanı'ndaki H. 1242 (M. 1826) tarihli Mir-i Alem Çeşmesi de diğer çeşmeler arasındadır.

Anlatımlarında camiler hakkında da detaylı bilgiler vermekte olan Konyalı (1976), I. Abdülhamid zamanında annesi Rabia Sultan için yaptırılan H. 1192 (M. 1778) tarihli ve eskiden Istavroz Sarayı'nın Hırka-i Şerif Dairesi'nin yerine inşa edilen Beylerbeyi Camisi hakkında bilgi verir (Şekil 5.14). Şair mektupçu Namık'ın hazırladığı bir manzumede, sultanın caminin bulunduğu alanı tozlu topraklı bir vadiden bir şehre dönüştürdüğünden bahsedilir. Istavroz Bahçesi'nde çalışan hizmetliler için mescid olmamasından dolayı burada kırk günde Istavroz Mescidi'nin inşa edildiği de önemli bilgiler arasındadır. Istavroz Sarayı'nın içindeki mescid Beylerbeyi Sarayı yapılırken yıkılmıştır. Bir diğer mescid ise, Beylerbeyi'nin Fıstıklı mevkisinde H. 1022 (M.

1613/14) yılında yapılan[77] ve köprü inşası sırasında çevre yolu için istimlak edilerek yıkılan yapıdır. Ayrıca, Beylerbeyi'nde Şeyh Hamil Tekkesi olduğu da diğer bilgiler arasındadır (Konyalı, 1976). Koçu (1961a) ise, Beylerbeyi'nde Bedevi Tekkesi Sokak'taki harap durumdaki Seyyidefendi Dergahı ile yeri tespit edilemeyen Istavroz Dergahı'nın varlığından bahsetmiştir.

Şekil 5.14 : Beylerbeyi Camii (Hamid-i Evvel Camii) (sol) ve Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camii (Istavroz Camii) (sağ) (Url-12, sol; Url-13, sağ).

Beylerbeyi genelinde yukarıda Bizans Dönemi'nden itibaren kısaca açıklanan mimari eserlerden günümüze ulaşan mimari öğeler (çeşme, iskele, kahvehane, mescid ve tekkeler) ile mimari yapılar (saray, cami, karakolhane, okullar) Çizelge 5.2'de inşa edilme tarihine göre kronolojik sırayla yer almaktadır.

Çizelge 5.2 : Beylerbeyi'ndeki mimari eserler (Konyalı, 1977'den derlenmiştir).

Mimari Eser Adı / İnşa Tarihi (H./M.)
Istavroz/Abdullah Ağa Mescidi (1591-92 M.)
Hamid-i Evvel Camii (Beylerbeyi Camii) (1192/1778)
Bostancıbaşı Abdullah Ağa Camii (Istavroz Camii) (15. yy)
Beylerbeyi İskele Meydan Çeşmesi (1226/1811)
Sultan Mahmud Çeşmesi (1167/1753)
Beylerbeyi Sarayı
Hüseyin Efendi Tekkesi
Hamil Efendi Tekkesi
Tarihi kahvehane
Beylerbeyi İskelesi
Karakol
Beylerbeyi Hamamı (1192/1778)
Birinci Abdülhamid Mektebi (1292/1875)
Sultan II. Mahmud Mektebi (1236/1820)
Beylerbeyi Muvakkithanesi (1236/1820)
Mahmud Han II Çeşmesi (1245/1829)
Beylerbeyi Bedevi Tekkesi (Hicri/1854-55)
Küplüce Camii (1327/1910)

H. Hicri Yıl / M. Miladi Yıl

[77] Naima Tarihi. cilt.2, s. 109. (Konyalı, 1976, s.175).

Yukarıda yer verilen mimari eserlerin yanısıra, ayazmalar da Beylerbeyi tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur (Çizelge 5.3).

Çizelge 5.3 : Beylerbeyi'ndeki ayazma yapıları (Konyalı, 1977'den derlenmiştir).

Ayazma Adı/Bilgi Notu
Ayia Efimiaa/Burhaniye Mahallesi'ndedir Ayia Paraskevi/Küplüce'dedir. Ayazma Bahçesi adındaki bir yerdeki çeşmedir Ayios Andanios/Taşocaklarının bulunduğu yerdeki tepelik alandaki bir bahçe içindedir.

Istavroz Çayırı, Beylerbeyi semtinin bir parçası olarak tarihsel süreçte fiziksel ve sosyal açıdan dönüşüme uğrayarak varlığını tamamen kaybetmiş durumdadır. Tarihsel süreç analizinde yerleşimin geneli ve çayır için önem teşkil ettiği tespit edilen gelişmeler, dönüm noktası kabul edilebilecek belirli olaylara ve kişilere bağlı dönemler ile birlikte ortaya konulmaktadır.

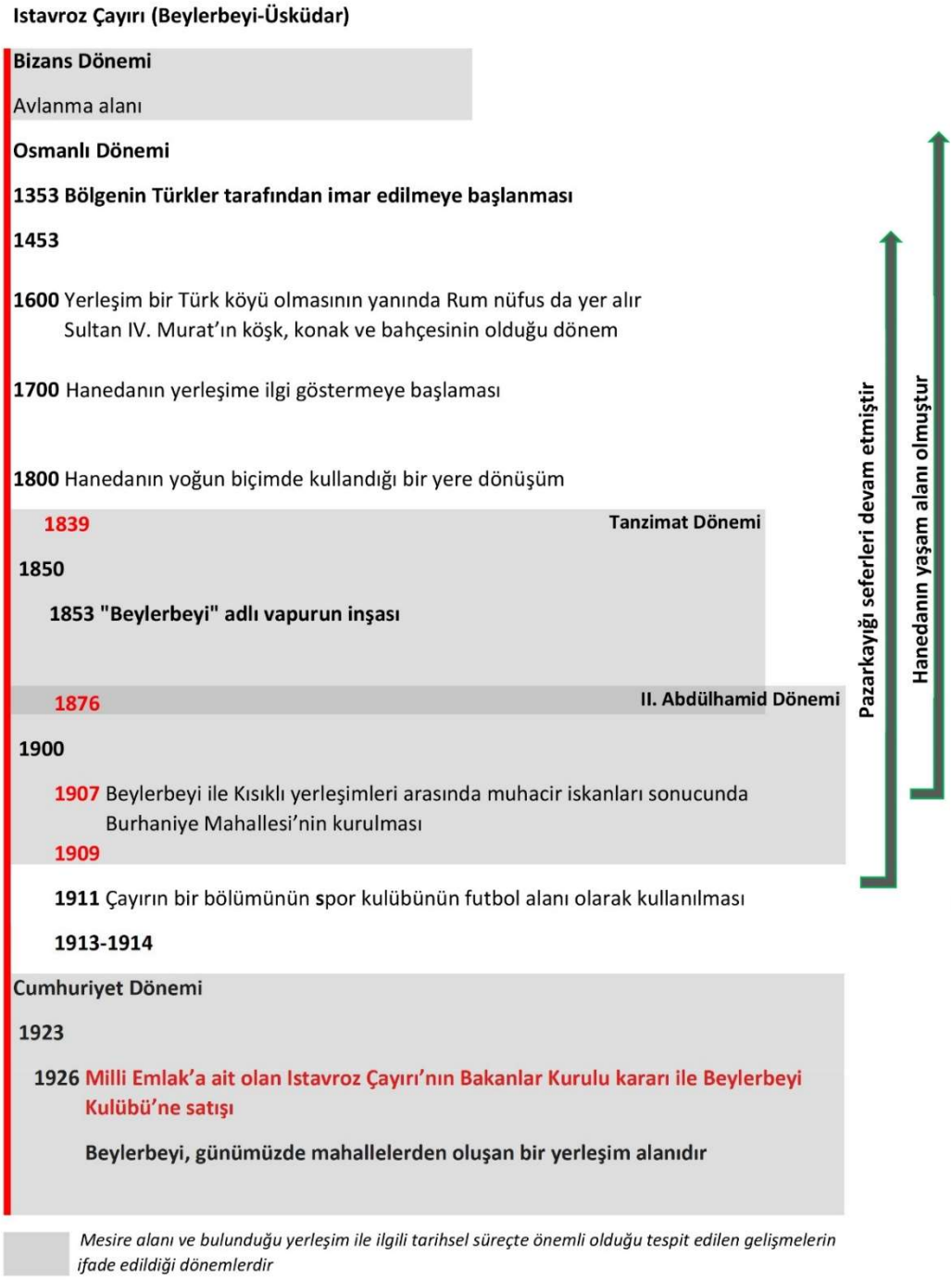

Şekil 5.15 : Beylerbeyi-Istavroz Çayırı'nın tarihsel süreç analizi[78] (Arın, 2018).

[78] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Kömürcüyan, 1952; İnciciyan, 1956; Konyalı, 1977; Sözen, 1991; Tutel, 1994b; Anonim, 1994c; Baraz ve Demircan, 2004; BOA.ŞD.833/31.1325 Muharrem 08 (M. 13 Şubat 1907) (Şehremaneti 7); URL-9.

Haritalar

Beylerbeyi semti ve Istavroz Çayırı tarihi haritalar üzerinden incelendiğinde, kıyıdan iç kesimlere kadar uzanan çayır ve yakın çevresi öncelikle Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında incelenmiştir (Şekil 5.16). Bu haritada yerleşim isimleri öne çıkmaktadır. Bu dönemde köy adı altında yerleşim yerine dönüşmeye başlayan çoğu semt gibi Beylerbeyi de haritada ifade edildiği şekliyle "*Beylerbey-Keui"* (Beylerbeyi Köyü) olarak adlandırılmıştır. Ardından, Beylerbeyi Sarayı ve arkasında devam eden Istavros bölgesi odak alanlardır. Haritada Beylerbeyi İskelesi'nin belirtilmesi bu dönemde iskelenin işler durumda olduğunu gösterir. Yollar, yerleşim dokusu ile bağlantılı olarak bu dönemde kıyı aksı ve iç kesimlere doğru belirgin bir şekilde uzanmaktadır. Boğaz kıyısında artış gösteren yapılaşma, erişilebilirliğin temsili olan yollarla birarada içeriye doğru yayılış göstermektedir.

Su kaynağı potansiyeli olarak, içerilere doğru uzanan küme şeklindeki yerleşimlerin genellikle kıyıdan içeriye devam eden dere yollarına *Petite Riviere* (Küçük Dere) yakın yerlerde gelişmesi su kaynağına yakınlığın önemini vurgular niteliktedir. Aynı zamanda yerleşimlerin kıyıdan içerilere dik çıkan yolların etrafında geliştiği dikkat çekmektedir. Istavroz Çayırı ve arkasında devam eden geniş mezarlık alanı ile birlikte bazı yerlerde çizim tekniği açısından farklılık gösterilerek ifade edilen tarım alanları ise bu dönemde açık yeşil alanların yoğun olduğunu ifade eden bir başka yorumdur.

Şekil 5.16 : Kauffer Haritası (Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Bölgenin topografik durumuna bakıldığında, M. 1851-52 tarihli Moltke Haritası'nda (Şekil 5.17), Istavroz bölgesi ve kıyı kesimdeki Beylerbeyi Sarayı'ndan iç kesimlere uzanan dere yollarının arasında yer yer tepelerin olduğu görülmektedir. Özellikle saraydan Çengelköy tarafına doğru günümüzde Yalıboyu Caddesi olarak bilinen kıyı aksının arkasında oldukça yüksek bir tepelik alan vardır. Bu bölgenin günümüzde Küplüce Mahallesi civarı olduğu tahmin edilmektedir. Harita, çayırın bulunduğu arazinin eğimli bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

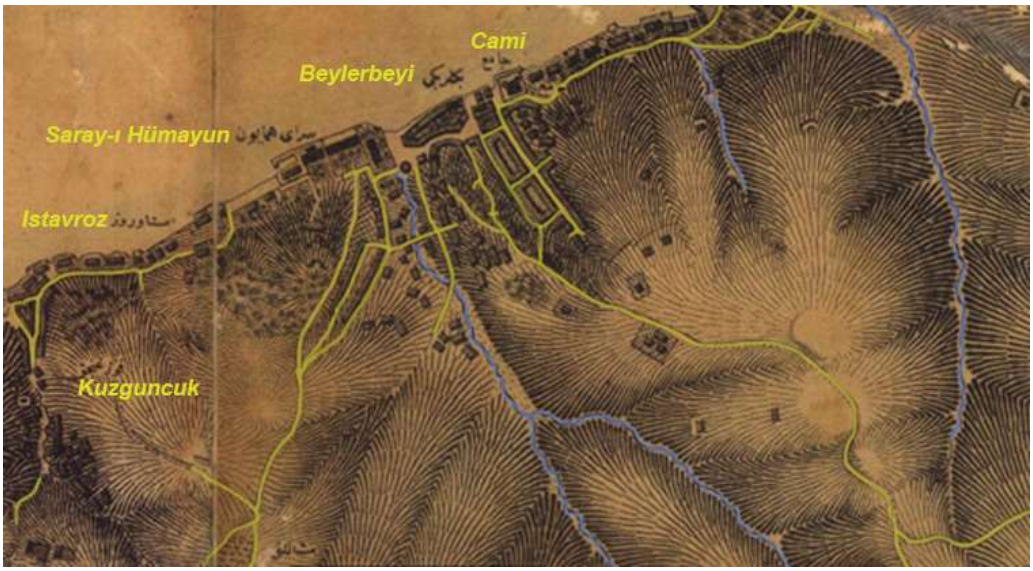

Şekil 5.17 : Moltke Haritası'nda arazi topografyası ve yol ile dere güzergahları (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000483, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1882 tarihli Stolpe Haritası'nda ise, yerleşimin önceki yıllara ait haritalardan elde edilen incelemeler doğrultusunda dere yolları boyunca iç kesimlere doğru yayıldığı gözlenmektedir (Şekil 5.18). Haritada Beylerbeyi Sarayı'ndan Çengelköy'e uzanan yol ve gerisindeki kısımda yapılaşma artmıştır. Mimari yapı açısından, sarayın bulunduğu kıyı aksı boyunca bazı noktalarda "*bassin*" ve "*reservoir*" olarak belirtilen yerlerin su depolama alanları olduğu anlaşılmaktadır. Yeşil alanlar sarayın gerisinde iç kesimlerde "*Istavros*" olarak belirtilen bölgeye doğru daha yoğundur. Haritada Beylerbeyi yerleşimi ve civarındaki yeşil alanlar mezarlıkların dışında farklı bir tanımlama ile ifade edilmemiş olup, Kuzguncuk tarafında "*Jüdischer Friedhof* "olarak ifade edilen bölgede Musevi mezarlıkları bulunmaktadır. Istavroz Çayırı'nın gerisinde belirgin çizgilerle sınırlanan bazı yeşil alanlar, çayırın tarihte önce hanedana daha sonra şahıs mülkiyetine geçen kısımları olarak yorumlanabilir.

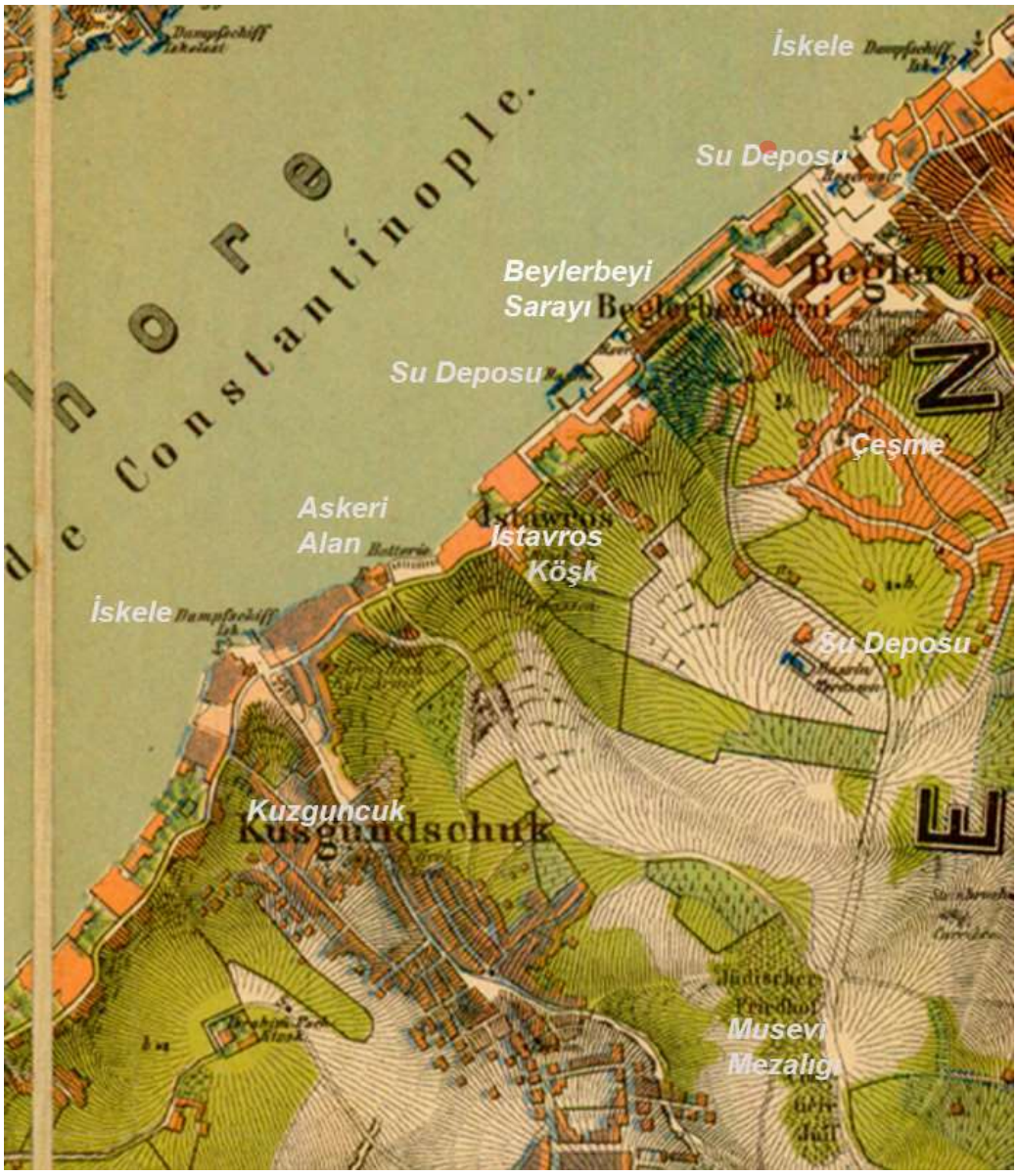

Şekil 5.18 : Stope Haritası'nda Beylerbeyi ve yakın çevresi (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda, Beylerbeyi yerleşimi kıyıdan içerilere doğru gelişmeye devam eden bir durumdadır (kırmızı taralı alanlar yerleşim bölgesini ifade etmektedir) (Şekil 5.19). Yeşil alanların ise Küplüce civarında tepelik alandan kıyıya doğru devam ettiği görülmektedir. Yakın çevrede ise, Kuzguncuk'ta kıyıya yakın kesim yeşil dokusunu halen korumaktadır.

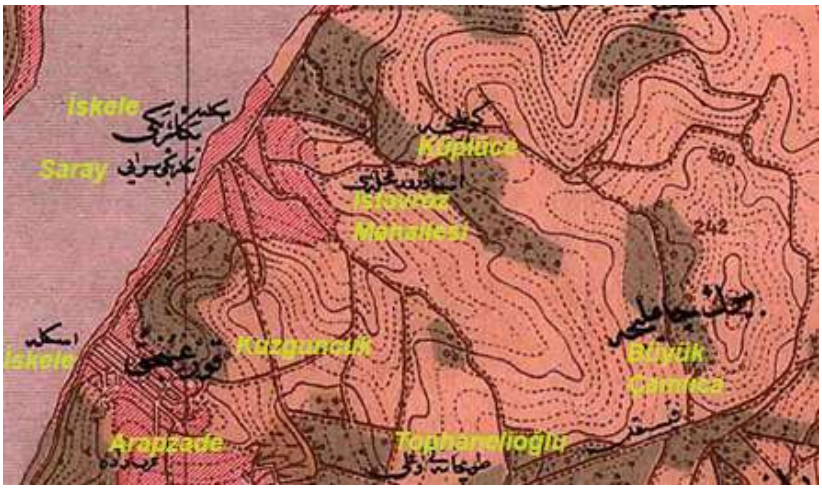

Şekil 5.19 : Necib Bey Haritası (yazar tarafından düzenlenmiştir).

Anadolu Ciheti Haritaları'nda, Beylerbeyi'nin yapı-sokak ve açık alan durumuna ait detay bilgiler yer almaktadır (Şekil 5.20, Şekil 5.21 ve Şekil 5.22). Haritalar üzerinden yapılan detaylı incelemelerde, semtin genelinde yol dokusunun oldukça gelişmiş olduğu ve düz bir kıyı hattı boyunca devam eden Beylerbeyi-Çengelköy Caddesi'nden (günümüzdeki adıyla Yalıboyu Caddesi) Çamlıca yönüne doğru bazı ana yolların uzandığı görülmektedir. Çamlıca Caddesi'nden Çengelköy tarafına doğru ise geniş bir yeşil alan dokusu hakimdir.

Semtin kıyı kesiminde tespit edilen birkaç adet çeşme, su haznesi, mektep, Beylerbeyi İskelesi ve önündeki meydan ile Hamdi Evel Camii ve Nahiye Merkezi Şekil 5.20'de görülmektedir. Mimari açıdan, Beylerbeyi Sarayı ile vapur iskelesi ve önündeki meydan odak teşkil etmektedir.

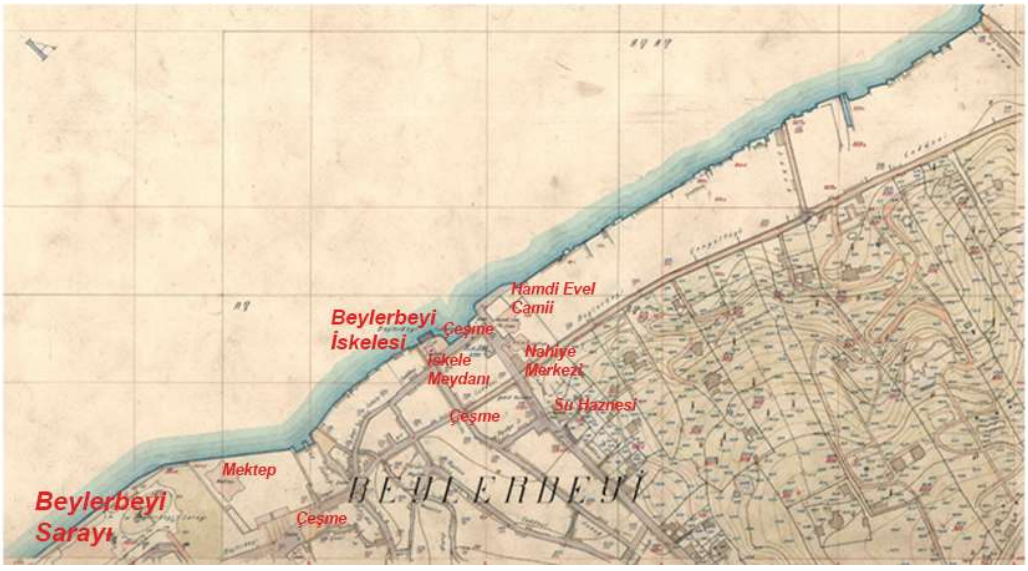

Şekil 5.20 : Cihet Haritası'nda Beylerbeyi ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:8, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Abdullah Ağa Mahallesi olarak belirtilen mevkinin kuzeyinde bir meydan vardır (Şekil 5.21). Günümüze ait hava fotoğrafında bu alanın top sahası olduğu görülür. Cihet haritasında "mezarlık" olarak belirtilen alanlar ise, Beylerbeyi'nin iç kesimde tepelik alandaki Küplüce Mezarlığı'dır. Küplüce Mezarlığı'ndan Beylerbeyi-Çamlıca Caddesi'ne uzanan tarafta ise Cihet Haritası'nda "Küplüce-Çamlıca Yolu" olarak ifade edilen aksın kuzeyindeki boş arazinin halen varlığını koruduğu tespit edilmiştir (Şekil 5.22).

Şekil 5.21 : Cihet Haritası'nda Beylerbeyi ve günümüz durumu karşılaştırması (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No: A12/1; Url-14, yazar tarafından düzenlenmiştir).

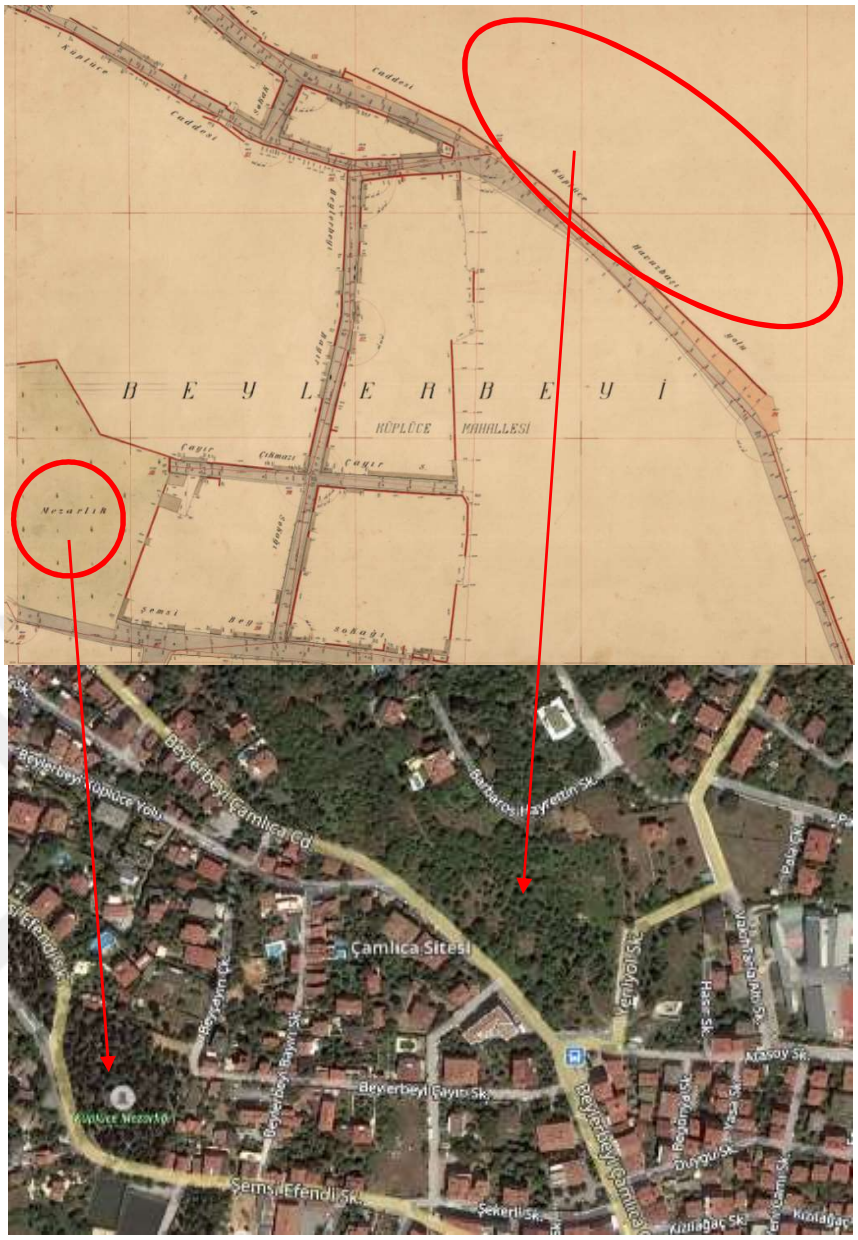

Şekil 5.22 : Beylerbeyi-Çamlıca Caddesi ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No: A12/2; Url-14, yazar tarafından düzenlenmiştir).

1900'lü yılların ortalarına gelindiğinde, Eldem (1976)'in çizimlerinde Beylerbeyi Sarayı ve gerisindeki Istavroz Çayırı'nın bir bölümü görülmektedir (Şekil 5.23). Saray'dan içeriye doğru artan arazi yükseltisi ile birlikte varolan setli bahçeler ve yanındaki çayır alanı yoğun bir bitkisel doku içinde kalmaktadır. Kıyıdan içerilere doğru uzanan yol aksları boyunca sıralanan yapılar bitişik nizam ve bazı yerlerde dağınık yerleşim düzeni içinde kalmaktadır. Istavroz Çayırı'nın mekansal izleri çayırı çevreleyen ağaç kümeleri ile daha iyi algılanabilmektedir.

Şekil 5.23 : Beylerbeyi Sarayı Bahçesi ve Istavroz Çayırı (Eldem, 1976, s.44, 45, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Saray ve çevresine biraz daha yakından bakıldığında, saraya ait bahçe sınırının dışında kalan eğimli arazi dokusu yükselirken sol tarafta kalan açıklık ve düzlük alan Istavroz Çayırı olarak ifade edilmiştir (Şekil 5.24). Bu noktada, çayırın bir düzlük alan olarak diğer tarafındaki eğimli arazi dokusundan farklılaştığı söylenebilir.

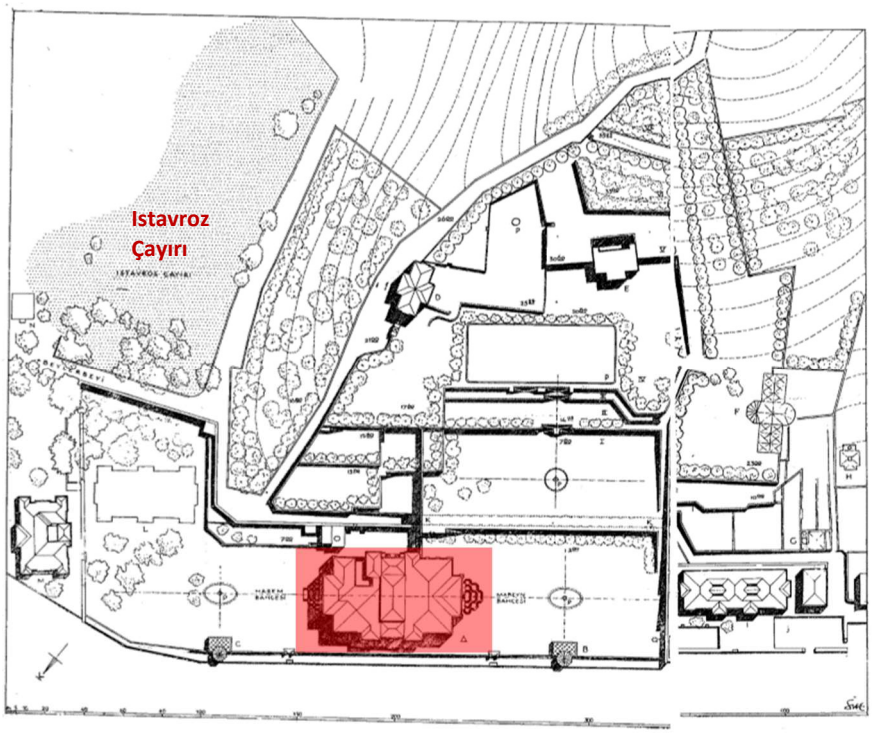

Şekil 5.24 : Istavroz Çayırı'nın bir bölümü
(Eldem, 1976, s. 46, yazar tarafından düzenlenmiştir).

5.2 Haydarpaşa / İbrahimağa Çayırı (Kadıköy)

İstanbul'un tarihinde idari ve sosyal açıdan önemli bir yere sahip Haydarpaşa Çayırı, Bizans Dönemi'nden itibaren önce yönetici kesimin 19. yy'dan itibaren ise zamanla halkın ziyaret ettiği geniş bir yeşil alan olmuştur. Kömürcüyan (1952) tarafından imparator mevkilerinden biri olarak tanımlanan Haydarpaşa'da, aziz patriklerin toplandıkları Konstantin Sarayı'nın bulunduğu rivayet edilmektedir. Çayıra adını veren semtin ise, adını M. 1553'te sadrazamlığa getirilen Hadım Haydarpaşa'nın burada bulunan bahçesinden ya da III. Selim'in sadrazamlarından Haydarpaşa'nın yaptırdığı kışladan aldığına dair varsayımlar vardır. M. 1594 tarihli bir mevacib[79] defterinde bölgenin "Bahçe-i Haydarpaşa" olarak bilinmesinden yola çıkıldığında önceden bahçe olma ihtimali daha geçerlidir. 19. yy'da Kağıthane, Göksu ve Fenerbahçe gibi bilinen mesireler kadar olmasa da Haydarpaşa Çayırı, halkın rağbet ettiği bir mesire olmuştur (Eyice, 1998; Niyego, 2000).

Konum

Çayır, günümüzde içinde yine tarihte oldukça değerli mimari yapılardan biri olan Haydarpaşa Garı ve tesislerinin bulunduğu alan, Anadolu-İzmit Demiryolu hattı, Kadıköy sahiline yapılan dolgu alanın bir bölümü, metrobüs durağı, metro istasyonu, eğitim yapıları, hastaneler ve bir alışveriş merkezini barındıran yoğun bir kentsel alana dönüşmüştür. Çayırın tarihteki alan büyüklüğü ise günümüz hava fotoğrafı üzerinden yaklaşık olarak belirlenebilmektedir. Tarihteki sınırları günümüzde, Kadıköy tarafında Acıbadem Caddesi, kuzeyinde D100 Karayolu (E5 Karayolu), Üsküdar tarafında Karacaahmet Mezarlığı, Haydarpaşa Numune Hastanesi ve Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi (Eski Haydarpaşa Lisesi), deniz tarafında ise Selimiye Kışlası gibi kamu yapıları ve arazileri ile çevrilidir. Çayırın tarihteki kapladığı bölgenin günümüz hava fotoğrafı üzerinden yaklaşık konumu, tarihte kapladığı bölgenin büyüklüğü hakkında yorum yapılabilmesine olanak tanımaktadır (Şekil 5.25).

[79] Ücret.

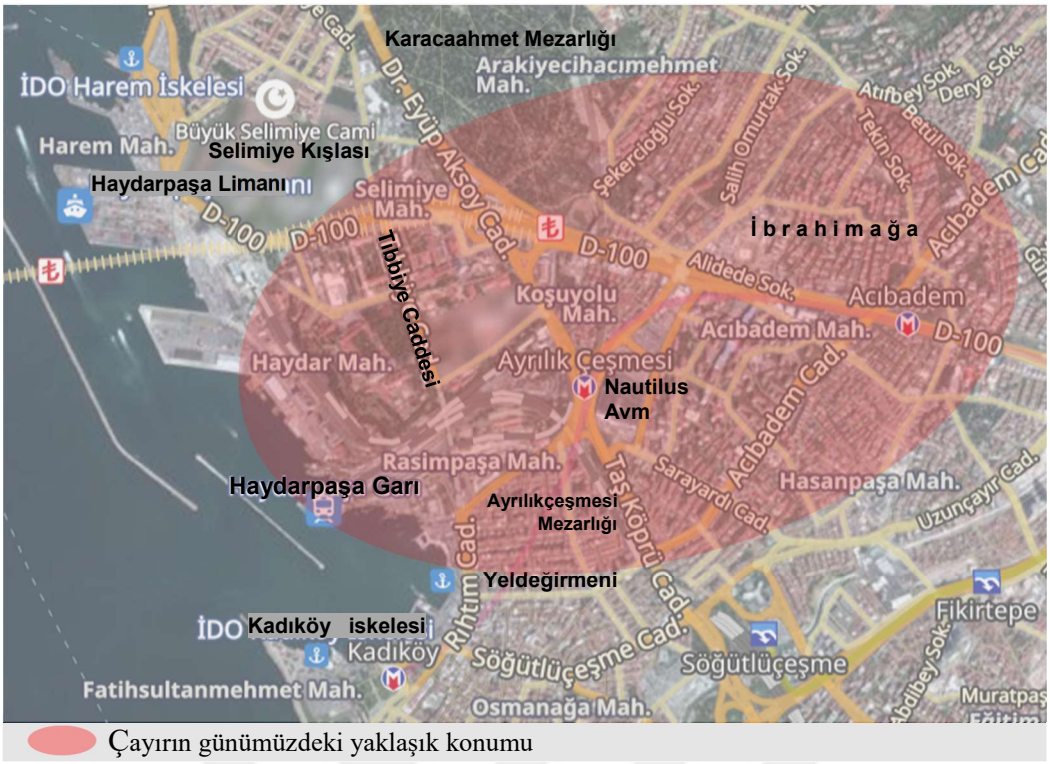

Şekil 5.25 : Haydarpaşa Çayırı'nın günümüzdeki yaklaşık konumu (Url-57, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Konumu itibariyle, Anadolu Yakası'nda Haydarpaşa Garı ve yakın çevresini oluşturan Haydarpaşa, tarihte Kadıköy'ün en büyük çayırı olarak bilinmektedir. Çayır, Fenerbahçe'ye kadar bağlık ve bahçelerle kaplı olan Kadıköy ile birlikte kentin önemli mesire alanlarından biri olmuştur (Şekil 5.26), (Akbulut, 1994).

Şekil 5.26 : Ağaçlık ve otluk alanlarıyla çayıra ait bir kartpostal (Gökhan Akçura Koleksiyonu, Akbulut, 1994, s. 27).

Çayırın geniş bir düzlük alana yayılması, tarihte farklı kullanım amaçlarına hizmet etmesi sonucunu doğurmuştur. Bunlardan en eski döneme ait bilgi çayırın ordugah olarak dördüncü Haçlı Seferi sürecinde kullanılmış olmasıdır. M. 1203 yılının yaz mevsiminde İstanbul'a ulaşan ordular çadırlı ordugah kurarak birkaç gün konaklayarak sonrasında Üsküdar'a geçmişlerdir (Eyice, 1998).

Topografya

Arazi topografyası açısından bakıldığında Haydarpaşa Çayırı, kıyıda yamaçlar üzerinde yükselen eski Bizans Sarayı'nın yerindeki Selimiye Kışlası'ndan Kadıköy Rıhtımı'na kadar uzanır. Kuzeyde ise Acıbadem Caddesi'nden Haydarpaşa-Kadıköy Koyu'na inen hafif eğimli bir arazi yapısına sahiptir. Çayırın Kadıköy tarafında sınırı kabul edilebilecek olan Yeldeğirmeni Mahallesi, alanın rıhtımdan üst kesimlere uzanan parçasının yükseltisi en fazla olan kısmını oluşturur (Şekil 5.27).

Şekil 5.27 : Haydarpaşa Garı arazisinden Yeldeğirmeni Mahallesi'ne bakış (Arın, 2017a).

Su kaynağı potansiyeli yönüyle, eskiden çayırın ortasından geçen Haydarpaşa Deresi (eski adıyla Himeres Deresi)'dir (Ekdal, 1996). Bu derenin tarihi haritalarda ayrıca "Ayrılıkçeşmesi Deresi" olarak adlandırıldığını da belirtmek yararlı olacaktır. Çayırın arazi yapısına yönelik yapılan tarihi harita analizlerinde, dere yakın çevresinin düzlük olarak ifade edildiği, daha uzak yerlerinin ise çevresindeki tepelik yamaçların eteklerindeki hafif eğimli arazilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Dere hattı günümüzde iç kesimde Ayrılıkçeşmesi'nden Kadıköy rıhtımına uzanan Orgeneral Şahap Gürler Caddesi adıyla bir araç yoluna dönüşmüştür (Şekil 5.28).

Şekil 5.28 : Orgeneral Şahap Gürler Caddesi (üst) ve Ayrılıkçeşmesi'ne geçen yol üzerindeki altgeçit (alt) (Arın, 2017a).

Çayırın Selimiye Kışlası'na doğru olan kısmı incelendiğinde, tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1800'lü yıllara ait olduğu tahmin edilen görünüm ve alanın günümüz durumuna bakıldığında, Kışla'dan Kadıköy'e uzanan kıyı şeridi ve gerisindeki arazi durumu hakkında yorum yapılabilmektedir. Tarihi fotoğrafta, kışladan Haydarpaşa'ya doğru çayırın oldukça geniş bir alana yayıldığı ve henüz kıyının doldurulmadığı görülür. Askeri hastane önündeki İngiliz Mezarlığı kıyıya yakın ve yüksek bir yerde olup, mezarlık ile kışla arasında kalan çayır ise denize doğru hafif eğimlidir. Aynı alan, günümüzde çevresi yol ve yapılardan oluşan kentsel doku içinde yer almaktadır (Şekil 5.29).

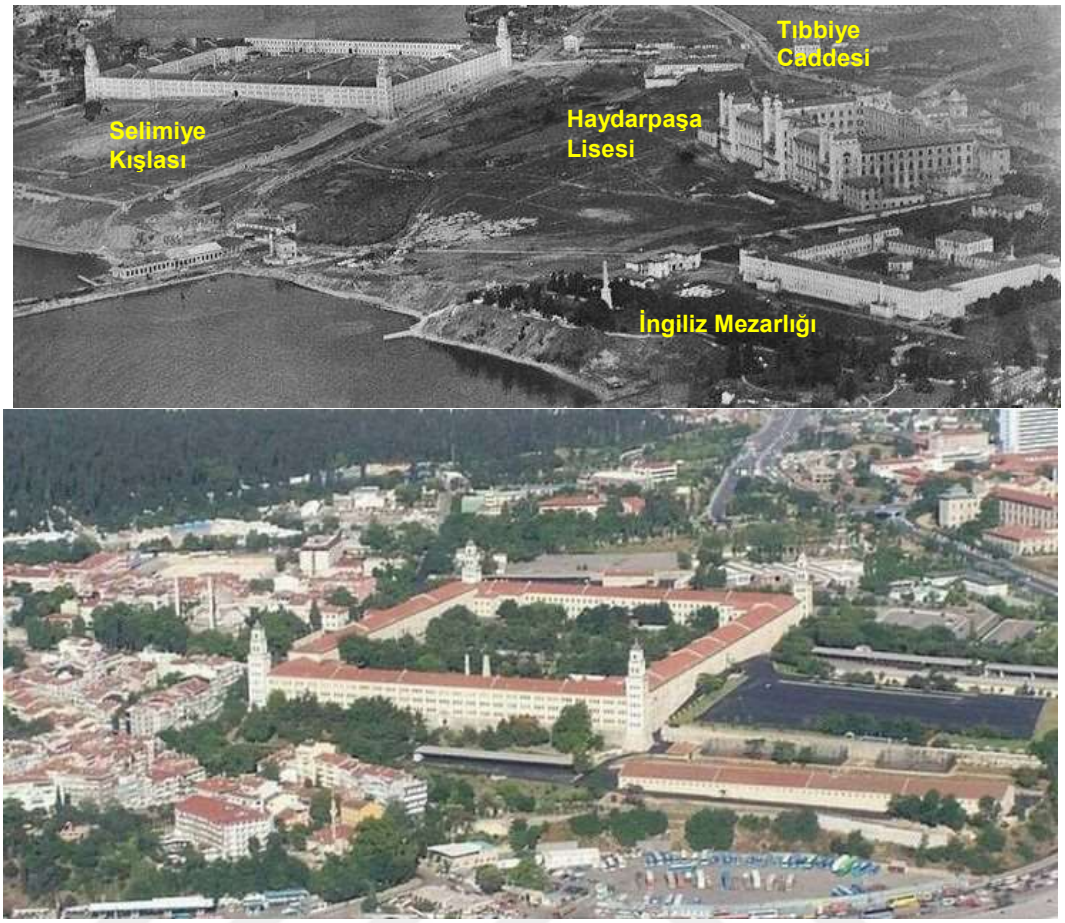

Şekil 5.29 : Selimiye Kışlası'ndan Kadıköy'e doğru çayırın genel arazi yapısının tarihi ve günümüz durumu (Url-16, üst; Url-17, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Ulaşılabilirlik

Çayır ve çevresinin 19. yy sonlarına doğru geçirdiği hızlı değişim süreci ulaşım, yerleşme durumu ve Kadıköy-Üsküdar bağlantısı üzerinde etkili olmuştur. Ulaşım açısından, çayır ve çevresine erişimin özellikle 19. yy'ın ikinci yarısından sonra geliştiği görülür. Bu döneme kadar Mandıra Yolu'nun (günümüzde Bağdat Caddesi) Üsküdar'a doğru uzandığı aks ve bu aksın çevresindeki birkaç ana yoldan oluşan ulaşım ağı, yüzyıl sonlarına doğru çayırın çevresinde hareketlenen ulaşım alternatifleri ve gelişen yerleşim dokusuna bağlı olarak farklılaşmıştır.

Çayırın alan bütünselliğini doğrudan etkileyen en önemli aşama, M. 1870 yılında güzergah planı üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda 3 Mayıs 1873 yılında faaliyete geçen Haydarpaşa-İzmit Demiryolu Hattı'dır. Daha sonra "Anadolu Demiryolları" adını alan hattın, önce Eskişehir'e, sonra Ankara'ya ve daha sonra da Konya'ya kadar uzatılması planlanmıştır. M. 1873-1880 yılları arasında devlet tarafından işletilen demiryolunun işletilmesi sonradan İngilizler'e verilmiştir. Çayırın içinden geçerek

alanı ikiye bölen bu hattın deniz tarafı "Haydarpaşa Çayırı", üst tarafı ise "İbrahimağa Çayırı" adını almıştır. Hattın başladığı noktaya Haydarpaşa Garı'nın inşa edilmesiyle Kadıköy'ün simge noktalarından birinin temelleri atılmıştır (Şekil 5.30), (Özyüksel, 1988; Niyego, 2000).

Şekil 5.30 : Haydarpaşa Garı eski binası (sol üst), ikinci yapılan bina (sağ üst) ve günümüzdeki durumu (alt) (Url-18, sol üst; İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_012307,sağ üst; Url-11, alt).

Çayırın askeri alan kimliği, işgal yıllarında burada kurulan geçici mimari yapılar ile öne çıkmıştır (Şekil 5.31).

Şekil 5.31 : İşgal yıllarında Haydarpaşa Çayırı'nın bir bölümü (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_011673, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Deniz ulaşımı açısından, Kadıköy sahilinin M. 1899-1903 yıllarında doldurulmasıyla Haydarpaşa Limanı inşa edilerek depolama amaçlı iki adet silo ve denize yapılan mendirekle bölge günümüzdeki şeklini almıştır. Aynı zamanda, H. 1323 (M. 1908) tarihli bir belgede Kadıköy ile Haydarpaşa arasına rıhtım inşa edilmesine dair yapılacak çalışmaların konu alındığı ve H. 1331 (M. 1913) tarihli bir belgede ise liman ve rıhtımın tevsii (genişletme) için gerekli arazi istimlakını konu alan belgeler mevcuttur[80]. Diğer gelişmeler ise, demiryolunun çalışmaya başlamasından sonra Haydarpaşa'da inen yolcuların karşı yakaya geçmeleri için uygun vasıtanın olmaması nedeni ile M. 1873 yılında Haydarpaşa İskelesi ile İstanbul[81] arasında başlayan vapur seferleridir[82]. Vapur seferlerinin demiryolu saatleri ile uyumlu olmasına ayrıca özen gösterildiği H. 1290 (M. 1873) tarihli bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır[83]. H. 1323 (M. 1905) tarihli bir belgede Beşiktaş ile Haydarpaşa İskeleleri arasında Şirket-i Hayriye tarafından vapur işlettirilmesinden bahsedilmektedir.[84]

Haydarpaşa'nın Üsküdar ile Kadıköy'ü birbirine bağlar nitelikteki bir diğer ulaşım unsuru da günümüzde "Tıbbiye Caddesi" olarak bilinen yol aksıdır. Üsküdar ile Kadıköy bağlantısını sağlayan bu aks, demiryolu hattı üzerinden geçmektedir (Şekil 5.32). Cadde, günümüzde belirli bir süre için iyileştirme çalışmaları amacıyla yaya ve araç trafiğine kapatılmıştır.

[80] BOA.ML.EEM.639/21 1323 Kanun-ı Evvel 27 (M. 9 Ocak 1908); BOA. İ.MMS.172/21.1331 Zilhicce 22 (M. 22 Kasım 1913).
[81] 19. yy sonlarına doğru Tarihi Yarımada ve Galata-Pera bölgesi için İstanbul tabirinin kullanılma olasılığı yüksektir.
[82] BOA. A.MKT.MHM 445/29 1289 Zilkade 12 (M. 11 Ocak 1873). Haydarpaşa İskelesiyle İstanbul arasında Anadolu demiryolu araba katarları hareket saatine uygun olarak işletilmesi lazım gelen vapurlarla ilgili müzakereler.
[83] BOA.A.MKT.MHM.466/23.1290 Şa'ban 17 (M. 10 Ekim 1873). Haydarpaşa'dan İzmit'e gidip gelen demiryolu arabalarının ve şimendiferlerin gece vakti Haydarpaşa'daki vapurların kalkış vakitleriyle uyumlu hale getirilmesi.
[84] BOA. İ.TNF.14/31.1323 Şevval 26 (M. 24 Aralık 1905).

Şekil 5.32 : Köprünün yıkılmadan önceki görünümü (Url-19).

Günümüzde gar yapısının İbrahimağa'ya uzanan kısmı atıl bir durumda iken, Haydarpaşa ve gerisindeki kesim Anadolu Yakası'nın en işlek ulaşım hatlarının kesiştiği bir noktaya dönüşmüştür. Demiryolu hattının ikiye böldüğü çayırın üst kısmında Ayrılıkçeşmesi'nin bulunduğu alan, günümüzde Marmaray metrosu ve Kadıköy-Kartal metro hattının aynı adlı duraklarını ile Üsküdar-Kızıltoprak bağlantısını sağlayan Taşköprü Caddesi'ni barındırmaktadır (Şekil 5.33 ve Şekil 5.34). Ayrılıkçeşmesi, tarihinde sahip olduğu yolcu uğurlama yeri kimliğini günümüzde yoğun bir ulaşım hattı kesişim noktası olarak devam ettirmektedir.

Şekil 5.33 : Gardan İbrahimağa (üst) ve rıhtım (alt) tarafının günümüz durumu (Arın, 2017a).

Şekil 5.34 : Ayrılıkçeşmesi'nden geçen ulaşım hatlarının İbrahimağa Mahallesi ve Karacahmet yönlerindeki günümüz durumu (Arın, 2017a).

Yerleşim Dokusu

Günümüzde Kadıköy ile Üsküdar arasındaki bağlantıyı sağlayan bir yer olarak Haydarpaşa, gerek yapılaşma gerekse bölgedeki ulaşım ağının yarattığı karmaşa içinde kapalı kalan bir geçiş yeridir. Alanın yeşil dokusunun büyük bölümü gar alanının terkedilmiş arazisi başta olmak üzere Kadıköy tarafında Yeldeğirmeni Mahallesi'nin ızgara planlı yerleşim düzeni ve sahilde rıhtım aksının bir bölümünde işleyen durak sistemine dönüşmüştür. Çayırın iç kesimleri ise, bir alışveriş merkezi ve etrafındaki otopark alanı ile birlikte karma kullanımına sahip mahalleler ile çevrili durumdadır. Selimiye Kışlası tarafında kamu kurumlarına ait araziler ve kıyıda liman işletmeleri tesisleri varlığını sürdürmektedir (Şekil 5.35 ve Şekil 5.36).

Şekil 5.35 : Kadıköy sahilindeki durak alanı (üst) ve Yeldeğirmeni Mahallesi silüeti (alt) (Url-20, üst; Arın, 2017a, alt).

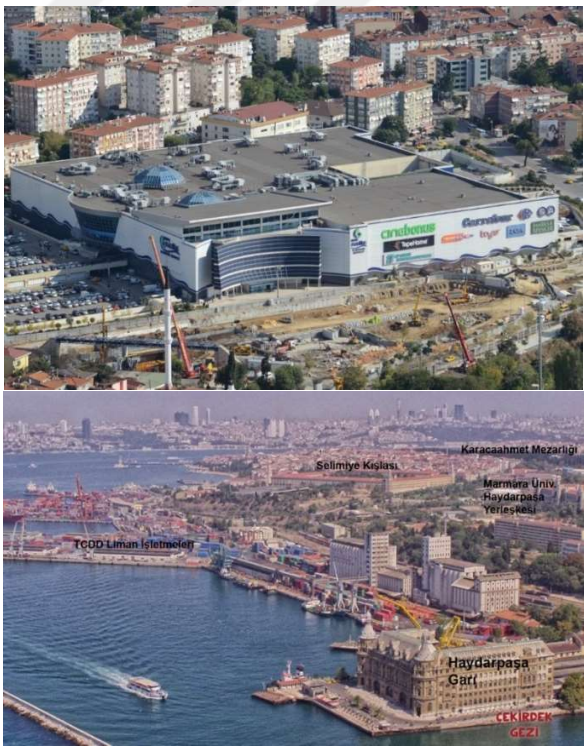

Şekil 5.36 : İbrahimağa Çayırı'nın günümüzde alışveriş merkezine dönüşen durumu (üst) ve kışla ile gar arasındaki arazi (alt) (Url-21, üst; Url-22, alt).

Haydarpaşa Çayırı'nın tarihinde yerleşim kimliğine dönük yapılan araştırmalarda öne çıkan konulardan biri, belirli dönemlerde muhacirlerin çayıra yerleştirilmesidir. Savaş dönemlerinde çayırda kurulan çadırlarda konaklayan muhacirler için ayrılan alan, yeri geldiğinde Osmanlı ordularının ve işgal devletleri askerlerinin konaklama ve talim sahası olarak kullanılmıştır. Bu konularla ilgili bazı arşiv belgelerinden edinilen bilgiler aydınlatıcı olmaktadır. Örneğin, H. 1281 (M. 1864) tarihli bir belgede, Samsun ve Trabzon'dan İstanbul'a gelecek muhacir ve esirlerin İbrahimağa Çayırı'ndaki boş araziye yerleştirilmeleri konu alınmıştır[85]. Çayır arazisinin kullanımı ile ilgili bir diğer konu, Haydarpaşa-İzmit Demiryolu Hattı'nın inşa sürecinde hattın yakın çevresindeki bazı arazilerin demiryoluna katılması ile ilgilidir[86]. Ayrıca, belirli zamanlarda çayırın yakın çevresindeki arazilerin satışı ve savaşlarda vefat eden yabancı askerler için çayırın yakın çevresinde tahsis edilen mahallelere dair belgelere de ulaşılmıştır.[87]

Haydarpaşa Çayırı'nın yakın çevresindeki yerleşik nüfusun etnik yapısı incelendiğinde, çayır kullanımı ile bağlantı kurulabilecek bazı bilgiler elde edilmiştir. Çayırın yakınında ilk yerleşim yeri kimliği kazanan Yeldeğirmeni'nde gayrimüslim nüfusun ağırlıklı olduğu yönündedir. Bu durumun nedenleri arasında, 19. yy'da ülke genelinde etkinlik kazanmaya başlayan demiryolu ulaşımı ile bağlantılı olarak yüzyıl sonlarına doğru II. Abdülhamid'in uyguladığı nüfus poltikası yer alır. Demiryollarının çevresine farklı etnik kökene sahip göçmenlerin yerleştirilmesi bu çeşitliliğin kaynağıdır. Göçmenlerin bulunduğu bölgelerin sanayileşme sonrasında ızgara planlı yerleşim sistemi içinde barınmaları da bu yerlerin ortak özelliklerinden biri olmuştur. Bu duruma örnek oluşturabilecek Yeldeğirmeni semti de ızgara planlı yapısı çoğunluğunu Musevilerin oluşturduğu yerleşim düzeni ile yapılanmıştır. M. 1860'larda Yeldeğirmeni ve İbrahimağa bölgesinde arsa satışlarının başladığı görülmektedir. 1870'lerden sonra yeni mahallelerin kurulduğu semt ve çevresi, demiryolunun hizmete girmesiyle daha çok gar binası ve çevresindeki alanlarda çalışan Alman teknisyen ve işçilerin yerleşim yeri haline gelmiştir. 1885'ten sonra ise, bölgede Museviler ağırlık kazanmıştır. 20. yy başlarında Yeldeğirmeni'nde hakim

[85] BOA.A.MKT.MHM.307/82.1281 Safer 26 (M. 31 Temmuz 1864).
[86] BOA.İ.MBH.7/28.1329 Şevval 07 (M. 1 Ekim 1911); BOA.ŞD.509/15.1331 Şevval 20 (M. 22 Eylül 1913); BOA.MV.210/139.1336 Rabiu'l-evvel 11 (M. 25 Aralık 1917).
[87] BOA.İ.HR.118/5785.1271 Cemaziye'l-ahir 10 (M. 28 Şubat 1855); BOA.İ.DH. 529/36651.1281 Cemaziye'l-evvel 11 (M. 12 Ekim 1864).

olmaya başlayan apartmanlar ve demiryolu hattı boyunca yerleşmiş yoğunluğun yanında kıyı alanı sakindir (Kösebay, 2007).

Yeşil Alan Niteliği

İstanbul'un günümüze ulaşan bazı mesire alanlarının aksine, Haydarpaşa Çayırı eski yeşil alan kimliğini tamamen kaybetmiş olan bir yerdir.

Çayırın farklı kullanımlara sahne olduğu tarih boyunca, belki de yeşil alan kimliğinin en önemli etkilerinden biri, çevresindeki bağ ve bahçelerin verem hastaları için sağlıklı bir çevre oluşturmasıdır. Bunun yanısıra, diğer çayırlarda da yapılan uygulamalardan biri olarak, çayırın meşhur otları ve papatyalarının gazete ilanlarıyla satışa çıkarıldığına dair bilgiler de mevcuttur (Akbulut, 1994). Osmanlı zamanında geniş otlak ve çayırlarıyla ordunun Anadolu seferleri öncesinde toplandığı ve hazırlık yaptığı yer olan Haydarpaşa, atlıların çayırda eğitim yaptıkları, piyadelerin Talimhane (günümüzde Mısırlıoğlu) ve Yeldeğirmeni'nde talim yaptıkları bölge olarak önem taşımıştır (Şekil 5.37 ve Şekil 5.38). Tarihi olaylar arasında çayıra dair önemli bir bilgi de M. 1912'de çıkan Balkan Savaşı'nda yaralı askerleri tedavi etmek amacıyla çayırda Hilal-i Ahmer (Kızılay) tarafından nekahathane ve aşhane kurulmasıdır.

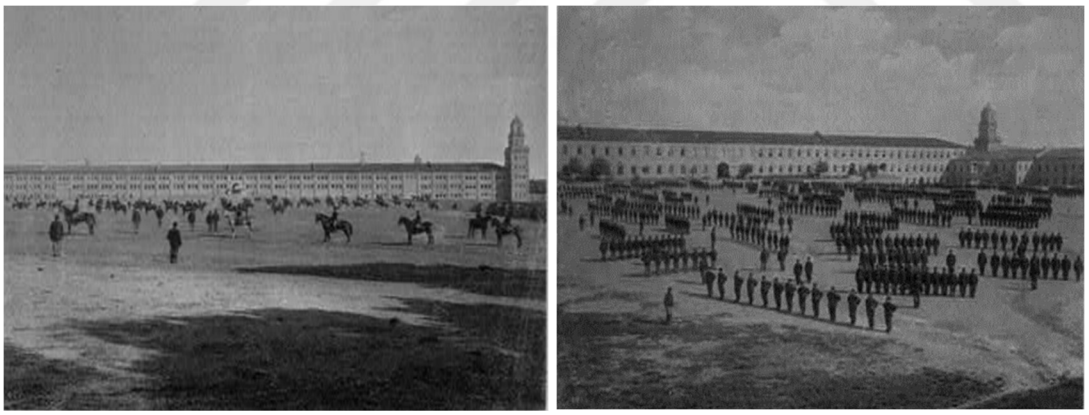

Şekil 5.37 : Abdullah Biraderler Arşivi'nden Selimiye Kışlası (sol) ve çayırda talim yapan askerler (sağ) (Library of Congress, No. 38, No. 39).

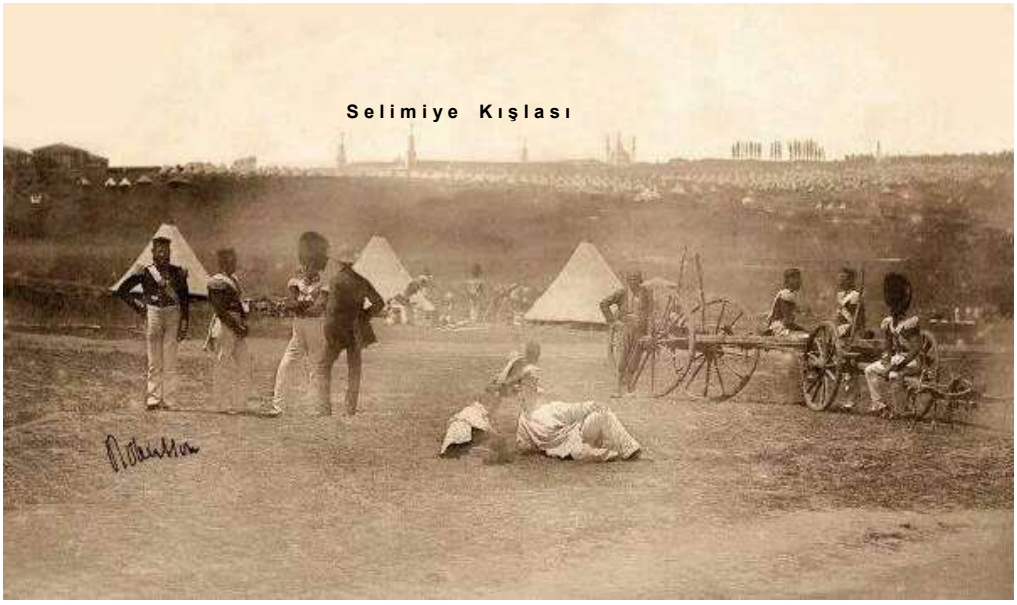

Şekil 5.38 : M. 1854-55 yıllarında Selimiye Kışlası ve Haydarpaşa Çayırı'nda kurulan ordugah (Url-23, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çayırın en eski ve önemli özelliklerinden biri de, hacca giden kafilelerin Tarihi Yarımada'dan sonra Anadolu Yakası'ndaki duraklarından biri olmasıdır. H.1271 (M. 1855 tarihli bir arşiv belgesinde Surre-i Humayun'un Haydarpaşa'dan hareketine dair bilgi mevcuttur.[88]

Yeşil alan olarak, aynı zamanda mesire alanı kimliği taşımış olan çayırda Osmanlı Dönemi'nde yağlı güreşlerin yapıldığı, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise işgal kuvvetlerinin kentte olduğu yıllarda İngiliz ve Hintli askerlerin çayırda hokey oynadıkları bilinmektedir. Ayrıca, Yeldeğirmeni'ndeki un değirmenlerinde ordunun ekmek ihtiyacını karşılayan değirmenlerin varlığı da önemlidir. Yerleşim dokusunun III. Selim Dönemi'nde belirginleşmeye başladığı dönemde Haydarpaşa ve çevresinde hızlanan kentleşme faaliyetleri sokak sisteminin ortaya çıkışını ve bölgenin sayfiye kimliğinin güçlenmesini beraberinde getirmiştir (Akbulut, 1994; Ekdal, 1996; Niyego, 2000).

Çayırın mesire alanı kimliğine dair tespit edilen arşiv belgeleri Hızır Günü'nde çayır ve çevresinde alınacak güvenlik önlemleri ile ilgilidir. H. 1322 (M. 1904) ve M. 1908 tarihli iki belgede Hızır Günü nedeniyle Fenerbahçe ve Haydarpaşa mesirelerine çıkacak ahalinin güvenliği için polis ve zabıtanın görevlendirilmesi; (M. 1909 tarihli

[88] BOA.İ.DH.317/20500.1271 Receb 17 (M. 5 Nisan 1855).

bir belgede ise yine aynı gün ile ilgili olarak Kuşdili ve Haydarpaşa Çayırları'nın askerle korunmasına dair bilgiler bulunmaktadır.[89]

Haydarpaşa Çayırı aynı zamanda balonla uçuş denemelerinin de yapıldığı bir alan olarak kayıtlara geçen bir yeşil alandır. H. 1260 (M. 1844) tarihli bir arşiv belgesinde, çayırda uçurtulacak balonu izlemeye gelen yabancı sefirler için çadır kurulmasından bahsedilir[90]. Bu bilgiden yola çıkarak, çadırların Haydarpaşa'da kurulduğu tahmin edilmektedir. Çayır hakkında tarihe düşülen önemli olaylardan biri de M. 1844 yılında yaşanmıştır. Sultan Abdülmecid'in kızı Adile Sultan'ın düğün eğlencesinde çayırda balonuyla gösteri için uçan İtalyan baloncu Komaski'den bir daha haber alınamamıştır[91] (Şekil 5.39), (Eyice, 1998).

Çayırın yeşil alan potansiyeli, belirli dönemlerde otlarının biçilmesi ve çayırda hayvanların otlatılmasına da sahne olmuştur. H. 1322 (M. 1904), H. 1323 (M. 1905) ve H. 1327 (M. 1909) tarihli arşiv belgelerinde, Uzunçayır ve Haydarpaşa'daki çayır otlarının Hazine tarafından biçtirilmesi ve buralarda otlatılacak koyunların mera ücretleri ve vergi alınması konu alınmaktadır.[92] Belgelerin tarihlerinden, çayırın 20. yy başlarında halen yeşil alan niteliğini korumakta olduğu görülmektedir.

---

[89] BOA.ZB.392/46.1322 Ramazan 22 (M. 30 Kasım 1904); BOA.ML.EEM.668/68.1324 Nisan 21 (M. 4 Mayıs 1908); BOA.ZB.395/22.1325 Nisan 21 (M. 4 Mayıs 1909).

[90] BOA.A.MKT.1260 Cemaziye'l-evvel 20 (M. 7 Temmuz 1844). Haydarpaşa'da uçurtulacak balonu seyr için gelecek yabancı sefirlere mahsus çadırlar kurulmasına ve gerekli diğer teferruata dâir Serasker'e ve Tasarruf-ı Cüz'iye Nâzırına tezkire.

[91] Düğün eğlencesine dair ayrıntılı anlatım, Murad Molla Tekkesi Şeyhi Hâfız Mehmed Murad Efendi'nin yalnız H. 1261 (M. 1845) yılına ait olaylara yer verdiği Vekāyi'nâme'sinde (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 103) ayrıntılı olarak anlatılmaktadır (Eyice, 1998). Uçuşlara dair haberler Ceride-i Havadis ve yirmi yıl sonra Hakayikul- vekayi' gazetelerinde çıkmıştır. Konuyla ilgili bir gravür de Paris'te yayımlanan Journal des voyages'ın 362. sayısında yer almıştır (Sait Toydemir. 106 Yıl Evvel istanbul'da Uçan ilk Balon, Tarih Dünyası, 1/3, İstanbul 1950, s. 100-102 (Aktaran: Eyice, 1998, s.38). Nitekim İbrâhim Ağa çayırı üstündeki yamaçta (şimdiki Koşuyolu yamacı olmalı) hey'et-i vükelâ, ileri gelen davetliler, yabancı elçi ve konsoloslar için çadırlar kurulmuş, padişah da buradaki kasra gelmiştir. Comaschi, balon havalandıktan sonra aşağıya üzerinde İzzet adlı şair tarafından kaleme alınan beş beyitlik bir kaside yazılı matbu bir kâğıt atmıştır. "Sâyesinde on iki burcu görüp İzzet dedim / Han Mecîd'in şânı çıksın göklere balon ile, 1260" şeklinde tarih beyti bulunan bu ta'miyeli ve mücevher manzumeyi Reşat Ekrem Koçu nakletmektedir (Eyice, 1998, s.38).

[92] BOA.DH.MKT.859/35.1322 Rabiu'l-evvel 23 (M. 7 Haziran 1904); BOA.Y.MTV.273/127.1323 Safer 22 (M. 28 Nisan 1905); BOA.DH.MKT.2827/40.1327 Cemaziye'l-evvel 12 (M. 1 Haziran 1909).

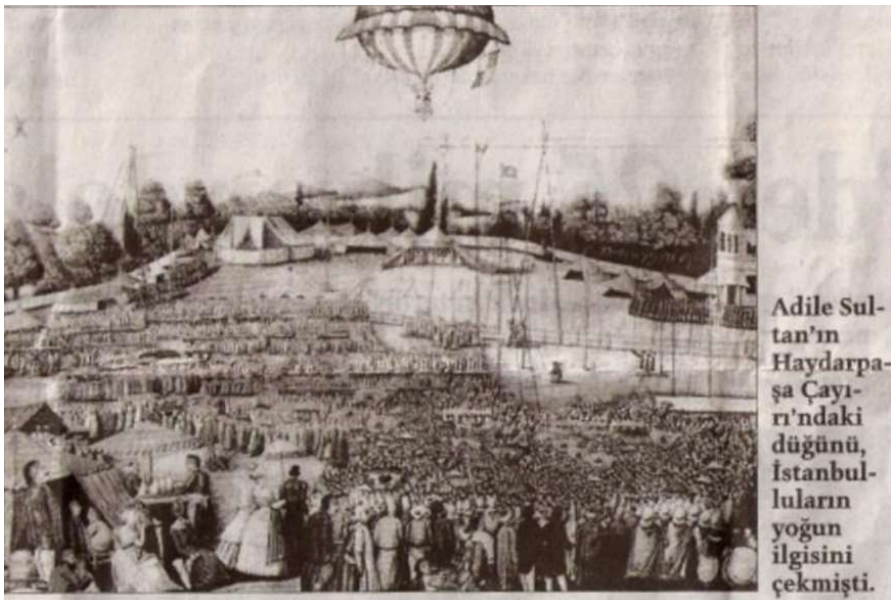

Şekil 5.39 : Adile Sultan'ın çayırdaki düğünü (Url-18).

Çayıra ait bir kartpostalda ise alanın gerisinde kalan yerleşim bölgesi ile geniş düzlük alan ve çayırın Kadıköy sahiline bakan tarafındaki demiryolu hattı görülmektedir (Şekil 5.40). Bu görselde askeri karakol binası olarak kullanılan yapı da yer almaktadır. Karakolun eski ve yeni durumu Şekil 5.41'de yer almaktadır.

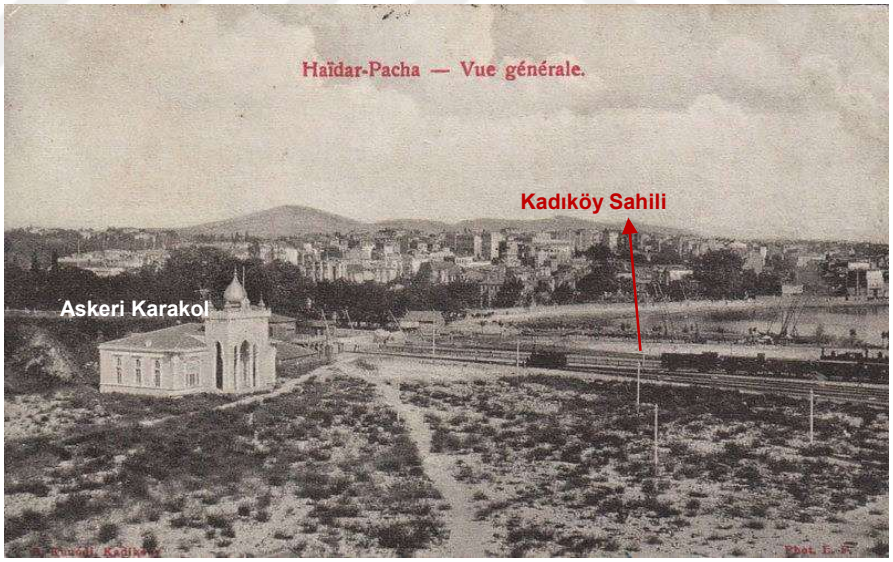

Şekil 5.40 : Haydarpaşa'dan Kadıköy'e bakış
(Fotoğraf: L.F., yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.41 : Askeri Karakol Binası (Kösebay, 2007, s. 270).

Kışladan gar binasına uzanan arazinin büyüklüğü Şekil 5.42'de yer alan üstteki fotoğrafta daha belirgin anlaşılabilmetedir. 19. yy İstanbul'unu fotoğraflayanlardan biri olan Guillaume Berggren'e ait 1870'li yıllara ait bu fotoğraf, Selimiye Kışlası'nın yanındaki geniş çayırlığın insan ölçeği ile kıyaslandığında ne kadar geniş olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca, aynı şeklin altındaki M. 1862 tarihli bir fotoğrafta çayırın ortasından geçerek denize dökülen Ayrılıkçeşmesi Deresi de kışlanın biraz uzağında hafif eğimli bir arazi topografyası üzerinden Kadıköy tarafına doğru görülmektedir. Kışla ile çayır arasındaki araziye dair, H. 1278 (M. 1861) tarihli bir belgede tarla olarak kullanılan alana bina inşa edilmesi için gerekli olan ruhsattan bahsedilmektedir[93]. Bina inşaatının kışladaki askerlerin talim sahasını daraltacak ve kışla bahçesinin görülecek olmasından ötürü ruhsatın iptali için tarlanın yeniden keşfi sözkonusudur. Bu bilgi, çayır ile kışla arasında talim sahası olarak kullanılan arazinin bir bölümünün tarla olduğunu göstermektedir.

[93] BOA.A.MKT.MVL.135/19.1278 Cemaziye'l-evvel 07 (M. 10 Kasım 1861).

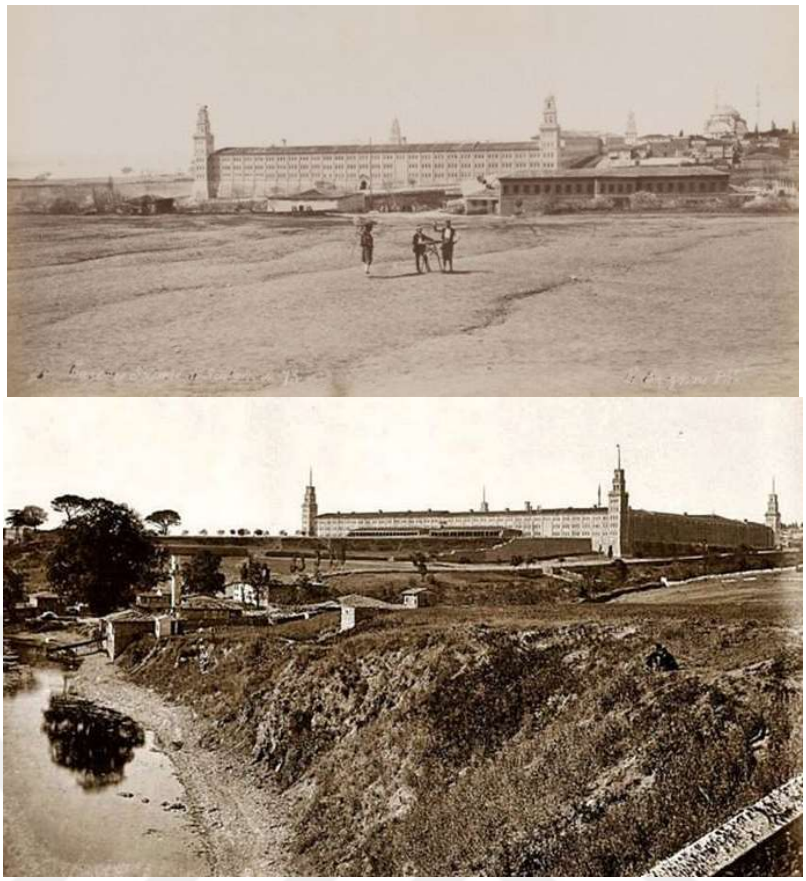

Şekil 5.42 : 1870'li yıllarda Selimiye Kışlası önündeki çayırlık alan (üst) ve Selimiye Kışlası'ndan Kadıköy tarafı yönündeki dere yolu (alt) (Foto: Guillaume Berggren, Url-24, üst; Url-25, alt, M. 1862).

Çayırın yeşil dokusunun bir parçası olarak, denize bakan kısımda günümüzde Sultan Abdülhamid Han Eğitim ve Araştırma Hastanesi (eski adıyla Haydarpaşa Askeri Hastanesi) ile Haydarpaşa Limanı arasında bulunan İngiliz Mezarlığı günümüze kalan önemli bir yeşil alandır (Şekil 5.43). Mezarlık, 30 dönümlük bir arazi üzerinde tarihi Kavak-Bağdat Kasrı'nın bahçesinde II. Mahmud'un yaptırdığı Haydarpaşa Kasrı'nın önünde kurulmuştur. M. 1890'lı yıllarda Beykoz'daki İngiliz Mezarlığı da buraya aktarılmıştır (Konyalı, 1977; Kösebay, 2007). Önceden Kanuni zamanına ait bir hasbahçe olan mezarlık, M. 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında İstanbul'a getirilen ve Haydarpaşa'da kurulan hastanelerde ölen erler ve subayların gömüldüğü bir yere dönüşmüştür. Mülkiyeti İngiltere'ye ait olan mezarlıkta daha sonra I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında İngiltere adına savaşan Müslüman askerler ile sivil İngiliz, Macar, Polonyalı ve Amerikalılar için de yer açılmıştır.[94] Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı

[94] BOA.A.AMD.59/51.H. 1271 (M. 1854/55).
BOA.A.MKT.NZD.250/19.1274 Cemaziye'l-evvel 2 (M. 19 Aralık 1857) İngiliz askerleri için tahsis olunan Haydarpaşa'daki mezarlıkla ilgili problemin giderilmesi.

savaşan İngilizler anısına M. 1857'de dikilen Kraliçe Viktorya Anıtı bu mezarlığın içindedir. Dört köşeli olan 28 metrelik yapıtın her köşesinde melek heykelleri yer alır (Eğin, 1994; Url-26).

Şekil 5.43 : Mezarlığın 19. yy'dan günümüze değin farklı görünümleri (Url-28, üst[95]; Url-24, orta; Url-27, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

[95] James Robertson, 1855-1856.

20. yy başlarında çayır, Kadıköy tarafından Yeldeğirmeni'nin büyümesiyle birlikte demiryolu ile bu yerleşim arasında şerit halinde kalan bir yeşil alana dönüşmüştür (Akbulut, 1994). Sonraki dönemlerde demiryollarına ait tesislerin kurulmasıyla büyüyen gar alanına karşılık bu yeşil alan giderek küçülmüştür. Çayırın yeşil alan olarak kullanımına dair bu yüzyıl başlarında Yahudiler'in Pesah Bayramı'nı kutladıkları Cumartesi günü ibadet çıkışlarında çayırda papatya toplamaları ve piknik yapmaya gelenlerle askeri alan kimliğinden kamusal alana dönüşümün gerçekleştiği söylenebilir. İlerleyen yıllarda çayırın Acıbadem'den İbrahimağa'ya uzanan 320 dönümlük arazisi boş kalmış, İbrahimağa'ya yakın olan bölge, içinde buğday, marul tarlaları ve Ceviz ağaçları ile dolu bostan olarak kullanılmıştır (Niyego, 2000). 20. yy'ın ilk yarısına gelindiğinde, çayırın yapılaşma faaliyetleriyle arazisi oldukça küçüldüğü görülmektedir. 1940'lı yıllara doğru demiryolu hattı ile kıyı arasında kalan küçük bir çayırlık alana dönüşen Haydarpaşa, halkın halen gezindiği bir açık alan olmuştur. Zamanla Selimiye ve Kadıköy arasında yapılan köprü ve altgeçitler ile çayır ve kıyıya uzanan dere ortadan kalkmıştır. Pervititch'in 1936 tarihli Haydarpaşa sigorta planında apartmanların üzerinde yazılı isimlerin çoğunlukla gayri müslim azınlığın mülkiyetinde olması önemlidir (Eyice, 1998).

Yukarıda ele alınan ve birbiriyle bağlantılı olan konuların çayırın varlığını koruyamamasında etkileri büyüktür. Fakat, Osmanlı'nın 19. yy'da sosyal, idari ve fiziksel boyutlarda geçirdiği değişimlerin yansımalarının izlenebildiği Haydarpaşa Çayırı'nın içinde ve yakın çevresindeki mimari eserler de ayrıca önemlidir.

Mimari Eserler

Haydarpaşa Çayırı, tarihinde oldukça değerli ve önemli mimari eserleri barındırmıştır. Mimari yapı ölçeğinde günümüze ulaşabilmiş olan iki önemli değer, ilki III. Selim, sonrasında II. Mahmud ve son olarak iki defa Sultan Abdülmecid Dönemi'nde inşa edilen Selimiye Kışlası ve M. 1906-1908 yılları arasında inşa edildikten sonra M. 1917 yılında meydana gelen bir sabotajdan zarar gördükten sonra onarılan Haydarpaşa Garı'dır (Şekil 5.44).

Kışlanın tarihine kısaca bakıldığında; yapının yerinde Bizans Dönemi'nde kentin Üsküdar tarafındaki yüksek noktalarından birinde bir sarayın varlığından bahsedilir. Osmanlı Dönemi'nde bu sarayın bulunduğu arazide Kavak Sarayı yer almıştır. 19. yy'da sarayın yerini günümüzde varlığını koruyan Selimiye Kışlası alır. Mehmet Ali

Beyhan'ın verdiği bilgiler arasında, Tarihçi Cabi'nin, M. 1808 yılında çıkan yeniçeri ayaklanmasıyla tamamen yanan kışlayı, "külliyen ve bir dahi bina olunmaması içün ihrak olunmuştur[96]" ifadeleriyle anlattığı yer alır (Ramazanoğlu, 2003'te atıfta bulunulduğu gibi). Yeniden inşa edilerek M. 1828 yılında açılan kışla halen kentin simgelerinden birini oluşturur. Kışla civarındaki diğer yapılar arasında, III. Selim Dönemi'ne ait Selimiye Nakşibendi Tekkesi ile M. 1823-1824'te yapılan Selimiye Namazgahı yer alır (Ramazanoğlu, 2003). Yapı, Haydarpaşa Çayırı'nın batı kısmında bir sınır niteliği taşımıştır.

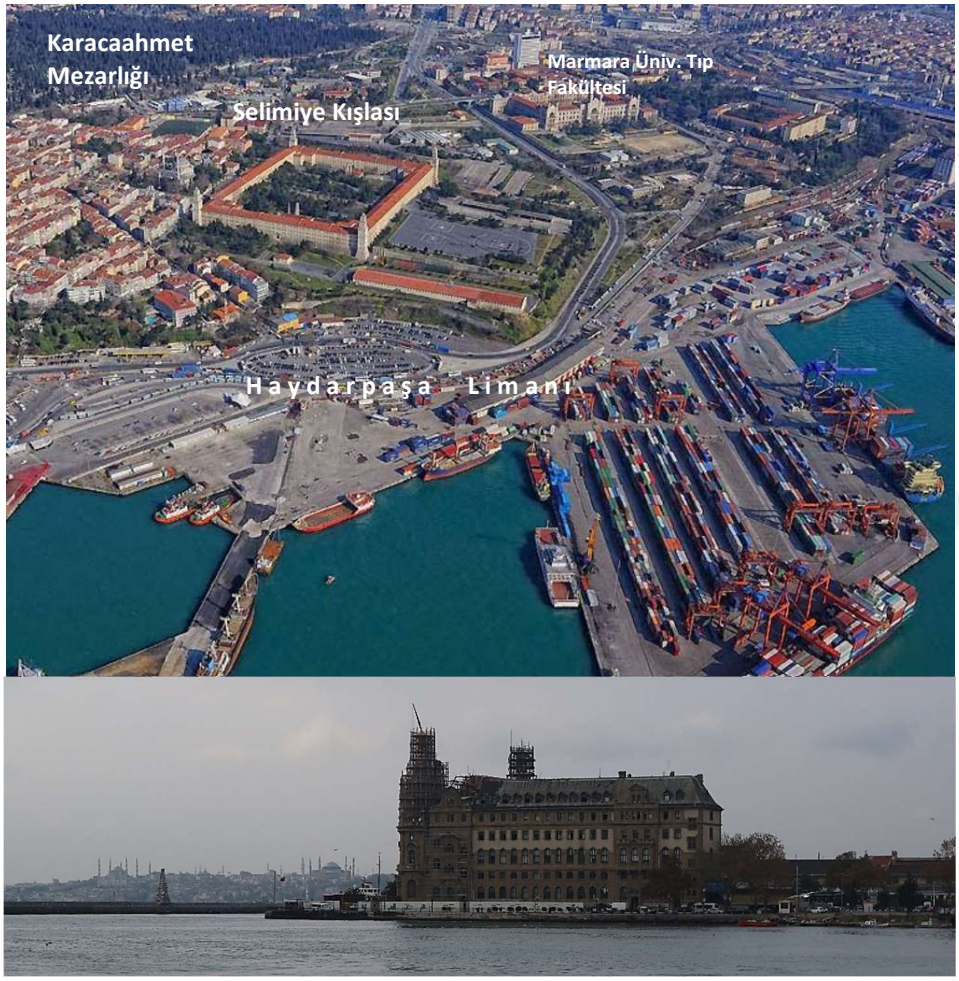

Şekil 5.44 : Selimiye Kışlası ve çevresi ile (üst) Haydarpaşa Garı'nın (alt) günümüz durumu (Url-21, üst, yazar tarafından düzenlenmiştir; Arın, 2017a, alt).

[96] Bütünüyle ve bir daha yapılmamak üzere yakılmıştır.

Çayır alanı içinde kalan diğer yapılar arasında; M. 1903-1908 arasında Askeri Tıp Okulu olarak, M. 1908-1933 arasında ise İstanbul Tıp Fakültesi olarak kullanılan ve 1936 yılında günümüzdeki adını alan Haydarpaşa Numune Hastanesi, bu yapının karşısında II. Abdülhamid Dönemi'nde M. 1894 yılında inşasına başlanan ve mimarları R. D'Arenco ile Vallaury olan Mekteb-i Tıbbiyye binası (günümüzdeki adı ile Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi) ve bu yapının yanında yer alan M. 1844-1846 yıllarında Sultan Abdülmecid Dönemi'nde yapılan Askeri Hastane (günümüzdeki adı ile II. Abdülhamid Eğitim ve Araştırma Hastanesi) bulunmaktadır (Şekil 5.45), (Eyice, 1998; Url-29).

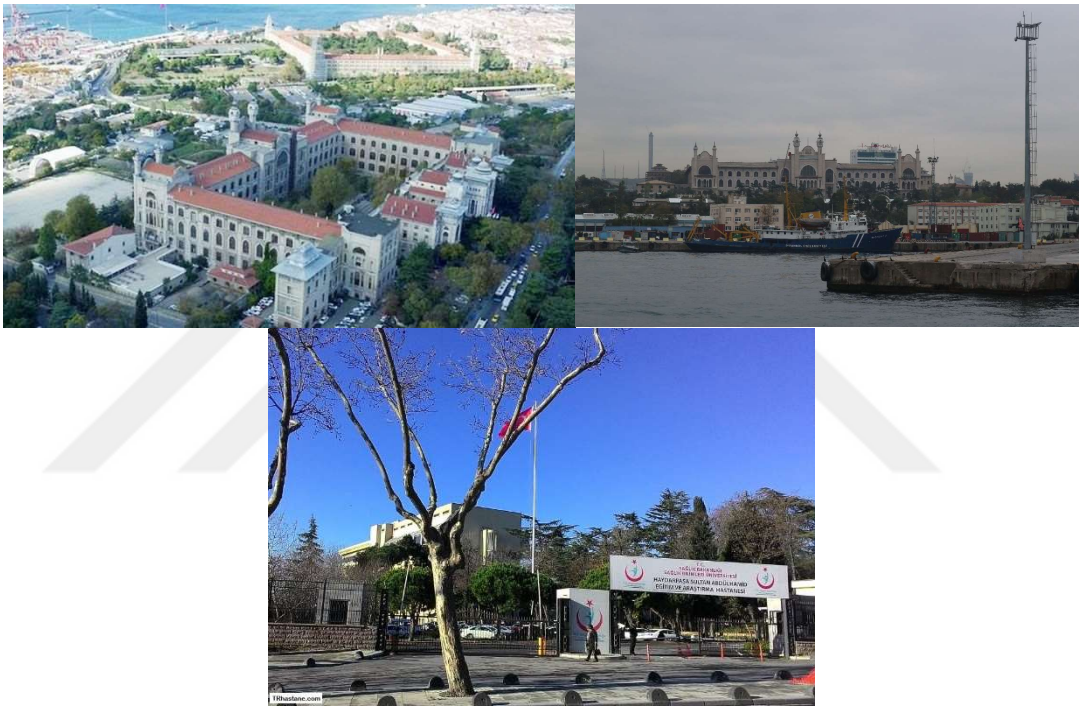

Şekil 5.45 : Numune Hastanesi (sol üst), Tıp Fakültesi (sağ üst) ve Eğitim Araştırma Hastanesi'nin (alt) günümüz görünümleri (Url-30, sol üst; Arın, 2017a, sağ üst; Url-31, alt).

Çayırın Bizans Dönemi'ne uzanan bazı mimari öğeleri de barındırdığına dair bilgiler mevcuttur. Bunlardan biri, günümüzde Yeldeğirmeni Mahallesi içinde bulunan ve Duatepe Sokağın civarında olduğu tahmin edilen Khalkedonlu Azize Euphemia için inşa edilen bir kilise ve yanındaki azize mezarıdır. Daha küçük ölçekli olarak, çayır ve çevresindeki mimari öğelere bakıldığında ise; çayırın kuzey tarafında II. Mahmud Dönemi'ne ait bir köşkten bahsedilmektedir. Şehzade Murad ile Abdülhamid'in sünnet düğünlerinin yapıldığı bu köşkten H. 1228 (M. 1813) yılında İbrahim Paşa'nın burada

gösterdiği alayı izlediğine dair bir bilgi mevcuttur[97] (Eyice, 1998). Diğer köşk ise, 16. yy'a ait olan ve çayırın adını aldığı tahmin edilen Haydarpaşa Kasrı'dır. Yeri tam olarak bilinmeyen bu yapının Yeldeğirmeni'nde Rıhtım İskele Sokağı ile Nemlizade Sokak arasında Çeltikçi Sokağı karşısındaki boş arsa ile yapı adasının ortasında bulunan eski ve kalın bir set duvarının bulunduğu yer olduğu tahmin edilmektedir.

Eyice (1998)'den edinilen bilgilerin bir diğeri, çayırın İbrahimağa tarafında olduğu tahmin edilen H. 988 (M. 1580) tarihli bir mescit, Sultan Abdülmecid tarafından inşa ettirilen bir karakolhane, Halid Ağa tarafından Haydarpaşa'dan geçen bir su yolu ile biri Kadıköy'de diğeri ise Haydarpaşa'da olan iki çeşmedir[98]. Ayrıca, H. 1315 (M. 1897) tarihli bir belgede[99] İbrahimağa Çayırı'ndaki caminin tamir edilmesi konu alınmıştır. Bu belgenin varlığı, çayırın İbrahimağa tarafında bir caminin olduğunu göstermektedir. M. 1580 tarihli mescit hakkında ise, harita analizlerinde bu yapının 19. yy başında İbrahimağa Tekkesi, 20. yy başlarında ise "İbrahimağa Camisi" adını aldığı tespit edilmiştir. Karakolhane hakkında arşiv belgeleri arasında tespit edilen H. 1265 (M. 1849) tarihli bir belgede[100] İbrahimağa Çayırı'na karakolhane inşasına dair bir bilgi mevcuttur. Bu bilginin Eyice (1998)'nin belirttiği yapıya ait olduğu tahmin edilmektedir.

Haydarpaşa Çayırı'nın kimliğini yitirerek dönüştüğü kentsel çehre içinde geçmişten kalan en önemli mimari eserin, Org. Şahap Gürler Caddesi'nin Taşköprü Caddesi'ne bağlandığı geçiş yerinde büyük bir bölümü zemine gömülü halde bulunan Ayrılıkçeşmesi olduğu tespit edilmiştir (Şekil 5.46).

[97] Cabir Said Efendi Vekayinamesi.
[98] Halit Ağa Çeşmeleri.
[99] BOA.BEO 1010/75717.1315 Rabiu'l-ahir 21 (M. 19 Eylül 1897).
[100] BOA.A.AMD.8/33.1265 Receb 06 (M. 28 Mayıs 1849).

Şekil 5.46 : Ayrılıkçeşmesi'nin 2007 (sol üst) ve 2017 yıllarındaki görünümü (Url-32, sol üst; Arın, 2017a, sağ üst, sol alt ve sağ alt).

Günümüzde Haydarpaşa Çayırı'nın İbrahimağa Mahallesi tarafında kalan Ayrılıkçeşmesi geçmişte surre alaylarının[101] ve askerlerin uğurlandığı bir yer olmuştur. Eski Bağdat seferi ve kervanyolunun başlangıcı olan bir menzil yeri özelliği taşıyan çeşme, M. 1600 yılında namazgahıyla birlikte inşa edildikten sonra H. 1154 (M. 1741/42) ve H. 1340 (M. 1921/21) yıllarında iki kez tamir edilmiştir. Adı, M. 1628 yılında buradan Bağdat seferine çıkan IV. Murad tarafından verilen çeşmenin bulunduğu yerden ordular sefere çıkmaktaydı. Sefer yolu ise Bağdat Yolu (Caddesi) adını almıştır. Kabe yoluna çıkan surre alaylarının da çeşme başına gelerek burada bekleyen hacı adaylarını alarak yola devam ettiği bilinmektedir (Eyice, 1991; Url-33). H. 1255 (M. 1839) tarihli bir belgede, surre alayının Ayrılıkçeşmesi'ne geldiği ve burada padişahın katılımıyla yemek hazırlandığı belirtilir.[102] Günümüzde, ulaşım açısından Anadolu Yakası'nın önemli aktarma noktalarından birine dönüşen bir alan içinde kalan çeşme Kadıköy'ün en eski tarihi değerlerinden biridir. Çeşmenin karşısında, arazisi üzerinde gecekondular kurulmuş olan aynı adlı bir namazgah bulunmaktaydı. Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde 3336 numara ile kayıtlı olan İbrahim

[101] Hac kervanı.
[102] BOA.TS.MA.e.643/16.1255 Rabiu'l-evvel 17 (M. 31 Mayıs 1839). Sürre-i hümayun Emini'nin hacılarla beraber Ayrılıkçeşmesi'ne geldiği, padişahın da gelmesi muhtemel olduğundan yemek hazırlanması. (TSMA No: 3567/1).

Paşa Suyolu Haritası'ndaki resim, namazgahın kapısı, merdiveni ve sütunlar üzerine oturtulan külahı ile kıble taşı haricinde daha kapsamlı bir mimari öğe olduğunu gösterir niteliktedir (Url-34).

Ayrılıkçeşmesi'nin yanında, bu çeşmeden adını alan ve M. 1700'lü yılların sonlarına doğru oluşan yine oldukça eski tarihli bir mezarlık alanı vardır. 1900'lü yılların başına kadar gömü yapılan Ayrılıkçeşmesi Mezarlığı, Acıbadem yolu üzerinde Taşköprü Caddesi'nin yanında uzanan bu alan demiryolu hattının paralelindedir ve günümüze küçük bir parçası kalabilmiştir. Bölgede 1960'larda başlayan gecekondulaşma hareketi mezarlığın küçülmesinde etkili olmuştur. Demiryolunun yapılmasından sonra etrafına koruma amaçlı duvarlar çekilen bu alanda önemli kişilere ait mezar taşları bulunmaktadır (Eyice, 1991; Url-33). Mezarlığa dair günümüzde dikkat çeken bir görüntü, Taşköprü Caddesinin geçtiği üst yolun altında mezarlık ile Nautilus Alışveriş Merkezi arasındaki geçiş yerinde etrafı tellerle çevrili ve mezarlığın bir parçası olduğu tahmin edilen tarihi mezar taşlarının varlığıdır (Şekil 5.47).

Şekil 5.47 : Ayrılıkçeşmesi Mezarlığı ve yol ortasında kalan parçası (Arın, 2017a).

Çayır alanı içindeki dini yapılar arasında, Konyalı (1976) tarafından açıklanan bir namazgah vardır. Günümüzde demiryolu arazisi içinde kalan bu yapı "Haydarpaşa Namazgahı" olarak bilinmekte idi. Önce padişah bahçesine daha sonra ise Haydarpaşa Ailesi'ne geçen namazgahın yanında, taşında sadece "Haydar Baba" yazılı bir türbe

vardır. Yol genişletme çalışmaları sırasında namazgah yok olmuş, türbe ise günümüze kadar korunabilmiştir (Şekil 5.48).

Şekil 5.48 : Haydar Baba Türbesi (Arın, 2017a, sol; Url-21, sağ).

Çayırın içinde kalan bir diğer namazgah yapısı, Rıhtım Caddesi üzerinde Yeldeğirmeni Mahallesi'ne çıkan İskele Sokağın başlangıç noktasındaki Ayrılıkçeşmesi Mezarlığı'nda yatan Ladikli Ahmed Ağa adına yapılan namazgah ve aynı yerdeki çeşmedir. Çeşmenin bilinen diğer adı Servili Çeşme'dir. III. Selim'in çuhadarlarından Ahmet Ağa tarafından M. 1793 tarihinde Haydarpaşa Çayırı'nın kenarında yaptırılan çeşme ve namazgahtan, namazgahın bir bölümü çeşmenin arkasındaki konak inşa edilirken yok olmuştur. Burada bulunan Çınar ağacı ile birlikte uzun bir süre araba galerisi olarak kullanılan alandaki çeşme, namazgah ve Çınar ağacı 1980 yılında tescil edilir ve galeri yıkılır. Çeşme için ilki 1996 yılında yapılan onarım çalışması günümüzde Yeldeğirmeni Rasim Paşa Mahallesi Yenileme Çalışması kapsamında restorasyon sürecine girmiş ve yenilenmiştir (Özdamar, 2016; Url-26 Kadıköy Belediyesi, 2018). Çeşme ve çevresinin tarihsel süreçte geçirdiği değişim Şekil 5.49'da görülmektedir.

Şekil 5.49 : Ladikli Ahmed Ağa Çeşmesi ve çevresinin değişimi (Url-21, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çayır alanı içine giren diğer namazgahlardan bazıları ise; İbrahim Ağa Namazgahı, Hüseyin Paşa Namazgahı ve Saraçlar Katibi Namazgahı'dır (Özdamar, 2016). Çeşmeler arasında günümüze ulaşamamış olan ve yol altında kalan Saraçlar Çeşmesi namazgahı ve yanındaki kahvehanesinin varlığıyla önemli sayılması gereken bir mimari öğedir. Mimar Arif Atılgan'ın anlatımlarında, M. 1776 tarihli bu çeşmenin İbrahimağa Camisi (M. 1580) ile Ayrılıkçeşmesi arasında kalan çukurluk bir alanda olduğu, arkasındaki namazgahı ve kahvehanesi ile birlikte olan çeşmenin bulunduğu yerden Haydarpaşa Deresi'nin de aktığı geçmektedir. Alan 1920'li yıllarda doldurulmuş ve çeşme günümüzde kullanılmakta olan yolun altında kalmıştır (Url-35).

Çayırın 19. yy'da ve Cumhuriyet'ten kısa bir sonrasına kadar dönem dönem farklı kullanımlara sahne olduğu bir gerçektir. Bizans Dönemi'nde imparatorların yazlık saraylarının olduğu bölge içinde bir yer, Osmanlı'da ise önce askerlerin toplanma ve talim yeri; demiryolunun gelmesiyle toplu taşımanın başlangıç noktası ve ordunun uğurlanma yeri olmuştur. 20. yy'da mütareke yıllarında işgal kuvvetlerinin kamp kurma ve spor sahası olarak kullanılmıştır. Bu yılların sonrasında ise gezinti yeri kimliğini koruyabilmiştir. Cumhuriyet'ten sonraki yıllarda ise Devlet Demir Yolları'nın tesisleri ve diğer çevre arazilerin kamulaştırılmasıyla yeşil alan kimliğini tamamen kaybetmiştir. Çayırın tarihsel kimliğinin dönüşüm süreci, alan kullanım türü açısından taşıdığı çeşitliliği ortaya koymak adına açıklayıcı olmaktadır (Şekil 5.50).

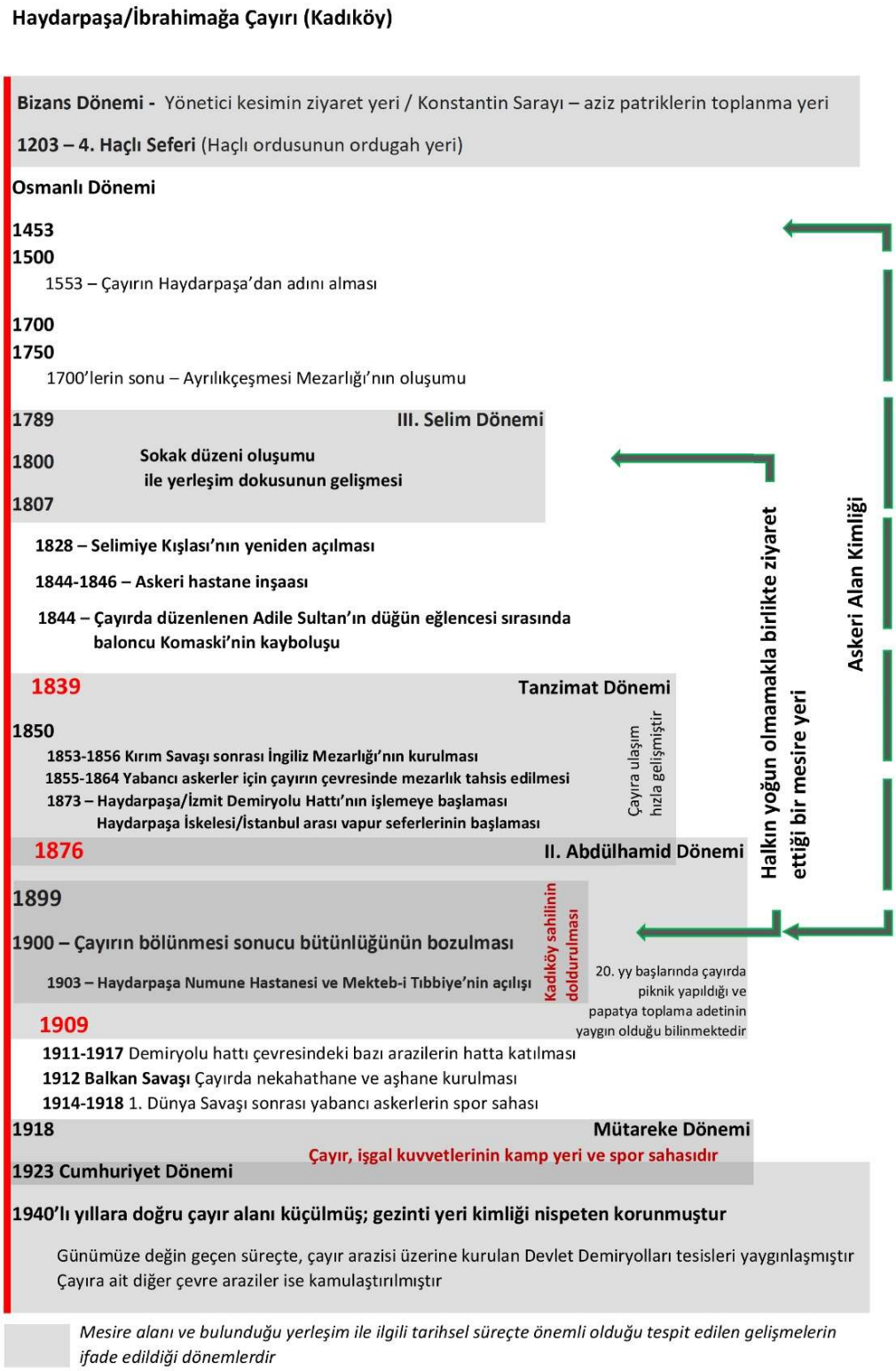

Şekil 5.50 : Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı'nın tarihsel süreci[103] (Arın, 2018).

[103] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Kömürcüyan, 1952; Özyüksel, 1988; Eyice, 1991; Akbulut, 1994; Eğin, 1994; Ekdal, 1996; Eyice, 1998; Niyego, 2000; Ur-29; Url-33; BOA. İ.DH. 529/36651 1281 Cemaziye'l-evvel 11 (M. 12 Ekim 1864); BOA.A.MKT.MHM.466/23.1290 Şa'ban 17 (M. 10 Ekim 1873); BOA.İ.MBH. 7/28.1329 Şevval 07

Haritalar

Tarihi haritalar arasında Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında (Şekill 5.51), "*Haider Pacha*" (Haydarpaşa) yazılı alan, güneyde Kadıköy, kuzeyinde Üsküdar semti ile sahilinde yer alan Kavak Sarayı, batısında Marmara Denizi ile çevrilidir. Çayırın bulunduğu arazinin geniş bir alanı kapsaması ve çayırın haritada "*Vignes de Haider Pacha*" (Haydarpaşa Bağları) olarak ifade edilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca, bağlık alanların dışında kalan ve parsellere ayrılarak taranmış olan araziler ile çayırın büyük bölümünde üretim yapılan tarım alanlarının (bostanlar) olduğu tahmin edilmektedir. Su kaynağı potansiyeli açısından incelendiğinde, haritada *Aierlouk Tchecmési* (Ayrılıkçeşmesi Deresi) ile *Riviere de Chalcedoine* (Kalkedon Deresi) arasında kalan ve denize kadar inen geniş bir araziyi kaplayan çayır sahilde Haydarpaşa İskelesi ile sonlanmaktadır. Ulaşılabilirlik açısından, bu dönemde çayırın yakın çevresi ve içinden geçen yolların kıyıdan itibaren gelişmekte olduğu görülmektedir.

Çayırın yakın çevresindeki yerleşim durumu incelendiğinde, Kadıköy ve Üsküdar tarafında henüz kıyı şeridinde yapılaşmanın başladığı yorumu yapılabilmektedir. Yapılaşmaya bağlı olarak çayır ve yakın çevresindeki belli başlı mimari eserlere bakıldığında; Kadıköy tarafında bir cami, tekke ve çeşme ile Üsküdar tarafında Abdullahağa Çeşmesi ve İbrahimağa Tekkesi dikkat çekmektedir. Ayrıca, Üsküdar'ın odak noktasını oluşturan önemli yapılardan biri olan *Kavak Serai* (Kavak Sarayı) ve Kavak İskelesi de görülmektedir. Haritanın bir özelliği de, Haydarpaşa-Kadıköy koyunda sahilde Haidar Pacha Baktché (Haydarpaşa Bahçesi) olarak adlandırılan ve özel mülkiyete giren yerin varlığıdır. Bu alanın, 1594 tarihli bir mevacib defterinde adı geçtiği bilinen ve "*Bahçe-i Haydarpaşa*" (Haydarpaşa Bahçesi) olarak adlandırılan yere karşılık gelme ihtimali oldukça yüksektir.

(M. 1 Ekim 1911); BOA.ŞD.509/15.1331 Şevval 20 (M. 22 Eylül 1913); BOA.MV.210/139.1336 Rabiu'l-evvel 11 (M. 25 Aralık 1917).

Şekil 5.51 : Kauffer Haritası'nda Haydarpaşa ve çevresi (Gallica Dijital Kütüphanesi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1851-52 tarihli Moltke Haritası'nda, 19. yy ortalarında çayır ve yakın çevresinin arazi durumu ile birlikte geniş ölçekte önemli mimari yapıların da yer verildiği görülmektedir (Şekil 5.52). Ayrılık Çeşmesi Deresi, Haydarpaşa İskelesi'nden içeri uzanarak "Karakolhane"nin olduğu mevkide iki kola ayrılır. Çayırın, "Selimiye Kışlası" ile iki adet "Su Terazisi" öğesinin bulunduğu yer arasındaki geniş arazide Karacaahmet Mezarlığı'nın yer aldığı yoğun ağaçlık alan dışında kalan araziyi kapladığı tahmin edilmektedir. Tepeler arasındaki vadi boyunca dere kollarının yakın çevresindeki düzlük alanlar noktalı şekilde ifade edilmiştir.

Yol dokusu, günümüzde Üsküdar ile Kadıköy'ü birbirine bağlayan ana aks niteliğindeki Tıbbiye Caddesi ve çevresindeki ara yollarla yüzyıl ortasında tanımlı hale gelmiştir. Tıbbiye Caddesi'nin, kışla ile "Cami" olarak belirtilen yere kadar uzanan yol olduğu tahmin edilmektedir.

Haritada dikkat çeken temel yapılar; kışla binası ve deniz tarafında kıyıdaki Mehmed Paşa Köşkü, Harem, Kavak ve Haydarpaşa İskeleleri, iki adet Karakolhane, hanedan arazisi içindeki Kasr-ı Hümayun ve kıyıda Haydarpaşa semtinin adını aldığı tahmin edilen Haydarpaşa İskelesi'nin hemen yanındaki dikdörtgen formlu Haydarpaşa Bahçesi (haritada bahçe ifade edilmemiştir fakat sınırları kesin olarak belirlenmiş yeşil alanın bu bahçe olduğu tahmin edilmektedir), Havuz ve iki adet Su Terazisi'dir.

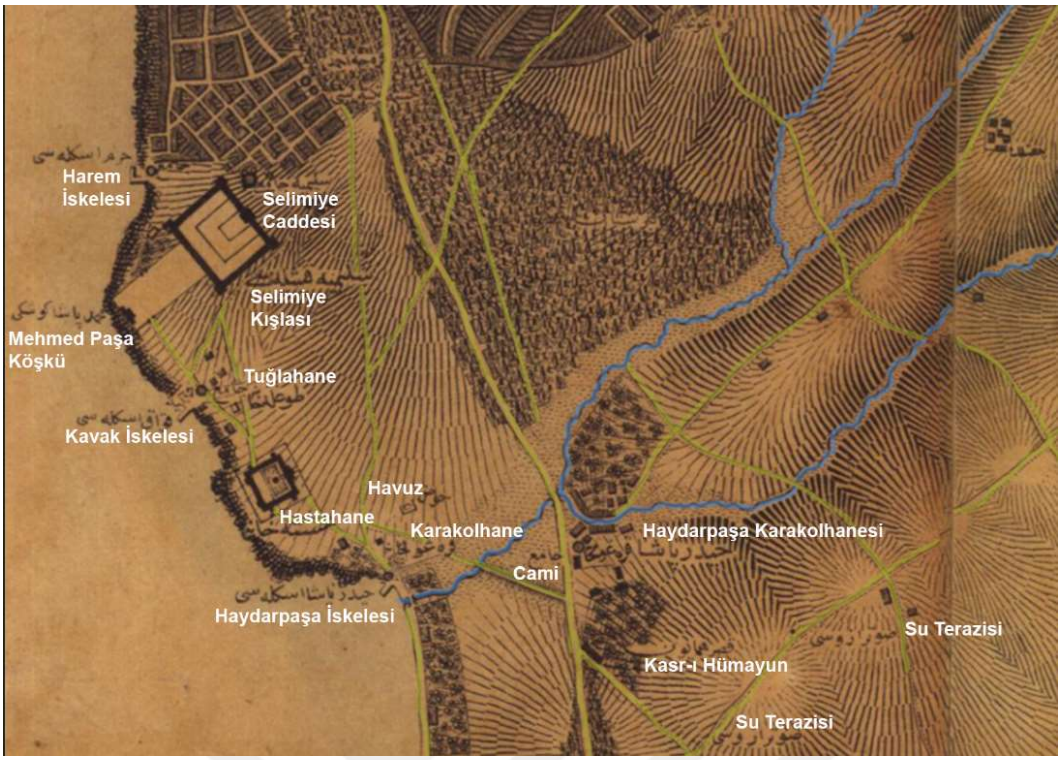

Şekil 5.52 : Moltke Haritası'nda çayır ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000483, yazar tarafından düzenlenmiştir).

19. yy'daki yerleşim dokusu ve yeşil alan durumunun net olarak okunabildiği bir diğer harita ise M. 1882 tarihli Stolpe Haritası'dır (Şekil 5.53). Haritada, Haydarpaşa'nın konumu açısından ilişkili olduğu Kadıköy'de gelişen yapılaşma dikkat çekmektedir. Bu döneme ait en önemli gelişmelerden biri ulaşım alanında yaşanmıştır. Haritaya da yansıyan gelişme M. 1873 yılında faaliyete geçen Haydarpaşa-İzmit tren yolu hattıdır. Haritada Haydarpaşa İskelesi'nden içeri doğru ilerleyerek Kadıköy yönüne doğru ilerleyen hattın yakın çevresinde oluşan yapılar seçilebilmektedir. Demiryolu hattının çayırın içinde yer alan ve hemen yanından geçmekte olduğu önemli bir yapı görülmektedir. "*Kassr humajun*" (Kasr-ı Hümayun) olarak adlandırılan bu yapı ile bahçesi, etrafı belirgin bir sınırlandırmayla sultanın özel mülkiyet alanı olarak çayır içinde yer almaktadır. Üsküdar'a doğru Haydarpaşa Askeri Hastanesi ve artık Kavak Sarayı'nın yerini Selimiye Kışlası'nın aldığı geniş arazide hastane ve kışlanın arka tarafındaki geniş yeşil alan çayırın bu dönemlerde halen varlığını belirli bir ölçüde koruyabildiğini göstermektedir. Ayrıca, çayırda dikkat çeken iki adet "*Cafe"* (Kafe) ve bir "*Reservoir"* (Rezervuar) yapıları bulunmaktadır. Haritada adlandırılmamasına rağmen, önceki haritalardan edinilen bilgiler doğrultusunda Ayrılıkçeşmesi Deresi'nin kıyıdan içeriye doğru uzandığı ve dere boyunca düzlük olarak nitelendirilebilecek bir yeşil aksın uzandığını söylemek mümkündür. Dere iç kesimde Mezaristan olarak ifade

edilen Karacaahmet Mezarlığı'nın başladığı bölge ile kesişerek devam etmektedir. Çayır ve yakın çevresinin 19. yy sonlarına doğru yeşil alan durumuna bakıldığında, Haydarpaşa-Kadıköy Koyu'ndan Selimiye'ye doğru yeşil dokunun halen varolduğu görülür. Hastane'nin deniz tarafında İngiliz Mezarlığı olduğu tahmin edilen yeşil alan sınırlandırma çizgisi ile hemen yanındaki düzlük bir alandan ayrılmıştır. Mezaristan'dan Kasr-ı Hümayun'a doğru giden yolun günümüzdeki Tıbbiye Caddesi olduğu tahmin edilmektedir. Bu yolun kenarında kışla tarafında ince bir hat şeklinde devam eden yeşil alanın ise Müslüman mezarlığının devamı olduğu tahmin edilmektedir. Çayırın iç kesimlerinde yer yer düzlük ve bazı yerlerde mezarlık alanı olduğu tahmin edilen yeşil doku ile kaplı olduğu tahmin edilmektedir. Haritada yapıların dışında kalan açık alanların renksiz kısımlarının boş arazi olduğu tahmin edilmektedir. Yapılaşma belirgin olarak, kıyı aksının haricinde Kasr-ı Hümayun'un yanından Mezaristan'a doğru giden yolun kenarında üst kesime doğru etkisini göstermiştir. Çayırın halen varlığını koruduğuna dair en belirgin ifade ise, haritada demiryolu hattı ile Haydarpaşa İskelesi arasında "*Plaine de Haider Pascha*" (Haydarpaşa Düzlüğü) olarak yazılı alandır. Bu alanın varlığı, çayırın demiryolu hattı ile bölünen parçasının Kadıköy tarafında halen varolduğunu kanıtlayan bir ifadedir.

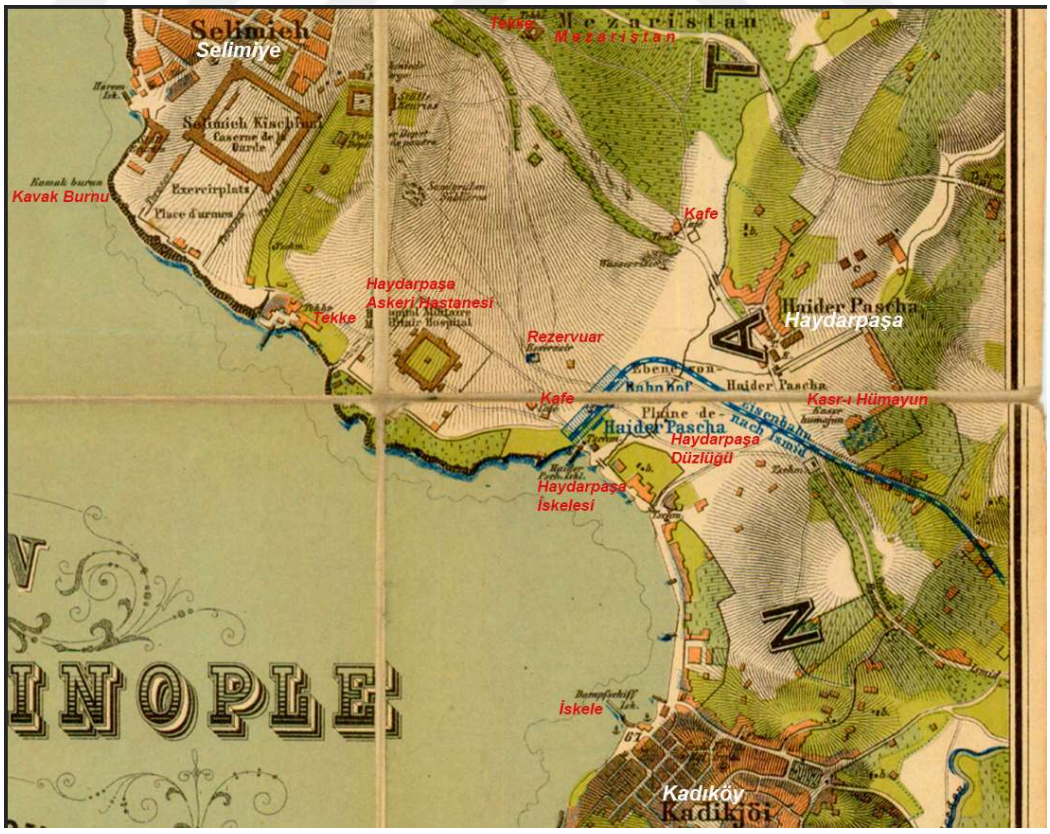

Şekil 5.53 : Stolpe Haritası'nda Haydarpaşa ve çevresi (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy'da mesire kimliği güçlenen çayır, çevresinde gelişen yerleşim dokusunun etkisinde küçülmeye başlar. M. 1904-1906 yıllarına ait Goad Haritası'nda çayırın demiryoluna yakın kısmının ve çevresinin durumu görülmektedir (Şekil 5.54). Haritada, Haydarpaşa İskelesi ile Kadıköy İskelesi arasında kalan bölgenin çoğunlukla kıyıya inen yollar ile ızgara sistemli plan ekseninde geliştiği görülür. "*Ayrılık Çeşme Rue*" olarak adlandırılan caddenin yanında bir Müslüman mezarlığı ve mezarlığın bitişiğindeki çayır alanı demiryolunun başladığı kıyı kesimine doğru devam etmektedir.

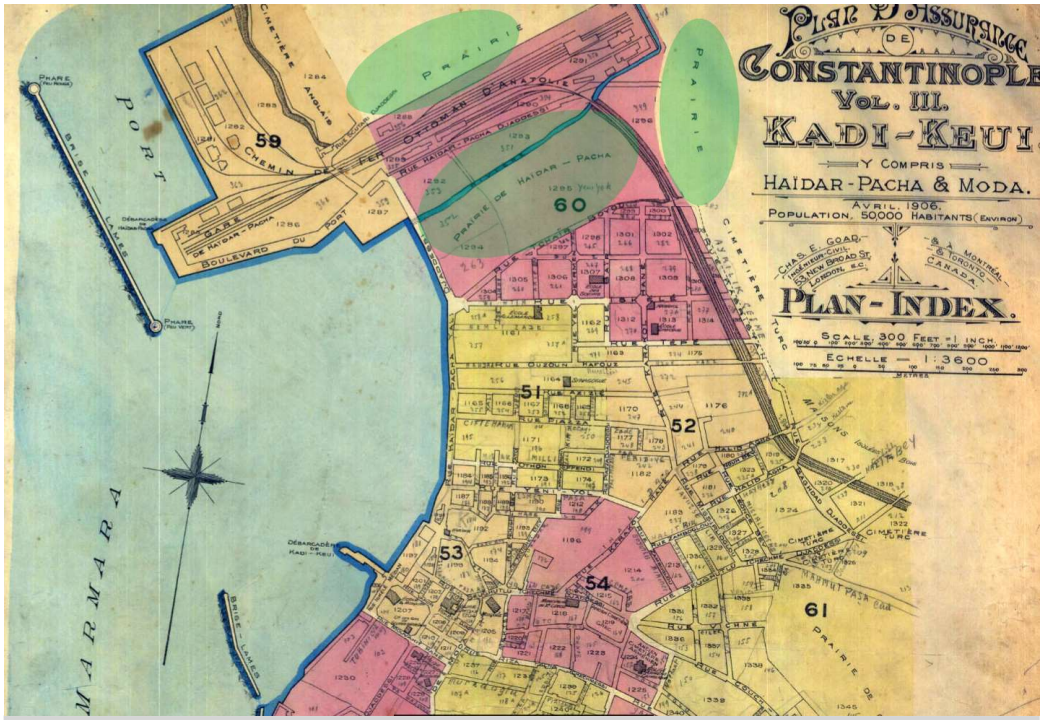

Şekil 5.54 : Goad Haritası'nda Haydarpaşa ve çayırın bir bölümü (yazar tarafından düzenlenmiştir).

Haritanın daha detaylı bir parçasına bakıldığında, demiryolunun başlangıç yerinin hemen yanında "*Praire"* (çayır) ve "*Jardin*" (bahçe) olarak tanımlanan yeşil alanların olduğu görülür (Şekil 5.55). Kıyıdan içeri doğru devam eden dere yolu Haydarpaşa Yalı Caddesi, Haydarpaşa Caddesi ve demiryolu hattı ile belirli noktalarda kesilmektedir. Alanın günümüzdeki durumuna bakıldığında ise, Goad Haritası'nda Çayırbaşı Yolu ile dere arasında kalan çayırlık alanın demiryollarına ait çeşitli yapılar ve boş alanlara dönüştüğü görülmektedir. Hattın Müslüman Mezarlığı tarafında kalan çayırlık alanın ise Marmaray Ayrılıkçeşmesi İstasyonu ve bu alan ile bağlantılı yollarla çevrili olduğu ve eski kimliğinden tamamen uzaklaştığı yorumu getirilebilir. Haritada "Müslüman Mezarlığı" olarak günümüzde de bir bölümü varlığını korumuş olan ve

"Ayrılıkçeşme Arap Mezarlığı" olarak bilinen mezarlık alanının ve yanındaki ara yolun (Ayrılık Çeşme Sokak) günümüzde halen izlerini koruduğu görülmektedir.

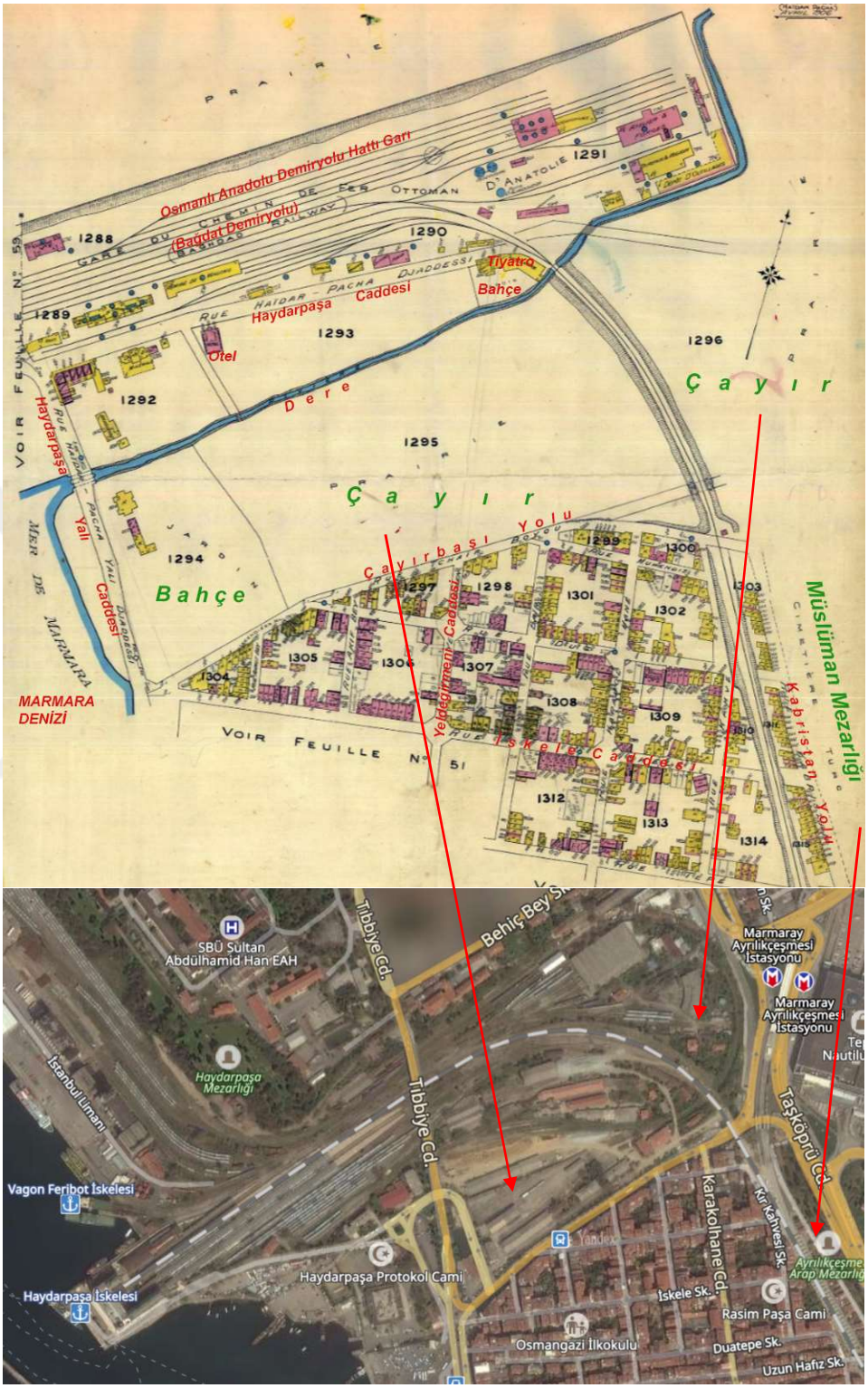

Şekil 5.55 : Goad Haritası (üst) ve günümüzde (alt) demiryolu hattı ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No: 60, üst; Url-36, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çayır alanı ve çevresindeki yapılaşma ile birlikte gelişen yol dokusu da Haydarpaşa semti için önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 20. yy'ın ilk yıllarında I. Dünya Savaşı öncesine ait olan Alman Mavileri Haritaları'nda Kadıköy'den Haydarpaşa'ya ve Üsküdar'a doğru açılan yollar daha detaylı incelenebilmektedir. Tarihi haritada Kadıköy İskelesi'nden Söğütlüçeşme Caddesi ve Haydarpaşa'ya kadar olan yerler belirli yapılar ve cadde-sokak dokusu ile birlikte görülmektedir (Şekil 5.56). Bu dönemde Kadıköy semtinde öne çıkan yapılar Ermeni kiliseleri, Ermeni ve Yunan mezarlıkları, camiler, karakollar ve gayrimüslim okullardır. Haydarpaşa Çayırı'nın bir parçası olan ve askeri eğitimlerin yapıldığı bilinen yerlerden biri olan Talimhane bölgesinin haritada belirtilen Talimhane Meydanı olduğu tahmin edilmektedir. Meydanın çevresi bu dönemde ızgara sistemli yerleşim planı içinde kalan bir boş alan olarak nitelendirilebilir. Bölgenin günümüzdeki durumu ise Söğütlüçeşme, Halitağa ve Kuşdili Caddeleri ana caddeler olarak kabul edildiğinde cadde-sokak iskeletinin korunduğu yorumu getirilebilir. Talimhane Meydanı'nın Halitağa Caddesi'nin denize doğru inen kolu olan Misak-ı Milli Caddesi ile Yavuztürk Caddesi arasında yer alan Gazi Mustafa Kemal Paşa Ortaokulu ve bahçesinin olduğu alana denk geldiği tahmin edilmektedir. Meydan, bitişik nizam yerleşim planı içinde kalan bir eğitim yapısı ve bahçesine dönüşmüştür. Yeldeğirmeni, Mısırlıoğlu, Söğütlüçeşme ve Talimhane Sokak ile çevrili olan Talimhane Meydanı ise Şekil 5.57'deki haritada görülmektedir.

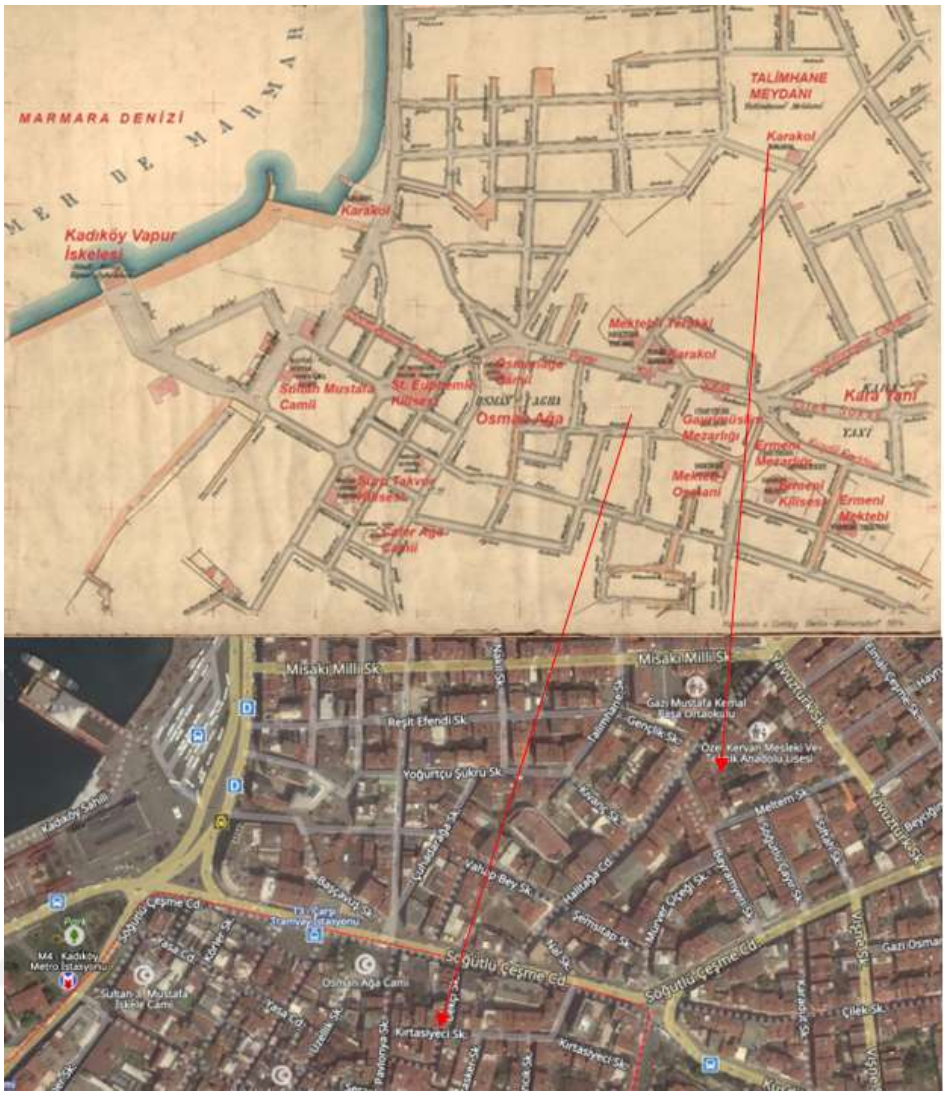

Şekil 5.56 : Alman Mavileri Haritası (üst) ve günümüzde (alt) Talimhane Meydanı ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No: C3, üst; Url-36, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

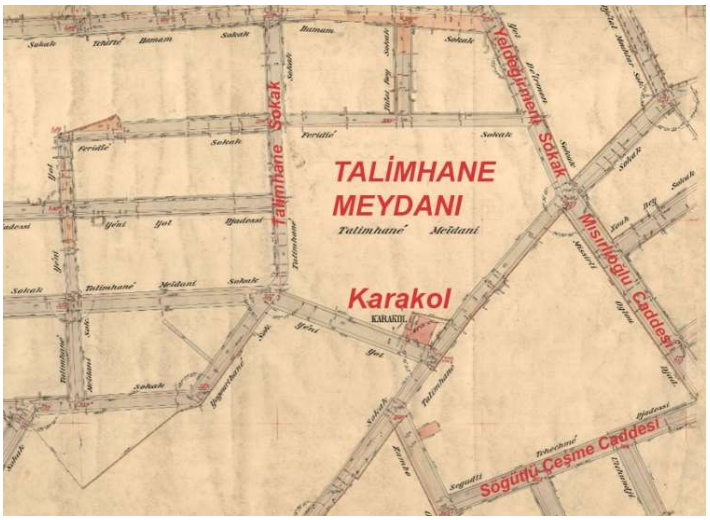

Şekil 5.57 : Talimhane Meydanı ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Alman Mavileri Haritası, Pafta No: C3/2, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Haydarpaşa Garı'na doğru Osman Ağa bölgesinde oturmaya başlayan yerleşim ile çayır alanı Şekil 5.58'deki haritada Çayır Başı Sokak ile ayrılmaktadır. Haritada çayırın varlığına dair yazılı bir ifade olmamasına rağmen, daha önceki haritalarda yapılan analizler doğrultusunda, Eski İstasyon Caddesi ile Çayır Başı Sokak arasındaki alanın çayır olarak varlığını koruduğu tahmin edilmektedir. Ayrılık Çeşmesi'nden doğrudan sahile inen Çayır Başı Sokak, Haydarpaşa Caddesi ile sahide birleşerek bir kavşak noktası oluşturmaktadır. Kıyıdan içeri devam eden dere hattı ise bu çayırlık alandan geçerek üst kotlara uzanmaktadır. Tarihi haritada Eski İstasyon Caddesi'nin üst kısmında sahile doğru bir bölümü görünen Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı ise günümüzde Haydarpaşa Mezarlığı adıyla korunmaktadır. Günümüzde, Çayır Başı Sokak'tan (Orgeneral Şahap Gürler Caddesi) denize doğru yapılan dolgu alanı üzerinde minibüs durakları, cami ve yeşil alan olmayan açıklıklar bulunmaktadır. Demiryolu hattı ile Çayır Başı Sokak (Orgeneral Şahap Gürler Caddesi) arasında kalan Haydarpaşa Çayırı'nın bir bölümü demiryolu arazisinin tesisleri ve açıklık alanlarla kimliğini kaybetmiştir. Tarihi haritadaki dere ise, demiryollarına ait tesisler arasında kaybolmuştur.

Haydarpaşa Çayırı'nın demiryolu hattının üst kısmında Üsküdar tarafında kalan kısmı incelendiğinde, Şekil 5.59'daki Alman Mavileri Haritası'nda "Talimhane" adıyla bilinen ve eskiden askerlerin talim yerlerinden biri olan bölge karşımıza çıkmaktadır. Haritada, Talimhane'nin doğu tarafında İbrahimağa Camisi ve bir karakol, güneyinde demiryollarına ait bazı yapılar ve bir okul, batısında "*Hopital Militarie*" adıyla günümüzde Sultan II. Abdülhamid Han Eğitim ve Araştırma Hastanesi olan yapı, bu yapının güneyinde adı yazılı olmasa da İngiliz Mezarlığı ve bu yapının yukarı kesiminde "*Ecole Militaire De Medecine*" adıyla günümüzde Marmara Üniversitesi'nin Haydarpaşa Kampüsü yer almaktadır. Talimhane bölgesinin yerinde günümüzde Haydarpaşa Numune Hastanesi, Siyami Ersek Göğüs, Damar ve Kalp Cerrahisi Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Haydarpaşa Teknik Eğitim Meslek Lisesi bulunmaktadır. Ulaşım açısından, tarihi haritada adlandırılmamış olan günümüzde Tıbbiye Caddesi'ne denk gelen aks ile tarihi haritadaki Salacak Çeşme Caddesi ile İbrahim Ağa Caddesi'nin de Dr. Eyüp Aksoy Caddesi olarak 1900'lerin başından itibaren çevrelerinde gelişmekte olan ara yollar ile varoldukları tespit edilmiştir. Günümüzde Talimhane'nin kuzeyinden geçen D100 (E5) karayolu ise bu bölge için

sınır oluşturucu nitelikteki bir öğedir. Talimhane bölgesi de çayırın diğer bölümleri gibi eski kimliğini kaybetmiştir.

Şekil 5.58 : Alman Mavileri Haritası (üst) ve günümüz (alt) durumu (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No.C4, üst; Url-36, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

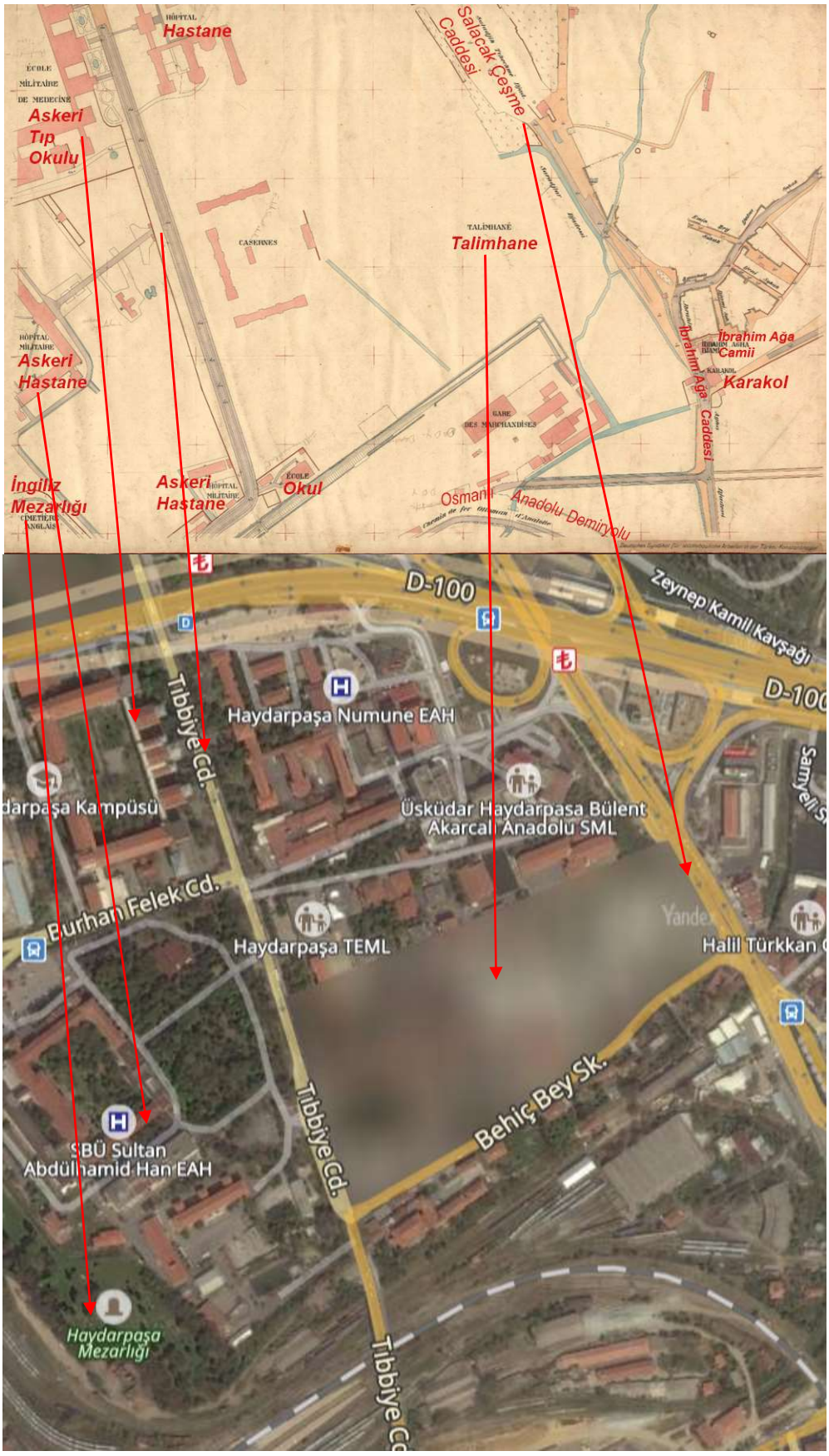

Şekil 5.59 : Alman Mavileri Haritası'nda (üst) ve günümüzde (alt) Talimhane bölgesi ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No: C5, üst; Url-36, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Alman Mavileri'ne ait son harita, Talimhane bölgesinin Karacaahmet Mezarlığı ve Miskinler Tekkesi tarafındaki konumuna aittir (Şekil 5.60). Haritada Karacaahmet Harmanlık Caddesi ve devamında Salacak Caddesi olarak geçen ana yol günümüzde Dr. Eyüp Aksoy Caddesi'dir. Ulaşım açısından bölge D100 karayolu ve ona bağlanan ara arterler ile eski durumuna nazaran oldukça değişikliğe uğramıştır. Köprü bağlantı yolları ve yeni yol çalışmaları ile açık alan kimliğini kaybetmiştir. Tarihi haritada dikkat çeken bir durum da Mezarlık Caddesi'nden yukarı doğru uzanan Seyid Ahmed Deresi ve kollarıdır. Su kaynağı potansiyeli açısından dere bu mevki için önemlidir. Talimhane bölgesinde günümüzde kamu yapılarının yer aldığı tespit edilmiştir.

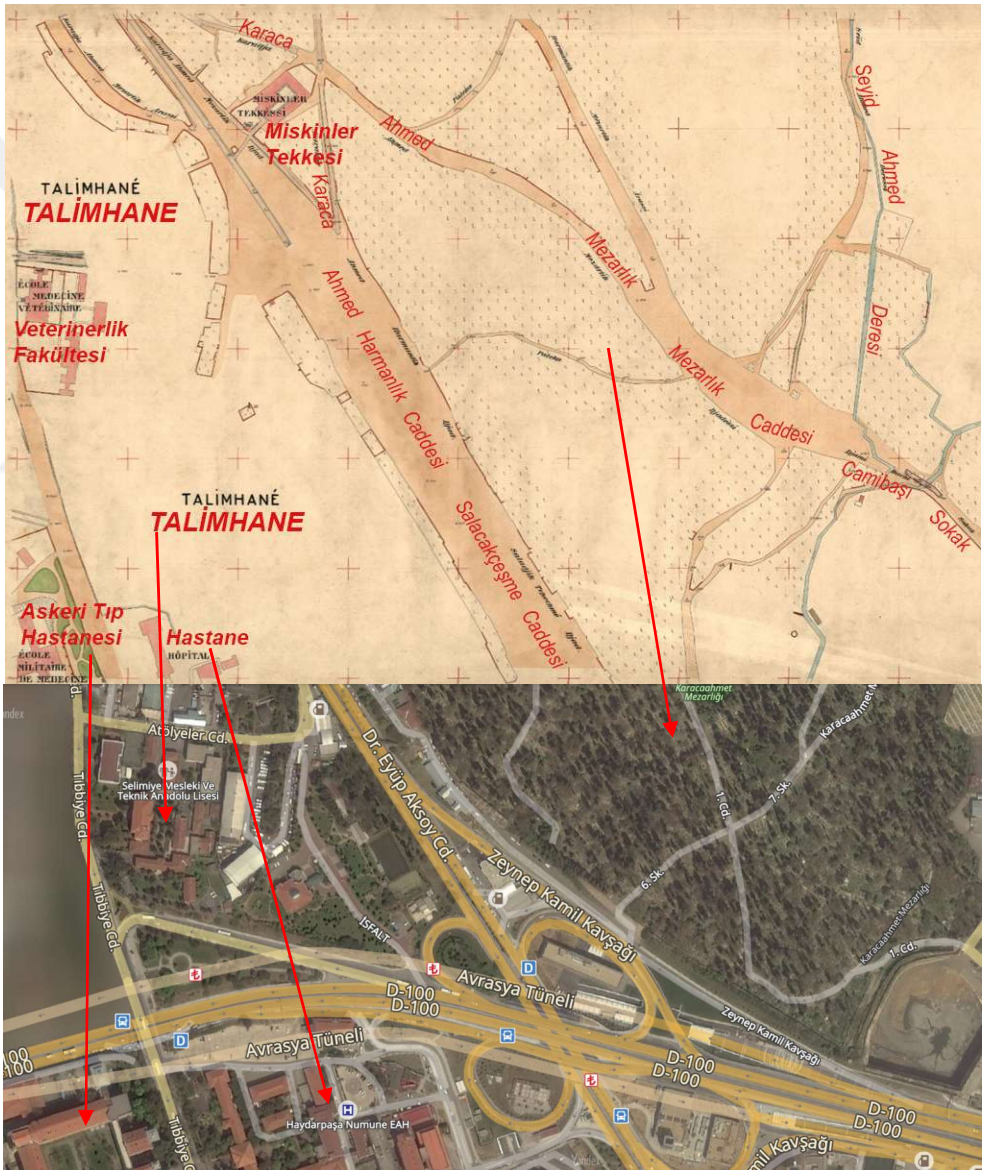

Şekil 5.60 : Alman Mavisi Haritası'nda Talimhane'nin Karacaahmet Mezarlığı tarafındaki konumu (üst) ve günümüz durumu (alt) (İ.B.B.Atatürk Kitaplığı Arşivi, No. 6, üst; Url-36, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1917 tarihli Erkan-ı Harbiye Haritası'nda çayır ve çevresi yapılaşma ve yeşil alan durumu bakımından daha genel ele alınabilmektedir (Şekil 5.61). Haritada, Haydarpaşa Çayırı, demiryolu hattı ile Hasanpaşa Mahallesi'nin batısında kalan Yeldeğirmeni semti arasındadır. Çayırın İbrahimağa Mahallesi'ne doğru devam eden kısmı içinde kalan İbrahimağa Çeşmesi, haritada yazılı olmamasına rağmen demiryolu hattının üst kısmının İbrahimağa Çayırı olarak adlandırılmasını destekleyen bir bilgi olarak değerlendirilebilir. Haritada hattın alt kısmının da Haydarpaşa Çayırı olarak kaldığı görülmektedir. Haydarpaşa Hastanesi ile Haydarpaşa Vapur İskelesi arasında Mezarlık olarak ifade edilen alanın ise günümüze ulaşmış olan Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı olduğu tahmin edilmektedir.

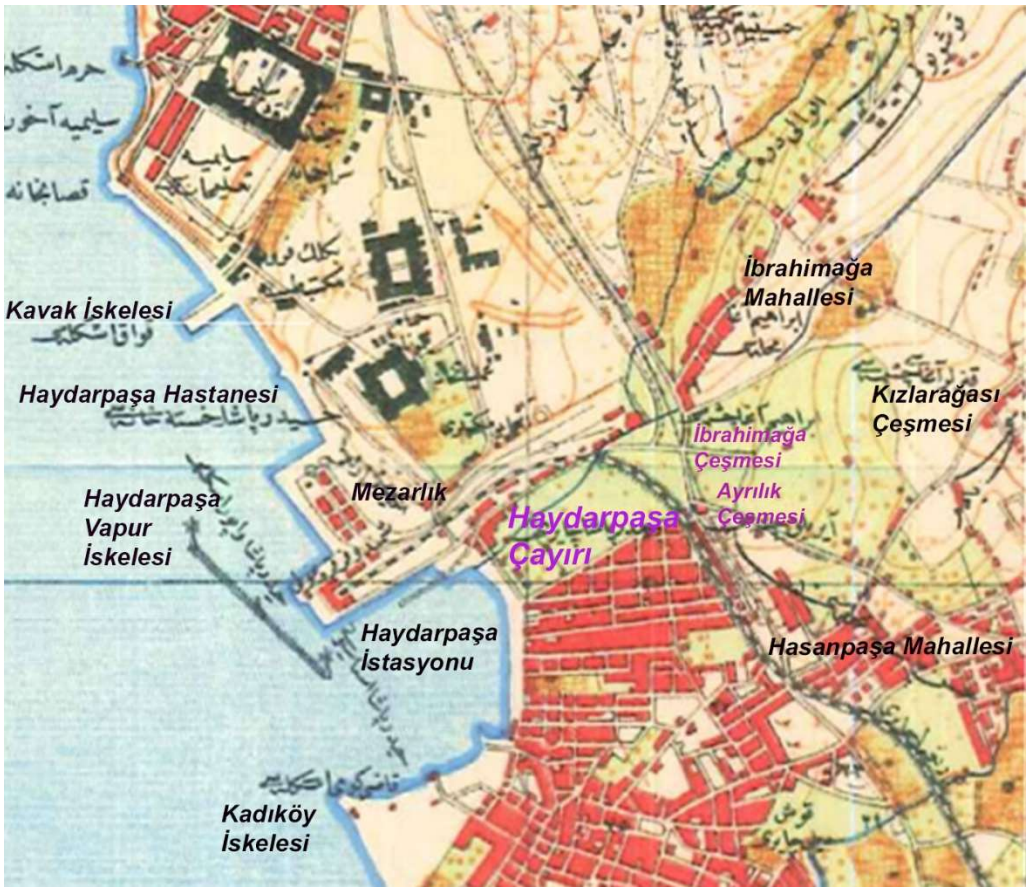

Şekil 5.61 : Erkan-ı Harbiye Haritası'nda çayır ve çevresi (Kubilay, 2010, s.207, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1918 yılına ait Necib Bey Haritası, Haydarpaşa ve çevresinin yerleşim dokusu ve açık alanlarına dair genel bir görünüm sunmaktadır (Şekil 5.62). Haritada eşyükselti eğrilerinden anlaşıldığı üzere eğimin Selimiye semti, Karacaahmed Mezarlığı ve Acıbadem sırtlarına doğru artmakta olduğu görülmektedir. Bu yükseltiler arasındaki düzlük alanlar ise gelişen yol ağlarının hakim olmaya başladığı bir ortamda parçalı olarak görülür. Demiryolu hattının ayırdığı Haydarpaşa Çayırı haritada çayır olarak, üst kesimi ise Ayrılıkçeşme olarak ifade edilmiştir. Ayrılıkçeşmesi'nin bulunduğu alanın geniş bir yeşil alan olarak Haydarpaşa Çayırı'nın kuzeyindeki İbrahimağa bölgesi olduğu tahmin edilmektedir. Çayırın yakın çevresindeki en önemli yerleşim alanı Kadıköy'dür. Burada devam eden yapılaşma ve yerine oturan yerleşim düzeni haritada belirgin olarak okunabilmektedir. Haritadaki "Çayır" yazılı yerin yanındaki ızgara planlı yerleşim (Yeldeğirmeni) ile bu alan arasında keskin bir sınır oluşmuştur. Aynı sınır etkisi, çayır ile Selimiye arasında Ayrılıkçeşmesi'ne doğru uzanan yol aksında da görülür. Haritada kırmızı renli yerleşim bölgeleri ve yeşil dokunun dışında kalan yerlerin boş araziler olduğu tahmin edilmektedir.

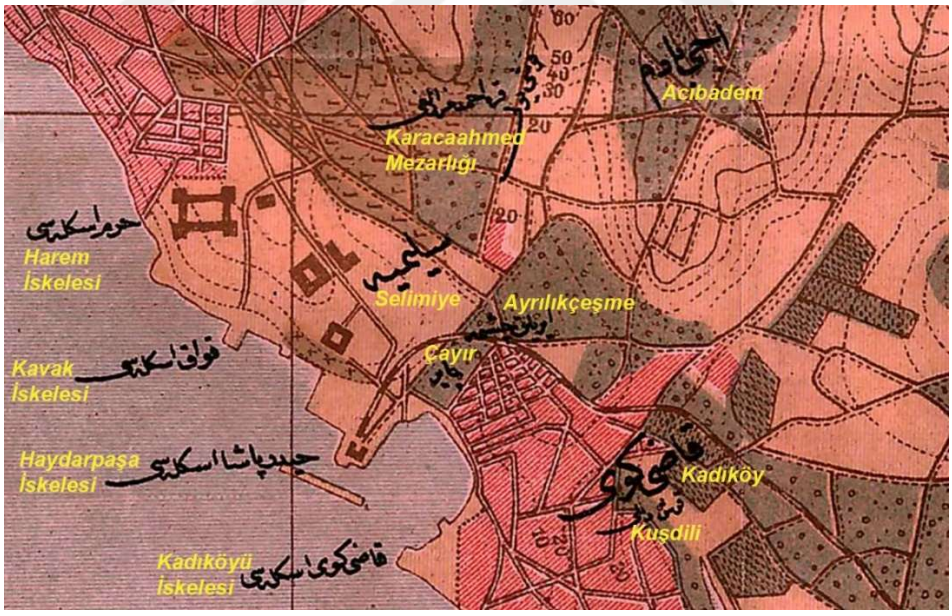

Şekil 5.62 : Necib Bey Haritası (yazar tarafından düzenlenmiştir).

1920'li yıllara gelindiğinde, çayırın yeşil alan olarak varlığını koruduğu anlaşılmaktadır. M. 1922 tarihli Sociate Anonym Ottomane Haritası'nda çayır ve çevresindeki yerleşim düzeni belirgin olarak okunabilmektedir (Şekil 5.63). Haritada, Koşuyolu-Validebağ Yolu ve Hasanpaşa semtine doğru devam eden çayırın sol tarafındaki Talimhane bölgesi, sınırları içindeki hastane ve eğitim yapıları dışında henüz yapılaşmamıştır. Talimhane ile Selimiye Kışlasının Talim Meydanı arasındaki

boş arazide ise ortaya çıkan bazı ara yollar görülmektedir. Bu haritanın daha eski tarihli haritalardan bir farkı, çayırın demiryolu hattı ile Yeldeğirmeni semti arasında kalan bölümünde Haydarpaşa İskelesi'ne doğru bir miktar yeşil alan kaybı yaşamasıdır. Bu durum, literatürde çayırın demiryollarına air tesislere açılmaya başlaması ile açıklanabilir.

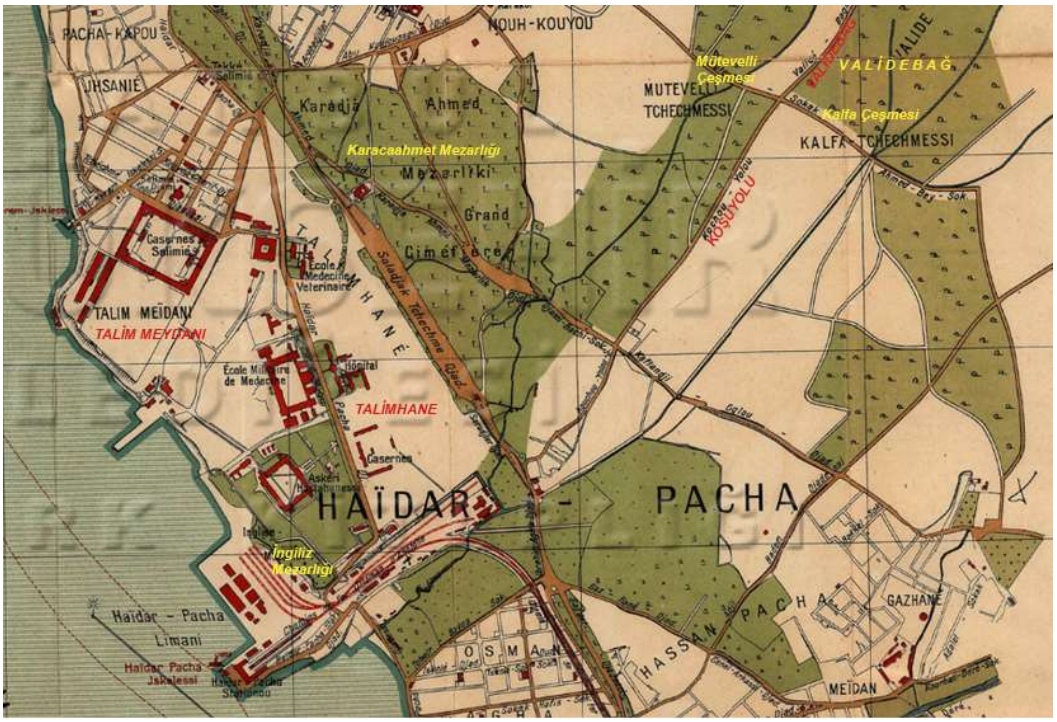

Şekil 5.63 : Societe Anonym Ottomane Haritası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000821, yazar tarafından düzenlenmiştir).

1926-28 tarihli Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi Haritası'nda, Haydarpaşa Çayırı'nın Şimendifer Fabrikası tarafında İbrahimağa kısmı yeşil alan olarak ifade edilmemiştir (Şekil 5.64). Çayır, Bağdad-Karacaahmet Caddesi yönünde Karacaahmet Mezarlığı yanındaki düzlük alanını korumaktadır. Bu durum, İbrahimağa Çayırı'nın yeşil alan özelliğini kaybetmeye başlayarak Haydarpaşa Çayırı'nın giderek parçacıl bir yeşil alana dönüşmesi ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Talimhane bölgesi ise mevcut kamusal yapıların dışında yapılaşmaya açılmamıştır.

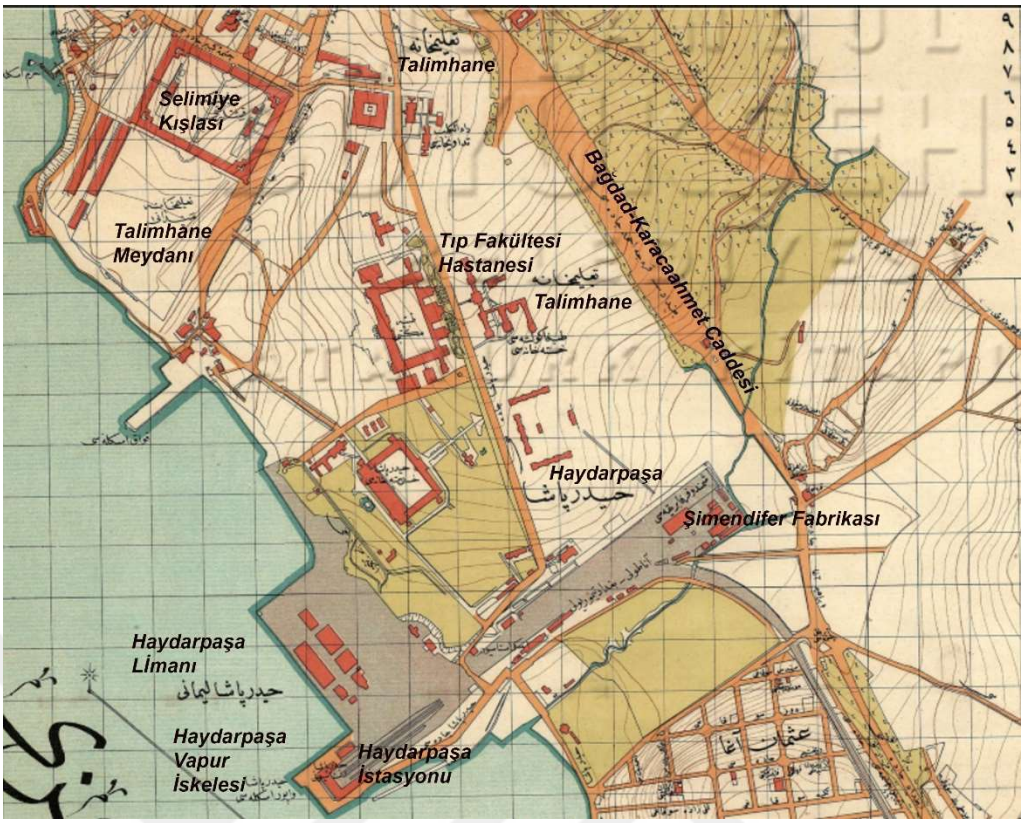

Şekil 5.64 : Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi Haritası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001112, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Tarihi bilinmeyen fakat 20. yy başlarına ait olduğu tahmin edilen Haydarpaşa Limanı ve çevresine ait yapılmış olan bir etüd haritasında, Selimiye Kışlası'ndan Haydarpaşa Limanı'na kadar olan arazi çizilmiştir (Şekil 5.65). Selimiye ve Haydarpaşa semtlerinin bulundukları arazi yapısına bakıldığında, haritada öncelikle detaylı olarak çizilen eşyükselti eğrileri dikkat çekmektedir. Haydarpaşa Askeri Hastanesi önündeki İngiliz Mezarlığı alanının kıyıdan oldukça yüksek bir kotta kaldığı ve aynı şekilde Kışla'nın önündeki talim meydanının kıyıdan yükselen arazi üzerinde konumlandığı görülebilmektedir. Lise ile kışla arasında düzlük sayılabilecek arazinin, deniz tarafında ve Tramvay Caddesi yönündeki askeri yapılarla sınırlandırıldığı yorumu yapılabilir.

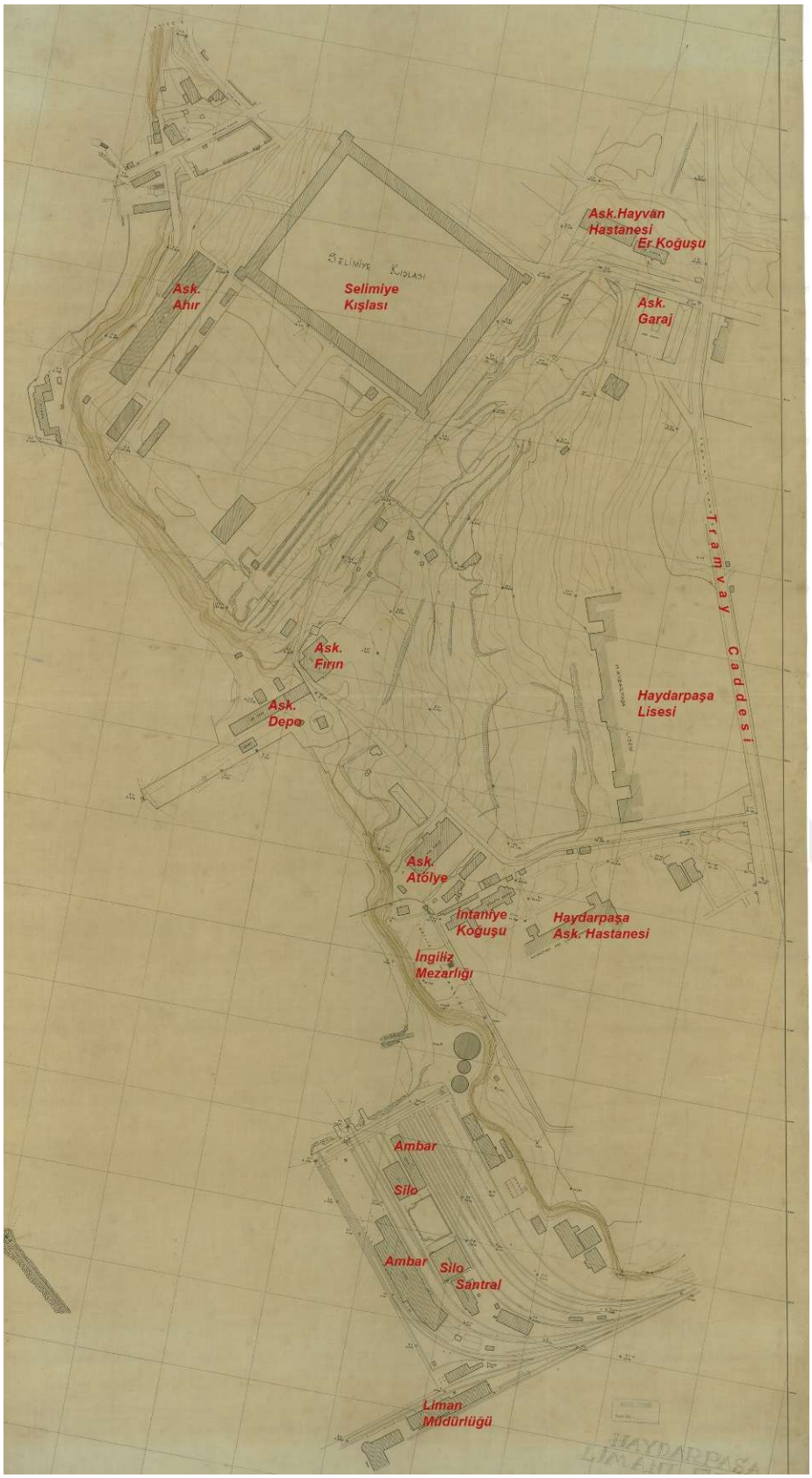

Şekil 5.65 : Haydarpaşa Liman Etüd Haritası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_Gec_000973, yazar tarafından düzenlenmiştir).

1930'lu yıllara gelindiğinde, kentin büyük bölümünün sigorta haritalarını hazırlayan Jacques Pervititch'in Haydarpaşa bölgesine dair planlarının incelenmesi yararlı olmaktadır. 1930 tarihli haritada, Haydarpaşa Çayırı'ndan Acıbadem'e kadar olan alan bölgelere ayrılmıştır (Şekil 5.66). Bu dönemden önceki haritalarla karşılaştırıldığında, yeşil alan dokusunun eskiden daha bütüncül olan çayırdan ayrılarak yeni oluşan adalar içinde kaldığı görülür. Bazı yerlerde ise, özel mülkiyete dahil olarak konak bahçelerinin bir parçası olmuştur. Bu durum, çayırın giderek küçülmesi ve bir bölümünün özel mülkiyet ya da kamu yapılarına ait olmaya başlaması olarak yorumlanabilir.

Haritada çayıra ait arazi parçalarının takribi olarak; kuzeyde 47 numaralı Talimhane bölgesi, 43 numaralı İbrahimağa Mahallesi ile, 34, 37, 38 ve 44 numaralı alanlar olduğu belirtilebilir. Harita, kentsel ölçekte incelendiğinde, çayır ve çevresinde yaşanan en önemli farklılığın gelişmekte olan yol sistemi olduğu tespit edilmiştir. Haydarpaşa Caddesi ve Karacaahmet Caddesi arasında kalan Talimhane bölgesi içinde adlandırılmayan iki yol oluşumu görülmektedir. Çayırın yeşil dokusu ise, giderek kendi içinde parçalara ayrılan yeşil alanlara dönüşmüştür. Bu yeşil alanların bir kısmı haritada ağırlıkla "*verger*" (meyve bahçesi), "*poteger*" (sebze bahçesi) ya da "*Champs cultives*" (ekili alan) olarak yer alırken diğer yerler "*plateau*" (düzlük), "*terrain plat*" (düz zemin) ya da "*Vaste propriéte*" (geniş arazi) olarak ifade edilen düze yakın yeşil alanları kapsamaktadır. Talimhane bölgesine ait 47 numaralı kısımda "*Champs cultives*" (ekili alan) olarak belirtilen alanın adından dolayı bir bostan işlevi görme ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle, eskiden talim yeri olarak kullanılan bu alanın 1930'larda bostana dönüşme ihtimali bulunmaktadır.

Haritada okunabilen bir diğer önemli unsur ise Şeyh Ahmed Deresi'dir. Dere, Haydarpaşa demiryolunun kıyıda başladığı yerden Talimhane ve Karacaahmet Mezarlığı'na kadar devam etmektedir. Bu durum, derenin 1930'lu yıllarda su kaynağı olarak varlığını koruduğuna işaret etmektedir.

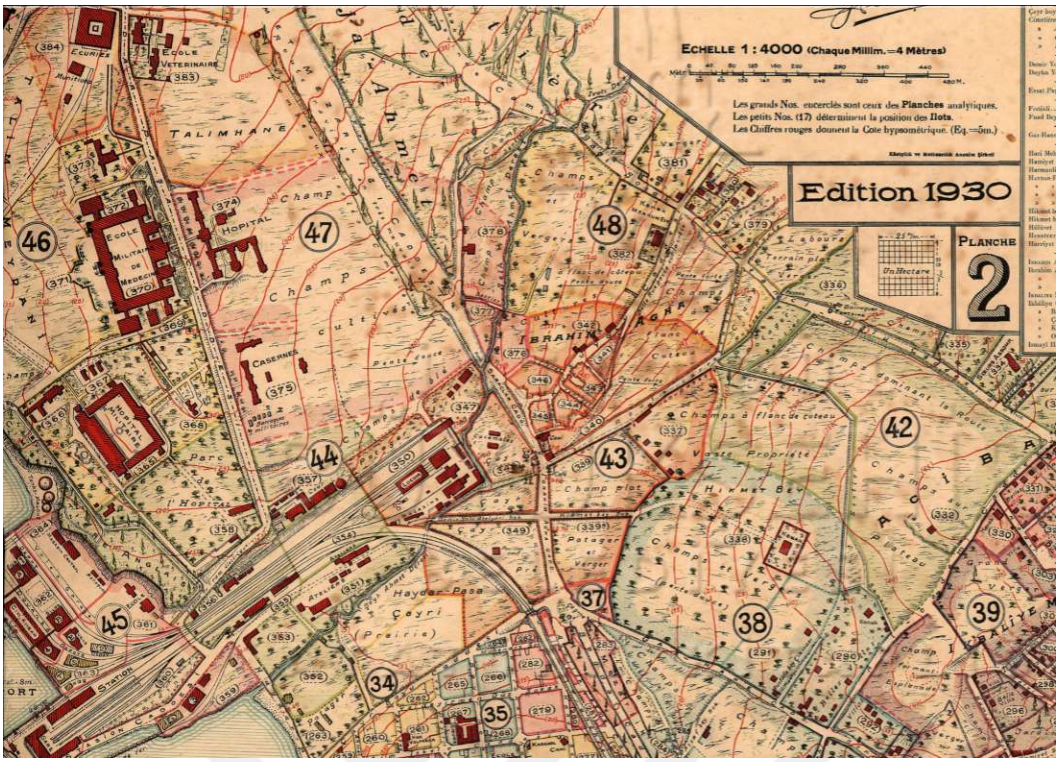

Şekil 5.66 : Pervititch Haritası'nda Haydarpaşa (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001547, Pafta No. 2).

Çayıra daha detaylı bakıldığında, 2 numaralı haritada Haydarpaşa Çayırı (Praire) adıyla belirtilen yerin demiryolu hattı, ilde Haydarpaşa Yolu ve Çayır Boyu Caddesi ile sınırlanan alan olduğu görülür. Bu alanın sahile doğru olan kısmı ise (haritada 352 ve 353 no'lu kısımlar) "*Poteger*" (sebze bahçesi) olarak belirtilmiştir. Mülkiyet açısından, haritanın 38 numaralı kısmında yer alan geniş arazide Hikmet Bey'e ait olduğu tahmin edilen bir konak ve çevresinde "*Champs et Vergers*" (meyve bahçeleri) vardır. Konak ve bahçesi olduğu tahmin edilen bu bölgeye erişilen yolun adı da Hikmet Bey Sokak'tır (Şekil 5.67).

Şekil 5.67 : Çayıra detaylı bakış (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pervititch Haritası, Hrt_001547, Pafta No. 2).

Çayırın yakın çevresindeki yerleşim dokusunu anlayabilmek adına Şekil 5.68'deki 14 numaralı haritayı incelemek yararlı olacaktır. Bu haritada Kadıköy tarafındaki Yel değirmeni bölgesinin bir bölümü, Ayrılık Çeşme Sokağı ve Haydarpaşa Çayırı Sokağı görülmektedir. Arazi yapısı açısından kotlar incelendiğinde, sahilden Uzun Hafız Sokak'a doğru giderek artan bir eğim vardır. Ulaşım açısından, haritada "Yeldeğirmeni Karakolhane Caddesi" üzerinde bir tramvay yolunun çizilmiş olması, ulaşımın farklı bir türünün bölgede işlev kazandığını gösterir. Arazi kullanımı açısından, Yeldeğirmeni'nde görülen bitişik nizam yapılaşma ve belirli yerlerde "Arsa" yada "*Jardin*" (bahçe) olarak ifade edilen yeşil alanlar, yerleşimin çayırdan belirgin olarak ayrıldığını göstermektedir. Haritanın kuzeyinde çayırın bir bölümü ifade edilmiştir. Doğu tarafında ise, demiryolu hattı ve gerisinde günümüzde halen varlığını koruyan mezarlık (*Cimetirie*) yer alır. Yeldeğirmeni'nden mezarlık tarafına erişim, Uzun Hafız Sokak'tan Ayrılık Çeşme Sokağı'na bağlanan bir köprü ile sağlanmaktaıdr.

Yeldeğirmeni içindeki Talimhane bölgesi ve çevresine ait olan Şekil 5.69'daki haritada ise, "Meydan" ifadesi dikkat çekicidir. Bu kavramın kullanılıyor olması bu dönemin kamusal yaşam anlayışı için açık yeşil alanlara ilave olarak meydan kullanımının da işler olma ihtimalini güçlendirmektedir. Meydanın hemen yanında geniş bir arazide "Bostan, Bahçeler" ve Halit Ağa Caddesi'nin güneyinde "Çiçek Bahçesi" bulunmaktadır. Yeldeğirmeni, bitişik nizam yapılaşma düzeni içinde çayırın bir bölümünün yapılaşması sonucunda oluşan bir yerleşim yeri olarak, bu dönemde sınırları içinde bostan ve çiçek bahçesi gibi halen doğal peyzajın parçalarını barındırmaktadır.

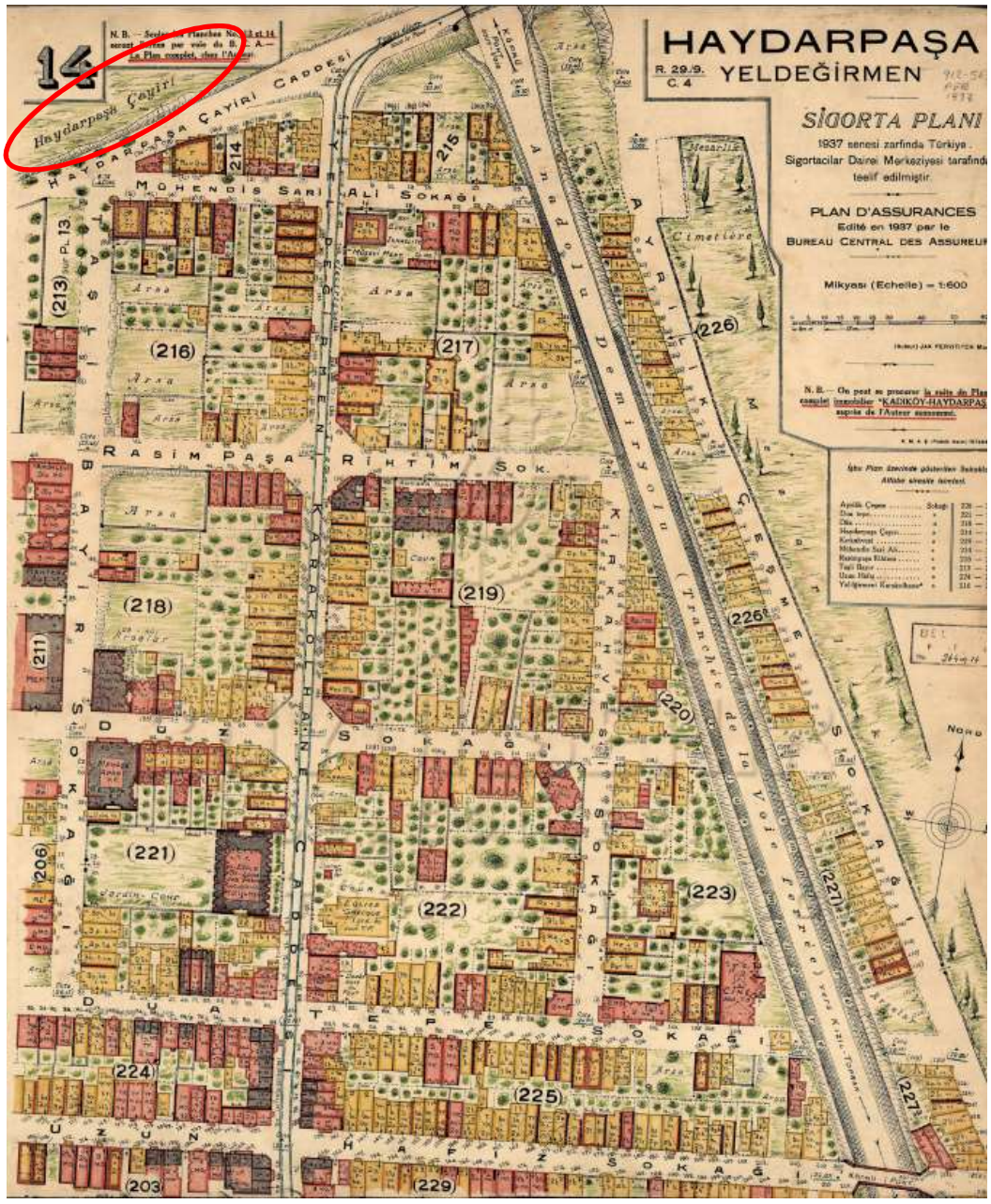

Şekil 5.68 : Çayırın Yeldeğirmeni, demiryolu ve Ayrılıkçeşmesi ile ilişkisini gösterir harita (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pervititch Haritası, Hrt_000585, Pafta No. 14, yazar tarafından düzenlenmiştir).

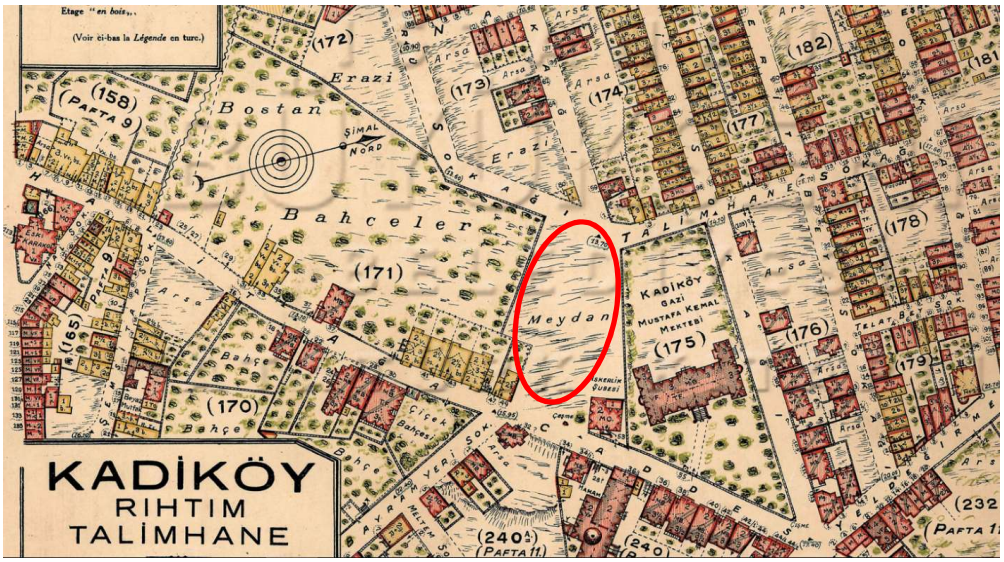

Şekil 5.69 : Talimhane Sokağı ve Meydan (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pervititch Haritası, Hrt_000610, Pafta No.12, yazar tarafından düzenlenmiştir).

5.3 Havuzbaşı Mesiresi (Çengelköy-Üsküdar)

Boğaziçi'nde Beylerbeyi'nden sonra gelen Çengelköy, kuzeyinde Kuleli, doğusunda Güzeltepe Mahallesi ile çevrili, kıyıda korunan geleneksel yerleşim dokusu iç kesimlerde günümüzün yoğun yapılaşma anlayışına dönüşmüş bir yerleşimdir. Çengeköy semtinde bulunan tarihi Havuzbaşı Mesiresi günümüzde "Havuzbaşı Parkı" olarak varlığını devam ettirmektedir. Parkın bulunduğu alan Şekil 5.70'te görülmektedir.

Çengelköy semtinin adına dair rivayetlerin ilki Ortaçağ'da bölgeye "*Sophianai*", kıyısındaki limana ise "*Sophianai Limanı*"[104] denilmiş olmasıdır. Bir diğer varsayım, İnciciyan (1956) tarafından adının buradaki bir kilisenin yaldızlı kiremitli damından dolayı "*Khrisokeramis* (Altın Kiremit)" adını almış olabileceğidir. Celal Esad Arseven "Eski İstanbul" adlı eserinde fetihten önce buraya Bizanslılar tarafından "*Protos Diskos*" adı verildiğinden bahsetmektedir (Koçu, 1971b; Baraz ve Demircan, 2004).

[104] R. Janin, Constantinople Byzantine, Paris 1950, s. 445.

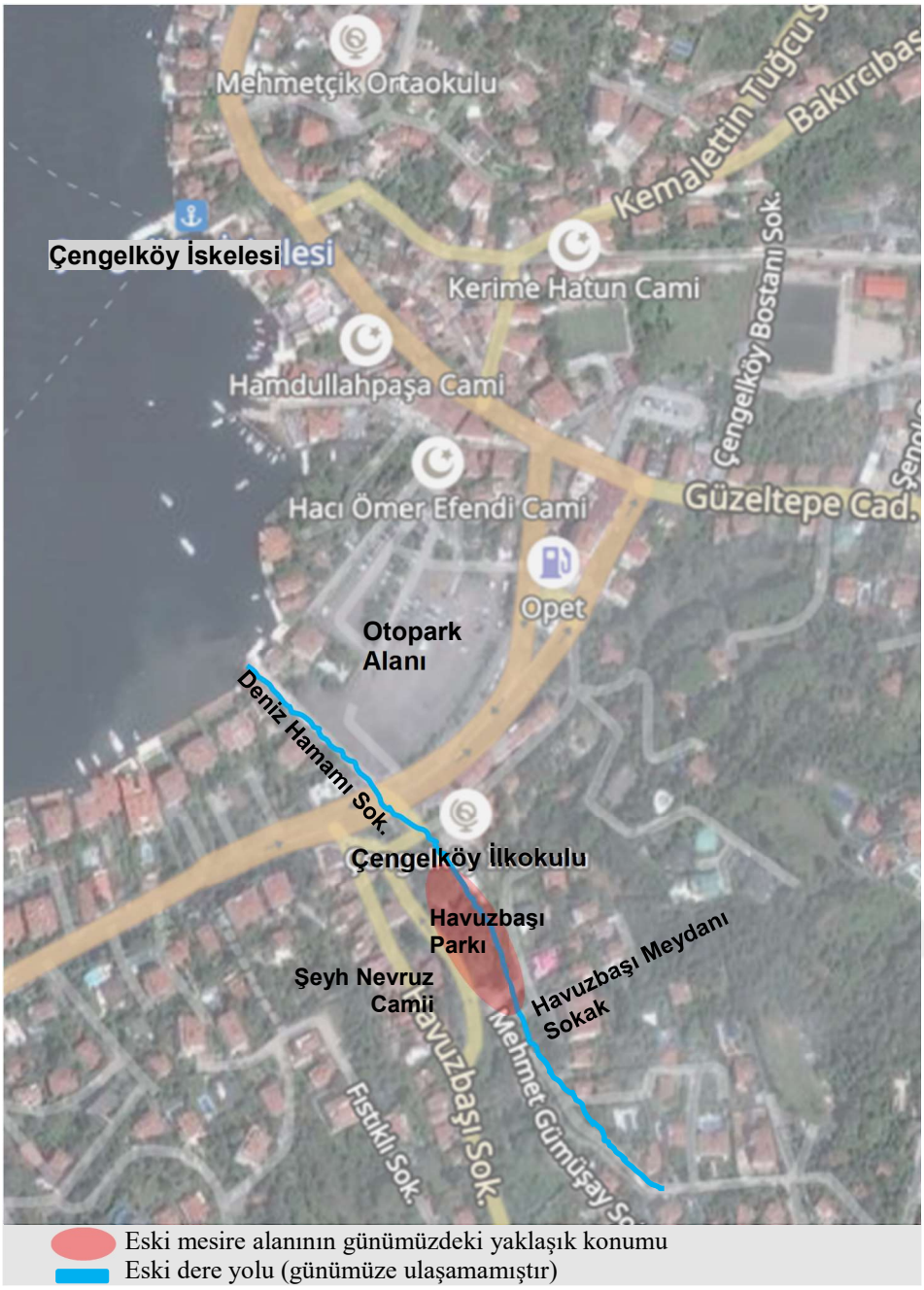

Şekil 5.70 : Havuzbaşı Mesiresi'nin günümüzdeki yaklaşık konumu ve yakın çevresi (Url-37, yazar tarafından düzenlenmiştir).

G.V. İnciciyan (2000)'ın, Boğaziçi Sayfiyeleri adlı eserinde[105] Çengelköy hakkında yazdığı manzumenin bir bölümü, semtin günümüzdeki adını alana kadar geçirdiği süreci anlatır:

[…]
Tarihçilerin dediğine göre
Onun ilk adı "Hriskeramis",
Daha sonra "Cenger" denip
Halkın dilinde Çengelköy oldu.
[…]
Kasım ayında bayram olunca
Tüm kent büyüklü küçüklü koşup gelir
Deniz üstü olur bayram yeri
Toplamak için iri balıkları.
[…]
Eskiden pek tutulmazdı burası
Kuzey havası burada az diye
Kule Bahçesi ve Havuz Başı
Sağda ve solda burayı sevdirdi herkese.
[…]
Ben burada gördüm sokak üzeri,
Bir haç işareti havuz taşında
Anımsayıp ta eski zamanı
Yapılanlardan yalnız bu kalmış. (s. 156, 157).

Yukarıdaki bilgiler dışında, semtin adının eskiden burada gemi çapalarının yapılmasından ileri geldiğine dair varsayımlar da bulunmaktadır. Bu konu hakkında fetihten sonra semtin sahilinde görülen çok sayıda çapadan dolayı buraya "Çengelli Köy" ya da "Çengel Köyü" denildiği ya da bazı kaynaklarda semtin adının "Çenkâr Karyesi" olarak geçtiğine dair bilgiler mevcuttur (Aysu, 1994a).

[105] İnciciyan bu eserini "Bizans Sayfiyeleri" olarak adlandırmıştır, fakat kitabın adı "Boğaziçi Sayfiyeleri" olarak benimsenerek bu adla basımı gerçekleştirilmiştir.

Topografya

Arazi yapısı açısından, kıyıdan hemen sonra yükseltinin arttığı, bölgenin özellikle iç kesimlerinde tepelik alanlar ve vadi yapısının hakim olduğu gözlenmiştir. Vadilerin bir bölümü eskiden yiyecek üretimi yapılan geniş bostanlık alanlar iken, bu alanlar günümüzde terkedilmiş durumdadır (Şekil 5.71).

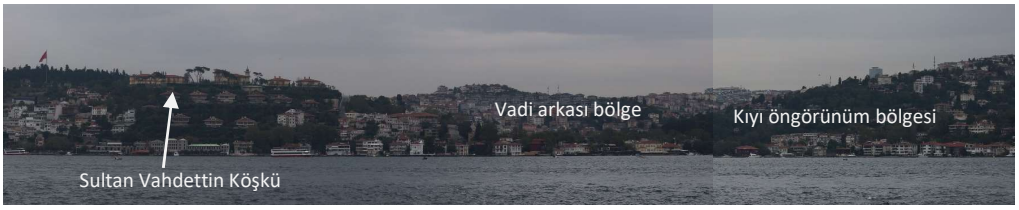

Şekil 5.71 : Çengelköy'ün genel arazi yapısının denizden görünümü (Arın, 2017a).

Eğimli arazi topografyası içinde Çengelköy'ün dikkat çeken en önemli su kaynaklarından biri Bekarderesi'dir. Koçu (1971b), Çamlıca Tepesi ile Çakaldağı eteklerinden çıkarak kıyıya ulaşan derenin semtin içinden geçtiğini, Kavasbaşı Ahmed Ağa'nın suyunun ise İrfan Bağı'ndan künklerle getirilerek köyün meydanına aktığından bahseder. Ayrıca, Çakaldağı yamaçlarındaki kaynaklardan akan sular da semte ulaşmaktadır. Tarihi haritalarda tespit edilen diğer bir dere de, Bekarderesi'nin Bekardere Mahallesi mevkisinde kesiştiği Kireç Ocakları Deresi'dir.

Bekarderesi'nin kenarında yer alan köşkler ile birlikte dere boyunca meyve bahçeleri ve bostanların yer aldığına dair bilgiler (Baraz ve Demircan, 2004)[106], geçmişte bölgenin aynı zamanda bir üretim alanı olduğunu kanıtlamaktadır. İnciciyan (2000)'ın tasvirinde semtin kıyıdaki koyunun büyüklüğü ve vadisinin üretimi bol bir yer olduğu çıkarımı yapılabilmektedir:

[…]
Boğaz üstünde büyük bir koyu var
İstinye'den sonra gelir büyüklükte
Zengin vadisi, ufak bir deresi bulunur
Burada ayvanın en iyisi çıkar.
[…] (s.156).

[106] Rebii Baraz'a ait araştırma notudur (1944).

P. Ğ. İncicyan "18. Asırda İstanbul" adlı eserinde ise, ikinciteşrin ayında mehtapta koyda büyük şenliklerle balık avının yapıldığından bahseder. Kıyı topografyasının yarattığı fiziksel durum insanların eski zamanlarda yapmış olduğu faaliyetleri de şekillendirmiştir.

Ulaşılabilirlik

Boğaziçi yerleşimleri arasındaki Çengelköy'e erişim gözönüne alındığında semt, deniz ulaşımı açısından Üsküdar'dan sonra ikinci sırada gelmiştir. Şirket-i Hayriye vapurlarının sayısında yaşanan artışla Boğaziçi'nin giderek gelişmesi, köylerin büyüyerek İstanbul'un parçası haline gelmeleri önemli bir aşamadır. M. 1853 tarihinde yapılan Çengelköy İskelesi ise, Üsküdar İskelesi'nden sonra ikinci sırayı almıştır (Şekil 5.72). Şirket-i Hayriye'nin H. 1327 (M. 1911) tarihli tatil günü haricindeki sefer tarifesine göre, bir günde köprü'den Çengelköy'e 9, Çengelköy'den köprü'ye ise 10 olmak üzere toplam 19 sefer yapıldığı bilinmektedir (Baraz ve Demircan, 2004).

Vapurların devreye girmesinden önce yaygın olan kayıkçılığın durumuna kısaca bakılacak olursa, arşiv belgelerinden kent genelinde yapılan kayıkçı ve iskele sayımlarına dair bir değelendirme yapılabilmektedir. M. 1752 tarihli sayımda[107] Çengelköy'de sadece müslim kayıkçıların 44, H. 1207 / M. 1792'de[108] müslimlerin 11, gayrimüslimlerin 44 olmak üzere toplam 55 kayıkçı olduğu bilinmektedir. 1802 yılına gelindiğinde ise, yapılan sayıma dair bir arşiv belgesinde[109] Çengelköy Kulebahçesi neferatı olarak belirtilen yerde sadece gayrimüslim olmak üzere 43 kayıkçı ve 9 aylakçı ile toplam 23 adet kayığın; aynı belgede Çengelköy olarak geçen yerde ise 19'u müslim, 4'ü gayrimüslim toplam 23 kayıkçı, sadece müslim olan 4 aylakçı ve toplam 22 adet kayığın olduğu tespit edilmiştir (Ertuğ, 1995).

19. yy'a kadar deniz ulaşımının sağlandığı taşıtlardan biri olan peremelerde kadı hükümleri altında kadın ve erkeklerin birlikte oturmaları yasaktı. Bu yüzyıldan itibaren ise peremelerin yerini pazar kayıklarında bu kural ortadan kalmıştır (Şekil 5.72). Çengelköy için çalışan bu kayıklar, I. Abdülhamid vakfına ait Beylerbeyi ve Istavroz kayıkları olmuştur.[110]Çengelköy'deki Pazar Kayığı Sokağı'ndan sahile doğru

[107] BOA.D.BŞM.3182.1165 15 Safer (M. 3 Ocak 1752).
[108] BOA.A.DVN 881. H. 1207 (M. 1792).
[109] Muallim Cevdet B. 8.29 Zilkade 1216 (M. 2 Nisan 1802).
[110] Pazar kayıkları eskiden bazı kimselerin gelir getirmesi için vakfettikleri ulaşım araçları idi. Boğaziçinde vakfedilmiş birçok pazar kayığı çalışmaktaydı (Baraz ve Demircan, 2004).

inildiğinde eskiden kıyıda bir Pazar Kayığı İskelesi'nin olduğu bilinmektedir (Baraz ve Demircan, 2004).

Şekil 5.72 : 19. yy'da pazar kayığında yolcular (Baraz, 2004, s. 348).[111]

Pazar kayıkları, Cumhuriyet Dönemi'nde esnaf ve köy halkının eşyalarını taşımak için kullanılmaya devam etmiştir. Yerleşimdeki ilk iskele ise, eski kayık iskelesinin olduğu yerde ahşap olarak ve diğer Boğaz iskelelerinden farklı bir üslupta yapılmıştır. M. 1812 tarihli bir bostancıbaşı defterinde Çengelköy'e ait iskele, "Çengel Karyesi İskelesi" olarak yazılıdır. Cadde üzerinden dar bir sokaktan geçilerek ulaşılan iskelenin bulunduğu arazi, M. 1894 yılında Şirket-i Hayriye tarafından satın alınmış ve vapurların yanaşma yeri genişletilmiştir. İskele ise 1990 yılında yeniden inşa edilmiştir (Şekil 5.73 ve Şekil 5.74), (Baraz ve Demircan, 2004; Tutel, 2008).

Şirket-i Hayriye'nin Boğaziçi seferleri başlayıncaya kadar buradaki iskele günümüzde Çınaraltı Meydanı olarak bilinen yerde idi. Halen "Pazar Kayığı Sokak" olarak adlandırılan meydana açılan sokak ile birlikte vapur iskelesi yapıldıktan sonra Bostancıbaşı Defterleri'nde "Kazancıoğlu Meydanı" adıyla bilinen meydanın adı "İskele Meydanı"'na dönüşmüştür (Url-38).

[111] İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi.

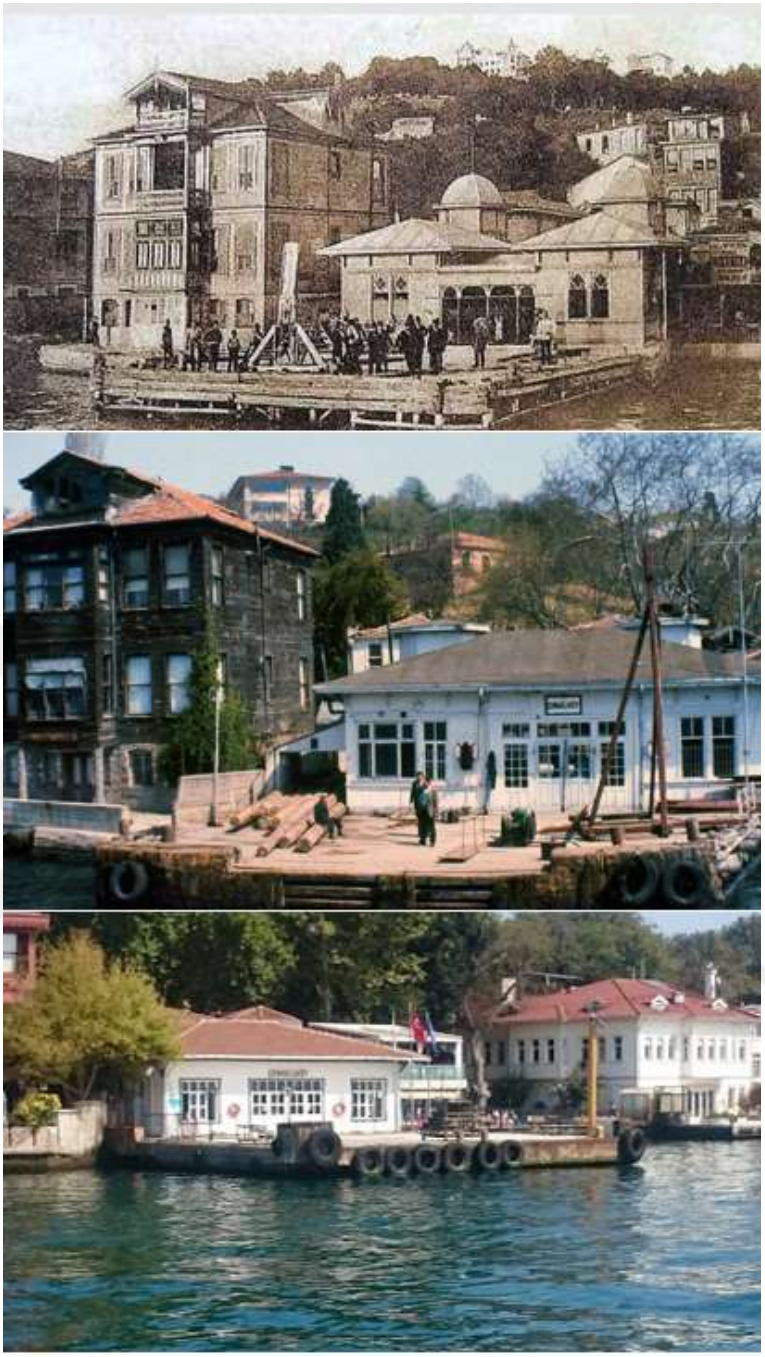

Şekil 5.73 : Çengelköy İskelesi'nin M. 1900'lerin ilk yarısı (üst), 1976 (orta) ve günümüz (alt) görünümü (Url-30, üst; Url-16, orta; Url-23, alt).

Şekil 5.74 : M. 1906 yılında Çengelköy'de kayıklar
(Fotoğraf: Maurica Meys, Url-38).

Şirket-i Hayriye'nin kurulmasından sonra vapurlar Boğaz'ın Anadolu kıyısına erişimi kolaylaştırmıştır. 18 numaralı "Asayiş" adlı Boğaziçi vapuru Çengelköy'den Kuleli'ye doğru sefer halindedir (Şekil 5.75), (Güleryüz ve Yüce, 2002).

Şekil 5.75 : "Asayiş" adlı Boğaziçi Vapuru
(Güleryüz ve Yüce, 2002, s. 36, Fotoğraf: Adil Mustafa).

Boğaziçi köyü olarak deniz ulaşımının temel erişilebilirlik seçeneği olduğu Çengelköy'de, karayolu kullanımına dair denizyolu ulaşımında olduğu kadar yeterli bilgi olmamakla birlikte, H. 1312 (M. 1894) tarihli bir arşiv belgesinde[112] Havuzbaşı Meydanı'ndan başlayarak Beylerbeyi'ndeki karakol binasına kadar olan cadde, şose ve kaldırımların tamiri konu alınmaktadır. 19. yy sonlarına rastlayan bu belgeden,

[112] BOA.ŞD.774/4.1312 Receb 01 (M. 29 Aralık 1894) (Şehremaneti 5).

Çengelköy-Beylerbeyi arasında karayolu ulaşımına dair iyileştirme çalışmalarının yapıldığı anlaşılmaktadır.

Yerleşim Dokusu

Boğaziçi'nde yerleşim açısından 18. yy'dan itibaren değişime uğrayan semtlerden biri olan Çengelköy'ün bu dönem öncesi durumuna kısaca bakılacak olursa, semtte Bizans zamanında sayfiye saraylarının olduğu bilinmektedir.

İskeleden Kule Bahçe'ye doğru Ermeniler, Beylerbeyi'ne doğru Türkler ve iç kesimlerde bahçıvanlık yapan Rumlardan oluşan etnik nüfus yapısı çeşitlilik göstermiştir. Bizans Dönemi'nde dini bir merkez taşıdığı tahmin edilen yerleşimde 15. ve 16. yüzyıllarda sultanlara ait hasbahçeler vardı. Beylerbeyi'ne uzanan Istavroz Bahçesi'nin de etkisiyle Çengelköy'ün ilgi çekici bir yer olduğu bilinmektedir.

17. yy'da padişahların avlanmak, dinlenmek ve yörenin meşhur kirazı ile ayvasını tatmak için sıkça ziyaret ettikleri bir yere dönüşen köyde bu dönemde bir pazar kayığı iskelesi vardı. Bu iskeleden kente dağıtılan yiyecekler ve kentten getirilen mallarla ticaretin aktif olduğu yorumu yapılabilmektedir. Bu yüzyıla dair Kömürcüyan (1952)'ın verdiği bilgiler arasında, yüzyıl sonlarında köyde Rumlar'ın ve az miktarda Yahudi'nin oturduğu yer alır. 18. yy ise, özellikle kıyı şeridi boyunca yapılan sahilsaraylar, yalılar ve camiler ile birlikte Çengelköy'ün diğer Boğaz köyleri gibi değişime girdiği ve geliştiği bir süreçtir. Zengin Ermeni nüfus da ayrıca bu yüzyılın sonlarına doğru kıyıda yer edinmeye başlamıştır. Müslüman devlet adamları, din adamları ile paşaların yalıları ise iskeleden Beylerbeyi'ne doğru sıralanmıştır. Ermeniler'e ait yapıların birçoğu 19. yy'ın ikinci yarısından sonra Osmanlı'ya geçmiştir.

18. yy'da kıyıda yaşanan fiziksel ve sosyal değişimin yanısıra, iç kesimlere doğru yükseltinin arttığı tepelik alanların bir bölümü konut dokusundan tamamen farklı bir alan kullanımı göstermiştir. Tarihi harita analizlerinde ve arşiv belgelerinde bu alanlarda taşocaklarının (kireçocakları) yaygın olduğu tespiti yapılmıştır. Örnek verilecek olursa, Çengelköy ile ilgili Anadolu Ciheti Haritaları'nda görülen dere yollarından biri olan "Kireçocakları Deresi"nin bulunduğu mevkinin alan kullanımı gereği bu adı almış olabileceği ihtimali yüksektir. H. 1173 (M. 1759) tarihli bir belgede

ise[113] Çengelköy'de Arnavutların sahibi olduğu taşocaklarında yakılan kireçlerin esnafa satışı konusunda yaşanan anlaşmazlıklara dair alınan önlemler konu alınmıştır.

19. yy'a gelindiğinde, bu dönemin gelişmelerinden etkilenen semt özellikle yüzyılın ikinci yarısından sonra büyüyerek Rum nüfusun yoğunluğu ile üç mahalleye ayrılır. Yüzyıl başlarında semtte Katoliklerin bulunduğuna dair H. 1248 (M. 1833) tarihli bir belgede[114] bu dine mensup kişilerin Boğaziçi'nde yaşadıkları Çengelköy, Kandilli, Bebek ve Yeniköy'de eskiden satılan ev ve sahilhanelerin sahiplerine iadesi konu alınmıştır. 20. yy'a gelindiğinde, semtin değişmeye başlayan toplumsal yapısı ile köşk ve yalıların sahipleri de değişmeye başlar. Semtteki eğitim yapılarına yönelik bir belgede, bu yüzyıl başında Havuzbaşı'nda "Bedia-i Meşrutiyet" adında bir okul açılması için yapılan girişime dair bilgi[115] bulunmaktadır.

Çengelköy'ün esas değişiminin başladığı 20. yy'ın ikinci yarısında, 1950'lerde tepelik alanlara hızla yayılan yerleşimler mevcut çiftlik ve bahçelerin satılmasına neden olan süreci başlatır. Öte yandan, Üsküdar-Beykoz sahil yolunun yapılması ve Çamlıca ile sağlanan yol bağlantısı erişilebilirliği kolaylaştırmıştır. 1950'lerde Kule Bahçesi'nin arka taraflarındaki İngiliz Ali Bey Çiftliği'nde kurulan bir kooperatif ile buraya ait arsanın sekiz yüz parçaya ayrılarak mahalle oluşumunun başladığına dair bilgiler mevcuttur (Koçu, 1971b; Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Aysu, 1994a).

Çengelköy'ün 1934 yılına dair yerleşim durumu hakkında, ulaşım ve yerleşimin kıyıda Kuleli Caddesi'nden içeriye doğru Kalantor Sokak, Bekardere Sokağı ve Mezarlık Sokakları'na bağlanan ara yollar ile 20. yy'ın ilk çeyreği sayılabilecek bir dönemde geliştiği görülmektedir (Şekil 5.76 ve Şekil 5.77).

Semtin günümüzdeki yerleşim dokusunda tepelik alanların siteler ve dağınık düzendeki konutlarla doğal yapısını kaybettiği, düzlük alanların bir kısmında yeşil alanların boş ve bakımsız kaldığı tespit edilmiştir. Kıyıdaki çarşı dokusu ise denize

---

[113] BOA.C.BLD.14/663.1173 Muharrem 05 (M. 29 Ağustos 1759). Çengel karyesi, Taşlı Burun, Umur Yeri, Darıca ve sair mahallerde sahibleri Arnavud reayalarından olan taş ocaklarında yakılan kireçler, horasancı esnafına alelade fiyatlarla verilirken İstanbul'da vukubulan büyük yangın dolayısıyla Arnavud kireççileri ihtikara teşebbüs edip gaddarlığa başladıklarından İstanbul kadısının mukaddema vazettiği fiyat-ı mukarrere üzerinden kireç vermeğe icbar edilmeleri.
[114] BOA.C.DH.72/3580.1248 Ramazan 07 (M. 28 Ocak 1833).
[115] BOA.BEO.3853/288924.1329 Safer 01 (M. 1 Şubat 1911) Çengelköy'de Havuzbaşı'nda Bedia-i Meşrutiyet adıyla hususi bir mektep açılması. (Maarif).

açılan ara sokakları ile sık ve yoğun ziyaretçi alan, canlılığını koruyan bir alandır (Şekil 5.78).

Şekil 5.76 : Çengelköy vaziyet planı (Koçu,1971a, s. 3823).[116]

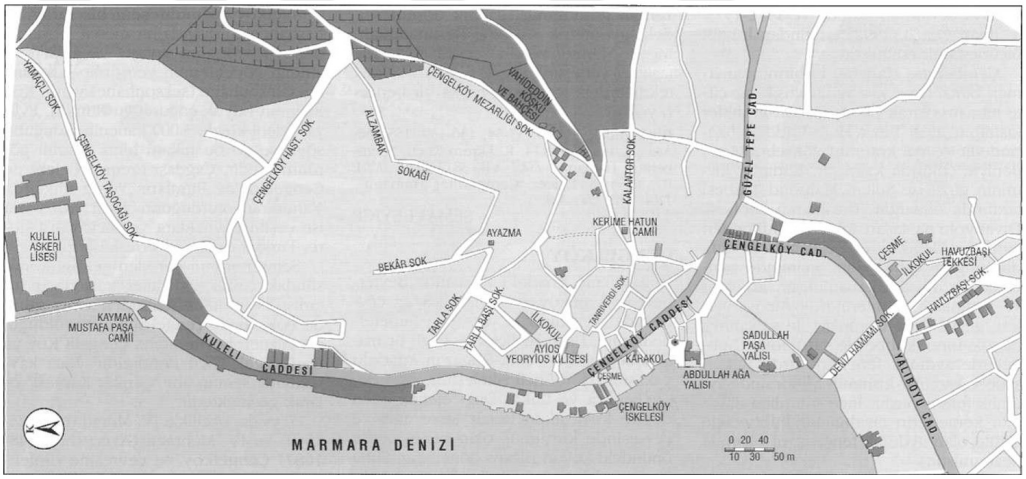

Şekil 5.77 : Çengelköy'ün genel planı (Aysu, 1994a, s. 486).

[116] 1934 Belediye Şehir Rehberi, Pafta 26, Çizim: B.Cantok.

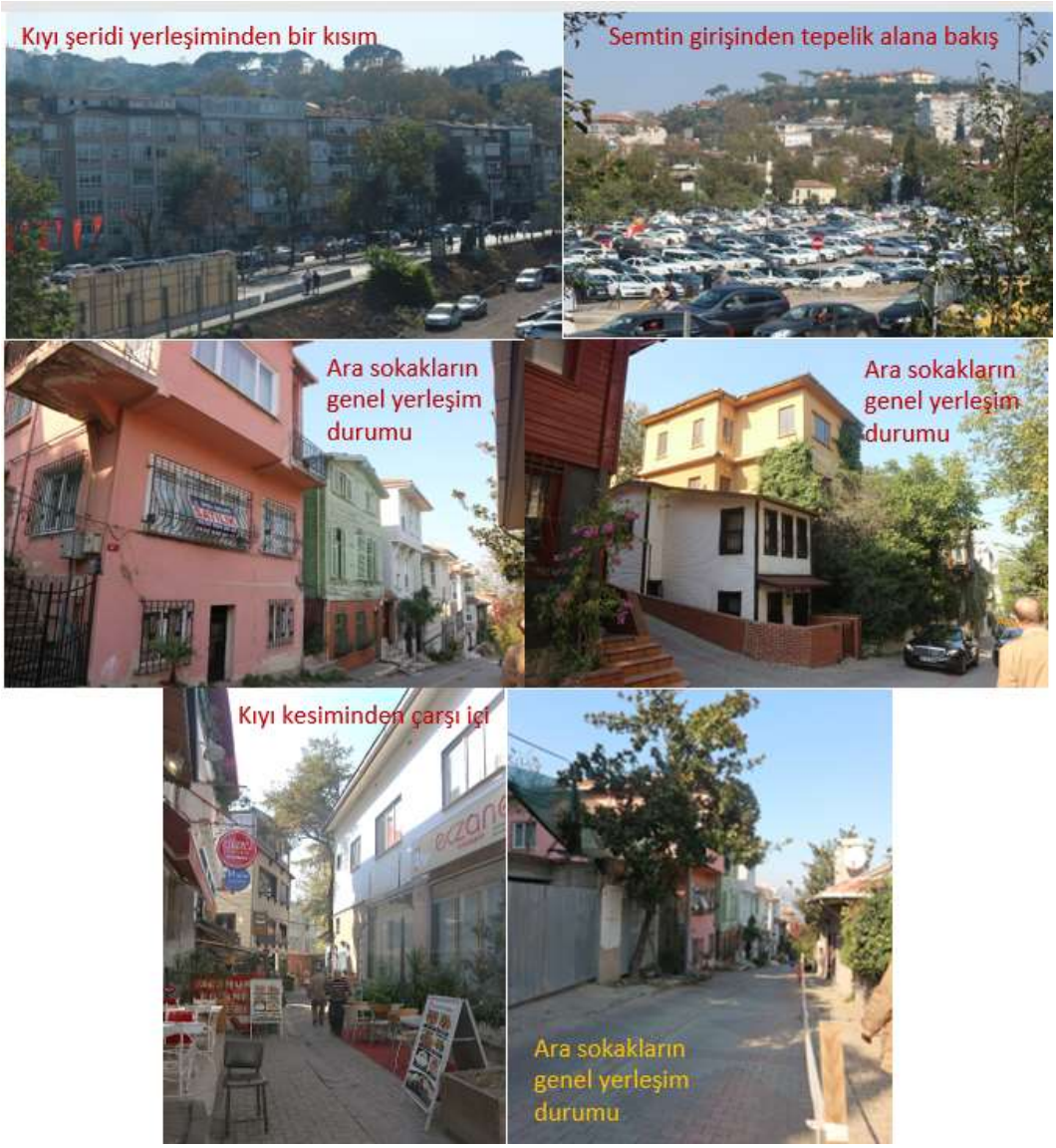

Şekil 5.78 : Çengelköy'ün farklı noktalarından günümüz yerleşimi (Arın, 2017a).

Yeşil Alan Niteliği

Bizans zamanında sayfiye saraylarına evsahipliği yapan Çengelköy, 17. yy'da Üsküdar'dan sonra Boğaz kıyısının en büyük ikinci yerleşimi olmuştur. Bu yüzyıldan itibaren, özellikle kirazı ve ayvası ile meşhur olan köyün geniş bağ ve bahçelerinin yanısıra Çamlıca'ya doğru Çakaldağı mevkisinde armut, dut çeşitleri, Trabzon hurması, erik ve dalbastı denilen kiraz çeşitleri de yetişmekteydi. Boğaziçi'nin bülbül yataklarından biri olarak tasvir edilen Çengelköy, 17. yy'da ormanları ile özellikle IV. Mehmet'in avlanmak için tercih ettiği yerlerden biri olmuştur. İstinye Koyu'ndan sonraki ikinci büyük koya sahip Çengelköy'de Kasım ayının mehtaplı gecelerinde ve yaz mevsiminde mercan, gümüş, ateş ve kılıç balıklarının avlandığına dair bilgiler

vardır. (İnciciyan, 1956; Koçu, 1971b; Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Baraz ve Demircan, 2004).

18. yy'da Lale Devri ile büyük bir gelişme yaşayan Çengelköy, 19. yy'da yerleşimin büyüdüğü, sebze-meyve üretiminin arttığı, özellikle şeftali ve ayvanın ünlendiği ve deniz hamamlarının yapıldığı bir yere dönüşmüştür. 20. yy'a gelindiğinde ise eski cazibesini yitirmeye başlar. 19. yy'da köyün arka taraflarındaki yamaçları ve tepelerin eteklerine kadar geniş düzlükleri kaplayan bahçe, bostan ve çiftlikler vardır. Köyün iç kesimlerinde bazı haritalarda özellikle belirtildiği tespit edilen Hasip Paşa Çiftliği ve içinde Konstantin Ayazması'nın olduğu İngiliz Ali Bey Çiftliği dikkat çekmektedir. Koyun arkasındaki tepede ise Köceoğlu Ailesi'ne ait köşk buradaki önemli bahçelerden birinin içinde bulunuyordu (Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Aysu, 1994a; Evin, 1999).

Semtin ve Boğaziçi'nin bu yüzyıldaki durumuna ışık tutması amacıyla, Edmondo De Amicis (1993)'in M. 1874 yılına dair tasvirleri dikkat çekicidir:

> […] Ortaköy'ün karşısında, Anadolu kıyısında, II.Mehmed'in sahilinde bulduğu eski bir gemi demirine izafeten Çengelköy diye anılan, köşklerle çevrilmiş, rengarenk köy pırıl pırıl göze çarpar ve hemen oradaki yamaçta, zalim bir kıskançlıkla kıvranan IV. Murad'ın çayırlıklardan şarkı söyleyerek geçen neşeli insanların öldürülmesi için emir verdiği hüzünlü beyaz köşk bulunur[117]. (s.384-388).

Çengelköy'ün doğal bitki örtüsü hakkında Evin (1999)'in "Yaşadığım Boğaziçi" adlı eserinde ise bu konuya yönelik yapmış olduğu anlatımlar oldukça aydınlatıcıdır:

> […] bugün gördüğümüz dişbudakların gölgelediği, yerli erkanın uğradığı Alaaddin Bey Yalı Gazinosu […] büyük ağaçların, ince söğüt dallarının altından geçer, çiçeklerin bulunduğu açıklıklara varırdık […] Çengelköy bostanları yamaçlara ve arkadaki tepelerin eteklerine kadar uzanan tüm düzlüğü kaplardı. Baharda şeftali ağaçları tomurcuklanmaya başladığı zaman bostanların kapladığı bütün ova pembeye bürünür, çiçekler açtığı zaman ise yamaçlardan bakılınca ova, lal rengi bir göl gibi görünürdü […] Kışın bostanlar Trabzon hurmalarının turuncu rengiyle dolanırdı. Durgun göl gibi uzayıp giden limonlüfü rengindeki lahana ve karnabahar tarlalarının üstüne parlak ışıklar gibi sarkan hurmalarla, ayvalarla bostanlar, kapkara dalların, kapkara toprağın ve mavimtrak yeşil ve turuncuların, sarıların ahengini sergilerdi […] (s.35, 36).

Yine doğal bitki örtüsü hakkında kişisel belleğe dair Baraz ve Demircan (2004)'ın Prof. Dr. Emre Kongar'ın Çengelköy ile ilgili anılarına yer verdikleri çalışmada, yaz mevsiminde Sultan Vahdettin'e ait köşkün bahçesinde yetişen meyvelerin çeşitliliği hakkında detaylı bilgiler edinilebilmektedir:

> […] bu bahçede, hayatımda ilk kez orada gördüğüm- ve daha sonra hiç karşılaşmadığım- elma büyüklüğünde ceviz veren bir ağaçtan tutun da, erik şeftali, nar, armut, incir ağaçlarının özel türleri sayılamayacak kadar çoktu. Üstelik, ceviz, fıstık çamı ve erik, atkestaneleriyle birlikte köşklerin bütün öteki kesimlerinde de bolca görülürdü […] Fıstık çamlarının ve ıhlamur ağaçlarının çokluğu, kışlık ıhlamur ve dolma fıstığı gereksiniminin parasız sağlanmasına olanak tanırdı […]. (s. 291)

Yeşil alan durumuna dair 19. yy sonlarında semtte dutlukların da hakim olduğu H. 1311 (M. 1893) tarihli bir belgeden[118] anlaşılmaktadır. Çengelköy'de böyle bir alanın gayrimüslüm mezarlığı için tahsis edilemeyeceğinden bahsedilmektedir.

Semt hakkında buraya kadar verilen genel bilgilerden sonra çalışmanın odaklandığı mesire alanı kimliğine değinmek doğru olacaktır. Çengelköy'ün mesire işlevi açısından tarihte bilinir duruma geldiği yer "Havuzbaşı" bölgesidir (Şekil 5.79). Günümüzde bir bölümü mahalle parkına dönüşen bu alanın bulunduğu yerde, Sultan Abdülaziz Dönemi'ne ait havuzların yerinde inşa edilen bir havuz yapısı ve asırlık Çınar ağacı ile birlikte Dişbudak, Servi ve Çam ağaçlarından oluşan zengin bir bitki örtüsü hakimdir (Şekil 5.80). Mesire hakkında Akyavaş (2008)'ın anlatımları önemlidir:

> Çengelköyü'nde Havuzbaşı adında küçük bir mesire vardır. Köy'den Boğaz bütün letâfetiyle görünür. Deniz kıyısında ve dere boyunca birçok tepeler, eteklerinde yine birçok yalı ve köşkler mevcuttur. Havası pek mutedil olan bu köyde Birinci Cihan Harbinde [Harbi'nde] İngiliz Ali Bey Çiftliği denilen yerde bir müddet karagâh kurduğumuz için bu semti iyi bilirim. Tepede servi ağaçlarıyla kaplı büyük bir bahçe mevcut olup bu bahçenin ortasında son Osmanlı padişahı Sultan Altıncı Mehmed'in muhteşem bir köşkü vardır. (s. 133)

[118] BOA.DH.MKT.2064/23.1311 Rabiu'l-ahir 16 (M. 27 Ekim 1893) Çengel karyesinde dutluk adlı mahallin, gayrimüslim mezarlığına tahsisinin düşünülmediği.

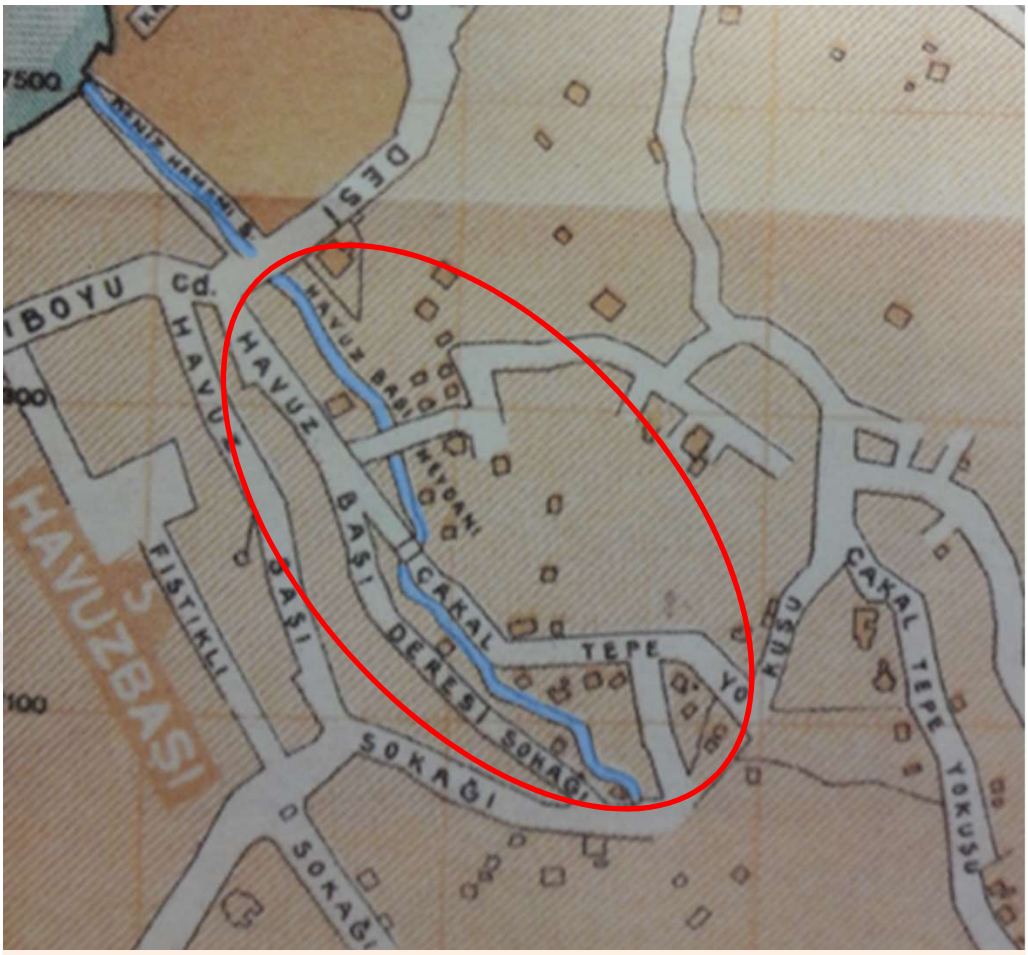

Şekil 5.79 : Havuzbaşı Meydanı (mesire alanı) ve çevresinin 1934 tarihli Şehir Rehberi'ndeki konumu (Baraz ve Demircan, 2004, s. 17, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Mesire çevresi ile ilgili yaşanmış olaylardan biri, buradaki havuzun başında beklemekle görevli Emin Ağa adlı bir bekçinin M. 1863 yılının Şubat ayında Servi ağaçlarını kesmesinin önlenmesi için Beylerbeyi halkının harekete geçmiş olmasıdır. Devlet bu duruma müdahale ederek kesimi engellemiştir. Bu olay, genel bir bakış açısıyla mesirenin ve buradaki havuzun güvenliğinin sağlanması amacıyla bekçilerin görevlendirildiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. H. 1270 (M. 1853) tarihli havuzbaşı bekçiliğine dair bir belge[119] de bu varsayımı doğrular niteliktedir. Ayrıca havuzlardaki suyun işlevsel kullanımı için yapılan bir talebe yönelik de bilgi tespiti yapılmıştır. H.

[119] BOA.İ.DH.286/17971.1270 Rabiu'l-evvel 04 (M. 5 Aralık 1853). Beylerbeyi havuzbaşı bekçiliğine dair.

1271 (M. 1855) tarihli bir belgede[120] Seyid Mustafa Efendi isimli kişinin Beylerbeyi'ndeki sahilhanesi için Havuzbaşı'ndan su aktarılması talebinin uygun bulunmaması geçmektedir. Başka bir bilgi ise, Çengelköy'ün merkezinden uzakta olan Bekardere Sokağı'ndaki bir ayazmanın bulunduğu vadinin Çınar ağaçları arasında yer almasından dolayı halk tarafından "Çınarlı Ayazma" olarak bilinmesidir.

Şekil 5.80 : Havuzbaşı Mesiresi'nin (Havuzbaşı Parkı) günümüz durumu (Arın, 2017a).

[120] BOA.HH.İ.17/20.1271 Zilhicce 17 (M. 31 Ağustos 1855). Meclis-i Muhasebe-i Maliye Azası'ndan es-Seyid Mustafa Efendi'nin Beylerbeyi'ndeki sahilhanesinin suyu az olduğu için civarındaki emlak-ı hümayundan olan Havuzbaşı denen yerden akan suyun aktarılması ve temessük (borç) verilmesi talebinin uygun bulunmadığı.

Havuzbaşı'na adını veren havuz, Çakal Dağı sırtından gelen suyla sırasıyla dolmaktaydı (Şekil 5.81). Mesirenin bulunduğu vadiden denize dökülen Havuzbaşı Deresi ise kıyıda "Çayır İskelesi" ile sonlanırdı. Dere, aynı zamanda Çengelköy ile Beylerbeyi arasında sınır oluşturan doğal bir öğe olmuştur. Zamanla havuzların sinek toplaması üzerine içinin toprakla doldurulduğu ve sularının dere yoluna verildiği bilinmektedir. 18 Mart 1940 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberleri arasında bu mesirenin ihya edileceğine dair bir haber[121] bulunmaktadır (Koçu, 1971b; Baraz ve Demircan, 2004; Url-34).

Şekil 5.81 : Havuzların 2004 yılında (üst) ve günümüz (alt) durumu (Baraz ve Demircan, 2004[122], s. 255, üst; Arın, 2017a, alt).

Baraz ve Demircan (2004)'ın verdiği bilgiler arasında, mesirenin bulunduğu yerdeki Havuzbaşı Meydanı ve çevresinde dik yokuşlı sokaklar bulunduğu yer alır (Şekil 5.82).

[121] Rebiî Baraz araştırmaları, 1944. (Baraz ve Demircan, 2004).
[122] Z.D.-R.B. foto arşivi, 1999.

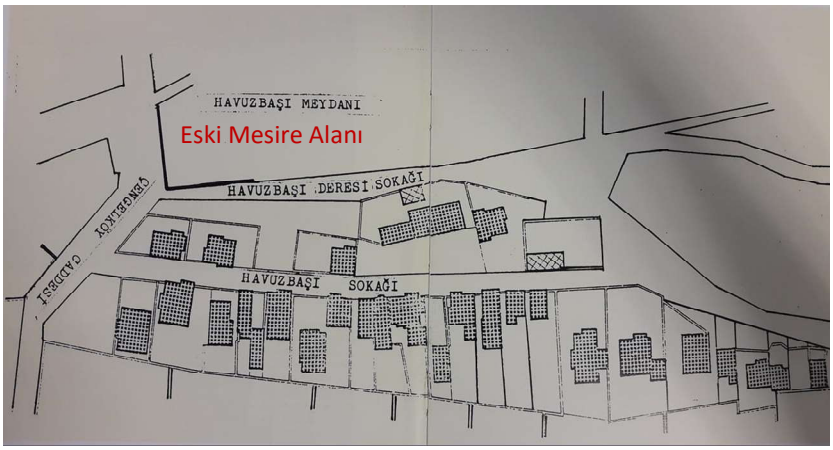

Şekil 5.82 : Mesire alanı çevresindeki sokakların 1952 yılındaki genel durumu[123] (Baraz ve Demircan, 2004, s. 258, 259, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Mesire alanı[124] ise, bu sokaklardan biri olan Havuzbaşı Sokağı'nın Çengelköy sırtlarına doğru dikleşerek Havuzbaşı Deresi ve Çakaltepe Yokuşu Sokakları ile birleştiği taşlar ve otlar arasında sona ermekteydi. Mesirenin yeşil alan olarak tarihteki kullanımı hakkında literatürde kısıtlı bilgilerin yer almasına rağmen, edinilen bilgiler arasında Havuzbaşı'nda eskiden yağlı güreşlerin yapıldığı[125] bilinmektedir. Ayrıca, semt sakinlerinin etnik yapısı gözönüne alındığında, H. 1306 (M. 1889) tarihli bir belgede[126] Çengelköy'deki Aya Pandeli Ayazması'nın özel günü nedeniyle panayır düzenleneceğinden bahsedilmektedir. Panayır yeri kesin olmamasına rağmen, semtte gayrimüslimlerin özel günlerinin açık alanlarda gerçekleştirildiği ve Havuzbaşı Mesiresi'nin bu alanlardan biri olabileceği yorumu getirilebilir. Bir diğer alan kullanımı türü, 20. yy başlarında semt genelinde avlanma faaliyetinin yapılmasıdır. H. 1335 (M. 1917) tarihli bir belgede[127] Çengelköy civarında avlanırken kaza sonucu hayatını kaybeden bir kişi hakkında yapılan soruşturma konu alınmıştır.

[123]Mimar Dilek Naneoğlu'nun "Çengelköy Geleneksel Sivil Mimarlığı Üzerine Bir Araştırma" adlı tez çalışmasından alınmıştır.
[124] M. Rebiî Baraz, Beylerbeyi, C. II, İstanbul 1995, s. 305.
[125] Burhan Felek, Yaşadığımız Günler, 1947, İstanbul.
[126] BOA.DH.MKT.1646/88.1306 Zilhicce 08 (M. 28 Temmuz 1889) Çengel karyesinde Aya Pandeli Ayazması'nın özel günü sebebiyle panayır düzenleneceği. Girid hristiyan ahalisinden ve fukaradan Sisam'a gelenlerin iskan ve iaşelerine teşebbüs başlandığı. Sırp Hükümeti'nin Niş'te ahaliyi silah altına davet ederek bazı askeri tedbirler aldığı.
[127] BOA.DH.EUM.3.Şb 19/38.1335 Rabiu'l-ahir 15 (M. 8 Şubat 1917) Çengelköy civarında avlanırken Mustafa Bey tarafından kazaen öldürülen Dereağanço hakkında yapılan tahkikatın memurin-i adliyeye gönderildiği.

Çengelköy'ün, İstanbul tarihinde gıda üretimi yapılan önemli bir yer olması ve Havuzbaşı Mesiresi'nin bulunduğu yer olmasının yanında, geniş bir alana yayılı olan ve yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişe sahip olan Çengelköy Mezarlığı da önemli bir yere sahiptir. Yenimahalle semtinin üstündeki mezarlık alanı Kemalettin Tuğcu Sokağı boyunca üç bölüm halindedir (Koçu, 1971b; Baraz ve Demircan, 2004). Eski mesirenin bulunduğu alandaki park, çok sayıda anıt ağacın (Çınar, Dişbudak, Servi) gölgesi altında varlığını devam ettirmektedir. Bitki dokusunun oluşturduğu mekan hissi ve insan ölçeği ile arasındaki fark, mesirenin geçmişteki varlığını güçlü bir şekilde hissettirmektedir (Şekil 5.83).

Mesirenin günümüzdeki durumu incelendiğinde, eskiden kıyıya kadar ulaşan mesire alanının küçülerek bir mahalle parkına dönüştüğü tespit edilmiştir. Park çevresindeki dik sokaklar ve az katlı ahşap-betonarme evler semtin köy dokusunu halen yansıtan önemli öğelerdir. Kıyıda inşa edilen geniş dolgu alan ve üzerindeki otopark alanı Beylerbeyi yönünden gelişte Çengelköy'ün giriş noktası olarak algılanabilmektedir. Bu alan, eskiden Havuzbaşı Deresi'nin denize ulaştığı mevki olarak ta önem taşıyan fakat yeşil alan kimliğini ve değerini yitirmiş bir yere dönüşmüştür. Çengelköy Caddesi'nden içeriye doğru çıkıldığında başlayan park alanı Mehmet Günşiray Caddesi yanından artan hafif eğimli arazi yapısı boyunca yükselerek setli havuzlarla son bulur. Eski mesirenin bir parçası olan havuzların devamındaki küçük meydanlık alan ise günümüzde araçların park yeri olarak kullandığı atıl ve bakımsız bir yerdir. bu meydandan yukarı doğru eğim dikleşerek yerini yokuşlu sokaklar ve konut alanlarına bırakır (Şekil 5.84). Genel bir bakışla semt, kıyıdan tepelik alanlarına doğru hız kazanan yapılaşma faaliyetleri ile yeşil alanlarını büyük ölçüde kaybetmiştir.

Şekil 5.83 : Eski mesire alanındaki parkın günümüzdeki bitki dokusu (Arın, 2017a).

Şekil 5.84 : Parkın Havuzbaşı Meydan'ından görünümü (Arın, 2017a).

Mimari Eserler

Çengelköy'ün, varlığını kısmi olarak koruyan tarihi mesire alanı ve gıda üretimi potansiyeli olan bostan alanlarının azalmasına rağmen, farklı dönemlere ait mimari eserlerin büyük bölümü günümüzde varlığını korumaktadır. Havuzbaşı'na adını veren havuzun orijinal yapısı günümüze ulaşamamış olsa da, bulundukları yerde inşa edilen setli havuzun, alanın tarihi kimliğini hatırlatması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Mesire çevresi ile birlikte semt genelindeki mimari eserler hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır. İnciciyan (1956)'ın verdiği bilgiler arasında, Aya Yorgi Kilisesi'nin bulunduğu sokağın sırasında haç işaretiyle bezeli bir taş havuz olduğu yer alır. Bu bilgi, mesirenin yakınlarında Bizans'a ait kalıntıların olduğunu kanıtlayan bir durum olarak değerlendirilebilir. Mesirenin denize ulaştığı alanın geniş ve güzel bir vadi olduğu ve kıyıda "Çayır İskelesi" ile sonlandığı da diğer önemli bilgiler arasındadır.

Eldem (1976), mesire alanındaki havuz ile I. Abdülhamid zamanından kalan bir oturma sofası grubunun birarada olmasının kullanışlılığına değinmektedir. Günümüzde sofa yapısına dair bir iz kalmamıştır.

Mesire yakınındaki diğer bir mimari yapı ise, Havuzbaşı Mahallesi'nin güneyinden Beylerbeyi Korusu'nun kuzey yamaçlarını izleyerek Çamlıca'ya doğru dik bir yokuşla çıkan Havuzbaşı Sokağı'nın altında kalan Mehmet Günşiray Sokağı'ndaki Şeyh Nevruz Camisi'dir (Şekil 5.85). Bazı kaynaklarda "Afgani Kalenderhanesi" ya da "Özbekler Tekkesi" olarak geçen caminin 19. yy'ın üçüncü çeyreğinde inşa edildiği tahmin edilmektedir. Caminin bulunduğu sokak boyunca çoğu restore edilen eski ahşap ev ve konaklar sıralanmaktadır. Mimari yapı açısından semtin Boğaziçi köyü niteliğini yansıtan bu yapılar korunması gereken değerlerdir. Denize doğru uzanan Deniz Hamamı Sokağı ise, bölgede eskiden kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı sokaklardan girilen iki ayrı deniz hamamının bulunduğu doğrulayan bir akstır (Konyalı, 1976; Aysu, 1994a; Url-34).

Şekil 5.85 : Şeyh Nevruz Camisi (Arın, 2017a).

II. Abdülhamid Dönemi'nde imar faaliyetleri hız kazanan Havuzbaşı Mahallesi'nde, 19. yy'ın ikinci yarısında mesirenin yakın çevresindeki bir saltanat konağının tamir edildiği, yakınlarında bir bir kahvenin genişletildiği ve bir okul inşası için arazi tahsis edildiği bilinmektedir. Tamir edilen konağın yanısıra, Havuzbaşı'nda "Nevruz Bahçesi" denilen yerdeki büyük bir Fıstık ağacından adını alan Fıstıklı Köşk'ün de

Boğaziçi'ne hakim bir konumda olduğu bilinmektedir. Bunların dışında kahvehane, okul ve karakolhane gibi yapıların varlığı Havuzbaşı'nın bu dönemde yerleşim yeri kimliğinin geliştiğine işaret etmektedir. Ayrıca, Havuzbaşı Meydanı'ndan başlayarak Beylerbeyi'ndeki karakolhaneye kadar olan yolların şose ve kaldırım tamirleri de bu dönemde yapılan çalışmalar arasındadır (Url-34).

Arşiv belgelerinde Havuzbaşı yakınlarındaki mimari öğeler hakkında önemli detaylara ulaşılabilmektedir. H. 1318 (M. 1900) tarihli bir belge Havuzbaşı'ndaki kahvenin genişletilmesine dair bir defteri[128] içermektedir.

Bir diğer belgede ise, semtteki mimari yapılarla bağlantılı ilginç olaylara rastlanmaktadır. H. 1337 (M. 1919) tarihli bir belgede[129] Çengelköy Rum Kilisesi'nde, bir okulda ve mezarlıkta saklanan silahlar konu alınmaktadır.

Yapılan araştırmalarda, Havuzbaşı Mesiresi'ndeki mimari eserlere ilave olarak Çengelköy semtine dair çok sayıda ayazma, kilise, çeşme, köşk, okul ve benzeri unsurun olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, semtin sahip olduğu mimari eser potansiyelini özet niteliğinde ortaya koymak adına semt genelindeki kilise ve ayazmalar Çizelge 5.4'te; "dini yapılar", "su yapıları", "saray-kasır ve köşkler" ve "diğer yapılar" olmak üzere yapılan bir sınıflandırma ise Çizelge 5.5'te yer almaktadır.

Çizelge 5.4 : Çengelköy'deki ayazmalar (İnciciyan, 1956; Koçu, 1971b; Aysu, 1994a; Baraz ve Demircan, 2004'ten derlenmiştir).

Ayazmalar	Kiliseler
Aya Panteleimon Ayazması (Meserret Sokak) 1287/1870	Aya Panaia Kilisesi
Aya Marina Ayazması	Ayi Pandeimon Kilisesi (İskelenin karşısındadır) (M. 1830'da Bizans manasırının yerine yapılmıştır)
Aya Haralambos Ayazması (Lekeci Nuri Sokak-Boşnak Yanko nun bahçesindedir)	
Aya Kostantinos Ayazması – İngiliz Ali Bey Çiftiliği'nin arkasındadır.	
Ayios Dimitros Ayazması	

[128] BOA.HH.d.27256.1318 Safer 19 (M. 18 Haziran 1900) Beylerbeyi Havuzbaşı'ndaki kahvenin genişletilmesi ile ilgili defter.
[129] BOA.DH.İ.UM.19/08.1337 Zilkade 19 (M. 16 Ağustos 1919).

Çizelge 5.5 : Havuzbaşı Mesiresi çevresindeki mimari eserlerden bazıları (Koçu, 1971b; Konyalı, 1976; Baraz ve Demircan, 2004'ten derlenmiştir).

Dini Yapılar (Cami, Tekke, Mescid ve Namazgahlar)	Su Yapıları (Çeşme, Hamam ve Sebiller)	Saraylar, Kasır ve Köşkler	Diğer Yapılar (İskeleler, Karakolhaneler, Mektepler)
Şeyh Nevruz Tekkesi (Kadiri Tekkesi ya da Bedevi Tekkesi Mescidi-Havuzbaşı Dere Sokağı'ndadır)	Sultan II. Mahmud Çeşmesi (M. 1832)	Vahid-üd-din Köşkü (Köçeoğlu Agop adında bir Ermeni tarafından yaptırılmıştır)	Çengelköy Karakolhanesi (H.1258/M. 1842) (günümüzde, yerinde polis karakolu vardır)
Hamdullah Paşa Camii (M. 1820'lerde inşa edilmiştir)	Hacı Hanım Çeşmesi (M. 1831-Çengelköy İlköğretim Okulunun yanındadır)	Abdullah Paşa Yalısı	Çengelköy İskelesi[130] (Önceden İskele Camisi önündeydi)
Hacı Ömer Camii[131]	Bekarderesi Sokağı Çeşmesi	Selim Paşa Yalısı (Havuzbaşı'ndadır)- 18. yy a aittir, haraptır fakat Boğaziçi'nin son ayakta duran çağlayanlı havuzlu bahçesi kabul edilir)	
Bedevi Dergâhı (1283 /1866)[132]	Ahmed Ağa Çeşmesi (M. 1854)		
	Kavasbaşı Ahmed Ağa Meydan Çeşmesi (M. 1853-1854)		
	Hacı Hanım Çeşmesi (M. 1831/32)		
	Çengelköy Hamam Çeşmesi (M. 1862/63)		

[130] 19. yy'a ait bostancıbaşı defterlerinde Çengel Karyesi İskelesi olarak geçmektedir.
[131] Caminin tarihinin 15. yy'a kadar uzandığı tahmin edilmektedir. H. 1312 (M.1894) yılında tamir edildiğine dair bir bilgi mevcuttur (Konyalı, 1976).
[132] II. Abdülhamid tekkenin gelir vakfına ayda 250 kuruş gelir ilave ederek tekkenin harem dairesini yaptırmış, semahane ve başka yerlerini de tamir ettirerek tefrişini yaptırmıştır (Konyalı, 1976).

Günümüzde semt genelinde varlığını koruyan ve yukarıdaki çizelgelerde yer verilen mimari eserler önem teşkil etmektedir (Şekil 5.86 ve Şekil 5.87).

Şekil 5.86 : Çengelköy'deki mimari eserlerden bazıları (Arın, 2017a).

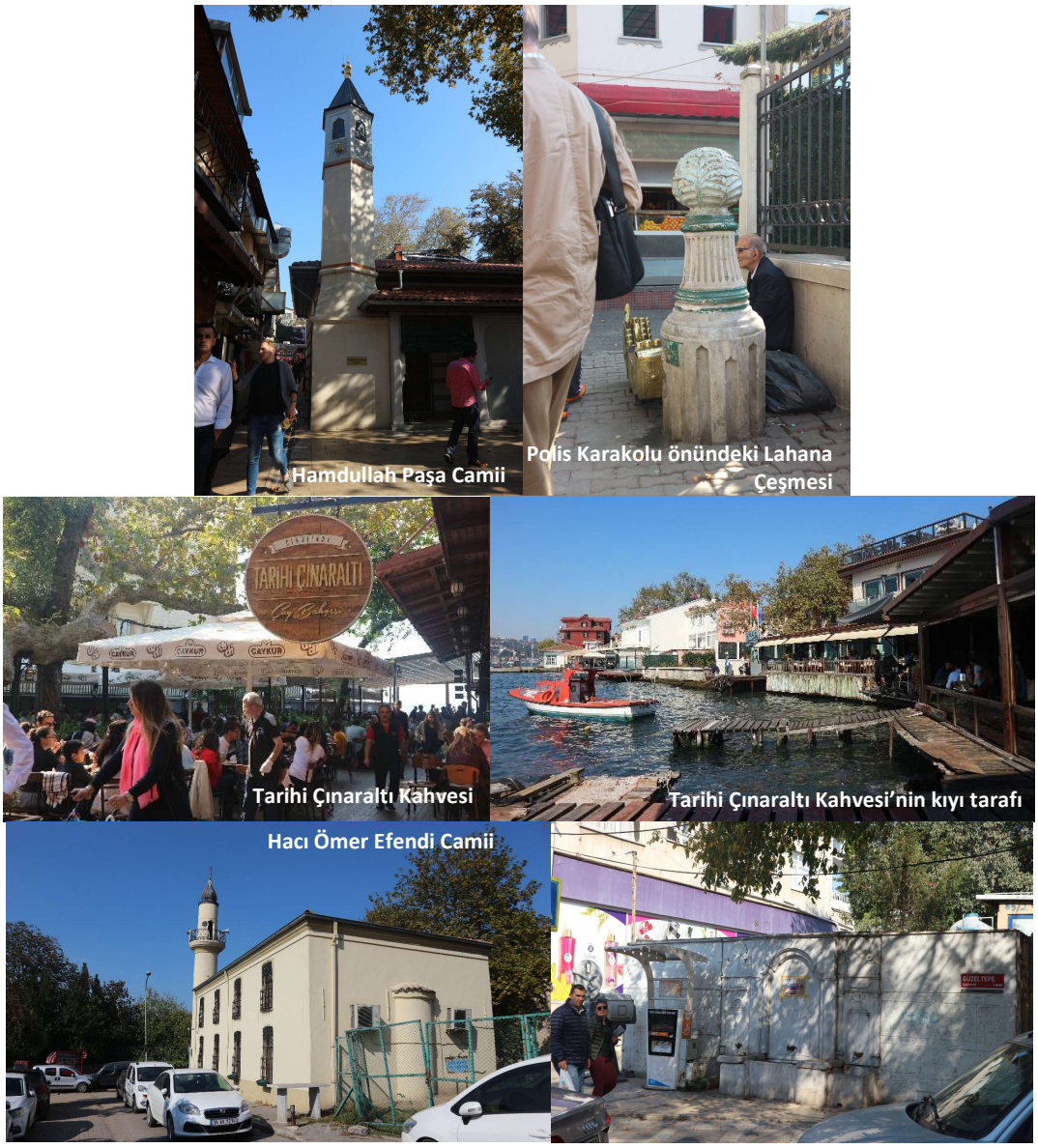

Şekil 5.87 : Çengelköy'deki mimari eserlerden bazıları (Arın, 2017a).

Havuzbaşı Mesiresi, eski mesire kimliğini park olarak devam ettirebilmiş ve bir bölümü yok olmasına rağmen tarihi yeşil alan değerini anıt ağaçlarının varlığıyla koruyabilmiş Anadolu Yakası'nın ender mesirelerinden biridir. Bu niteliği ile çevresinde korunan tarihi yerleşim dokusunun yarattığı sakinlikle insanlar tarafından piknik, dinlenme ve benzeri rekreasyonel gereksinimleri karşılamak amacıyla ziyaret edilmektedir. Mesirenin tarihsel süreçte geçirdiği değişim aşamaları Şekil 5.88'de yer almaktadır.

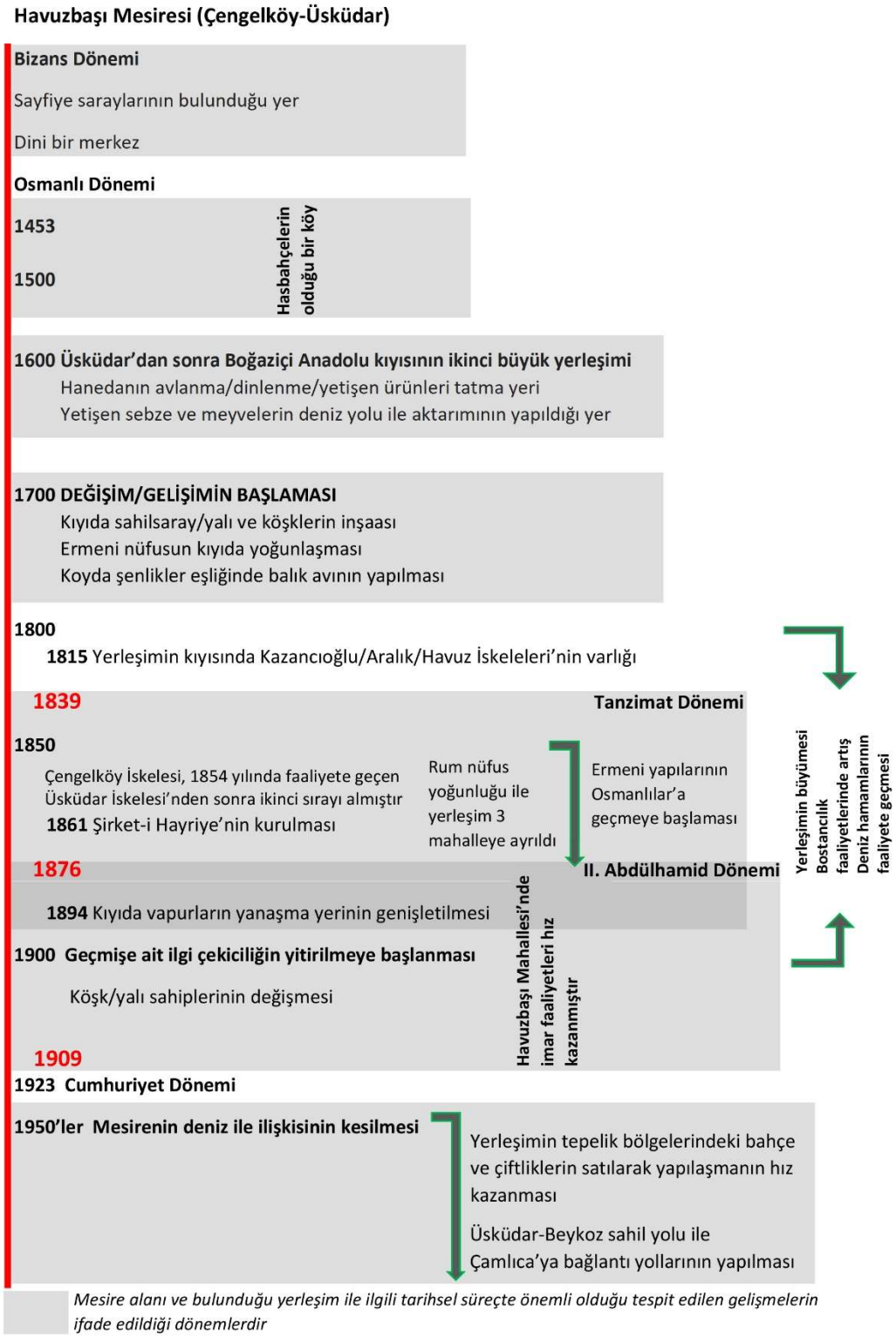

Şekil 5.88 : Havuzbaşı Mesiresi'nin tarihsel gelişim süreci[133] (Arın, 2018).

[133]Tablonun hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Kömürcüyan, 1952; İnciciyan, 1956; Kayra ve Üyepzarcı, 1993; Koçu, 1971b; Aysu, 1994a; İnciciyan, 2000; Baraz ve Demircan, 2004; Tutel, 2008; BOA.C.DH.72/3580.1248 Ramazan 07 (M. 28 Ocak 1833).

Haritalar

Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, yerleşime ait dikkat çeken konulardan biri topografyada kıyıya yakın yerlerde hakim olan büyük Müslüman Mezarlığı (*Cimeterié Turc*)'dır (Şekil 5.89). Ağaç kümeleriyle birbirinden ayrılan mezarlık, haritanın Çengelköy için kapsadığı sınırlar dahilinde düzlük yerler olarak 19. yy başında yerleşimin arazi kullanım türü hakkında bilgi verebilmektedir. Kıyı şeridi boyunca sıralanan yapılar ve Beylerbeyi'nden doğru uzanan Yalıboyu Caddesi Çengelköy'de de devam eder. Kıyıdan mezarlığa uzanan bazı ana yollar etrafında oluşan yapılaşma dağınık düzende ve köyün Üsküdar tarafına göre giriş noktası denilebilecek alanlarına yayılmıştır. Haritada kıyı kesiminde bir Cami (*Mosque*) vardır. Caminin biraz ilerisinde denizden içeriye uzanan dere hattı görünür.

Şekil 5.89 : Kauffer Haritası'nda Çengelköy
(Gallica Dijital Kütphanesi Arşivi, KD236ABBA4,yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1851-52 tarihli Moltke Haritası'nda, Çengelköy'ün topografik yapısı daha belirgin görülebilmektedir (Şekil 5.90). Kıyıdan itibaren yerleşimin yüksek rakımlı noktalarına uzanan dere aksı çevresinde noktalı olarak ifade edilen düzlük alanın eski mesire alanı olduğu tahmin edilmektedir. Yerleşim ve yol dokusu yüzyıl ortalarında henüz tam gelişmemiş olup, yapıların dere boyunca kıyıdan içeriye doğru genişlediği görülmektedir. Sahil şeridi boyunca yapılaşma devam etmektedir.

Şekil 5.90 : Moltke Haritası'nda Çengelköy'ün topografik yapısı
(İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000483, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy başlarında Çengelköy'ün genel yerleşim durumu M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda okunabilmektedir (Şekil 5.91). Haritada kırmızı taralı bölge Çengelköy'ün, kıyısında iskele ve özelikle belirtilen Sadeddin Paşa Yalısı ile birlikte içeriye doğru genişleyen yerleşim sınırlarını ifade eder. Bir önceki haritaya nazaran yerleşimin 19. yy'ın ikinci yarısında hızla geliştiği görülür.

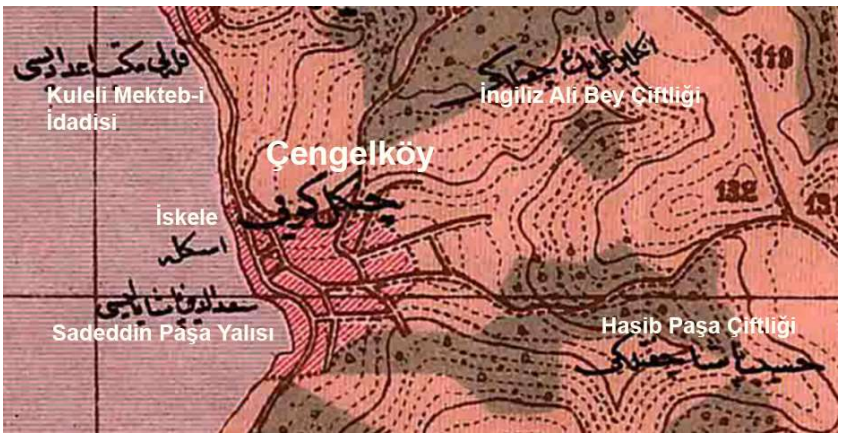

Şekil 5.91 : Necib Bey Haritası'nda Çengelköy ve çevresi
(yazar tarafından düzenlenmiştir).

Anadolu Ciheti Haritası'nda ise, Havuzbaşı semti ve yakın çevresine ait bazı detay bilgiler elde edilmiştir (Şekil 5.92). Havuzbaşı'nın bir bölümünde okul, cami, bir adet havuz ve yakınında çeşme yapısı yer almaktadır. Çevresinde bir adet ayazma ve bostanlık alan olarak ifade edilen bir yer mevcuttur. Haritada, Çengelköy'den geçen üç farklı rotada dere ismi dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Havuzbaşı'ndan geçen Havuzbaşı Deresi, ikincisi Havuzbaşı'nın kuzey tarafından geçen Kireçocakları Deresi ve diğeri ise Defterzade Bekarderesi Mahallesi'nden geçen Bekar Deresi'dir. Yapılaşma açısından Çengelköy'ün eğimli ve hareketli topografik yapısı üzerinde dağınık düzende bir yerleşim şekli görülmektedir.

Şekil 5.92 : Havuzbaşı Deresi ve mesire alanı (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No:7, sol; Url-37,sağ, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Mesire içindeki havuz yapısı Şekil 5.93'te detaylı olarak görülmektedir. Alanın yakın çevresinde günümüzdeki Şeyh Nevruz Camisi "Cami", Çengelköy İlkokulu ise "Yirmisekizinci İlk Mektep" adı ile ifade edilmiştir. Dere yolu yine bu haritada hafif şevli bir aks içinde sahile devam etmektedir.

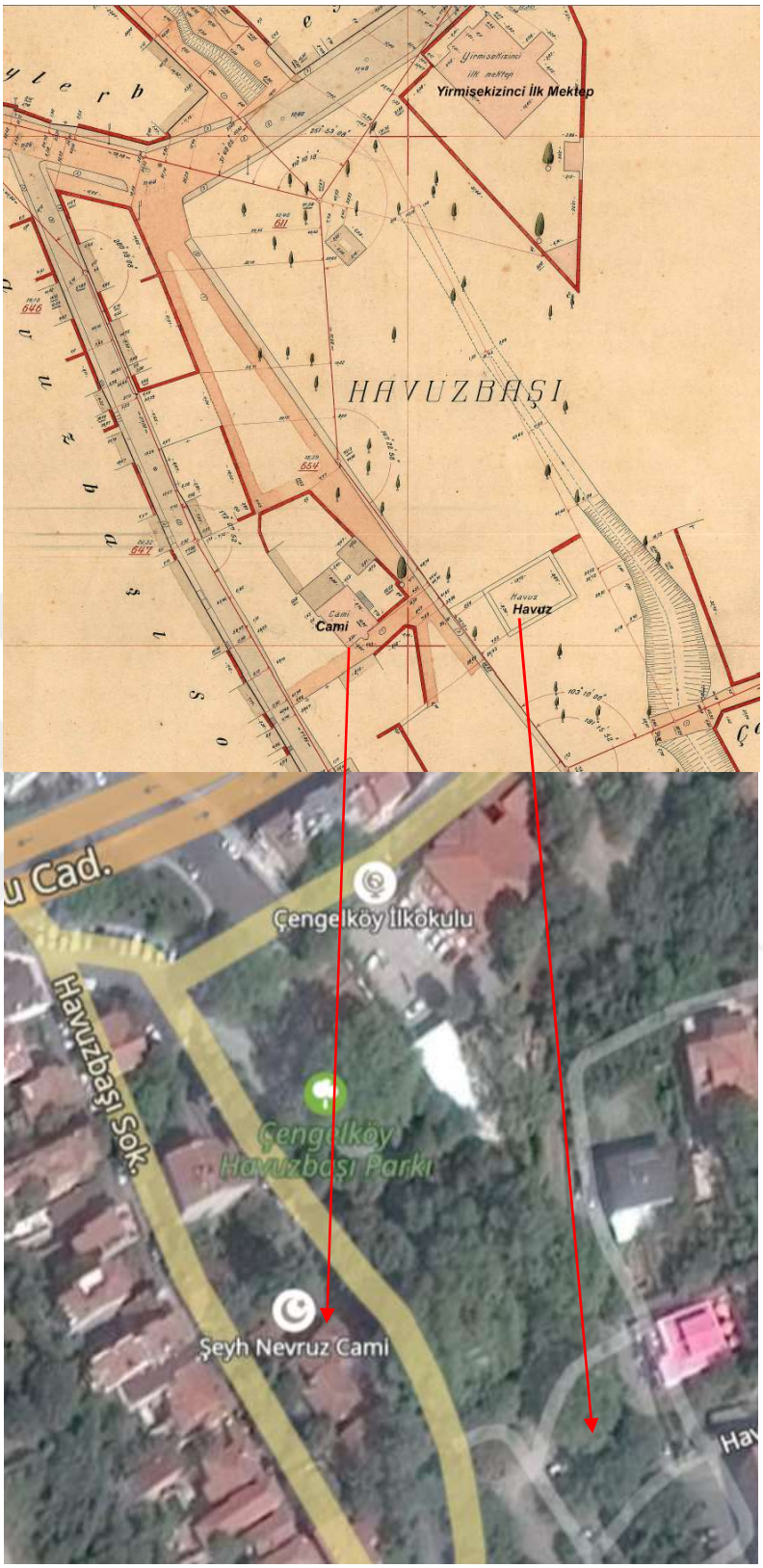

Şekil 5.93 : Eski mesire alanı ve günümüzdeki park hali (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No: AA13, üst; Url-37, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Eldem (1976)'in çiziminde, Havuzbaşı ve çevresinin 1940'lı yıllardaki genel durumu görülmektedir (Şekil 5.94). Kıyıdaki iskele yapısının kalkmış olduğu fakat dere ağzında çayırın halen bulunduğu görülmektedir. Çizimde dikkat çeken esas konu, çayırın üst kısmında "sofa" ve "havuz" yazılı kısımdır. Bu dönemde "Havuzbaşı Mesiresi" olarak adlandırılan yerde mimari yapı açısından sofa ve havuz yapısının varlığı önemlidir. Mesirenin topografya ile olan ilişkisine değinilecek olursa, çizimde de görüldüğü gibi kıyıdan iç kesimlere doğru eşyükselti eğrileri sıklaşmakta ve bu durum arazi yükseltisinin artmakta olduğunu ifade etmektedir. Çayır, sofa ve havuzun üstünde sıklaşmaya başlayan yani eğimin dikleştiği yerin hemen altında, güneyinde Beylerbeyi Caddesi'nin uzantısı ve iki tarafında eğimli arazi ile sınırlanmış durumda düzlük bir yerde kalmaktadır. Çayırın güneybatısında kalan alanda ise yeşil alan kullanımı açısından değerlendirilmesi bakımından geniş bir bostanlık alanın varlığı dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Eldem (1976)'in çizimi günümüze ait hava fotoğrafı ile karşılaştırıldığında, eski çizimde bostan olan arazinin otopark alanına, dere aksının ise yol hattına dönüştüğü ve yapıların sayısında artış olduğu gözlenmektedir.

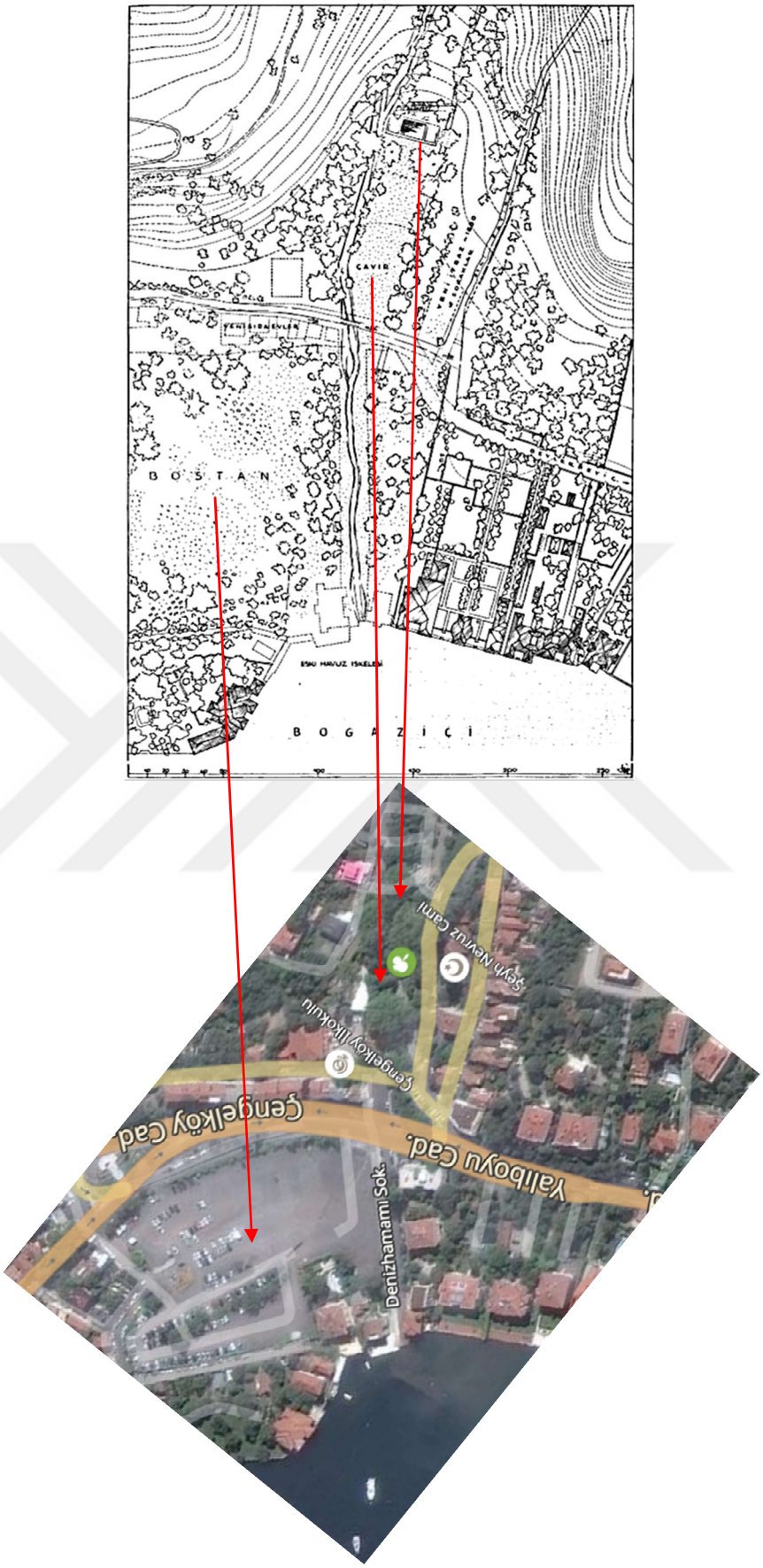

Şekil 5.94 : Eski mesire alanı ve çevresi (Eldem, 1976, s. 21, üst; Url-37, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir)

5.4 Kuleli Bahçe (Kuleli)/Vaniköy

Boğaz'ı iyi bilenler sana
Anlatacak Süleyman Han'ın
Kulelerinden kalan izleri
Bahçesarayın kalıntılarını[134]

Çengelköy'den Vaniköy'e uzanan sahil aksı üzerindeki bir diğer önemli yerleşim Kuleli'dir. Yerleşimin sahil kıyısından tepe yamaçlara doğru uzanan geniş arazisi tarihte "Kuleli Bahçe" olarak bilinen bölgedir. Günümüzde, bahçenin sahile bakan cephesinde eski Kuleli Askeri Lisesi binası ve çevresindeki geniş yeşil doku hakimdir. Kuleli Bahçe, bir mesire alanından ziyade, Osmanlı Dönemi'ne ait hasbahçe kimliği ile öne çıkmış bir alandır. Fakat, Boğaziçi'nin Anadolu kıyısında özellikle 19. yy'ın siyasi olayları ile farklı alan kullanımlarına sahne olan bu yere değinmek faydalı olacaktır.

Bizans zamanında adı "*Nikapolis*" (İyi, güzel memleket) olarak adlandırılan Vaniköy ise Kuleli'den sonraki diğer Boğaz köyüdür. Yerleşim, 17. yy'da kuzeydoğusunda Kandilli sırtlarına kadar uzanan yamaçları ile sık ve yeşil bir koru (Papazın Korusu) ile örtülü idi (Kayra ve Üyepazarcı, 1993). Kuleli Bahçe ve Vaniköy'deki Papaz Korusu'nun günümüz hava fotoğrafı üzerinde tahmin edilen yaklaşık konumları Şekil 5.95'te yer almaktadır.

Tarihi 16. yy'a dayanan Kule Bahçesi hakkında Evliya Çelebi, buranın Vaniköy'deki Papaz Korusu ile komşu olduğunu ve I. Selim'e ait olduğunu belirtir. Bahçe, sultanın şehzadesi Süleyman'ı öldürtmesi için bostancıbaşına verdiği emrin uygulanmaması sonucunda şehzadenin bir süre saklandığı yer olarak bilinmektedir. Sonradan Sultan Süleyman tarafından burada yaptırılan ve her katı fıskiyeli, havuzlu, odalı olan dokuz katlı köşk ile bahçe "Kuleli Bahçe" adını alır. Bahçe aynı zamanda çok çeşitli meyveleri ile ünlenmiştir (Kahraman ve Dağlı, 2003).

[134] G.V. İnciciyan, Boğaziçi Sayfiyeleri, 2000.

Şekil 5.95 : Kuleli Bahçe ve Vaniköy'deki Papaz Korusu'nun günümüzdeki yaklaşık konumları (Url-65, yazar tarafından düzenlenmiştir).

16. yy'da kurulan Kule Bahçesi, hasbahçe kimliği altında içinde sebze, meyve ve çiçek yetiştiriciliğinin de yapıldığı bir yer olmuştur. Bahçeden elde edilerek saraya gönderilen mahsüllerden arta akalan yiyeceklerin satıldığı bilinmektedir. Sultan Süleyman (Kanuni) zamanına ait ve denize yakın olan Kule Kasrı (Cihannüma Kasrı) arkasında sultanın diktiği bir Servi ağacından da bahsedilmektedir (Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Baraz ve Demircan, 2004).

Bizans zamanında yerinde kuleli bir manastır olan Kule Bahçesi, fetihten sonra hasbahçeye dönüştürülerek bu adı almıştır. Kırım Savaşı'nda müttefik askerlerin kışla ve hastanesi olarak kullanılan yapının kuzeyindeki araziye ölen askerler için bir İngiliz Mezarlığı yapılmıştır. Sonraki dönemlerde buradaki askerlerin mezarları

Haydarpaşa'daki İngiliz Mezarlığı'na aktarılmıştır. H. 1289 (M. 1872) yılında askeri okula dönüştürülen kışla "Kuleli Askeri İdadisi" adını alır. Günümüze izleri kalmamış olan Kuleli Bahçe hakkında daha detaylı fikir edinebilmek adına, farklı yüzyıllarda bu alanı gezerek tasvir eden kişilerin anlatımlarına değinilecek olursa Atasoy (2005)'un aktarımıyla M. 1573 yılında İstanbul'da bir gezgin olarak bulunan Fresne-Canaye'nin bahçe hakkındaki anlatımları sırasıyla şöyledir:

> […] Senyör Staga bizi Kuleli Bahçe denen başka bir cennete götürdü... Bu da ötekinden daha az güzel değildi. Çok uzun ağaçlı yolları, servileri, çiçekleri, çeşmeleri, pek hoşa gidecek mağaraları ve gölgelikleri vardı. Hemen tamamiyel bir tepe üzerine kurulmuştu. Bu tepe çok dik değil, hafif meyilli idi […] Kulenin eteğinde güzel bir bahçe vardı. Burası büyük bahçeden ayrılmıştı ve içinde nadir balıklar bulunan bir balık havuzu vardı […] (s.147).

İnciciyan (2000)'ın 18. yy'daki Kuleli Bahçe ve çevresiyle ilgili mısralarında bahsettiği kuleler, ayazma ve eski Rum köyü Filakis ise şöyle anlatılır:

[…]
Daha ilerde içlere doğru
Eski bahçenin kanalları var.
Oradan yukarı aynı yol üstü
Ayazması var Ayi Anastas'ın.

En uç noktada, ayazma yanı,
Eski mabet'in kanıtı olan
Bir köşesinde haç işaretli
Dört köşe bir taş göreceksin.

Yazılı taşlar çoktur orada,
Gizlerler sizden bahçıvanlar
Eskiden adı Filakis olan bir köy
Rumlardan kaldı onlara.
[…] (s.160).

İnciciyan (1956), Kule Bahçe'yi "Narlıbahçe" olarak da adlandırır. Buradaki sarayın su yolunun, 18. yy sonlarına kadar ziyaret edilen "Ay Atanas Ayazması" adı verilen yere kadar uzadığını, ayazmanın üst kesiminde ve bitişiğinde üzerinde haç şekilleri olan bir taştan burada eskiden bir kilise olduğu da verdiği diğer bilgiler arasındadır. Bu yüzyılda Kule Bahçe'deki sarayın surlarının ve su yollarının kalıntıları görülmekteydi. Bu bölgede "*Filakis*" adında bir köyün varlığı tespit edilmiştir. 16. yy'da oldukça geniş bir alana sahip olan Papaz Korusu içinde Bizans Dönemi'nden

kalan çok sayıda yıkıntı bulunmaktaydı. Padişahların savaş ve av köpeklerinin yetiştirildiği Saksoncu ocaklarından biri de bu bölgede yer alıyordu. Ocağın yanında da ibadet amaçlı bir mescid inşa edilmiştir. Sarayın taşlarının III. Ahmet zamanında İbrahim Paşa tarafından Kağıthane'ye naklettirilerek oradaki sarayın inşasında kullanılmıştır. Kuleli okul binası ise M. 1827 yılında Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kuleli ve çevresinin 19. yy sonlarına doğru bir tasviri bölgenin genel görünümü hakkında fikir sunmaktadır (Şekil 5.96).

Kuleli ve yakın çevresinin 1930'lardaki durumuna bakıldığında ise, yerleşimin doğal yapısını koruduğu görülür (Şekil 5.97). Konyalı (1977), Kuleli Kışlası'nın yukarı kesiminde günümüzde "Talimhane Mahallesi" olarak bilinen bölgenin Kırım Savaşı sonrasında çıkarılan yangınlarla elli dönümlük kısmının kişi mülkiyetine verildiğinden bahsetmektedir. 20. yy ortalarına gelindğinde ise, bölge Bulgar muhacirleri için İstanbul Belediyesi'ne verilmiştir. Fahrettin Kerim Gökay'ın başkanlık döneminde buraya kurulan göçmen mahallesi ile bir hatıra taşı dikilmiştir.

Şekil 5.96 : Kuleli'den Boğaz'a bakış,1890-1900 yılları arası (Library of Congress, LOT 13428, no. 021).

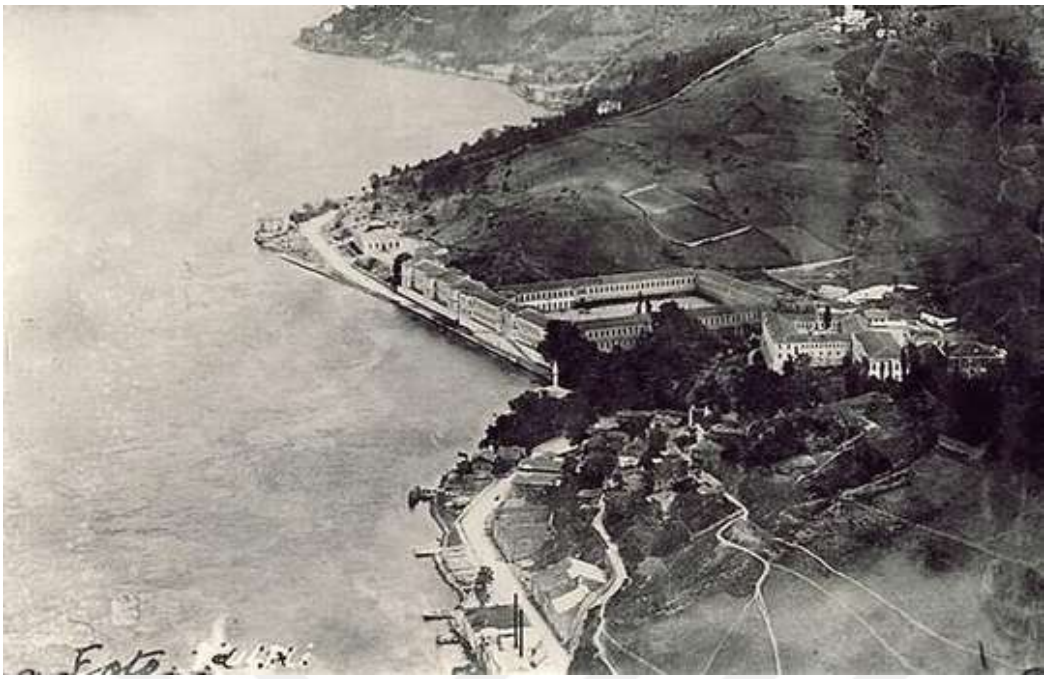

Şekil 5.97 : Çengelköy'den Kuleli'ye doğru 1930'lardaki arazi durumu (Url-10).

Amicis (1993)'in Kuleli ve Vaniköy'e dair gözlemleri ilgi çekicidir:

> Sahil boyunca, bir hükümdar sarayına benzeyen, sulara aksi vurmuş bir kışlanın sağında ve solunda yayılan iki sevimli köyü, Kuleli ve Vaniköy'ü görüyoruz. İki köyün arkasında büyük bir bahçeyle taçlanmış bir tepe yükselir, bahçenin ortasında, Muhteşem Süleyman'ın, babası Sultan Selim'in peşindeki casuslardan ve cellatlardan kaçmak için küçük bir kuleye gizlenmiş olarak üç yıl yaşadığı ağaçların arasında kaybolmuş köşk parlar. (s.384-388)

Vaniköy'deki cami, mescid, medrese, mektep ve sahilsarayın bulunduğu yer IV. Mehmet tarafından şeyhi olan Vani Efendi'ye mülk olarak verilmiştir. Vani Efendi, bu bölgede sahilsaray, evler, sahildeki cami ve medreseyi yaptırmıştır. "Papaz Korusu" adındaki hasbahçe ise bostancılar tarafından idare edilmiştir. Buraya yapılan on yedi adet yalı camiye vakfedilmiş ve kendisi için bir sahilsaray yaptırmıştır. Bu dönemden itibaren köy Vaniköy adını almıştır (Konyalı, 1976).

Topografya

Arazi yapısı açısından Çengelköy'den sonra Boğaz kıyısının içerilere doğru hemen artan yükseltisi Kuleli ve arka taraflarında devam eder. Kışla yapısının gerisinde kalan alan tarihte hasbahçe olarak kullanılan bölgedir. Vaniköy'ün arazi yapısı da Kuleli ile benzerlik gösterir. Kıyıdaki sahil yolundan hemen sonra artan eğimle yükselen yamaçlarda doğal ağaçlık alan hakimdir (Şekil 5.98 ve Şekil 5.99).

Şekil 5.98 : Kuleli Bahçe ve Vaniköy yamaçları (Arın, 2017a).

Şekil 5.99 : Vaniköy'ün doğal arazi yapısının 20. yy başı ve günümüz durumu (Url-16, üst; Arın, 2017a, alt).

Ulaşılabilirlik

Boğaz kıyısı yerleşimi olarak diğer köyler gibi Vaniköy'e de vapurların faaliyete geçmesiyle erişim kolaylaşmıştır. Vani Mehmet Efendi Camisi'nin yanında yer alan eski iskele günümüze ulaşamamıştır (Şekil 5.100). Şirket-i Hayriye'nin faaliyete geçmesinden sonra vapurlara buradan yaklaşık 168 yolcunun bindiği bilinmektedir (Konyalı, 1977).

Şekil 5.100 : Maurice Meys'in gözünden 1906 ylında Vaniköy sahili ve günümüz (Fotoğraf: Maurice Meys, sol; Arın, 2017a, sağ).

Yerleşim Dokusu

Vaniköy'de yerleşime ilişkin ilk bilgiler 18. yy'ın ilk yıllarına rastlar. Bu yüzyıldan önceki dönemlerde sessiz ve sakinliğini koruyan semtin en önemli öğesi Kule Bahçesi'dir. Kanuni'nin yaptırdığı ve günümüzde Kandilli Sarayı olarak bilinen yapı ise semtin henüz günümüzdeki adını almadığı 17. yy'da IV. Mehmet tarafından tamir ettirilerek fıskiye ve havuzlar eklenmiştir. 18. yy'ın ilk yarısında semtte etkin olan yerler ise, tepelere kadar yükselen ve Çınar ile Meşe ağaçlarıyla dolu olan Vani Efendi Korusu (Eski Papaz Korusu), Saksoncular Ocağı ve Mescidi, Kuleli Bahçesi[135] ve ayazmadır. Bostancıların Kuleli Bahçesi'nde sebze ve meyve yetiştirmeye devam ettikleri bu dönemde Aya Athanas Ayazması'nın suları akar durumdadır. Bu yüzyılda semtin yerleşimine ait belirgin bir değişiklik görülmemektedir. Esas değişim ise, 19. yy'da başlar. Bu yüzyılda Osmanlı'nın toprak kaybederek borçlanmaya başlamasıyla ilişkili olarak Ermeni saraflarla artan ilişkiler, giderek zenginleşen Ermenilerin buraya yerleşmesi sonucunu doğurur. Yüzyıl ortalarında ise, bu nüfusun azalarak semtin gerilerine çekildiği ve kıyıda Tanzimat Dönemi'nin önemli bürokrat ve politikacılarına ait yapıların öne çıktığı görülür (Kayra ve Üyepazarcı, 1993).

M. 1815 yılına ait bir bostancıbaşı defterinde, Vaniköy'de kıyı boyunca yer alan yapıların dışında kalan yerlerde Vaniköy Camii, iskele, Kule Bahçesi Ocağı, Ma-Leziz Çeşmesi ve kireç ocakları tespit edilmiştir. İskelenin varlığı, henüz Şirket-i Hayriye'nin devreye girmesinden önce de bu kullanımın olduğunu gösteren bir ifadedir. Kıyı yakınlarındaki kireçocaklarının varlığı ise, yüzyıl başlarında

[135] Bostancılar burada sebze ve meyve yetiştirirlerdi.

yerleşimdeki arazi kullanım türünü hakkında fikir veren önemli bir detaydır (Şekil 5.101).

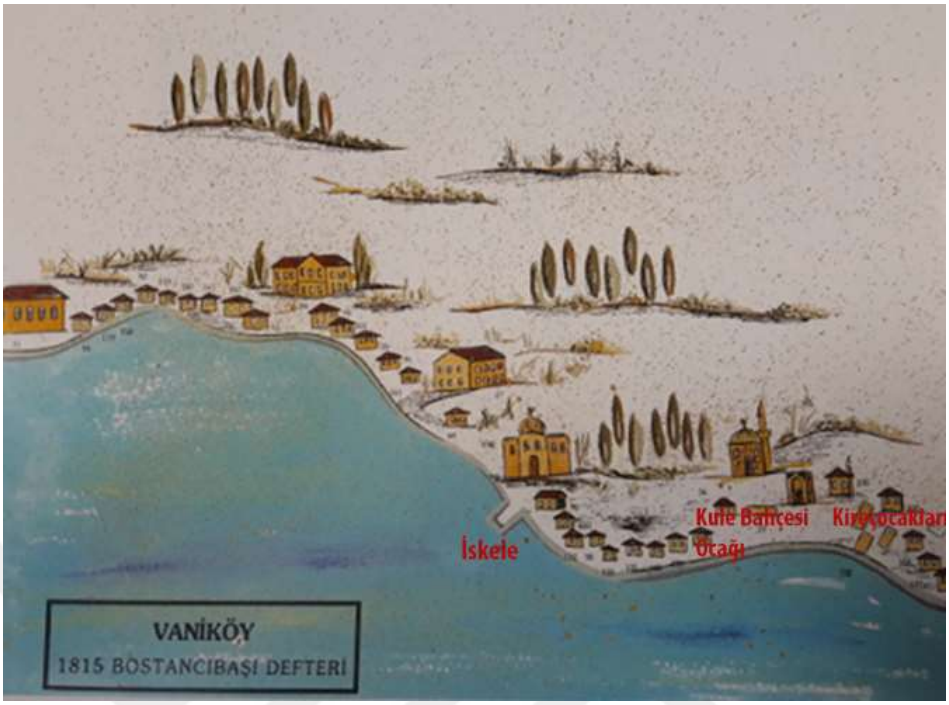

Şekil 5.101 : M. 1815 tarihinde Vaniköy yerleşimi
(Kayra ve Üyepazarcı, 1993, s. 134, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy'a gelindiğinde, 1930'lara kadar eski görüntüsü devam edebilen semtte 1950'lere doğru yalıların yerini fabrikalar almıştır. Bu yalılardan Recai Bey Yalısı semtte kurulan Mısır Özü Fabrikası'nın yönetim binası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Semt giderek eski çekiciliğini yitirmiştir (Kayra ve Üyepazarcı, 1993).

Günümüzde, Çengelköy'ün yamaçlarında görülen yoğun yerleşim Kuleli'ye doğru seyrelerek kaybolmaktadır. Kuleli Askeri Lisesi arkasında eskiden Kuleli Bahçe olarak bilinen geniş arazi günümüzde doğal alan yapısını korur. Bu geniş arazinin gerisinde ve yakın çevresinde ise, yerleşimler ağırlıklı olarak gecekondulardan ve daha üst kesimlerde çok katlı yapılardan oluşmaktadır (Şekil 5.102).

Şekil 5.102 : Kuleli Bahçe arkasındaki yerleşim dokusu (Arın, 2017a).

Arazi çalışmalarında Kuleli Bahçe'nin yakın çevresindeki yerleşim alanlarına ait alınan görünümlere Şekil 5.103'te yer verilmiştir. Ayçiçeğim Sokak Çıkmaz'ından alınan görüntüde eski Kule Bahçe arazisi ve Kuleli yapısının bir bölümü görülmektedir.

Şekil 5.103 : Arka yamaçlarda Ayçiçeğim Sokak Çıkmazı'ndan Kuleli ve eski hasbahçe'ye bakış (Arın, 2017a).

Vaniköy'ün kıyı şeridi boyunca özel mülkiyete giren yalılar ise yerleşimin diğer bir parçasıdır (Şekil 5.104). Semtin ağaçlık alanlardan oluşan yamaçlarında yerleşim gelişmemiş olup, doğal orman dokusu korunmuştur.

Şekil 5.104 : Vaniköy sahili yerleşim durumu (Arın, 2017a).

Yeşil Alan Niteliği

Kuleli Bahçe'nin tarihte öne çıktığı hasbahçe kimliği hakkında İnciciyan (2000)'ın 18. yy'daki betimlemeleri ilgi çekicidir:

[…]
Kayıkla girdim kule koyuna
Ağaçlıktı hemen denizden öte
Ormanlık tepe uçmak istiyor
Denize sanki dokunsun diye.
[…]

Yukarıdaki mısralar Kuleli'nin kıyıdan tepelere doğru büründüğü ağaçlık alanları ve doğallığı betimlemektedir. Tepedeki kuleler, gerisindeki ayazma ve Filakis köyü ise ise şöyle anlatılır:

[…]
Ve daha sonra çık gez tepede
Göreceksin eskiden kalanı,
Ve nedenini arayacaksın
Niye "Kuleli" demişler diye.
[…] (s. 158, 159).

Kuleli Bahçe'nin bulunduğu bölgenin bir bölümü günümüzde eski askeri lisenin arazisi içinde doğallığını korumaktadır. Bahçenin geri kalan kısımları ise, zaman içinde yeşil kimliğini yitirmiştir. Günümüzde bu alandaki kamusal nitelikli tek yeşil alan, eski askeri lisenin yanındaki küçük ölçekli Kuleli Parkı'dır (Şekil 5.105).

Şekil 5.105 : Kuleli sahili ve Kuleli Parkı (Arın, 2017a).

Vaniköy ise, kıyıdaki yalıların ardında kalan eski Papaz Korusu'nun kapladığı ağaçlık alanlarıyla Boğaz kıyısındaki yeşil alan dokusunun bir parçası olmaya devam etmektedir. Sahilde Kandilli yönüne doğru devam eden Vaniköy Caddesi üzerindeki Vaniköy Parkı ise yalıların oluşturduğu kıyı düzeni içindeki tek kamusal yeşil alan olarak dikkat çekmektedir (Şekil 5.106).

Oyun alanları, yürüyüş yolları ve dinlenme alanları ile birlikte piknik yapılan alanın kıyısında balık tutanlar için de farklı bir ortam oluşmaktadır. Parkın gerisinde yamaçlarda görülen bitki örtüsü çeşitliliği Boğaz peyzajında estetik görünümler yaratmaktadır (Şekil 5.107 ve Şekil 5.108).

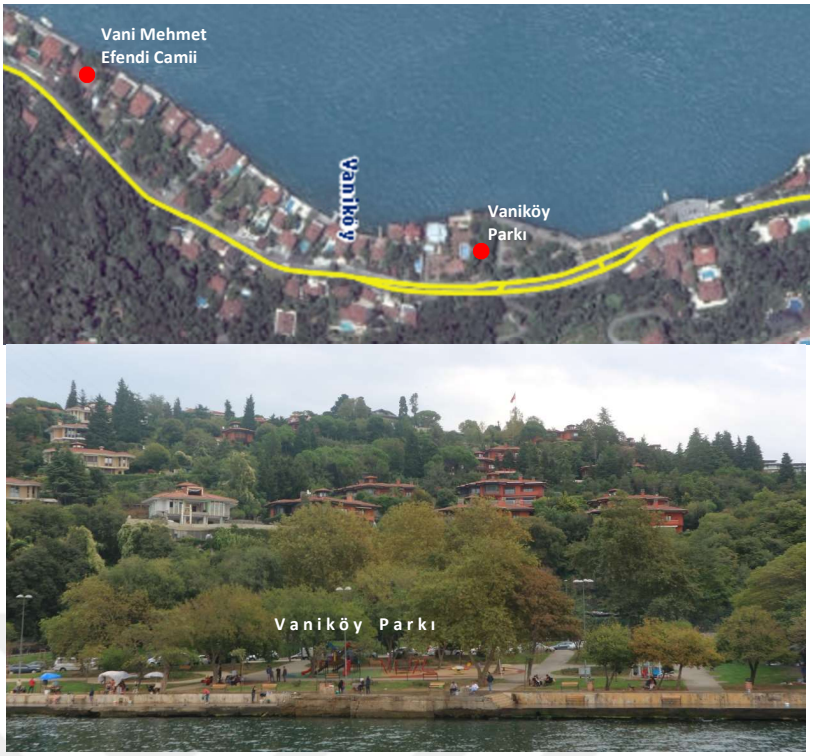

Şekil 5.106 : Vaniköy Parkı (Url-53, üst; Arın, 2017a, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.107 : Vaniköy sahili ve yamaçlarında Boğaziçi peyzajı (Arın, 2017a).

Çengelköy ile Kandilli arasında kalan Kuleli ve Vaniköy yerleşimleri yeşil alan kimliklerini günümüze bir miktar taşıyabilmiş olsalar da gerek arazi çalışmalarında, gerekse tarihi harita analizlerinde mesire alanı kullanımlarına yönelik doğrudan bir bilgi edinilememiştir. Alanların, mesire kimliğinden ziyade hanedana ait hasbahçe ve kişi mülkiyetine verilen koruluk alan olarak öne çıktıkları yorumu yapılabilmektedir.

Şekil 5.108 : Vaniköy Parkı ve sahil kıyısı (Arın, 2017a).

Mimari Eserler

Kuleli Bahçe ve Vaniköy'ün tarihi değere sahip mimari eserleri arasında eski Kuleli Askeri Lisesi Binası, Kaymak Mustafa Paşa Camisi, Vani Mehmet Efendi Camisi ve Vaniköy Süleyman Efendi Çeşmesi (H. 1398/M. 1980) yer alır. Kuleli'deki bu yapıların günümüz durumları Şekil 5.109 ve Şekil 5.110'da görülmektedir. Ayrıca,

Kuleli Bahçe ve çevresindeki mimari eserlere dair yapılan bir derleme de Çizelge 5.6'da yer almaktadır.

Şekil 5.109 : Kuleli Askeri Lisesi Binası ve yanında Kaymak Mustafa Paşa Camisi (Arın, 2017a).

Şekil 5.110 : Kaymak Mustafa Paşa Camisi'nin sahilden görünüşü (Arın, 2017a).

Çizelge 5.6 : Kuleli çevresindeki mimari eserler
(Konyalı, 1977; Baraz ve Demircan, 2004'ten derlenmiştir).

Dini Yapılar (Cami, Türbe, Tekke, Mescid ve Namazgâhlar)	Su Yapıları (Çeşme, Hamam ve Sebiller)	Saraylar, Kasır ve Köşkler	Diğer Yapılar (İskele, Karakolhane, Mektepler)
Kuleli Bahçe Camii (Kaymak Mustafa Paşa Mescidi) (H.1253/M.1837)	Kaymak Mustafa Paşa Mescidi'nin yanındaki çeşme (H.1137/M.1724)	Talimhane Kasrı (H.1244/M.1828)[136]	
Sansoncular Mescidi[137]	Hasan Paşa Çeşmesi[138]Çeşme buradaki namazgahın kıble tarafında ve altındadır 1209/1794.	İngiliz Ali Bey Köşkü (Ahmed Rıza Bey Köşkü)[139]	
Ta'limhane Namazgâhı (H. 1267/M. 1850)		Kuleli Askeri Lisesi[140]	
Kuleli Baba Türbesi (Kuleli Namazgâhı'nın önündedir)			

[136] Kasır günümüzde Kuleli'nin üst kesiminde Talimhane Mahallesi'nde geniş bir sahanın üzerinde inşa edilmiştir. Sahilde yaptırılan kışladaki askerlerin yeterli talim yeri alanı olmadığı için II. Mahmud tarafından bu kasrın bulunduğu yerde talim yeri, manej yaptırılmıştır (Konyalı, 1977).

[137] Kule Bahçesi yakınlarında olduğu tahmin edilen ve günümüze ulaşamayan bu yapı hakkında Konyalı (1976), İstanbul Camileri kitabının yazarı Tahsin Öz'ün bu mescid hakkında bilgi bulunmadığı için sadece Kule civarında olduğu bilgisini vermesinden bahseder. Ahmed Vefîk Paşa'nın Lûgat-i Osmânî'sinde ise Sanson kelimesi için yaptığı açıklamalara da yer vermiştir. Buna göre, Osmanlı Türkleri avlanmayı bir çeşit askeri staj saydıkları için Zağar, Tâzı, Sanson gibi Şahin, Balaban, Doğan, Atmaca, Çakır, Lâçin, Zağanos gibi avcı kuşlarla da avlanmaktaydılar. Yeniçeri Ocağı içindeki 196 ortadan 71. nci sıraya Sansoncu denilirdi. Osmanlı Sarayı'nda Yeniçeriler'e ait bu hayvanların eğitilerek bakımlarının yapıldıkları ocaklar bulunuyordu. Doğanlar, Üsküdar'da aynı adı taşıyan yerde beslenirlerdi. Sansoncular Mescidi, Kanuni zamanında Kule Bahçesi olarak bilinen yerde yaptırılan Sansonhane'nin yakınlarında inşa edilmiştir.

[138] Çeşmenin Hasan Paşa seddinin aşağı sokağında olduğu bilinmektedir. Bu sedde ise beş adet tarihi çınar ağacının olduğu bilgisi vardır (Konyalı, 1977).

[139] Manzaralı ve havalı bir tepenin üzerine kurulmuştur. 15 dönümlük bahçesi vardır. Köşkün sağ tarafındaki bahçenin içindeki birçok köşk günümüze ulaşamamıştır. Sol yamaçları ise ormanlık alan iken sonradan kesilmiştir (Konyalı, 1977).

[140] H. 1244 (M. 1828) yılında II. Mahmud bahçenin olduğu yere ahşap bir kışla yaptırmıştır. Daha sonra yanan kışla H. 1261 (M. 1845) yılında tekrar inşa edilmiş ve Kırım Savaşı bitince tekrar yangına maruz kalmıştır. Sultan Abdülaziz zamanında ise kagir olarak tekrar inşa edilmiştir (Konyalı, 1977).

Vaniköy hakkında Konyalı (1977)'nın vermiş olduğu detaylı bilgiler dikkat çekicidir. Kendisi, günümüzde Kandilli Rasathanesi'nin bulunduğu alan üzerinde eskiden yer alan İcadiye Kasrı'nın Kırım Savaşı sırasında müttefik devletlerin subayları tarafından İstanbul'a geldiklerinde ikamet yeri olarak kullanıldığını[141] belirtmiştir. Yangın sonucunda günümüze ulaşamayan kasrın bulunduğu arazi M. 1853 yılına kadar hanedanın mülkiyetinde kalmıştır. Ayrıca, semtte M. 1913 yılında yirmi yalı, yedi yalı arsası, on sekiz ev, yazlık kiracılardan oluşan kırk bir kişi, bir adet köşk, bir cami, bir karakol, iki çeşme, bir mektep, iki bakkal dükkanı ve bir kahvahanenin olduğu belirtilmektedir.

Havası ve suyunun temizliği dolayısıyla II. Mahmud tarafından "hekim girmez" olarak adlandırılan bu yer[142] hakkında 1975 yılında dönemin rasathane müdürünün verdiği bilgiler arasında kasır arazisi içindeki Ceviz ağaçlarının gövdelerinde kurşun izlerinin görüldüğü yer alır. Bu durum, Kırım Savaşı esnasında yabancı askerlerin ağaçları nişangâh olarak kullandıkları tahminin ortaya çıkarmıştır. Bu alanda Bizans Dönemi'nde ait olarak Jüstinyen'in Hazreti Meryem anısına yaptırdığı bir manastırdan bahsedilmektedir. Ayrıca, İcadiye Tepesi'nde yangın olduğu zamanlarda top atmaya mahsus bir yerinvarlığı da Banoğlu (2014)'nun verdiği bilgiler arasındadır. Top atışı yapılan bu yer, Kırım Savaşı sırasında İngilizler otururken yanmıştır.

Vaniköy'deki mimari eserlerden bir kısmının günümüz durumları (Şekil 5.111 ve Şekil 5.112) ve daha kapsamlı yapılan bir sentez çalışması (Çizelge 5.7) genel durumun ortaya konulması açısından önem taşımaktadır.

[141] Denizden 130 metre yükseklikte Kenan Efendi Çiftliği denilen yerde yapılan ve arazisiyle birlikte II. Mahmud'a hediye edilen yapıdır (Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, s. 170 den derlenmiştir).
[142] Mecelle-i Umur-ı Belediyye. c.1, s. 1208.

Şekil 5.111 : Vaniköy Süleyman Efendi Çeşmesi (Arın, 2017a).

Şekil 5.112 : Vani Mehmet Efendi Camisi ve sahile bakan ön cephesi (Arın, 2017a).

Çizelge 5.7 : Vaniköy'deki mimari eserler Konyalı (1977)'dan derlenmiştir.

Dini Yapılar (Ayazma, Kilise, Cami, Tekke, Mescid ve Namazgâhlar)	Su Yapıları (Çeşme, Hamam ve Sebiller)	Saraylar, Kasır ve Köşkler	Diğer Yapılar (İskeleler, Karakolhaneler, Mektepler)
Vaniköyü Mescidi (Vaniköyü İskelesi'ndedir) 1166/1752 de yeniden inşa edilmiştir	Şifa Suyu Çeşmesi (Mısırözü Yağ Fabrikasının karşısında, bir tepenin eteğindedir) 1196/1781	Vânî Efendi Sahil Sarayı (Vaniköy Camisi'nin yanındadır)	Vaniköy İskelesi (Vani Efendi Camisi'nin önündedir)
Mikail Ayazması[143]	Vaniköy Çeşmesi (Vaniköy Camisi'nin yanındadır)	İcadiye Kasrı	Kandilli Mektebi[144]

Kuleli ve Vaniköy, tarihte mesire kimliği ile öne çıkmayan, daha ziyade hasbahçe ve sonrasında askeri alan kimliği taşımış, muhacir mahalleleri ile yerleşim süreci hızlanan ve tepelik bölgelerde doğal arazi yapısını korumuş olan semtlerdir. Bu iki yerleşimin tarihsel süreç analizleri Şekil 5.113 ve Şekil 5.114'te yer almaktadır.

[143] Vaniköy Camisi'nin güneyinde idi. Jüstinyanus bu yapının üzerine Mikâil'e nispet edilen bir kilise yaptırmıştır. Yusuf Paşazade Orhan Bey'in bahçesinin içinde bulunan ayazmanın 1920'li yıllarda ziyaret edildiğine dair bilgiler vardır (Konyalı, 1977).

[144] Anadolu Baş Halifesi Mehmed Efendi tarafından yaptırlmıştır. Kandilli Hamamı'nın yanındadır. Mektep meydanında ve çevresinde yedi kuyu vardı. Mektep ve içindeki kuyu yok olmuştur (Hadikat-ül Cevâmî, Cilt: 2, Sahife: 166, Aktaran: Konyalı, 1977).

Şekil 5.113 : Kuleli yerleşiminin tarihsel süreç analizi[145] (Arın, 2018).

[145] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Baraz ve Demircan, 2004; Atasoy, 2005; İnciciyan, 1956; Konyalı, 1977.

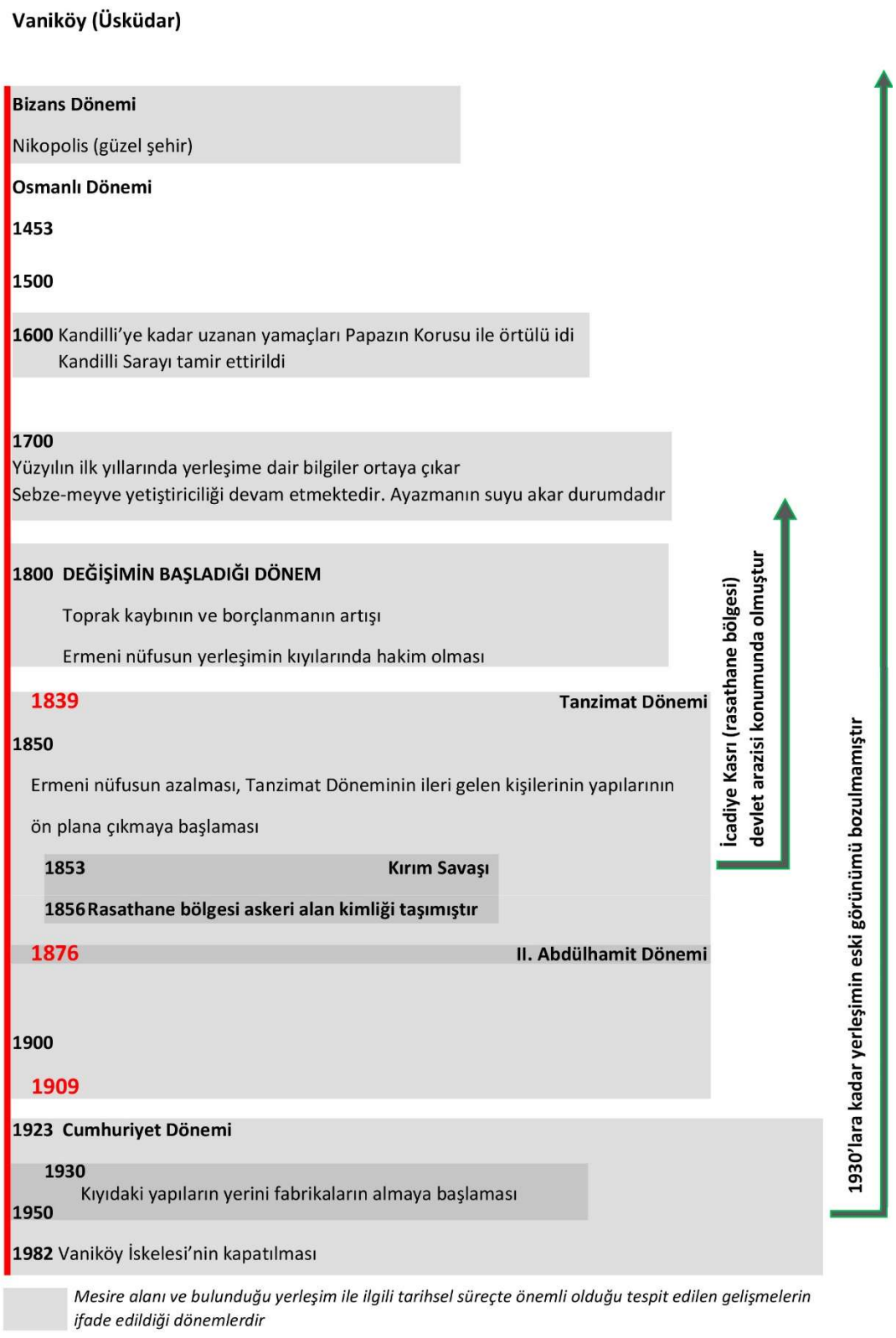

Şekil 5.114 : Vaniköy yerleşiminin tarihsel süreç analizi[146] (Arın, 2018).

[146] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Konyalı, 1976; Kayra ve Üyepazarcı, 1993.

Haritalar

Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, Kule Bahçe ve Vaniköy'deki ulaşım durumu ve su yollarının genel durumu hakkında yorum yapılabilmektedir (Şekil 5.115). Çengelköy, kıyıda yoğunluk kazanan yerleşim alanları ile dikkat çekmektedir. Kule Bahçesi'nde (*Koullé Baktchesi)* henüz yerleşim oluşmamış, Vaniköy'de (*Vani-Keui)* ise kıyıda seyrek bir yapılaşma vardır.

Ulaşım açısından yollar (sarı renk ile ifade edilmiştir), Çengelköy'den Vaniköy'e doğru kıyıda ve iç kesimlerde gelişmiş durumdadır. Arazi yapısı açısından, su yolları (mavi ile renklendirilen hatlar) Çengelköy ve Vaniköy kıyılarından içeriye doğru uzanmaktadır. Haritada "Kule Bahçesi" olarak belirtilen bölgenin günümüzde askeri lise ve ardında kalan geniş yeşil alan olması muhtemeldir. Kuleli'den sonra gelen Vaniköy'deki tek önemli unsur kıyıdaki "*Mosque"* (Cami)'dir. Bu caminin günümüzde varlığını koruyan Vaniköy Mehmet Efendi Camisi olduğu tahmin edilmektedir.

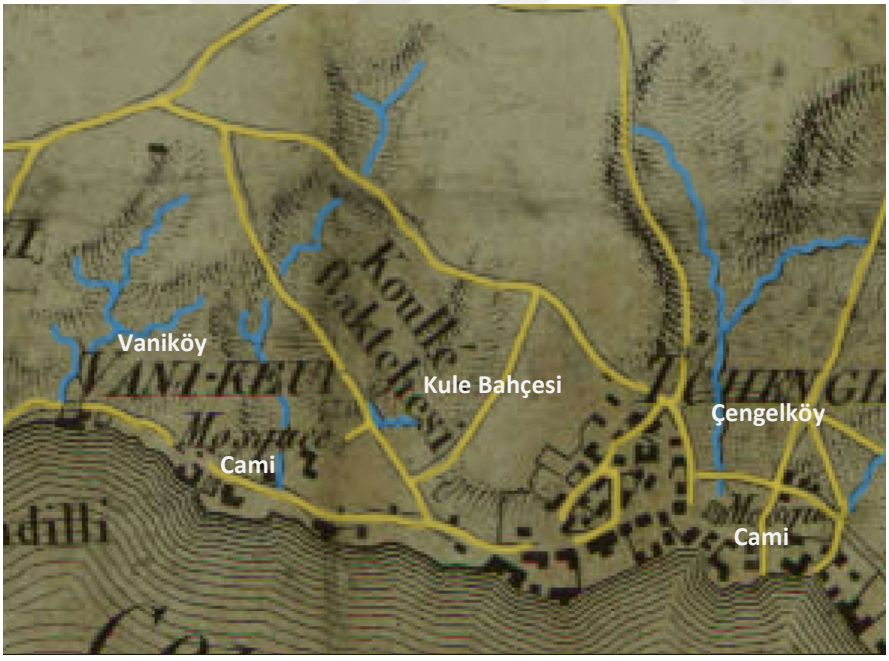

Şekil 5.115 : Kauffer Haritası'nda Kuleli Bahçe ve Vaniköy (Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Topografik açıdan Kuleli Bahçe ve Vaniköy'ün belirgin okunabildiği M. 1851-52 tarihli Moltke Haritası'nda, "*Kuleli Kışla-ı Hümayunu*" olarak belirtilen askeri lisenin arkasındaki "Taşocakları" bölgesine doğru yükseltinin arttığı; aynı durumun Vaniköyü'den "İcadiye Kasr-ı Hümayunu"'na doğru görüldüğü tespit edilmiştir (Şekil 5.116). Taşocakları ifadesinin yer aldığı bölgedeki çizim ve bu ifade, 19. yy ortalarında

Kuleli arkasındaki tepelik alanlardaki arazi kullanımı hakkında bilgi vermektedir. Taşocakları bu dönemde geniş bir bölgeyi kapsayan önemli bir arazi kullanımı olarak yorumlanabilir.

Haritada, İcadiye Kasrı'nın yakınlarındaki tepelik alan civardaki arazi yapısı içinde dikkat çekici bir noktadır ve burada Bizans Dönemi'nden kaldığı tahmin edilen bir dini yapı bulunmaktadır. Haritada okunabilen bir diğer unsur, Kuleli'deki askeri lise binası ve sahil boyunca Kandilli'ye doğru devam eden yol boyunca Vaniköy sahilindeki yapılardır.

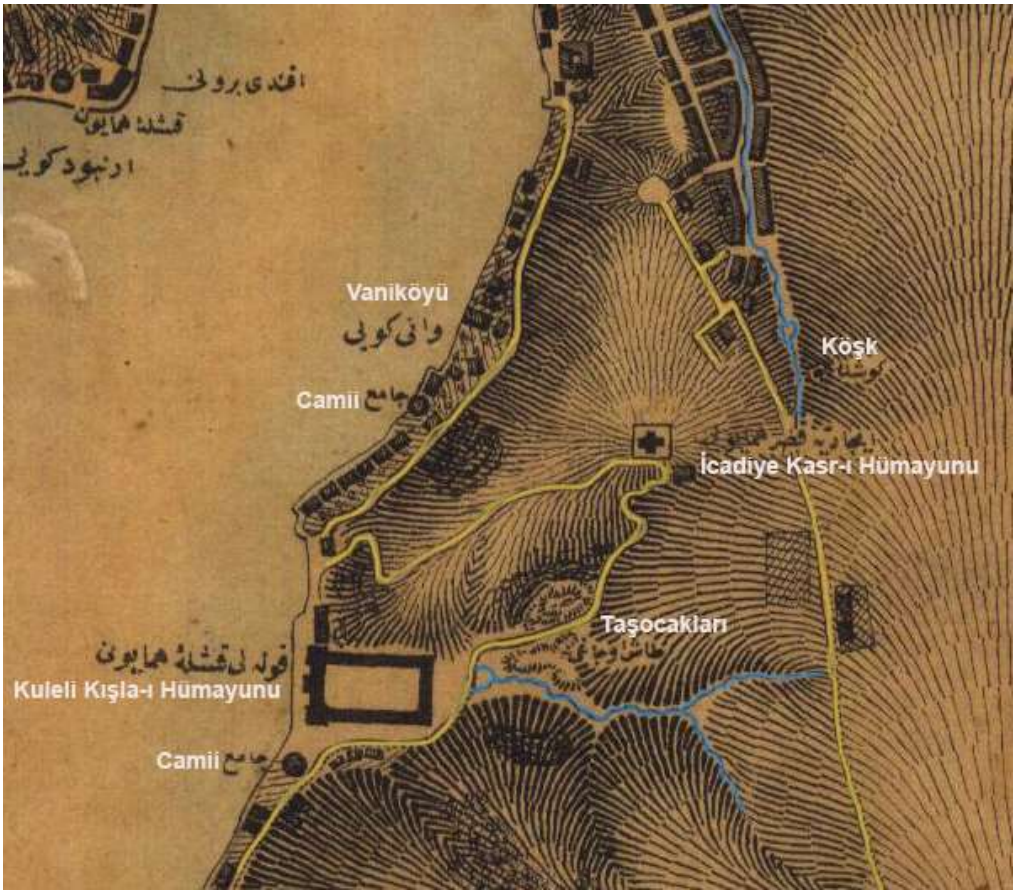

Şekil 5.116 : Moltke Haritası'nda Kuleli ve Vaniköy civarı
(İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000483, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy'a gelindiğinde, M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda Kuleli Mektebi İdadisi ile Vaniköyü arasında kıyı boyunca yerleşimin oturduğu görülmektedir. Kıyı alanı haricinde henüz yerleşim dokusu gelişmemiş durumdadır. Eşyükselti eğrileri kıyıdan içeriye doğru hemen artarak İcadiye ve İngiliz Ali Bey Çiftliği civarında tepelik alanları oluşturur (Şekil 5.117).

Kuleli ve Vaniköy'ün doğal arazi yapısı bu dönemde Vaniköy kıyıları ve gerisinde tarla alanlarından oluşmaktadır. Tarla alanları tepelik kısımda İcadiye'ye kadar uzanır ve Kuleli'nin iç kesimlerinde İngiliz Ali Bey Çiftliği ile bütünlük oluşturur. Haritada Kuleli'den Çengelköy'e kadar olan ve İcadiye'nin üst kesimlerinin renksiz kalan kısımlarının boş araziler olduğu tahmin edilmektedir. Kıyı boyunca ve tepelik alanlara ulaşım ise, kıyıdan içeriye doğru uzanan gelişmiş yol dokusuyla sağlanabilmektedir.

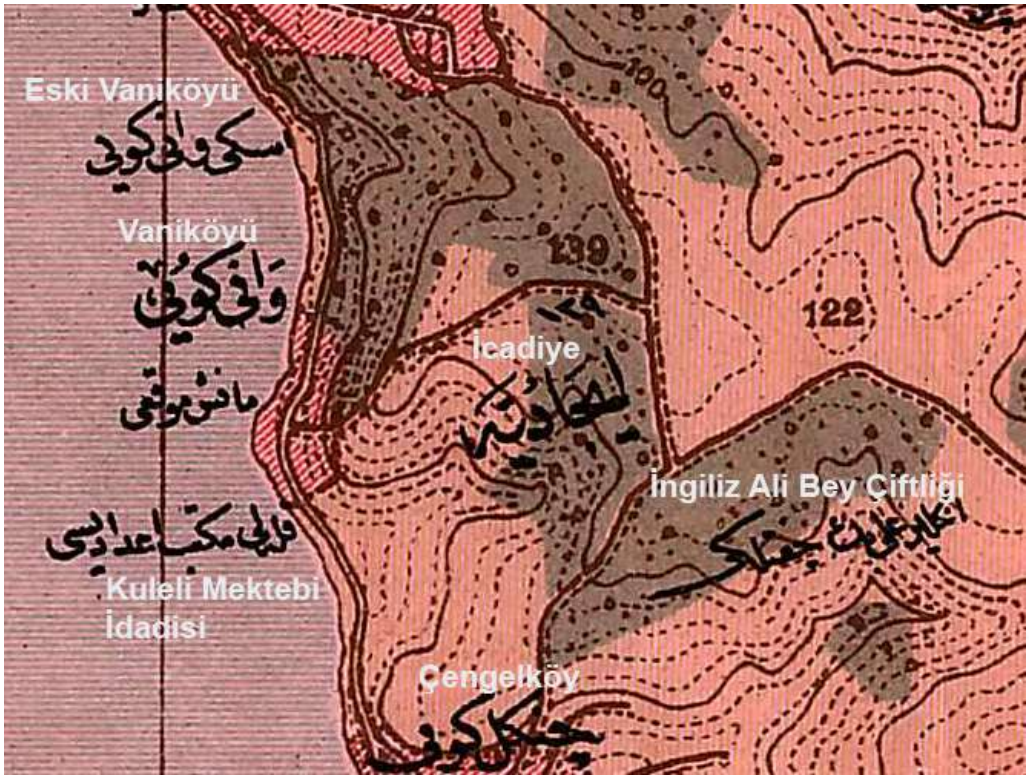

Şekil 5.117 : Necib Bey Haritası'nda Kuleli ve Vaniköy çevresi (yazar tarafından düzenlenmiştir).

Cihet Haritası'nda, Kuleli Askeri Lisesi ve yakın çevresine ait yol aksları ve açık yeşil alan durumu görülmektedir (Şekil 5.118). Haritada 18. yy'ın başında inşa edilen ve "S. Mahmut Camii" olarak kıyıda görünen cami günümüzde "Kaymak Mustafa Paşa Camisi" ya da diğer adıyla "Kuleli Bahçe Camisi" olarak varlığını devam ettirmektedir. Yine haritada "Kuleli Parkı" olarak görülen yeşil alan da günümüzde aynı adla varlığını korumaktadır.

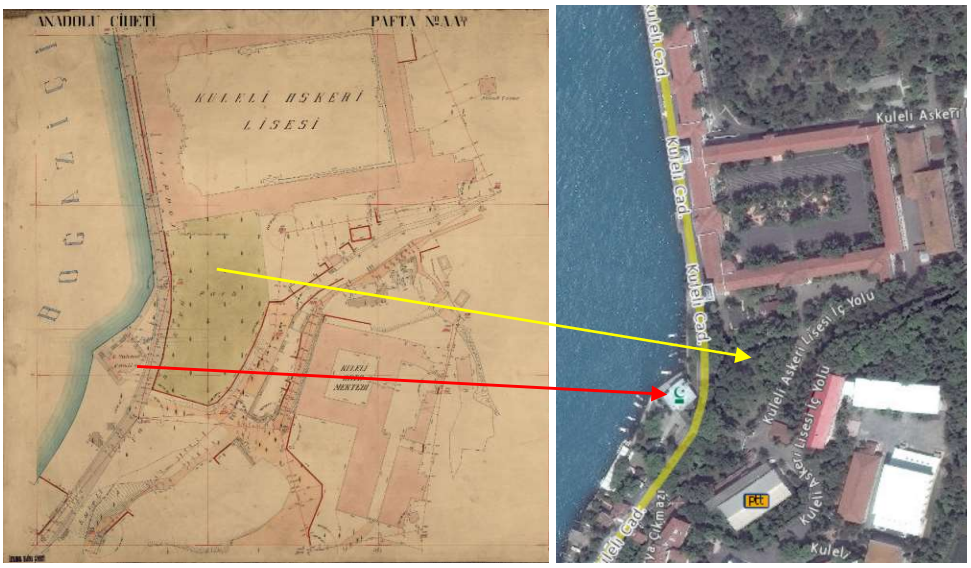

Şekil 5.118 : Kuleli sahili ve gerisindeki alan (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No: AA15/1, sol; Url-45, sağ, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Vaniköy'ün bir bölümünü yansıtan Şekil 5.119'daki Cihet Haritası'nda ise, Vaniköy İskele Sokak hattı ve sahil yolunun bir kısmı ile birlikte Vaniköy Camisi, Vaniköyü Vapur İskelesi, çeşme ve karakol belirtilmiştir. Bu yapılar içinden cami ve çeşme haricinde kalan öğeler günümüze ulaşamamıştır.

Şekil 5.119 : Vaniköy Camisi ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No: AA16/1, üst; Url-45, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

5.5 Kuşdili Çayırı/Yoğurtçu Çayırı/Kurbağalıdere (Kadıköy)

"[....] çayırları kırları mı seversiniz, uzun uzun yürüyüp yorulmaya hacet yok. Altıyolağzı'ndan ininiz. Kuşdili'ne Yoğurtçu Çayırı'na çıkarsınız. Biraz öteye giderseniz Kurbağalıdere Çiftliği, Fikirtepesi ve Uzun Çayır […] Bu çayırlarda benzerlerine hiçbir bahçede tesadüf edemeyeceğiniz böğürtlenlere, benekli papatyalara, yabani mor sümbüllere rastlarsınız."[147]

Bizans Dönemi'nden itibaren yerleşim yeri kimliğini kazanmaya başlayan Kadıköy, 19. yy dahil olmak üzere bağlık ve tarım alanlarının yoğunlukta olduğu bir yer idi**.** Mesire alanları açısından 18. yy'dan itibaren önem kazanan Haydarpaşa, Yoğurtçu, Moda, Kuşdili ve Uzunçayır, özellikle 19. yy'ın ikinci yarısından sonra hızlı bir dönüşüme girerek büyük ölçüde kırsal doku karakterini kaybetmiştir (Kütükçü, 2014).

Konum

İstanbul İli Anadolu Yakası'nın Kadıköy İlçesi sınırları içinde yer alan Kuşdili Çayırı, günümüzde açık otopark olarak kullanılmakta olan eski Salıpazarı'nın kurulduğu alan üzerindedir (Şekil 5.120). Günümüzde, yakın çevresinde Fenerbahçe Şükrü Saraçoğlu Stadyumu, Kurbağlıdere, Yoğurtçu Parkı ve D100 Karayolu ile çevrelenmiş olan bölge, eski mesire alanı kimliğini tamamen kaybetmiş durumdadır.

Kuşdili Deresi (Kurbağalıdere) adını, 1900'lü yılların başında kuşbazların dere kenarına saka, florya, iskete gibi öten kuşlarını kapalı kafesler içerisinde getirmeleriyle kuşların, deredeki kurbağaların sesleri ile kendi seslerini yarıştırarak ötmeleri sonucunda 'kuşlara dil öğreten dere'den geldiği bilinmektedir. Bu vesileyle çayır da 'Kuşdili Çayırı' adını almıştır. 20. yy'ın başında dere kenarında piknik, panayır ve toplanma gibi aktivitelerin yer almaya başladığı alanda çayırda Fenerbahçe Spor Kulübü Lokali, Hamdi'nin Gazinosu, Arnavut'un Kır Kahvesi, sonraki yıllarda Tramvay Deposu olan hangarda Kuşdili Sineması ve top sahası gibi önemli sosyal tesisler bulunmaktaydı. Kuşdili Çayırı, Tahta Köprü ile Taş Köprü arasında dere kıyısından devam edip, Mahmut Baba Türbesi'nden Kuşdili Sineması ve Top Sahasını takip ederek yine Tahta Köprüde biterdi. 1930'lu yıllardan itibaren sosyal hayatın Moda ve Fenerbahçe'deki kulüplere kaymasıyla çayır eski etkisini yitirmiştir (Url-32).

[147] Akyavaş, 2000.

Şekil 5.120 : Kuşdili Çayırı'nın günümüz konumu
(Url-39, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Topografya

Fenikeliler Dönemi'nde bir haliç şeklinde olan Kuşdili Deresi (Kurbağalıdere), Bizans Dönemi ve öncesinde sazlık ve kamışlık bir alan olmasından dolayı, Petrus Gyllius'a göre ismini kamış anlamına gelen 'kalama' sözcüğünün türetilmesiyle almıştır. Kurbağlıdere'nin önemli bir özelliği, kentin suyunun önceleri buradan sağlanıyor olmasıdır. Sonraki dönemlerde ise Acıbadem sırtlarından su getirilmeye başlanmıştır (Ekdal, 1987; Arseven, 2011). 19. yy İstanbul'unun arazi koşulları ele alındığında, çayırın bulunduğu bölgenin çevresine göre nispeten düzlük bir alanda yer aldığı görülür. Bu durum, özellikle çayırın yakınında bulunan Kurbağlıdere'nin kenarındaki bataklık ve/veya düzlük alanların etkisiyle meydana gelmiştir. Bölgeye en yakın ve yükseltisi fazla olan yerler Büyük ve Küçük Çamlıca Tepeleri ile Bulgurlu Dağı'dır.

İlçe'nin başlıca akarsuları Kuşdili Deresi (Kurbağalıdere), Çamaşırcı Deresi (Bostancı Deresi), Turşucu Deresi ve Seyit Ahmet Deresi'dir.

1960'lı yıllara kadar sandallarla gezilebilen ve tarihte Kadıköy'ün en uzun deresi olarak bilinen Kurbağalıdere'ye kıyısı bulunan Kuşdili Çayırı, topografik açıdan dere kenarındaki bataklık ve/veya düzlük alanların etkisiyle çevresine göre düzlük bir yerdedir (Ekdal, 2004; Türker, 2008). M. 1860'lı yıllarda derenin sık taşması sonucunda dere kenarındaki alanların su içinde kaldığı, günümüzde eski çayır alanından Kadıköy Belediyesi binasının bulunduğu yer dahil olmak üzere Gazhane tesislerine kadar dere kenarındaki düzlük yerlerin ıslak alan haline geldiği bilinmektedir (Şekil 5.121).

Şekil 5.121 : Kurbağalıdere ve çevresi ile birlikte Taşköprü (Anonim, 1994f, s. 139).[148]

Ulaşılabilirlik

Ulaşım yönüyle ele alındığında, 19. yy'da yaşanan gelişmeler ile birlikte Kuşdili Çayırı ve yakın çevresi, Kadıköy sahili ve Moda civarı, hızla yayılan yerleşim alanlarının etkisi ve kentin Anadolu Yakası'nın yaşam alanı olarak belirginleşmesiyle birlikte üçüncü yeni merkez Üsküdar ile bağlantılı bir duruma gelmeye başlamıştır.

Daha önce pazar kayıklarıyla erişim sağlanan Kadıköy, 19. yy ortalarında eklenen vapur seferleri ve M. 1874 yılında faaliyete geçen Haydarpaşa-İzmit Demiryolu hattının sağladığı alternatif erişim imkanları ile öne çıkmaya başlamıştır. Bu durum,

[148] Foto: L.F. (A. Eken, Kartpostallarda İstanbul. İst.,1992).

aynı zamanda İlçe'de yerleşim alanlarının yayılışını hızlandırmıştır. Ulaşımda yaşanan gelişmelere Kurbağalıdere ve çevresi özelinde bakıldığında, derenin iki tarafı arasında ulaşımın kayıklarla sağlandığı dönemlerde dere üzerinde denizden içeri doğru sıralanan altı adet köprü bulunmaktaydı. Bu köprülerden günümüzde Recep Peker Caddesi yolu üzerinde olan Yoğurtçu Köprüsü (eski adıyla Tahtaköprü), 1927 -1928 yıllarında Suadiye ile Kadıköy arasında işlemeye başlayan "Murat" ve "Suhulet" adlı otobüsler işlemeye başlayınca yenilenmiş ve sonra da betonlaştırılarak genişletilmiştir (Şekil 5.122). Bu köprünün iki yüz metre ilerisinde üzerinden sadece yayaların geçtiği, alçak, dar ve fazla kullanılmayan bir köprü daha vardı. Köprüden sonra Fenerbahçe Kulübü'nün yanan lokali, lokalin bitişiğinde ise Hamdi'nin Gazinosu bulunmaktaydı. Tahta köprü uzun bir zaman bu haliyle kullanıldıktan sonra dere ıslahı çalışmaları ile betonlaştırılmıştır. Sadece yayaların kullanmaya devam ettiği köprü 1950'lerle yağışla yükselen dere sularının etkisiyle zarar gördükten sonra kaldırılmıştır (Alus, 1995; Ekdal, 2004).

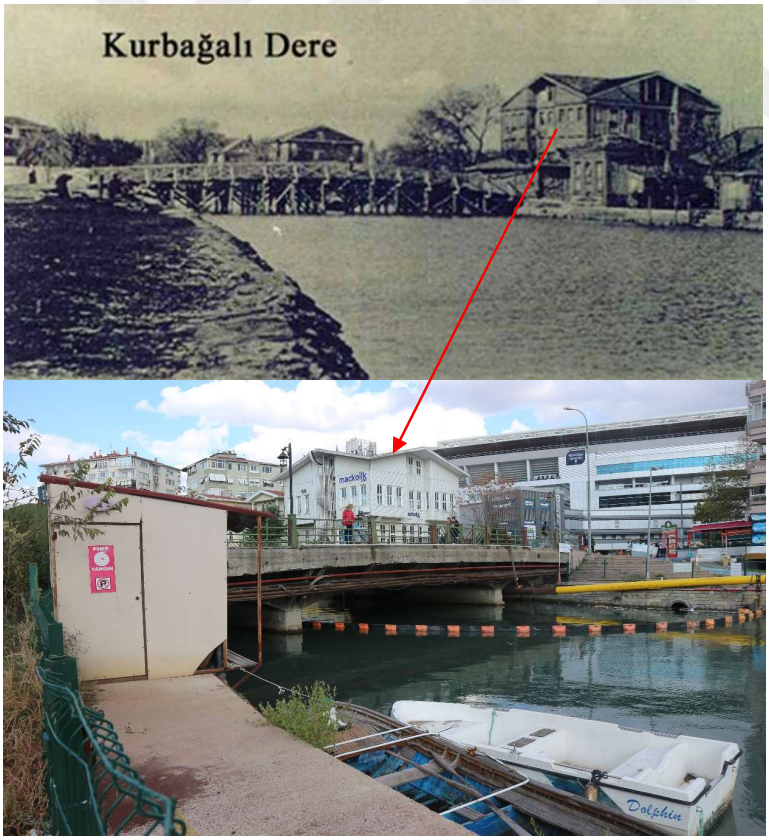

Şekil 5.122 : Kurbağalıdere Köprüsü'nün M. 1907 yılı ve günümüz durumu (Ekdal, 2004, s. 152; Arın, 2017a, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Dere üzerindeki üçüncü köprü, Mahmut Dede (Mahmud Baba) Türbesi'nin karşısında olup, Fenerbahçe Stadı'nın arkasından geçen yola uzanan yarı ahşap bir mimari yapı olmuştur. 1920'lerde çöken bu köprü 1928 yılında taştan inşa edilerek Taşköprü adını almıştır. İki başı da mezarlık olan ve geçmişte ışığı olmayan köprü ve civarındaki Papazın Bağı ile Fenerbahçe Stadyumu arkasındaki caddenin gündüzleri dahi tehlikeli bir yer olduğu bilinmektedir. Atatürk Caddesi açılana kadar kullanılan bu sağlam köprü daha sonra yıkılmış ve dere kanal haline getirilmiştir (Şekil 5.123). Bu köprünün yüz metre ilerisinden ise üzerinden sadece tren yolunun geçtiği ve sonradan değiştirilen bir köprü bulunmaktaydı (Şekil 5.124). Diğer köprüler ise, Kuşdili Çayırı çevresinde zamanla artan yol çalışmaları ve derenin Tahtaköprü'den sonra iç kısımlara doğru kanal haline getirilmesiyle özelliklerini yitirmiştir (Alus, 1995; Ekdal, 2004).

Şekil 5.123 : Taşköprü'nün M. 1907 yılındaki ilk hali (üst) ve taş ile mermerden yapılan ikinci Taşköprü (alt) (Ekdal, 2004, s. 152, üst; İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_006936, alt).

Şekil 5.124 : Taşköprü'nün ilerisindeki tren yolunun geçtiği köprü (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_000116).

Giz (1988), 1927-28 yıllarında gazetelerde Kuşdili'ne kadar motor seferlerinin yapılacağı haberlerinin o dönemlerde çayır ve çevresinin ne kadar önemli görüldüğüne işaret ettiğini belirtir. Kendisi, özellikle gazinolar ve tiyatronun 1900'lerin başında müzik dinlemek amacıyla dere kenarına yanaşan sandallar ile birlikte renkli ve hareketli bir yaşamı yansıttığını vurgular. Tahtaköprü'den (Kurbağalıdere Köprüsü) deniz tarafına doğru 1926 yılı ve günümüze ait bir görüntü yer almaktadır (Şekil 5.125). Görsel, yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede sandalla ulaşımın hakim olduğunu yansıtırken, günümüzde küçük motorların halen alanın tarihi kimliğine referans verdiği yorumu çıkarılabilir. Dere üzerindeki ulaşım, ıslah çalışmaları nedeniyle aktif olamasa bile sandal ve motorlar Kalamış Körfezi girişinden Kurbağalıdere Köprüsü'ne kadar kıyının iki yanında sıralanmaktadır.

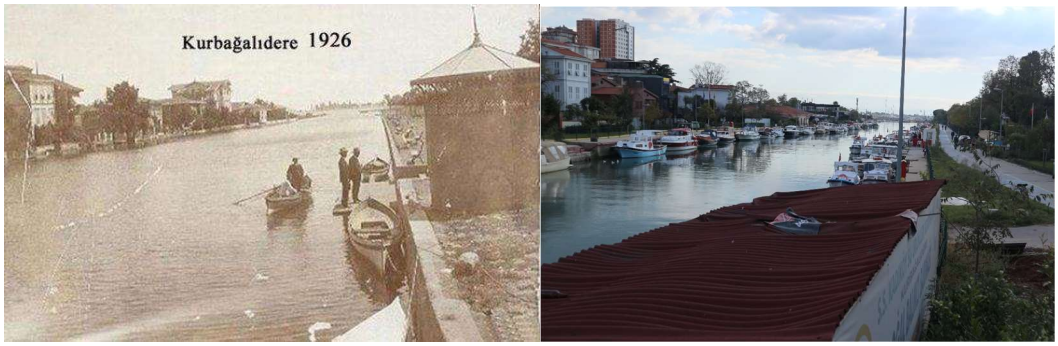

Şekil 5.125 : Dere üzerinde ulaşımın eski ve günümüz durumu (Url-40, sol; Arın, 2017a, sağ).

Günümüzde derenin iç kesimlerine doğru devam eden yoğun ıslah çalışmalarına dair görseller Şekil 5.126'da yer almaktadır. İç kesimlerde dere çevresinde otopark alanı, araç bakım dükkanları gibi ticaret alanları ve konut yerleşimleri hakim olup, bölgenin tarihi yeşil alan potansiyeli tamamen yitirilmiştir.

Şekil 5.126 : Stadyum ve Kuşdili Otoparkı taraflarında dere çevresi (Arın, 2017a).

H. 1329 (M. 1911) tarihli bir Kadıköy haritasında, Kurbağalıdere, Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları'nın çevresinde gelişen sokak dokusu ana hatlarıyla görülmektedir (Şekil 5.127). Haritadan, yüzyıl başında gelişen yolların çayır ve park alanını daha tanımlı hale getirdiği yorumu yapılabilmektedir. Dere yakınından geçen Bağdat Caddesi Bahariye Caddesi, Altıyol Meydanı ve demiryolu hattı merkezi bağlantı aksları olarak önemlidir. Ayrıca, dere üzerinde iç kesimlere doğru köprü geçişleri de okunabilmektedir. Kuşdili Çayırı'nın ise, Altıyol Meydanı'na doğru olan bir bölümünün sokak dokusu içinde kaybolduğu ve çayır alanının küçüldüğü belirgin olarak dikkat çekmektedir.[149]

[149] Kuşdili, Yoğurtçu Çayırları ve Kurbağalıdere ile ilgili yapılan tarihi harita analizleri kısmında (Tarihi Haritalar adlı başlık) 1911 M. yılı öncesine ait haritalar üzerinde yapılan incelemeler doğrultusunda çayır alanının giderek küçüldüğü tespit edilmiştir. Harita analizleri kısmında detaylı açıklamalar bulunmaktadır.

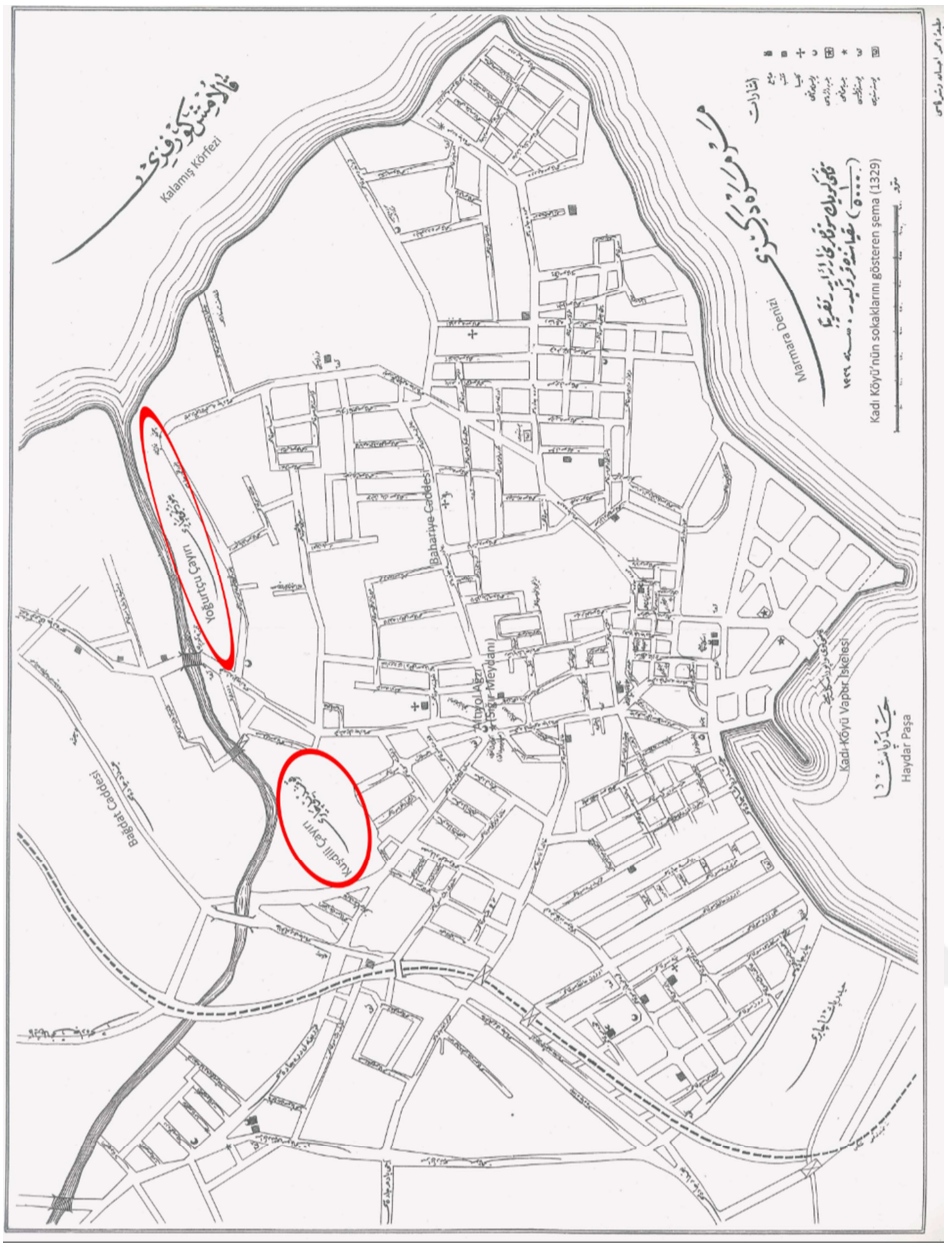

Şekil 5.127 : H. 1329 (M.1911) tarihli Kadıköy haritasında Kurbağalıdere ve çevresi (Arseven, 2011, s. 126, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Arşiv belgelerinde, dere üzerindeki Kurbağalıdere Köprüsü'nün[150] ve bazı belgelerde "ahşap köprü" olarak belirtilmiş olan köprünün[151] M. 1850'li yıllardan sonra sıklıkla tamir edildiği ve eski yapısal özelliklerinin değiştiğine dair çok sayıda bilgi bulunmaktadır[152]. Kurbağalıdere Köprüsü'nün belirli zamanlarda tehlike

[150] Köprünün adı belgelerde Kuşdili Köprüsü olarak geçmektedir.
[151] Ahşap köprü olarak belirtilen köprünün Kurbağalıdere Köprüsü olma ihtimali yüksek olup, dere üzerindeki diğer köprülerin de olma ihtimali bulunmasından dolayı ayrı tutularak açıklama yapılmıştır.
[152] BOA.İ.MVL.310/12875.1270 Şevval 15 (M. 11 Temmuz 1854) Kadıköy civarında Kuşdili tabir olunan ahşab köprünün tamiri.

oluşturmasından dolayı tamir edilmesine yönelik hazırlanan belgeler[153] dikkat çekicidir.

Köprü tamiri faaliyetlerinin yanısıra, araştırmalarda tespit edilen bir diğer önemli konu, 19. yy'ın son çeyreğinden itibaren Söğütlüçeşme civarındaki, Kurbağalıdere'ye ulaşan Kuşdili Caddesi ve Bağdat Caddesi'ne bağlanan Kurbağalıdere Köprüsü yolu (günümüzdeki adıyla Recep Peker Caddesi) üzerinde yapılan yol bakım çalışmalarına (kaldırım inşası ve tamiratları) yönelik belgeler[154] olup, bu konu ile ilgili yeterli miktarda bilgi bulunmaktadır.

Cadde ve sokaklarda yapılan tamirat işleri ve dereye ait köprülerin belirli dönemlerde bakıma alınması, Kadıköy ve Kurbağalıdere çevresi ile ilişkili olarak yorumlandığında; 19. yy sonlarına doğru dere ve çevresinde gelişen yerleşim alanlarının neticesinde oluşan ulaşım ağının, beraberinde yeni sokakların açılmasını ve çevre düzenine daha fazla önem gösterilmesini desteklediği söylenebilir. Ulaşımda

---

BOA.DH.MKT.313/30. 1312 Cemaziye'l-ahir 01 (M. 30 Kasım 1894) Kadıköy Kuşdili Caddesi'nde harap bir halde bulunan köprünün yeniden inşası.
BOA.BEO.555/41603.1312 Receb 23 (M. 20 Ocak 1895) Kadıköyü'nde Kuşdili Caddesi'nde bulunan ahşap köprünün icra-yı tamiri. (Dahiliye)
BOA.DH.MKT.2457/52. 1318 Zilkade 13 (M. 4 Mart 1901) Kadıköy'deki Kuşdili Köprüsü'nün tamiri ve bunun için gerekli meblağın sal-i hal İnşaat ve Tamirat-ı Umumiye tertibinden tesviyesi.
BOA.İ.ŞE.14/5.1318 Şevval 19 (M. 9 Şubat 1901) Kadıköy'de kain Kuşdili Köprüsü'nün tamiri ve masraflarının ödenmesi.
BOA. Y.A.RES.128/44. 1322 Şa'ban 22 (M. 23 Ekim 1904).

[153] BOA.DH.MKT.2450/59.1318 Şevval 17 (M. 7 Şubat 1901); BOA.ŞD.824/14.1322 Şa'ban 13 (M. 23 Ekim 1904).

[154] BOA. DH.MKT.1474/64. 1305 Rabiu'l-ahir 19 (M. 3 Ocak 1888).
BOA.DH.MKT.1514/104. 1305 Şevval 11 (M. 21 Haziran 1888) Kadıköy'de bulunan Kuşdili'nde kaldırım inşası.
BOA.DH.MKT.2563/26.1319 Şa'ban 19 (M. 1 Aralık 1901) Kadıköy'de Tahtaköprü Caddesi'ndeki kaldırım, şose ve oluk kaldırımının tamir ve masrafının inşaat ve tamirat tertibinden karşılanması.
BOA.İ.ŞE.14/39.1319 Receb 28 (M. 10 Kasım 1901) Kadıköy'de Kuşdili Caddesi'nden başlayarak Bağdad Caddesi'ne ulaşan Tahtaköprü Caddesi kaldırımlarının tamiri.
BOA.DH.MKT.2576/29.1319 Şevval 08 (M. 10 Ocak 1902) Kadıköy Kuşdili Caddesi'nde kaldırım inşaat ve tamiri için gerekli olan meblağın inşaat ve tamirat-ı umumiye tertibinen ödenmesi.
BOA.ŞD.811/36.1319 Cemaziye'l-evvel 21 (M. 5 Eylül 1901) Kadıköy'de Zühdüpaşa Mahallesi'nde kain Kuşdili Caddesi'nden başlayarak Tahtaköprü Caddesi kaldırım, şose ve oluk kaldırımının inşa ve termimatı masraflarının suret-i mahsubu. (Şehremaneti 6)
BOA.BEO.2401/180068.1322 Cemaziye'l-ahir 22 (M. 3 Eylül 1904) Kadıköy'de Muvakkithane, Moda, Mühürdar ve Kuşdili caddeleri kaldırımlarının inşaatı. (Dahiliye)
BOA.İ.ŞE.17/40.1322 Cemaziye'l-ahir 17 (M. 8 Eylül 1904) Kadı Karyesinde Muvekkithane, Moda, Mühürdar ve Kuşdili caddelerine paket kaldırım döşenmesi ve masraflarının mahsubu.
BOA. İ.ŞE.18/33. 1323 Rabiu'l-ahir 20 (M. 24 Haziran 1905) Kadıköyü'nde Kuşdili Caddesi'nin tamir masraflarının mahsubu.

yaşanan gelişmeler ve iyileştirilen çevre koşulları dolaylı olarak dere ve çevresindeki mesirelere erişimi kolay kılmıştır.

Günümüzde, Kurbağalıdere Köprüsü'nün kuzey ve güney tarafında derenin iki yanında eskiden varolan tarihi köşklerin yerini apartmanlar almıştır (Şekil 5.128). Geçmişin bir izi olan dere ve üzerinde yenilenen köprüler ise bağlantı yolları ile bu bölgenin mevcut ulaşım ağını oluşturur.

Şekil 5.128 : Kurbağalıdere ve çevresi (Url-41, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yerleşim Dokusu

M. 1800'lü yılların başında halen köy dokusunu koruyan bir yerleşim yeri olan Kadıköy sınırları içindeki Kurbağalıdere'nin tarihçesine bakıldığında, eskiden 'Halkidonya Suyu' olarak anılan derenin iç kısımlarına doğru kavimlerin yerleşmiş olduğu bilinmektedir (Arseven, 2011).

İstanbul'un 19. yy'da siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda özellikle Tanzimat'tan sonra ağırlık kazanan değişim sürecinin Avrupa Yakası'nda gösterdiği etkileri Anadolu Yakası'na taşınmaya başlamıştır. Üsküdar'ın kazandığı merkezi kimlik Kadıköy'ün de farkedilir bir yerleşim olmasını beraberinde getirir. Kent genelinde ulaşım alanında birbiri ardına yaşanan alternatif gelişmeler (denizyolu, demiryolu ve karayolu) Kadıköy'ün Bizans'tan beri süregelen "Körler Ülkesi" benzetimini yıkmaya başlar. Kurbağalıdere çevresindeki Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları da erişimin kolaylaştığı mesireler olarak bu durumdan olumlu yönde etkilenmiştir. Özellikle bu mesirelerin yakınındaki Moda ve Fenerbahçe/Kalamış

semtlerinin gayrimüslim ağırlıklı sakinleri, Tanzimat etkisinin pekiştirdiği Batılı yaşam tarzının uygulayıcıları olarak mesirelerin ziyaretçileri arasında yerlerini almıştır. 20. yy başlarından 1940'lı yıllara doğru kent için üretilmeye başlanan yeni planlama politikalarının etkilediği yerlerden biri olarak Kadıköy'ün bu bölgesi de önem kazanmaya başlar. Özellikle 1920'li yıllarda Yoğurtçu Çayırı'nın parka dönüşme süreci, sınırı olmayan mesire alanlarının çevresi sınırlandırılmış park alanlarına dönüşümüne canlı bir örnek oluşturmuştur.

Günümüzde Kuşdili Çayırı ve Yoğurtçu Parkı'nın yakın çevresi tamamen yapılaşmış durumdadır. Arazi kullanımı açısından ağırlıklı olarak apartmanlardan oluşan yerleşim dokusu içinde spor kavramını barındıran yapıları ve açık alanları da kapsamaktadır. Kurbağalıdere'nin Kalamış tarafında yer alan stadyum ve dere boyunca uzanan spor tesisleri bölgenin tarihi sayılabilecek alanları içine girmektedir. Derenin diğer tarafındaki Yoğurtçu Parkı yerleşim yeri niteliği taşıyan Moda semtinin kıyıdaki başlangıç noktası sayılabilecek bir yerinde daha sakin bir konum içindedir. Kuşdili Çayırı ise, Yoğurtçu Parkı'nın kuzeyinde Kadıköy merkeze daha yakın bir konumda karmaşık ulaşım ağının merkezinde ve daha çok ticaret ağırlıklı arazi kullanımının içinde kalan farklılaşmış bir alandır. M. 1922 tarihli Sociate Anonym Ottomane Haritası (Şekil 5.129) ile günümüz hava fotoğrafı karşılaştırıldığında, tarihi haritada Kadıköy geneline yerleşen kentsel doku içinde iki mesire alanının çevresinde yeşil alanların halen hatırı sayılır bir miktarda varolduğu, günümüzde ise çevrelerinin yoğun bir ulaşım ağı ve yapılaşmanın etkisinde kalarak değiştiği yorumu getirilebilmektedir.

Kadıköy'ün 1900'lere yaklaşırken kazandığı yerleşim yeri kimliği, yüzyıl başlarında hız kazanan imar faaliyetleri ile güçlenir. Bu noktada, M. 1912 yılında şehreminlik görevini üstlenen Cemil Topuzlu'nun bölgede yaptığı girişimler önem teşkil etmektedir. Yapılan çalışmalar arasında günümüzde Fenerbahçe Spor Kulübü'nün stadyumuna ait arazinin dönüşümü de yer almaktadır. Dönüşüm sürecine kısaca bakıldığında, M. 1900'lerin başlarında derenin Kalamış tarafında "Papazın Çayırı" olarak bilinen ve özellikle Moda civarında oturan İngiliz ve Rum gençlerin futbol oynadığı açık saha, Union Club sahası olarak kullanılmaktaydı. Hazine-i Hassa'ya ait olan bu alan Cemil Topuzlu'nun girişimi ile devletten alınarak çevresi tahta bir perde ile çevrelenmiş ve adı önce "İttihat Kulübü" I. Dünya Savaşı sonrasında ise "İttihat Spor Kulübü" olarak değişmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalarda kent genelinde

başlatılan park ve bahçe alanı oluşturma süreci, Kurbağalıdere ve çevresi için Yoğurtçu Parkı'nın açılması ile sonuçlanmıştır (Yıldırım, 2009).

Şekil 5.129 : Kadıköy'ün M. 1922 tarihinde (üst) ve günümüzdeki (alt) durumu (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000821, üst; Url-15, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Henri Prost'un İstanbul için öngördüğü imar planı çalışmaları arasında yer alan önemli başlıklardan biri de Kurbağalıdere'nin de içinde bulunduğu ve Haliç, Kağıthane, Çamlıca ve Adalar'ın kendi içinde yeniden düzenlenmesidir. 1923-1938 yılları arasında kent genelinde yapılan peyzaj düzenlemeleri arasında park, bahçe, çocuk bahçeleri ve büyük caddelerde yapılan refüj düzenlemeleri yer almıştır. Yeni parkların açılması da bu kapsamda önemli bir çalışma alanı oluşturmuştur. Yoğurtçu Parkı, bu süreçte çayırlık alandan parka dönüştürülen bir yer olarak Kadıköy için oldukça önem taşımaktadır (Cumhuriyet Devrinde İstanbul, 1949).

Hasanpaşa'dan Kalamış Körfezi'ne doğru Kadıköy merkezinin bir bölümünün genel yerleşim durumunun okunabildiği görselde (Şekil 5.130), eski Kuşdili Çayırı arazisi, devamındaki Yoğurtçu Parkı ve iç kesimlere uzanan ulaşım yolları arasında etkisini yitirmiş olan Kurbağalıdere aksı mahalleler ile bütünleşmiş durumdadır.

Şekil 5.130 : Kurbağalıdere ve çevresinin günümüz durumu
(Url-42, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Kurbağalıdere, Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları'nın çevresindeki arazi kullanım türlerine yönelik yapılan araştırmalarda, arşiv belgeleri üzerinden önemli yorumlar yapılabilmektedir. Tespit edilen belgeler çoğunlukla 19. yy sonu ve 20. yy başlarına ait olup, Kuşdili civarında özel mülkiyet altındaki arazilerin ifrazı ya da bu arazilerin kamusal kullanım için üzerinde okul yapılarının inşa edilmesi ile ilgili olmaktadır. H. 1289 (M. 1873) tarihli bir belgede Kuşdili civarında kuyumcu olan Agop adlı kişinin

sahip olduğu bağlık alanın parsellere bölünerek satılması konu alınırken, H. 1324 (M. 1906) ve H. 1325 (M. 1907) tarihli iki belgede Kuşdili Caddesi'nde Zühdü Paşa'ya ait bostan alanlarının füruhtu[155] ve H. 1334 (M. 1916) tarihli bir diğer belgede ise aynı caddede Hatice Seyhan Hanım'ın sahip olduğu bostanın satışı için yapmış olduğu başvuru konu alınmaktadır.[156]

Kamusal alana katılan bostanlar hakkında ise; Kuşdili Caddesi üzerinde yer alan ve ziraat faaliyetlerine uygun olmayan bir bostanın yerine okul inşa edilmesi (H. 1293 /M. 1876), aynı caddede Bekir Ağa adlı kişiye ait bostan alanının parsellenerek ruhsat alınması ve yerine getirilecek cami ve okulun alanlarının belirlenmesi (H. 1295/M. 1878) ve Kuşdili'nde bulunan bir arsa üzerinde sultan adına İnas Rüşdiyesi[157] inşa edilmesi için istimlak çalışmalarının yapılmasına dair belgeler örnek oluşturmaktadır.[158]

Ayrıca, 20. yy başlarında dere çevresinde gayrimüslim kesimin arazi sahibi olduğu ve bu arazilerin bostan, kahvehane ya da bakkal olduğu tespit edilmiştir[159]. Dere civarındaki Kurbağalıdere Çiftliği'ne dair demirbaş eşya defterleri ve masraf kayıt defterleri de önemli veriler olarak karşımıza çıkmaktadır.[160]

Bostan, cami ve okul gibi açık alan ve yapıların yanı sıra, belgelerde çiftliğin yakınlarında gayrimüslim kişiler tarafından derihane işletildiği ve halk sağlığı

---

[155] Satış.
[156] BOA. ŞD.94/24. 1289 Zilkade 21 (20 Ocak 1873); BOA. Y.A.RES.135/32. 1324 Muharrem 16 (M. 12 Mart 1906); BOA. BEO.3074/230507.1325 Rabiu'l-ahir 28 (M. 10 Haziran 1907); BOA. ŞD.3138/46.1334 Cemaziye'l-evvel 27 (M. 1 Nisan 1916).
[157] Kız Okulu.
[158] BOA. MF.MKT.43/76. 1293 Şa'ban 27 (M. 17 Eylül 1876); BOA. ŞD.97/32. 1295 Cemaziye'l-ahir 10 (M. 11 Haziran 1878); BOA. BEO.1499/112417. 1318 Safer 11 (M. 10 Haziran 1900); BOA. İ.MF.6/7. 1318 Safer 08 (M. 30 Mayıs 1900).
[159] BOA.ŞD.3036/28.1324 Rabiu'l-evvel 27 (M. 21 Mayıs 1906) Kadıköy Osmanağa Mahallesi Kuşdili Caddesi'nde Yorgi Bogovi zevcesi Parli'ye ait arsanın tadil-i kıymetine dair arzuhali. (İstida 26).
BOA.BEO.2310/173118.1322 Muharrem 24 (M. 10 Nisan 1904). Kadıköyü, Kuşdili'nde Taşköprü caddesinde mutasarrıf olup Rusya tebaasından Mehdi Efendi Muhammedof'a mefruğ bulunan bir bab kahvehane ile bakkal dükkanına Üsküdar Kumandan Muavini Ali Şamil Paşa tarafından vuku bulan tecavüzat ve müdahalattan bahisle men'i hakkında bazı ifade ve istidayı havi, Tevfik imzasıyla verilen arzuhal
[160] BOA.HH.d.18520.1299 Zilhicce 27 (M. 9 Kasım 1882); BOA.HH.d.27893. 1303 Zilhicce 29 (M. 28 Eylül 1886); BOA.HH.d.25054.1297 Zilhicce 19 (M. 22 Kasım 1880).

açısından sakıncalı görülen bu durumun önlenmesine yönelik tedbirlerin alınmaya çalışıldığı da diğer bilgiler arasındadır.[161]

Yeşil Alan Niteliği

Kuşdili Çayırı, tarihsel açıdan bakıldığında, özellikle 19. yy 'dan itibaren bulunduğu bölge ve yakın çevresi için önemli bir açık yeşil alan özelliği taşıyarak mesire kimliği ile ön plana çıkmıştır. İşlevsel açıdan mesire kimliği günümüze ulaşamamış olmasına rağmen, alanın fiziksel açıdan 19. yy'a ait tarihi haritalarda belirtilen sınırlarını büyük ölçüde koruduğu görülür.

Çayır, 19. yy sonları ve 20. yy'ın ilk yarısında gazinoları, kahvehaneleri, tiyatrosu ve açık yeşil alan potansiyeli ile birlikte içinde çeşitli eğlencelerin düzenlendiği, özellikle bayram günlerinde her kesimin severek gittiği bir yer olmuştur. Ağırlıklı olarak 19. yy sonları ve 20. yy başlarına ait olduğu tespit edilen arşiv belgeleri arasında[162] öğrencilerle düzenlenen okul gezileri kapsamında çayırdaki tiyatro gösterilerine gidildiği ya da hayvanat kumpanyalarının çayırda gösteriler yaptığı bilinmektedir.

Çayır çevresinde yerleşik nüfusun artması, yapılaşmanın artışı, M. 1877-78 yıllarında Osmanlı-Rus Savaşı'ndan kaçan Balkan muhacirlerin bir bölümünün bölgeye yerleşmesi, çayıra yakın bir yerleşim olan Moda'da gayrimüslim ve Levanten nüfusun artması ve ulaşımın kolaylaşması gibi konular Kuşdili Çayırı'nın eskisinden daha sık ziyaret edilen ve sevilen bir yere dönüşmesini etkileyen başlıca unsurlardır. Özellikle, 1900'lü yılların başına ait arşiv belgeleri incelendiğinde, çayırda futbol ve kriket oynayan İngiliz ve Rumlar'ın varlığının, çayırın yakın çevresine yerleşmiş olan ve kentin uzak yerlerinden gelen gayrimüslimler tarafından da rağbet gördüğünü gösteren

---

[161] BOA.Y.MTV.206/93.1316 Cemaziye'l-evvel 16 (M. 2 Ekim 1898) Kurbağalıdere çiftliği civarında bulunan ve Arif İshak Efendi tarafından Mösyö Tomson'a kiralanan derihanenin işletilmesinin mahzurlarına dair Şehremaneti'nin tezkiresi.
BOA.Y.MTV.206/93.1318 Rabiu'l-evvel 29 (M. 17 Temmuz 1900). Tomson'a kiralanan binaya deri idhalinin sıhhate zararlı olacağı hakkında belediyece açılan davayı Tomson'un kazandığına ve ısrarı halinde zarar ve ziyan davası açmak üzere konsolosun harekete geçeceğirie dair Zabtiye Nezareti'nin maruzatı.

[162] BOA.MF.MKT.461/20.1317 Rabiu'l-ahir 08 (M. 17 Temmuz 1899) Üsküdar'da bulunan Mizan-ı Terakki Mektebi menfaatine Kuşdili'ndeki Osmanlı Tiyatrosu'nda Menak Efendi marifetiyle bir oyun sahnelenmesinin sakıncalı bulunmadığı.
BOA.ZB.373/53.1322 Mayıs 07 (M. 20 Mayıs 1906) Varyete Hayvanat Kumpanyası'nın Kadıköy Kuşdili'nde bir çayırda gösteri yapmasında bir sakınca olmadığı.

belirgin veriler olduğu tespit edilmiştir[163]. Bu konu ile ilgili en sık rastlanan belgelere örnek verilecek olursa; H. 1309 (M. 1892) tarihli bir belgede İngilizlerin Kuşdili Çayırı'nda kriket oynaması için alınan izinden, H. 1316 (M. 1898) tarihinde İngiltere ileri gelenlerinden bazı kişilerin çayırda lastik top oynamalarından ya da H. 1319 (M. 1901) tarihli bir belgede Moda'da İngiliz tebaasından olan bazı kişilerin çayırda sorun olmadan top oynamalarından bahsedilebilir (Şekil A.5 ve Şekil A.6).

Çayırın gayrimüslimler tarafından kullanımına verilen yukarıdaki örneklerin dışında, genel anlamda mesire alanı olarak kullanımına dair çok sayıda arşiv belgesi de tespit edilmiştir. Özellikle bazı belgeler, çayırda düzenlenen tiyatro ve benzeri gösterilerden elde edilen kazançların Darülaceze ve bazı okulların ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olduğunu gösterir. Örneğin, H. 1319 (M. 1901) tarihli bir belgede Kadıköy'de bulunan Darülirfan Mektebi'nin ihtiyaçlarının karşılanması için Kuşdili'ndeki tiyaroda bir oyun düzenlenmesinin uygun görüldüğü[164], H. 1340 (M. 1922) tarihli bir belgede ise, Kuşdili'nde Burhanettin Kumpanyası'nın düzenlediği gösteriden elde edilen miktarın Darülaceze aidatına ait kısmının Müfettiş Hulusi Bey tarafından tahsil edildiği geçmektedir[165]. Farklı içeriklere sahip diğer belgeler arasında ise; çayırda gerçekleşen Türk tiyatrosuna ait bazı oyunlarda farklı dinlere mensup kişilerin görev almalarına izin verilmediği ya da Kızılay (Hilal-i Ahmer) tarafından Kuşdili Tiyatrosu'nda oyunlar düzenlenmesi yer almaktadır.[166]

---

[163] BOA.Y.MTV. 63/74.1309 Zilkade 15 (M. 11 Haziran 1892) Beykoz ve Kuşdili çayırlarında kriket oynanmasına müsaade olunması için İngiltere Sefarethanesi'nin istidasının Hazine-i Hassa Nezareti tarafından takdimi ve sadır olan irade.
BOA.Y.PRK.ZB.21/119.1316 Rabiu'l-ahir 17 (M. 5 Ağustos 1898) Beyoğlu ve Moda sakinleri ile İngiltere ileri gelenlerinden kadın ve erkek bir grubun Kuşdili Çayırı'nda lastik top oynadıkları.
BOA.Y.PRK.ASK.172/114.1319 Rabiu'l-ahir 29 (M. 16 Temmuz 1901) Beyoğlu ve Moda İngiliz muteberanından bir grubun Kadıköy Kuşdili Çayırı'na geldikleri, top oyunundan sonra geri döndükleri.
BOA.Y.PRK.ASK.172/124.1319 Rabiu'l-ahir 29 (M. 17 Temmuz 1901). Tarabya, Beyoğlu ve Moda cihetlerinden bir grup İngilizin Kadıköy Kuşdili Çayırı'nda top oynadıkları, bu esnada vukuat olmadığı.
[164] BOA.MF.MKT.576/9.1319 Cemaziye'l-evvel 18 (M. 2 Eylül 1901).
[165] BOA.DH.UMVM. 117/23.1340 Zilkade 18 (M. 13 Temmuz 1922).
[166] BOA.DH.EUM.THR 46/4.1328 Şa'ban 09 (M. 7 Ağustos 1910). Üsküdar Kuşdili'ndeki orta oyununda iki Hristiyan kadının Müslüman kadını rolü oynamaları İslamî adaba mugayir olduğundan buna mani olunması.
BOA.DH.İ.UM.EK 64/19.1341 Muharrem 29 (M. 21 Eylül 1922). Kadıköy Hilal-i Ahmer şubesi tarafından Kuşdili Tiyatrosu'nda tertib dilen müsamereye murakebe memuru sıfatıyla gönderilen Zeki Bey'e ita edilen kararın Hilal-i Ahmer şubesine ödenmesi.

19. yy sonlarına doğru Kadıköy sahili ve Moda civarında yayılan yerleşimlere rağmen varlığını koruyan bağlık ve çayırlık alanlar arasında Kuşdili Çayırı da bulunmaktadır (Akyavaş, 2000). 1900'lerde ise, şerbetçiler, sucular, muhallebiciler, dondurmacılar, oyuncakçı ve benzeri birçok seyyar satıcı ile panayır yerine dönüşen çayıra, moda olmaya başlayan bisiklet kullanımıyla birlikte daha çok genç nüfus eklenmiştir. Kuşdili'nin, gezinti ve eğlence yeri olmasının yanında 20. yy başlarında çevresindeki diğer çayırlarda olduğu gibi özellikle İngiliz ve Rum gençlerinin futbol maçı yaptığı bir spor alanı olarak kullanıldığı da bilinmektedir. İlçe'nin yakın semtlerinde oturan ailelerin özellikle perşembe ve cuma günleri gittikleri bir mesire ve piyasa yeri (belirli bir yerde veya yolda gezinti amacıyla gidip gelme) olan çayır, aynı zamanda kent genelinde araba kullanımının artmasıyla araba sefalarının yaygınlaştığı yerlerden biri olmuştur (Alus, 1951; Giz, 1988).

Atabeyoğlu (1985)'nun atletizm spor dalının İstanbul'daki gelişim sürecine yönelik bir yazısının içeriğinde çayır ile ilgili dikkat çeken bir detay vardır. Kendisinin yazısında aktarmış olduğu İdman Dergisi'ne ait 21 Nisan 1914 tarihli bir yazıda, İstanbul Jimnastik Kulübü'nün düzenlediği atletizm[167] yarışmalarıyla ilgili eleştiri içerikli bir ifadede, 20. yy'ın başlarında yoğun olarak ziyaret edilen çayırın bu özelliğini görebilmek mümkündür:

> […] İdmanın, sporun gençler arasında yayılmasına büyük bir gayretle çalışılmakta ve semeresi de görülmekte olmasına rağmen halkımızın alakasızlığına hayret etmemek mümkün olamıyor. Böyle şerefli günlerde koca Union Kulüp bomboş dururken, dört adım ötede Kuşdili çayırının [Çayırı'nın] tozlu dumanlı yollan, kadın-erkek, adam almıyor! […] (s. 1503).

1950'li yıllara kadar yeşil alan özelliğini çayır ve ağaçlık bir alan olarak devam ettiren Kuşdili'nin adı, bulunduğu bölgenin doğal flora ve fauna özelliklerinin etkisiyle şekillenmiştir. Kuşbazların, saka, iskete ve florya cinsi kuşları iyi ses çıkarabilmeleri için dere kıyısına getirerek deredeki kurbağaların çıkardıkları sesleri dinletmeleri ile "Kuşdili" adını alan çayırın bitki örtüsü de çeşitlilik göstermiştir. Dere kenarındaki Kestane ve Akasya ağaçları ile yakın çevresindeki Hünnap, Çınar, Ardıç, Meşe, Kavak ve Çam ağaçları bölgenin doğal bitki örtüsünü oluşturmaktaydı. Çayırın karşısında bulunan Mahmud Baba Mezarlığı'ndaki Servi ağaçlarının çayırın ağaç dokusunun

[167] II. Meşrutiyet Dönemi'nden sonra İstanbul genelinde yaygınlaşan spor dalı (Atabeyoğlu, 1985).

devamı niteliğinde olması bölgenin bir kuş cenneti olmasını destekleyerek adını bu kuş varlığından almasını sağlamıştır (Alus, 1951; Giz, 1988; Ekdal, 2004).

Kadıköy'ün gelişmesiyle birlikte 19. yy'dan 20. yy'ın ilk yarısına kadar İstanbul'un en bilinen mesire alanlarından biri olan Kuşdili Çayırı, zamanla yeşil alan karakterini yitirerek kentin yapılaşma sürecine katılmıştır. Çayırın fiziksel anlamda günümüze değin geçirdiği dönüşüm kısaca özetlenirse; 20. yy'ın ilk yarısına kadar çayır özelliğini koruyarak bir mesire alanı işlevi gören alan, 1970'li yıllara kadar çayır ve ağaçlık alan olarak varlığını korumuştur. Bu dönemden itibaren nüfusun arttığı çevre semtlerin kanalizasyonlarının dereye akıtılmasıyla ortaya çıkan olumsuz sonuçlar dolaylı olarak çayırın eski güzelliğini kaybetmesine neden olmuştur. 1980'lerde çayırda Salı Pazarı'nın kurulmaya başlamasıyla yeşil doku tahrip edilerek zamanla çayır özelliği yitirilmiştir. 1980'li yılların başında doğal sit alanı olarak ilan edilen bölgenin yeniden kullanımı konusunda önerilen proje süreçlerinin devamında, alan günümüzde otopark olarak kullanılmaktadır. Çayır, fiziksel anlamda tarihteki alan sınırlarını büyük ölçüde koruyabilmiş, fakat kullanım açısından çayırlık/koruluk niteliğindeki mesire alanı kimliğini tamamen kaybetmiştir (Arın, 2017).

Çayırın kıyısında bulunduğu Kurbağalıdere'nin yaklaşık olarak 1970'lerden itibaren devam eden kanalizasyon sorununa benzer şekilde, yapılan araştırmalarda derenin temizliği ve zaman zaman meydana gelen taşkın durumlarında bir kısmı bataklık olan bölgede ortaya çıkan kirliliği gidermek adına çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir. 19. yy sonlarından itibaren sözkonusu çevre temizliği çalışmaları devam etmiştir. H. 1310 (M. 1892) tarihli bir belgede, sellerden dolayı zarar gören derenin ağzında biriken pisliklerin çevreyi rahatsız etmesinden dolayı semt sakinlerinin verdikleri dilekçelerin değerlendirilmesi; H. 1319 (M. 1902) tarihli bir belgede ise, yaz aylarında bataklık haline gelerek halk sağlığını olumsuz etkileyen derenin tathir ve tanzifinin yapılması konu alınmaktadır.[168] Bunun yanısıra, Kuşdili ve çevresinin genel temizliğine dair olduğu tahmin edilen bazı belgeler de bulunmaktadır[169].

---

[168] BOA.DH.MKT.2000/114.1310 Safer 20 (M. 13 Eylül 1892).
BOA.DH.MKT.2592/41.1319 Zilkade 15 (M. 23 Şubat 1902).
BOA.DH.MKT.1861/119.1309 Muharrem17 (M. 23 Ağustos 1891) Kurbağalıdere'nin Kuşdili köprüsünden denize kadar olan kısmının temizlenmesi.
BOA.İ.ŞD.108/6477.1309 Zilhicce 23 (M. 19 Temmuz 1892) Kadıköy'deki Kuşdili Köprüsü'nden sahile kadar olan dere boyunun tarak dubasıyla tathirine dair.

[169] BOA.DH.MKT.1767/75.1308 Safer 20 (M. 5 Ekim 1890) Kadıköy'de sahilden Kuşdili Köprüsü'ne kadar olan mahallin Bahriye dairesine ait kısmının temizletilmesi.

Çayırın çevresindeki fiziksel durumu korumaya yönelik alınan önlemlerin yanısıra, çayırın güvenliği konusuna da değinmek faydalı olacaktır. İstanbul genelinde çayır alanlarının güvenliğini sağlamaya yönelik olarak çayır memurlarının görevlendirildiği bilinmektedir. Bu kuralın Kuşdili Çayırı için de geçerli olduğu, H. 1320 (M. 1902) tarihli iki belgeden anlaşılmaktadır. Belgeler, Kuşdili Çayırı'nda görevli jandarma bölüğünden Osman Bey'e madalya verilmesi konusunun Sadaret'e sunulması ve kendisine madalya verilmesini içermektedir.[170]

Mesirelerin güvenliğini sağlama konusunda özellikle kadınların güvenliğini sağlamaya yönelik alınan önlemlere dair belgeler ağırlıktadır. Kadınlar ve erkeklerin kullanacakları alanların belirgin olarak ayrıldığı mesire alanlarında meydana gelen olaylar hakkındaki belgeler arasında Kuşdili Çayırı'na ait olanları da bulunmaktadır.[171]

Alanın günümüze değin fiziksel açıdan uğradığı değişime rağmen, tarihte sosyal yönüyle edindiği değer Kadıköy ve yakın çevresi için oldukça önemlidir. Bu değişim belirgin olarak alana ait sınırlı sayıda olduğu tespit edilen fotoğraflar ve günümüz durumunun bir karşılaştırmasıyla görülebilmektedir. Önceleri tamamen bir açık yeşil alan kimliğine sahip çayır, günümüzde geniş ölçekli bir otopark alanına dönüşerek tarihi niteliğini tamamen kaybetmiş durumdadır (Şekil 5.131).

BOA.DH.MKT.1772/50.1308 Rabiu'l-evvel 02 (M. 16 Ekim 1890) Kadıköyü sahilinden Kuşdili Köprüsü'ne kadar temizlenmesi gereken mahallin, özellikle deniz kısmının temizliği için gereken dubaların masrafının belediyece karşılanması gerektiği.
BOA.DH.MKT.1790/111.1308 Rabiu'l-ahir 27 (M. 10 Aralık 1890) Kuşdili Köprüsü'nden sahile kadar olan mahallin temizlenmesi gerektiği.
BOA.DH.MKT.1092/47.1324 Rabiu'l-ahir 28 (M. 21 Haziran 1906) Kadıköy'de Kuşdili Deresi menbaını temizlemek için Tersane-i Amire'de tarak dubası olmadığı Bahriye Nezareti'nce bildirildiği.

[170] BOA.DH.MKT.484/69.1320 Muharrem 12 (M. 21 Nisan 1902).
BOA.İ.TAL.283/5.1320 Cemaziye'l-evvel 04 (M. 9 Ağustos 1902).

[171] BOA.ZB.393/70. 1322 Ağustos 06 (M. 19 Ağustos 1906) Rusya Sefareti tercümanlarından Emrullah Bey'in oğlu Efrasyab Bey'in Kuşdili'ndeki tiyatrodan çıkan hanımlara laf attığı için kendisine yapılacak ikazın bir tebligatla değil, önce babasının dikkati çekilmek ve tekrarında gereken muameleyi yürütmek şeklinde olması gerektiği.
BOA.ZB.80/45.1322 Temmuz 29 (M. 11 Ağustos 1906) Kuşdili Tiyatrosu'ndan çıkan kadınlara laf atan Efrasyat Bey'in bundan men edilmesi.
BOA.DH.HMŞ.11/11.1334 Zilkade 06 (M. 4 Eylül 1916) Kuşdili mevkii zabıtasından Osman Efendi'nin, Kuşdili Mesiresi'nde İtfaiye Üçüncü Tabur icracısı Tevfik Efendi'nin ailesi Halide Hanım'ı erkekler mahalline geçtiği için tahkir ettiği.

Şekil 5.131 : Kuşdili Çayırı'nın yeşil alan (üst), pazar yeri (orta) ve günümüzdeki otopark (alt) görünümleri (Url-39, üst ve alt; Url-43, orta, yazar tarafından düzenlenmiştir).

19. yy başlarında bir bölümü bataklık olan Kuşdili Çayırı'nın güneyinde kalan ve denize doğru uzanan Yoğurtçu Parkı ise tarihten gelen çayır özelliğini park olarak koruyabilmiş bir tarihi yeşil alandır. Adını M. 1810 tarihinde yoğurtçular tarafından yapılan Yoğurtçu Çeşmesi'nden alan park, geçmişte çevresinde yaşayanların harman yeri olarak kullandığı bir bölge idi. Alan aynı zamanda, Kızıltoprak ve Feneryolu'nda oturanların Kadıköy'de alışverişlerini yaptıktan sonra dönüş yolunda çayırdaki banklarda oturarak dinlendikleri, yiyecek-içecek satan seyyar satıcıların eksik olmadığı, bir yandan da kentin işgal yıllarında Fransız süvarilerin at koşturduğu çimenlik bir alan olarak çok işlevli bir yapıya sahip olmuştur. Çeşmenin adından yola çıkarak, çayırın yakın çevresinde bulunan Çukurbostan ve Kurbağalıdere Çiftliği'nin yanısıra ayrıca bu bölgede mandıraların bulunma ihtimalinden de bahsedilebilir. Çiftliğin varlığına dair ancak arşiv belgelerinden yararlanarak bilgi edinilebilmektedir. H. 1327 (M. 1909) tarihli bir belgede, Sultan Abdülaziz'in Selahaddin Efendi Hazretleri'ne vermiş olduğu Kurbağalıdere Çiftliği'nden bahsedilir.[172]

Yoğurtçu Parkı, I. Dünya Savaşı sonrasında dönemin Kızılay Kadıköy Şube Başkanı Süreyya İlmen'in çabalarıyla gerçekleştirilen inşaat ve ağaçlandırma çalışmalarıyla 1925 yılında park olarak kullanıma açılan ve halen varlığını koruyan önemli bir yeşil alandır. 1970'li yıllara kadar bitki örtüsü ile doğal bir koruluk olan alan, bakımsızlık sonucunda 1980'lerde yapılan iyileştirme çalışmalarıyla çevresi duvarlarla örülerek yenilenmiştir (Ekdal, 2004; Arseven, 2011; Url-35). Parkın, sırasıyla 19. yy, 1980'li yıllarda olduğu tahmin edilen ve günümüz durumu yer aldığı görseller bütününde çayır, doğal kimliğini zamanla çevresi sınırlandırılmış ve yapılaşma ile çevrelenmiş bir görüntüye bırakmıştır (Şekil 5.132).

[172] BOA.MV 133/43.1327 Şevval 06 (M. 21 Ekim 1909).

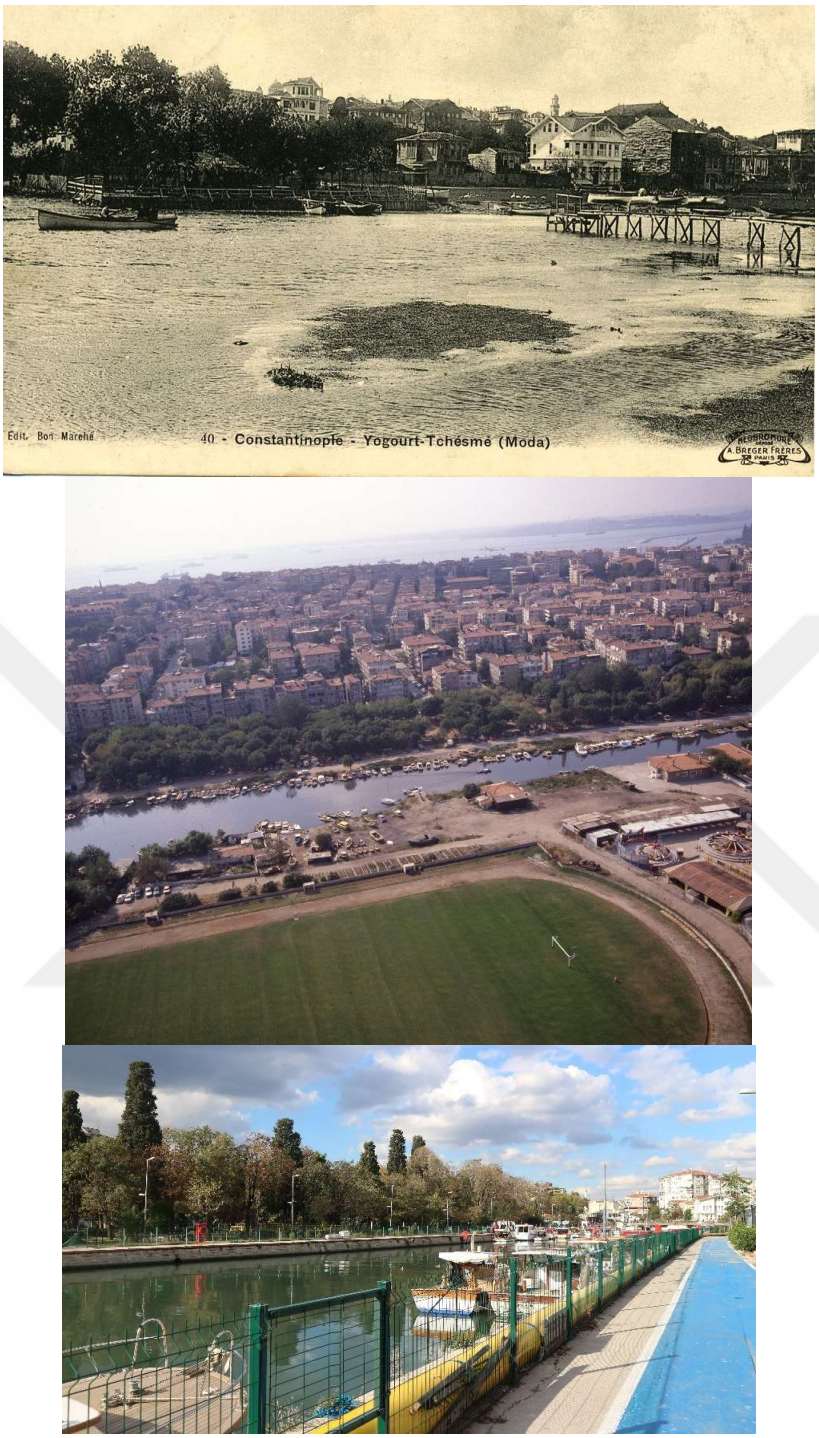

Şekil 5.132 : Çayırın 19. yy sonları(üst), 1980'li yıllar (orta) ve günümüzdeki (alt) durumu (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Breger Fréres, Krt_004100, üst; Url-35, Ekrem Çalıkoğlu Koleksiyonu, orta; Arın, 2017a, alt).

Çayırın tarihteki mesire kimliğine dair arşiv belgelerinde yeterli bilgi olmamasına rağmen, M. 1909 tarihli bir belgeden edinilen bilgi doğrultusunda bu alanda da Kuşdili'nde olduğu gibi tiyatro oyunlarının sergilendiği anlaşılmaktadır.[173]

Kuşdili'nin, konumu itibariyle Kurbağalıdere kenarında yer alması eski dönemlerde çayırdaki eğlence mekanlarına erişmek isteyenlerin kayıklarla dere boyunca hareketlilik yaratmasını ve alanın çevresiyle birlikte çekiciliğini arttırmıştır. Kuşdili'nin hemen güneyindeki Yoğurtçu Parkı'nın çayır olduğu zamanlarda bu alan ve yakın çevresinin fiziksel ve sosyal durumuna dair Şekil 5. 133'teki görsel, 19. yy'a ait olduğu tahmin edilen ve günümüzde stadın olduğu tarafta dere boyunca üst sınıfa mensup kişilere ait köşklerin sıralandığı yapılaşmış aks ile karşı tarafında çayır ve ağaçlık alanlardan oluşan Yoğurtçu Çayırı'nın görsel bir tezatlık oluşturduğu yorumunun yapılabilmesine imkan vermektedir. Bu durum, sosyal açıdan tarihte Yoğurtçu Çayırı'ndan daha aktif bir mesire alanı olan Kuşdili Çayırı için geçerli olmamıştır. Çayır, toplumun her kesiminden ziyaretçinin ilgiyle vakit geçirdiği aktif bir yeşil alan kimliği sergilemiştir.

Tarihi haritalarda, Kuşdili Çayırı kadar olmasa da insanların dinlenme amacıyla ziyaret ettiği Yoğurtçu Çayırı, Kuşdili Çayırı ile birlikte incelendiğinde, konumsal açıdan aralarında bir bütünsellik görülmemektedir. Özellikle, stadın önünden geçen Tahtaköprü (Kurbağalıdere Köprüsü) bu iki yeşil alanı birbirinden ayıran belirgin bir mimari öğedir. Derenin diğer tarafındaki Papazın Çayırı ise, stadyumun arazisine katılan ve çayır özelliğini yitiren bir yer olmuştur.

[173] BOA.ZB.395/52.1325 Haziran 03 (M. 16 Haziran 1909). Abdürrezzak Efendi'nin Kadıköy Yoğurtçu Çeşmesi'nde ve Mama Mesiresi'nde tiyatro oyunu sergilenmesine izin verilmesi.

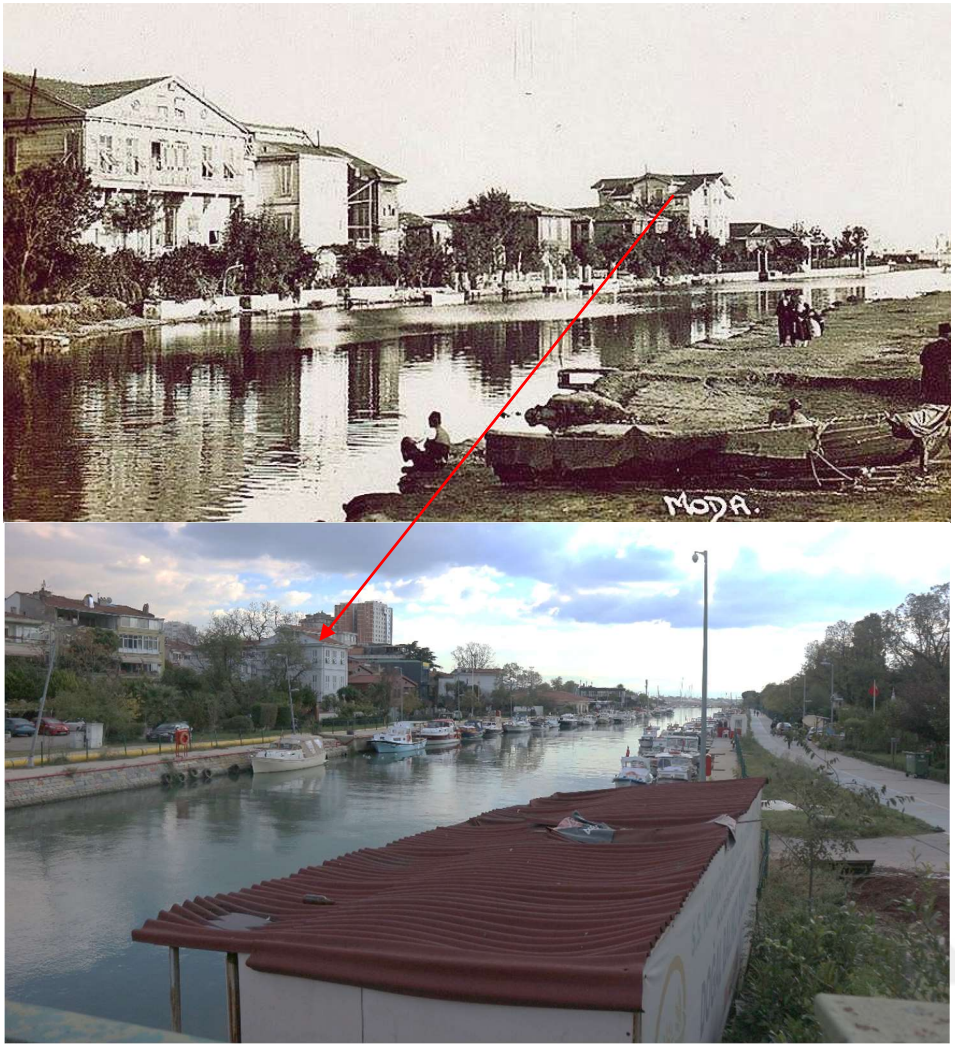

Şekil 5.133 : Yoğurtçu Parkı ve çevresinin eski ve günümüz durumu (Url-23, üst; Arın, 2017a, alt).

Günümüzde otopark alanı olarak kullanılan eski Kuşdili Çayırı ve park işlevini devam ettiren Yoğurtçu Parkı'nın mevcut durumu Kadıköy İlçesi'nin bir bölümünü kapsayan çevre dokusu ile birlikte varlığını devam ettirmektedir (Şekil 5.134). Kıyıdan iç kesimlere uzanan derenin stadyum tarafında kalan kısmı az katlı yapılar ve gerisindeki yüksek katlı apartmanlar ile çevrilidir. Diğer tarafta ise Yoğurtçu Parkı ve iç kesimde tamamen betonlaşmaya maruz kalan Kuşdili arazisi görülebilmektedir. Kadıköy'ün yoğun kentsel dokusu içinde devam etmekte olan dere ıslahı çalışmaları ile koruma altında tutulmaya çalışılan Kurbağalıdere ve kıyısındaki sözkonusu iki tarihi alan, İlçe'nin korunması gereken nefes alma noktalarıdır. Yoğurtçu Parkı için geçerli olan olumlu yaklaşımın tarihi Kuşdili Çayırı için de uygulanması halinde, Kadıköy önemli bir yeşil alanını yeniden kazanmış olacaktır.

Şekil 5.134 : Kurbağalıdere, Yoğurtçu Parkı ve eski Kuşdili Çayırı'nın günümüz durumu (Url-44, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Kuşdili Çayırı, tarihten beri yeşil alan potansiyeli açısından bağlık alanlar içinde badem, nar, şeftali, kocayemiş ve defne ağaçlarının bol olduğu geniş bahçelerle dolu bir yer özelliği taşımaktaydı. Günümüzde ise, yeşil alan kimliğini tamamen kaybetmiş bir yere dönüşmüştür.

Mimari Eserler

19. yy'da ve 20. yy'ın ilk yarısına kadar insanların yoğun olarak rağbet ettiği bir mesire alanı olan Kuşdili, yeşil alan niteliğinin yanı sıra bu dönemlerde içinde ve yakın çevresinde barındırdığı mimari eserler ile de önem kazanmıştır. Çayır içindeki önemli yapılar; Hamdi'nin Gülistan Gazinosu, Kuşdili Tiyatrosu-Sineması (günümüzdeki İtfaiye Binası), Arnavut'un Kır Kahvesi, Fenerbahçe Spor Kulübü'nün lokali ve kayıkhane olarak sıralanabilir. Bu noktada, kelime anlamı açısından çayırın içindeki mimari öğeler arasında yer alan "Arnavut'un Kır Kahvesi", içinde geçen "kır" kelimesi ile çayırların esasında bir "kır" alanı olduklarını vurgulayan önemli bir detaydır. Çayırın yakın çevresinde ise, günümüze ulaşabilmiş Mahmut Baba Türbesi, Yoğurtçu Çeşmesi ve Hasanpaşa Gazhanesi gibi tarihi mimari yapılar yer almaktadır.

Ekdal (2004)'ın çayıra dair verdiği değerli ve önemli bilgiler arasında öncelikle Kuşdili Tiyatrosu'ndan bahsetmek yararlı olacaktır. Çayır içinde olup, günümüze ulaşabilmiş olan itfaiye binasının tam tarihi belli olmamakla birlikte 1900'lerden önce inşa edildiği tahmin edilmektedir. İlk inşa edildiğinde tiyatro olarak hizmet veren tek katlı bu yapıya daha sonra sinema işlevi de kazandırılmıştır. M. 1912 yılında Peyami

Sabah Gazetesi'nde çıkan bir haberde bu tiyatro-sinemaya dair ifadeler ve çayırdan "Kurbağalıdere Derebağı mesiresi" olarak bahsedilmesi ilgi çekicidir:

> Kadıköy'de Kurbağalıdere Derebağı mesiresinde Abdi Efendi kumpanyası ve mükemmel ince saz, sinematograf (sinema) Ramazanın birinci günü akşam beyefendilere şehirli ve köylü gelin dört perde, kemani Memduh Efendi'nin ince saz takımı, Peruz, Amelya, Mari hanımlar tarafından kanto. Yarın gece yalnız hanımlara mahsus olmak üzere icrai lubiyat[174] yapılacaktır. (s.260)

Kuşdili Tiyatrosu 20. yy'ın başından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar Kadıköy yakasında, hattâ bütün İstanbul'da tuluat tiyatrosunun merkezlerinden biriydi. Dönemin en önemli ve ünlü komikleri Kel Hasan Efendi, Naşid, Fahri Bey, İsmail Dümbüllü vb Kuşdili Tiyatrosu'nda sahneye çıkmışlardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, tiyatronun yanındaki yazlık bahçede de temsiller verilirdi (Alus, 1951; Giz, 1988).

Kuşdili Tiyatrosu ve Sineması'nın önemli bir özelliği de burasının çayırda bulunan Hamdi'nin Gazinosu gibi henüz Kadıköy'de elektrik yok iken kendi elektriğini üretiyor olması idi. Ayrıca, yapının üzerinde kafeterya olduğu bilinmektedir. I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin getirdiği kısıtlamalar arasında tiyatronun kapatılması da yer almış, fakat M. 1920 yılında bina yeniden açılmıştır. Tiyatro yeniden açıldıktan sonra sırasıyla Şehbal, Hilal ve Lale Sineması adlarını almış olsa da Kuşdili Tiyatrosu olarak hafızalarda yer etmiştir. Tiyatro adının Şehbal olması ile ilgili olarak, Hamburg Başşehbenderi Hikmet Nazım Bey'in Şahbal Sineması Müdürü olduğuna dair İtibar-ı Milli Bankası'na bilgi verilmesi konulu ve 1925 tarihli bir arşiv belgesi mevcuttur.[175]

1927 yılında Kadıköy'de açılan Süreyya Sineması'nın gölgesinde kalan tiyatro ve sinema binası 1966 yılında kaldırılan tramvay ulaşımının bir simgesi olarak 1967 yılından itibaren tramvay müzesine dönüştürülmüştür. 1967-1981 yılları arasında İETT Taşıt Müzesi olarak kullanılan yapı, bu tarihten sonra günümüze değin itfaiye binası olarak kullanılmaya başlanmıştır (Şekil 5.135). Kuşdili Tiyatrosu'nun dışında, Sabah Gazetesi'nin M. 12 Ağustos 1912 tarihli bir ilanında Abdi Efendi'nin çayırın yanında bir Salaş Tiyatrosu'nun olduğu da tespit edilmiştir (Ekdal, 2004; Acar ve Kar, 2011).

---

[174] Oyun.
[175] BOA.HR.İM.167/94. M. 30 Kasım 1925.

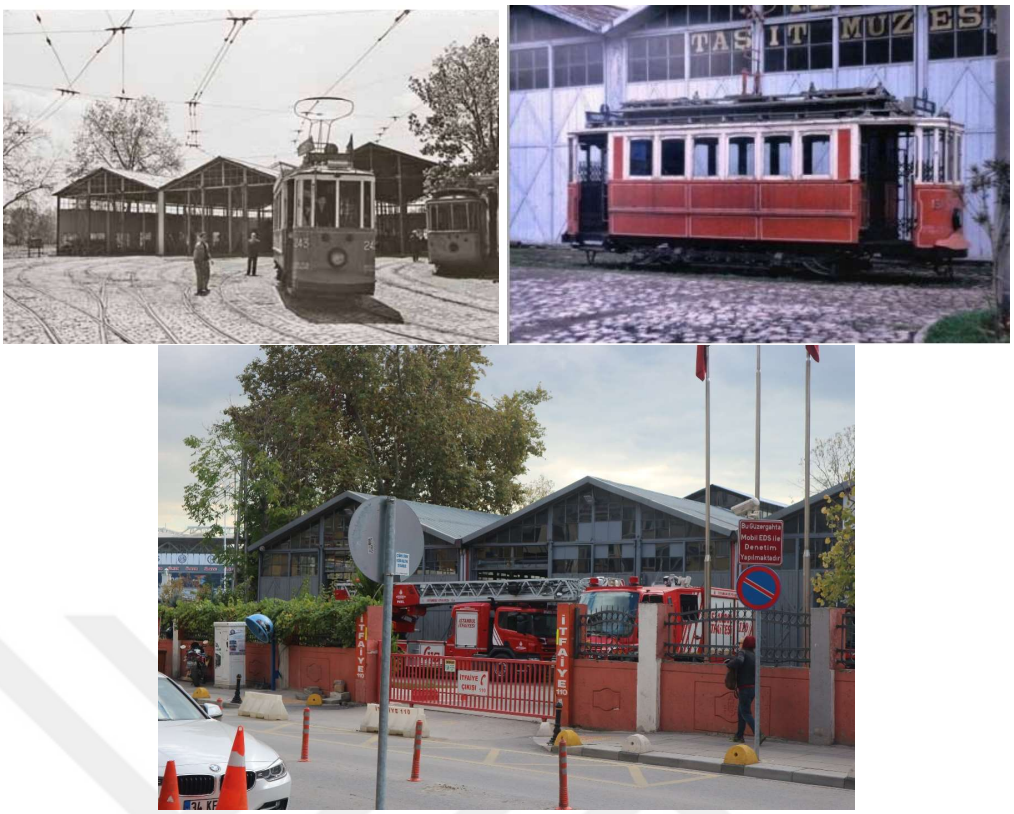

Şekil 5.135 : Kuşdili Tiyatrosu ve Sineması'nın tarihi (üst) ve günümüz (alt) görünümleri (Acar ve Kar, 2011, s. 92, sol üst; Erağan, 1994, sağ üst; Arın, 2017a, alt).

Arşiv belgeleri incelendiğinde, Kuşdili Tiyatrosu'na dair yeterli belgenin olduğu tespit edilmiştir. Belgelerin konuları genel olarak tiyatronun tamiratı ve tiyatroda çalışan çalışanların ücretlerinin ödenmesine yöneliktir.[176] M. 1909 tarihli bir belgede ise, Kadıköy Kuşdili'nde bulunan Hazine-i Hassa'ya ait yazlık tiyatronun kargir olarak yeniden inşa edilmesi ile ilgili bir belge bulunmaktadır. Sözkonusu tiyatronun Kuşdili Tiyatrosu olma ihtimali yüksektir.[177]

Çayır ve yakın çevresindeki kahvehaneler özellikle 20. yy başlarında bölgeye hareketlilik katan önemli öğeler olmuştur. Gazinolar ise, çayırın ziyaret edilmesinde tiyatro-sinema kadar etkili olan bir diğer unsurdur. Kuşdili Çayırı'nın sembollerinden biri haline gelmiş olan Hamdi'nin Gazinosu, Kadıköylüler ve çevreden buraya gelenler için ayrı bir anlam taşımıştır.

[176] BOA.ML.EEM.599/42. 1323 Mayıs 08 (M. 21 Mayıs 1907); BOA.MLEEM.599/69.1323 Mayıs 10 (M. 23 Mayıs 1907); BOA.ML.EEM.601/53.1323 Mayıs 20 (M. 2 Haziran 1907).
[177] BOA.ML.EEM.742/15.1325 Mart 28 (M. 10 Nisan 1909)

Gazino, Kurbağalıdere'nin kenarında, yanan Fenerbahçe Lokali'nin yanında kurulmuş olan yazlık bir bahçe idi. Hamdi Bey'in Milli Emlak'tan kiralayarak yaptığı gazinonun kapısında "Gülistan Gazinosu Hamdi Bey İdaresinde" yazılı idi. Gazinoda kurulu sahnede müzik fasılları verilir, tiyatro ekipleri piyesler oynanırdı. Gazino çayır ile bütünleşerek halkın ziyaret ettiği bu mesire alanının bir parçası olmuştur. Çayırda gezenler ve derede sandal sefası yapanlar akşam vakitlerinde gazinoda başlayan müziği dinlerlerdi. Adnan Giz, 1927 yılına kadar faal olarak çalışan gazinonun, Faxtrot ve Charleston gibi dansların moda olmaya başlamasıyla ilginin Kalamıştaki Belvü ve Mühürdar Gazinoları'na kaydığını ve Hamdi'nin gazinosunun giderek çekiciliğini yitirdiğinden bahsetmiştir (Ekdal, 2004).

Gazino dışındaki bir diğer yapı, dere kıyısında kurulmuş olan Arnavut'un Kır Kahvesi'dir (Şekil 5.136). Burada yapılan "kır" kavramından çayırların kavramsal açıdan aynı zamanda kır alanı oldukları sonucunu doğurmaktadır. Bu örnek, aynı zamanda 20. yy başlarında mesire kullanımının farklılaştığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Şekil 5.136 : Arnavut'un Kır Kahvesi'nin 1950'li yıllardan sonrasına ait bir görünümü (Url-33).

Arşiv belgelerine bakıldığında, içinde doğrudan çayır ibaresi geçmeyen fakat Kuşdili mevkisinde bulunan bazı kahvehaneler ve gazinolarla ilgili belgeler tespit edilmiştir.[178] Örneğin, H. 1336 (M. 1918) tarihli bir belgede, Kuşdili'ndeki bir İranlı kahveciye İzmir'e seyahati için verilen izin[179] konu alınırken; H. 1300 (M. 1883)

[178] BOA.ML.EEM.730/89.1324 Şubat 10 (M. 23 Şubat 1910); BOA.DH.EUM.THR.94/38.1328 Muharrem 06 (M. 18 Ocak 1910).
[179] BOA.DH.EUM.2.Şb 54/71.1336 Ramazan 06 (M. 15 Haziran 1918).

tarihli daha eski bir belgede Kuşdili bölgesindeki bir gazinonun mutfağında çıkan yangın nedeniyle birçok hanenin yandığından bahsedilmektedir.[180]

Kuşdili Çayırı'na yakın olan bir diğer tarihi mimari eser, günümüzde çayır ile arasından Mahmut Baba Sokağı'nın geçtiği ve çayırın bitişiğindeki Mahmud Baba Türbesi'dir. Türbenin yanında tarihi Osmanlı mezarlığı yer alır (Şekil 5.137). Günümüzde Söğütlüçeşme Caddesi üzerinde bulunan ve sarayın surre alaylarını düzenleyen Osman Ağa'nın yaptırmış olduğu Osman Ağa Camisi'nin (M. 1612) idaresini yürütmüş olan ayakkabı tamircisi Mahmud Baba'ya ait olan türbe halen varlığını korumaktadır (Ekdal, 2004).

Şekil 5.137 : Mahmut Baba Türbesi ve yanındaki mezarlığın günümüz görünümü (Arın, 2017a).

1950'li yıllarda Kadıköy'de yaşanan susuzluk sorununa çare olan M. 1810 tarihli Yoğurtçu Çeşmesi ise (Ekdal, 2004), Kuşdili Çayırı yakınındaki Yoğurtçu Parkı'nın günümüze kalan en önemli mimari eseri olarak görülebilir (Şekil 5.138). 1994 yılının başlarında mevcut yerinden sökülerek günümüzde Yoğurtçu Parkı'nın Moda tarafındaki girişine nakledilen çeşme akar durumda değildir.

[180] BOA.Y.PRK.AZJ. 6/112.1300 Zilkade 24 (M. 26 Eylül 1883).

Şekil 5.138 : Yoğurtçu Çeşmesi'nin günümüz durumu (Arın, 2017a).

Kuşdili Çayırı civarında inşa edilen bir karakolhane ve Uhuvvet Kulübü Binası olduğu; ayrıca, Kurbağalıdere'deki gazhanenin Kalamış-Caddebostan semtine nakledilmesine yönelik yazışmalar ve yine Kuşdili'ne yakın olan İttihad ve Spor Kulübü'nde düzenlenen bayram etkinliği ile ilgili bilgiler[181] elde edilen diğer arşiv verileri arasında bulunmaktadır.

Sosyal açıdan değinilmesi gerekli bir diğer konu da çayırlarda kadın-erkek mahremiyetini gözeten hakim anlayışın Kuşdili Çayırı özelinde M. 1908'de I. Meşrutiyet'in ilanından sonra gücünü yitirmiş olmasıdır. Özellikle, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar kadınların ağırlıklı olmak üzere çayıra olan ilginin artmış olması dikkat çekicidir. Bu konuda Giz (1988), çayırla ilgili bir anlatımında: "İkindi vaktine doğru hanımlar çocuklarıyla çayıra gelerek getirdikleri yaygı ve kilimlerin üzerinde otururlar, çocuklar çeşitli oyunlarla eğlenirlerdi. Akşamdan sonra kalabalık o kadar yoğunlaşırdı ki piyasacılar kendilerine yol açmakta güçlük çekerlerdi. Her yaşta memur, esnaf, emekli, aydın, okumamış saygılı veya bıçkın kimseler […]" şeklinde ifadelere yer vermektedir. Çayırın 1950'li yıllara ait kullanımından bir kesit sunan yukarıdaki anlatı, bize alanın bu dönemlerde halen mesire kimliğini koruduğunu işaret eden önemli detaylardan biridir.

Kadıköy'ün gelişmesiyle birlikte 19. yy'dan 20. yy'ın ilk yarısına kadar İstanbul'un en bilinen mesire alanlarından biri olan Kuşdili Çayırı, zamanla yeşil alan karakterini yitirerek kentin yapılaşma sürecine katılmıştır. Çayırın fiziksel anlamda günümüze değin geçirdiği dönüşüm kısaca özetlenirse; 20. yy'ın ilk yarısına kadar çayır özelliğini koruyarak bir mesire alanı işlevi gören alan, 1970'li yıllara kadar çayır ve ağaçlık alan

[181] BOA.BEO.1028/77076. 1315 Cemaziye'l-evvel 27 (M. 24 Ekim 1897); BOA.DH.EUM.KADL. 20/11.1329 Cemaziye'l-ahir 11 (M. 9 Haziran 1911); BOA.BEO.4352/326341.1334 Cemaziye'l-ahir 14 (M. 18 Nisan 1916); BOA.MF.MKT.1234/10.1336 Receb 17 (M. 28 Nisan 1918).

olarak varlığını korumuştur. Çayırın tarihte her daim birlikte anıldığı ve su-insan ilişkisi bağlamında İstanbul kenti için ayrı bir eğlence kültürü oluşturan, sandal sefalarının yapıldığı Kurbağalıdere ise bu dönemden sonra giderek güzelliğini yitirmeye başlamıştır. Hızlanan nüfus artışına bağlı olarak çevre semtlerin kanalizasyonlarının dereye akıtılmasıyla dere ve çayırın çevresinde estetik olmayan görünümlerin ortaya çıkışı ve sağlık açısından olumsuz koşulların oluştuğu bir ortama dönüşüm söz konusudur. 1980'lere gelindiğinde, çayırın olduğu alanda Salı Pazarı'nın kurulmaya başlanmasıyla yeşil doku giderek tahrip edilmiştir. 80'li yılların başında doğal sit alanı olarak ilan edilen bölge için 2000'li yıllarda bir alışveriş merkezi ve katlı otopark projesi ortaya çıkmıştır. Bu durumun bir sonuca bağlanmamasının ardından günümüze ulaşan süreçte alan, özgün kimliğinden uzaklaşarak bir açık otopark olarak kullanılmaktadır. Fiziksel alan boyutu açısından çayır, tarihteki sınırlarını büyük ölçüde koruyabilmiş, fakat kullanım açısından çayırlık/koruluk niteliğindeki mesire alanı kimliğini tamamen kaybetmiştir. Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları'nın Kurbağalıdere ile bütünleştiği bölgenin tarihsel süreç analizi incelendiğinde, bölgenin geçmişten günümüze uzanan süreçte fiziksel ve sosyal açıdan değişim/dönüşümler daha belirgin ortaya çıkmaktadır (Şekil 5.139).

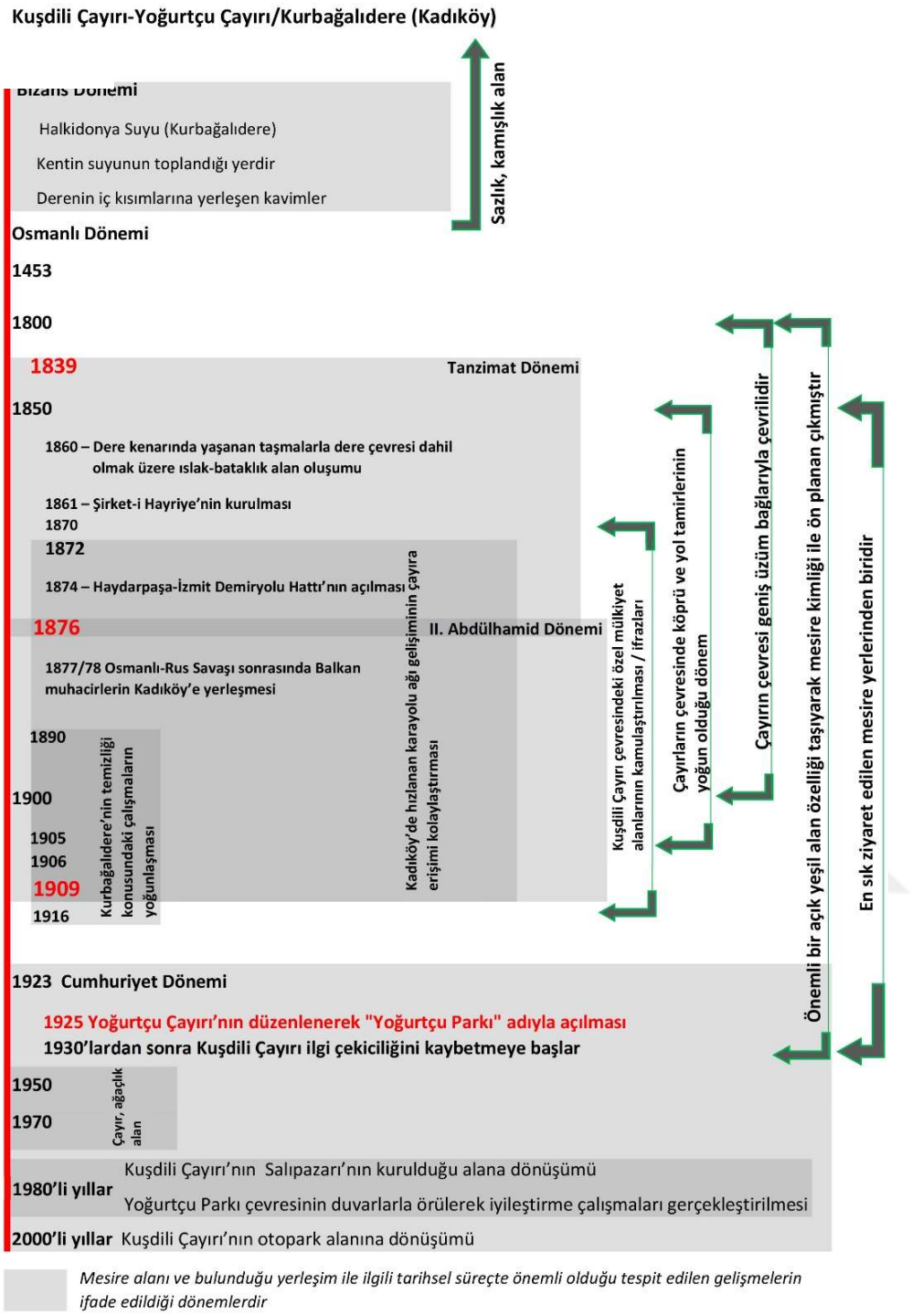

Şekil 5.139 : Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları'nın Kurbağalıdere ile birlikte tarihsel gelişim süreci[182] (Arın, 2018).

[182] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Alus, 1951; Ekdal, 1987; Giz, 1988; Alus, 1995; Ekdal, 2004; Arseven, 2011; Arın, 2017; BOA.İ.MVL.310/12875. 1270 Şevval 15 (M. 11 Temmuz 1854); BOA.DH.MKT.1861/119.1309 Muharrem17 (M. 23 Ağustos 1891); BOA.DH.MKT.313/30. 1312 Cemaziye'l-ahir 01 (M. 30 Kasım 1894); BOA.DH.MKT.2457/52. 1318 Zilkade 13 (M. 4 Mart 1901); BOA. İ.ŞE.18/33. 1323 Rabiu'l-ahir 20 (M. 24 Haziran 1905); BOA. ŞD.3036/28. 1324 Rabiu'l-evvel 27 (M. 21 Mayıs 1906); BOA.DH.MKT.1092/47.1324 Rabiu'l-ahir 28 (M. 21 Haziran 1906).

Haritalar

Kurbağalıdere ve çevresindeki mesire alanları hakkında tarihi haritalar üzerinden yapılan incelemeler, sözkonusu alanların 19. yy başından itibaren fiziksel değişiminin ortaya konmasında oldukça aydınlatıcı olmaktadır.

Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, harita üzerinde Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları'nın yaklaşık konumları kırmızı renkle işaretlenmiştir (Şekil 5.140). Haritada belirgin olarak yazılı olan öğeler başta "*Pont de Planches*" (Ahşap Köprü-günümüzdeki Kurbağalıdere Köprüsü) ve daha içerdeki "*Pont de Pierre*" (Taşköprü) olmak üzere, "*Riviére de Chadeédoine*" (Kalkedon Deresi) ve iç kesimlere uzanan kollarıdır. Haritanın sunduğu fiziksel verilerden yola çıkarak, mesire alanlarının çevresinin gelişen ana yol güzergahlarının arasında kalan geniş bağlık alanlar (*Vignes*) ve çiftliklerle (*Fermes*) çevrili olduğu anlaşılmaktadır.

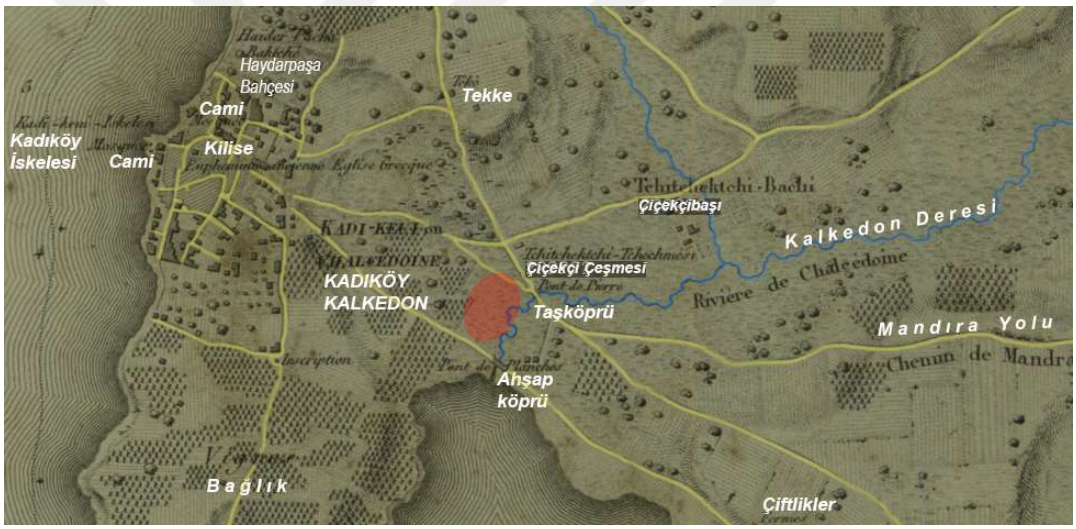

Şekil 5.140 : Kauffer Haritası'nda Kuşdili Çayırı ve çevresi (Gallica Dijital Kütüphanesi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1851-52 tarihli Moltke Haritası'nda, çayırların bulunduğu Kadıköy yerleşimi ve Moda Burnu'na uzanan geniş arazinin fiziksel yapısı görülmektedir (Şekil 5.141). Haritanın Kurbağalıdere ve çevresinin fiziksel yapısı hakkında sunduğu okunabilirlik ile dere aksının iki yanındaki arazilerin çayırları da içine alacak şekilde düzlük olduğu yorumu yapılabilmektedir. Kırmızı ile belirtilen alan Kuşdili Çayırı'nın yaklaşık konumudur; Yoğurtçu Çayırı'nın ise "Yoğurtçu Çeşmesi" olarak belirtilen noktadan dereye doğru ve Kuşdili'ne uzanan ince uzun arazi olduğu görülmektedir. Yeşil alan

dokusu, Moda Burnu'na doğru geniş bir alana yayılan ve bağlık olduğu tahmin edilen bitki örtüsü ile öne çıkmaktadır. Eşyükselti eğrilerinden, İzmit Caddesi tarafında arazi yükseltisinin artmaya başladığı tahmin edilmektedir. Bu durum, Moda tarafındaki tepelik alan ile derenin diğer tarafında yükselen arazi arasında kalan vadiden geçen derenin çevresinde düzlüklerin oluşumunu sağlamıştır.

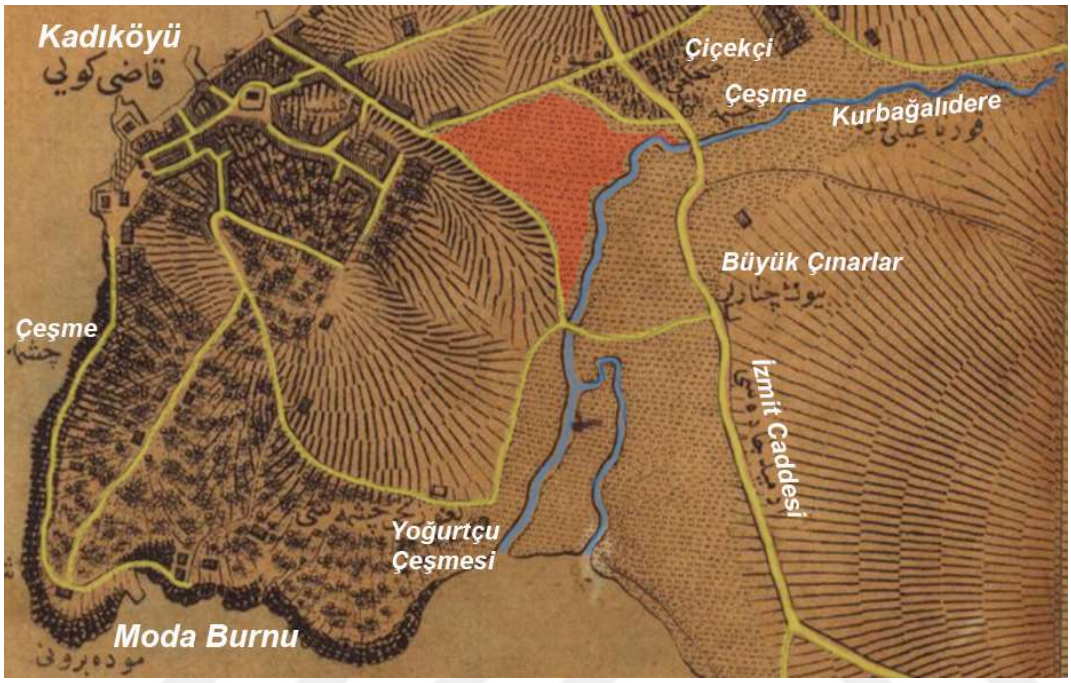

Şekil 5.141 : Moltke Haritası'nda Kuşdili ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000483, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yüzyıl sonlarına doğru yeşil alan dokusunun belirgin olarak ifade edildiği M. 1882 tarihli Stolpe Haritası'nda, Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları'nın konumları görülmektedir (Şekil 5.142). Kalkedon Deresi'ne (Kurbağalıdere'ye) kıyısı olan iki alan da çevresindeki yükseltilerin arasında ve dere hattı boyunca düzlüktür. Çayırlara sınır oluşturan yollar ve çevresindeki ulaşım ağı gelişmiş durumdadır. Özellikle, Kadıköy sahilinden çayırlara uzanan günümüzdeki Söğütlüçeşme Caddesi ile Kuşdili Caddesi ve Yoğurtçu Çayırı'nın güneyindeki çeşmeye ulaşan yol (günümüzde Dr. Esat Işık Caddesi) 19. yy sonlarına doğru bu alanlara erişimin mümkün olduğunu göstermektedir. Ulaşılabilirlikle ilişkili olan yapılaşma ise, Kadıköy yönünden çayırlara doğru özellikle günümüzdeki Bahariye Caddesi (General Asım Gündüz Caddesi) ve Söğütlüçeşme Caddesi üzerinde Müslüman yerleşimlerin hakimiyetinde artmıştır. Moda semti ile derenin doğusunda kalan Kalamış ve kuzeyi ise bu dönemde henüz bağlık, sebze bahçesi ve Müslüman mezarlığı alanlarıyla yeşil dokusunu korumaktadır.

Yeşil alan niteliği açısından, derenin de etkisiyle bir kısmı bataklık olduğu bilinen her iki çayırın renksiz ifade edilen bölgeleri harita lejandına göre tarla ve çim alandır. Kuşdili Çayırı'nın bir bölümü bu alanların haricinde sınır çizgileri ile çayırdan ayrılmış durumdadır. Bağlık ve sebze bahçesi olduğu tespit edilen bu bölgenin literatürde bahsedilen "Kurbağalıdere Çiftliği" olma olasılığı yüksektir.

Çayırların bu dönemdeki yeşil alan işlevi ile bağlantılı olarak içinde ve yakın çevresindeki mimari öğelere bakıldığında, her iki çayır alanı içinde birer adet çeşme olduğu görülür. Bunlardan Yoğurtçu Parkı içindeki çeşme günümüze ulaşabilmiş olan Yoğurtçu Çeşmesi'dir. Çeşmeler dışında iki çayırı fiziksel olarak birbirinden ayıran Kuşdili Caddesi'nin dere üzerinden devam ederek Kalamış yönüne uzandığı noktada bir köprü vardır. Bu köprü Kurbağalıdere'nin tarihte üzerinden geçen altı adet köprüden biri olan Tahta Köprü (günümüzdeki adıyla Kurbağalıdere Köprüsü)'dür. Mimari açıdan bu haritada çayırların içinde ve yakın çevresinde diğer yapılar belirtilmemiştir.

Şekil 5.142 : 19. yy ve günümüzde Kuşdili ile Yoğurtçu Çayırları
(Alman Arkeoloji Enstütüsü Arşivi, üst; Url-37, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy'ın balına gelindiğinde, M. 1906 tarihli Goad Haritası'nda çayırların yol ağları ve yapılar ile ilişkisi daha belirgin analiz edilerek çayırların genel konumu ve çevrelerinde gelişen yerleşim alanları görülmektedir (Şekil 5.143). Bu haritada dikkat çeken konu, M. 1882 tarihli Stolpe Haritası'nda Kuşdili Çayırı'nın yaklaşık alan sınırlarının 20. yy başında değişime uğramasıdır. Goad Haritası'nda çayırın Söğütlüçeşme ve Kuşdili Caddeleri'nin kesiştiği noktaya doğru alan kaybederek daha yeni sokak ve yapıların oluştuğu tespit edilmiştir. Caddelerin kesişim noktasından çayıra dik uzanan Vişne Sokak (*Rue Vichne*) ve çevresinde yapılar belirmeye başlamıştır. Mimari açıdan ayrıca Yoğurtçu Çayırı'nın Kuşdili Caddesi tarafından girişinde bir karakol vardır. Haritada yeşil doku açısından çayırların dışında Kuşdili'nin kuzeyinde Müslüman Mezarlıkları yer almaktadır.

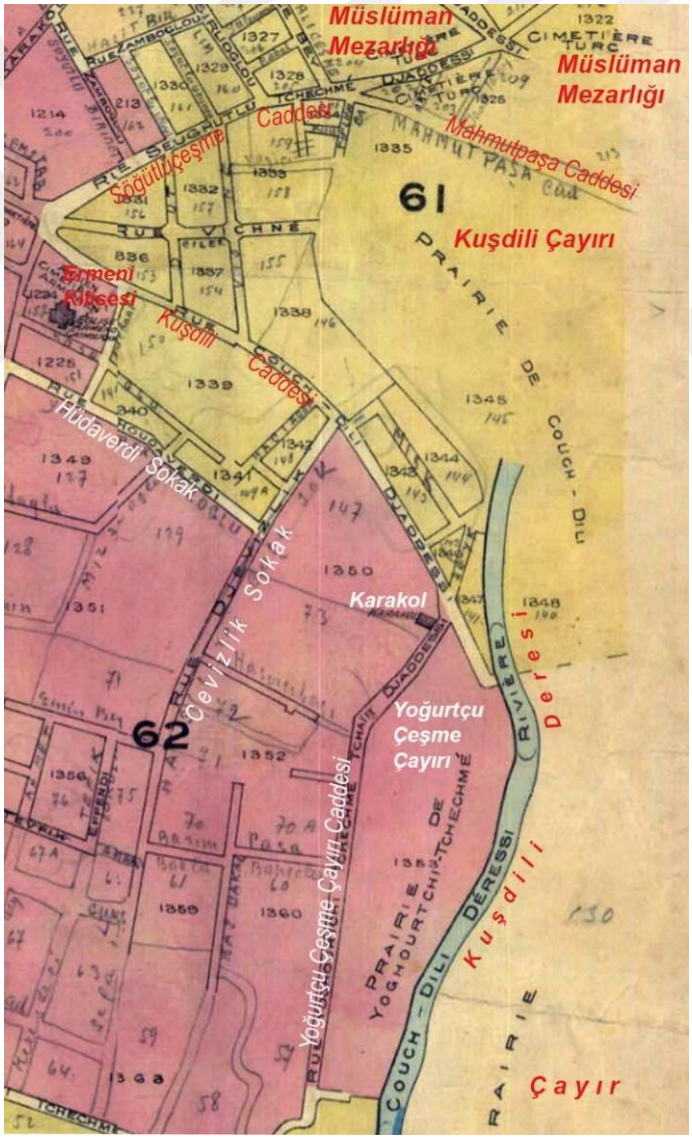

Şekil 5.143 : Goad Haritası'nda Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları (yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yine yüzyıl başlarına M. 1913-14 tarihli Alman Mavileri Haritası'nda, Kuşdili Çayırı'ndan demiryoluna kadar olan kısım, Kuşdili Çayırı ve Kurbağalıdere (*Kourbali Déré*) kıyısı görülmektedir (Şekil 5.144). Haritada çayırın adı yazılı değildir, fakat çayır alanına dair önceki haritalarda yapılan yer tespitine istinaden, bu haritadaki siyah noktalı alan çayırın yerini belirtir. Haritanın teknik açıdan içerdiği kot bilgisi doğrultusunda, dere hattından üç farklı yöne doğru (Söğütlüçeşme Caddesi, Mahmut Baba Mezarlığı ve Bağdat Caddesi) hafif bir eğim vardır. Çayır alanı da eğimin az olduğu düzlük yerlerin içinde bulunmaktadır. Osman Ağa Mahallesi'nin yerleşen sokak dokusu belirli güzergahlardan çayıra erişimi sağlamaktadır.

Çayırın kuzey tarafından geçen caddeye adını veren alandaki Mahmut Baba Mezarlığı, Goad Haritası'nda belirtilen "Müslüman Mezarlığı"dır. Mezarlık, çayırın üst kısmında ve derenin Bağdat Caddesi tarafında daha küçük ölçekli bir alana yayılmış durumdadır. Çayırın içinde belirli hatlar boyunca ilerleyen tretuvar benzeri sınırlayıcıların çayırın sınırlarını ifade ettiği tahmin edilmektedir. Ayrıca, dere hattı boyunca haritada 1 ve 2 numaralarla belirtilen köprüler de çayırın Bağdat Caddesi tarafı ile bağlantısını sağlayan mimari öğeler olarak görülmektedir.

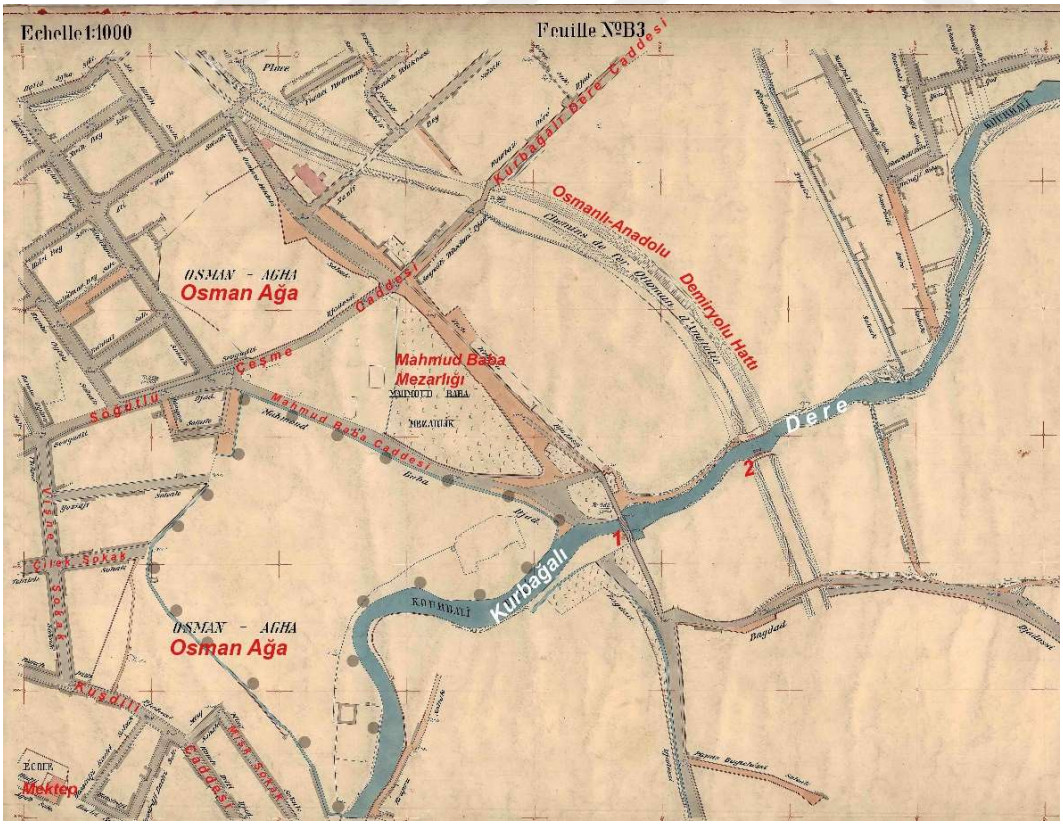

Şekil 5.144 : Alman Mavileri Haritası'nda Kuşdili Çayırı ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No.3, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları'na biraz daha detaylı incelenecek olursa, Şekil 5.145'teki Alman Mavileri Haritası'nda, çayırın Yoğurtçu Çayırı tarafından geçen Kuşdili Caddesi'nin Kalamış'a bağlandığı "Tahta Köprü" (günümüzdeki Kurbağalıdere Köprüsü) ve hemen bitişiğinde Mahmudiye Mektebi görülmektedir. Şekil 5.146'da ise, Cafer Ağa Mahallesi'nde bulunan Yoğurtçu Çayırı'nın bir kısmı görülmektedir. Çayırın karşısında Reşit Paşa Sokak'ın geçtiği alanda görülen taralı bölgenin çayır alanı olduğu tahmin edilmektedir.

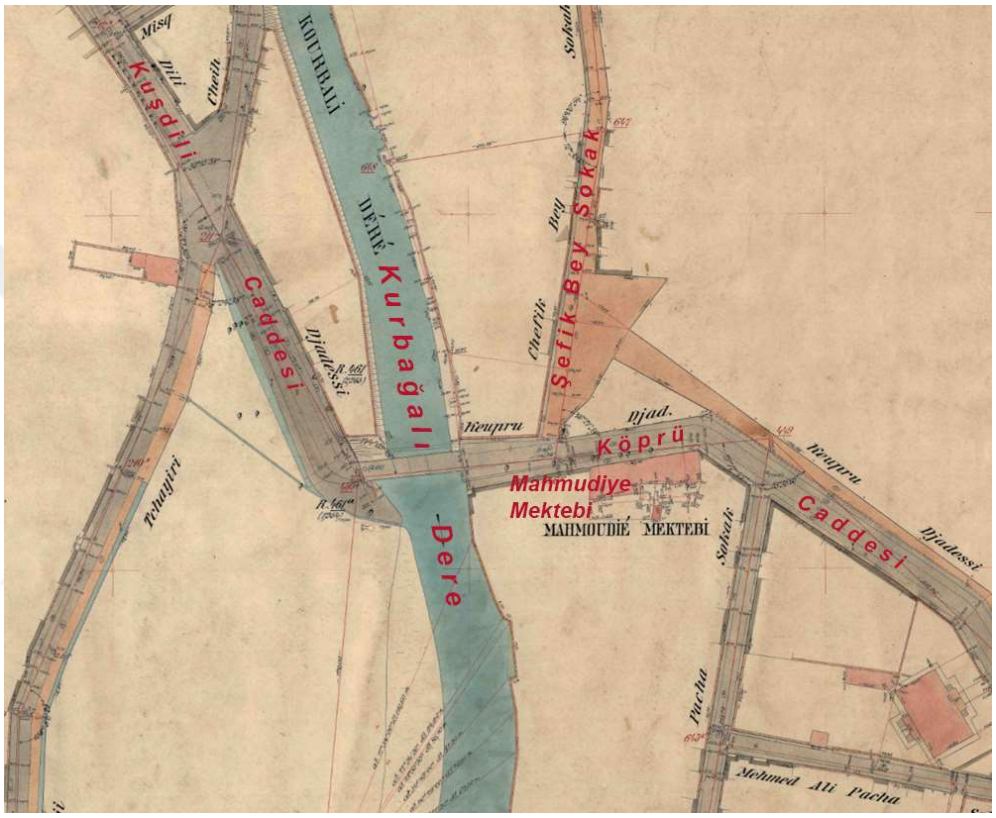

Şekil 5.145 : Alman Mavileri Haritası'nda Tahta Köprü (Kurbağalıdere Köprüsü) ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No. B 2/1, yazar tarafından düzenlenmiştir).

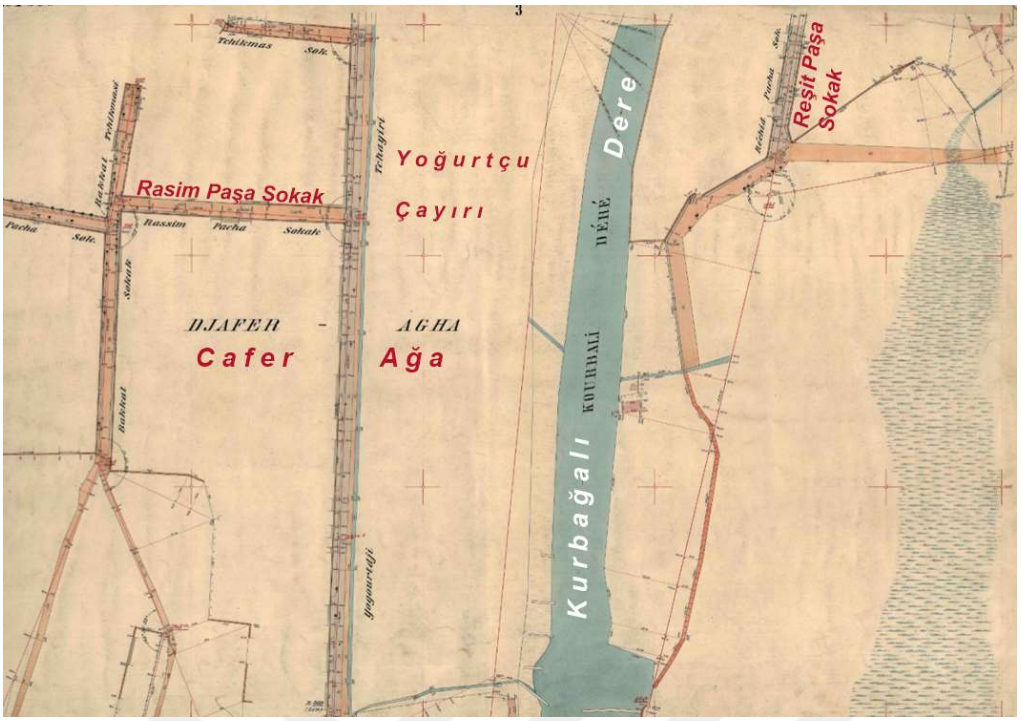

Şekil 5.146 : Alman Mavileri Haritası'nda Yoğurtçu Çayırı'nın bir bölümü (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No. B2/3, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Genel bir bakışla, M. 1917 tarihli Erkan-ı Harbiye Haritası'nda, Kadıköy tarafında yapılaşmanın daha yoğun olduğu, diğer tarafta ise yeşil alanların demiryolu çevresinde ve kıyıya doğru halen etkisinin sürdüğü yorumu yapılabilmektedir (Şekil 5.147). Bu dönemde derenin Kalamış tarafında "İttihad Kulübü" olarak adlandırılan bölge, günümüzde Fenerbahçe Şükrü Saraçoğlu Stadyumu'nun bulunduğu alanda Cumhuriyet öncesi dönemde "İttihad Spor Sahası" olarak bilinen yerdir.

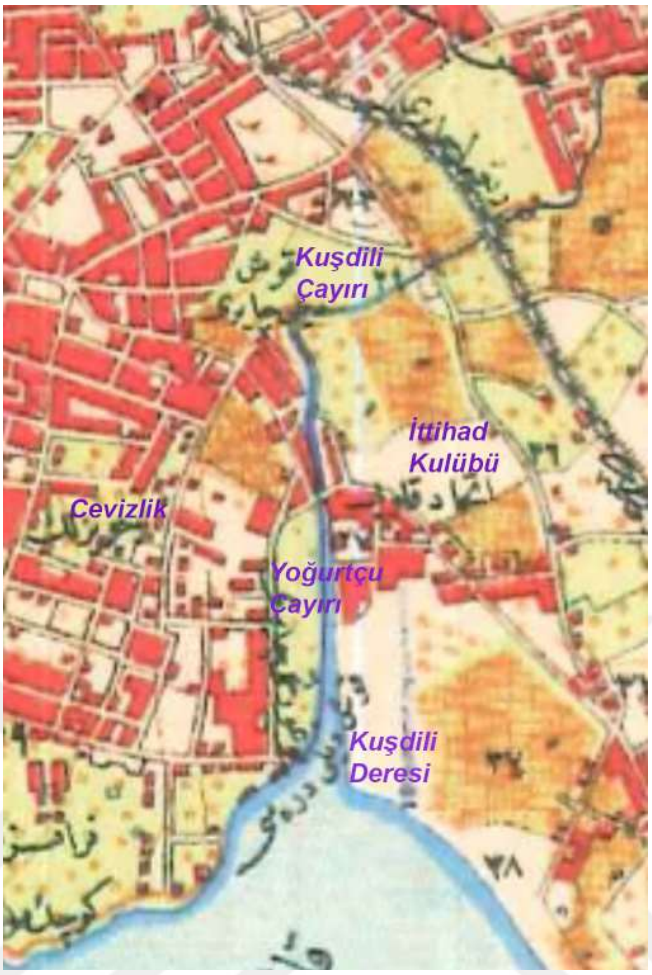

Şekil 5.147 : Erkan-ı Harbiye Haritası'nda çayırların çevresinin 20. yy başındaki durumu (Kubilay, 2010, s. 207, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda ise, çayırların Kadıköy tarafında yerleşim dokusunun oldukça gelişmiş olduğu, diğer tarafında ise yeşil alanların demiryolu hattı ve ona paralel giden ana yollar arasında geniş bahçeler ve ağaçlık alanlarla halen varlığını koruduğu görülmektedir (Şekil 5.148).

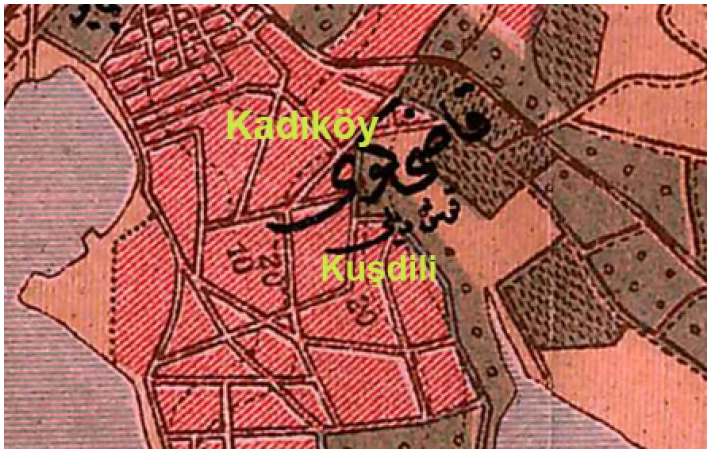

Şekil 5.148 : Necib Bey Haritası'nda Kuşdili ve çevresindeki yerleşim durumu (yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1922 yılına gelindiğinde, Sociate Anonym Ottomane Haritası'nda Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları'nın dere ile birlikte çevrelerindeki yeşil alanlar oldukça belirgindir. Haritada, Kuşdili'nin kuzeyinden geçen demiryolu hattı ve daha üst kesimlerde halen yeşil doku korunmaktadır. Dereden Köprü Caddesi'ne doğru bir miktar yapılaşma göze çarparken, günümüzde spor kulüplerine ait tesislerin bulunduğu alan doğallığını korumaktadır (Şekil 5.149).

Bu haritada dikkat edilmesi gereken en önemli konu, Yoğurtçu Çayırı'nın ince bir çizgi ile sınırlandırılmış olmasıdır. Bu ifade, çayırın 20. yy başlarında gelişmeye başlayan park anlayışının temelinin atıldığı ilk yerlerden biri olmasından dolayı bu dönemde artık park olarak görülmesi olarak yorumlanabilir.

Yoğurtçu Çayırı'nın da mevcut sınırlarını koruduğu haritada, çayırın güneyinde dereye ulaşan bir ince çizginin, alanın sınırlarını ifade ettiği tahmin edilmektedir. Haritadan da anlaşılacağı gibi, önceki haritalarda da gözlenen bir durum sözkonusudur. Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları fiziksel anlamda birbiriyle bağlantılı yeşil alanlar değildir fakat dere aksı boyunca bütünlük oluşturdukları yönünde bir yorum geliştirilebilir.

Şekil 5.149 : Sociate Anonym Ottomane Haritası'nda çayırlar ve yakın çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000821, yazar tarafından düzenlenmiştir).

1926-28 tarihli Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi Haritası'nda ise, Yoğurtçu Çayırı ve Kuşdili Çayırı dışında daha önce haritalarda belirtilmeyen bir çayır daha tespit edilmiştir (Şekil 5.150). Kurbağalıdere Çayırı olarak ifade edilen bu alan demiryolu hattının kuzeyinde diğer iki çayırdan ayrı bir arazi olarak görülmektedir. Derenin Kalamış tarafında ise günümüzde sosyal tesislerin bulunduğu alanda "Kadıköyü İttihad Spor Sahası" yer almaktadır.

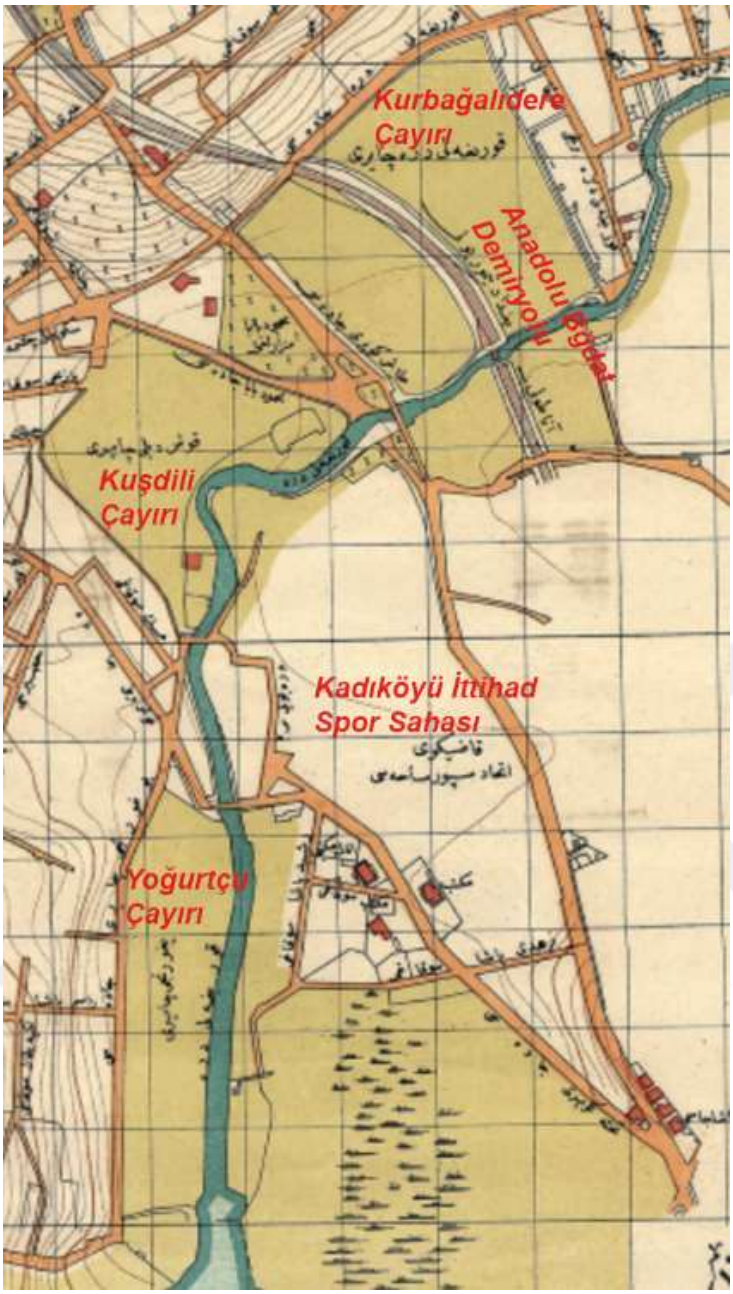

Şekil 5.150 : Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi Haritası'nda dere ve yakın çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001113, yazar tarafından düzenlenmiştir).

1930'lu yılların sonuna ait olan 1939 tarihli Pervititch Haritası'nda, Kuşdili Çayırı'nın Kuşdili Caddesi'ne yakın tarafının bir bölümü görülmektedir (Şekil 5.151). Haritadaki kotlardan, Bahariye Caddesi'nden çayıra doğru eğimin kademeli olarak azaldığı ve çayırın dere kotuna yakın bir seviyede düzlükte olduğu tespit edilmiştir. Bahariye Caddesi, Hasırcı Başı Sokak, Yoğurtçu Caddesi ve Kuşdili Caddesi ana yollar olarak düşünüldüğünde, bu yolların arasındaki tali yollarla birlikte çayır çevresinde artan yapılaşma görülebilmektedir. Yapılaşmanın yoğun olduğu alanda dikkat çeken belli yapılar bulunmaktadır. Bunlar; Bahariye Caddesi yakınlarındaki Ermeni Kilisesi, Rum

Ortodoks Patrikhanesi, hamam, Süreyya Sineması ve Tiyatro, Ermeni Katolik Kız Mektebi, Kuşdili Caddesi'ne doğru çatısız bir tiyatro, çayırın dereye kıyısı olan bölümünde bir kayıkhane ve Bülbül Kenan Aile Bahçesi'dir. Dere ile çayır arasındaki Dere Gazinosu Sokak'ın hemen bitişiğindeki aile çay bahçesi ve yakın çevredeki tiyatro yapısı, semtin ve dolayısı ile çayırın bu dönemde insanların gezme ve eğlenme ihtiyaçlarına yönelik yapıların olduğunu göstermektedir. Yol, yapı ve dere arasında kalan açık alan nitelikleri ise çeşitlilik göstermektedir. Çayırın kuzeyindeki bostan alanı ve yakınlardaki tarlalar yerleşimin gelişmekte olmasına rağmen halen üretim yapılan doğal alanların hakim olduğunu göstermektedir. Bunların dışında belirli yerlerde arsalar, meyve bahçesi ve yapılara ait özel mülkiyete dahil olduğu tahmin edilen bahçeler mevcuttur. Dikkat çeken bir konu, çayır ile artık bu dönemde park adını almış olan Yoğurtçu Parkı arasındaki ve Kız Mektebi'nin güneyindeki geniş meydanlardır.

Şekil 5.151 : Pervititch Haritası'nda Kuşdili Çayırı ve Yoğurtçu Parkı (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000608, Pafta No.10, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çayırın demiryoluna yakın bölgesi incelendiğinde, demiryolu üzerinden çayır tarafına üç köprünün erişimi sağladığı görülür (Şekil 5.152). Bu köprüler Uzun Hafız Sokak, Halit Ağa Caddesi, Hayrullah Efendi Sokağı ve Taşköprü Sokağı ile bağlantılı olarak çayır ve çevresinde erişimi sağlar. Çayırın doğu tarafında yeşil alan bakımında mezarlık alanların yoğun olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Mahmut Baba Sokağın bitişiğindeki mezarlık alan günümüzde aynı adı taşıyan türbesi ile mevcuttur. Mezarlıkların dışında, çayırın kuzeyinde bostan ve çiçek bahçeleri görülür. Demiryolu hattı ile Söğütlü Çeşme Caddesi arasında belirli sokaklarda gelişen yapılaşmanın dışında kalan alanların çoğu bahçe ve arsalardan oluşmaktadır. Yine meydan olarak ifade edilen alanlar mevcuttur. Sosyal yönüyle çayırın Mahmut Baba Sokağı yönünde

sınırına yakın yerde bir sinema vardır. Sinema günümüzde itfaiye binasına dönüşmüştür.

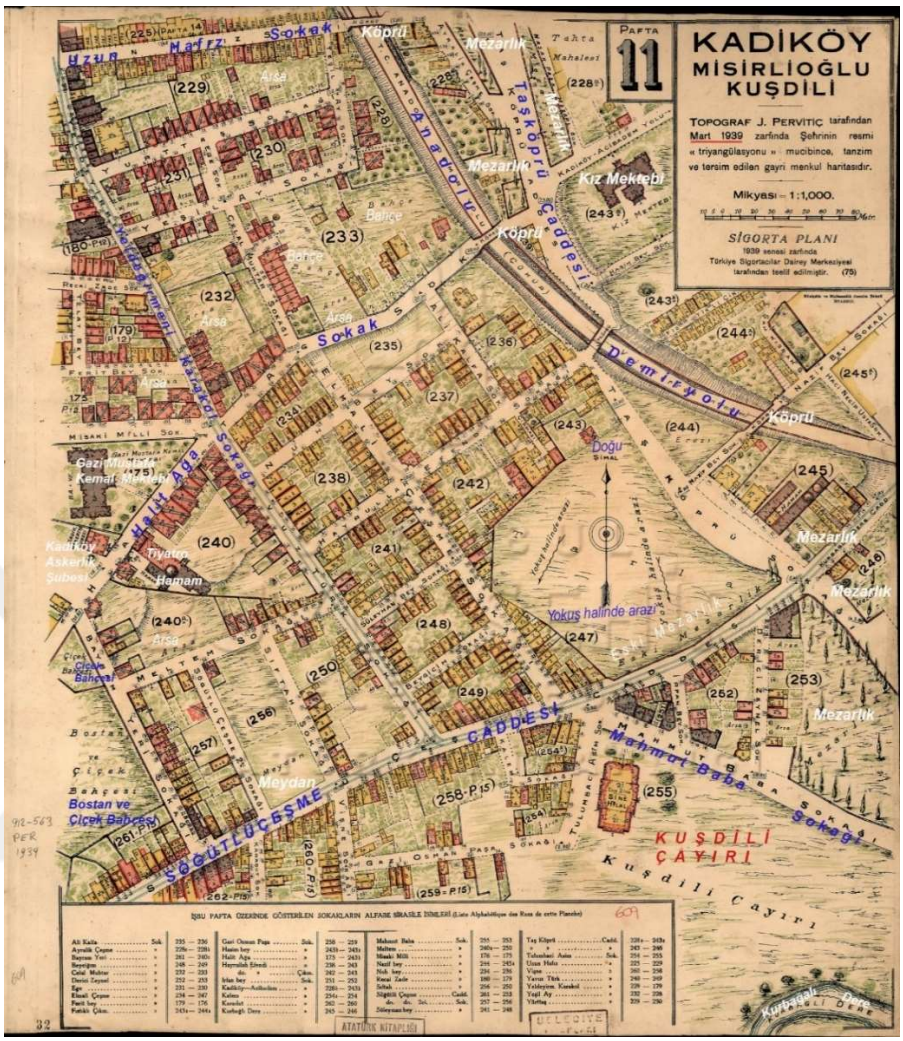

Şekil 5.152 : Pervititch Haritası'nda Kuşdili'nin demiryolu tarafı (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000609, Pafta No. 11, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çayırın Altıyol Ağzı'na doğru (günümüzde boğa heykelinin bulunduğu alan) olan kısmı ise dere kıyısı ve demiryolu tarafına nazaran 19. yy haritalarındaki yeşil dokusunu kaybetmiştir (Şekil 5.153). Kuşdili ile Söğütlüçeşme Caddeleri arasında kalan üçgen biçimli alanda sokaklar etrafında gelişen yerleşim çayırdan ayrı bir kimlik taşır. Birçok yolun kesişimindeki Altıyol Ağzı'nın günümüze de yansıyan merkezi (kavşak noktası, toplanma yeri, vb.) karakterini bu dönemde de taşıdığı kabul edilirse, buradan çayıra doğrudan erişimin Çilek Sokak üzerinden sağlandığı görülebilir. Çayırın yanından geçen "Gezinme Sokak" ve biraz yukarıdaki "Bayram Yeri Yokuşu" adlı sokakların isimleriyle bulundukları mevkinin kimliğini ve geçmişini yansıttığı düşüncesi benimsendiğinde çayır için oldukça anlamlı olmaktadırlar. Açık alan varlığı açısından çayırın doğu ve kuzey tarafında iki geniş meydan görülmektedir. Çayırın

girişine yakın yerde bir bostanın olması gezinme ve eğlenmenin dışında çayırın bir bölümünde halen yiyecek üretimi yapılabildiğini gösterir. Çayırın çevresinde bostan ve bahçeler ile kilise arazisindeki Ermeni Mezarlığı diğer yeşil alanlardır. Haritada yazılı olarak belirtilmeyen diğer ağaçlık yeşil alanların ise, bu bölgeye hakim durumda olan ve birbirinden sınır çizgileriyle ayrılmış özel mülkiyete ait bahçeler olduğu tahmin edilmektedir.

Şekil 5.153 : Pervititch Haritası'nda Kuşdili'nden Bahariye tarafının genel durumu (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000643, Pafta No. 15, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Son olarak, Kuşdili Çayırı'nın deniz tarafındaki Yoğurtçu Parkı (*Yoğurçü Parkı*) ve çevresi incelenmektedir (Şekil 5.154). Parkın eski adıyla "Yoğurtçu Çayırı" olarak bilinen alanı I. Dünya Savaşı sonrası dönemde bataklık olduğu bilinen çayır 1925 yılında Süreyya İlmen'in girişimleriyle park olarak halka açılmıştır. Parka 126 adet Çınar ağacı dikilmiştir.

Şekil 5.154 : Pervititch Haritası'nda Yoğurtçu Parkı ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000580, Pafta No. 4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Park, yapılan arazi çalışmaları ve tasarlanmış bir olan olmasından dolayı yakınındaki Kuşdili Çayırı'ndan farklı bir hale gelmiştir. Kuşdili'ne ait haritalarda çayırın sınırı Kurbağalıdere ve diğer taraflardaki yollar ile oluşurken, Yoğurtçu Parkı Pervititch Haritası'nda da görüldüğü gibi sınırları ve dört ayrı yerde bulunan giriş noktaları ile ifade edilmiştir. Ayrıca, parkın dere tarafına yapılan rıhtımı da dere ile arasında yapay bir sınır oluşturmuştur. Parkın deniz tarafında yer alan çeşmenin M. 1810 yılında inşa edilen Yoğurtçu Çeşmesi olduğu tahmin edilmektedir. Çayır kullanımı açısından tarihte sıklıkla gezinti yeri olarak tercih edilen alanlardan biri de Yoğurtçu Çayırı Caddesi'nin üst kısmında Bakla Tarlası Sokağı'nın bulunduğu yerdeki "Tarla" yazılı alandır. Eskiden "Bakla Tarlası" olarak bilinen bu yerin ünlü gezinti mekanlarından biri olduğu bilinmektedir. Alanın Moda tarafına doğru ise, belirli yerlerde arsalar, bahçeler ve çiçek bahçeleri vardır. Park ve çevresinin Moda tarafından dereye doğru azalan bir eğim içinde olduğu tespit edilmiştir.

5.6 Moda Çayırı (Moda-Kadıköy)

Kadıköy İlçesi'ne bağlı bir semt olan Moda, Anadolu Yakası'nın önemli tarihi yerleşimlerinden biridir. Özellikle tarihte gayrimüslüm nüfusun hakim olduğu bir semt olarak hafızalarda yer edinen bölge, günümüzde binaları, sokakları ve deniz manzaralı çay bahçesi ile değerini korumaktadır.

Kadıköy'ün Adalar'a bakan tarafında Marmara Denizi'ne kıyısı olan yarımadada bulunan semtin karadaki son noktası Moda Burnu'dur. Moda Burnu sahili, yamaçların eteklerinde yapılan dolgu alanı ile günümüzde yürüyüş yoluna dönüşmüştür. Kıyıya sahil işlevi kazandırılmadan önce semtin büyük bölümünde hakim olan Moda Çayırı ise, semt sakinleri ve diğer insanlar için oldukça aktif bir yeşil alan rolü üstlenmiştir. Günümüzde çayırdan geriye yamaç üstündeki sıralanan çay bahçeleri ve çocuk parkı kalmıştır.

Moda, konumu itibariyle doğusunda Kurbağalıdere, güneyi ve batısında Marmara Denizi kuzeyinde ise Kadıköy Osmanağa Mahallesi ile çevrilidir (Şekil 5.155). Moda Çayırı'nın tarihte kapladığı alan hakkında ise literatür bilgilerinden yararlanarak bilgi edinilebilmektedir. Giz (1988)'in anlatımlarında, çayırın 19. yy'ın ikinci yarısından önce Küçük Moda sırtlarına kadar uzandığı; Cumhuriyet Dönemi'ne kadar ise, Büyük Moda olarak bilinen burun ve civarının Cumhuriyet'e kadar çayırlarla kaplı olduğu yer alır.

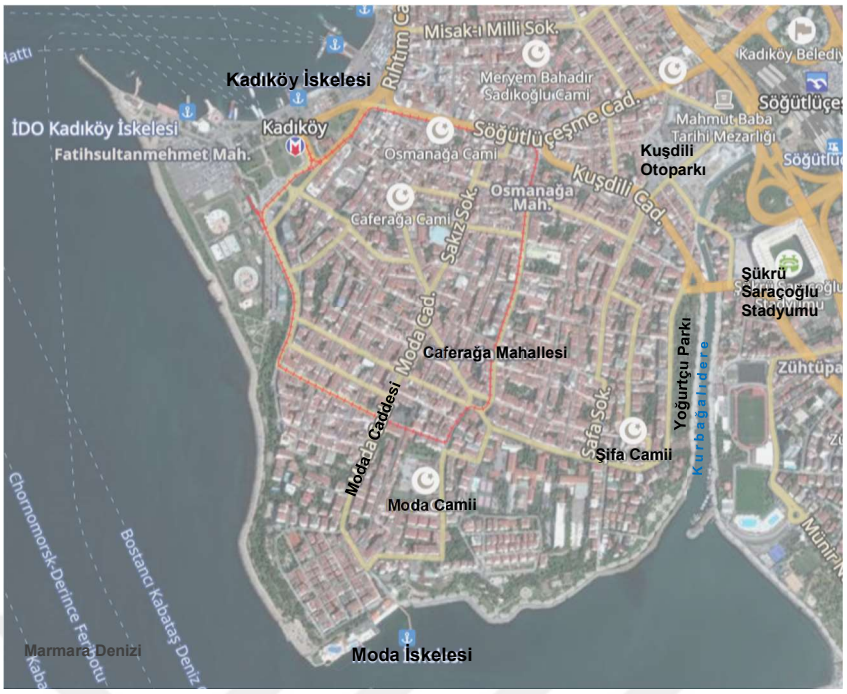

Şekil 5.155 : Moda semti ve yakın çevresinin günümüzdeki konumu (Url-45, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Topografya

Kadıköy üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada olarak düşünüldüğünde, denize kıyısı olan Moda'nın arazi özellikleri de zaman içerisinde farklılaşmıştır. Burnun iki yanında uzanan kıyı şeridi doldurulmadan önce oldukça eğimli yamaçlık arazi doğrudan deniz ile birleşmekteydi. 1900'lü yılların başına ait olduğu tahmin edilen üç kartpostaldan bölgenin arazi yapısı anlaşılabilmektedir. Şekil 5.156'daki kartpostalda henüz Moda İskelesi yoktur ve Mühürdar'dan Selimiye'ye doğru Moda Burnu ve yamaçlar görülmektedir. Şekil 5.157'deki kartpostalda ise, Kurbağalıdere yönündeki eğimli arazi yapısı görülür. Çayıra ait genel bir görünüm ise Şekil 5.158'de yer almaktadır.

Şekil 5.156 : Mühürdar'dan Kadıköy Selimiye'ye bakış ve tepede Zaharoff Yalısı (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_000481, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.157 : Kurbağalıdere tarafına doğru yamaçlar (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi).

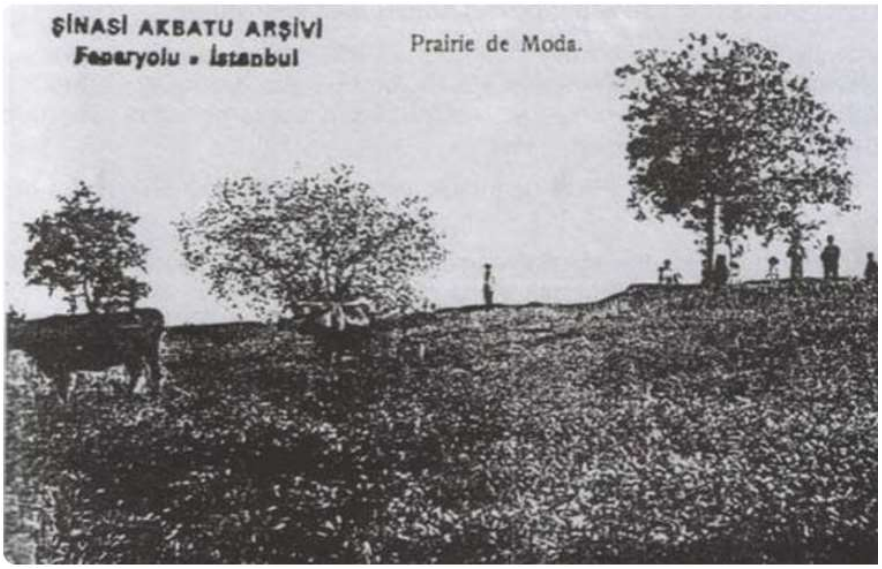

Şekil 5.158 : Moda Çayırı (Şinasi Akbatu Arşivi, Url-24).

Ulaşılabilirlik

Tarihi harita incelemesi sonucunda, Moda'da 19. yy sonlarına doğru artan yerleşim faaliyetleriyle ulaşımın geliştiği tespit edilmiştir. 1800'lü yılların sonlarına doğru Kadıköy'den Moda Burnu'na doğru ve kıyı kesiminde yapılaşmanın artmasıyla alternatif cadde ve sokaklar ortaya çıkmıştır. Karayolu ile erişim, 19. yy'da Tanzimat'tan sonra gelişen ulaşım faaliyetleri sayesinde kolaylaşarak semtin yeni cadde ve sokakları ile araba kullanımı artmıştır. Deniz ulaşımı ise, 1985'te ulaşıma kapatılan ve M. 1916-17 tarihlerinde mimar Vedad Tek tarafından yapılan Moda İskelesi vasıtasıyla sağlanabilmiştir (Şekil 5.159), (Barışta, 1994). Deniz yoluyla ulaşım ile bağlantılı olarak 20. yy başına ait M. 1906 tarihli bir arşiv belgesinde[183], Ramazan ayı süresince Moda iskelelerinde sandal ve kayıkların kontrolünün sağlanmasına yönelik bir karar yer almaktadır.

Semtte ulaşım atlı arabalarla sağlanırken, Atıfet Sokak'ın başında bekleyen bu arabaların Levanten ağırlıklı semt sakinlerini Fenerbahçe'ye, Kadıköy İskelesi'ne ya da başka yerler götürdüğü bilinmektedir. Zamanla otomobilin hakim olmaya başlamasıyla bu arabalar da dönemini tamamlamıştır (Ekdal, 1996). H. 1324 (M. 1906) tarihli bir belgede, Kadıköy'den başlayarak Moda, Sakızağacı ve Kuşdili'ne kadar ve

[183] BOA,ZB.593/65.1322 Teşrin-i evvel 17 (M. 30 Ekim 1906).

hatta Erenköy'e kadar uzatılarak günlük işlettirilmesi planlanan omnibus arabalarından bahsedilir[184].

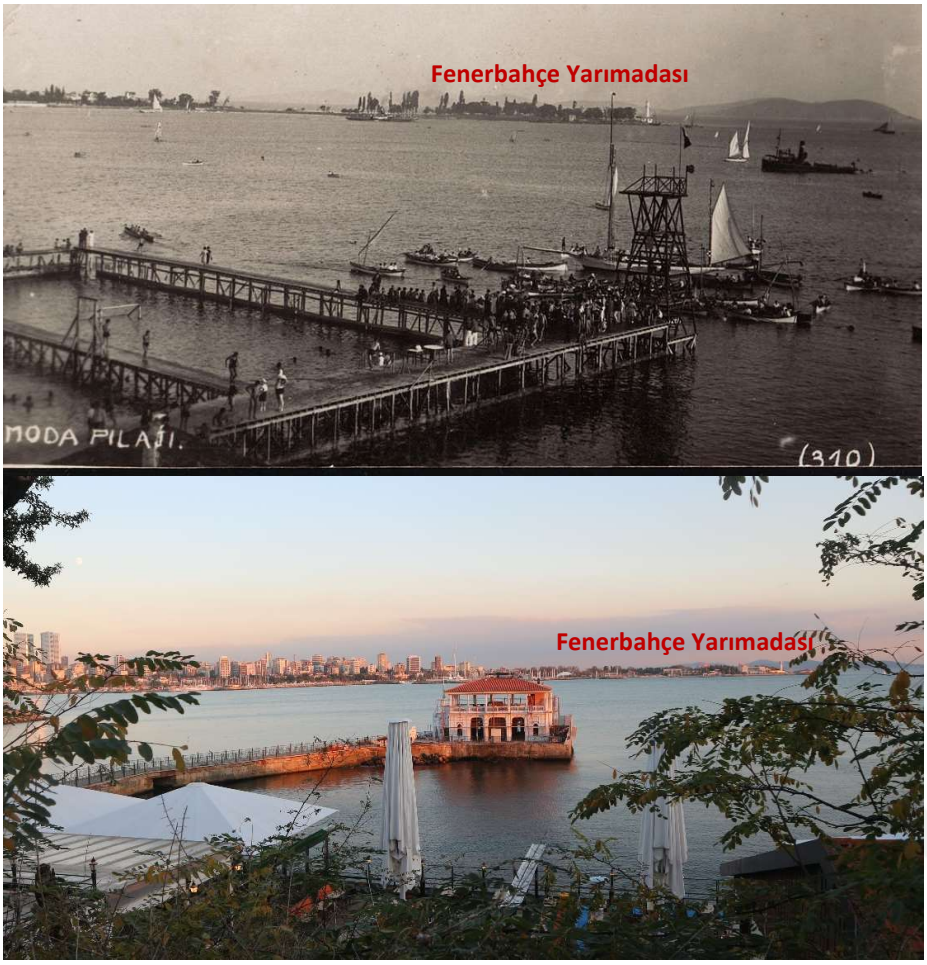

Şekil 5.159 : Moda İskelesi'nin inşası öncesi ve sonrasında günümüz görünümleri (Url-21, üst; Arın, 2017a, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yerleşim Dokusu

Moda'ya ve dolayısıyla Moda Çayırı'na ulaşılabilirliğin semtteki yerleşimin gelişmesiyle de bağlantılı olduğu bir gerçektir. Gelişimi ortaya çıkaran nedenlerden bazıları; 19. yy sonlarına doğru semtte başlayan gayrimüslim ve Levanten nüfusun hakimiyeti ve kapütülasyonlarla yabancılara daha fazla mülkiyet hakkı tanınmasıdır. Bu durum, çayırın bir bölümünde köşkler ağırlıklı olmak üzere gayrimüslimlere ait çeşitli yapıların hakim olmasına neden olmuştur. 19. yy'da nüfusun büyük bölümünü Rum ve Ermeniler'in oluşturduğu semte özellikle 20. yy başından itibaren Levantenler gelmeye başlamıştır. Bu yüzyıl başından itibaren kentin zengin ve seçkin semtleri

[184] BOA.ŞD.827/30.1324 Şevval 22 (M. 9 Aralık 1906).

arasına katılan Moda, gayrimüslimlerin daha çok yazın konakladıkları bir sayfiye kimliği kazanmıştı. Ekdal (1996), Moda Burnu'nda binaların ilk yerleşiminin doğu tarafında olduğu, batı tarafının daha sonra iskan edilmesinden dolayı çayırın bu bölgede Osmanlı'nın son dönemlerinde halkın mesiresi olduğunı belirtir. Yakın çevresindeki Kadıköy'e erişimin kolay olması semtin daha çok rağbet görmesini sağlamıştır. Moda'nın 19. yy'daki mülkiyet durumuna bakıldığında, semtin Whittall, Tubini, Charnaud ve Giraud Aileleri arasında paylaşıldığı görülür. Bu duruma bir örnek, 19. yy'da Sultan Aziz ve Sultan II. Abdülhamid Dönemleri'nde Moda Burnu'nun Galata bankerlerinden Berrand Tubini'ye, Küçük Moda'nın ise Lorando'ya saray hediyesi olarak verilmesi olabilir (Belge, 1994; Göze, 2007).

Moda'nın yakın çevresi Kadıköy ile doğrudan etkileşim içinde olmuştur. Kadıköy'de yerleşimin gelişmesi Kalamış ve Kurbağalıdere çevresinde artan nüfusla birlikte Moda'yı da etkisi altına almıştır. Moda Çayırı, özellikle 20. yy başlarında artan gayrimüslim nüfusun öncelikli gezinti yeri olmuştur.

1960'lardan önce villalardan oluşan yerleşim dokusu, bu dönemden sonra yerini apartmanlaşmaya bırakmıştır. Belge (1994), bu konuyla ilgili anlatımlarında Bostan Sokağı ile Saint Joseph'in bahçe duvarı arasında kalan bölümün eskiden kuyusu olan bostanlık bir alan olduğunu, Moda Spor Kulübü'nün toprak zeminli basketbol sahasının üstüne Moda Camisi'nin yapıldığını ve Küçükmoda'da "Mustafa'nın Çayırı" olarak bilinen yeşil alanın da yapılaşma faaliyetleri ile yok olduğunu vurgular.

Moda İskelesi ve çevresinin eski tarihli bir fotoğrafı ile bölgenin günümüz durumu karşılaştırıldığında; Moda Burnu'ndan iskeleye doğru eskiden deniz hamamlarının kurulduğu alanın günümüzde dolgu alanına dönüşerek Kurbağalıdere ile Moda sahilini birbirine bağlayan bir kıyı şeridi olarak düzenlendiği görülmektedir (Şekil 5.160).

Şekil 5.160 : Moda İskelesi ve çevresinin eski ve günümüze yakın görünümü (Url-46,üst; Url-47,alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yeşil Alan Niteliği

Çayırın yeşil alan kimliği tarihte buraya erişim ve yerleşim dokusundaki değişimlerle farklılıklar yaşamıştır. Tarihçesi haçlı seferlerine kadar uzanan semtin çayırlarında haçlı ordularının konakladıklarına dair bilgiler vardır (Önce, 1998). 19. yy ortalarına kadar büyük bölümünün bağlık alan olduğu çayır, yüzyıl sonlarına doğru ulaşım ve yerleşmenin gelişmesiyle yeşil alan bütünlüğünü kaybetmiştir.

Moda Çayırı'nın Cumhuriyet'e kadar sıkça ziyaret edilen bir piknik alanı olmasının yanısıra, 19. yy'da ve 20. yy başlarında burada avcılık, futbol, kriket[185] ve tenis gibi spor aktivitelerinin de yapılmaktaydı. Özellikle, 1900'lü yılların başına ait arşiv belgeleri incelendiğinde, çayırda futbol ve kriket oynayan İngiliz ve Rumlar'ın varlığı çayırın, yakın çevresinde yaşayan gayrimüslimler tarafından da rağbet gördüğünü gösterir (Göze, 2007). Yine bu duruma bir örnek, İstanbul'da futbolun mimarı olarak bilinen James LaFontaine'nin anılarında geçen Whittall, Charnaud ve Giraud ailelerine mensup gençlerin çayırda futbol oynamalarıdır. Ayrıca, Whittall'lerin M. 1870'li yıllarda çayırda kuş ve tavşan avladıkları da diğer önemli bilgiler arasındadır (Ekdal, 1996; Öndeş, 2010).

Çayırdan günümüze kalan yerlerden biri, eskiden Mühürdar Gazinosu ve Bahçesi'nin alanı içine giren çay bahçelerinin bulunduğu alandır. Moda İskelesi'nin batı tarafında Mahmut Muhtar Paşa Köşkü'nün Mühürdar tarafına açılan kapısının karşısında açılan gazino, M. 1770 yılında Mühürdar Ahmet Efendi tarafından "Mühürdar Bağları" olarak yapılan arazide kurulmuştur. Gazino'dan önce burada bulunan konak işgal yıllarında İngilizler tarafından yakıldıktan sonra geriye bahçesi kalmıştır. Mühürdar sahiline kadar bahçe 1928 yılında Koço isimli bir rum tarafından kiralanmış ve gazino açılmıştır. O dönemlerde kendi elektriğini üreten sayılı yerlerden biri olan gazino oldukça rağbet görmüştür. Halk, akşamları dönemin moda dansları olan Charleston, Black Bottom, Foxtrot'u yapmak ve dinlenmek için gazinoya gelirdi (Ekdal, 1996). Mühürdar Sahili'nin eski ve günümüz görünümü, Mühürdar Bahçesi'nin 1930-1960 yılları arasındaki durumu ve bahçeden geriye kalan günümüzdeki çay bahçesi alanı alanın tarihsel değerini anlayabilmek adına gerçekçi görünümler sunmaktadır (Şekil 5.161, Şekil 5.162 ve Şekil 5.163).

[185] Bir İngiliz sporu. 1910'lu yılların başında Beykoz Çayırı, Moda Çayırı, Kuşdili Çayırı ve Baklatarlası'nda İngilizler tarafından oynandığı bilinmektedir. Fenerbahçeliler 1914 yılında İngilizler'den aldıkları ödünç malzemelerle bir kriket takımı kurmuşlardır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İstanbul'daki İngiliz kulüpleri kapanır ve bu spor dalı giderek yok olur (Atabeyoğlu, 1985).

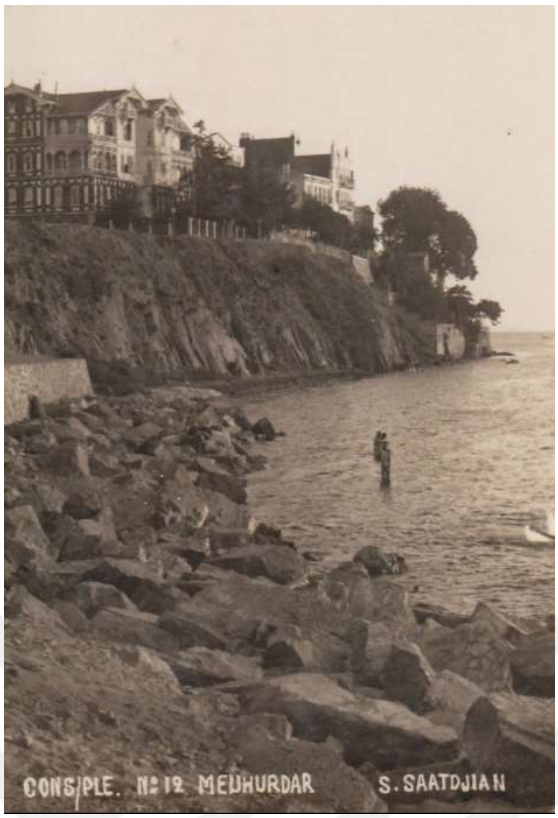

Şekil 5.161 : M. 1900'lerin başlarında Mühürdar Sahili (Fotoğraf: S.Saatdjian).

Şekil 5.162 : Mühürdar Bahçesi'nin 1930 (üst) ve 1956 (alt) yıllarına ait görünümleri ve günümüz durumu (Url-24).

Şekil 5.163 : Moda Aile Bahçesi (Arın, 2017a).

Kent genelindeki çayırlara ait otların satışı açısından Tanzimat Dönemi'ne odaklanıldığında Moda Çayırı'nda da bu tür uygulamaların yapıldığı bilinmektedir. Giz (1988), bu döneme ait bir gazetede çayır otlarının açık artırmayla satışa çıkarıldığından bahsedildiğini belirtir. Yapılan araştırmalarda, Moda'daki bağlık alanların sahiplerinin belirli dönemlerde arazilerini satmak istediklerine dair belgeler de tespit edilmiştir.[186] Arazi satışları açısından bakıldığında, 20. yy'a doğru semtin yeşil alanlarının parçalı olarak dağıtılarak zamanla azaldığı yorumu getirilebilmektedir.

[186] BOA.ŞD.2860/20. 1288 Rabiu'l-evvel 03 (M. 23 Mayıs 1871); BOA.ŞD.2908/15.1301 Cemaziye'l-ahir 02 (M. 29 Şubat 1884).

Çayırların ziyaret edilme nedenleri arasında oldukça önemli yer tutan doğal arazi özellikleri Moda Çayırı için de geçerlidir. Çoğunlukla ilkbahar aylarında ziyaret edildiği bilinen çayırın Küçük Moda sırtlarındaki ağaçlık alanlarda bülbül dinlemek için geziye çıkıldığı; 20. yy'da Mütareke Dönemin'nde şair ve yazarların Şifa, Bakla Tarlası ve Moda'yı ziyaret etikleri bilinmekteydi. Çayırların sunduğu dinlenme ve eğlenme imkanları bazı zamanlarda olumsuz durumlara da sahne olmuş ve sonrasında devletin karşılaştığı farklı sonuçlar doğurmuştur. Bu olaylardan biri de Moda Çayırı'nda yaşanmıştır. 1836 yılında II. Mahmud Dönemi'nde çayırda avlanan William Churchill isimli bir İngiliz bir Türk çocuğunu vurmuştur. Churchill'in hapse atılmasıyla sonuçlanan olay İngiltere ile gerginliğe neden olmuştur. Bu kişinin serbest bırakılması sonucunda İngiltere Türkçe bir gazete çıkarmayı talep etmiş ve İstanbul'un ilk Türkçe gazetesi olan "Takvim-i Vekayi" devletin resmi yayın organı olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Bundan sonra ise Churchill'e ikinci Türkçe gazete olan "Ceride-i Havadis"in imtiyazı verilmiştir (Giz, 1988).

Açık alan kullanımı ve niteliği bakımından, Moda semtinin kimliğinin oluşmasında Moda Aile Çay Bahçesi'nin önemli bir yeri vardır. Çay bahçesinin karşısında geniş alana yayılı olan çocuk oyun alanı ise, zamanla yerini daha küçük ölçekli Moda Parkı'na bırakmıştır (Şekil 5.164). Park, çay bahçesi ve Moda Burnu'na doğru uzanan yürüyüş yolu insanların halen rağbet gösterdiği ve birçok ziyaretçinin yaşamında mekan hafızası açısından kalıcı yeri olan değerli bir alan olarak varlığını korumaktadır (Şekil 5.165).

Şekil 5.164 : Moda Parkı'ndan görünümler (Arın, 2017a).

Şekil 5.165 : Moda İskelesi'ne bakan yönde Ferit Tek Sokağı'nın eski (sol) ve günümüz (sağ) durumu (Url-49, sol; Arın, 2017a, sağ).

Bitki örtüsü açısından yapılan incelemelerde, günümüzde Kadıköy Anadolu Lisesi'nin bulunduğu araziden denize doğru inen yamaçlarda Çam ve Kavak ağaçları yoğunlukta idi. Bu ağaçlık alan, II. Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'daki Alman Kolonisi tarafından kiralanarak Alman gençlerinin askeri disiplinle yetiştirildiği bir yer olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise, Küçük ve Büyük Moda'nın denizle bütünleştiği dolgu alanın kıyısı ve yamaçlarda bitki örtüsünün çeşitliliği halen renkli ve zengin görünümler oluşturmaktadır (Şekil 5.166).

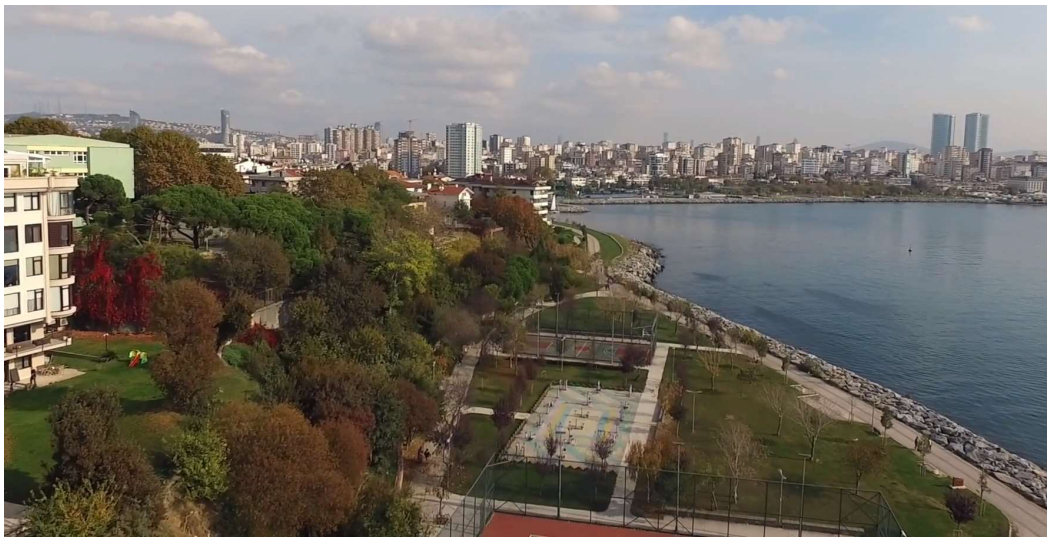

Şekil 5.166 : Moda sahiline inen yamaçların bitki dokusu çeşitliliği (Url-47).

Yine, Moda'nın tarihinde önemli ailelerden biri olan Tubini Ailesi'ne ait günümüzde Sular İdaresi Binası olarak kullanılan binanın yanındaki kiliseden Mühürdar sahiline inen alanın bostan ve meyvelik olduğu ve içinde nar ile badem ağaçlarının olduğu arazideki bostan kuyusundan sulama yapıldığı bilinmektedir. Cumhuriyet'e doğru, yeşil alanların büyük bölümü yerini bitişik nizam evler ve köşklerin bahçelerine bırakmaya başlamıştır. Semtin 1960'larda başlayan apartmanlaşma sürecinde eskiden çayıra dahil olan birçok yer yapılaşmıştır. Bunlardan biri de Küçükmoda'da "Mustafa'nın Çayırı" olarak bilinen boş ve yeşil alan olan yerin yerini apartmanlara bırakmasıdır (Belge, 1994; Ekdal, 1996).

Mimari Eserler

Moda semtini tarihinde diğer yerleşimlerden farklı kılan nüfus yapısı ve doğal arazi özelliklerinin yanısıra, içinde barındırdığı mimari yapılardır. Çayırın kapladığı alan içinde ise doğrudan mimari öğe olarak günümüze ulaşan bir veriye rastlanmamıştır. Bu nedenle semt genelinde öne çıkan tarihi yapılara kısaca değinilmektedir.

Gayrimüslimlerin etkisinde şekillenen yerleşim, Rum ve Ermeni kiliseleri başta olmak üzere bu gruba ait eğitim yapılarını da içermekteydi. Günümüzde gayrimüslim dini yapıları varlığını korurken, Müslümanlar'a ait camiler de semte katılmıştır. Bunlardan biri eskiden yerinde bir gül bahçesi olan ve 1962 yılında yapılan Şair Nefi Sokak'ın yanındaki Moda Camisi, diğeri ise Yoğurtçu Parkı'na yakın olan Şifa Camisi'dir (Şekil 5.167).

Şekil 5.167 : Moda Camisi (sol) ve Şifa Camisi (sağ) (Arın, 2017a).

Eğitim yapıları açısından, günümüzde Moda İlkokulu olarak bilinen Sekizinci İlk Mektep, Ermeni Aramyan Ortaokulu, eskiden Mazhar Muhtar Paşa'ya ait bahçeli konağın yerindeki Kadıköy Kız Lisesi ve Kadıköy sınırlarına giren St. Joseph Fransız Lisesi (M. 1870'te açılmıştır) ve eskiden yerinde bir manastır olan günümüzdeki Kadıköy Anadolu Lisesi önemli yapılardır. Ayrıca, İngilizler'in burada kurdukları bir Protestan kilisesi, Ayia Trias Rum Ortodoks Kilisesi, İngiliz Şapeli (yerinde günümüzde Moda Camisi vardır) ile Fransız Katolik L'Assomption Kilisesi ve Manastırı semtin değişmesinde etken mimari yapılar olmuştur (Giz, 1988 ; Belge, 1994).

Tarihi haritalar üzerinde yapılan incelemelerde, kıyı kesimi için yaklaşık olarak en eski tarihli yapıya "*Kafe*" adıyla Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında yer verildiği tespit edilmiştir. Bu durum, Küçük Moda'nın 19. yy başında sosyal açıdan yaşabilir bir yer olduğu yorumunu beraberinde getirir. Daha sonra bu kafenin yerine bir Mikhitarist[187] Papaz Okulu yapılmıştır.[188] H. 1327 (M. 1909) tarihli bir belgede Mihitarist rahipler tarafından satın alınarak okula dönüştürülen arazinin kaydı mevcuttur. M. 1915'lerde çıkan bir yangında yokolan okulun yerine ise Bomonti Gazinosu ve Bahçesi gelmiştir (Ekdal, 1996). Günümüzde gazino ve bahçesinin yerinde yine restoran olarak faaliyet gösteren bir yapı ve Kadıköy Belediyesi'nin kurmuş olduğu İdea adlı kütüphane bulunmaktadır (Şekil 5.168).

[187] Mikhitar: Teselli eden, çare bulan (Ekdal, 1987, s.180).
[188] BOA.ŞD.225/27 (Maarif 2) 1327 Şevval 13 (M. 28 Ekim 1909).

Şekil 5.168 : Mihitarist Papaz Okulu ve alanın günümüz durumu (Url-50, üst; Url-47, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Deniz ile ilişkisi açısından, Moda'nın yaşanabilir bir yer olması ayrıca önemlidir. İstanbul'un en eski plajlarından biri olarak Kadıköy'ün ilk deniz hamamı olma özelliği taşıyan, Moda Deniz Hamamı olarak da bilinen Moda Plajı, semtin fazla kumluk olmamasından dolayı kışın sökülen ve yazın döşenen tahtalarla işletilen bir yerdi. Kadın ve erkekler için ayrı ayrı düzenlenen bu hamamların güvenliği, çevresinde sandallarla gezinen polis ve bekçiler tarafından sağlanırdı. Moda Plajı ise önceleri Mari Franckenstein daha sonra kaptan İhsan Akdağ tarafından işletildi. Zamanla daha canlı hale gelen plaj ilk kez 1937 yılında Macarlar ve Türkler arasında yapılan yüzme yarışlarına sahne olmuştur (Şekil 5.169). Denizle ilişkisi yoğun olan Moda'da plaj ile iskele arasındaki kayıkhanelerde tekneler bulunur, sandallar kiraya verilirdi. Semtin

varlıklı kesimi ise, 1935 yılında kurulan Moda Deniz Kulübü'nden denize girerek yelkenlilerle deniz sporu yapardı (Belge, 1994; Ekdal, 1996).

Şekil 5.169 : Moda Plajı'ndan 1950'li yıllara ait bir görünüm (Url-8).

Yaz akşamlarında gençler ağırlıklı olmak üzere Moda İskelesi'nin üst tarafı rağbet görürdü. Kıyının biraz üzerindeki Koço Gazinosu'nun birkaç merdiven altında bir ayazma yapısı vardır (Belge, 1994). Koço Restoran'ın yakın çevresiyle birlikte eski gürünümü ve dolgu alanı olarak yürüyüş yoluna dönüşen kıyı şeridi ile günümüz durumu Şekil 5.170'te görülmektedir.

Semt için kayık yarışları ayrıca önem taşımıştır. Yarışlar hakkında, nasıl düzenlenecekleri, alınan izinler, uyulması gereken kurallar ve kimlerin katılabileceğini açıklayan arşiv belgeleri bulunmaktadır.[189] Özellikle 1930'lu yıllarda hız kazanan yarışlara ulusal ve uluslararası boyutta önem verilmiştir (Şekil 5.171).

Moda Çayırı'na ait ilerleyen süreçte yapılan harita analizlerinde, 1939 tarihli Pervititch Haritası'nda bu alanın "Alman Koloniyesi Kampingi" adı altında içinde tenis sahası bulunan bir yer olarak gösterildiği tespit edilmiştir. Bu alanın deniz kıyısında ise kamp alanına ait bir iskele vardır. Günümüzde yolun geçtiği yerde iskele günümüze ulaşamamıştır (Ekdal, 1996).

[189] BOAY.MTV.79/59.1310 Zilhicce 13 (M. 28 Haziran 1893) Kayık yarışının Moda'da yapılması.
BOA.Y.MTV.81/152.1311 Safer 16 (M. 29 Ağustos 1893) Moda'da icra edilen kayık yarışlarında silah kullanılmaması.

Şekil 5.170 : Koço Restoran ve çevresinin eski (üst ve orta) ve günümüz (alt) görünümü (Url-8, sol üst; Url-51, sağ üst; Arın, 2017a, alt).

Şekil 5.171 : Beş çifte kayıkların kıyıdan ayrılışı, arkada Moda Burnu (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, SHB_001330, Fotoğraf: Sébah & Joallier, H. 15 Eylül 1326/M. 11 Ekim 1908).

Semtin adını taşıyan ve yerleşim ile bütünleşmiş en önemli mimari eser, M. 1916-1917 yıllarında Mimar Vedad Tek tarafından yapılan Moda İskelesi'dir (Şekil 5.172).

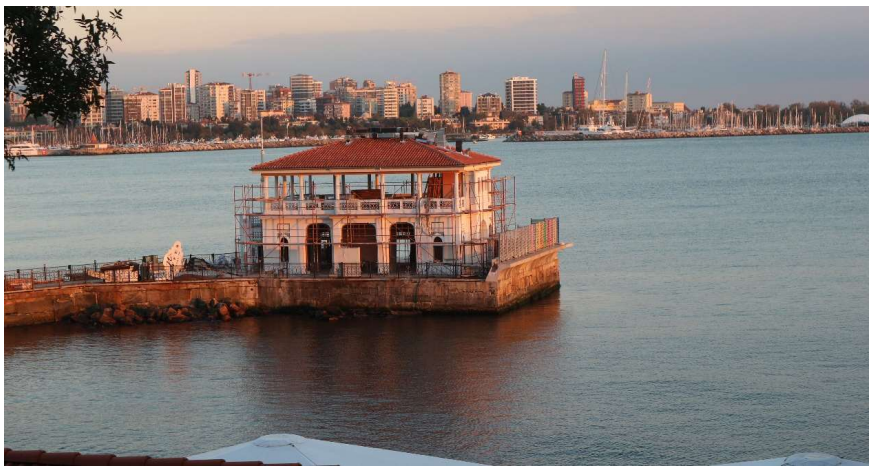

Şekil 5.172 : Moda İskelesi (Arın, 2017a).

Moda Çayırı'nın, Moda semti ile birlikte tarihsel süreçte geçirdiği değişim Şekil 5.173'te görülmektedir.

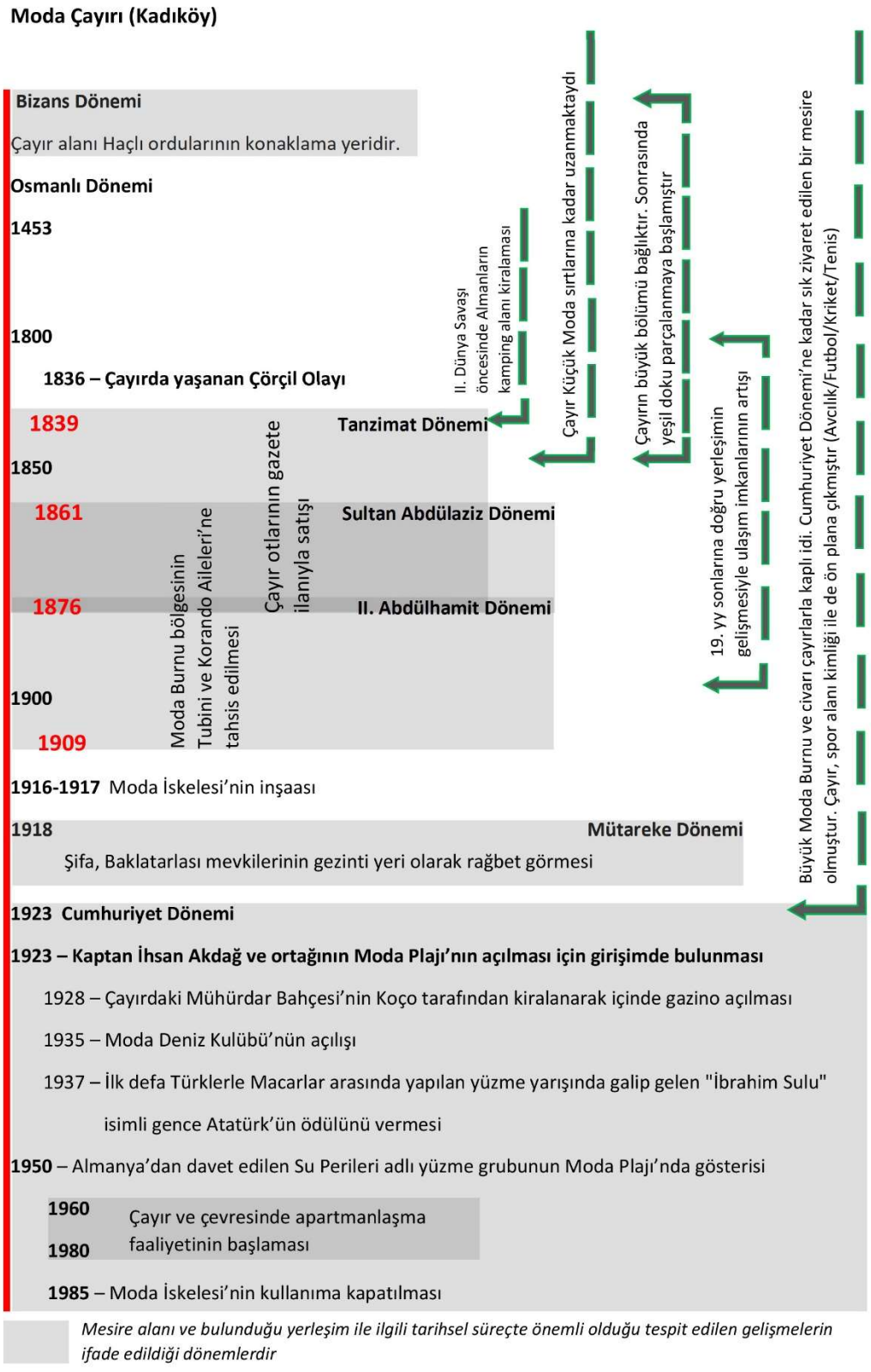

Şekil 5.173 : Moda Çayırı ve Moda yerleşiminin tarihsel süreç analizi[190] (Arın, 2018).

190 Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Atabeyoğlu, 1985; Belge, 1994; Ekdal, 1996; Göze, 2007.

Haritalar

Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, Kadıköy (*Kadi Keuy-Khalkedon*) yerleşimi ile Moda Burnu arasında yer alan Moda semtinin tamamen bağlık (*Vignes*) alanlar ve parsellenmiş bostan alanları ile kaplı olduğu görülmektedir (Şekil 5.174). Kadıköy, iskeleden iç kesimlere doğru yayılan yerleşim dokusu ile Moda'ya en yakın yerleşim alanıdır. Yapılaşmaya bağlı gelişen yol sistemi, ulaşılabilirlik açısından Moda Çayırı bölgesine Moda Burnu'na kadar ulaşan tek bir yol ile sağlandığı görülmektedir. Buna bağlı olarak, 19. yy'ın ilk zamanlarında çayır ve yakın çevresine erişimin henüz gelişmediği yorumu yapılabilir. Moda çevresindeki gelişmiş yol dokusu ile seyrek yoğunluktaki yapılar arasında kalan açık alanların büyük bir bölümü çiftlikler (fermes) ve bağlık alanlardan oluşmaktadır. Haritada dikkat çeken bir detay da ağaçların grup olarak ya da tekil biçimde ifade edilmesidir. Su kaynağı potansiyeli açısından, haritada kollara ayrılan Kalkedon Deresi (*Riviere de Chalcédoine*, günümüzdeki adıyla Kurbağalıdere) "*Tchitchekchi-Bachi"* (Çiçekçibaşı) yönüne doğru kollara ayrılarak devam etmektedir. Moda semti içinde herhangi bir yapı belirtilmemiş olup, Kadıköy'de bir kilise (*Englise*), 2 adet cami (*Mosque*), kıyıda Kadıköy İskelesi *(Kadi-keui iskelesi*), günümüzde Kurbağalıdere Köprüsü olarak bilinen "*Pont de Planches*" ve Çiçekçibaşı Çeşmesi Çeşmesi (*Tchitchekchi-Bachi Tchechmési*) öne çıkan yapılardır.

Şekil 5.174 : Kauffer Haritası'nda Moda Burnu ve çevresi (Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yüzyıl ortalarına gelindiğinde, M. 1851-52 tarihli Moltke Haritası Moda ve çevresinin topografyası hakkında okunabilir bilgiler sunmaktadır (Şekil 5.175). Eşyükselti eğrileri incelendiğinde, Moda'nın tepelik bölgesinden Moda Burnu'na doğru azalan eğim kıyılarda kayalıklarla sonlanır. Kauffer Haritası ile kıyaslandığında, yüzyıl başında Moda Çayırı arazisindeki bağlık alanların Moltke Haritası'nda ağaçlık olarak ifade edildiği görülür. Çayırın, bu ağaçlık alanın bir bölümünü kapladığı tahmin edilmektedir.

Bir diğer konu, Kurbağalıdere ve yakın çevresinde haritada noktalarla ifade edilmiş olan ve düzlük olan Kuşdili Çayırı, Yoğurtçu Çayırı ve derenin diğer tarafındaki bölgedir. Yükseltinin Kadıköy'den Moda ve Kurbağalıdere yönüne doğru azalması sonucunda dere aksı boyunca düzlük alanları oluşmuştur. Ulaşım açısından ise, yüzyıl başında çayıra ulaşan tek yolun Moltke Haritası'nda çevresine eklenen yeni yollarla (batı yönünde kıyı şeridi boyunca uzanan yol ve Kurbağalıdere'ye ulaşan yeni aks) gelişmesidir.

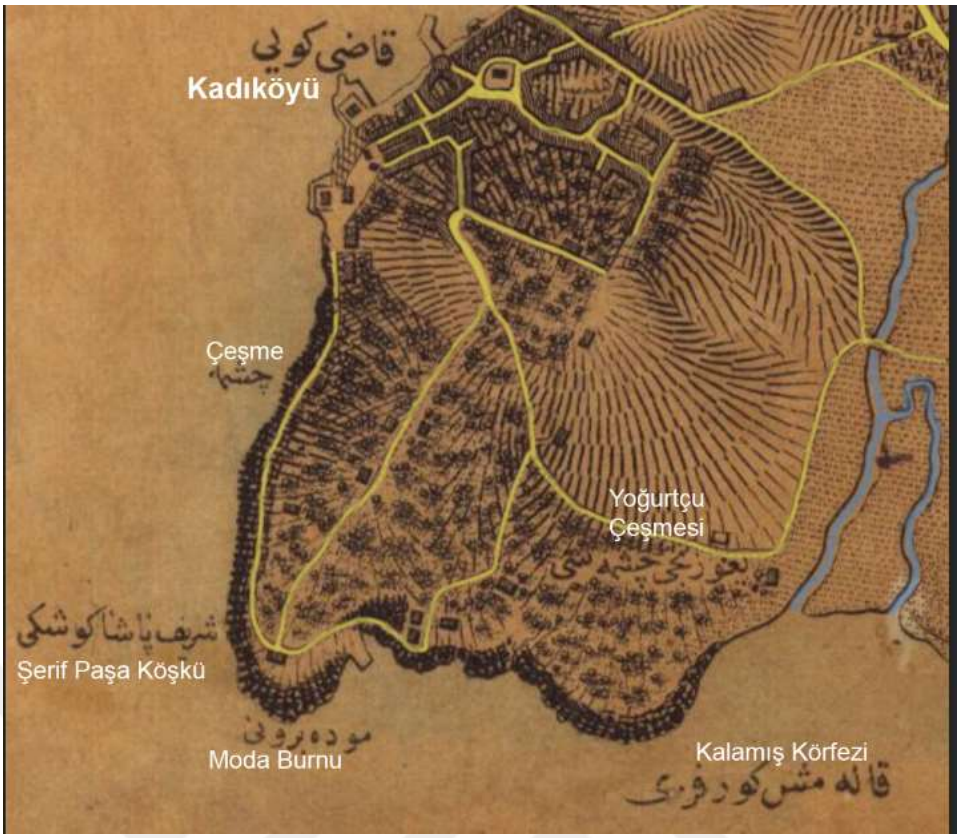

Şekil 5.175 : Moltke Haritası'nda Moda Yarımadası (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000483, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Moda semti ve çayırın özellikle 19. yy sonu ve 20. yy başında sahip olduğu ziyaretçi potansiyeli dikkat çekicidir. 19. yy sonuna doğru semt ve çevresinin genel durumu M. 1882 tarihli Stolpe Haritası'ndan okunabilmektedir (Şekil 5.176). Yerleşim alanları, yolları ve yeşil alan dokusunun belirgin biçimde okunabildiği haritada gayrimüslimlerin yaşadığı yerler koyu turuncu, müslümanların ise açık ton turuncu renge sahip bölgelerdir. Bu durum, özellikle 19. yy'ın ikinci yarısından sonra Moda'da İngiliz Levantenleri başta olmak üzere artış gösteren gayrimüslim nüfusun bölgedeki hakimiyetini kanıtlar niteliktedir. Kadıköy tarafına doğru bu yoğunluğu müslüman yerleşim yerlerinin almıştır. Önceki haritalara kıyasla, Moda Burnu'na inen dikey aks ve çevresinde yerleşimlerin yoğunlaştığı ve buna bağlı olarak ara yolların da arttığı görülmektedir. Yapı ve yollar arasında kalan yerlerde ise, başta bağlık alanlar olmak üzere (haritada koyu yeşil renkle ifade edilen alanlar) sebze bahçeleri (haritada açık yeşil renkteki alanlar) dikkat çekmektedir. Moda Çayırı'nın Burun ve çevresini kapsadığı tahmininden yola çıkıldığında, yüzyıl sonunda çayırın içindeki bağlık alanların halen varlığını koruduğu ve diğer yerlerin ise yiyecek üretimi yapılan alanlar olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat, literatürde arşiv belgeleri ile desteklenen

bazı olaylar vardır. Belgelerin büyük bölümünde 19. yy sonlarında ve 20. yy başında Moda Çayırı'nda gayrimüslimlerin futbol maçları yaparak kriket oynadıklarına dair bilgiler mevcuttur. Bu durum, bağlık alanlar dışında kalan yerlerin sebze bahçelerine ilaveten çayırlık olması ihtimalini güçlendirmektedir.

Mimari eserler açısından Moda'da köşkler, kafeler ve Burun'daki kulüp dikkat çekicidir. Ayrıca, Rıza Paşa Köşkü'ne yakın kıyı kesminde bir adet çeşme (*St. Chrisostomo Fontaine*) bulunmaktadır. Bu çeşmenin esasında bir ayazma olduğu tahmin edilmektedir. Haritada kafe ve kulüp gibi mekanların varlığı, semtte yaşayan ve burayı ziyarete gelen kesim için Moda'nın ve dolaylı olarak çayırın sosyal yaşamda üstlendiği rolün daha etkili olmaya başlamasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Şekil 5.176 : Stolpe Haritası'nda Moda yerleşimi
(Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çayırın semt sakinleri ve ziyaretçiler için oluşturduğu gezinti yeri kimliği, 20. yy'da daha etkili olmuştur. Bu yüzyıl başına ait M. 1906 tarihli Goad Haritası'nda görülen en belirgin değişimlerden biri Küçük Moda'nın Tubini Ailesine ait arazisinde (*Quartier Tubini*-Tubini Mahallesi) oluşan ızgara planlı yerleşimdir (Şekil 5.177). Ayrıca daha gerilerde de düzenli bir yapılaşmanın hakim olmaya başladığı görülür. Kadıköy'den Moda Burnu'na doğrudan erişim, Büyük Moda Sokağı, Bostan Sokak ve Loranso Sokağı ile sağlanır.

Haritada çayır sadece Tubini Mahallesi'nin batısında kıyıya bakan alanda "*Praires*" (Çayırlar) olarak adlandırılan yerdir. Bu alanın dışında, yapılar ile düzenli sokak planı arasında kıyıya yakın yerlerde bahçeler "*Jardins*" (Bahçeler) vardır. Bu bahçelerin Moda'da hakim durumda olan belirli ailelere ait araziler olması muhtemeldir. Çayırın yüzyıl başında Moda'da gelişen yerleşim planı ve bir bölümünün özel mülkiyete ait bahçelere dönüşmesiyle küçüldüğü görülmektedir. Kavramsal açıdan yorumlandığında, bu döneme ait bir haritada çayır kelimesine ilave olarak bahçe (*Jardin*) kelimesinin yer almaya başlaması, çayırın kamusal niteliğinin giderek özel mülkiyete dönüştüğünün de bir göstergesi olabilir.

Mimari açıdan haritada yer alan başlıca yapılar, Kadıköy tarafına yakın konumdaki Moda Dame de Sion Okulu, Moda Burnu'na yakın kesimde Moda Oteli, pastane, Kürek Kulübü ve Moda İskelesi'dir. Batı kıyısında ise, denizden yükselen taşlık şeridin bir bölümü "*Quai en Pierre*" (Dok alanı) vardır.

Şekil 5.177 : Goad Haritası'nda Küçük Moda ve çevresi
(İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Plan No. 63, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.178'deki 64 numaralı planda ise, Küçük Moda'dan Yoğurtçu Çayırı'na doğru olan arazinin genel durumu görülmektedir. Loranzo Yolu'nun yanında "*College des Freres St. Joseph*" (St. Joseph Koleji) bahçesi ile etrafındaki diğer bahçelerden ayrılır. Kolejin yanında günümüzde Kadıköy Anadolu Lisesi'nin bulunduğu alanda "*Couvent Des Capucins*" (Kapusen Manastırı) ve bahçesi vardır. Manastırın bitişinde ise bir "*Hopital Chefa*" (Hastane) bahçesi ile birlikte görülmektedir. Moda'nın bu kesiminde kamu yapıları ve bahçeleri mülkiyet sınırlarıyla ayrılmaktadır. Lorando Sokağı ile kolej arasındaki bahçelerin ise birkaç yapı dışında kamusal kullanıma açık olabileceği ihtimali üzerinde durulabilir.

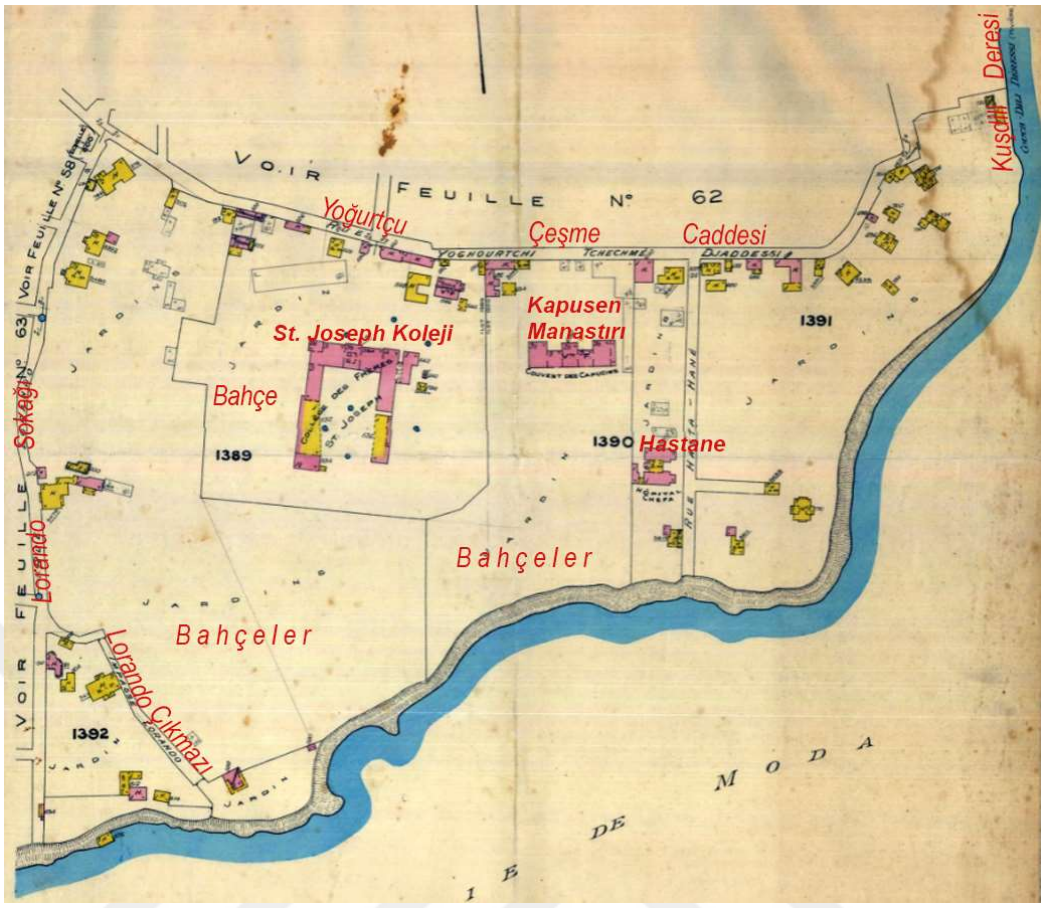

Şekil 5.178 : Goad Haritası'nda Küçük Moda'dan Yoğurtçu Çayırı'na doğru genel durum (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Plan No.64, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yukarıda incelenen tarihi haritalarda dikkat çeken bir diğer önemli konu, bazı sokak isimlerinin semtte hakimiyet kurmuş olan nüfuzlu ailelerin soyadlarıyla bütünleşmesidir.

M. 1913-14 tarihli Alman Mavileri Haritası incelendiğinde, Moda Burnu'ndan yukarı doğru öne çıkan mimari yapılar Fransız Kilisesi (St. Joseph Koleji), "*Civit Kilisesi*" (günümüzde Kadıköy Anadolu Lisesi'nin bulunduğu alan), kilise, karakol, Fransız Lisesi ve Ermeni Okulu (*Collége des Mekhitharistes*)'dur (Şekil 5.179). Bölge günümüzde, sokakların izlerini koruduğu, yeşil dokunun azalmasına karşın yeni park alanlarının dolgu alanı boyunca sıralandığı (sarı noktalı alanlar) ve 20. yy başlarında bölgedeki eğitim yapılarının adlarının değişerek varlıklarını koruduğu bir yere dönüşmüş durumdadır. Moda İskelesi yakınındaki "Küçük Moda Kafe" ve bahçesi ise günümüzde Kadıköy Belediyesi'nin kurduğu bir kütüphane ve bitişiğindeki bir restoran yapısı ile kamusal alan kimliğini devam ettirmektedir.

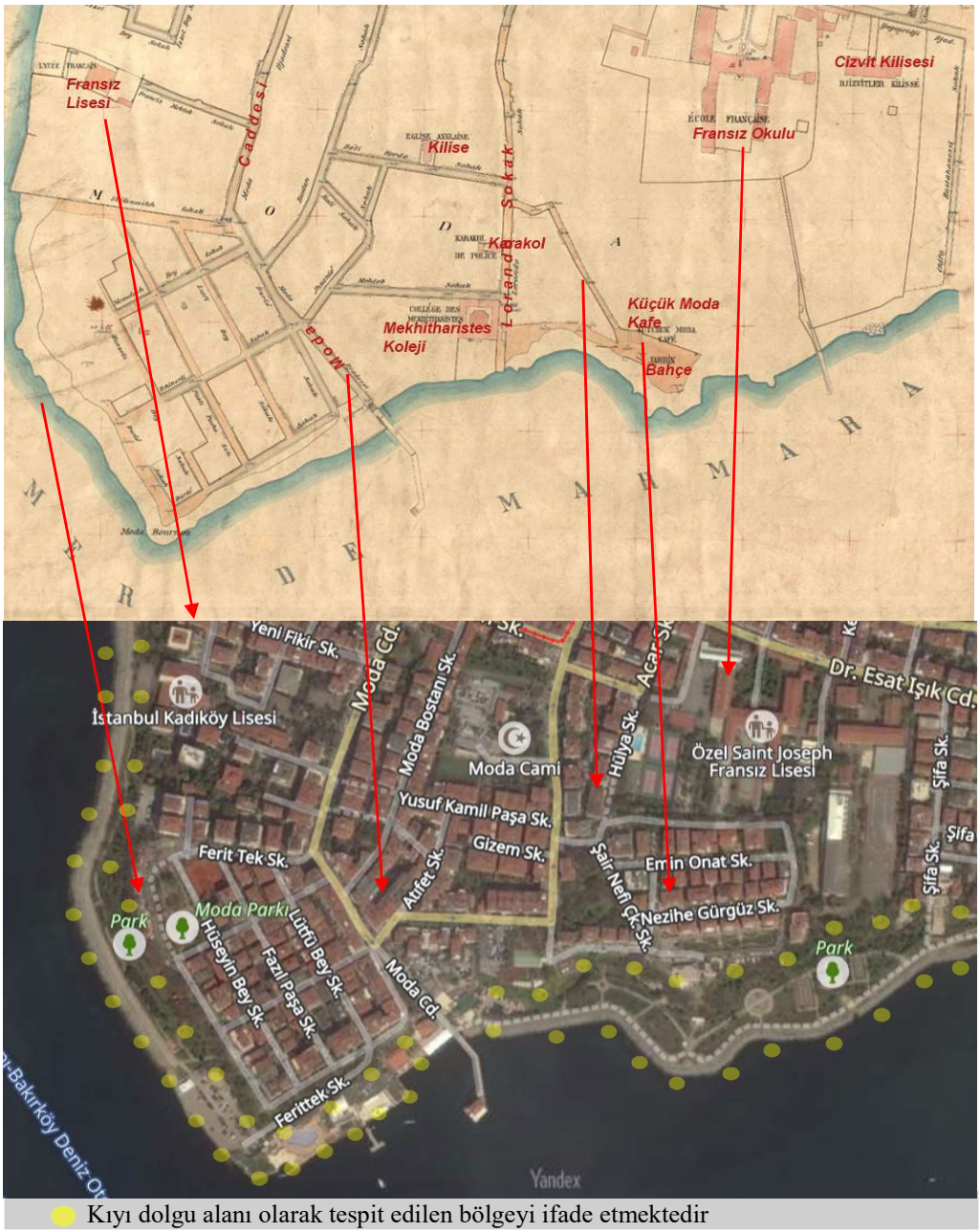

Şekil 5.179 : Alman Mavileri Haritası'nda Küçük Moda (üst) ve günümüz durumu (alt) (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Plan No. C1, alt; Url-45, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Moda İskelesi ve çevresine daha yakından bakıldığında, sokak dokusunun aynı kaldığı fakat üst kotta devam eden Ferit Tek Sokak'tan denize doğru günümüzde dolgu alanı üzerinde sahilde yürüyüş yolu, otopark ve Moda Deniz Kulübü'nün konumlandığı görülmektedir (Şekil 5.180). Alman Mavileri'nde bu sokağın hattından denize doğru şevli alanların belirtildiği yerler günümüzde de halen eğimli yapısını korumaktadır.

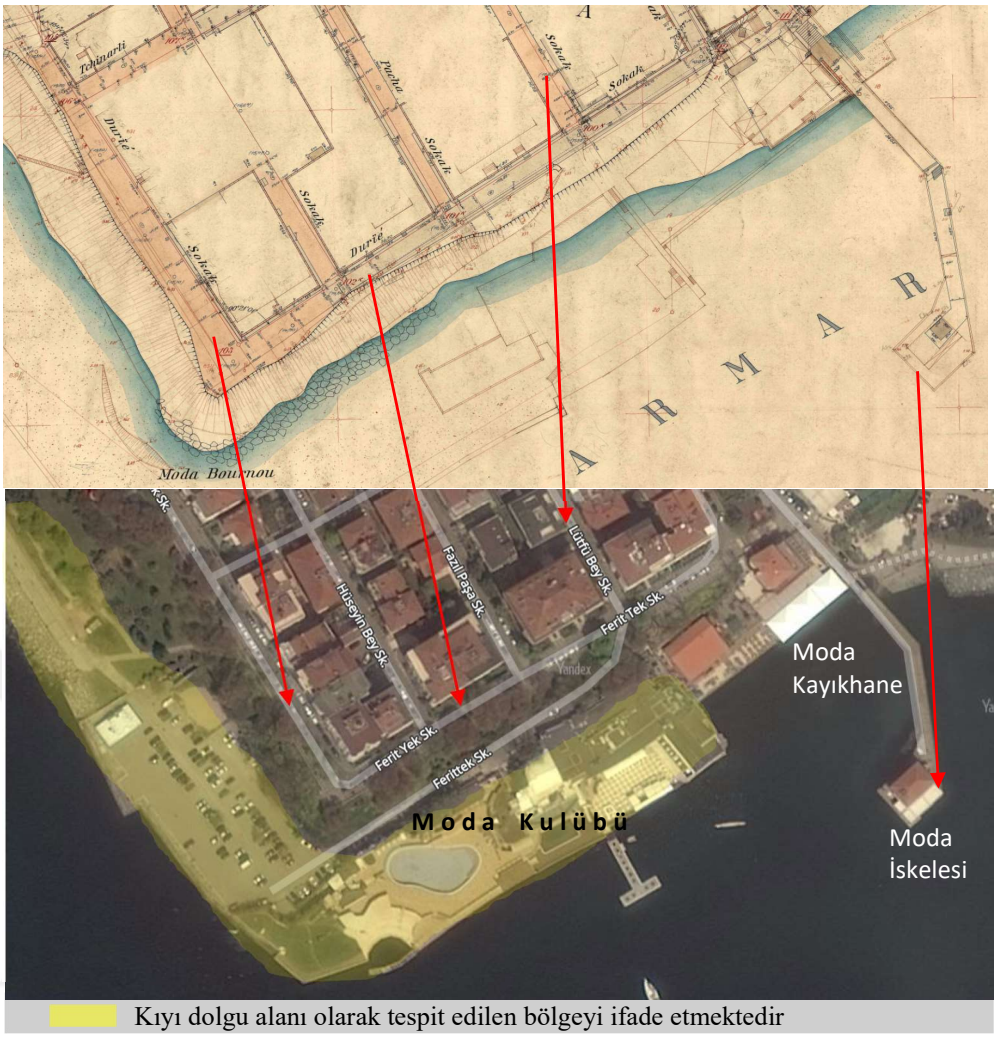

Şekil 5.180 : Moda İskelesi ve çevresinin Alman Mavileri Haritası'ndaki (üst) ve günümüzdeki (alt) durumları (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Plan No. C1/3, üst; Url-45, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1917 tarihli Erkan-ı Harbiye Haritası'nda, Moda İskelesi, Küçüksu Deresi Kuşdili Deresi, Fransız Mektebi ve Moda İskelesi görülmektedir (Şekil 5.181). Yerleşim, Moda İskelesi yönü ve iskelenin batı tarafında yayılmış durumdadır. Yeşil alanlar ise Fransız Mektebi ile iskele arasındaki bölgede korunmuştur.

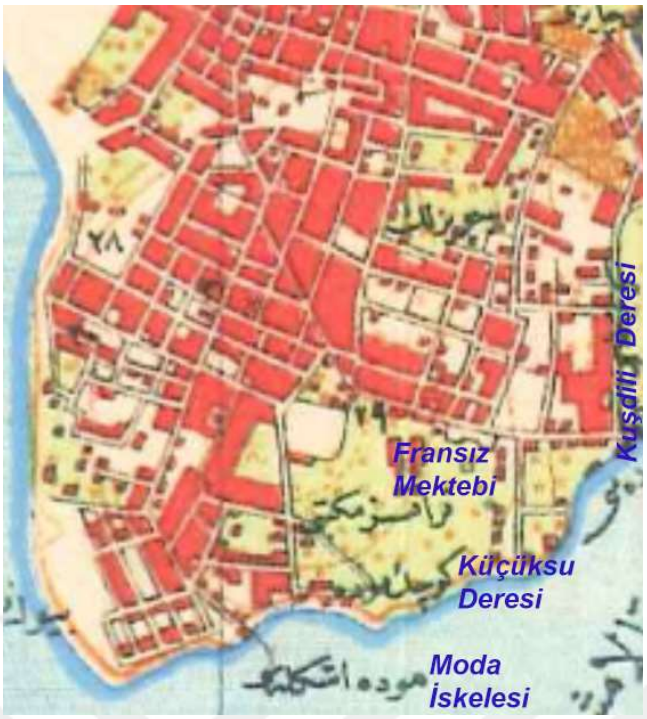

Şekil 5.181 : Erkan-ı Harbiye Haritası'nda Moda
(Kubilay, 2010, s.207, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda, üst ölçekten Moda semtine bakıldığında Kadıköy'e kadar gelişen sokak sistemi ile doğal alanların azaldığı görülmektedir (Şekil 5.182). Yeşil alanlar, Kuşdili'nden Moda İskelesi'ne uzanan kıyı etrafında haritanın lejandında birlikte ifade edilen "koruluk, orman, bahçe, park" kavramları ile tanımlanmıştır. Yeşil alan tür/türleri hakkında kesin yorum yapılamamasına rağmen, bu alanların Moda İskelesi ile Kuşdili arasında park ya da özel mülkiyet alanına giren bahçelerden oluştuğu tahmin edilmektedir.

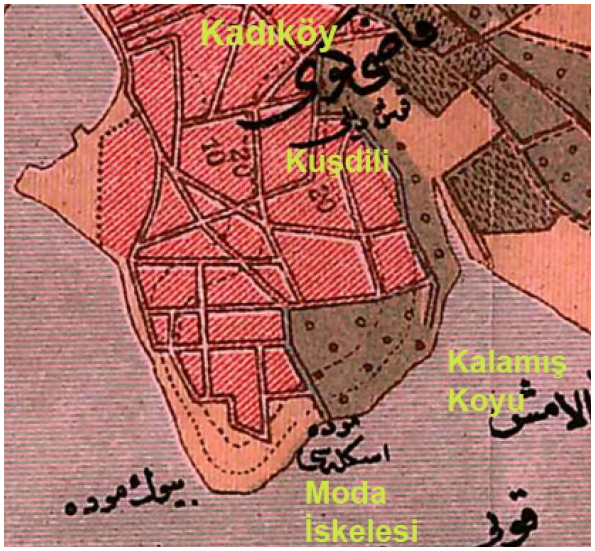

Şekil 5.182 : Necib Bey Haritası'nda Moda ve çevresi
(yazar tarafından düzenlenmiştir).

1930'lara doğru yaklaşırken, yapı-sokak ve açık alan ilişkisinin belirgin okunabildiği M. 1922 tarihli Sociate Anonym Ottomane Haritası'nda, Moda semtinin belli başlı yeşil alanları "*Ojevizlik*" (Cevizlik) mevkisinde, "*Inglis Kilissessi*" (Kilise) batı tarafında kıyıya uzanan arazide ve Fransız Mektebi ile yanındaki kilise çevresindeki geniş ağaçlık arazilerde yoğunlaştığı görülür (Şekil 5.183). Bu alanların dışında kalan yerleşimlerin arasında özel mülkiyete ait ya da kamusal nitelikli yeşil alanların olma ihtimali bulunmaktadır. Harita, Moda Çayırı'nın Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki durumunu kavrayabilmek adına önemlidir.

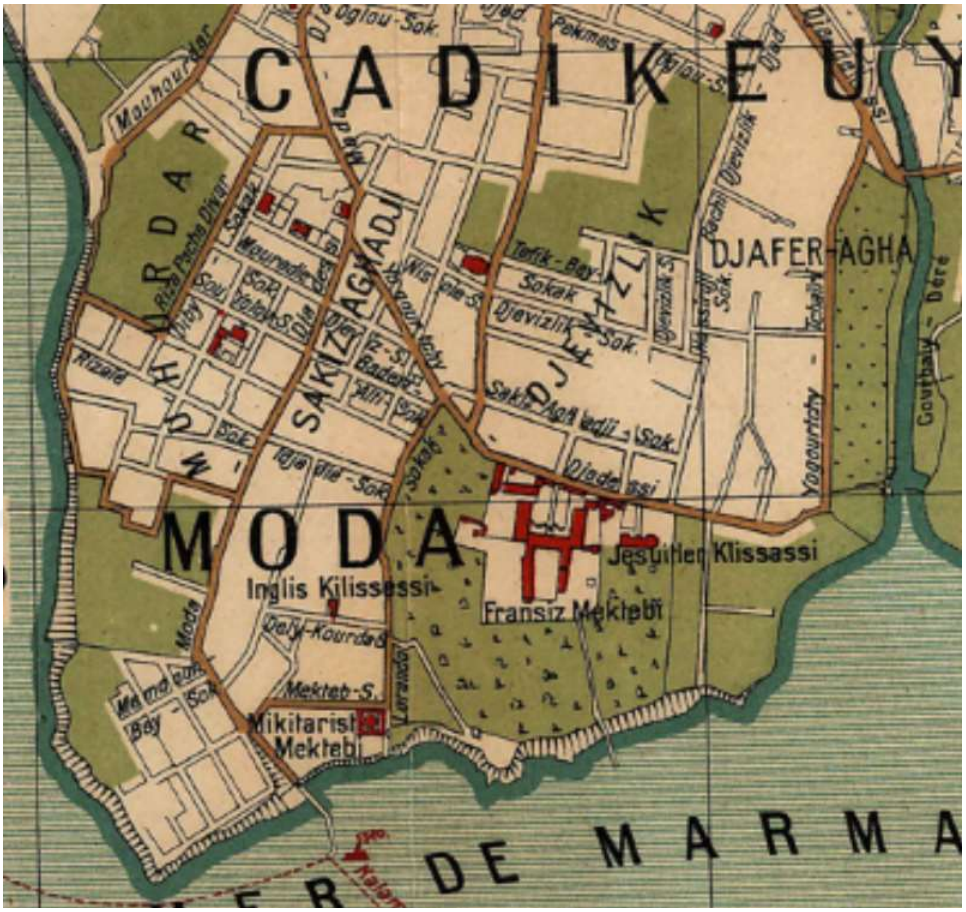

Şekil 5.183 : Sociate Anonym Ottomane Haritası'nda Moda
(İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000821).

1920'li yılların sonlarına doğru, Moda genelinde yapılaşma ve yeşil alan durumu açısından belirgin bir değişiklik tespit edilmemiştir. 1926-28 tarihli Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi Haritası'nda, özellikle eşyükselti eğrilerinden yola çıkarak yükseltinin Fransız Mektebi (St. Joseph Koleji) ve civarında manzara potansiyeli oluşturduğu söylenebilir (Şekil 5.184). Eğimin kıyıya doğru azalması sonucunda kıyıda falezli arazi yapısı görülür. Yerleşim ise, Kadıköy yönüne doğru yayılmış

durumdadır. St. Joseph Koleji bahçesinden Fenerbahçe Parkı manzarasının görüldüğü eski bir kartpostal ise Şekil 5.185'te yer almaktadır.

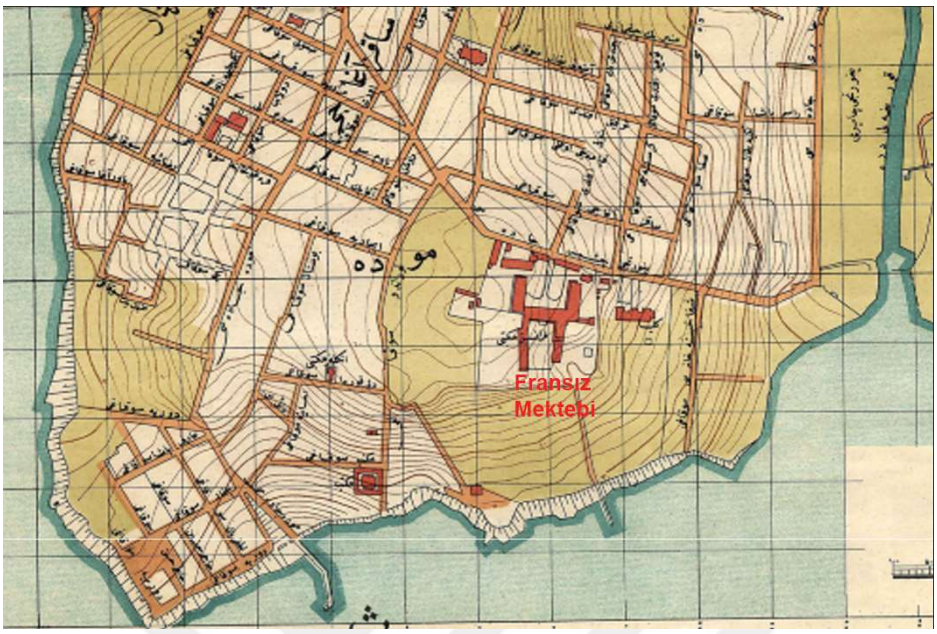

Şekil 5.184 : Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi Haritası'nda Moda'nın yerleşim durumu (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001111, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.185 : Kolej bahçesinden Fenerbahçesi'ne bakış (Url-52, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Küçük Moda'nın 1930'lu yıllara ait Anadolu Ciheti Haritası ile günümüzdeki durumuna bakıldığında, Cihet Haritası'nda St. Joseph Kilisesi arazisi ile Küçük Moda'da önceki haritaklarda kafe olarak belirtilen "*Gazino*" alanı arasında kalan arazinin plan detayı görülür (Şekil 5.186). Plandan, bu arazinin bazı kişilere ait olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde eski yol aksı özelliğini koruyan Şair Nefi Sokak

Çıkmazı'nın deniz tarafına doğru uzandığı Gazino (eski adıyla Küçük Moda Kafe) günümüzde Kadıköy Belediyesi'nin kurmuş olduğu İdea adlı kütüphane ve yanındaki bir kafe-restoran yapısı ile eski alan kullanımına yakın bir kimliği devam ettirmektedir.

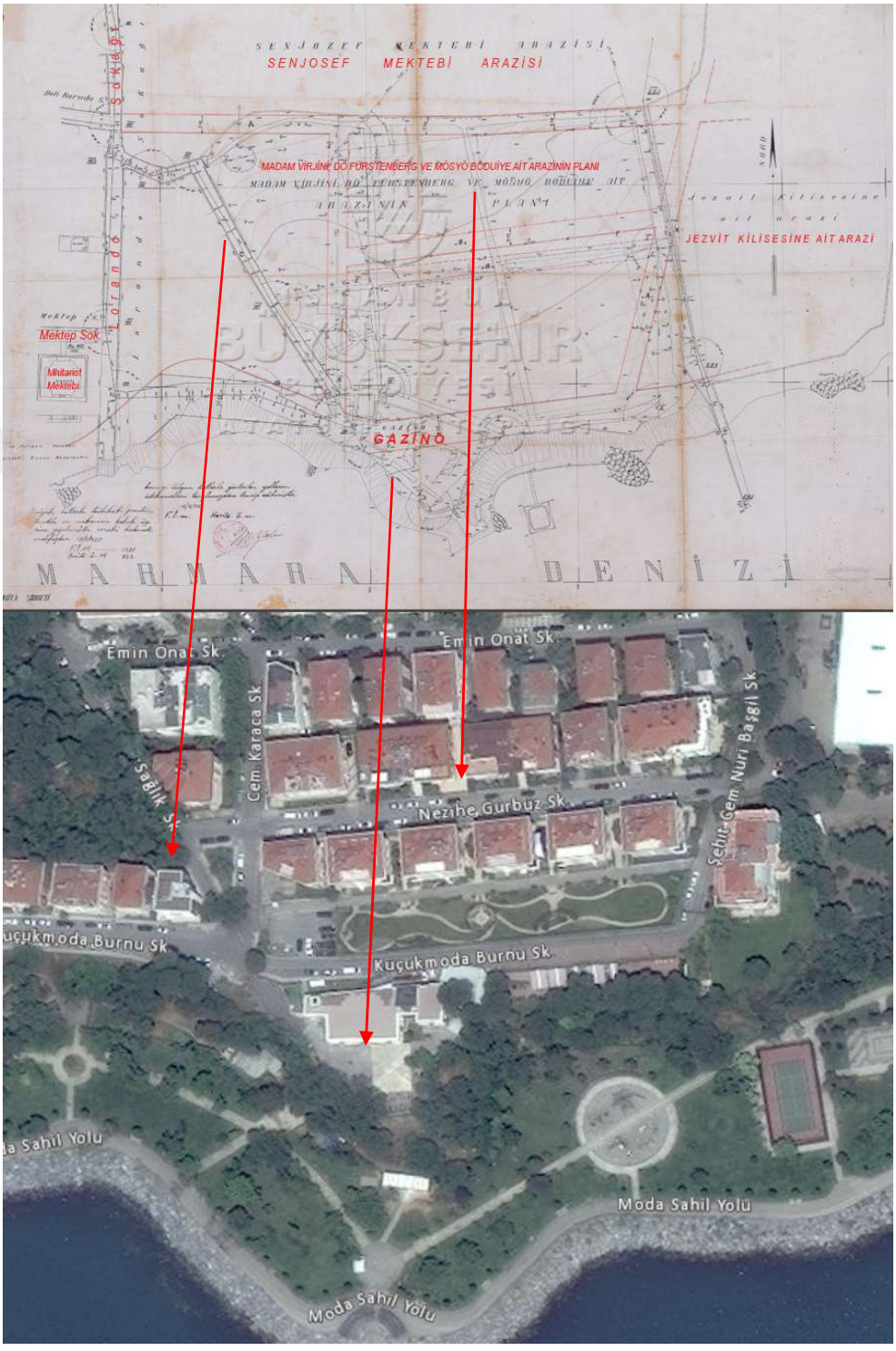

Şekil 5.186 : Küçük Moda ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Hrt_Gec_001592, üst; Url-15, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

1940'lı yıllara doğru, Moda'da daha önceden de hakim olan gayrimüslimlerin konak ve köşklerinde sayıca artış yaşandığı görülür. Moda Caddesi'nden burun ve iskeleye doğru yerleşmiş olan ızgara yerleşim planı içinde ve Kadıköy tarafına doğru 1920'li yıllara nazaran daha fazla yapılaşma yaşanmıştır. 1937 tarihli Pervititch Haritası'nda, iskeleye uzanan Moda Caddesi'nin iki tarafında parsellenmiş arazilerde özel mülkiyete ait konaklar ve bahçeleri, boş arsalar, tarla ve bostanlar, parklar ve "*Jardin municipal pour Enfants*" (Çocuk Bahçesi) yer almaktadır (Şekil 5.187).

Çoğunlukla bitişik nizam şeklinde şekillenen yerleşimde yeşil alan dokusunun haritada kullanılan ifadelerden yola çıkılarak kavramsal açıdan çeşitlilik gösterdiği sonucuna varılmıştır. Örneğin, çoğu konak ve apartmanın arazi sınırları içinde kalan yeşil alanlar için "park" ibaresinin kullanılması; bunun yanında bazı yapıların yeşil alanlarının bahçe olarak tanımlanması önemlidir. Park kavramının günümüzde taşıdığı kamusal niteliğin, yüzyıl ortalarında kamusal olmayan yeşil alana karşılık gelme ihtimali bulunabilir. Bunun dışında, Moda Mektebi Sokak'ın üstünde bitişik nizam bahçeler ile "Tarla ve Bostan" olarak belirtilen gıda üretim alanları vardır. Moda Çayırı'nın bulunduğu geniş arazinin eskiden bağlık olduğu düşünüldüğünde, çayırın alan büyüklüğünün azaldığı ve yerini tarla, bostan ve konakların yeşil alanlarındaki "*Serre*" (Seraların) aldığı görülmektedir.

Mimari açıdan, haritada semtte uzun dönem hakim olan Levanten ailelerden biri olan Whittall'lara ait geniş araziler ve konaklar dikkat çekmektedir. Ayrıca, konakların dışında bazı yerlerde apartmanların da yerleşime katıldığı tespit edilmiştir. Kıyı hattı boyunca çocuk bahçesinin yanında bir tenis kortu alanı, Tubini Ailesi'ne ait olan Moda Palas, 1935 yılında açılan Moda Deniz Kulübü, kulübün yanında bir kayıkhane (günümüzde Moda Kayıkhane kulübünün bulunduğu yer), Moda İskelesi, Küçük Moda'daki "*Kazino*" (Gazino), gazinonun altında sahildeki plaj ve biraz ilerisinde falezlerin üzerinde "Bomonti Bahçesi" sıralanmaktadır.

Şekil 5.187 : Pervititch Haritası'nda Moda'nın bir bölümü (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000612, Pafta No.1, yazar tarafından düzenlenmiştir).

İskeleden Kuşdili'ne doğru ilerlendiğinde, Şair Nefi Sokak ve bu sokağa ait çıkmazın Küçük Moda Bahçesi olarak belirtilen yere çıktığı görülür. Bahçenin içinde Şekil 5. 188'deki paftada "*Kasino*" olarak belirtilen yerin bu paftada "*Ex-kasino*" olarak adlandırıldığı dikkat çeker. Haritada, Moda'nın Kuşdili'ne yakın kesiminin Moda İskelesi'ne inen Moda Sokağı ve çevresine kıyasla daha az yapılaştığı görülmektedir. Bu bölgede dikkat çeken başlıca yapılar "*Sen Joseph Koleji*" (Kolej), kolej yanındaki Karmel Sörler Manastırı, Sekizinci İlk Mektebi ve diğer yapılardır. Bölgede ağırlıklı olarak, "Arsa" adıyla boş yeşil alanlar, tarla ve bostanlar vardır. İkincil olarak ise, yine önceki haritada görülen özel mülkiyete dahil olan bitişik nizam konutlara ait bahçe ve parklar gelmektedir.

Haritada, tarihi açıdan önem taşıyan yerler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kolej ile Küçük Moda Bahçesi arasında yeşil saha olarak belirtilen alandır. Bu dönemlerde İstanbul'un yeniden planlanması için öneriler getirmekte olan Henry Prost'un plan önerilerinden bir kısmının da bu alan için geliştirilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu nedenle bu alan üzerinde "Prost İfraz Projesi" ve "Yeşil Saha (Prost Projesi)" şeklinde

notlara yer verilmiştir. Bu alanın hemen doğusunda ve manastırın güneyinde "Alman Koloniyesi Kampingi" yazılı yerde tenis ve futbol alanları belirtilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan önce bölgede yaşayan Almanlar tarafından kiralanan alanda Alman askerlerinin spor aktiviteleriyle eğitildiklerine dair bilgiler mevcuttur. Diğer önemli yeşil alan kampingin kuzeyindeki manastır ve bahçesidir. Burada rahibelerin yaşadığı ve bahçesinde sebze yetiştirdikleri bilinmektedir. Haritada alan büyüklüğü açısından dikkat çeken kolej bahçesi bir diğer önemli yeşil alandır. Formal bahçe düzeni içinde yapı ve açık alan açısından geniş bir alana yayılmış olan yapı kolej (St. Joseph Koleji) günümüze ulaşan tarihi bir yapıdır. Son olarak, haritada Moda Çayırı'nın piknik ve gezinti yeri olarak ziyaret edilen önemli yerlerinden biri olan "Bakla Tarlası" görülmektedir. Yanından Yoğurtçu Parkı Yokuşu Sokağı'nın geçtiği Bakla Tarlası, zamanında ünlü şair ve yazarların da ziyaret ettiği yerlerden biri olarak bilinmektedir.

Bu bölgenin günümüzdeki durumu kısaca incelendiğinde, kolej ve bahçesinin varlığını koruduğu, tahmini olarak manastırın yerini alan lisenin eskiden kamping alanı olan yere katılmış olabileceği, Prost planına ayrılan kısmın bitişik nizamlı konutlardan oluşan yerleşime dönüştüğü ve Bakla Tarlası'nın Dr. Esat Işık Caddesi adını alan Yoğurtçu Parkı Yokuşu Sokağı'nın sırasında yine bir konut alanına dönüşerek gezinti yeri kimliğini tamamen kaybettiği tespit edilmiştir. Şekil 5.189'da, Bakla Tarlası arazisinin bir bölümü üzerinde gelişen konut alanları görülmektedir.

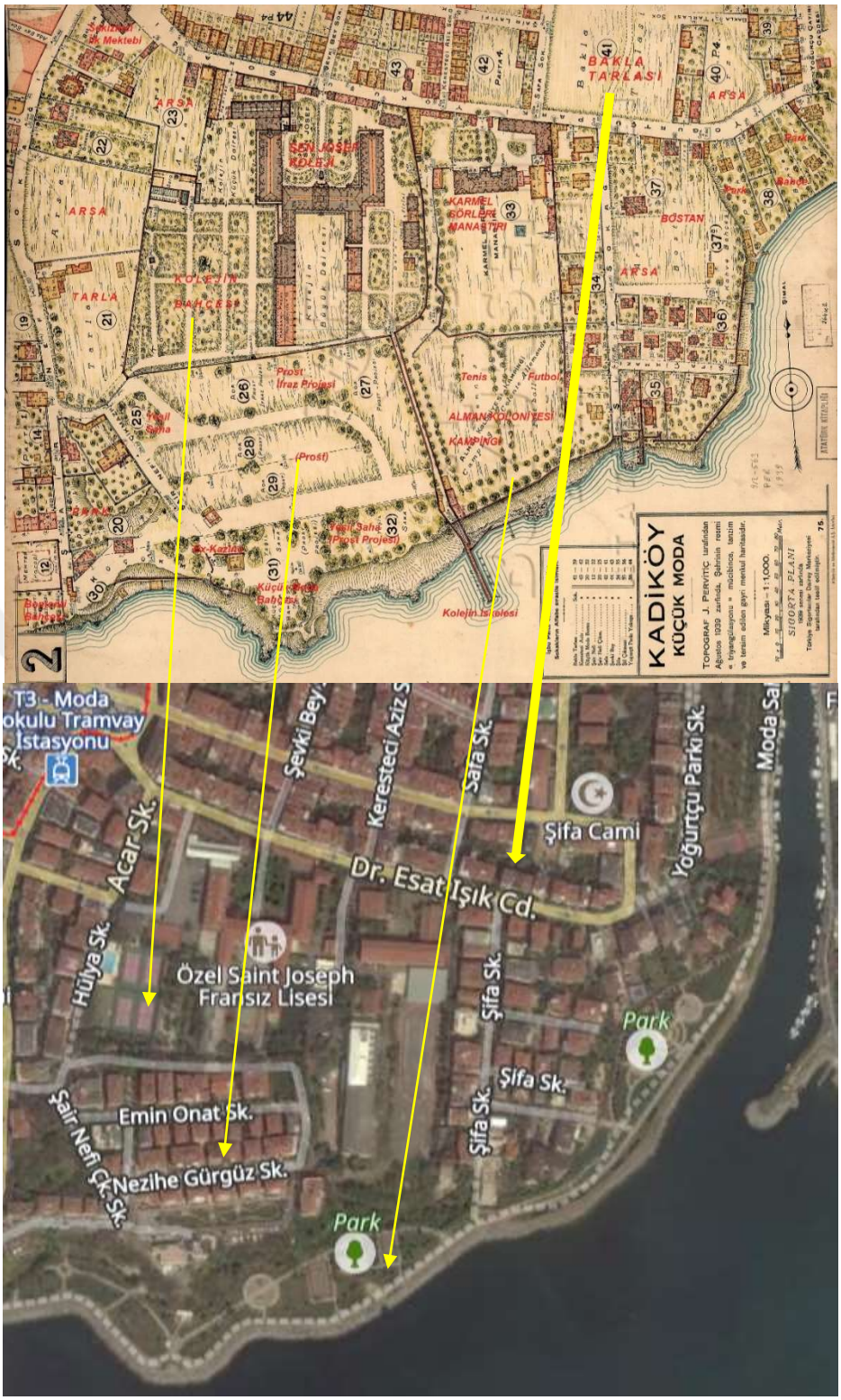

Şekil 5.188 : Bakla Tarlası ve çevresinin 1937 yılı (üst) ve günümüz (alt) durumu (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pervititch Haritası, Hrt_000613, Pafta No. 2, üst; Url-45, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.189 : Bakla Tarlası'nın bir bölümünün günümüz durumu (Arın, 2017a).

5.7 Kandilli Bahçe (Setli Mesire) (Kandilli-Üsküdar)

Joseph von Hammer'ın 'Tanrının en güzel lütuflarından biri'[191] olarak tarif ettiği Kandilli semti Boğaz'ın dar bir kesiminde konumlanmıştır. Yerleşim hakkında yapılan araştırmalaran elde edilen veriler doğrultusunda, günümüz hava fotoğrafı üzerinde tarihi kimliğin öne çıktığı tespit edilen alanları kapsayacak bir konum durumuna yer verilmiştir (Şekil 5.190).

Kuzeyi ve doğusunda Küçüksu Mahallesi, güneyinde ise Vaniköy semtlerinin yer aldığı yerleşim tarihte farklı adlarla tanımlanmıştır. Çeşitli gezgin ve tarihçilerin farklı ifadelerle tanımladığı yerleşimi Anton Dethier sert akıntıları nedeniyle "tehlike" anlamına gelen "*Perirron*"; tarihçi Pitton de Tournefort "*Bosforus Nikopolis*"; Petrus Gyllius ise "*Moltorino*" olarak adlandırmışlardır (Anonim, 1994e). Osmanlı Dönemi'nde "Kandilli" ve "Kandilli Bahçe" adlarının kaynağı konusunda birçok rivayet vardır. Bunlardan ilki, Konyalı (1976)'nın aktarımıyla Hadikat-ül Cevami'de verilen bilgilerden yola çıkarak, buranın IV. Murad zamanında adını almış olmasıdır. Sultanın Revan seferi öncesinde yaptırdığı saraya sefer sonrası yerleşmesi ve burada Mehmed isimli şehzadesinin dünyaya gelmesiyle burada yedi gece yakılan

[191] J. von Hammer, 'Constantinopolis und der Bosphoros', 1822, s.302.

kandillerden ötürü semt ve bahçe Kandilli adını almıştır[192]. Bir diğer rivayet ise, Çubuklu'dan eğlenceden dönen sultanların gece kayıklarıyla Boğazdan geçerken Kandilli'nin üst kesimlerinde bulunan Papaz'ın Bahçesi'nin (Papaz Korusu) sahibi olan papazın sultanın ilgisini çekmek amacıyla bahçesini kandillerle donatmasından almasıdır.[193] Sonuncu varsayım ise, İnciciyan (1956)'ın eserinde bahsettiği ve Kandilli setli bahçesinin üstündeki tepeden bir haseki sultanın düşmesi sonucunda köye "kan dili" adının verilmiş olmasıdır. İnciciyan (2000), eskiden Kandilli tepelerine Rumlar tarafından "*Rizuse akre*"[194], Kandilli köyüne ise "*Nikopolis*" denildiğinden bahseder.

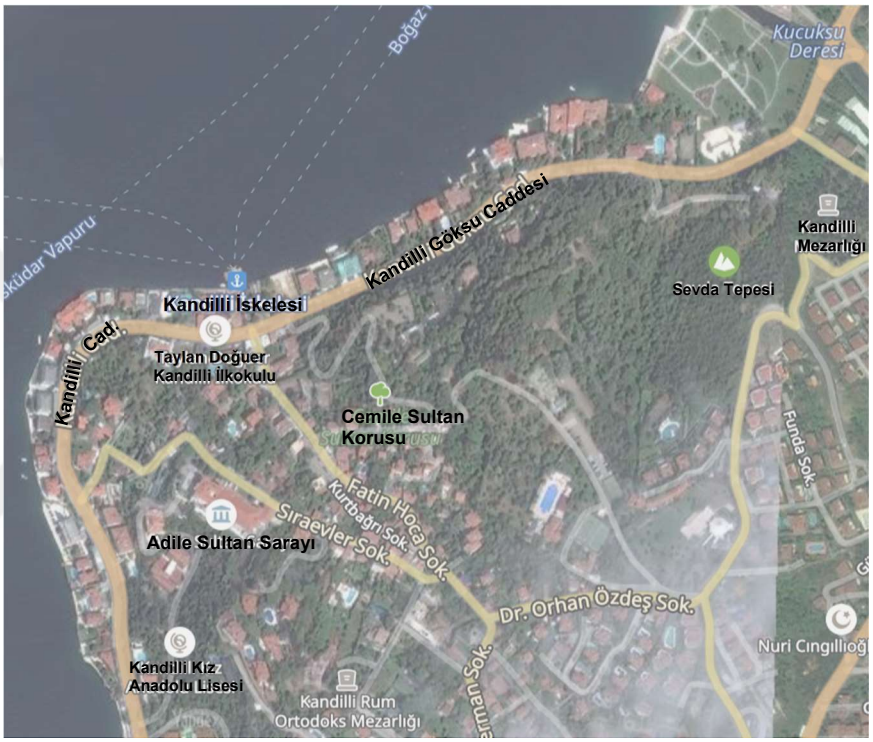

Şekil 5.190 : Kandilli semtinin bir bölümünün günümüzdeki konumu (Url-54, yazar tarafından düzenlenmiştir).

[192] İnciciyan (1956)'ın verdiği bilgilere göre, Grekçe'de adı "Naple" olan Kandilli'nin muhtelif yerlerinde toprak altında haç şekli ve grekçe kitabeleri hâvi bazı mezarlar bulunmuştur. 18. yy'da Ermenilerin de yaşadığı Kandilli'nin yüksek setli bölgenin sahil kısmında içinde kandil ve yağ şişesi bulunan yeraltı kemerli bir mezar bulunmuştur. Ayrıca, Kandilli'de bir yeraltı kanalı da bulunmuştur.

[193] Şirket-i Hariye ve Boğaziçi, s.117.

[194] Öten kayalar anlamına gelen Rizuse akre, deniz kıyısı önünde akıntıların çıkardığı seslerle ilgilidir. Nikopolis kelimesi ise Muzaffer Kent anlamına gelir ve Plynius burayı şöyle anlatır: "Kadıköy'den sonra gelen yer Üsküdardır. Daha sonra Nikopolis gelir. Şimdiye kadar burası ve koyu bu adla anılır. İskeleye Azaria derler ve daha sonra Navlokium gelir".

Kandilli'nin su kaynağı açısından fakir bir yer oluşu halkın su ihtiyacını kuyulardan sağlamasını getirmiştir. Eskiden, sadece Kandilli Mektebi yakınlarında bile beş adet kuyu bulunurdu. Buradaki Devetdar Ağa Çeşmesi'nin suyu da dolapla bir kuyudan alınarak deposuna doldurulur ve akması sağlanırdı (Konyalı, 1977).

Topografya

Kandilli'nin arazi yapısı, kıyıdaki diğer yerleşimlerden biraz farklıdır. Sahili Avrupa Yakası'na doğru akıntının içine uzamış bir ada şeklindedir ve bu adaya çarpan akıntı hızlanarak denizdeki hareketlenmeyi arttırır.

Kandilli'nin Boğaziçi'nin en dar bölgesinde yer alması konusunda, Abdürrahim Cabir Vada'nın verdiği bilgiler arasında, Boğaziçi'nin iki kıyısı arasındaki en yakın noktanın 649.25 metre ile Göksu Deresi ağzı ile Rumelihisarı işaret feneri arasında olduğu geçmektedir (Atasoy, 1982'de atıfta bulunulduğu gibi). Adaya benzeyen arazi topografyası ve akıntıya dair G.V. İnciciyan'ın Boğaziçi Sayfiyeleri (2000) eserinde ise şu mısralar yer alır:

[…]
Gezdim dolaştım bütün Boğaz'ı
Böylesi bir tepeyi görmedim
Suya uzanmış, karşıya dönük
Akıntı ortasında bir ada gibi.
[…]
Vaniköy'den bu yöne gelen
Sert akıntı da suyun altından.
Bu burunun altına çarpar
Yol değiştirir olanca hızıyla.
[…] (s.162, 163).

P.G. İnciciyan (1956), 18. yy'daki semti anlatırken seddin[195] üzerine çıkıldığında padişaha ait eski köşkün bulunduğu yerden ve biraz daha tepede ise oldukça güzel bir manzaranın olduğundan bahseder. G.V. İnciciyan (2000) ise bu araziyi şu mısralarla anlatır:

[195] İnciciyan'ın bahsettiği setin Sedad Hakkı Eldem'in Türk Bahçeleri adlı eserinde anlatmış olduğu Kandilli Setli Mesiresi olduğu tahmin edilmektedir.

[…]

Şimdi tepenin en ucundayım,
Boğaziçine [Boğaziçi'ne] tepeden bakan,
Büyük kralın yazlık yerinde
Eski sarayın sınırlarında.
[…] (s.163).

Kuzeyindeki Göksu Deresi ile güneyindeki Vaniköy yerleşimi arasında kalan yamaçlara Bizans Dönemi'nde I. İustinianos'un bir yazlık saray ve kilise yaptırdığı bilinen Kandilli'ye eskiden "Brokhtoi (ya da Prooktoi)"[196] denildiği varsayılır. İstanbul'un tepeleri arasında, günümüzde rasathanenin bulunduğu 130 metre yüksekliğindeki tepe Göztepe Dağı, Çamlıca Tepeleri ve Yuşa Tepesi'nden sonra gelen en yüksek yerdir. Bu özelliğinin yanısıra, Küçüksu-Kandilli sırtları Boğaziçi kıyılarının vadi olmayan yerlerinde dar bir sahil şeridinden sonra dik yamaçların yükseldiği yerlerden biri olarak önemli manzara noktalarından biridir. Avrupa Yakası'nda karşısına Bebek Koyu'nu alan Kandilli'nin "Akıntıburnu" mevkisinde Boğaz'ın en hızlı akıntılarından biri olan "Kandilli akıntısı" oluşur. (Atasoy, 1982). Kesin tarihi bilinmemekle birlikte, Vaniköy'den Kandilli sırtlarını ve uzak noktada karşı kıyıda Rumelihisarı'nı görüş içine alan eski bir görüntü Şekil 5.191'de yer almaktadır. Tarihi ve günümüz fotoğraflarına bakıldığında yoğun bitki dokusunun, kıyıdan itibaren yükselen yamaçlarda iskele gerisindeki vadi boyunca görülen yapıların haricinde, Boğaziçi bütününde estetik görüntüsünü devam ettirdiği söylenebilir.

[196] Sarp yamaçlar.

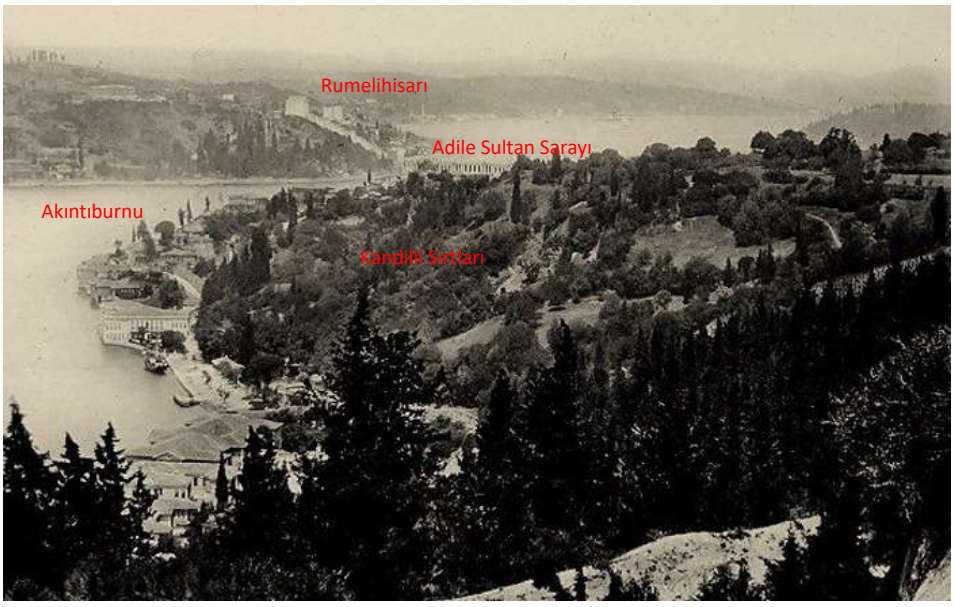

Şekil 5.191 : Vaniköy'den Kandilli'ye bakış
(Url-46, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Kandilli'nin arazi yapısı hakkında, Eldem (1976)'in Boğaziçi topografyasına dair tespitlerinden yola çıkarak önemli bir noktaya değinmek faydalı olacaktır. Kendisi, kent genelindeki bazı mesirelerin doğal arazi yapısı gereği müdahaleye gerek kalmadan varlığını koruduğunu, bazılarının ise hareketli kent topografyası nedeniyle kullanılabilir olması için dış müdahalelerle yeniden tasarlandığını belirtir. "Setli ve kademeli bahçe mimarisi" olarak tanımlanan bu durum, büyük bir arazi parçasının bir bölümünde istinat duvarları ve setlerle kademeli olarak düzenlenen arazide setler üzerinde nişantaşları, su hazineleri, havuzlar ve çevresinde yoğun bitki örtüsüyle yapılan düzenlemelerden oluşur. Kandilli de bu sınıflama içinde setleri Boğaziçi'ne doğru bakan orta büyüklükte setli bahçe olarak tanımlanmıştır.

Kandilli yerleşiminin Boğaz'dan tepe yamaçlara doğru günümüz durumu bitki örtüsü çeşitliliği ile birlikte Şekil 5.192'de görülmektedir. Kandilli, kıyıdaki geleneksel yerleşim ve yükseltinin arttığı kesimlerde ağaçlık doku ile birlikte Boğaziçi peyzajı içindeki varlığını korumaktadır.

Şekil 5.192 : Kandilli kıyılarından yamaçlara bakış (Arın, 2017a).

Ulaşılabilirlik

Deniz yolu üzerinden önceleri pazar kayıkları ile ulaşımın sağlandığı Kandilli'de bu kayıkların kullanımı vapurların devreye girmesinden sonra 1913 yılına kadar nadiren devam etmiştir. Bu konuda tespit edilen H. 1331 (M. 1913) tarihli[197] bir arşiv belgesinde, Kandilli Köyü'ndeki Pazarkayığı Kayıkhanesi'nin vergisi konu alınmaktadır. Belgenin tarihi itibariyle bu tarihte halen pazar kayıklarının işler durumda olduğu sonucu çıkarılabilir.

[197] BOA.ŞD.3117/63.1331 Şa'ban 11 (M. 16 Temmuz 1913) Kandilli karyesinin Pazarkayığı Kayıkhanesi'nin vergisine dair muhtar-ı evvelin arzuhali. (İstida 38).

Kandilli'ye ulaşımın 18. yy,'daki durumuna dair Ertuğ (1995)'un verdiği sayısal içerikli bilgiler, ulaşımda kayıkların işleyişini anlamak adına oldukça aydınlatıcıdır. H. 1207 (M. 1792) tarihli kayıkçı sayımında[198] Kandilli'de 11'i müslim, 34'ü gayri müslim olmak üzere toplam 45 kayıkçının olduğu; 2 Nisan 1802 tarihli diğer bir sayımda[199] ise sadece gayrimüslim olmak üzere toplam 17 kayıkçı ve 4 aylakçı ile toplam 12 adet kayığın çalıştığı tespit edilmiştir.

Hadikat-ül Cevami'de, I. Mahmud'un Kandilli'ye gösterdiği özel ilginin bir göstergesi olarak iskelenin yanına bir cami yaptırdığı ve bu caminin vakfına ilave olarak bir pazar kayığı vakfı kurduğu bilinmektedir. Abdüllatif Görgün'ün verdiği bilgiler arasında; Kandilli pazar kayığının bir reis ve altı hamlacı tarafından yönetildiği, her sabah kayık hazırlandıktan sonra reisin İskele Meydanı'na çıkarak insanları çağırdığı, yolcuların halı ya da kilim serili oturma yerlerine oturdukları ve kayığın 1 kuruşa Eminönü'ne insanları taşıdığı bilgileri yer alır. Boğaziçi'nde oturan ve durumu iyi olan kişilerin ise vapurların işlemeye başlamasına kadar piyade kayıklarını kullandıkları diğer bilgiler arasındadır (Atasoy, 1982).

Şirket-i Hayriye'nin faaliyete geçmesiyle birlikte, Karaköy Köprüsü ile arasında yaklaşık 9,5 km mesafe olan Kandilli İskelesi altıncı iskele olarak açılmış ve semte deniz yoluyla ulaşım daha rahat hale gelmiştir. İskele ve vapurlarla ilgili Kandilli'ye vapur iskelesi inşa edilmesi, Anadolu tarafına giden vapurlardan birinin Kandilli'ye tahsis edilmesi ve vapur hareket saati değişikliği yapılması ile ilgili H. 1275 (M. 1858) tarihli bazı belgeler[200] tespit edilmiştir.

9 numaralı yandan çarklı Kandilli adlı vapur İngiltere'de inşa edilerek M. 1857 yılında hizmete girmiş, M. 1864'te hizmet dışı kalmıştır (Tutel, 2008; Url-55). 15 Ekim 1856 tarihli bir arşiv belgesinde[201] satın alınan yeni vapura Kandilli adının verilmesine dair sultan emri yer almaktadır (Şekil 5.193), (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007).

---

[198] BOA.A.DVN 881. H. 1207 (M. 1792).
[199] Muallim Cevdet B. 8.1216 Zilkade 29 (M. 2 Nisan 1802)
[200] BOA.A.MKT.NZD.262/91.1275 Muharrem 21 (M. 31 Ağustos 1858); BOA.A.MKT.NZD.264/13. 1275 Safer 06 (M. 15 Eylül 1858); BOA.A.MKT.NZD.266/76.1275 Rabiu'l-evvel 13 (M. 21 Ekim 1858)
[201] BOA.İ.DH.23553.

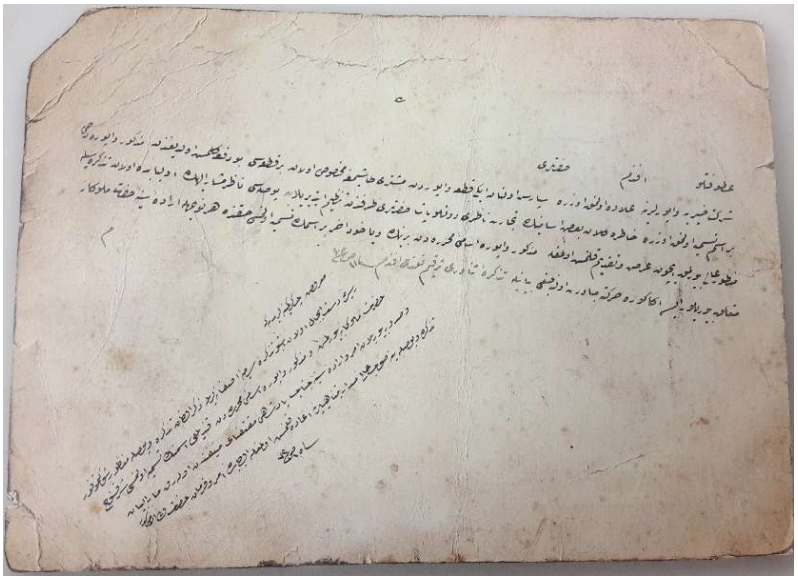

Şekil 5.193 : M. 1853 tarihli arşiv belgesi (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007, s. 179).

Yukarıda bahsedilen konu ile ilgil olarak Kandilli Vapuru'nun hizmete girme tarihi hakkında bilgi verilecektir.

M. 1863 yılında İngiltere'de inşa edilen ahşap tekneli yandan çarklı 16 numaralı Kandilli vapuru ise deniz ulaşımında kullanılan diğer vapurdur (Güleryüz ve Yüce, 2002).

Köyün ilk iskelesi Mustafa Paşa Yalısı'nın üstündeki sıra dükkanların önünde inşa edilmiştir. Bu yapı M. 1916'da yandıktan sonra kullanılamaz duruma gelince yıkılarak yeniden inşa edilir. Kıyının derin ve akıntının hızlı olması nedeniyle yolcuların vapura binmeden önce bir dubaya çıktığı iskeleye 1978 yılında Liberya bandıralı bir geminin çarpması sonucunda yerinde betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir (Şekil 5.194), (Tutel, 2008).

Şekil 5.194 : Kandilli İskelesi'nin eski ve günümüz durumu (Url-16, üst; Arın, 2017a, alt).

Şirket-i Hayriye'nin Kandilli'de vapurla ulaşımı başlattığı döneme ait Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde çıkan bir haberin[202] özeti ise şöyledir:

> Boğaziçi'ne gidüp [gidip] gelecek zevatın sühulet ve emniyet ile gelmeleri için bu def'a bâ irade-i seniyye-i şahâne, Tersane-i Âmire vapurlarından münasip bir vapur buyrulmuş olduğundan, akşamüzeri saat on bir sularında İstanbul'dan kalkıp uğrayacağı mahallere giderek İstinye'de yatup [yatıp] sabahleyin dört sularında yine oradan hareketle yine sırasıyla geldiği mahallere uğrayıp İstanbul'a inecektir. (Aktaran: Atasoy, 1982, s. 37).

Vapurların köprüden 35 dakikada geldikleri Kandilli'ye 1913 yılında günde 485, yazın Cuma ve Pazar günlerinde ise 400 yolcunun olduğuna dair bilgiler vardır. Konyalı (1977)'nın verdiği bilgiler arasında, M. 1913 yılında semtte Türk, Rum ve Ermeniler'in ikamet ettiği yer alır.

Karayolu ulaşımı açısından yapılan araştırmalarda, yerleşimin eğimli arazi yapısından dolayı burada ikamet edenlerin ulaşım şekilleri hakkında literatür bilgileri arasında önemli detaylar vardır. Eskiden hasta, yaşlı ya da yabancı kişilerin iskeleden yukarı doğru mahallelere ulaşabilmek için at, eşek ya da taht-ı revan gibi taşıtlar kullandıkları bilinmektedir. 19. yy'da Sultan II. Mahmud'un gezinti zamanlarında iskeledeki bir binek taşı üzerinden bindiği atıyla İcadiye Tepesi'ne gittiği; İngiltere sefiri Lord Stradford Canning ise anılarında, bir mevsim boyunca kaldığı Kandilli'nin tepesindeki

[202] Takvim-i Vekayi Ceridesi (Resmi Gazete)'nin H. 29 Cemaziye'l-evvel 1267 (M. 1 Nisan 1850) tarih ve 445 sayılı nüshasıdır.

yazlığına her akşam kendisine getirilen bir eşek ile ulaştığı edinilen diğer bilgiler arasındadır. Kandilli'de uzun süredir yaşayanlar, burada oturan bazı yabancıların koltuk biçimindeki taht-ı revanla tepeye çıktıklarından bahsederler (Atasoy, 1982).

Yerleşim genelinde araç ya da yaya yolları ile ilgili yeterli belge bulunmamakla birlikte, kıyıdaki sahilhanelerin arkasındaki kaldırımların tamir edilmesi konusunda H. 1277 (M. 1861) tarihli bir adet belge[203] tespit edilmiştir.

Yerleşim Dokusu

Kandilli'de yaşayanların etnik yapısı, hane sahipliği ve arazi kullanım durumları hakkında arşiv belgelerinde geçen bazı ifadeler önemli bilgiler sunmaktadır. Bu belgelerin büyük bölümünün 19. yy sonlarına, az bir kısmının ise 20. yy başına ait oldukları tespit edilmiştir. Bu konu hakkında, H. 1260 (M. 1845) ve H. 1273 (M. 1857) tarihli[204] iki belge, Kandilli ve diğer bazı köylerdeki Ermenilerin nüfus defterlerinden oluştuğu görülür. H. 1315 (M. 1898) tarihli[205] bir diğer belgede ise, yeni yılın birinci günü Kandilli'deki Fransız kilisesinin açılacağı, ayın yirmibeşinde Rum ve Ermeni cemaatlerinin Paskalya günlerinin olduğu ve bu kapsamda güvenliğe dikkat edilmesi konusu ele alınmıştır.

20. yy'da Kandilli semtinde yaşayan Fransızlar ve Rumlar'a yönelik arşiv belgesi konularına bakıldığında, H. 1337 (M. 1919) tarihli bir belgede[206] savaş sonrasında Kandilli'deki bazı Fransızlara ait hanelerde yapılan hasar tespiti; M. 1909 tarihli bir diğer belgede[207] ise güvenliğin sağlanması amacıyla Kandilli ve Küçüksu civarındaki Rumların kontrol altında tutulması konu alınmıştır.

Yukarıda bahsedilen bu etnik çeşitliiğe yönelik tespit edilen konulardan biri de H. 1311 (M. 1894) tarihli bir belgede[208] konu edilen arazi istimlakine yöneliktir. Kandili'deki Rum, Ermeni ve Katolik kesimin cenazeleri için yerleşimin üst kesimindeki Talimhane Mahallesi civarında Şehremini Ali Bey'e ait olan bağ ve

---

[203] BOA.A.MKT.MHM.223/47.1277 Zilhicce 1861 (M. 27 Haziran 1861).
[204] BOA.NFS.d.324. 1260 Zilhicce 29 (M. 9 Ocak 1845); BOA. NFS.d.537.1273 Zilhicce 29 (M. 20 Ağustos 1857).
[205] BOA.Y.PRK.ZB.20/18. 1315 Şevval 05 (M. 27 Şubat 1898).
[206] BOA.DH.EUM. 5 Şb 78/30. 1337 Cemaziye'l-ahir 09 (M. 3 Mart 1919) Kandilli'de bazı Fransızlara ait hanelerdeki hasarı tesbit etmek üzere gelen Fransız heyetine Serkomiser Salih Efendi'nin eşlik ettiği.
[207] BOA.ZB.395/77.1325 Temmuz 02 (M. 15 Temmuz 1909).
[208] BOA.DH.MKT.217/52. 1311 Ramazan 12 (M. 19 Mart 1894).

arsaların kabristana dönüştürülmesi için hazırlanan belgeden, yerleşimde yabancılar için arazi tahsis edildiği ortaya çıkmaktadır.

Bu konuların dışında, H. 1248 (M. 1833) tarihli bir belgede[209] önceden hükümet tarafından satışı yapılan bazı hane ve sahilhanelerin sahiplerine iadesi konu alınmıştır. Ulaşım açısından tespiti yapılan tek belge[210], Kandilli sokaklarının genişletilmesi için yapılan masraflara yöneliktir.

Bizans Dönemi'ne ait I. Justinien'e ait yazlık bir saray ve yakınlarında Aziz Mikhael Kilisesi'nin olduğu bilinen yerleşimde, denizden içeri doğru Hagios Thomas ve Hagios İulinos adlarına yaptırılmış olan manastırlardan söz edilir. Bizans zamanında bu manastırların çevresindeki evler soylu kişilerin yazlıkları idi. fetih öncesi dönemde burada yıkılmış tapınak ve saray harabeleri bulunmaktadır (Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Deleon, 1998, Aktaran: Ekşi, 2004).

18. yy'a kadar yerleşime açılmamış olan Kandilli'de Osmanlı Dönemi'ne ait hasbahçe dışında Bizans'a ait çok sayıda manastır vardır. Hasbahçenin kuzey yamaçları ormanlarla kaplı olup güneyi 'Papazın Koruluğu' ile çevrilidir. 18. yy'ın ikinci yarısından sonra I. Mahmud Dönemi'nde başlatılan ve 'İcare-i Müeccele' adı verilen uzun süreli kiralamaların yapıldığı dönemle birlikte saray üst yönetimi ve sultanın yaptırdığı sahilsaray ve Kandilli'de çok sayıda çeşme, hamam, cami, kuyu gibi yapılar inşa edilmiştir. Bu dönemde yenilenen saray ve imar çalışmalarıyla buraya Nev-âbâd adı verilir. Bu yüzyılda semtte Türkler, Ermeniler ve çok yoğun olmamakla birlikte Rumlar yaşamıştır. Tarihte birçok yangına maruz kalan semtteki ilk yangın, H. 1165 (M. 1751), ikincisi H. 1322 (M. 1906-1907) ve sonuncusu ise H. 1329 (M. 1913-14)'te meydana gelmiştir. Ulaşım açısından, kıyıda kurulan iskele ile pazar kayığı seferlerinin başlaması alana erişimi kolaylaştırırken, 18. yüzyılın sonlarına doğru sahilsarayın yıkılarak vakıf haline getirilmesi ve kıyıdaki yerleşmelerin artmasıyla semt canlılık kazanmıştır (İnciciyan, 1956; Konyalı, 1977; Kayra ve Üyepazarcı, 1993).

[209] BOA.C.DH.72/3580. 1248 Ramazan 07 (M. 28 Ocak 1833).
[210] BOA.İ.DH.607/4304. 1286 Zilkade 16 (M. 17 Şubat 1870).

Atasoy (1982)'un yapmış olduğu Kandilli tanımı, semtin günümüzde de varlığını koruyan tarihi yapısını ve öğelerini özetler niteliktedir:

> Yalıları, sarayı, camisi, çeşmeleri, korusu, plajı, ortasında zarif bir çeşmesiyle çevresinde gazino ve kahveleri bulunan İskele Meydanı ve bunun güney kıyısı boyunca uzanan rıhtımlı yolu ve bu yoldan yürüdüğünde birden karşınıza çıkan seyredilmesine doyulmayan muhteşem akıntının bulunduğu Kandilli Akıntıburnu, iskeleden köy içine çıkan İskele Caddesi üzerinde Kapamacı Meydanı'nda büyük asırlık ıhlamur ağacı ile yanında mermer bilezikli tarih kuyusu, biraz ilerde eski hamam haznesi, daha yukarılarda bahçeler içinde evleri ve köşkleriyle tüm bir Türk Boğaziçi köyüdür. (s.10)

Kandilli'nin hasbahçe kimliğinden koparak halka açılmaya başlaması 18. yy ortalarına rastlar. I. Mahmud Dönemi'nde 1740'lı yıllarda hasbahçenin geniş arazisinin parsellenerek ev yapılmasına izin verilen dönemle birlikte köy hızla gelişmiştir (Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Anonim, 1994e).

19. yy'a gelindiğinde, Kandilli'de yaşam daha da canlılık kazanır. Semtin M. 1815 yılına ait bir Bostancıbaşı defterinden şematize edilen planında, yerleşim yeri adları görülmektedir (Şekil 5.195). Semt, bu yüzyılın sonlarına doğru İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere İstanbul' da yaşayan zengin veya saraya yakın yabancılar, ve Batılı aydınlar Boğaziçi'nde tercih ettikleri bir yere dönüşmüştür. 20. yy'da ise, Kandilli'deki arsa, bina ve yalılar hızla yabancı ve Müslüman olmayan Osmanlıların eline geçerek yüzyılın ilk çeyreğinde yabancı nüfusun artışını beraberinde getirmiştir (Konyalı, 1977; Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Anonim, 1994e).

M. 1815 yılına ait şematik görselde dikkat çeken kahve dükkanları 19. yy başlarında semtin merkezi sayılabilecek iskele ve civarında yerleşik düzenin oluşmaya başlamasına bir kanıt olarak yorumlanabilir.

Şekil 5.195 : Kandilli'nin 1815 yılına ait yerleşim planı
(Kayra ve Üyepazarcı, 1993, s. 88, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Avustralyalı tarihçi Joseph von Hammer, M. 1822 yılında Kandilli'nin sahip olduğu ilgi çekiciliğin buraya yapılan cami ve hamam gibi yapılarla birlikte vakıf gelirlerinin köydeki imar faaliyetleri için kullanılmasına bağlı olduğunu belirtir (Ekşi, 2004'te atıfta bulunulduğu gibi).

Konyalı (1977)'nın verdiği bilgiler arasında, bir Boğaziçi köyü olarak semtin geçmişte İngilizler tarafından rağbet gören yazlık bir yerleşim yeri olması geçmektedir. Kendisi ayrıca, Kandilli Kız Lisesi'nin altında Kandilli Mezarlık Sokağı'nda Anadoluhisarı, Küçüksu Kasrı ve Çayır'a[211] bakan hakim bir tepenin yamacındaki Kandilli Mezarlığı'ndan da bahseder. Set ve sofa halindeki kabirlerin arasından yükselen Servi ağaçları turistlerin ilgisini çeken bir yer olmuştur. Mezarlığın doğu tarafından Kandilli'ye doğru 65 km uzaklıktaki Alemdağı'ndan gelerek denize dökülen Küçüksu Deresi'nin çevresi ağaçlık alanlar ve sebze bahçeleriyle çevrilidir.

Cumhuriyet Dönemi'nde, yabancıların bir kısmının kentten ayrılışı semt nüfusunun azalmasını beraberinde getirir. Ülkelerine dönen İngiliz ve Fransızlar'dan kalanlar ise, Sıraevler Sokağı'nda Küçük Paris adını verdikleri bölgede 1940'lı yıllara kadar yaşamıştır (Ekşi, 2004).

Genel bir bakışla, kıyıdan üst kesimlere doğru Adile Sultan Sarayı'nın Küçüksu tarafına bakan yamaçların yapılaşma açısından yoğunluk kazandığı görülmektedir. Kandilli'nin eğimli arazi yapısı üzerinde kademeli olarak konumlanan yerleşimler

[211] İ. H. Konyalı'nın Küçüksu Çayırı'ndan bahsettiği tahmin edilmektedir.

doğal bitki örtüsü içinde Kandilli İskelesi'nden itibaren yukarıya doğru eski setli mesirenin yanından devam ederek yoğunluk oluşturmaktadır (Şekil 5.196).

Şekil 5.196 : Kandilli'ye genel bakış (Arın, 2017a).

Kandilli'nin yerleşim dokusu hakkında yapılan araştırmalarda, ilk yapılaşmanın, eski hasbahçenin (eski setli mesire alanı-günümüzde Cemile Sultan Korusu'nun bulunduğu alan) yanından yukarıya devam eden sokak (günümüzde Kandilli İskele Sokak ve devamında Fatin Hoca Sokak olarak adlandırılan yol aksı) boyunca oluştuğu tespit edilmiştir. Kandilli İskele Sokak boyunca sıralanan köşkler ve çok katlı apartmanlar, tarihi bir aks olarak nitelendirilebilecek bu yolun halen eski kimliğini koruduğunu göstermektedir (Şekil 5.197).

Şekil 5.197 : İskele Sokak boyunca yerleşim durumu (Arın, 2017a).

Eğimin hızla arttığı İskele Sokak'tan semtin üst kesimlerine doğru yerleşimlerin sitelere dönüştüğü ve kıyıdaki eski setli mesirenin çevresindeki geleneksel yapıların yerini, günümüz apartmanlarının aldığı tespit edilmiştir. Kandilli'nin denizden bakışla günümüzdeki yerleşimin panoramasına ait fotoğraflar Şekil 5.198'de yer almaktadır.

Şekil 5.198 : Kandilli'den görünümler (Arın, 2017a).

Kandilli sırtları 1980 sonrasında zengin kesimin ikamet ettiği villalarla çevrelenmeye başlamıştır. Daha gerilerde ise, Kuleli'nin arka taraflarındaki Talimhane Mahallesi'ne doğru kaçak yapılaşma alınan denetimlere rağmen seyrek de olsa yayılmıştır. Yerleşmeye uygun alanın azlığından ötürü Boğaziç öngörünümü bölgesi belirli orandaki lüks site oluşumuna rağmen korunabilmiştir (Anonim, 1994e).

Yeşil Alan Niteliği

Osmanlı zamanında hasbahçesi ile ünlenen ve günümüzde Kandilli Rasathanesi'nin bulunduğu semt olarak bilinen bu bölgedeki Kandilli Bahçe'yi Evliya Çelebi, Akıntıburnu'nda bir kaya üzerine çeşitli köşkler ile süslenmiş bir cennet bağı olarak tasvir eder. Bahçenin arka tarafları kayalıklardan oluşan yükseltiler nedeniyle bağlık alanları dardır (Kahraman ve Dağlı, 2003).

Bahçenin lale ve sümbüllerle süslenen sedleri arasına farklı dönemlerde kasırlar kurularak zenginleştirilmiştir. Kandilli Hasbahçesi'ne ait en eski tarihli bilginin, H. 991 (M. 1583) tarihli farklı mevacib defterlerinde geçen hasbahçeler arasındaki "Bağçe-i Kandil" olduğu bilinmektedir (Atasoy, 1982). H. 992 (M. 1584) tarihli Sultan III.Murad'a ait iki fermanda[212] ise, bahçede yapılan iyileştirme çalışmalarına yer verilmiştir. Ayrıca, Seyyid Lokman tarafından III. Murad için hazırlanmış olan "Şehinşahname" adlı eserde[213] bahçe, havuzları, fıskiyeleri, serin rüzgarı, meyve ağaçları, gül, sümbül ve yasemin çiçekleriyle dolu tarhları ile cennete benzetilir (Şekil 5.199). 16. yy'da Kandilli Bahçesi'nde I. Ahmed'in dinlenirken kayık yarışları yaptırdığı da bilgiler arasındadır (Uzunçarşılı, 1945; Atasoy, 2005).

Arşiv belgeleri araştırmasında, H. 1078 (M.1667/68) tarihli bir belgede, diğer bazı hasbahçelerle birlikte Kandilli Bahçesi ve içindeki bazı binaların onarıldığı; M. 1704 tarihli başka bir belgede ise Kandilli Bahçesi içindeki kasır ve köşklerdeki eşyanın sayımının yapıldığı geçmektedir. Bu sayımın kayıtlarına göre, bahçede deniz üstünde evkani Kurşunlu Kasır, civarında Kubbe Odası, Kafesli Kasır, Tahtani Şadırvanlı Kasır, Valide Sultan Odası, Bülbül Köşkü, Cafer Paşa Kasrı, Saydhane Odası, Yalı Kasrı, Bostancılar Mescidi gibi binalar bulunmaktaydı (Anonim, 1994e).

Şekil 5.199 : Kandil Bahçesi, Şehinşehname (Atasoy, 2005, s.149).

[212] BOA.Mühimme Defteri 52, no. 821, 843.
[213] BOA.TSM B200.98b.

M. 1748 yılında I. Mahmud Dönemi'nde bahçenin bulunduğu arsa halka satılmıştır. Kandilli, III. Selim Dönemi'nde Boğaziçi'nin çekiciliğinin artmasıyla yeniden canlanmış, koyda halkın mehtapta sandallarla dolaşarak müzik dinlediği bir yer haline gelmiştir (Evyapan, 1972).

Bitki örtüsü açısından, Kandilli ile özdeşleşen ve Kandilli Camisi imamı Mehmet Efendi tarafından dikilmiş olan yaşı yüz yılı aşan bir Çınar ağacı bulunmaktadır. Kapamacı Meydanı'nda bir park içinde kalan bu ağaç semt tarihi için değer teşkil etmektedir.

Kandilli setli mesiresi hakkında en belirgin ve yorum yapılabilen verilere Sedad Hakkı Eldem'in "Türk Bahçeleri" adlı eserinde yapmış olduğu açıklamalar vasıtasıyla ulaşılabilmektedir. Bu noktada bir konuya değinmek yararlı olacaktır. Mesire kavramının, sadece hanedan ve çevresinin kullanımındaki hasbahçelerin halka açılarak kamusallaştığı süreçte anlam kazandığı düşünülecek olursa, Kandilli setli mesiresinin tarihte halk tarafından kullanıldığına dair yeterli bilgi elde edilememiştir. Sadece, kıyıda koyda yapılan sandal sefaları, halkın gerçekleştirdiği bir sosyal etkinik olarak öne çıkar. Eldem (1976), setli mesire kavramı hakkında genellikle bu alanların zorunluluk neticesinde kademeli bir şekilde inşa edilen istinat duvarları ile oluşturulan yerler olduğunu belirtir. Bunun nedenleri, geniş alanlara yayılan diğer mesireler gibi arazi koşullarının alanı doğal bırakmaya elverişli olmamasıdır. Setler birbirine çeşitli mimari öğelerle (çeşme, nişantaşı, havuz) ya da bitkilerle bağlantılı olmaktadır. Kandilli de bu tür mesirelere bir örnektir. Bitki örtüsü açısından, setli mesireye ait Eldem (1976)'in çizimlerinden ve yapılan arazi çalışmalarında Fıstık Çamları'nın (Pinus pinea) yoğun olduğu tespit edilmiştir.

Günümüzde tepede Boğaza hakim konumdaki eski Kandilli Kız Lisesi (Adile Sultan Sarayı) binasının bulunduğu arazinin bir bölümü eski mesire alanının bir parçasıdır. Kıyı şeridinden başlayarak tepeye uzanan Cemile Sultan Korusu'nun ise eski setli mesirenin bulunduğu alan olduğu tahmin edilmektedir (Şekil 5.200).

Şekil 5.200 : Cemile Sultan Korusu'nun semtin girişinden günümüz (üst) ve 2015 yılına ait (alt) genel görünümü (Arın, 2017a, üst; Url-56, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Kandilli'nin M. 1880-1900 yılları arasına ait çekilmiş bir fotoğrafında, tepelik alanda Adile Sultan Sarayı ve kıyıya doğru yamaçların genel görünümü yer almaktadır (Şekil 5.201). Kandilli sırtları Boğaziçi manzarasının en geniş ve güzel göründüğü manzara noktalarından biridir (Anonim, 1994e).

Şekil 5.201 : Kandilli yamaçlarının 19. yy'daki genel görünümü (Anonim, 1994e, Sebah & Joaillier, ABD Kongre Kütüphanesi, LOT 6984).

Kandilli semtinin doğal bitki örtüsü, İskele Sokak ve çevresindeki tarihi ağaç dokusunun hakim olduğu, kıyı hattı boyunca ve tepelere doğru uzanan doğallığı bozulmamış olan Boğaziçi peyzajı içinde varlığını devam ettirmektedir.

Arazi çalışmasında tespit edilen İskele Sokak'tan yukarı doğru çıkan tarihi aks boyunca evlerle bütünleşmiş ağaç grupları görülmektedir (Şekil 5.202). Bu sokağın yanında sınırı setli istinat duvarlarıyla korunan Cemile Sultan Korusu'nun bitki örtüsü ise değerini korumaktadır.

Kandilli Bahçe'nin 19. yy ortalarında hanedana ait bir arazi olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda, hasbahçelerin aynı zamanda çiftlik olarak tanımlandıklarından yola çıkıldığında, hanedanın gündelik yaşantısının geçtiği yerler olmalarının yanında kırsal yaşantının gerektirdiği faaliyetlerden biri olarak tarla işlevi taşıdıkları da görülmektedir. Bahçelerin bakımı konusunda yine hükümetin idaresinde yapılan bakım işlerine yönelik 17. yy dönemine ait bilgiler[214] de mevcuttur. Hasbahçenin sağladığı sosyal mekan işlevinin yanısıra, H. 1144 (M. 1731) tarihli bir belgeden[215] pamuk yastıklarının Beşiktaş'a aktarım yapıldığı öğrenilmektedir.

[214] BOA.D.BŞM.d.413.1093 Receb 30 (M. 4 Ağustos 1682); BOA.İE.SM.13/1324. 1093 Safer 16 (M. 24 Şubat 1682).
[215] BOA.TS.MA.e.37/22.1144 Cemaziye'l-evvel 06 (M. 6 Kasım 1731) Kandilli Bahçesi'nden Beşiktaş'a nakledilen pamuk yastıkların listesi. (TSMA No: 75/72).

Şekil 5.202 : İskele Sokak ve çevresinin bitki dokusu (Arın, 2017a).

Bölgede yaşayan gayrimüslimlerin özel günleri vasıtasıyla yerleşimde düzenlenen panayır gibi etkinliklere yönelik güvenlik önlemlerinin 20. yy başlarında alınmış olduğu[216] da diğer mesirelerde görülen durumun bir parçasıdır.

Mimari Eserler

Kandilli'deki eski setli mesirenin bulunduğu yerde IV. Murad Dönemi'nde Kandilli Sarayı inşa edilmiştir. Bu alana eklenen kasır yapılarıyla mekansal niteliği güçlenen alandaki yapılar 17. yy'da IV. Mehmed zamanında onarım görmüştür. 18. yy'a gelindiğinde, Kandilli Burnu civarındaki yapılar arasında kasırlar, bir adet köşk, üç tane oda[217] bulunduğu bilinmektedir. "Kurşunlu Kasır" olarak adlandırılan bir kasrın

[216] BOA.Y.PRK.ASK.173/33.1319 Cemaziye'l-evvel 04 (M. 19 Ağustos 1901) Hıristiyanların dini bayramı dolayısıyla Kandilli'de üç gün sürecek panayır için gerekli önlemin alınması.
[217] Odaların bostancıocağı koğuşları olduğu tahmin edilmektedir.

denize baktığı, Bülbül Köşkü adlı yapı ve birkaçının ise Kandilli sırtlarında koru içinde olduğuna dair bilgiler vardır (Anonim, 1994e).

Kandilli'deki mimari eserlerin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Eski setli mesirenin olduğu bölgede günümüzde Kandilli İskelesi, II. Mahmud Çeşmesi (M. 1817/18), Kapamacı Meydanı başında I. Mahmud Çeşmesi (M. 1751/52) ve Hatice Hatun Su Kuyusu (M. 1755) bulunmaktadır. Ayrıca, dini yapı olarak iskelenin yanında Kandilli Camisi (I. Mahmud Camisi-M. 1751), M. 1840'larda kurulan Surp Yergodasan Arakelotz (Araklos) Ermeni Kilisesi, Hristos Metamorfosis Rum Ortodoks Kilisesi ve M. 1900'lerde kurulan Fransız Katolik Kilisesi sayılabilir (Anonim, 1994e). Bu eserlerin günümüze ulaşabilenlerin görünümleri Şekil 5.203'te yer almaktadır. Ermeni Kilisesi ile ilgili olarak, 19. yy'ın ikinci yarısında H. 1275 (M. 1859) ve H. 1309 (M. 1892) tarihli belgelerde[218] Kandilli'deki Araklos Ermeni Kilisesi'nin tamiri ve ruhsat verilmesinden bahsedilmektedir. Yerleşimdeki Rum kilisesine dair ise, 19. yy sonları ve 20. yy başlarında yapının inşası ve sonrasında tamirine yönelik belgeler[219] mevcuttur.

Atasoy (1982)'un verdiği bilgiler arasında, eskiden Kandilli İskele Meydanı'nda bir karakol ve meydanda altı adet kahvenin olduğu geçmektedir. Kendisi, Kandilli'nin iki meydanından biri olan Kapamacı Meydanı'ndaki tarihi eserler arasında yıkılmış olan I. Mahmud Hamamı'ndan kalan bir su haznesi, Sıbyan Mektebi ve değirmen olduğunu belirtir. Kapamacı Meydanı'nın adı, eskiden bu bölgede giyim eşyaları satan ve "kapamacı" adı verilen esnaftan gelmektedir. Günümüzde Kandilli İskelesi'nden başlayarak İskele Sokak boyunca tespit edilebilen mimari eserler Şekil 5.203'te yer almaktadır.

[218] BOA.HR.MKT.272/77.1275 Cemaziye'l-evvel 07 (M. 12 Ocak 1859); BOA. İ.ŞD.120/7200. 1309 Zilhicce 26 (M. 22 Temmuz 1892).
[219] BOA.İ.AZN.35/6.1317 Cemaziye'l-evvel 17 (M. 23 Eylül 1899); BOA. İ.AZN.73/18.1325 Receb 20 (M. 29 Ağustos 1907).

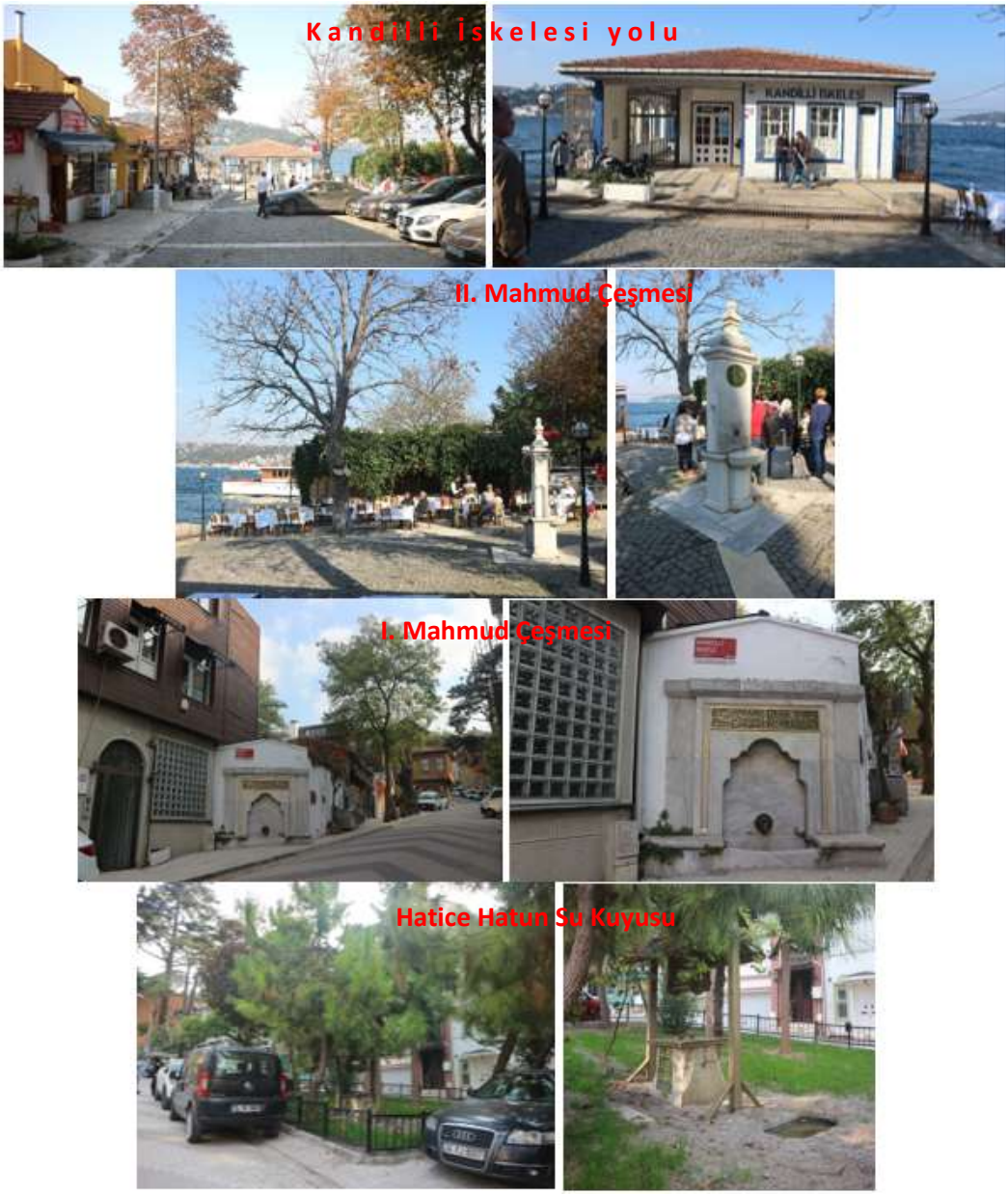

Şekil 5.203 : Kandilli İskelesi ve İskele Sokak sırasındaki mimari eserler (Arın, 2017a).

Kandilli semti ile özdeşleşen ve günümüzde halen kullanılan önemli mimari eserlerden biri Kandilli Rasathanesi'dir. Tanzimat Dönemi'nde M. 1868 yılında Maçka'da kurulan rasathane bu anlamdaki ilk girişim olmuştur. Yapı, daha sonra Fatih Gökmen tarafından günümüzde üzerinde yer aldığı İcadiye Tepesi'ndeki arazi üzerine kurulmuştur (Kayra ve Üyepazarcı, 1993). Rasathanenin kuruluş süreci ile Cumhuriyet

Arşivi'nde bulunan 3 Mayıs 1927 tarihli bir belgede inşaatın tamamlanmasına yönelik girişimden bahsedilmektedir.[220]

Diğer önemli eserler ise, 1952 yılında çıkan bir yangında yok olan ve şimdiki iskele ve meydan ile yakın çevresini kapsayan bir alanda olduğu bilinen Cemile Sultan Sahilsarayı ve Akıntıburnu sırtlarında Boğaza hakim konumdaki eski Kandilli Kız Lisesi (Adile Sultan Sarayı) binasıdır (Şekil 5.204). Kandilli Sarayı'nın okul olarak kullanılması konusunda Cumhuriyet Arşivi'nin 24 Ocak 1926 tarihli bir belgesinde Milli Eğitim'e tahsisi konu alınmıştır.[221]

Yerleşimin kent içindeki bilinirliğinde önemli rol oynayan ve günümüze ulaşmış olan saray hakkında arşiv belgelerinde yeterli bilgiye ulaşılabilmiştir. 20. yy'ın ilk çeyreği içinde kalan dönemde sarayın yerine okul (İnas Mektebi) tahsis edilmesine yönelik yazışmalar ve Kandilli'de bulunan Fransız okulunun savaş nedeniyle boşaltılmasından sonra bu okula ait eşyaların İnas Mektebi'ne aktarılması[222] konu alınmıştır.

Şekil 5.204 : Adile Sultan Sarayı (Arın, 2017a, üst; Url-59, alt).

[220] Cumhuriyet Arşivi, 03.05.1927. Kandilli Rasathanesi inşaatının tamamlanması için Maarif Vekaletinin Milli Müdafa Vekaleti bütçesinden ödenek transferi isteği.
[221] Cumhuriyet Arşivi, 24.01.1926. Milli Saraylar'dan sayılan Veliahd Sarayı ile Kandilli Sarayı'nın okul olarak kullanılmak üzere Milli Eğitim emrine tahsisi.
[222] BOA.İ.HUS.173/31.1327 Muharrem 25 (M. 16 Şubat 1909) Kandilli'deki Adile Sultan Sarayı'nın tesisine karar verilen inas mektebine tahsis edildiği. (1327M-35); BOA.MV.146/14.1328 Zilkade 08 (M. 3 Kasım 1910); BOA.İ.MBH.17/74. 1333 Cemaziye'l-ahir 06 (M. 21 Nisan 1915); BOA. MF.MKT.1214/40.1334 Rabiu'l-ahir 17 (M. 22 Şubat 1916).

Kandilli ile ilgili tespiti yapılan diğer belgelerin[223] konuları, uzun zamandır kapalı tutulan Kandilli Hamamı'nın tekrar hizmete açılması (H. 1273 / M. 1856) ve semtte bir telgraf merkezinin açılarak (H. 1329 / M. 1911) rasathane ile arasına telefon hattı çekilmesinden (H. 1329 / M. 1911) oluşmaktadır.

Kandilli'nin tarihi değer taşıyan mimari eserleri Çizelge 5.8'de yer almaktadır.

Çizelge 5.8 : Kandilli'deki mimari eserler (Konyalı, 1976 ve 1977; Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Atasoy, 1982'den derlenmiştir).

Dini Yapılar (Ayazma, Kilise, Cami, Tekke, Mescid ve Namazgâhlar)	Su Yapıları (Çeşme, Hamam, Sebil ve Kuyular)	Saraylar, Kasır ve Köşkler	Diğer Yapılar (İskele, Fener, Karakolhane, Mektepler, Binek taşları vd.)
Kandilli Camii Sağından alttan dere geçmekteydi. 1961 yılında yenilenmiştir.	Devetdar Mehmet Paşa Çeşmesi 1179/1765 Çeşme denize bakıyordu. Akıntıburnu'nda	Adile Sultan Sarayı[224] (Sultan Abdülaziz tarafından Sarkis Balyan'a yaptırılmıştır)	Kandilli İskelesi
Adile Sultan Sarayı yakınlarında bir Ermeni Kilisesi (Sıra Sokağı'nda)	Feyzullah Efendi Çeşmesi 1179 H./1765 M. Kıbrıslı Yalısı'nın yannda idi. Yıkılmıştır.	Beyhan Sultan Sarayı [225]	Kandilli Feneri[226] 1861 de kuruldu
Metmorfosi (Rum Ortodoks Kilisesi)227	Siyavuş Ağa Kuyusu 1041 H./1638 M.	Cemile Sultan Sahilsarayı (yokolmuştur).	Kandilli Rasathanesi
Surp Arekelos Ermeni Kilisesi228 Kurtbayırı Sokağındadır	Kandilli Hamamı (Yıkılmıştır)	Kont Ostrogot Yalısı (19. yy'a aittir) Nevâbad Sarayı229	İskele Meydanında II. Mahmut'a ait binek taşı vardı.

[223] BOA.A.MKT.NZD.197/100.1273 Safer 20 (M. 20 Ekim 1856); BOA.MF.MKT.1174/17.1329 Şa'ban 09 (M. 27 Temmuz 1911); BOA.MF.MKT.1175/15.1329 Ramazan 21 (M. 15 Eylül 1911).

[224] Sert ve kayalık bir tepenin üzerine kurulmuştur. Kapılarından biri yakınlarındaki Ermeni kilisesine çıkmaktadır. Yapının zemini eğimli olduğu için bir kısmı üç, bir kısmı da iki katlıdır. Sıra Sokağı tarafında hanedan üyeleri ile İngiliz ve Fransızların oturdukları köşkler vardır. Balkan Savşı sıraında Kuleli Okulu öğrencilerinin bir kısmının bu saraya yerleştirildiği bilinmektedir (Konyalı, 1977).

[225] Yapının inşa tarihi bilinmemekle birlikte Beyhan Sultan'ın 1055 H./1645 M. tarihli doğum yılından yola çıkarak 17. yy dönemine ait olduğu tahmin edilebilir. Yapının II. Mahmut zamanında tamir edildiğine dair arşiv belgesi vardır (Muallim Cevdet, saray kısmı tasnifinde 4334 numaralı 21 Recep 1240 tarihli bir vesika) (Sicilli-i Osmânî, Cilt: 1, Sahife: 26, Aktaran: Konyalı, 1977).

[226] Kandilli burnunda Boğaz'ın kuzeyine ve güneyine işaret veren fener III. Ahmet zamanında yenilenmiştir (Konyalı, 1977).

[227] Bahçe Sokağı'nda hafif eğimli bir yere kurulmuştur. M. 1810 yılında bir yangın sonrası yenilenmiştir (Konyalı, 1977).

[228] Sıra Mahallesi'ndeki yapı Yuşa Tepesi'ne kadar Boğaz manzaralı bir tepenin yamacına kurulmuştur. Frenkler ve İngilizler yaz mevsiminde bu mahallede otururlardı. Kilise önünden Kandilli Kız Lisesi Sokağı geçmektedir. Yapı 1810 yılında yeniden yaptırılmıştır (Şirket-i Hayriye ve Boğaziçi, Sahife: 117, Aktaran: Konyalı, 1977). Atasoy (1982) bu kilisenin adını "Surp Arakelotz Kilisesi" olarak yazmıştır.

[229] IV. Murat zamanında inşa edilen saray yandıktan sonra I. Mahmut tarafından 1076/1666 yılında tekrar yaptırılmıştır. Yeniden yangına maruz kalan yapı I. Abdülhamit tarafından yeri satılarak Sultan Mahmud'un vakfına bağışlanmıştır. (Konyalı, 1977).

Çizelge 5.8 (devamı) : Kandilli'deki mimari eserler (Konyalı, 1976 ve 1977; Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Atasoy, 1982'den derlenmiştir).

Dini Yapılar (Ayazma, Kilise, Cami, Tekke, Mescid ve Namazgâhlar)	Su Yapıları (Çeşme, Hamam, Sebil ve Kuyular)	Saraylar, Kasır ve Köşkler	Diğer Yapılar (İskele, Fener, Karakolhane, Mektepler, Binek taşları vd.)
I. Mahmud Camii 1166/1752	Saray Hamamı (Cemile Sultan Yalısı'nın bitişiğinde idi)	İcadiye Köşkü[230]- (Yerinde Rasathane vardır)	1800lerin sonunda Kandilli'de bulunan bir değirmen[231]
Kandilli Camii	I. Mahmud Çeşmesi 1165/1751-52 Kapamacı Meydanındadır-suyu 1982 de akar durumdaydı		Eskiden Dibek Meydanı olarak bilinen yerdeki taş[232] 1982 de kayıp idi
Fransız Katolik Kilisesi Derman Sokağı yanındadır. İnşa Tarihi: 1900	Hatice Hatun Kuyusu 1169/1755-56 1982 de semtteki tek suyu olan kuyu idi.		Kandilli Hamamı 1165/1751 Günümüze ulaşamamıştır
17. yy'da Sasaniler'in yaptığı iki manastır. I. İustinianos'un yamaçlar üzerinde yaptırdığı bir yazlık saray ve kilise	II. Mahmud Çeşmesi 1233/1817-18-İskele Meydanındadır-1982 de akar durumdaydı		Pir Halife Mustafa Efendi Mektebi
			Kandilli Fransız Okulu-Eski Maşatlık

Yazlık yapılarıyla Bizans ve Osmanlı Dönemi'nde sayfiye kimliğini devam ettirirken zamanla yerleşim yeri niteliğini kazanan Kandilli'deki setli mesirenin, tam anlamıyla halkın gündelik yaşantısında ziyaret ettiği bir yer olduğuna yönelik yeterli bilgi bulunmamaktadır. 17. yy'dan itibaren mevcut arazi bütünlüğü küçülen mesirenin bir bölümünün tepelik alandaki eski Kandilli Kız Lisesi'nin (Adile Sultan Sarayı) bulunduğu arazide kaldığı tahmin edilmektedir. Setli mesire alanı günümüze

[230] İcadiye Tepesi'nin içinde bulunduğu Papaz Korusu Vani Efendi'den sonra Kenan Bey' e geçmiştir. Kendisi burada bir köşk yaptırarak II. Mahmud'a hediye etmiştir. Sultanın severek geldiği bu yer İcadiye Tepesi adını alır. Köşk, Kırım Savaşı'nda 1853 yılında İngiliz subaylarına oturmaları için ayrılır ve savaş bitiminde çıkan bir yangınla yok olur. Mehmet Raif Mirat-ı İstanbul adlı eserinde köşkün bulunduğu yerin dörtgen şeklindeki seddin çevresinin fıstık ağaçlarıyla çevrili olduğunu belirtir. 1917 yılında tepede kuleli bir bina ile iki katlı bir bina vardı. Burada, çıkan yangınları gözlemlemek için görevli nöbetçiler vardı. Daha sonra kuleli bina genişletilerek rasathaneye dönüştürülmüştür.

[231] Atasoy (1982)'un Şinasi Akbatu arşivinden aktardığı bir arşiv belgesi bulunmaktadır. Belge, 1306/1888 tarihli olup, Kandilli Caddesi'ndeki bir değirmen arsasının satılık olduğuna aittir. Bir başka bilgi yine Atasoy'un Abdüllatif Görgün'den aldığı bilgi doğrultusunda 1982 yılında Sular İdaresi binasının olduğu alanın eskiden değirmen arsası olarak bilindiği yönündedir.

[232] Halkın eskiden Dibek Meydanı'ndaki dibek taşında bulgur dövdüğüne dair bilgi vardır.

ulaşamayan yerler arasındadır. Yerleşimin tarihsel süreç analizi Şekil 5.205'te yer almaktadır.

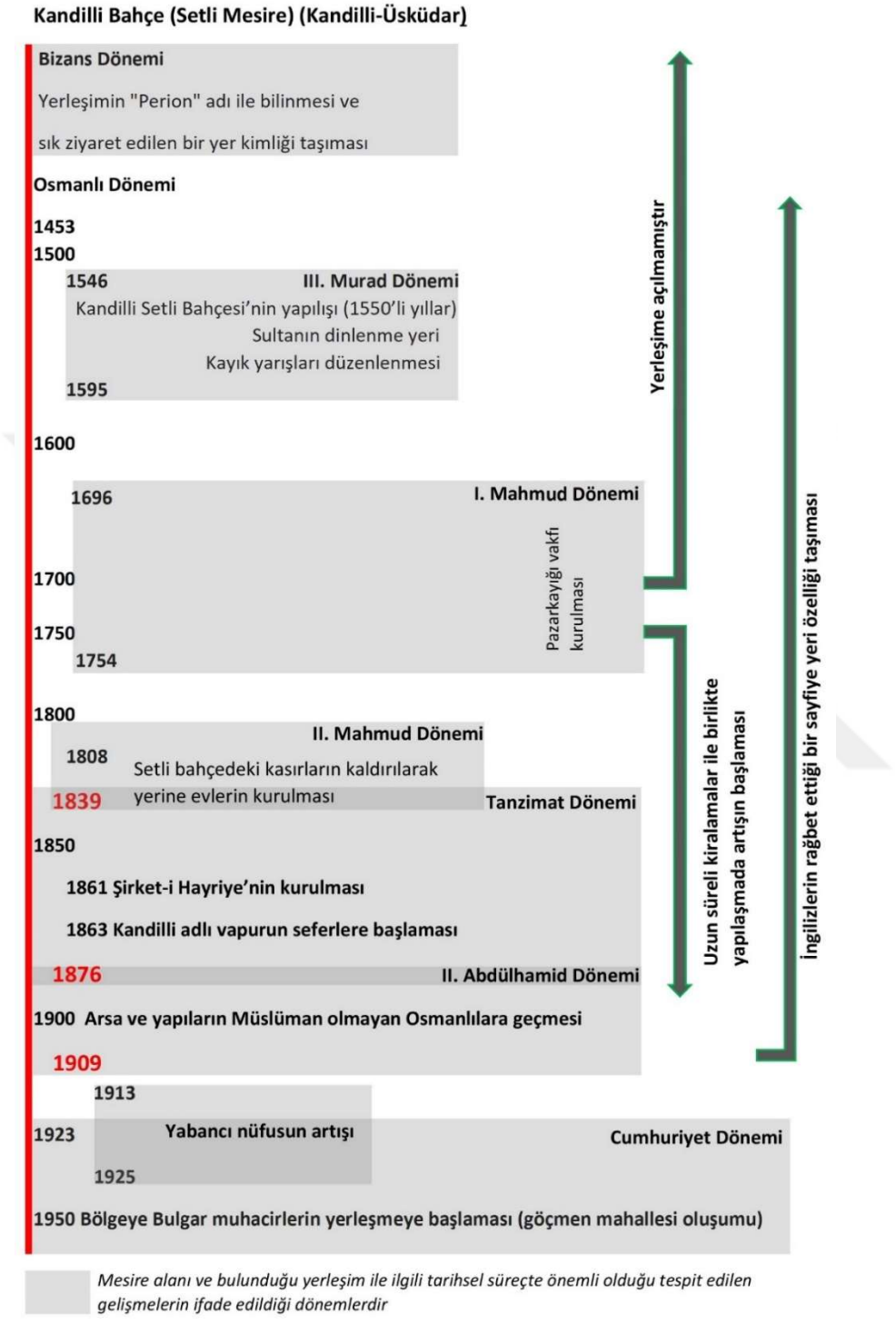

Şekil 5.205 : Kandilli yerleşiminin tarihsel süreç analizi[233] (Arın, 2018).

[233] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Konyalı, 1977; Atasoy, 1982; Anonim, 1994e; Kayra ve Üyepazarcı, 1993; Güleryüz ve Yüce, 2002; Tutel, 2008.

Haritalar

Kandilli'ye dair yapılan tarihi harita incelemesinde, Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, yerleşim ve çevresinin 19. yy başlarında ulaşım dokusu ve yapılaşma açısından belirli ölçüde gelişmiş olduğunu göstermektedir (Şekil 5.206). Kıyıdan içeri uzanan yolların etrafındaki yapılaşma, semtin günümüzdeki tarihi sokakların ve halen korunmakta olan köşklerin izini yansıtır niteliktedir. Küçüksu Deresi'ne yakın bulunan iki adet Köşk'ten (*Kiosque*) biri "*Kiosque du Gd. Sr.*" (Sultan Köşkü) olarak belirtilmiştir. Dere yolları Küçüksu ve Göksu Dereleri ile Kandilli ve Vaniköy'de belirli yerlerde kıyıdan içeri devam eden hatlar olarak görülür.

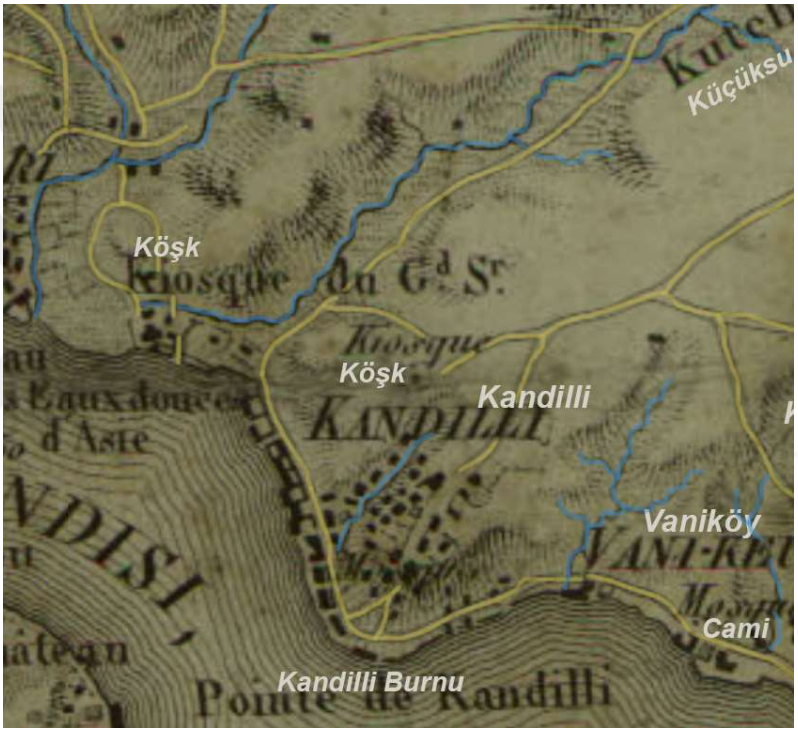

Şekil 5.206 : Kauffer Haritası'nda Kandilli ve çevresi (Gallica Dijital Kütüphanesi, Gallica Dijital Kütüphanesi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yüzyıl ortalarında M. 1851-52 tarihli Moltke Haritası'nda, Kandilli'nin kıyıdan İcadiye Kasrı Hümayunu'na doğru yükselen arazi yapısı ve bu doğrultuda dere yolu çevresinde gelişen yerleşim dikkat çekmektedir (Şekil 5.207). Bu hat dışında kalan yerleri Vaniköy kıyı şeridi haricinde henüz doğal yapısını korumaktadır. Aynı zamanda, kasıra yakın bir yerde haç işareti ile ifade edilen alanın Bizans Dönemi'nden kalan bir kilise olma ihtimali yüksektir.

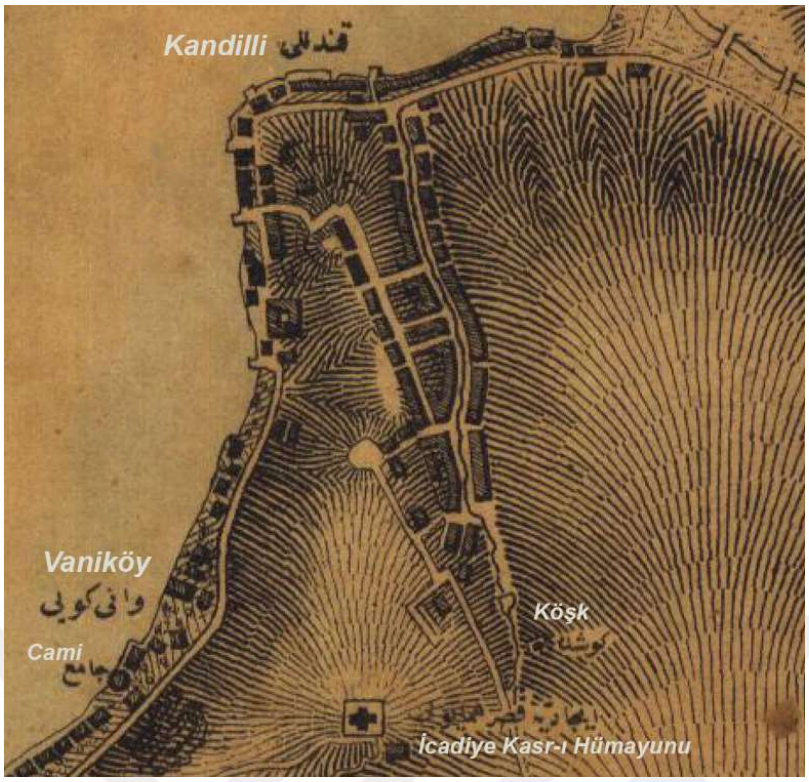

Şekil 5.207 : Moltke Haritası'nda Kandilli ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000483, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy başlarında ise, M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası, Kandilli kıyıları ve Kandilli Burnu'ndan içeri doğru yerleşimin büyüdüğünü gösterir (Şekil 5.208). İç kısımlara doğru eğimin hemen arttığı eğimli bölgeler, yerleşimin bu dönemde henüz yeşil alan olarak kaldığı yerlerdir.

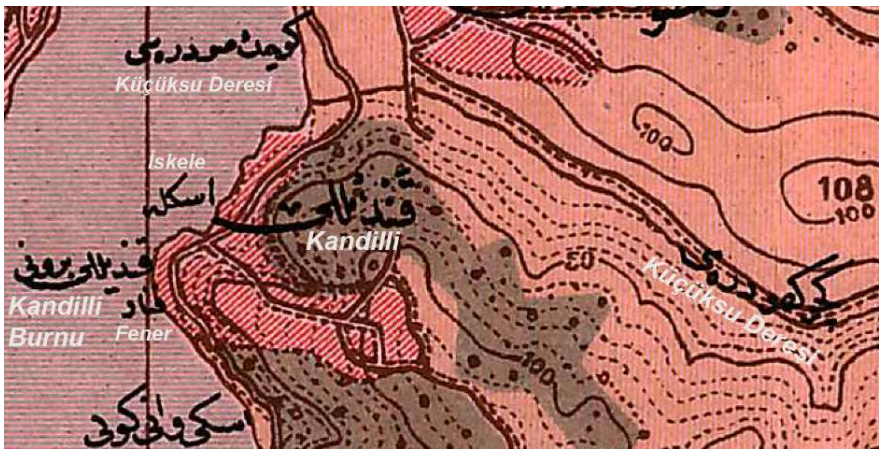

Şekil 5.208 : Necib Bey Haritası'nda Kandilli ve çevresi (yazar tarafından düzenlenmiştir).

1930'lu yıllarda, Kandilli'de Adile Sultan Sarayı yakınındaki tarihi Sıraevler Sokak ve çevresinin günümüzde de aynı kaldığı ve Şekil 5.209'da işaretlenen kısmın, bir bölümü saray arazisi içinde kaldığı tahmin edilen eski setli mesirenin bulunduğu yer

olması muhtemeldir. İşaretli sokak günümüzde Mektep Sokak adını taşımaktadır. Sokağın adı, sarayın Kandilli Kız Lisesi'ne dönüşen okul kimliği ile örtüştüğü görülür.

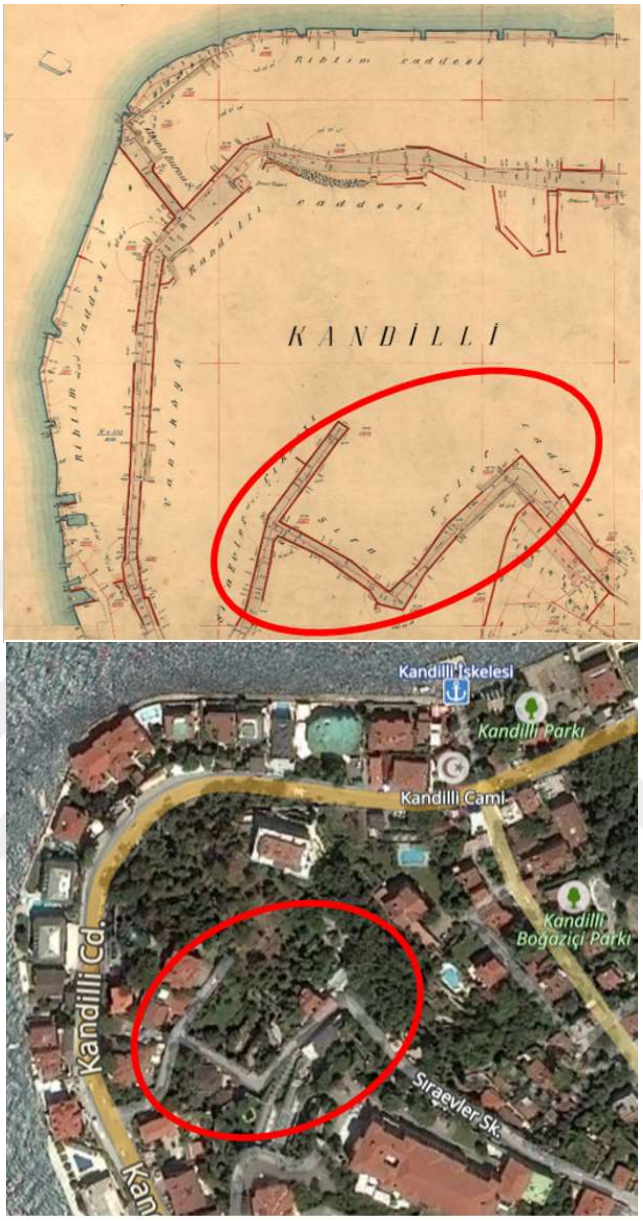

Şekil 5.209 : Cihet Haritası ve günümüz durumu (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No:AA18/1, üst; Url-54, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Bir diğer Cihet Haritası'nda ise, Kandilli Göksu Caddesi'nden iskele hizasında yukarı doğru çıkan İskele Sokak üzerindeki iki meydan (Dibek Meydanı ve diğer meydan) dikkat çekmektedir. Bu meydanların günümüzde açık alan niteliğini koruduğu, Dibek Meydanı'nın konut yerleşimi içinde otopark alanına dönüştüğü tespiti yapılmıştır (Şekil 5.210).

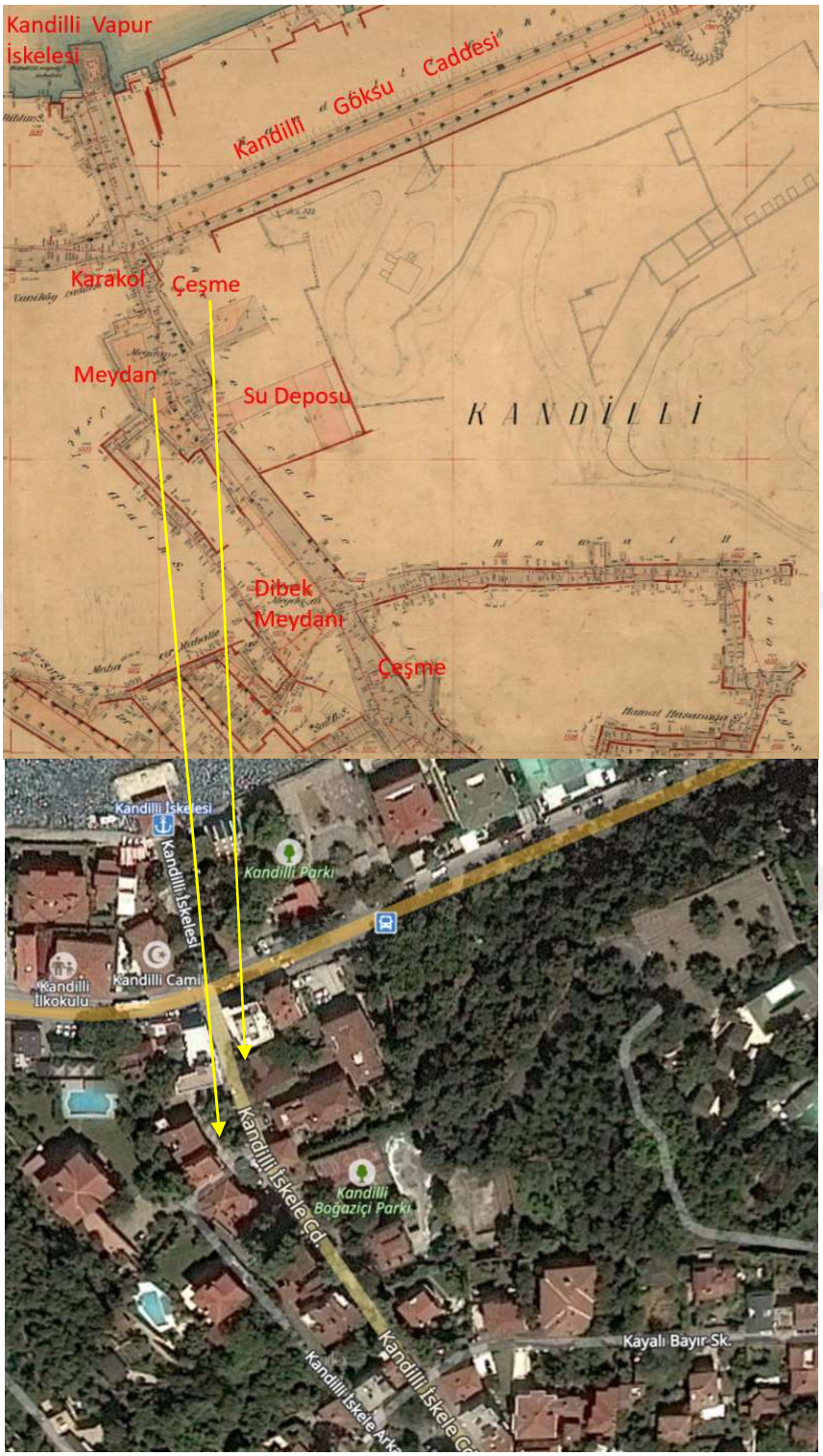

Şekil 5.210 : Cihet Haritası ve günümüzde tarihi İskele Caddesi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No: AA18/2, üst; Url-54, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Ve son olarak, Eldem (1976)'in setli mesireye dair plan, kesit ve görünüş çiziminde, setlerle bölünmüş olan arazi ile birlikte bütünleşen bitki dokusu görülmektedir (Şekil 5.211).

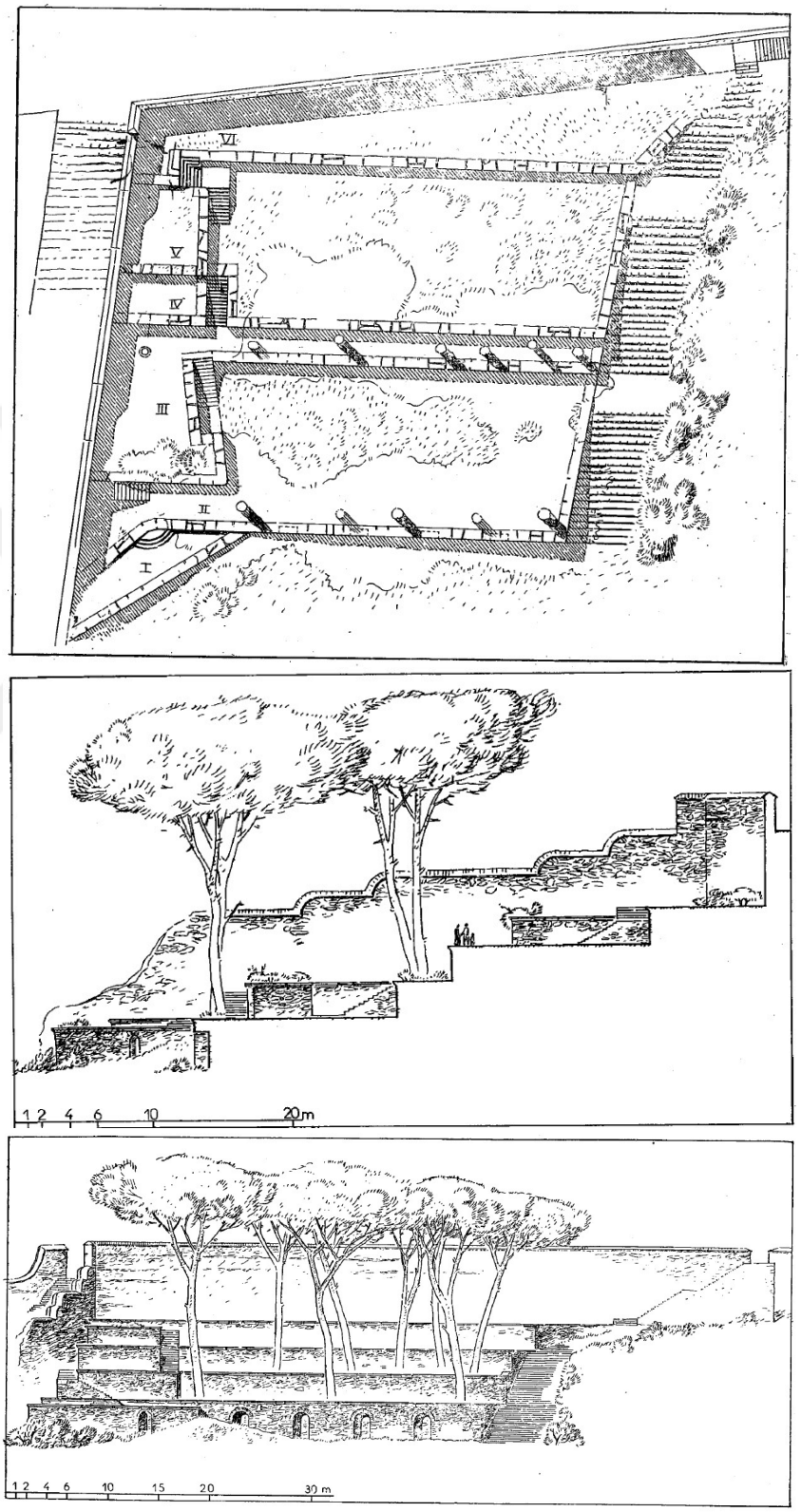

Şekil 5.211 : Kandilli setli mesiresinin plan (üst), kesit (orta) ve ön görünüşü (alt) (Eldem, 1976, s.36, 37).

5.8 Fenerbahçe/Kalamış (Kadıköy)

Konum

Fenerbahçe, Anadolu Yakası'nın Kadıköy İlçesi'ne bağlı, kuzeyinde Bağdat Caddesi, Kurbağalıdere ve Moda semti, güneyinde ise Marmara Denizi ile çevrili bir yarımadadır. Adını, M. 1562 yılında yarımadanın batı ucuna dikilen fenerden alan semt eskiden "*Kalemiç*" (Kalamış) olarak adlandırılmaktaydı (Url-64). Kalamış semti ise adını, Rumcada "*Kalamisia*" olarak adlandırılan ve "sazlık" anlamı taşıyan kelimeden almıştır. Fenerbahçe'nin biraz gerisinde kalan bu semt, Moda ile Fenerbahçe arasındaki körfeze adını vermiştir. Bizans Dönemi'nden itibaren ağırlıklı olarak hükümdarlar ve yönetici kesimin yaşadığı önemli bir sayfiye yeri iken, Osmanlı Dönemi'nde mesire alanına dönüşen Fenerbahçe, mesire kimliğinden parka dönüşmüş bir alan olarak günümüzde ziyaretçilerin rekreasyon gereksinimini karşılayan ve yeşil alan kimliğini koruyabilmiş nadir yerlerden biridir. Fenerbahçe Parkı ve Kalamış sahilinin günümüz durumuna bakıldığında, kıyıdan iç kesimlere doğru yerleşim alanlarının hakim olduğu, kıyıda ise parkın dışında kalan kıyı şeridinde marina alanının geniş bir bölgeyi kapladığı görülmektedir (Şekil 5.212).

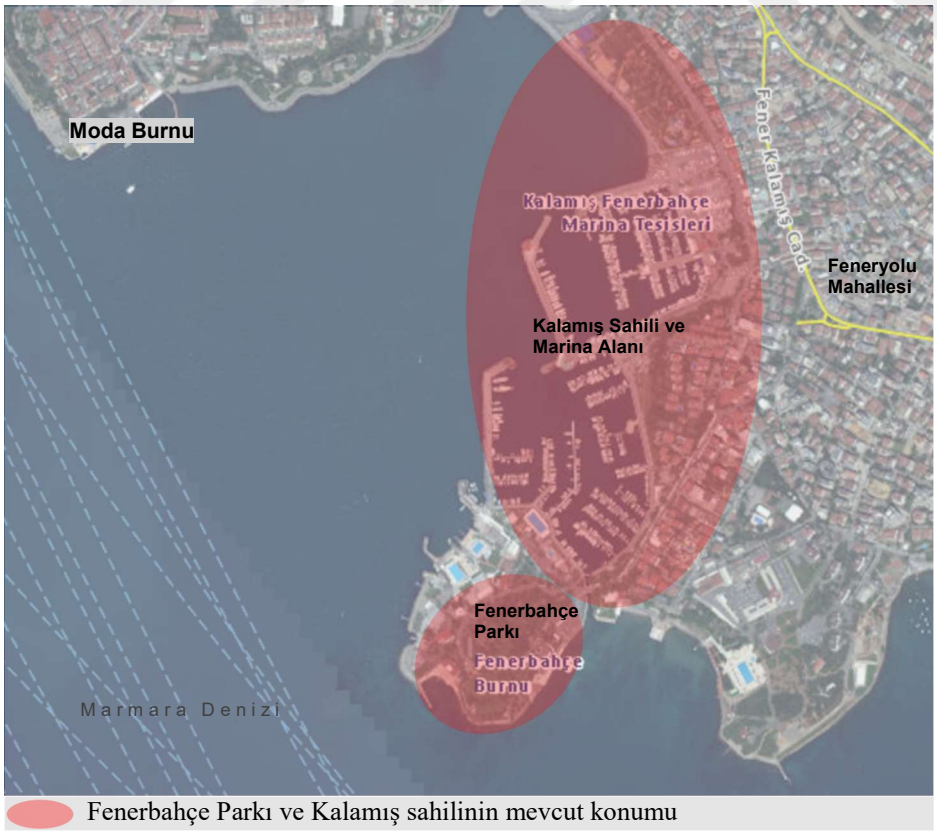

Şekil 5.212 : Fenerbahçe ve Kalamış'ın günümüzdeki yaklaşık konumları (Url-65, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Topografya

Arazi yapısı açısından, Moda ile Fenerbahçe arasındaki koy ve yarımada, halen Kadıköy'ün önemli ve farklı bir bölümünü oluşturur. Kurbağalıdere'yi takiben Fenerbahçe'ye uzanan kıyı şeridi, tarihteki izlerini bazı değişikliklere rağmen nispeten koruyabilmiştir. Körfez ve Yarımada, Anadolu Yakası'nın güneyinde Caddebostan sahilinden Tuzla'ya uzanan kesintisiz kıyı şeridinin başlangıcından önceki son hareketli arazi yapısıdır (Şekil 5.213).

Şekil 5.213 : Fenerbahçe Parkı ve Kalamış Koyu'nun 1900'lı yıllar (üst) ve günümüze ait (alt) görünümü (Gülersoy, 1998, s.25, üst; Url-66, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M.Ö. 7.yy'da *"Chalcedon"* adıyla kurulduğu bilinen Kadıköy'ün mezarlığı olan Fenerbahçe, Bizans Dönemi'nde *"Hiera"* ya da *"Heraira"* adını almıştır. Kayalıklarla çevrili Fenerbahçe yarımadasının Bizanslılar tarafından "Hieron Burnu" olarak adlandırıldığına dair bilgiler vardır. Osmanlı Dönemi'ne gelindiğinde, Fenerbahçe'nin "*Heiron*" olan adı "Kelemiç Burnu" olarak değişmiştir. Herion kayalıkları ise "Yılan Burnu" olarak anılmaya başlamıştır. Tarihteki bilinirliği ilk defa Doğu Roma İmparatoru Justinianus'un eşi Theodora için yaptırdığı saray ile başladığı kabul edilen bölgenin bu adı daha sonraları yıkılan ve burada yapıldığı bilinen "Hera" adında bir tapınaktan gelmektedir. Bizans Dönemi'nde yarımada'nın kıyısında bir işaret kulesi ve Kalamış Koyu tarafında ise bir mendirek olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Aynı zamanda, kulenin önünde deniz içinde "Hera" ya da "Juno Kayalığı" adında bir kayalığın üzerinde Hera heykelinin yükseldiği de bilinmektedir. Bu heykelin kaidesini oluşturan taş 19. yy'da çalınmıştır (Gülersoy, 1998).

Fenerbahçe hakkındaki en eski bilgiler 17.yy'a ait anlatılarda karşımıza çıkmaktadır. M. 1680'li yıllarda bölgenin eskizini yapmış olan Guillaume Grelot (Şekil 5.214) yarımada hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kendisi ayrıca, yarımadadaki Fener Köşkü'nü vurgular ve köşke ulaşan iki yanı ağaçlıklı yoldan bahseder. Sözkonusu simetrik yol bitkilendirmesi Osmanlı'nın diğer bahçelerinde görülmeyen yeni bir anlayıştır (Ekdal, 1987).

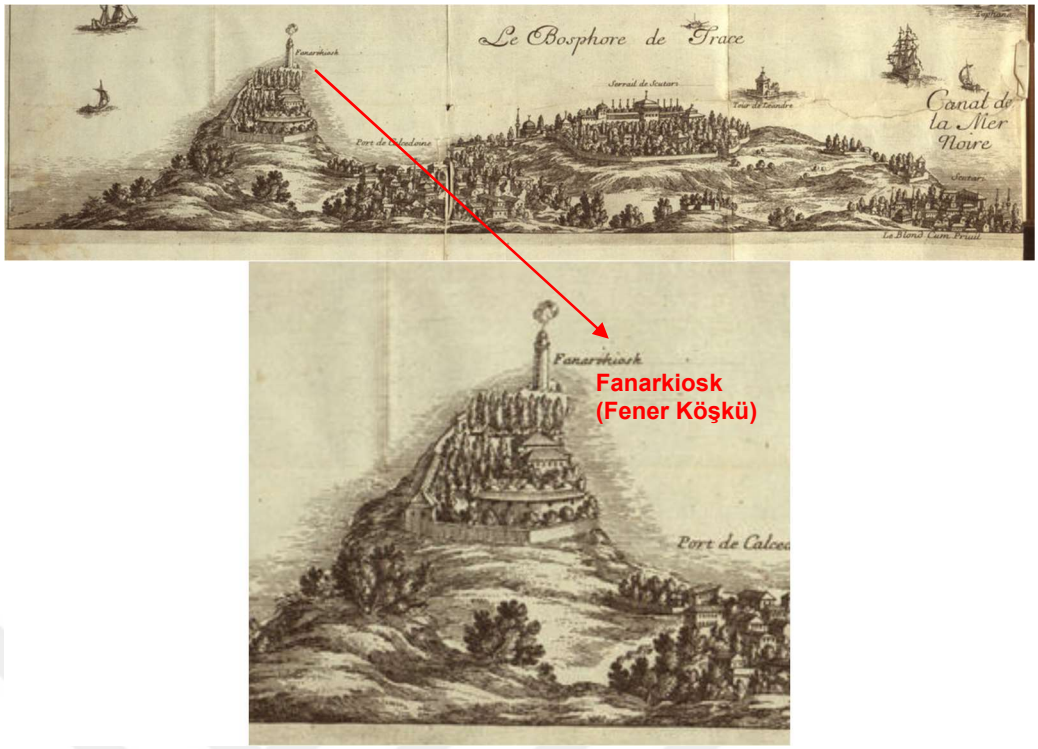

Şekil 5.214 : Grelot tarafından yapılan çizimde sol alt köşede Fenerbahçe ve Fener Köşkü görülmektedir (Grelot, 1680, s.74, yazar tarafından düzenlenmiştir).

19. yy'a dair Fréres kardeşlere ait bir kartpostalda ise (Şekil 5.215) günümüzdeki St. Joseph Lisesi'nin bahçesinden Fenerbahçe'ye bakış yarımadanın genel arazi yapısı ve yoğun bitki dokusu hakkında fikir sahibi olmayı mümkün kılmaktadır.

Şekil 5.215 : St. Joseph Lisesi bahçesinden Fenerbahçe'ye bakış (Url-52, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Ulaşılabilirlik

Fenerbahçe'ye ulaşım konusunda 19. yy'ın ikinci yarısında yapılan çalışmalar, halkın bu alana erişimini kolaylaştırmaya yönelik olmuştur. Bu konuda Ekdal (1987)'ın vermiş olduğu detaylı bilgiler oldukça önemlidir. Kendisi, özellikle 19. yy'ın ikinci yarısından sonra Kadıköy halkı için bir mesire alanına dönüşen Fenerbahçe'nin resmi tatil olan Cuma günlerinde oldukça kalabalık olduğunu vurgular. Yine kendisinden edinilen bilgiler ışığında, yarımada çevresinin kayalık olmasının denize girmeyi kolaylaştırdığı ancak Kalamış'tan sonra deniz kenarındaki bostanların yanından kıvrılarak Fenerbahçe'ye doğru giden yolun dar olmasının ulaşımı güçleştirdiği bilinmektedir. Bu sorunun çözülmesi amacı ile yarımadaya araba ile ulaşımın pahalı olmasından dolayı Anadolu Demiryolu hattı üzerinde "Feneryolu İstasyonu" inşa edilmiştir. Bu istasyondan ise Sultan Aziz Dönemi'nde (M. 22 Eylül 1872) yarımada'ya ek bir demiryolu hattı döşenmiştir. Sadece tatil günleri ve yaz aylarında bu hat üzerinde yapılan tren seferleri 1920'lerin sonuna kadar devam etmiş, 1935'lerde metruk bir hale bürünen hat 1970'ten sonra varlığını yitirmiştir (Şekil 5.216), (Ekdal, 1987; Gülersoy, 1998).

Ek olarak döşenen hattın adı da ulaştığı yerin adını almıştır. "Fener'e giden yol" anlamında bu yol ayrımının olduğu noktaya (bifurcation) o günden sonra "Feneryolu" adı verilmiş, o yol ayrımının 150-200 metre kadar ilerisine de Feneryolu İstasyonu inşa edilmiştir. 25 Nisan 1873 tarihli bir arşiv belgesi Fenerbahçe'ye kadar uzatılan demiryolunun açılış törenine aittir.[234] Açılan demiryolu hattı ile bağlantılı olarak, M. 1872 yılında bir Avusturya şirketi tarafından iki katlı ahşap bir yapı olan Fenerbahçe tren istasyonu da inşa edilmiştir (Şekil 5.217). Arşiv belgelerinde, istasyon ve yeni açılan hat ile ilgili teşekkür nişanı takdimleri ve hattın rağbet gördüğüne dair bildirilen durumlara yer verilmiştir.[235]

[234] BOA.İ.DH.664/46254.1290 Safer 26 (M. 25 Nisan 1873).
[235] BOA.A.MKT.MHM. 448/1.1289 Zilhicce 24 (M. 22 Şubat 1873); BOA.İ.DH.662/46080.1289 Zilkade 29 (M. 28 Ocak 1873).

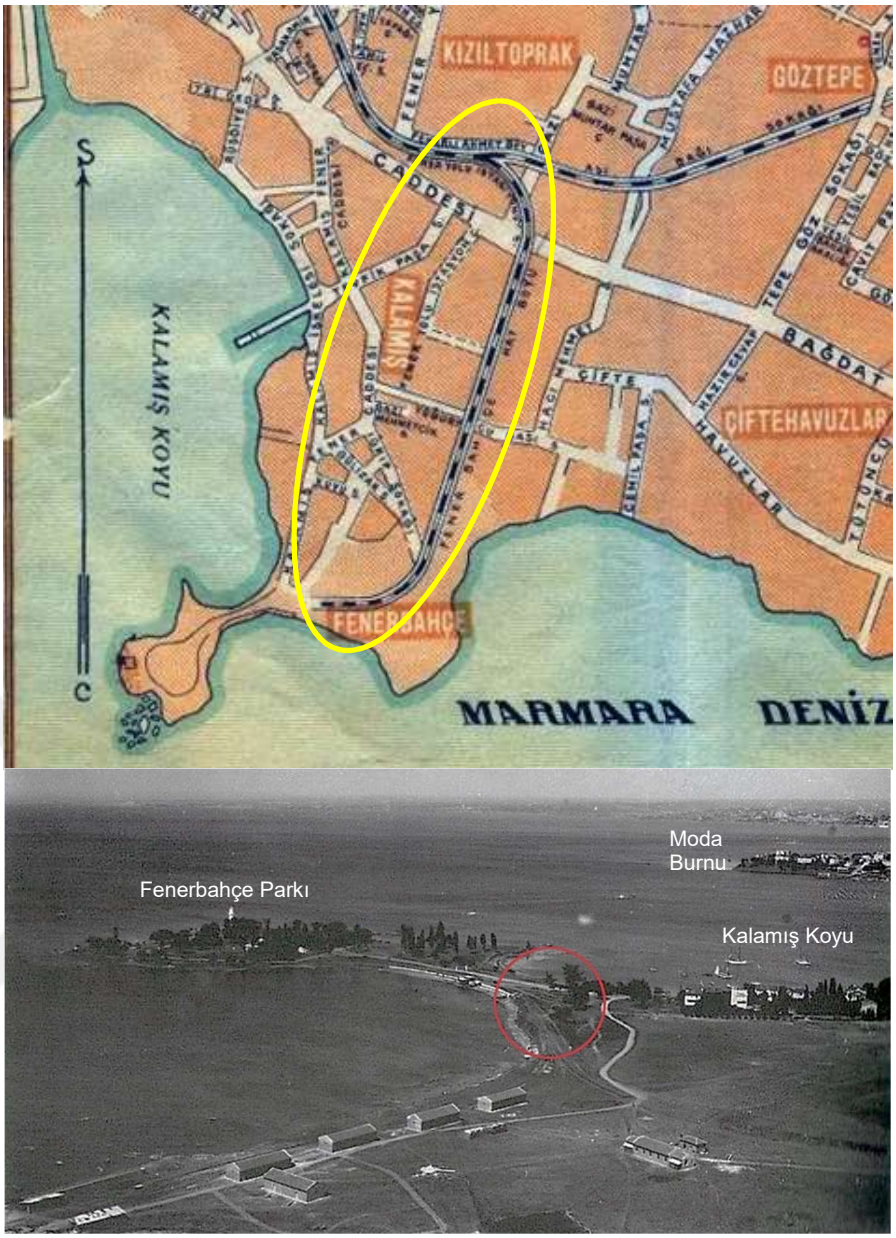

Şekil 5.216 : Fenerbahçe'ye ulaşan ek hattın 1934 tarihli şehir rehberindeki konumu (üst) ve 1950'li yıllarda park ile olan bağlantısını gösterir fotoğraf (alt) (Url-48, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.217 : Fenerbahçe'de kurulan eski ahşap istasyon binası (Şinasi Akbatu Koleksiyonu, II. Abdülhamid Yıldız Arşivi).

Sadece yaz aylarında ve tatil günlerinde yapılan tren seferlerinden önce yayalar için önlem almak adına özellikle Bağdat Caddesi'nde ve diğer caddelerde bulunan geçitler kapatılırdı. Haydarpaşa'da 6 Eylül 1917'de meydana gelen patlama ve 4 Temmuz ve 18 Ekim 1918 tarihlerinde İngiliz uçaklarının bombalaması sonucu limanın kullanılamaz hale gelmesi Fenerbahçe'de Adalar tarafındaki iskeleden Anadolu'ya malzeme sevkiyatının yapılmasını beraberinde getirmiştir. Daha sonraki yıllarda bu iskeleye halk tarafından "İhracat İskelesi" adı verilmiştir (Url-67). H. 1331 (M. 1913) tarihli bir belgede, Kınalıada'da açılan taşocağından çıkarılan malzemenin sadece Fenerbahçe Rıhtımı üzerinden sevk edileceğine dair bilgi vardır.[236]

M. 1872-1928 yılları arasında kesintili olarak hizmet veren bu hatta bağlı olan istasyon binası yazın istasyon kışın ise karakol olarak kullanılmaktaydı. 1928 senesinde tenezzüh[237] amacıyla tren seferleri düzenlenmiş ancak verimli olmadığı için kaldırılmıştır (Şekil 5.218). 1936 yılında Atatürk'ün Fenerbahçe'ye geleceğinin haber alınması üzerine ise hat tamir edilmiştir (Şekil 5.219), (Url-67).

[236] BOA.DH.İD.105/2 27.1331 Şa'ban 26 (M. 31 Temmuz 1913).
[237] Yaz aylarında piknik amaçlı gezi

Şekil 5.218 : Tren yolu hattı (Url-67).

Şekil 5.219 : Atatürk'ün Fenerbahçe ziyareti (Url-67).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise işgal kuvvetlerinin kullandığı bu yapı zarar görerek 1936 yılında yıkılmıştır. Fenerbahçe tren yolu ise 1934 yılından sonra kısa bir süreliğine cephanelik olarak kullanılan Fenerbahçe'ye malzeme taşımak için gezinti amacından çok farklı bir nedenle işletilmiştir. Rayların arasında açan çiçeklerle oldukça güzel bir görünüme sahip olan bu hat için romanlarda "Fenere giden demiryolu" tabirinin kullanıldığı bilinir (Ekdal, 1987).

Fenerbahçe'ye ulaşım ile ilgili arşiv belgelerinde yapılan araştırmalarda gerek demiryolu, gerekse deniz ulaşımı açısından bazı bilgilere ulaşılmıştır. H. 1284 (M. 1867) ve H. 1338 (M. 1920) tarihli iki belgede[238] Moda ve Kalamış seferlerinin tekrar işletilmeye başlanması ve ücret tarifeleri ile birlikte Fenerbahçe ve Haydarpaşa İskeleleri'nin tamir edilmesine yönelik konular yer almaktadır. Fenerbahçe'ye uzatılan demiryolu hattına dair ise, H. 1298 (M. 1881) ve H. 1334 (M. 1916) tarihli belgelerde[239] Haydarpaşa demiryolu hattı ile Fenerbahçe şubesinin işletilmesi için düzenlenen şartnameler ve Kızıltoprak ile Fenerbahçe arasındaki trenin yolcu dolu vagonlarına silah atılması konusu geçmektedir.

Arşiv belgelerinde, 20. yy'ın ilk yıllarında mesireye ulaşan yollara dair yapılan yol çalışmaları hakkında çok sayıda belge mevcuttur.[240]

Ekdal (1987), Fenerbahçe'ye tramvay hattının henüz yapılmadığı ve Murat ile Suhulet adlı iki otobüsün bölgeye erişimi sağladığı dönemlerde, halkın Pazar günleri vapurla İstanbul'dan Kalamış'a gelerek eğlenceli vakit geçirdiğinden bahseder. Ayrıca, Belvü Gazinosu'nun kıyıdan bakıldığında görülen çekici görünümü ve müzik dinletileri için mehtaplı gecelerde Kalamış Koyu'nun sandallarla dolduğu da bir diğer önemli detaydır (Şekil 5.220).

[238] BOA.İ.MVL.573/25718.1284 Muharrem 14 (M. 18 Mayıs 1867); BOA.BEO.643/348185 (Bahriye; İD / 3) 1338 Zilkade 03 (M. 19 Temmuz 1920); BOA.MV.219/107.1338 Şevval 13 (M. 30 Haziran 1920).
[239] BOA.ŞD.2439/35 (Dersaadet 6) 1298 Cemaziye'l-evvel 25 (M. 25 Nisan 1881); BOA.DH.EUM.3.Şb 13/21.1334 Cemaziye'l-ahir 16 (M. 20 Nisan 1916)
[240] BOA.İ.ŞE.23/49.1326 Cemaziye'l-evvel 03 (M. 3 Haziran 1908) (755 numaralı Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nin mazbatası); BOA.BEO.1755/131612 (Dahiliye) 1319 Şaban 22 (M. 4 Aralık 1901)

Şekil 5.220 : Belvü Gazinosu'nun kıyıdan görünüşü (sol üst), koyda sandallar (sağ üst) ve günümüzdeki marina hali (alt) (Url-21, üst; Arın, 2017a, alt).

Günümüzde, Kalamış Koyu'ndaki kafe ve restoran işletmeleri ile Fenerbahçe Parkı'na erişim sadece araç yolu üzerinden sağlanmaktadır. Münir Nurettin Selçuk Caddesi, Fener Kalamış Caddesi ve kıyıya paralel uzanan Marina İç Yolu vasıtasıya erişimin sağlandığı bölge özellikle haftasonları açık havada gezinti yapmak ve dinlenmek isteyenler için gezinti yeri özelliğini koruyan Kadıköy'ün seçkin yerlerinden biridir (Şekil 5.221).

Şekil 5.221 : Kalamış'tan Fenerbahçe Parkı girişindeki otoparka kadar uzanan bazı yolların mevcut durumu (Arın, 2017a).

Yerleşim Dokusu

Kalamış ve Fenerbahçe'nin yerleşim dokusu, Bizans Dönemi'nde hükümdarların ikamet yeri olarak şekillendikten sonra Osmanlı Dönemi'nde yerini büyük çoğunluğunu gayrimüslimlerin oluşturduğu bir yerleşime bırakmıştır. Mehmet Ziya Bey'in "İstanbul ve Boğaziçi" adlı kitabında, Anadolu seferinden dönen Bizans imparatorlarının Haydarpaşa Sarayı ya da Fenerbahçe Sarayı'nda (Hiera Sarayı) kaldıklarından bahsedilir (Ekdal, 1987).

Fetihten sonra Fenerbahçe Yarımadası'nın yakın çevresi ile ilgili bilgiler arasında, 17. yy'daki duruma ait Eremya Çelebi Kömürciyan'ın yarımada ve çevre hakkındaki anlatımları Koçu (1971c)'nun aktarımı ile şöyledir:

"Kadıköy'den Fenerlibağçe'ye (Fenerbahçe'ye) kadar uzanan saha, gözleri okşayan bağlarla örtülüdür. Burada köşkün önünde denizin içinde atılmış metin bir temel üzerinde yekpare bir heykel gibi yükselen kulenin tepesinde fener yanmaktadır; bağçe ve köşk yarım günlük mesafeden görülmekde olan bu fenerin adı ile yad edilir. Çınar ve servilerle dolu olan bu padişah bağçesinin karşısında deniz içine uzanmış ve her taraftan görülmekde olan güzel bir köşk vardır. Akdenizden gelen ve İstanbuldan giden bütün gemiler, garba nazır olan bu köşkten temaşa edilir […]" (s.5620).

Fetihten sonra padişahlara özel miri bir bahçe olarak deniz fenerinin haricinde bir adet kasır, havuzlar, çiçek bahçesi, bahçenin muhafızları bostancılar için bir mescid ve etrafını çevreleyen küçük bir koru ile varlığını koruyan yarımada, 19. yy'a kadar bu durumunu koruduktan sonra halka açılmıştır. Alan, 19. yy başlarında özel mülk olmaktan çıkarak Haydarpaşa Çayırı ile birlikte halkın yoğun ziyaret ettiği bir mesireye dönüşmüştür. 1850'li yıllardan sonra eski çekiciliğini kaybetmeye başlayan Fenerbahçesi'nde, semt sakinlerinin Belçikalı, Fransız, Rum, Ermeni, İngiliz, İtalyan ve Almanlarla birlikte çok kültürlü bir yapıya dönüşmeye başlaması önemli bir süreçtir. Kapütülasyonlarla yabancılara tanınan yer edinme hakkı semtte Levantenler'in ağırlık kazanması sonucunu doğurmuştur. 1880'lerde semtin oturan sayısında yaşanan azalma ancak yaz mevsiminde Levantenler'in buraya gelmesiyle canlılık kazanmaktaydı (Ekdal, 1987; Gülersoy, 1998).

1870'li yıllarda Fenerbahçe'nin yakın çevresinin dört yabancının sahipliğinde olduğu bilinmektedir. Bu kişilerin edindikleri arazilerin bir kısmı tarım alanlarının içinde yapılan köşklerden oluşmaktaydı. Diğer kalan araziler ise bağlık alanlardı. Bizans'tan beri devam eden bağcılık faaliyetleri semtte yapılaşmanın artmasıyla bu dönemlerde etkisini kaybetmiştir. Bu dönemde Justinianos'a ait bir sarnıç, bazı Bizans harabeleri ve bir su terazisine ait kalıntı dışında bir yapı görülmemiştir. Yerleşimin değişmeye başlaması ise 1895 yılından sonra hız kazanır. Toprak sahiplerinin inşa ettikleri yazlık köşklerle Avrupai bir kimliğe bürünen semt sakinleri kendi yaşam tarzlarını bu bölgeye yansıtarak hakim konuma gelmişlerdir.[241] Bu sürecin önemli yapılarından bazıları Sebastiyano Oteli, önceden Levantenler'in avcılık kulübü olarak işletilen Belvü Oteli ve Gazinosu, Ruhban okulu, rahibe mektebi, kilise ve Baron Oppenheim'in malikanesidir (Ekdal, 1987). Belvü Oteli, 19. yy sonlarından itibaren

[241] BOA.Y.PRK.ZB.21/80.1316 Rabiu'l-evvel 25 (M. 3 Ağustos 1898); BOA.Y.PRK.ZB.28/52.1319 Rabiu'l-evvel 29 (M. 16 Temmuz 1901); BOA.Y.PRK.ZB.25/78.1318 Muharrem 14 (M. 14 Mayıs 1900); BOA.DH.EUM.ECB. 30/54.1338 Şevval 14 (M. 1 Temmuz 1920) Yunan tebasından birinin taşındığı; BOA.DH.SN.THR.4/51.1328 Rabiu'l-ahir 15 (M. 26 Nisan 1910).

üst düzey yöneticilerin ziyareti, okulların düzenlediği etkinlikler ile bilinir hale gelmiştir. M. 1898 tarihli bir belgede Dersaadet Fransa sefiri, Osmanlı Bankası müdür yardımcısı ve Düyun-u Umumiye müdürünün eşleriyle Belvü Oteli'nde yemek yedikleri; 1902 tarihli bir belgede, Kuzguncuk İlyanis Kız Mektebi'nin düzenlediği balo ve 1907 tarihli bir belgede ise Kuzguncuk Musevi Mektebi'ne yardım amacıyla düzenlenen baloya dair[242] bilgi mevcuttur.

19. yy özelinde, Tanzimat'ın kent genelinde yarattığı Batılılaşma etkisinin Fenerbahçe ve Kalamış civarına, zengin gayrimüslim nüfusun genellikle yaz mevsiminde sayfiye yeri olarak ikamet ettiği bahçeli köşkler ile çevrili bir yerleşim alanı şeklinde yansıdığı yorumu getirilebilir. Arşiv belgelerinde Fenerbahçe'de oturan kişilerin etnik yapısına dair detaylı bilgilere ulaşılabilmektedir. M. 1880 yılına ait bir belgede[243], burada oturan Pol Pedemonte adlı kişinin hane ve sayfiyesini satmaktan vazgeçtiği; M. 1920 tarihli bir belgede[244] ise, İngiliz Anton Saliya veled-i Coni'nin annesinin vefatına dair bilgiler vardır. Ayrıca, semtin gayrimüslim yapısına dair H. 1308 (M. 1891) tarihli bir belge[245] Kalamış'ta bulunan Ayayani Kilisesi'nde düzenlenen bir panayır etkinliğine dair olup, yabancıların inanışları doğrultusunda çeşitli sosyal etkinlikler düzenledikleri hakkında bilgi vermektedir.

İkamet konusu dışında, bazı dönemlerde Fenerbahçe ve civarına ait arsaların belirli şahıslara satışına dair bilgiler de mevcuttur. H. 1339 (M. 1920) tarihli iki belgede[246] Fenerbahçe Lazburnu mevkisinde Hazine-i Maliye'ye ait bir arsanın keşfinin yapılarak Mösyö Vital'e satışı ile ilgili kayıtlar vardır.

Fenerbahçe ve Kalamış'ın ikamet yeri kimliği açısından muhacirlere de evsahipliği yaptığı arşiv belgelerinde ortaya çıkan diğer bir konudur. M. 1878 tarihli bir belgede muhacirler arasında yer alan Prusyalı avukat Mösyö Emile Möller'den bahsedilirken,

---

[242] BOA.Y.PRK.ZB.21/106.1316 Rabiu'l-ahir 17 (M. 4 Eylül 1898); BOA.MF.MKT.632/5.1320 Safer 28 (M. 6 Haziran 1902); BOA.ZB.81/80 1323 Temmuz 07 (M. 20 Temmuz 1907); BOA.ZB.340/37 1324 Temmuz 19 (M. 1 Ağustos 1908); BOA. ZB.340/112.1325 Temmuz 20 (M. 2 Ağustos 1920).
[243] BOA.HR.TO.558/53.1880 08 28 (M. 28 Ağustos 1880).
[244] BOA.DH.EUM.ECB.30/44. 1338 Ramazan 29 (M. 16 Haziran 1920).
[245] BOA.Y.PRK.ZB.8/78.1308 Zilkade 26 (M. 3 Temmuz 1891).
[246] BOA.MV.220/269.1339 Rabiu'l-ahir 05 (M. 17 Aralık 1920); BOA.MV.220/276.1339 Rabiu'l-ahir 08 (M. 20 Aralık 1920).

H. 1327 (M. 1911) tarihli bir belgede Kalamış'ta oturan Fransız Mösyö Martin'in evine yapılan hırsızlık olayı konu alınmıştır.[247]

Mesire alanına dair arşiv belgeleri arasında, 20. yy başlarında alanın kiraya verilmesi ile ilgili bilgilere ulaşılmıştır. H. 1328 (M. 1910) tarihli bir belgede[248] mesirenin düzenlenip imar edilerek kiraya verilmesinin hükümet tarafından ele alınması; M. 1912 tarihli bir belgede[249] ise alanın Celal Esad Bey ve ortağına kiraya verilmesi konusu geçmektedir. Ayrıca, Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Fenerbahçe ve Erenköy civarındaki bazı arazilerin İtilaf kuvetlerine teslimi konusunda bilgiler mevcuttur.[250]

Yeşil Alan Niteliği

Yerleşim tarihi çokuluslu bir kimliğe dayanan Fenerbahçe-Kalamış semtlerinin yeşil alan dokusu, Bizans'tan itibaren Kadıköy genelinde hakim olan geniş bağlık alanlardan oluşmuştur. Yarımada'nın, Bizans Dönemi'nde İmparator Jüstinyen'in yazlık sarayları ve hamamların bulunduğu bir sayfiye yerinden Osmanlı Dönemi'nde hasbahçeye dönüşümü ve bu dönemde farklı bahçe düzenlemesiyle yarattığı farklılık dikkat çekicidir.

Fenerbahçe'nin yeşil alan durumuna dair literatürde yer alan en eski tarihli bilginin Cornelius Loos'un çizimleri olduğu tahmin edilir. M. 1710-1711 tarihlerinde kenti ziyaret eden Cornelius Loos'un yapmış olduğu iki resimde çevresi parmaklıklar ve sık ağaçlarla çevrili iki sıra Servili bir yolun ulaştığı bahçe köşkü ile hasbahçenin daha genel bir görüntüsü resmedilmiştir (Şekil 5.222). M. 1710 tarihli çizimde, Şadırvan Köşkü ve köşkün iki yanında yükselen Servi ağaçları görülür. Osmanlı bahçe anlayışının doğallığına karşın, Fenerbahçe'deki Servi ağaçlarının belirli bir düzen içinde olması dikkat çekicidir. Loos'un ikinci resminde ise bir fener görülmektedir (Şekil 5.223), (Ekdal, 1987).

[247] BOA.HR.SYS.1956/48 (M. 1 Aralık 1878); BOA.DH.MUİ.11/240.1327 Nisan 15 (M. 28 Nisan 1911).
[248] BOA.İ.ML.95/87.1328 Cemaziye'l-evvel 12 (M. 22 Mayıs 1910).
[249] BOA.BEO.4017/301270 (M. 19 Mart 1912).
[250] BOA.BEO.4558/341806 (Dahiliye; SYS/34-54-6) 1337 Cemaziye'l-evvel 29 (M. 2 Mart 1919).

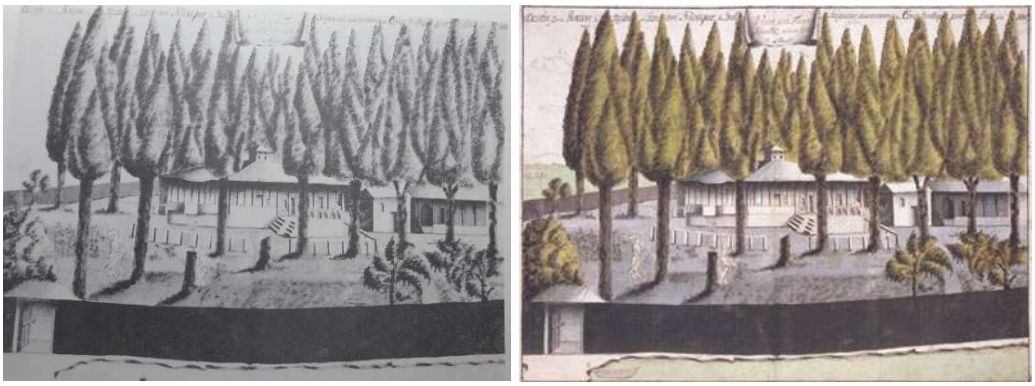

Şekil 5.222 : 1710 yılında Loos tarafından çizilen Şadırvan Köşkü (Ekdal, 1987, s.52, sol; Url-68, sağ).

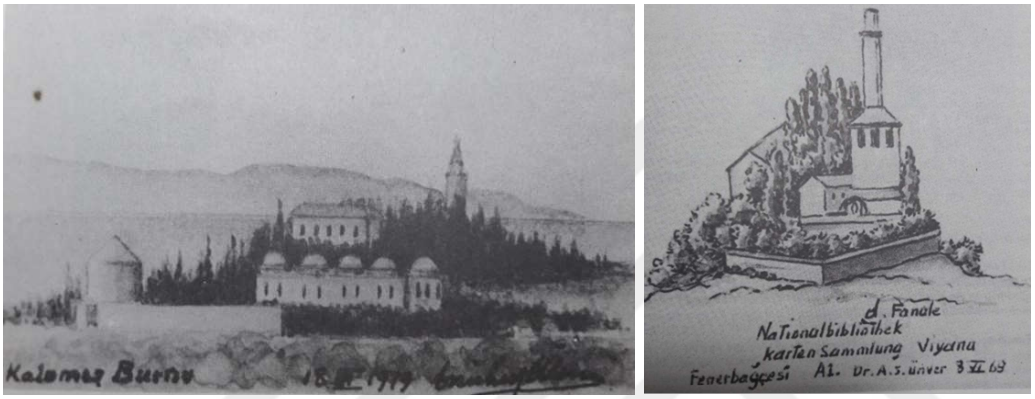

Şekil 5.223 : Viyana National Bibliotech binasındaki Fenerbahçe resminin Ord.Prof. Süheyl Ünver tarafından aslına uygun çizilmiş halidir (Ekdal, 1987, s.54, 55).

Fenerbahçe'nin mesire kimliği ile ilgili olarak, literatürde II. Mahmud'un gezmeyi sevdiği yerlerden biri olarak bilindiği geçmektedir. Koçu (1971c), alanın en parlak devrini II. Abdülhamid Dönemi'nde yaşadığını belirtir. Özellikle tatil günlerinde halkın yoğun olarak geldiği bu alanda araba turlarının yapılarak çayırlar üzerinde insanların vakit geçirdikleri ve deniz hamamlarının yoğun kullanımının bu dönemde başladığını vurgular. Mesire eğlencelerinin sürdüğü gün sonunda ise Üsküdar Muhafızı Kürt Ali Şamil Paşa'nın atı ile alana gelerek zaptiyelerini uyardığı ve alanı boşalttırdığından bahsetmektedir. Ayrıca, Yarımada ve gerisindeki sahanın mesire alanı özelliğinin M. 1838 yılında Osmanlı ordusunun talim sahası haline dönüştüğü ve siyasi olaylar nedeniyle bir askeri alan kimliği kazandığı da önemli bilgiler arasındadır. 19. yy sonlarında alanın kazandığı talim sahası özelliği belgelerde de tespit edilmiştir.[251] Bu dönemde alandaki mevcut köşk ve kasırlar terkedilmiş, zarar görmüş

[251] BOA.İ.DH.113/5723.1261 Zilhicce 05 (M. 5 Aralık 1845) Fenerbahçe sahrasında icrası kararlaştırılmış olan talim.

ya da yabancı askerlerin kullanımına açılmıştır. Fakat, Yarımada üzerindeki park ve ağaçların mesire kimliğini devam ettirdiği görülmüştür (Sevengil, 1985; Ekdal, 1987).

20. yy'a gelindiğinde, bu dönemin ilk yıllarında alanın askeri faaliyetler için kullanılan önemli bir yere dönüştüğü görülür. H. 1331 (M. 1913) tarihli bazı belgelerde burada yapılacak bir torpido istasyonunun inşaası ve dalyan hakkında ayrılacak arazi miktarı ile bazı yabancıların bu konuda verdikleri arzuhallerden bahsedilmektedir.[252]

1338 Rabiu'l-evvel 2 (M. 25 Kasım 1919) tarihli bir belgenin içeriğinde İngilizler'in işgal etmiş olduğu Fuad Paşa'nın köşkünde inşaatlar yaptıklarından; 1340 Cemaziye'l-ahir 22 (M. 20 Şubat 1922) tarihli belgede Fuad Paşa'ya ait arazide kurulu olan İngiliz çadırlarında çıkan yangından ve M. 17 Temmuz 1923 tarihli bir belgede ise, Galata'da ikamet eden Ekrem Bey adlı kişinin Fenerbahçe'de İngilizler'in işgali altında bulunan evinde meydana gelen hasarın tazminini istediğinden bahsedilmektedir.[253]

Anadolu'daki vezirlerin terfi ettirilmeleri ya da Osmanlı yönetim sisteminin gereği bir paşanın vücudunun kaldırılması[254] sözkonusu olduğunda burada ifna (yok etme) edildiğine dair çok sayıda belge mevcuttur. Selahi Efendi Ruznâmesi'nde, Lale Devri'nden sonraki hükümdarlardan I. Mustafa'nın M. 1735 yılı Haziran ayında büyük havuzun yanında kurulan bir çadırda eğlendiğinden bahsedilmektedir. Bu bilgi doğrultusunda, buradaki yapıların Patrona Halil İsyanı sırasında tahrip edildikleri sonucu çıkarılabilir. Yine mevcut arşiv bilgilerinden, Sultan I. Mahmud'un Sır Katibi Selahi Efendi'ye tutturduğu notlardan 25 Muharrem 1148 (M. 17 Haziran 1735) tarihinde sultanın Fenerbahçesi'ni ziyaret ettiği öğrenilmektedir. Ekdal (1987)'ın aktarımı ile bu günlük yazı şu şekildedir:

> Sandal ile Fenerbahçesi'ne gidildi. Büyük havuzun kenarına kurulan çadırda bir miktar gölgelendiler. Sonra deryâ tarafındaki tentenin altına gittiler. Denize para atarak, nedimlerin, dilsizlerin, cücelerin ve çavuşların para kapışmak için esvapları ile denize atlamalarını seyrettiler. Deniz içindeki bir kaya üzerine testi koyup, tüfenkendaz kullarına nişan attırdılar. Muvaffak olanlara ihsanda bulundular. Abdest tazeleyip, ikindi namazını kıldılar. Hazırlanan

[252] BOA.BEO 4153/311409 (Bahriye; İD/4-11) 1331 Rebiülahir 04 (M. 13 Mart 1913); BOA.BEO 4161/312027 (Dahiliye; İD/4-11) 1331 Rabiu'l-ahir 29 (M. 7 Nisan 1913); BOA.BEO 4185/313853 (Hazine-i Hassa; İD/4-11) 1331 Receb 17 (M. 22 Haziran 1913); BOA.BEO 4215/316063 (Dahiliye; İD/4-11) 1331 Şevval 19 (M. 11 Eylül 1913); BOA.BEO 4194 314527 (Ticaret ve Ziraat; İD/4-11) 1331 Şa'ban 07 (12 Temmuz 1913).
[253] BOA.DH.EUM.SSM. 39/41 1338 Rabiu'l-evvel 02 (25 Kasım 1919); BOA.DH.EUM.AYŞ.59/47 1340 Cemaziye'l-ahir 22 (20 Şubat 1922); BOA.HR.İM.78/64.17 Temmuz 1923.
[254] İdam etmek.

> muhtasar[255] yemeği havuz başındaki çadırda taht üzerinde yediler. Sonra, karadan Has odalı kulları ile muhtasarca yemişci başı kullarının bağına gittiler. Kahve içip, dinlendikten sonra İbrahim Ağa çayırının yanından Hrem İskelesine inerek filikaya bindiler. Yolda yedek kancabaş sandalı Topkapı açığında demirli olan bir kereste gemisinin üstüne düştü. Kancabaşın başı geminin palamar demirine girip, akıntı kuvvetinden uzaklaştırmak mümkün olamadı. Sandalın üst tarafından bir kısım parçalandı. Fakat Padişahın filikası Hızır gibi yetişip, içindekileri kurtardı. Ben de onların arasındaydım. (s.48)

18. yy'ın ortalarına kadar saray ve çevresinin dinlenme ve eğlenme ihtiyacını karşıladığı, yabancı konukların ağırlandığı ve yönetici kesiminden bazı kişilerin cezalandırıldığı bir yer olarak yoğun bir kullanımın görüldüğü Fenerbahçe'nin bu dönemden sonra daha çok askeri amaçlara hizmet ettiği görülür. Literatür bilgileri 1759 yılında buraya dikilen hedeflere top atışı yapıldığını işaret eder. Aynı zamanda 23 Aralık 1806'da başlayan Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte savaşa hazırlık yeri olarak kullanılan bölge bu dönemlerde halka açık bir mesire alanına dönüşmeye başlasa da artık bir askeri alan karakteri de kazanmıştır. İlerleyen dönemde I. Dünya Savaşı esnasında Almanlar'ın bölgeye siper kazdıklarına dair bilgi mevcuttur. Askeri alan kimliğinin getirdiği bir diğer sonuç ta Fenerbahçe ve yakın çevresindeki kasır ve köşklerin savaş dönemlerinde kullanım dışı kalarak terkedilmeleridir (Ekdal, 1987).

19. yy'ın başlarında hanedanın terketmeye başladığı Yarımada, 19. yy'ın ilk yarısında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklandığı dönemde orduların bu alan ve çevresini hazırlık ve talim yeri olarak kullandığı bir yere dönüşmüştür. Hadikat'ul Cevami'de Sultan I. Mahmud Dönemi'ne kadar mamur olduktan sonra ilgi çekiciliğini kaybetmeye başladığından bahsedilen Fenerbahçe'nin (Ekdal, 1987; Gülersoy, 1998) mesire kimliğine dair doğrudan elde edilen veriler arasında, arşiv belgelerinde "gezinti yapılan" ve "mesire" adı ile belirtilen alan hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. H. 1318 (M. 1900) tarihli bir belgede[256], Hıdrellez günü olması nedeniyle Haydarpaşa ve Fener civarlarında gezinti yapan halkın güvenli bir şekilde evlerine döndükleri belirtilir. Bu belge ile özel günlerde halkın Fenerbahçe ve civarında vakit geçirdiği anlaşılmaktadır. Yine, H. 1319 (M. 1901) tarihli iki farklı belgede[257], Fenerbahçe ve Çiftehavuz mesirelerinde toplanan insanların bir olaya meydan vermeden dağıldığı ve hükümetin

[255] Kısa, özet
[256] BOA.Y.PRK.AZJ 40/39 1318 Muharrem 06 (M. 6 Mayıs 1900).
[257] BOA.Y.PRK.ASK.174/20.1319 Cemaziye'l-evvel 24 (M. 8 Eylül 1901); BOA.Y.PRK.ZB.27/82 1319 Safer 27 (M. 15 Haziran 1901).

farklı yönetim kademelerinden kişilerin Fenerbahçe mesiresine gittiklerine dair bilgiler vardır.

Ayrıca, farklı yerlerdeki okulların mesireye geziler düzenlediği de bilinmektedir[258]. 9 Temmuz 1907 tarihli bir belgede[259] Beykoz'daki Rum Zükur ve İnas İbtidaisi öğrencilerinin piknik için mesireye gidişlerine izin verilmesi; H. 1334 (M. 1916) tarihli bir belgede ise[260], Bezm-i Alem Valide Sultan, Çamlıca, Erenköy ve Selçuk Hatun Sultani okullarının öğrencilerinin çiçek bayramı için Fenerbahçe'ye gidecek olmasından dolayı güvenliğin sağlanmasına yönelik bir polisin görevlendirilmesine değinilmektedir. Fenerbahçe'nin "mesire" olarak tanımlandığı H. 1327 (M. 1909) tarihli diğer bir belgede[261] ise, Kadıköy'de Şehzade Burhaneddin Efendi tarafından talep edilen bir arsanın Fenerbahçe mesiresi ile arasında büyük bir mesafe olduğu ve arsanın mesireyle bir bağlantısı bulunmadığı konusu geçer.

Fenerbahçe'ye yapılan gezintilerle ilgili gayrimüslimlerin faaliyetleri hakkında da önemli belgeler vardır. H. 1306 (M. 1889)[262] ve H. 1306 (M. 1889)[263] tarihli iki belgede bir İtalyan grubun yemek ve gezinti amacıyla mesirede gezebileceklerinin izni ve grubun kontrol altında tutulması konu alınırken; H. 1308 (M. 1891) tarihli bir belgede Almanya ve İngiltere sefirlerinin eşlerinin Fenerbahçe'de piknik yaptıkları; H. 1316 (M. 1898) tarihli belgede ise Fransa Dersaadet sefirinin eşiyle Fenerbahçe'ye gidip döndüğüne dair kayda alınmış bir belge bulunmaktadır.[264]

Mesiredeki güvenliğin sağlanmasına dair belgeler de bulunmaktadır. H. 1317 (M. 1899) tarihli bir belgede[265], Müslüman kadınların giyimleri ve mesireye gidiş-gelişlerinde tespit edilen uygunsuzlukların Zabtiyye Nezareti'ne bildirilmesi konu edilmektedir. Aynı zamanda, Hızır Günü gibi özel günlerde mesireye yapılan ziyaretlerin güvenliği için polis ve zabıtaların görevlendirilmesi güvenliğe verilen önemin bir işareti olarak yorumlanabilir.[266]

---

[258] BOA.Y.A.HUS.274/63.1310 Zilkade 07 (M. 23 Mayıs 1893).
[259] BOA.MF.MKT.1005/75.1325 Cemaziyelevvel 28 (M. 9 Temmuz 1907).
[260] BOA.MF.MKT.1216/38.1334 Receb 26 (M. 29 Mayıs 1916).
[261] BOA.BEO.3639/272885. (Hazine-i Hassa; 271763) 1327 Ramazan 06 (M. 21 Eylül 1909).
[262] BOA.İ..DH.1141/89031.1306 Şevval 03 (M. 2 Haziran 1889).
[263] BOA.İ..DH.1141/89068.1306 Şevval 02 (M. 1 Haziran 1889).
[264] BOA.Y.PRK.ZB.8/31.1308 Şevval 10 (M. 19 Mayıs 1891); BOA.Y.PRK.ASK.143/70.1316 Rebiu'l-ahir 18 (M. 5 Eylül 1898).
[265] BOA.İ.ZB.2/15.1317 Rabiu'l-evvel 18 (M. 27 Temmuz 1899).
[266] BOA.ZB.392/46.1322 Ramazan 22 (M.30 Kasım 1904); BOA.ZB.395/22.1325 Nisan 21 (M. 4 Mayıs 1909)

Cuma ve Pazar günleri Haydarpaşa'dan hareket eden kalabalık trenlerin ulaştığı önemli bir gezinti yeri olarak önem kazanan Fenerbahçe, İstanbul ve Kadıköy halkının yoğun şekilde gittiği, araba sefaları ve yemekli toplanmaları ile meşhur bir yer haline gelmiştir (Akyavaş, 2000).

Bu konuda Servet-i Fünun dergisinin sahibi Ahmed İhsan Tokgöz tarafından yapılan bir anlatım Koçu (1971c)'nun aktarımıyla açıklayıcı olabilir:

> "[…] Haydarpaşa Garı'ndan Fenerbağçe'ye hareket etmek üzere olan tirenin (trenin) kalabalığı tasavvurun dışında. Tamamen dolmuş vagonlara birkaç vagon daha ilave ettiler; yarım saat sonra bir tiren (tren) daha hareket edecekdi (edecekti). Gar ve rıhtım üstü yaz renkli esvablarını giymiş halk ile doluydu." Tokgöz'ün anlatımının devamında çevredeki bitki örtüsü hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir. "Oh! Ne letafet; tiren (tren) yolu boyunun iki yanı papatyalarla donanmış. Fener Bağçesi'ne (Fenerbahçesi'ne) doğru hafif bir meyil ile ağır ağır inen tiren (tren) ve keskin düdüklerini etrafa aksettiren tirenin (trenin) her tarafından sarkmış başlar […] Bizden evvel gelmiş civar semtler halkı yarımadanın heybetli ağaçları altında, zümrüd (zümrüt) gibi çimenlere çocuk sevinci ile yayılmış […]" (s.5621).

Halkın Yarımada'ya yaya olarak ya da çeşitli arabalarla gelerek adayı dolaşan bir araba yolunun yapıldığı ve buna "tur" denildiği de bilinmektedir. Mesireye artan talep sonucunda yarımadaya ulaşan ek demiryolu hattı çalışması, mesire alanının gördüğü rağbeti doğrudan kanıtlayan somut bir gelişme olarak yorumlanmaktadır (Şekil 5.224).

Şekil 5.224 : Demiryolu hattı (Koçu, 1971c, s. 5620, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yine, bu bölgenin mesire alanı kullanımının yoğunluğunu ifade eden bir anlatıma, dönemin yazarlarından Ahmed Rasim'in Malumat Gazetesi'ne yazmış olduğu şehir mektuplarında rastlanmaktadır. Rasim, mesirenin kullanımında şu ifadelere yer verir:

> Fenerbahçe Mesiresi'nde fakir ve orta tabaka halk tekerleklerin ve arabalara koşulmuş hayvanların ayaklarının kaldırdığı kesif bir toz bulutu altında çimenlere serilir, hoşça bir gün geçirmeğe (geçirmeye) çalışırdı. Arabalar, Fenerbahçe turunu, durmadan fıldır fıldır dönerlerdi; kibar takımı birinci turdan sonra dönüp giderdi. Bu araba selinde İstanbul'un her çeşit arabası görülürdü: "Çek çek" lerden tutun da paraşol, bağ arabası, payton, brik, kupa, landon, tek atlı, çift atlı.. Kadınlardan çarşaflılara yaşmaklılar ekseriyetle arabalarda, yeldirmeliler paraşollarda ve bağ arabalarında bulunurlardı. İkinci kısım halk da ekseriyeti teşkil ederdi. Dolma, helva tabaklarını, yenecek yemiş ve saireyi hamil olan sepetler arabada en geride bulunuyordu. Onun yanında mama dadı, onun yanında beyaz dadı, onun yanında efendi ağa, bey, küçük bey, küçük hanım, ondan sonra çatık çehreli büyük valide ile küçük anne yer alırdı (s. 65).

Fenerbahçe ve Kalamış'ın eskiden sahip olduğu yeşil doku hakkında özellikle Kalamış'ta sahil boyunca uzanan bostanlık alanların olduğu bilinmektedir. Zamanla bostanlık alanlara imara açılarak yapılaşma altında kalmış ve günümüzdeki görünümlerine kavuşmuştur. Bu değişime örnek olarak arşiv belgelerinde yer alan belgelerde Kalamış'taki "Kartallı Bostan" adlı bölgenin mahalleye dönüştürülmesi ve bu süreç içinde bir bölümünde okul inşasına dair Şehremaneti'nden harita istenildiğine dair bilgiler mevcuttur.[267]

Fenerbahçe Mesiresi'ne dair belgelerde dikkat çeken bir konu tespit edilmiştir. M. 1909 tarihli bir belgede mesirenin ihale edilmesi konusunda bahriye zabiti Hasan İhsan Bey'in isteğine dair bilgi bulunmaktadır.[268]

Fenerbahçe'nin tarihte sahip olduğu önemli özelliklerinden biri de İzmit'e kadar olan arazinin tamamının üzüm bağları ile kaplı olmasıdır. Sarayın dışında her sene 30 gün süren ve "*Trygeton*" adı verilen bağbozumu bayramının yapıldığı ve bölgede en lezzetli çavuş üzümlerinin yetiştiği bilinmektedir. 1870'li yıllarda Kalamış Koyu boyunca papatyalar, katır tırnakları, gelincikler, hindibağ çiçekleri ve yabani otlar bütünlük içindeki bitki örtüsünü oluşturmuştur. Semtin geniş tarlalarında açan Gelincikler, Papatyalar, Katırtırnakları, bahçelerdeki Çam, Kestane ve meyve ağaçları,

---

[267] BOA.MF.MKT.824/26.1322 Zilkade 06 (M. 12 Ocak 1905); BOA.MF.MKT.916/29.1324 Muharrem 14 (M. 10 Mart 1906).
[268] BOA.ML.EEM.734/33.1324 Şubat 25 (M. 10 Mart 1909).

sahil kıyısına yakın yerlerdeki Akasya, Servi, Okaliptüs ağaçları ile Ardıç ve Taflanların varlığı 1850'li yıllardan sonra bölgenin halen doğal dokusunu bir ölçüde koruyabildiğini işaret eder (Ekdal, 1987).

Mesirenin bitki örtüsü hakkında, çeşitli tarihi fotoğraflarda ağaçlık dokunun yarattığı etki belirgin olarak gözlemlenebilmektedir (Şekil 5. 225).

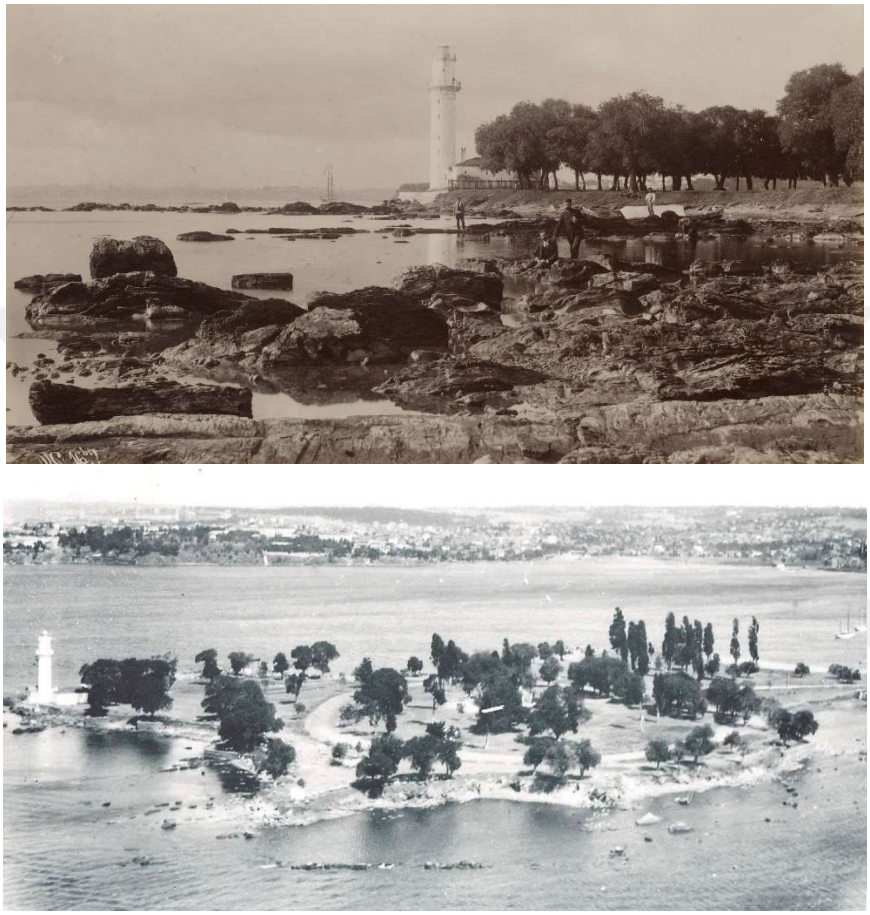

Şekil 5.225 : Fenerbahçe'nin 19. yy (üst) ve 1900'lü yıllara ait (alt) bitki örtüsünden görünümler (Sébah & Joaillier, üst; Url-28, alt).

Koçu (1971c)'nun anlatımlarından Fenerbahçe Yarımadası'nın 1900'lü yılların ortalarında halen meşhur bir mesire alanı olduğu anlaşılmaktadır. O dönemlerde bölgenin bitki örtüsü açısından mazı ağaçları ve halkın gölgesinden yararlandığı çitlenbik ağaçlarına sahip olduğu bilinmektedir. Mesirenin ayrıca, Yarımada'nın hemen güneyinde yer alan Fenerbahçe Plajı ve plajın yakınındaki kayalık alandan deniz giren insanlarla daha canlı hale geldiği yorumu getirilebilir. Bu canlılığın ocakları, tezgahları dört tekerlekli arabalara oturtulmuş kır kahvecileri, seyyar köftecileri ve plajın yanındaki sandal iskelesinde mesireye gelenlerin denizde dolaşmaları için bekleyen birkaç kiralık sandal ile pekiştiği söylenebilir. Parkın giriş

kısmına yakın bir bölgede ise, 1950 sonrasında TCDD Fenerbahçe Kampı'nın yanında deniz hamamlarının bulunduğu (Şekil 5.226) sonrasında buraya 1980'lerin ortalarına kadar işletilen bir plajın geldiği bilinmektedir. Kampın plajından semtin yerli halkının da yararlanabildiği bilinmektedir. Daha sonra plajın yerini 2004 yılında yıkılan bir alışveriş merkezi almış, sonra ise yerine günümüzde geniş bahçesi ile bütünleşik bir kafe-restoran yapısı gelmiştir (Url-67).

Şekil 5.226 : Parkın yanındaki deniz hamamları ve günümüz durumu (Url-67, üst; Arın, 2017a, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Parkın giriş kısmı yakınındaki kafe-restoran ve park girişinin günümüz durumu ise Şekil 5.227'de görülmektedir. Parkın yeşil alan olarak ziyaretçilerine sağladığı birçok estetik görüntü ise halen korunarak bilinçli bir bakım süreci ile devam ettirilmektedir (Şekil 5.228).

Şekil 5.227 : Parkın yanındaki kafe-restoran (sol) ve parkın girişi (sağ) (Arın, 2017a).

Şekil 5.228 : Parkın farklı noktalarından manzaralar (Arın, 2017a).

Mimari Eserler

Fenerbahçe'nin tarihinde öne çıkan ve mesireye adını vererek günümüzde varlığını koruyan en belirgin mimari eserin fener yapısı olduğu söylenebilir. 16. yy'da Kanuni Dönemi'nde yeniden inşa edilen fener, yüzyıllar boyunca Yarımada'nın bir nevi sembolü olmuştur. H. 969 (M. 1561) ve H. 971 (M. 1564) tarihli iki belgede[269] fenerin inşası ve her ay fener için kullanılan zeytinyağı miktarına dair konular yer almaktadır. Mesire kimliği kazanmadan önce Bizans Dönemi'nden başlamak üzere hükümdarların tercih ettiği alanda günümüze sadece fener ve park içinde bir hamam yapısı kalabilmiştir.

M. 1700'lerin başına ait olan ve İşveçli bir mühendis subayı olan Cornelius Loos'un Stockholm Milli Müzesi'ndeki desenlerinde ise, Yarımada'da biri şehir yönünde, diğeri ise Yarımada'nın ortasında iki adet köşk, iki havuz birkaç kubbeli hamam, bekçi, muhafızlar ve bahçıvanlara ait kışla odaları ile mescitleri ve çevre duvarının olduğu anlaşılır. Köşklerden ortada yer alan Şadırvan Köşkü İstanbul tarafına bakan ise Derya Köşkü'dür (Şekil 5. 229), (Ekdal, 1987). Eldem (1974)'in bu köşke dair plan çizimi ise Şekil 5.230'da görülmektedir.

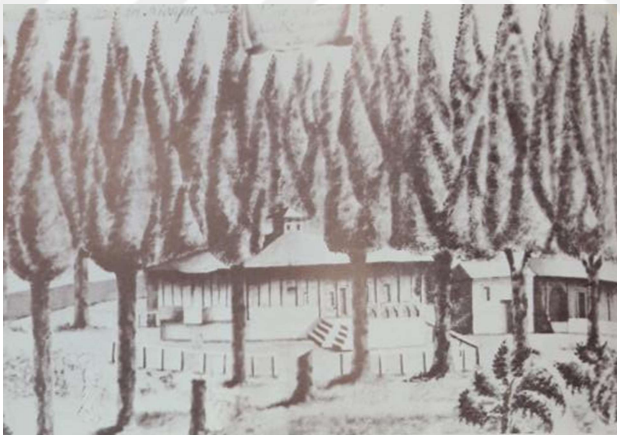

Şekil 5.229 : Loos'un çiziminde Şadırvan Köşkü (Gülersoy, 1998, s.20).

[269] BOA.TS.MA.e 745/65 (TSMA No: 5476/1) 969 Receb 20 (M. 30 Eylül 1561); BOA.TS.MA.d 9753/0001.971 Zilhicce 29 (M. 8 Ağustos 1564).

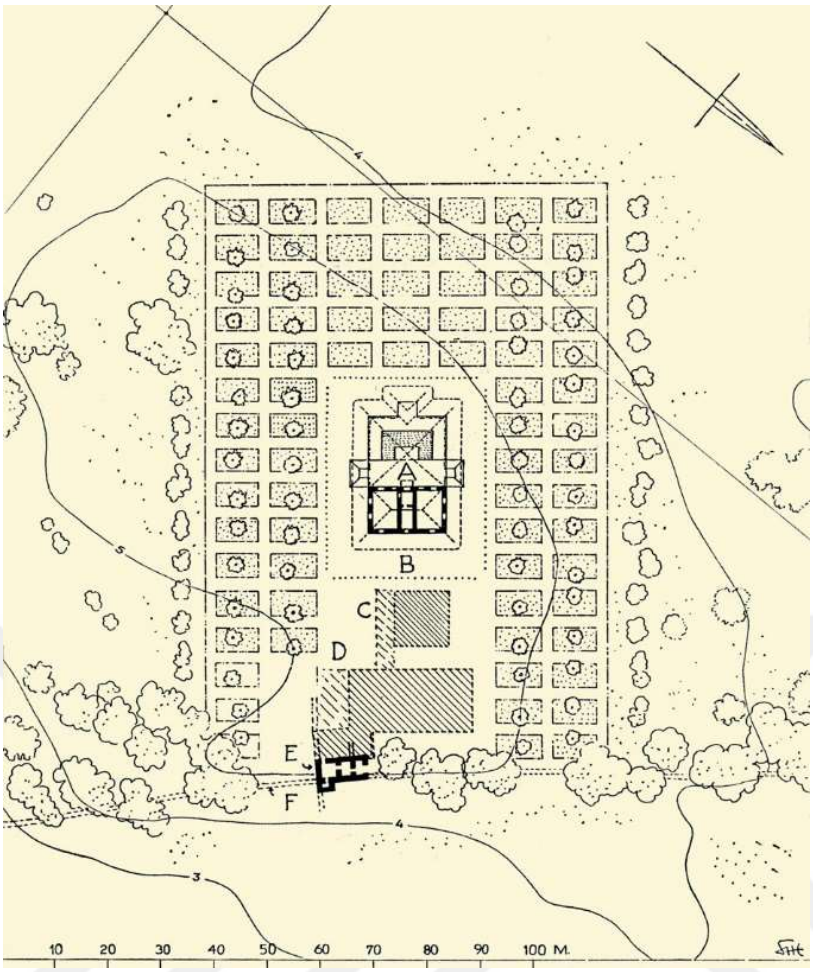

Şekil 5.230 : Şadırvan Köşkü (Eldem, 1974, s. 85).

Fener Kulesi, Kanuni Dönemi'nde Mimar Sinan tarafından yeniden yapılmıştır. Yabancı yazarların eserlerinde "*Feneraki*" olarak bahsettikleri bu yerin Fenerbahçesi adını alması kule yeniden yapıldıktan sonra 16. yy'da gerçekleşmiştir. M. 1837-38 yıllarında her gece ışık vermeye başlayan fenerin bulunduğu yarımada hakkında 18. yy'da Lale Devri'nde şair Nedim'in şiirlerinden burada Damat İbrahim Paşa tarafından bir havuz yaptırıldığı öğrenilir. Yarımada'ya dair 17. ve 18. yy'a ait dönem kroniklerinde ise Fenerbahçesi'nden sıkça bahsedilir. Yarımada'daki köşklerin 18. yy sonlarında varlığını yitirdiği bilinmektedir (Ekdal, 1987). Fener ve çevresine dair 19. yy dönemine ait Préault tarafından yapılan bir gravür Şekil 5.231'de yer almaktadır.

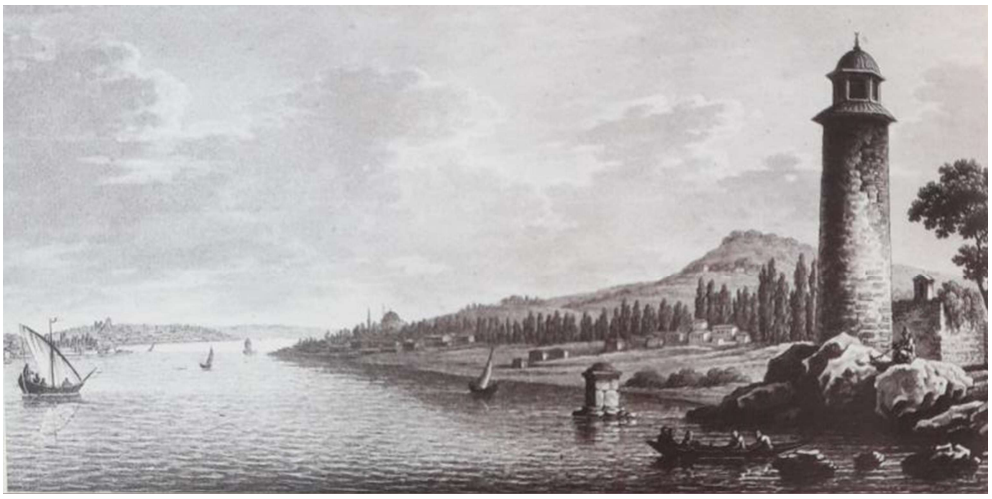

Şekil 5.231 : Fransız Askeri Ataşesi Pertusier'in albümünde Préault imzalı gravür (Gülersoy, 1998, s. 22).

Ekdal (1987)'ın Fenerbahçe hakkındaki detaylı anlatımlarında, mesire girişindeki iki ulu çınarın altında 1923 yılında biri harap olmuş Osmanlı Dönemi'ne ait iki adet havuz, Devlet Demir Yolları lojmanlarının başlangıcındaki bir adet namazgah ve çeşme yapısı geçmektedir. Kendisi, Osmanlı yaşantısının namazgah ve çeşmeden bağımsız olarak sadece Yarımada ortasındaki Şadırvan Köşkü ve Derya Köşkü'nde geçtiğini vurgular. Ayrıca, çeşmenin arkasında bir su terazisi ve yanında rüsumat kulübelerinden bahsedilir. Çınarın altındaki havuz ve çevresinin, yazın çalışan "Mimoza" adlı bir kır gazinosunun yeri olduğu ve buranın genişletilmesi sürecinde havuz ve gazinonun yok olduğu bilinmektedir. M. 1861'de burayı ziyaret edenlerden biri olan M. Felix Bourquelot, havuzlar, çeşme ve 1923 yılından sonra Mimoza Gazinosu adını alan ve Yahudilerin halkı eğlendirerek müzikli eğlence yaptığı kahvehaneden bahsetmiştir. H. 1304 (M. 1887) tarihli bir arşiv belgesinde, devlet arazisi olduğu belirtilen Fenerbahçe'deki bir kahve dükkanının harap durumda olması nedeniyle yeniden inşa edilmesine yönelik bir karar tespit edilmiştir.[270]

Fenerbahçe ve civarındaki yapılaşma konusunda ise H. 1325 (M. 1907) tarihli bir belgede otel, gazino ve benzeri tesislerin inşasına dair bilgi bulunmaktadır.[271]

[270] BOA.HH.İ 66/1.1304 Receb 24 (M. 18 Nisan 1887) Emlak-ı mahsusa-i padişahiden olan Fenerbahçe'deki kahve dükkanının harab durumda bulunmasından dolayı yıkılarak yeniden inşası ve masrafın Emlak-ı Hümayun hasılatından tesviyesi.
[271] BOA.Y.MTV.298/159.1325 Rabiu'l-ahir 27 (M. 30 Mayıs 1907).

Yarımada yakınlarında Kalamış civarındaki dalyanlar da bir diğer önemli mimari öğedir (Şekil 5.232). Fenerbahçe sahillerinde dalyanları ile balıkçılık mesleğinde hakim olan bir Rum ailenin günümüzde askeri lojmanların bulunduğu yerdeki iskelede (İhracat İskelesi) yabancı gemilere balık satarak iyi gelirler elde ettikleri bilinmekteydi. Sonraki dönemlerde dalyanlar sırasıyla askeri depo, cephanelik ve askeri lojman ve tesislere dönüşmüştür (Ekdal, 1987).

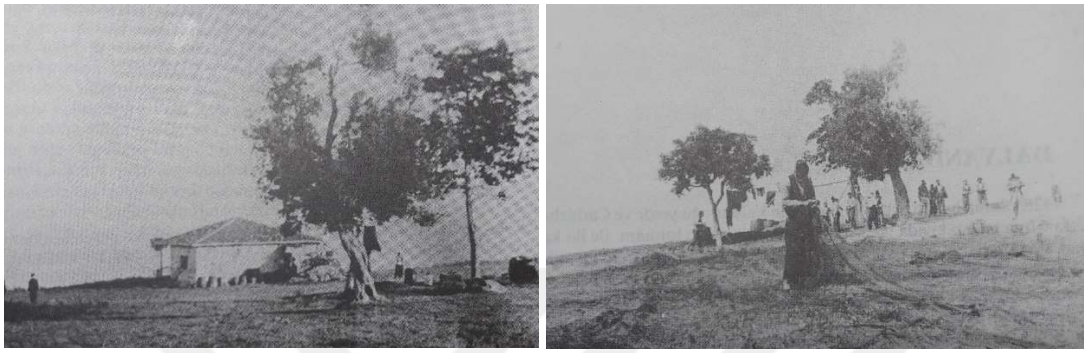

Şekil 5.232 : Dalyanın 1940'lı yıllara ait görünümleri (Ekdal, 1987, s. 235, 236).

Gülersoy (1998), Cumhuriyet Dönemi'nde mesirenin arka tarafının kırlık ve dağlık olduğundan bahsetmektedir. Fenerbahçe, Erenköy'e uzanan köşklerin kendi bahçeleri olması ve civar yerlerin üzüm bağları ile kaplı olmasından dolayı, ancak Moda-Kadıköy bölgesinin mekansal açıdan dar yerleşim planına sahip semtlerinden ziyaretçi alabilmiştir. Fenerbahçe'de mesire olduğu dönemlerde uygulanan güvenlik önlemleri Cumhuriyet Dönemi'nin getirdiği huzur ortamı ile değişmiş, Mustafa Kemal Atatürk'ün burayı ziyaret etmiş olması ile daha değerli bir nitelik kazanmıştır (Şekil 5.233).

Şekil 5.233 : Atatürk'ün 3 Mayıs 1918'de Fenerbahçe'yi ziyaretinden bir fotoğraf (Gülersoy, 1998, s. 24).

Bölgedeki tarihi hamamlardan günümüze yıkıntı durumunda kalabilmiş olan sadece İbrahim Paşa Dönemi'ne ait, orjinali beş kubbeden oluşan ve şu an tek kubbesi kalmış olan bir hamam yapısıdır (Şekil 5.234), (Ekdal, 1987; Arseven, 2011).

Şekil 5.234 : Parkın içinde kalan hamam yapısı (Arın, 2017a).

1930'lu yılların ortalarında Fenerbahçe ve Kalamış için geliştirilen bazı imar çalışmaları ortaya çıkmıştır. Bu konuda Durhan (2009), 1936 yılında Fenerbahçe'de plaj oluşturma fikri ve sonraki süreçte bürokratik alanda yaşanan gelişmeler hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Cumhuriyet Gazetesi'nin 24 Mayıs 1936 tarihli haberinde kayalıkların kaldırılarak deniz ulaşımının kolaylaştırılması ve Moda ile Kalamış iskelelerine seferlerin artırılması gündeme gelmiştir. Eskiden yerinde deniz hamamlarının olduğu ve 1938 yılında açılan Fenerbahçe Plajı çevresinde 1970'li yıllara kadar kadınlar hamamının kullanımı devam etmiştir. Deniz hamamları ile ilgili olarak 1900'lü yılların başına ait bazı belgelerde hamamların işletilmesi ile ilgili bazı konular yer almaktadır.[272] Kendisinin verdiği bilgiler arasında; Maliye Vekaleti'nin 22 Şubat 1938 tarihinde Fenerbahçe mesiresinin Hazine'den Milli Emlak idaresine geçmesi ve İstanbul Belediyesi'ne ücretsiz olarak bırakılarak bir bölümünün deniz kulübüne kiralanmasının uygun bulunduğu; bu karar üzerine 30 yıllığına Moda Deniz Kulübü'ne kiralanan kısmın planlanmasına yönelik hazırlıkların başlaması yer almaktadır.[273] Bu konu ile ilişkili olarak yapılan arşiv çalışmasında tespit edilen belgeler 29 Aralık 1936, 17 Mart ve 05 Mayıs 1937, 22 Şubat 1938 tarihli olmak üzere dört adet olmaktadır. Bazı yazışma belgelerinde dikkat çeken önemli bir detay,

[272] BOA.BEO.3566/267400.1327 Cemaziye'l-evvel 16 (M. 5 Haziran 1909); BOA.BEO.3597/269758.1327 Cemaziye'l-ahir 25 (M. 14 Temmuz 1909); BOA.DH.MKT.2835/20 1327 Cemaziye'l-evvel 18 (M. 7 Haziran 1909); BOA.DH.MKT.2868/71.1327 Cemaziyel'l-ahir 18 (M. 7 Temmuz 1909).
[273] Cumhuriyet, 10 Temmuz 1938.

"Fenerbahçe mesiresi" ve buranın "halkın seyrengahı" olarak belirtilmesidir (Şekil 5.236). Fenerbahçe'nin ağaçlandırılması yönündeki çalışmalar ise 1940 yılında başlamıştır.

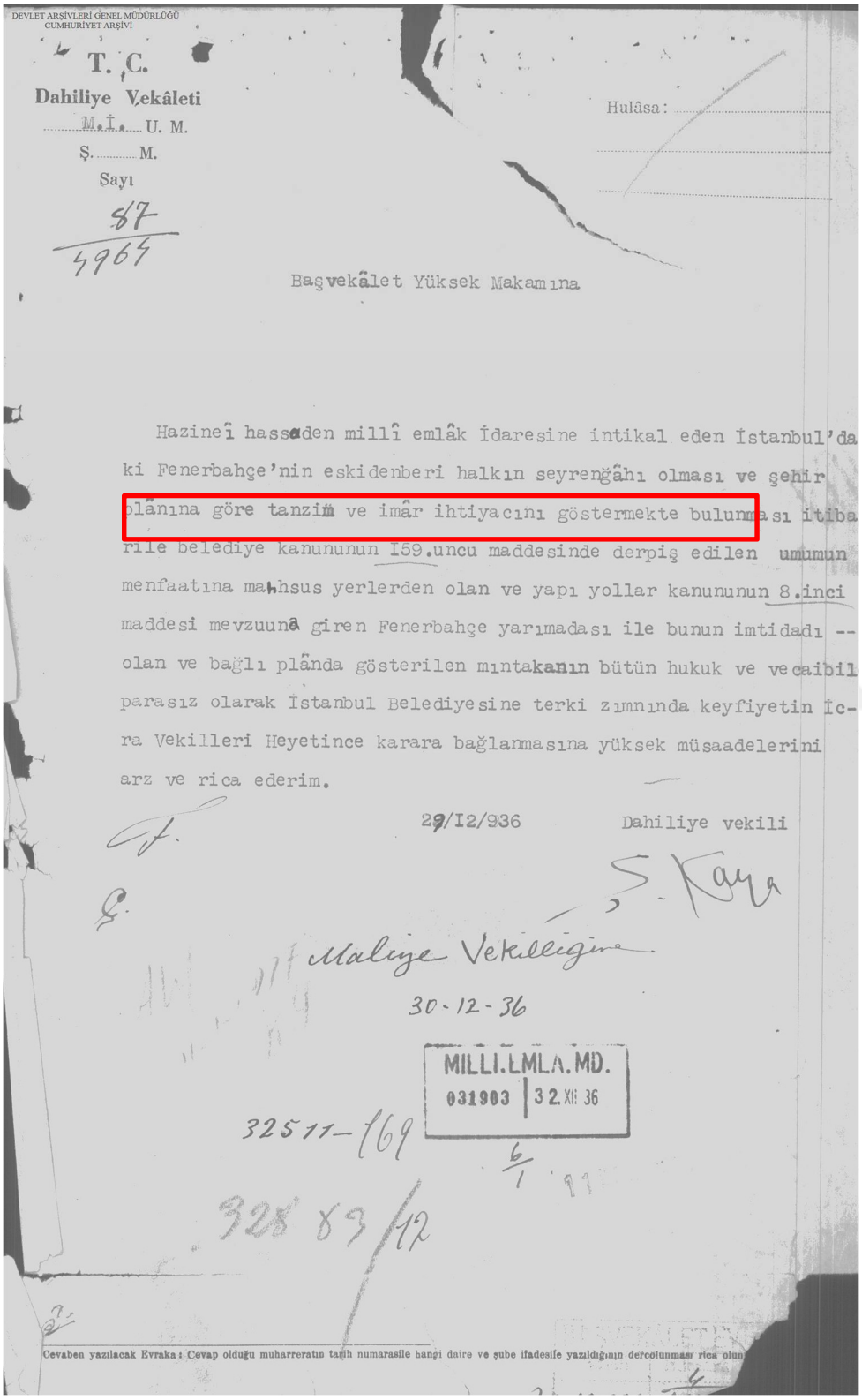

Şekil 5.235 : 29 Aralık 1936 tarihli arşiv belgesinde Fenerbahçe'nin tanımlanması (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Fenerbahçe'nin imar planının hazırlanması konusunda ortaya atılan fikirler arasında ise, Henri Prost'un önerisi[274] Feneryolu ile Kalamış'ın mesire alanı olarak kalmasıdır (Durhan, 2009). Cumhuriyet sonrası dönemde mesire alanının bir bölümü askeri ve sivil kulüplere ait yerleşimlere bırakılarak küçülmüş ve varlığını devam ettirebilmiştir. Bu konuda, mesire ve çevresine ait 8 Mart 1937 tarihli, 1/2000 ölçekli bir planda ve 17 Mart 1937 tarihli bir belgede mesire ve çevresinin üç farklı arazi kullanımına ayrıldığı tespit edilmiştir. Planda ayrıca mesireye ulaşan tren yolu hattı da belirtilmiştir (Şekil 5.236 ve Şekil 5.237).

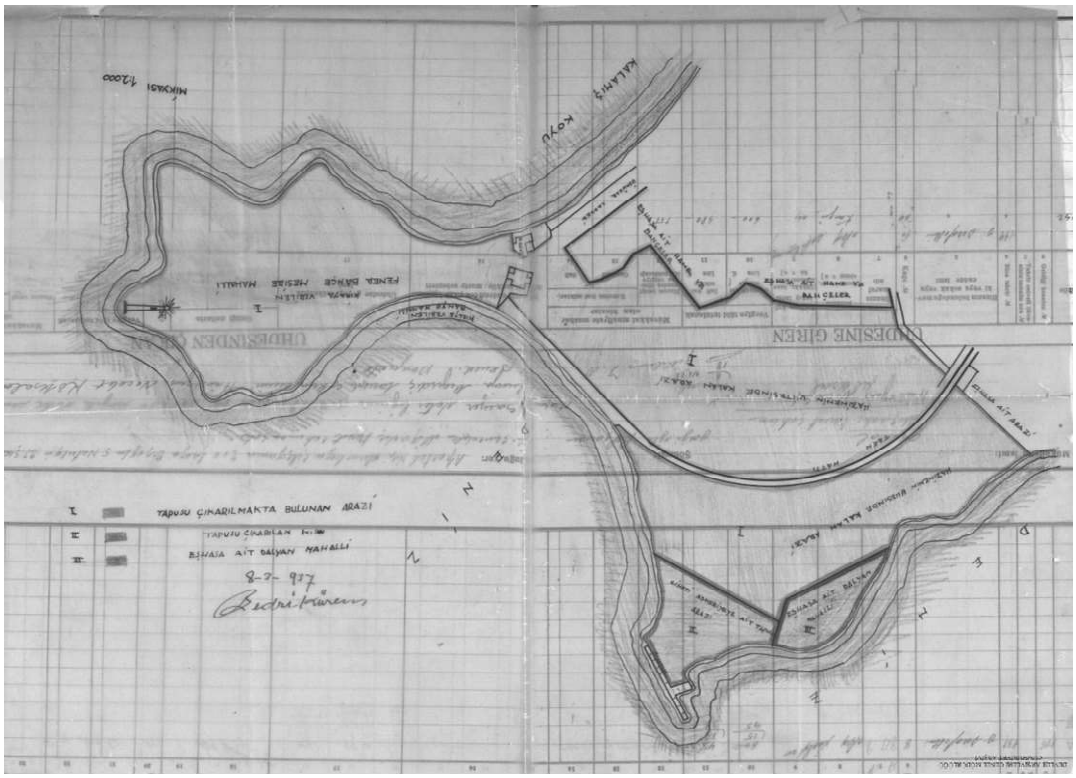

Şekil 5.236 : 8 Mart 1937 tarihli ve H. Prost imzalı Yarımada ve çevresinin arazi kullanım planı (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi).

[274] Cumhuriyet, 20 Ekim 1939.

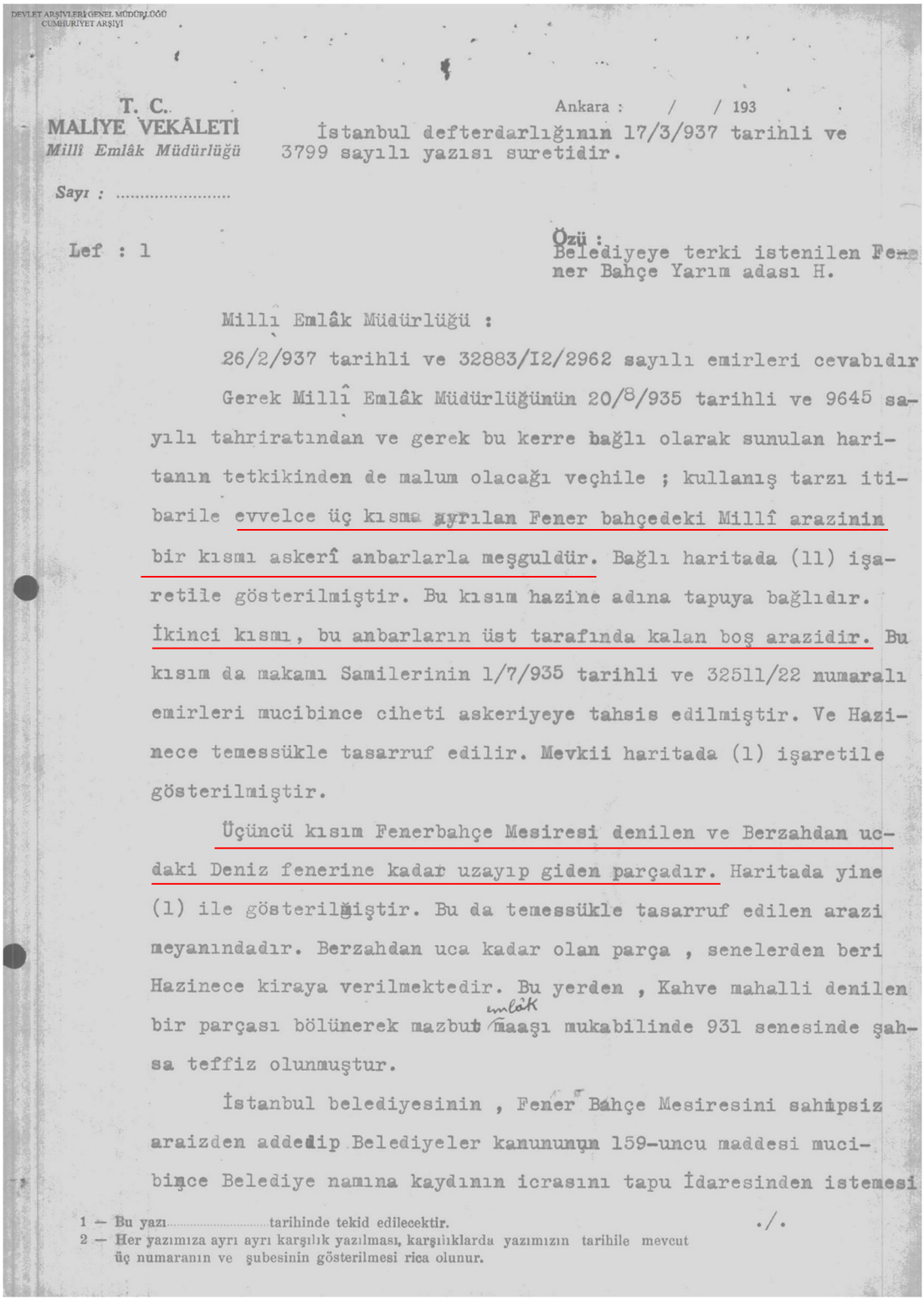

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
MALİYE VEKÂLETİ
Millî Emlâk Müdürlüğü

Ankara : / / 193

İstanbul defterdarlığının 17/3/937 tarihli ve 3799 sayılı yazısı suretidir.

Sayı : .....

Lef : 1

Özü : Belediyeye terki istenilen Fener Bahçe Yarım adası H.

Millî Emlâk Müdürlüğü :

26/2/937 tarihli ve 32883/I2/2962 sayılı emirleri cevabıdır

Gerek Millî Emlâk Müdürlüğünün 20/8/935 tarihli ve 9645 sayılı tahriratından ve gerek bu kerre bağlı olarak sunulan haritanın tetkikinden de malum olacağı veçhile ; kullanış tarzı itibarile evvelce üç kısma ayrılan Fener bahçedeki Millî arazinin bir kısmı askerî anbarlarla meşguldür. Bağlı haritada (ll) işaretile gösterilmiştir. Bu kısım hazine adına tapuya bağlıdır. İkinci kısmı, bu anbarların üst tarafında kalan boş arazidir. Bu kısım da makamı Samilerinin 1/7/935 tarihli ve 32511/22 numaralı emirleri mucibince ciheti askeriyeye tahsis edilmiştir. Ve Hazinece temessükle tasarruf edilir. Mevkii haritada (l) işaretile gösterilmiştir.

Üçüncü kısım Fenerbahçe Mesiresi denilen ve Berzahdan ucdaki Deniz fenerine kadar uzayıp giden parçadır. Haritada yine (l) ile gösterilmiştir. Bu da temessükle tasarruf edilen arazi meyanındadır. Berzahdan uca kadar olan parça , senelerden beri Hazinece kiraya verilmektedir. Bu yerden , Kahve mahalli denilen bir parçası bölünerek mazbut emlâk maaşı mukabilinde 931 senesinde şahsa teffiz olunmuştur.

İstanbul belediyesinin , Fener Bahçe Mesiresini sahipsiz araizden addedip Belediyeler kanununun 159-uncu maddesi mucibince Belediye namına kaydının icrasını tapu İdaresinden istemesi

1 — Bu yazı.....tarihinde tekid edilecektir. ./.
2 — Her yazımıza ayrı ayrı karşılık yazılması, karşılıklarda yazımızın tarihile mevcut üç numaranın ve şubesinin gösterilmesi rica olunur.

Şekil 5.237 : 17 Mart 1937 tarihli arşiv belgesinde mesire ve çevresinin alan kullanım durumu açıklamaları (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, yazar tarafından düzenlenmiştir).

1935'li yıllarda aktif olan kotra limanının genişletilmesi için hafriyat çalışmaları yapılmıştır. Sonrasında dalgakıranın inşası, İstanbul Yelken Kulübu, Fenerbahçe ve Galatasaray Kulüpleri tesislerinin de getirilmesiyle semtin Moda tarafındaki kıyı ile ilişkisi kesilmiştir.

Gülersoy (1998) Fenerbahçe'nin, içinde kıvrılan yolları, yeşil adaları ve heybetli ağaçları ile birlikte Avrupa'nın büyük metropollerindeki büyük ve görkemli yeşil alanlar ile benzerlik taşıdığını vurgular.

Fenerbahçe'ye adını veren fenerin 1950 ve 1961 yıllarına ait görüntüleri ve günümüz durumu Şekil 5.238'de yer almaktadır.

Şekil 5.238 : Fener ve çevresinin 1950 (sol üst), 1961 (sağ üst) ve günümüzde parkın kıyı şeridinden görünümleri (Url-17, üst; Arın, 2017a, alt).

Fenerbahçe/Kalamış semtinin tarihsel süreçte geçirdiği değişimler ve günümüzde kentlinin yoğun olarak ziyaret ettiği eski mesire alanı olan Fenerbahçe Parkı'nın koruduğu yeşil alan kimliğinin tarihsel süreçte önemli olduğu kabul edilen dönüşüm aşamaları Şekil 5.239'da yer almaktadır.

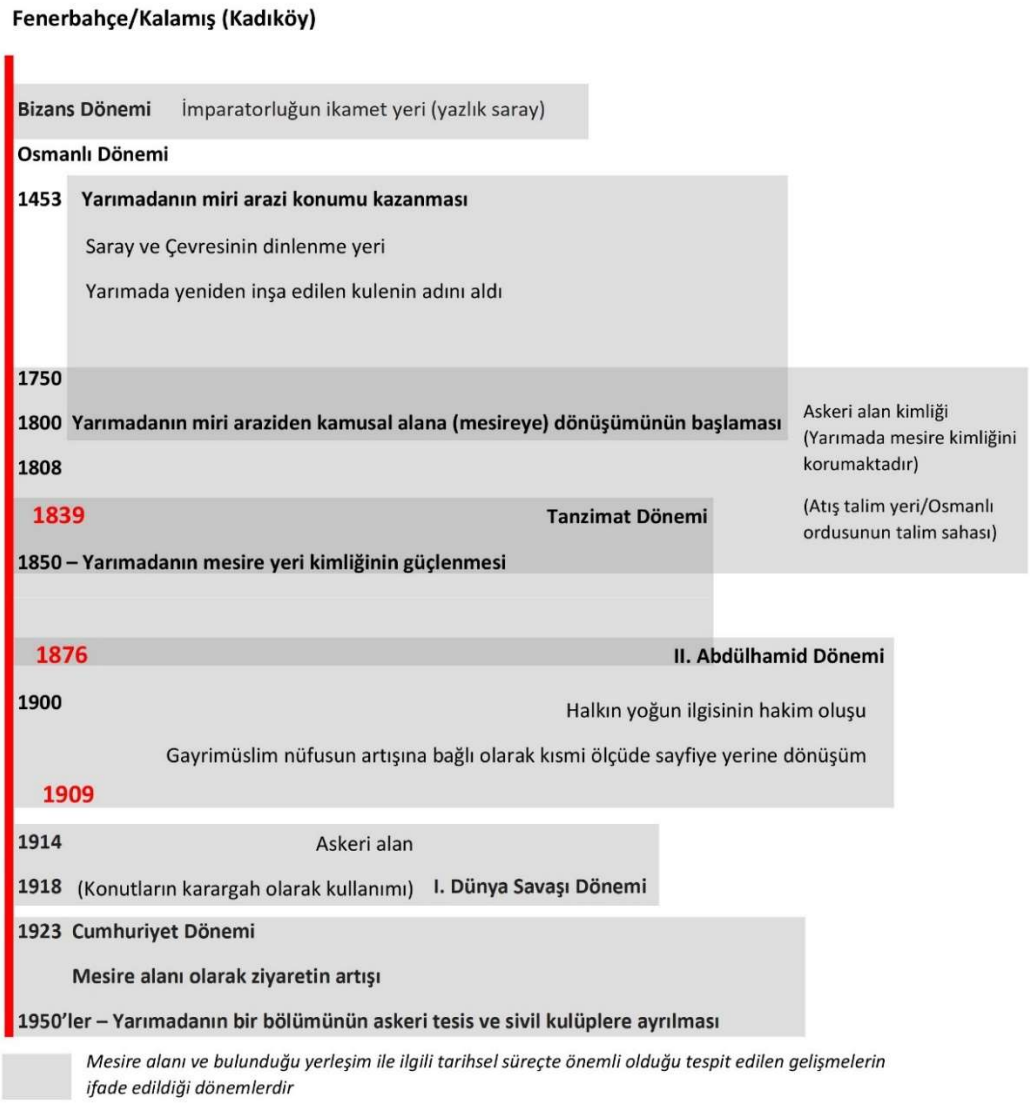

Şekil 5.239 : Fenerbahçe/Kalamış semtinin eski mesire alanı ile birlikte geçirdiği tarihsel süreç analizi[275] (Arın, 2018).

[275] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Sevengil, 1985; Ekdal, 1987; Gülersoy, 1998; Url-67; BOA.İ.DH..664/46254.1290 Safer 26 (M. 25 Nisan 1873); BOA.A.MKT.MHM. 448/1.1289 Zilhicce 24 (M. 22 Şubat 1873); BOA.İ.DH.662/46080.1289 Zilkade 29 (M. 28 Ocak 1873); BOA.DH.EUM.SSM. 39/41 1338 Rebiu'l-evvel 02 (25 Kasım 1919); BOA.DH.EUM.AYŞ. 59/47 1340 Cemaziye'l-ahir 22 (20 Şubat 1922); BOA.HR.İM.78/64 17 Temmuz 1923; Cumhuriyet, 10 Temmuz 1938.

Haritalar

Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, yarımada ve çevresi görülmektedir. okunabilmektedir. Özellikle yarımadanın kıyılarında "*İskele*" (İskele) yapıları fazladır. "*Fener Bournou*" (Fener Burnu) yakınındaki "*Fener İskelesi*" (Fener İskelesi) ise burası için ayrıca önemli bir ulaşım noktası olarak belirtilmiştir. Haritada "*Fontaine*" (Çeşme) ve "*Citerne ancientie*" (Antik su deposu) olarak işaretlenen iki mimari öğe önemlidir. Ulaşım açısından ise, yarımadaya erişimin henüz kısıtlı olduğu söylenebilir (Şekil 5.240).

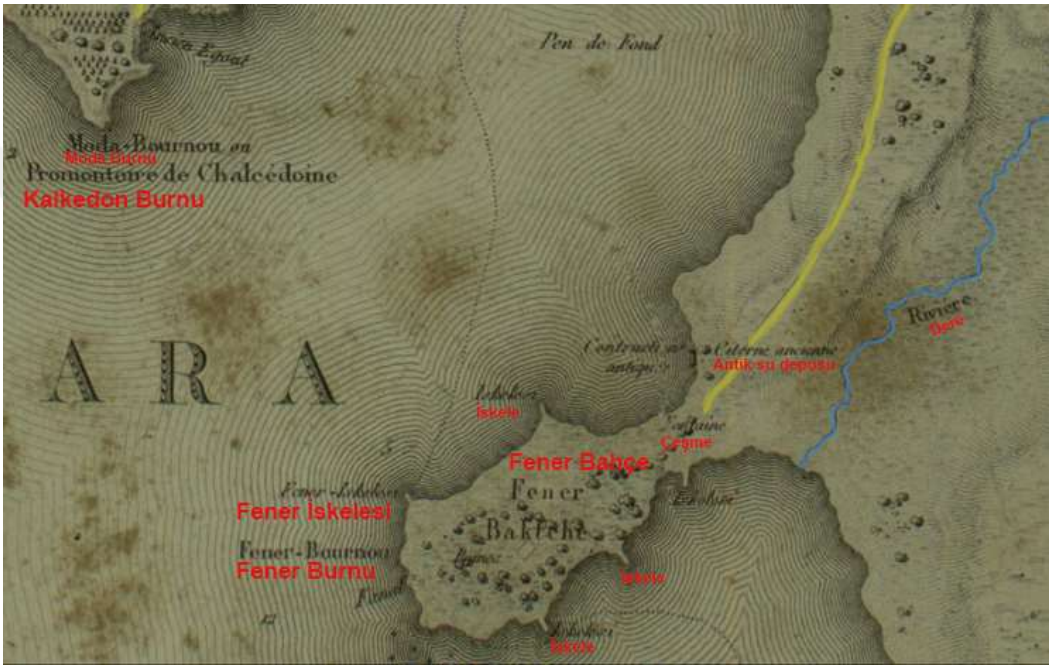

Şekil 5.240 : Kauffer Haritası'nda Fenerbahçe Yarımadası ve çevresi (Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1917 tarihli Erkan-ı Harbiye Haritası'nda (Şekil 5.241), Fenerbahçe'ye ulaşım amacıyla eklenen demiryolu hattı görülmektedir. "Fenerbahçe İstasyonu" olarak belirtilen yer, mesirenin girişine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, yarımada çevresinde Moda ve civarında görülen yapılaşma yoğunluğunun henüz başlamadığı, dağınık yerleşimler ve parsellenmiş yeşil alanların hakim olduğu görülmektedir.

Şekil 5.241 : Erkan-ı Harbiye Haritası'nda Fenerbahçe ve çevresi (Kubilay, 2010, s.207, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda, Fenerbahçe ve çevresinde ulaşım sisteminin daha belirginleştiği ve geliştiği görülmektedir. Mesireye ulaşan demiryolu hattı çevre yollarla birlikte varlığını korumaktadır. Merkez Kadıköy'de hakim yerleşim dokusu henüz mesire ve çevresinde görülmese de, özellikle Göztepe İstasyonu'nun çevresinde ızgara planlı yol sistemleri dikkat çekmektedir. Yeşil alan durumu açısından, Kızıltoprak ve Haydarpaşa-İzmit Demiryolu Hattı'nın geçtiği aksın çevresinde yolların arasında halen tarım alanlarının yoğun olduğu ve yeşil dokunun korunduğu görülmektedir (Şekil 5.242).

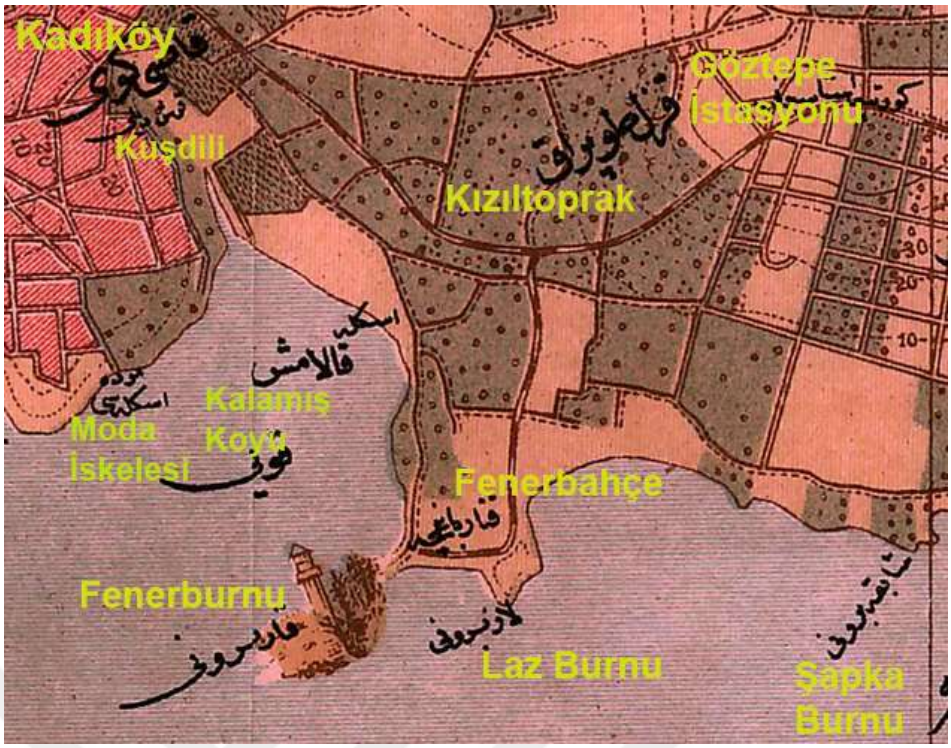

Şekil 5.242 : Necib Bey Haritası (yazar tarafından düzenlenmiştir).

Hermann Jansen'in 8 Ağustos 1935 tarihli Fenerbahçe Parkı'na dair önermiş olduğu plan çizimleri Şekil 5.243 ve Şekil 5.244'te görülmektedir. Şekil 5.244'te yer alan öneri tanzim planında, park içinde "Halk Bahçesi" ve "Halk Gazinosu" olarak belirtilen yerler bulunmaktadır. Ayrıca, kıyı kesiminde "Fener Tesisleri" olarak geçen yerde kıyı dolgusu önerisi (Dolacak Kısım olarak) getirilmiştir. Parkın güneyinde ise, "Otel Gazinosu" ve "Otel Plajı" olarak ayrılması önerilen ve halkın kullanımından ayrıldığı anlaşılan bölgeye yer verilmiştir.

Şekil 5.243 : Hermann Jansen'in 8 Ağustos 1935 yılına ait Fenerbahçe Parkı planı çizimi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_006539).

Henry Prost tarafından park için önerilen 12 Ekim 1940 tarihli, 1/500 ölçekli peyzaj tasarımı proje önerisinde, park ve yat kulübü alanı için öneriler getirilmiştir (Şekil 5.245). Park içi ana ve ara yollar öneri mimari yapılarla bağlantılı olacak şekilde düzenlenmiştir. Geniş yeşil alanlar içinde ise mevcut ağaçların dışında ağaç, çalı ve dekoratif bitkilerden oluşan yeni düzenlemeler getirilmiştir.

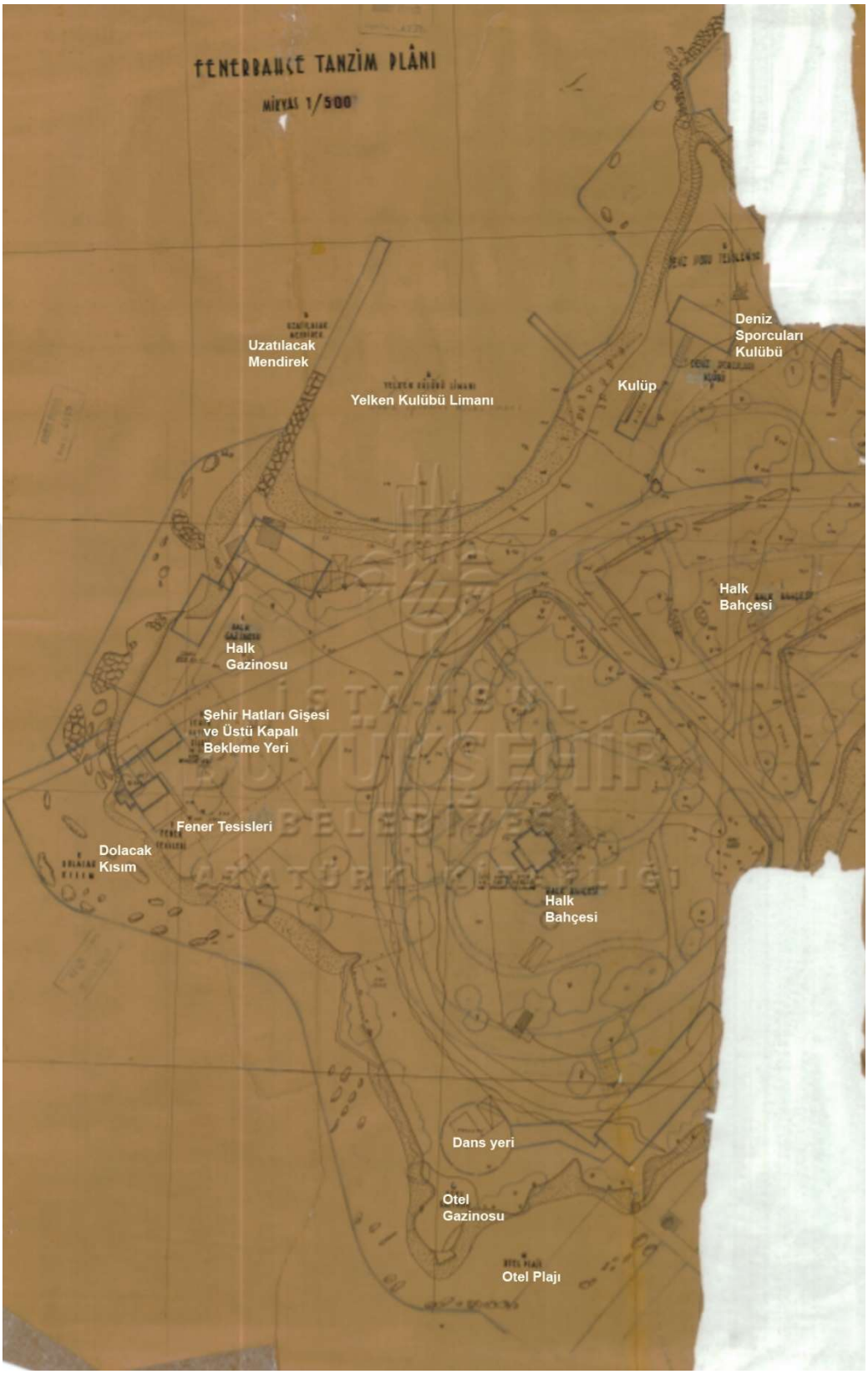

Şekil 5.244 : Hermann Jansen'in park için önerdiği plan (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_006539, yazar tarafından düzenlenmiştir).

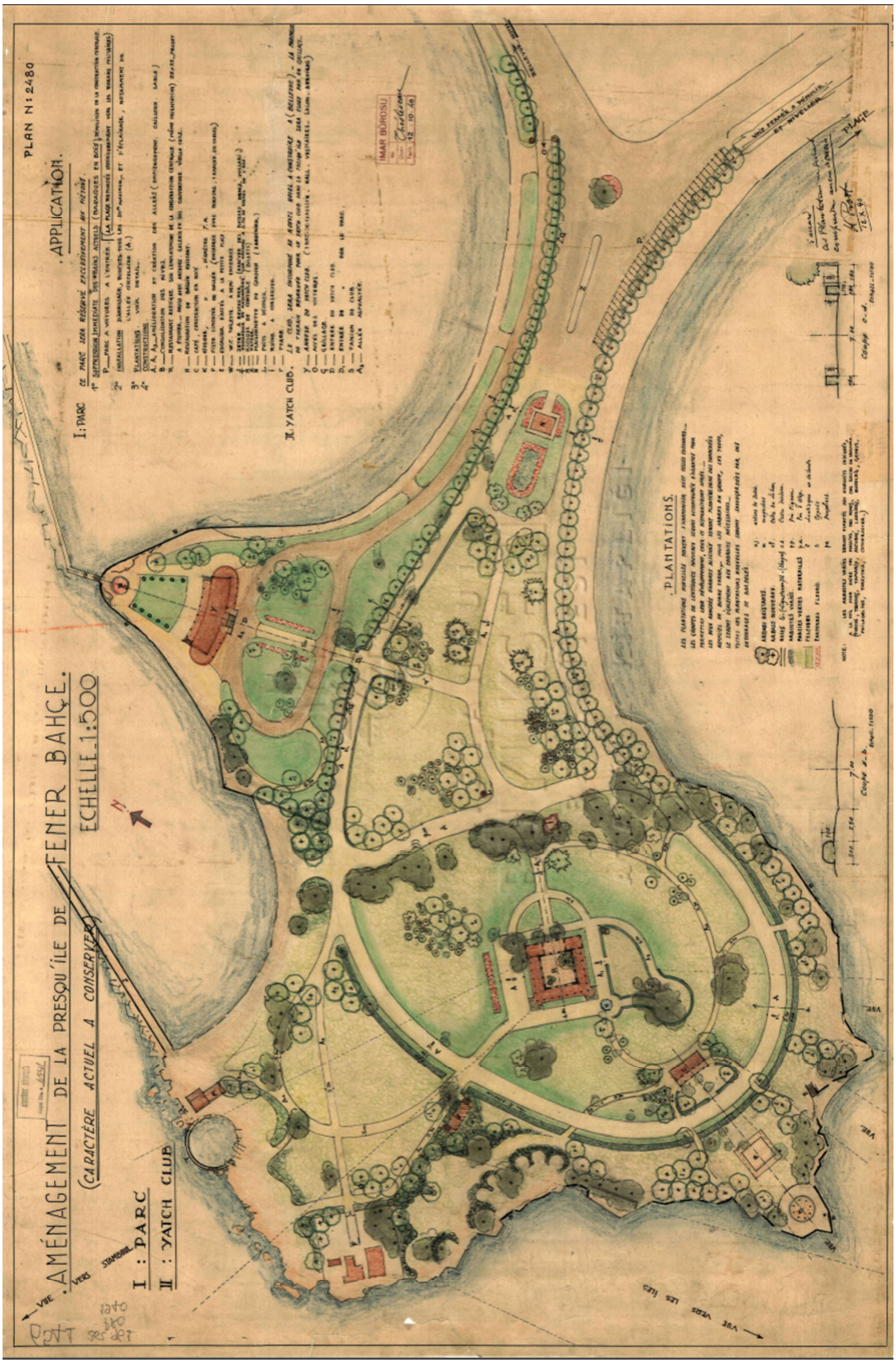

Şekil 5.245 : H. Prost tarafından Fenerbahçe Parkı için önerilen 12 Ekim 1940 tarihli peyzaj projesi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000654).

5.9 Göksu/Küçüksu Mesiresi-Baruthane Çayırı (Anadoluhisarı-Üsküdar)

Âlem-i âb içre Göksudan olup zevrak süvar,
Kıl Kalender bahçesin tâ subhe dek cây-ı karar
Sen sefây-ı mâhitab ettikçe, hû çeksin,
Seyre çık gülzarı, serviler gibi eyle hiram ![276]

Konum

Boğaziçi Anadolu Yakası'nda Kandilli ve Anadoluhisarı semtleri arasında yer alan Göksu-Küçüksu Mesiresi, İstanbul tarihinde Kağıthane Mesiresi'nden sonra en rağbet gören yeşil alandır. Günümüzde bu kimliğini kaybetmiş olan mesire ile ilişkili olan ve Göksu Deresi'nin iç kısımlarında dere kıyısındaki bir diğer eski mesire alanı ise Baruthane Çayırı'dır. Çayır, günümüzde aynı adı taşıyan bir park olarak fiziksel varlığını korumaktadır. Alanların günümüz hava fotoğrafı üzerindeki yaklaşık konumları Şekil 5.246'da yer almaktadır.

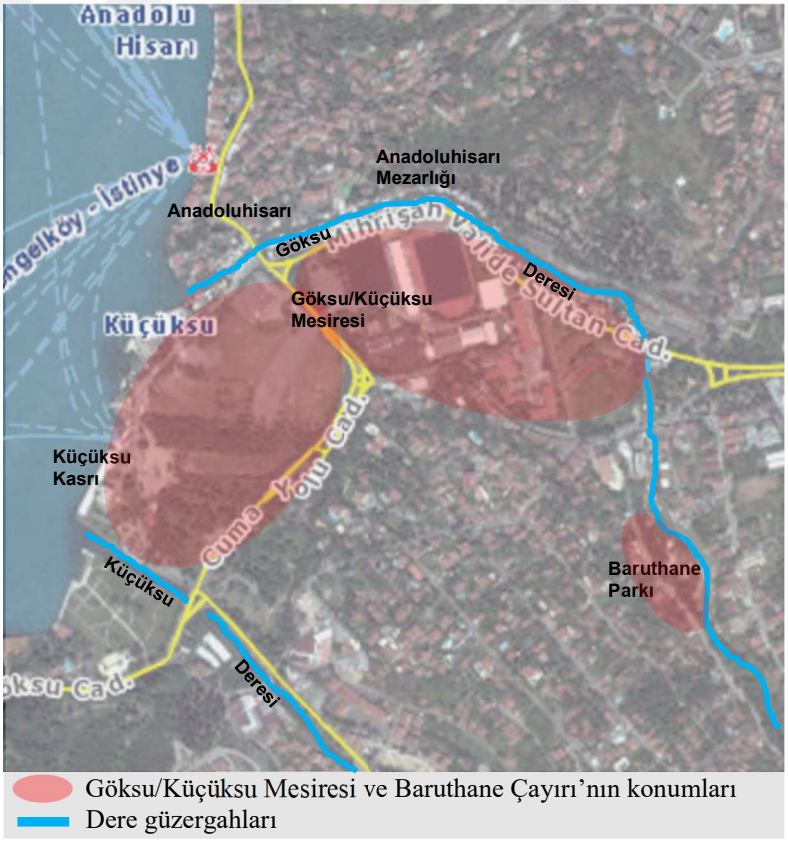

Şekil 5.246 : Göksu-Küçüksu Mesiresi ve Baruthane Çayırı'nın günümüzdeki yaklaşık konumları (Url-84, yazar tarafından düzenlenmiştir).

[276] Gülersoy, 1983, s.216.

Topografya

Kent tarihinde Anadolu Yakası'nın en önemli açık yeşil alanlarından biri olarak öne çıkan Göksu-Küçüksu Mesiresi'ni diğer mesirelerden farklı kılan en belirgin özelliği arazi yapısıdır. Alemdağ'dan çıkarak Anadoluhisarı yakınlarında denize dökülen Göksu ve Küçüksu Dereleri arasında kalan geniş arazide şekillenen mesire, eskiden kıyıdan iç kesimlere kadar uzanmaktaydı (Evyapan, 1972). Günümüzde, mesirenin bir bölümü otopark, bir bölümü atıl durumda olup, geriye kalan geniş arazisi ise mülkiyeti Marmara Üniversitesi'ne ait spor tesislerini barındıran bir yere dönüşmüştür. Mesire kimliğini devam ettiren tek yer, günümüzde "Baruthane Parkı" adı ile Göksu Deresi'nin iç kısmında "Dört Kardeşler Mevkisi'nde bulunan ve eskiden "Baruthane Çayırı" olarak bilinen yerdir (Şekil 5.247 ve Şekil 5.248).

Şekil 5.247 : Mesirenin günümüz durumu (Arın, 2017a).

Şekil 5.248 : Göksu kıyısındaki Baruthane Parkı (Arın, 2017a).

Mesirenin aralarında doğal olarak şekillendiği Göksu ve Küçüksu Dereleri'ne dair yapılan arşiv belgesi araştırmasında genellikle Göksu Deresi üzerinde kurulan setlerin inşası ve Göksu Deresi'nin temizliğine dair bilgiler tespit edilmiştir.[277] Örneğin, H.1284 (M. 1867) tarihli bir belgede köylülerin derenin temizlenmesini talep etmeleri, H. 1320 (M. 1902) tarihli bir belgede ise, dere temizliği ve üzerinde yapılacak köprü inşası gibi çalışmalar için dereye giren kayık, sandal ve mavnalardan vergi alınması fikrinin uygun bulunmayarak bu bedelin Sekizinci Belediye Dairesi tarafından karşılanması gerektiği konu alınmıştır. Bu belgenin 20. yy başına ait olması, çevre düzenleme çalışmalarında belediyenin etkin rol oynamaya başladığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Göksu ve Küçüksu Dereleri'nin kent topografyasındaki farklı yapısı tarihte mesirenin kullanım amaçlarını şekillendirmiştir. Küçüksu Vadisi, Osmanlı Dönemi'nde hanedan üyelerinin av ve okçuluk sahası iken, Anadoluhisarı ile Küçüksu arasındaki Göksu Deresi, kıyıdan içeri doğru sandalla gezilebilen ve yukarı kesimde en eski barajlardan biri olan M. 1893 tarihli Elmalı Barajı ile bağlantılı bir su yolu olarak şekillenmiştir.

[277] BOA.MVL.882/14.1284 Şevval 21 (M. 15 Şubat 1868); BOA.Y.PRK.SH.3/110.1309 Şa'ban 12 (M. 12 Mart 1892); BOA.DH.MKT.543/68.1320 Rabiu'l-ahir 11 (M. 25 Haziran 1904); BOA.Y.MTV.277/170.1323 Receb 06 (M. 6 Eylül 1905).

Dere ve çevresindeki bitkisel doku yoğun ağaçlık alanlardan oluşur (Deleon, 2002; Url-58).

Ulaşılabilirlik

Mesire kimliğinin öne çıkmasında deniz yoluyla ulaşılabilirliğin tarihi öneminin olduğu çayırda, 19. yy ortalarına kadar kayık ve türevi araçlarla ulaşım sağlanmıştır. Çevresindeki su kaynakları ve verimli sebze bostanlarıyla ünlenen mesirede tarihte "piyade" denilen kayıklarla ve ayrıca yaya, atlı ve arabalılar ile Göksu Deresi boyunca gezilmekteydi (Evyapan, 1972). 19. yy ortalarında vapurların devreye girmesiyle erişimin daha kolay hale geldiği mesirede, Şirket-i Hayriye'nin M. 1853 yılında İngiltere'de inşa edilen 3 numaralı "Göksu" adlı vapuru M. 1864 yılında hizmet dışı bırakılmıştır. Aynı adlı bir diğer vapur ise 56 numaralı olan ve az yolcu kapasitesi ile 1967 yılında işletmeden kaldırılan vapurdur. Arşiv belgelerinde Göksu Vapuru ile ilgili bazı konular mevcuttur. H. 1270 (M. 1854), H. 1272 (M. 1856) ve H. 1278 (M. 1862) tarihli üç belgede[278] vapurun geçirdiği bir deniz kazası, vapurun arızalanması ve vapurun kaptanına madalya verilmesi konu alınmaktadır. Diğer bir vapur ise, 1910 yılında Fransa'da yaptırılarak 1975 yılında hizmet dışı kalan Küçüksu Vapuru'dur (Şekil 5.249), (Deleon, 2002; Url-58; Url-55).

Şekil 5.249 : Küçüksu (solda, 1960) ve Göksu (sağda, 1940) Vapurları (Ara Güler Arşivi, sol; Url-59, sağ).

[278] BOA.MVL.268/41 (11. Mühimme) 1270 Rabiu'l-ahir 10 (M. 10 Ocak 1854); BOA.A.}MKT.MVL.77/31.1272 Rabiu'l-ahir 28 (M. 7 Ocak 1856); BOA.İ.DH.490/33214.1278 Zilhicce 06 (M. 4 Haziran 1862).

Günümüzde Küçüksu-Anadoluhisarı bağlantısını sağlayan Göksu Köprüsü'nün 1940'lardaki ve günümüzdeki durumuna bakıldığında, tarihsel izini koruyan bu ulaşım aksının yakın çevresinin doğal dokusunu nispeten koruyabildiği yorumu yapılabilmektedir (Şekil 5.250).

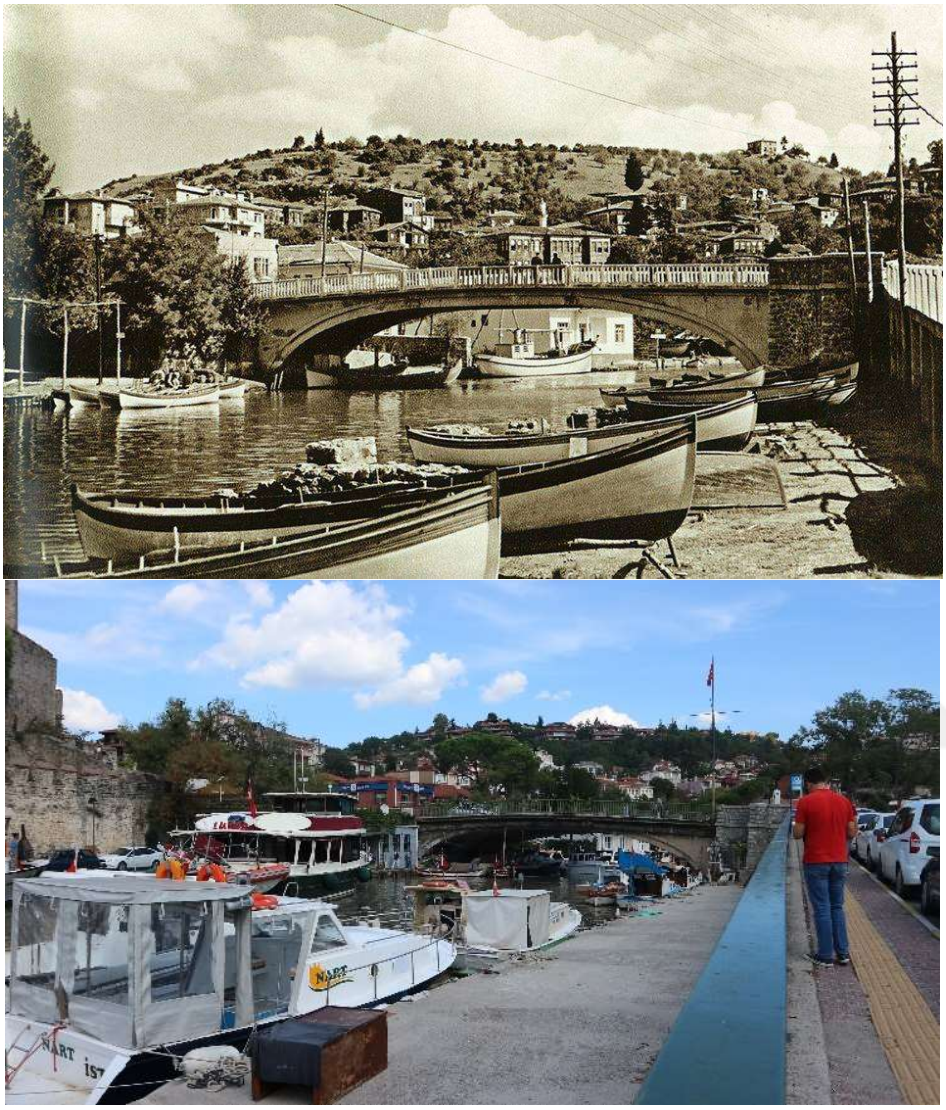

Şekil 5.250 : Göksu Köprüsü'nün 1940'lar (üst) ve günümüzdeki durumu (alt) (Url-59, üst; Arın, 2017a, alt).

Gülersoy (1983), tenezzühe çıkan elit kesimin içi yastıklı kayıkları ile Göksu Deresi'ne gittiklerini ve kır çiçekleriyle dolu çayırda çevrenin doğal manzarasını izleyip bülbülleri dinlediklerinden bahseder. Abdülmecid'in kız kardeşi Cemile Sultan'ın torunu Mevhibe Celâleddin'in, Göksu sefalarına katılması ile ilgili Gülersoy'un aktarımlarından bir bölüm şöyledir:

> […] Artık Göksu alemine biz de katılıyorduk. Pek merak ettiğim bu gezinti yerini ve oraya gelenleri istediğim kadar seyredebilecektim. Aradaki mesafe kısa olduğu için çok geçmeden

> Göksu deresine [Deresi'ne] girdik. Harap un değirmeninin karşısına sahile yanaşdık [yanaştık]. Gördüğüm ihtişam beni hayrete düşürdü. Çeşit çeşit kayıklar, rengarenk kıyafetler, şemsiyeler, insanın gözünü alıyordu. Hemen hemen herkes birbirini tanımakla beraber, kimse kimseye selam vermezdi. (s.202)

Göksu'ya ulaşım konusunda hanedanın 18. yy ortalarında çayırı ziyareti ile ilgili H. 1169 (M. 1756) tarihli bir belge tespit edilmiştir. Belge, çayır gezintisinde kullanılan arabaların tamirat bilgilerini içermektedir (BOA.D.BŞM.d.3348.1169 Zilhicce 5-M. 31 Ağustos 1756).

19. yy'ın ilk yarısında ise, Küçüksu ve Göksu Dereleri üzerindeki köprü ve iskelelerin tamiratına yönelik belgeler ile karşılaşılmaktadır. Bu yüzyıl ortalarına ait bir belgede ise, kayıklarda kazaları önlemek için kayıkçıların göreve başlamadan önce eğitilmeleri konu alınmıştır.[279]

M. 1870'li yıllarda daha önce belgelerde konu alınmayan farklı bir gelişme yaşanmıştır. İlk defa Küçüksu ve Anadoluhisarı civarında yol yapımı ve bakımına dair konuları ele alan belgeler tespit edilmiştir. Diğer bir gelişme ise, Üsküdar'dan Küçüksu'ya tramvay işletilmesi için yapılan taleptir. Buna benzer bir konu da, M. 1890'lı yıllarda Göksu'da kurulan tuğla ve kiremit fabrikasının ürünlerini sahile nakletmek amacıyla demiryolu tesisine verilen ruhsattır.[280]

Son olarak, 20. yy'ın ilk yıllarında halen kayıkların kullanılmakta olduğu H. 1320 (M. 1902) tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Yol inşası ve tamirine yönelik Anadoluhisarı Köprüsü ile Göksu'daki değirmen arasında yapılmasına izin verilen çalışmalar ve şahıs arazisi olan bazı bostanların içinden geçirilen yolların yarattığı tahribatın karşılanması da diğer bilgiler arasındadır.[281]

---

[279] BOA.C.BLD.3/115.1231 Cemaziye'l-ahir 27 (M. 25 Mayıs 1816); BOA.C.BLD.108/5389.1255 Zilhicce 29 (M. 4 Mart 1840); BOA.A.MKT.MVL.32/31.1266 Zilkade 17 (M. 24 Eylül 1850); BOA.A.}MKT.MHM.336/73.1282 Safer 10 (M. 5 Temmuz 1865).
[280] BOA.ŞD.2859/39 (İstida 2) 1288 Muharrem 28 (M. 19 Nisan 1871); BOA.ŞD.2402/9. (Dersaadet 2) 1289 Zilhicce 14 (M. 12 Şubat 1873); BOA.ŞD.761/24. (Şehremaneti 4) 1310 Muharrem 03 (M. 28 Temmuz 1892); BOA.İ.ŞE.1/4.1310 Muharrem 11 (M. 5 Ağustos 1892).
[281] BOA.BEO.1880/140968.(Dahiliye) 1320 Rabiu'l-evvel 01 (M. 8 Temmuz 1902); BOA.DH.MKT.2455/29.1318 Zilkade 08 (M. 19 Şubat 1901); BOA.DH.MKT.1203/48.1325 Şa'ban 24 (M. 2 Ekim 1907); BOA.BEO.3216/241146. (Dahiliye).1325 Zilkade 20 (M. 25 Aralık 1907).

Yerleşim Dokusu

Boğaziçi köyleri arasında yer alan Göksu ve Küçüksu semtlerinin yerleşim tarihi Bizans Dönemi'ne kadar uzanır. Doğal güzellikleri ile bilinen bu Boğaziçi kıyısı yerleşimi hakkında Eyice (2007)'nin anlatımları oldukça önemlidir. Kendisi, "*Arethaoi*" olarak adlandırılan Göksu vadilerinin iç kesimlerinde Anadoluhisarı'na yarım saat uzaklıktaki bazı yerlerde Bizans kalıntılarının varlığı hakkında bilgi verir. Kalıntıların arasında fırına benzeyen ve "*hypogaeum*" adı verilen kubbeli bir yapı ile düzgün kaldırımlardan oluşan eski bir Bizans yolu tespit edilmiştir. Ayrıca, vadide bu devre ait bir düşkünler yurdunun içinde olduğu köy ya da kasaba da anlatılanlar arasındadır. Göksu ve Küçüksu Dereleri'ni takip eden düz çayırlık alan ve devamındaki ağaçlık tepeler ise Bizanslılar tarafından "*Potamonion* (kutsal kuyular)" olarak adlandırılmıştır. Bizans Dönemi'nde yerleşim dokusu henüz tam oluşmayan bölgede, çayırları besleyen ve günahlardan arındırıcı, şifa verici, kutsal sayılan gür su kaynaklarının olduğu bilinmektedir. Her su kaynağının başına yapılan ve belirli günlerde halkın ziyaret ederek ayin yaptığı bilinen ayazmalar ve bu yapıları koruduğuna inanılan aziz tasvirleri önemli buluntular arasındadır. Osmanlı Dönemi'nde, Göksu ve Küçüksu'nun 18. ve 19. yy'larda en ilgi çekici zamanlarını yaşadığı söylenebilir. Derelerin gezinti yeri olarak bilinirliği fetih zamanına kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Göksu civarında binicilik yapıldığına dair bilgiler vardır. Ayrıca alan su kaynakları, patlıcanı ile meşhur olan verimli sebze bostanları, bağları, nergis ve gül bahçeleri ile de ün kazanmış bir yer olmuştur. Bunların yanı sıra, sarayın un ihtiyacının Göksu Deresi kıyısındaki un değirmenlerinden sağlandığı ve dere boyunca elde edilen alüvyonlu çamurdan yapılan çanaklara ait çömlek ve testi atölyeleri de gerek literatürde, bazı tarihi haritalarda belirgin olarak tespit edilen verilerdir. Semtin esas yerleşim yerine dönüşmesi 17. yy sonlarına rastlamaktadır. Vadi boyunca yayılan yerleşim, buradan Kandilli'ye uzanan gür Servi ormanları nedeniyle IV. Murad tarafından "Gümüş Servi" adını almıştır. Mesire alanının rağbet görmeye başlaması M. 1730 yılında çıkan Patrona Halil İsyanı sonrasında Avrupa Yakası'ndaki Kağıthane Mesiresi'nin zarar görmesinden sonra başlar. Zengin ve aristokrat kesimin yanısıra halkın da yoğun ziyaret ettiği bir mesire alanı olan Göksu ve Küçüksu çayırlarında her sosyal tabakadan kişi kendine yer bulabilmiştir. Derelerinde "piyade" adı verilen kayıklarla, kıyısında ise atlılar, arabalar ve yayaların gezdiği alanda 18. ve 19. yy'larda imar faaliyetleri hız kazanmıştır. I. Mahmud

Dönemi'nde inşa edilen Küçüksu Kasrı ve Abdülmecid Dönemi'nde yaptırılan karakol ile Benlizade Ahmet Efendi Çeşmesi mesire çevresindeki önemli elemanlar olmuştur (Eyice, 2007).

19. yy'a gelindiğinde, çayırın kamusal kimliğinin güçlenerek burada gerçekleştirilen sosyal aktivitelerin arttığı görülür. Tuluat ve orta oyunu gibi temsiller bu dönemde özellikle Göksu'nun gözde eğlence yerlerinden olan Baruthane Çayırı'nda yapılmıştır. Saltanat kayıklarının rahatça yanaşabildiği elverişli bir limana sahip olan derenin sonu, adını dört gövdeli büyük bir çınardan alan "Dört Kardeşler Mevkisi" ile sonlanırdı. Meşhur bir kır kahvesinin de içinde olduğu bu yerden denize bakıldığında derenin sağ tarafında yoğun şekilde Rumlar iskan edilmiştir (Eyice, 2007).

19. yy'da Göksu-Küçüksu çevresinin yerleşim durumu incelendiğinde, arşiv belgelerinden oldukça detaylı bilgiler elde edilmiştir. Mesirenin bulunduğu bölgenin civarında özellikle Göksu Deresi boyunca kurulan değirmen ve tuğla fabrikaları ile ilgili bürokratik konular ön plana çıkmaktadır. Bir anlamda bölgede sanayi işlevinin de hakim olduğu söylenebilir. Özellikle gayrimüslimlerin Göksu Deresi çevresinde fabrika kurma talepleri ve diğer konulardan Ermeni ve Rum nüfusun varlığı öğrenilmektedir.[282]

Göksu için önemli sayılabilecek bir gelişme de H. 1316 (M. 1898) yılında Göksu'daki yerleşimin resmi olarak "Göksu Mahallesi" adını almasıdır. Ayrıca, H. 1328 (M. 1910) tarihinde Göksu Deresi kenarında İttihad ve Terakki Kulübü tarafından açılmasına zin verilen bir okuldan bahsedilmektedir (BOA.İ.DH.1356/43.1316 Rabiu'l-evvel 27-M. 15 Ağustos 1898; BOA.İ.MF.17/10.1328 Zilhicce 20-M. 23 Aralık 1910).

Mülkiyet durumu açısından Göksu'da Saliha Sultan Vakfı'na ait bahçe ve arazilerin dağıtımı, bu arazilerden geçecek yollar hakkında yapılan bilgilendirmeler ve bu arazilerin bir kısmının mahalleye dönüştürülerek seçilen yerlerde inşa edilecek

[282] BOA.A.AMD.94/46. H. 1277 (M. 1860/61); BOA.MVL.496/143 (5. İstida) 1282 Zilhicce 27 (M. 13 Mayıs 1866); BOA.ŞD.1188/14. (Ticaret 1) 1309 Safer 10 (M. 15 Eylül 1891); BEO.159/11906 (Rusumat) 1310 Şa'ban 05 (M. 22 Şubat 1893); BOA.Y.PRK.ZB.12/35.1311 Rabiu'l-evvel 17 (M. 9 Ekim 1892); BOA.Y.PRK.ZB..13/21.1311 Zilkade 23 (M. 28 Mayıs 1894); BOA.MF.MKT.194/16.1311 Receb 16 (M. 23 Ocak 1894); BOA.MF.MKT.195/89.1311 Şa'ban 06 8M. 12 Şubat 1894); BOA.BEO.596/44692. 1 (Nafia) 1312 Şevval 13 (M. 9 Nisan 1895); BOA. ZB.78/6. 1 1312 E 05 (M. 17 Eylül 1896); BOA.DH.MB.HPS.80/61.1337 Şa'ban 26 (M. 27 Mayıs 1919); BOA.ZB.395/77.1325 Temmuz 02 (M. 15 Temmuz 1909).

okullarla ilgili bilgiler bulunmaktadır.[283] M. 1875- M. 1904 yılları arasına ait olduğu tespit edilen bu belgelerden Göksu'nun hanedana ait arazilerin 19. yy sonlarında imara açılarak geliştiği yorumu yapılabilmektedir.

Savaş yıllarında Göksu ve Küçüksu'da fiziksel anlamda değişimler başlamıştır. Civardaki yalı ve köşkler yıkılmış, tahta köprülerin yerini ise beton köprüler almıştır (Şekil 5.251). Alana rağbetin azalmasına rağmen, Göksu ve Küçüksu Dereleri arasındaki çayır 1960'lı yıllara kadar Mayıs ve Eylül aylarında halkın yoğun ziyaretiyle yapılan şenliklerle canlılığını korumuştur. Bu dönemlerde ek vapur seferlerinin de konulduğu bilinmektedir (Anonim, 1994d).

Mesirenin bozulma süreci 1930'larda başlamıştır. Bu dönemde özellikle Rum nüfusun arsalarının alınmasıyla inşa edilen halat ve tuğla fabrikaları etkili olmuştur. 1970'lerde, 15 Temmuz Şehitler Köprüsü ve ardından Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün inşasında kullanılan çelik ve beton tabliyeleri Göksu Çayırı'nda hazırlanmış, bu sebeple çayırdaki bitki örtüsüne ciddi biçimde zarar verilmiştir. Köprü inşaatlarının ardından kesilen kavak ağaçlarının yerine yeni bitkiler dikilmeyerek bozulan çayır alanı yeniden düzenlenmemiştir. Bununla birlikte dere kenarına yapılan fabrikalar, kamu binaları ve çayırın içinden geçirilen yol alanın doğallığını bozmuştur. Bölgedeki konak ve yalıların yıkılmasıyla birlikte tarihi çevre de tahrip edilmiştir. Ulaşımda büyük rolü olan sandallar ise aşırı kirlilik neticesinde kullanılamaz hale gelmiştir.

[283] BOA.ŞD.683/22.(Şehremaneti 1) 1292 Safer 28 (M. 5 Nisan 1875); BOA.ŞD.684/8.1292 Zilhicce 25 (M. 22 Ocak 1876); BOA.ŞD.2409/24.(Dersaadet 3) 1292 Muharrem 16 (M. 22 Şubat 1875); BOA.MF.MKT.136/67. 2 1309 Şa'ban 07 (M. 7 Mart 1892); BOA.MF.MKT.596/24.1319 Ramazan 20 (M. 31 Aralık 1901); BOA.MF.MKT.793/29.1322 Cemaziye'l-evvel 17 (M. 30 Temmuz 1904).

Şekil 5.251 : Göksu Köprüsü'nün 19. yy (üst) ve günümüz durumu (alt) (Url-59, üst; Arın, 2017a, alt).

İstanbul'un tarihteki plajları arasında Göksu Plajı da yer almıştır. Plaj, Şirket-i Hayriye'nin çabalarıyla 1939'da kurulmuştur.[284] Küçüksu Plajı ise Boğaziçi'nin Anadolu yakasında Küçüksu deresinin Marmara'ya döküldüğü yerde oluşan doğal bir plajdır. 1930'lu yılların başlarına kadar doğal bir kumsal iken Şirket-i Hayriye'nin projelerinden biri olarak kumsala kabinlerin yerleştirilmesi ve bir gazinonun açılmasıyla 1939 yılının ortalarında plaj kimliği kazandırılmıştır.[285] Daha sonra inşa edilen iskele üzerinden vapurların erişimi sağlanır ve Bebek-Küçüksu arasında da

[284] Cumhuriyet, 30 Ocak 1939.
[285] Cumhuriyet, 23 Mayıs 1939.

seferler düzenlenmeye başlanır. Burada uygulanan bir kampanyada, plaja gireceklere vapur ücretinde indirim yapılarak bir içecek dahil olmak üzere plaja biletsiz giriş hakkı tanınır (Evren, 2000). İstanbul Ansiklopedisi'nde yer verilen Göksu-Küçüksu çevresinin 1963 yılına ait genel alan kullanım durumu Şekil 5.252'de görülmektedir. Kıyıda Küçüksu Kasrı çevresindeki kır kahvesi ve lunapark bu dönemde mesirenin Küçüksu tarafındaki canlılığı yansıtan önemli detaylardır. Özellikle güzel havalarda mısır kazanları ile ünlenen Küçüksu Çayırı, bu niteliğini 1960'ların sonlarına kadar koruyabilmiştir. Yanan Göksu Kasrı'nın çevresinde ise, eskiden değirmen olarak kullanılan yapıların harabeleri, dere yolu, ayazma ve henüz yitirilmemiş geniş bostanlık alanlar vardır.

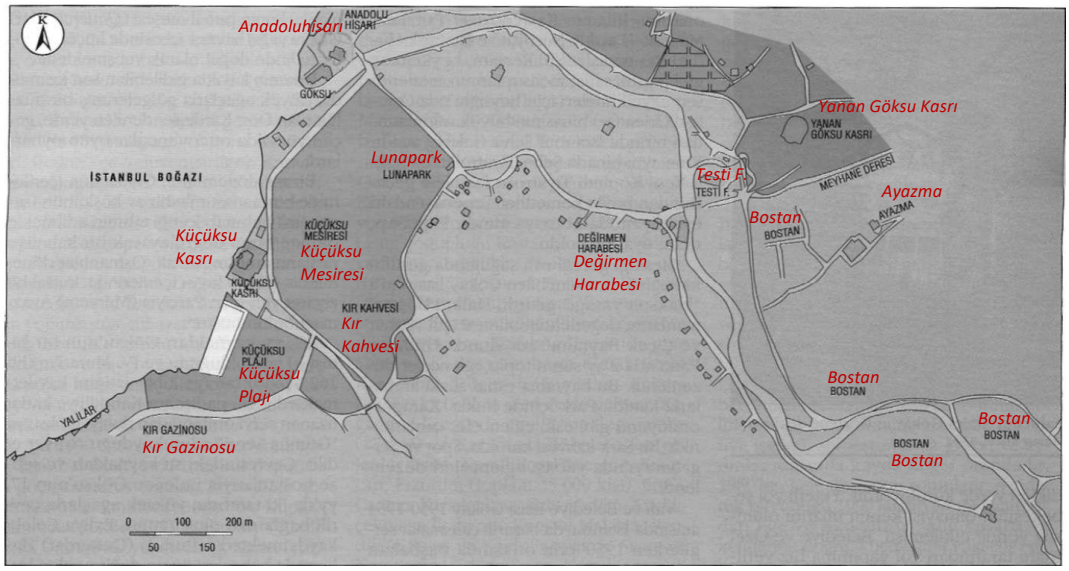

Şekil 5.252 : Mesire alanının 1963 yılındaki durumu
(Anonim, 1994d, s. 412[286], yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yeşil Alan Niteliği

Mesirenin, Boğaziçi kıyısında iki derenin arasındaki düzlük bir yer olarak tarihteki rolü oldukça önemlidir. Evliya Çelebi Göksu Deresi'ni, Alemdağları'ndan kıyıya kadar akan ve hayat suyuna benzeyen bir nehir olduğunu vurgular. Mesireyi ise, iki tarafı uzun ağaçlarla süslenmiş bağlardan oluşan, Halıcızade Bahçeleri ve un değirmenleriyle bütünleştirir. Bu bölgedeki bir çeşit kırmızı renkli topraktan ise ustalar çeşitli çanak, çömlek ve testiler üretmektedir (Kahraman ve Dağlı, 2003).

[286] İstanbul Ansiklopedisi.

16. yy'da Göksu çevresindeki bahçelerde (hassa bahçeleri) ise, bostanların geniş yer tuttuğu ve buradan sağlanan yiyeceklerden elde edilen gelirlere dair bilgi H. 972 (M. 1564) tarihli bir belgeden edinilmektedir (BOA.TS.MA.d 9636. 972 Muharrem 01-M. 9 Ağustos 1564).

17. yy'da Kömürcüyan (1952)'ın Kağıthane Deresi'ne benzettiği Göksu Deresi'nin iç kısımlarında sık Servi ağaçlarıyla çevrili bir yerden bahsedilir. Sultan IV. Murad, Göksu'dan Kandilli'ye kadar uzanan Servi ormanlarının hakim olduğu bölgeye "Gümüş Servi"[287] adını vererek çayırı düzenletmiştir. Bu yüzyılda derenin arka kısımlarında gül bahçeleri ve konaklar ile suların aktığı yerde kentin ihitiyacını karşılayan un değirmenleri vardır. Derenin kayıkla gidilebilen son kısmı, buradaki dört ulu ağaçtan adını alan "Dörtkardeşler Mevkisi"dir. Dörtkardeşler ve çevresi Çam, Çınar ve Çitlenbik ağaçlarıyla kaplıdır.

İnciciyan (2000)'ın 18. yy'da mesireye dair şiirsel anlatımı içinde yerleşim adının tarihi, tarihi değirmenler ve Servi ormanı konu alınır:

[…]
Ufak ve uzun kara parçası
Sarayı için hükümdarların.
Kır içinde küçü bir dere
Halka söylemiş "Küçük" adını.
[…]
Arete derler Büyük Göksu'ya[288]
Boğaz'a akan en büyük dere
Kenarında uzanır sıra dükkanlar
Üç de değirmen Hünkarın isteğiyle.
[…]
Bu taraflardan taa Kandilli'ye
Çepeçevre Selvi ormanı.
Murad'ın kalbi bunları sevdi

[287]Kömürcüyan, Göksu hakkında İnciciyan'ın eserinden bilgi aktarır. İnciciyan, çayırın bir padişah mesiresi iken, 18. yy'da halkın oldukça rağbet ettiği bir tenezzüh yerine dönüştüğünü vurgular. Bu uzun ve geniş vadiden akan iki çaydan biri Küçüksu, diğeri de Göksy (eski adı Arete-Enarete)'dur. I. Mahmud zamanında sadrazam Divitdar Emin Paşa tarafından inşa edilen Göksu sarayı daha sonraları III.Selim ve Abdülaziz tarafından yeniden yaptırılmıştır. Ayrıca bu dönemde Göksu kıyısında topraktan yapılmış bazı dükkanların olduğu söylenir (Bizans Sayfiyeleri, s.206-207).
[288]İnciciyan'ın verdiği bilgiler arasında Dionysios döneminde bu iki suyun adının belirsizd olduğu yazar. Gyllius'un zamanında ise Büyük Göksu'yu Arete ya da Enarete diye adlandırmışlardır. Küçük Su'yun adı ise geçtiği yöreye Nağle denildiğinden Neapilikiton'dur. Plynius'a göre Nikopolis, Kandilli'ye verilen addır. Göksu Körfezi'nin adının Nikopolis Körfezi olduğu varsayılmaktadır.

Ve Gümüş Selvi dedi Göksu'ya (s.166, 167).

P.G. İnciciyan (1956) ise, geniş düzlük alanların hakim olduğu Göksu'yu membaları ve yiyecek temin edilen (patlıcanı ile meşhur bahçeleri ve diğer yerler) bostanlık alanları, su kenarında üretilen büyük çaptaki küplerin yapıldığı çömlekçi imalathaneleri, saray için özel unların üretildiği değirmenleri ile birlikte anlatır.

Küçüksu'nun 18. yy'daki genel durumu hakkında İnciciyan (1956), mesirenin sahil boyunca uzanan güzel bir düzlük olarak bölgenin Boğaz'ın Anadolu sahilinde üçüncü padişah binişi olduğunu vurgular. Padişah binişi (günübirlik gezinti) yeri olarak anlatılan Göksu-Küçüksu'nun, aynı zamanda devlet ileri gelenlerinin de gezinti yeri olduğu H. 1211 (M. 1797) tarihli bir 18. yy dönemi belgesinden anlaşılmaktadır.[289]

18. yy'da henüz yapılaşmamış bir yer olarak tanımlanan mesirenin çevresindeki arazi mülkiyeti konusunda H. 1176 (M. 1762) tarihli bir belgede, Göksu'da sınırları belirli olan ve "Defterdar Bahçesi" olarak adlandırlan alanın sahibi olmadığı için sultanın vakfına dahil edilmesi konu alınmıştır (BOA.C.EV.617/31107.1176 Muharrem 29 (M. 20 Ağustos 1762).

Mesirenin tarihte öne çıktığı sosyal rolü yanında, fiziksel olarak 19. yy'daki arazi durumu hakkında arşiv belgelerinden bilgi edinilebilmektedir. Saraylara ait olduğu belirtilen birkaç bahçe içinde yer alan Göksu'da çalışan bahçe ustalarının maaş ve yevmiye defterleri ile çayırın bekçisine tahsis edilen maaşa dair belgeler çayırın bakımı yapılan ve güvenliği sağlanan bir yer olduğunu gösterir.[290] Ayrıca, arazi çalışmasında da tespiti yapılan Anadoluhisarı tarafındaki tarihi Osmanlı Mezarlığı hakkında H. 1308 (M. 1891) tarihli iki belgede mezarlığın üst kısmındaki bostanlık alana kurulması talep edilen tuğla ve kiremit fabrikasına izin verilmediği konu alınmıştır (BOA.DH.MKT.1832/39.1308 Şevval 04-M. 13 Mayıs 1891; BOA.DH.MKT.1837/94.1308 Şevval 21-M.30 Mayıs 1891). H. 1309 (M. 1892) tarihli

[289] BOA.HAT.179/8039.1211 Zilkade 26 (M. 23 Mayıs 1797) İzn-i hümayuna mebni şeyhülislam ve kaptan paşa ve saire ile tenezzüh için resmen biniş tarikiyle Küçük Göksu'ya gidileceğine dair.
[290] BOA.MAD.d.19948. 1300 Zilhicce 29 (M. 31 Ekim 1833) Saraylara ait Göksu, Hafızpaşa, Kiremitlik, Haydarpaşa, Piyalepaşa, Mandra-i İrva bahçelerinde isimleri muharrer ustaları idaresinde çalışan gılman-ı acemiyanın isimleriyle yevmiyelerinin serbölük katibi yediyle yevmiyelerinin teslim olunduğunu havi olan saray bahçelerinde çalışan gılman-ı acemiyan defteri. Defter eksik ve haraptır. BOA.DH.19/924. 1256 Cemaziye'l-ahir 28 (M. 27 Ağustos 1840) Göksu ve Sultaniye çayırlarının vakf-ı mehd-i ulyaya tashihi ve adı geçen yerin bekçilerine maaş tahsisi.

bir arşiv belgesinde ise, Küçüksu Kasrı ve yakın çevresine dair çizilmiş önemli bir plan yer almaktadır (Şekil 5.253).

Şekil 5.253 : M. 1892 yılında Küçüksu Kasrı ve çevresi[291]
(T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çalışmanın esas konusunu oluşturan mesire kimliğine değinilecek olduğunda, çayır hakkında gerek yazılı, gerekse görsel bilgilerin oldukça yeterli olduğu tespit edilmiştir. Literatür bilgileri ve arşiv belgeleri özellikle 19. yy sonu ve 20. yy başında yoğunlaşmıştır. Bu dönemlerde Göksu-Küçüksu Mesiresi'nde gerçekleşen eğlenceler arasında, laternaların çalınarak sirtaki danslarının oynandığı, tuluat oyununun temsil

[291] BOA.T.HFN.658/63.1309 Cemaziye'l-ahir 29 (M. 30 Ocak 1892) (Sn. Ayhan Han'a belge paylaşımı için teşekkürlerimi sunarım).

edildiği ve kır kahvelerinin varlığından bahsedilir. Ağaçlara asılan fenerlerle canlanan Göksu'yu özellikle Türk ailelerin ziyaret ettiği, çayırın arkasındaki bir kilisede her Eylül ayının ilk Pazar gününde Rum yortusunun kutlandığı ve bugüne özel panayırların kurulduğu bilinmektedir. Panayırların tarihte diğer yerleşimlerde de yaygın bir sosyal etkinlik olduğu düşünüldüğünde, konu ile ilgili H. 1311 (M. 1893) tarihli 19. yy sonlarına ait bir belgede[292] Göksu'daki ayazmada yapılan panayırlar ve alınan güvenlik önlemlerinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda, Haydarpaşa, Kâğıthane, Beykoz, Küçüksu ve Çırpıcı gibi mesire alanlarında yapılan şenlik, özel toplantılar ve esnaf örgütleri tarafından düzenlenen "esnaf teferrücü" adı verilen eğlencelerde kukla oynatılırdı. Çayırlardaki bir başka etkinlik olan Türk tiyatro oyunlarının temsil örneği ise, 1900'lü yıllarda Küçüksu Çayırı'nda gerçekleşen tuluat oyunu ve izleyicileridir (Şekil 5.254). Göksu Deresi'nin sonlandığı yer, Dörtkardeşler'deki kahveden sonra derenin içeri sola doğru kıvrım oluşturduğu kısımdır. Buradan sonra göz alabildiğine uzanan bostanlar hakim olmuştur. Göksu, 1909 yılındaki şiddetli yağmurla meydana selden sonra ihmale uğramıştır (İnciciyan, 1956; Özhan, 1994).

H. 1255 (M. 1839) ile H. 1319 (M. 1901) tarihleri arasındaki dönemde ağırlıklı olarak yüzyıl sonlarına ait belgelerde mesirenin okul gezilerinde ziyaret edildiği, 19. yy sonlarında çayıra kurulan tiyatroda oyun düzenlenmesine Şehremaneti (Belediye) tarafından izin verilmediği, Kadıköy, Bebek ve Trabya'dan gezmeye gelenler, İngiliz vatandaşı olan ve üst düzey kişilerin çayırda top oynadıklarına dair bilgiler bulunmaktadır.[293]

---

[292] BOA.DH.MKT. 137/1.1311 Rabiu'l-evvel 09 (M. 11 Eylül 1893) Silivri ve Göksu'da kain Meryem Ana Ayazması'nda yapılacak panayırlar dolayısıyla tedbirler alınması.

[293] BOA.İ.DH.2/61.1255 Cemaziye'l-ahir 28 (M. 8 Eylül 1839) Mekteb-i Adliye şakirdanının Küçüksu mesiresine gezintiye gitmeleri.
BOA.DH.MKT.1448/20. 1304 Zilhicce 29 (M. 18 Eylül 1887) Göksu mesiresindeki tiyatroda Şehremanetince oyun sahnelenmesine ruhsat verilmeyerek tiyatronun tatil edildiğinden bahseden Artin imzalı arzuhalin gereğinin yapılması.
BOA.Y.PRK.ZB.19/81.1315 Safer 10 (M. 11 Temmuz 1897) Kadıköy ve Bebek sakinlerinden bazı kimselerin Küçüksuyu'ya gezmeye gittikleri.
BOA.Y.PRK.ZB.19/92.1315 Safer 24 (M. 25 Temmuz 1897) Bebek ve Tarabya'da bazı İngiliz muteberanın Göksu'ya gidip top oynadıkları
BOA.Y.PRK.ZB.27/59.1319 Safer 22 (M. 10 Haziran 1901) Dersaadet İngiltere Sefareti memurları ile Kandilli'de sakin İngiliz muteberanının Küçüksu Çayırı'nda top oynayacakları.

Çalışma alanı kapsamındaki diğer mesire alanlarında da görülen çayır ziyareti yapan kişiler ve bu alanların güvenliği konusunda alınan önlemler Göksu-Küçüksu için de geçerlidir. H. 1286 (M. 1869), H. 1319 (M. 1901) ve M. 1905 tarihli belgelerde Göksu Mesiresi'nde bir şahsın harem arabasına yapılan uygunsuz davranış için suçlulara verilen tayin kararı, Hıristiyanların çayırda düzenledikleri panayırın olaysız geçtiği ve Göksu Deresi'nde görevlendirilen kol sandalından bahsedilmektedir.[294]

Göksu Deresi kıyısındaki çayırın ve Anadoluhisarı'nın M. 1870 yılına ait görüntüsünde (Şekil 5.255), 19. yy sonlarında dere kenarındaki doğal alanın henüz bozulmadığı görülmektedir.

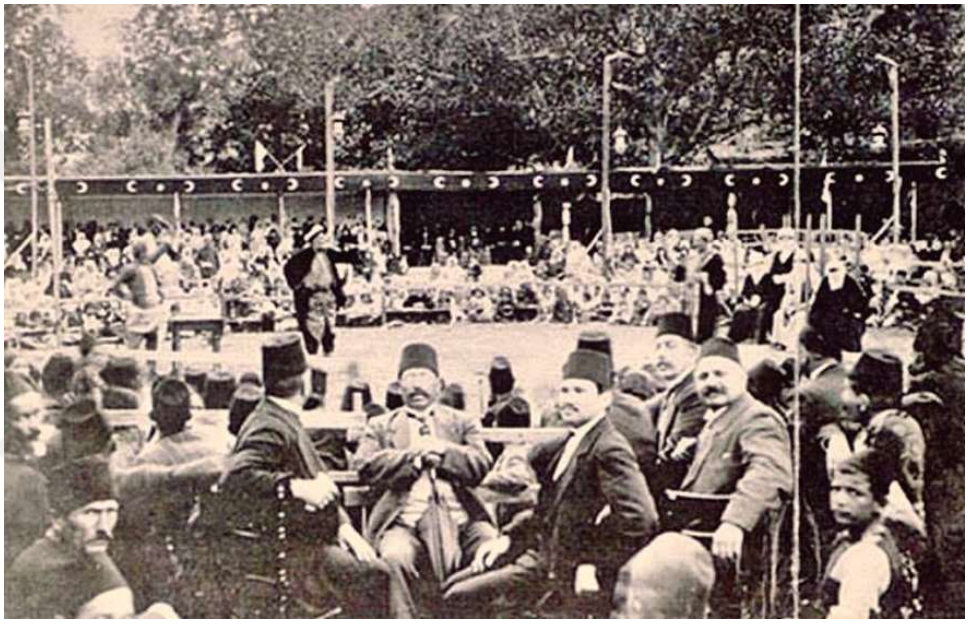

Şekil 5.254 : M. 1900'lerde Küçüksu Çayırı'nda tuluat (orta oyunu) (Url-23).

[294] BOA.ZB.2/97.1286 Şa'ban 27 (M. 2 Aralık 1869) İstanbul'da Altıncı Daire-i Belediye dahilindeki Yunanlıların isim ve mahallerinin yazıldığı. Göksu mesiresinde, sabık Surre Emini İsmail Bey'in harem arabasına yapılan sarkıntılık vakası sırasında suçlu görülen Ali ve Mustafa Ağaların afv olunduklarından zabtiyelikten azl edilmeyerek başka bir yere tayinleri.
BOA.Y.PRK.ASK.174/114.1319 Cemaziye'l-ahir 08 (M. 14 Eylül 1901) Hıristiyanların Göksu ve Uzunçayır panayırlarında olay çıkmadığı.
BOA.ZB.372/78.1321 Ağustos 07 (M. 20 Ağustos 1905) Göksu Deresi'nde bir kol sandalı bulundurulması.

Şekil 5.255 : Göksu Deresi çevresi ve Anadoluhisarı'na bakış
(Basileo Kargopoulo Arşivi, 19. yy, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Göksu-Küçüksu hakkında tarihin her döneminde yapılan tasvirler ve anlatımlardan, çayır ve çevresinin doğal güzelliği ile toplumun her kesiminden kişiyi ve kenti ziyaret eden yabancıları etkilediği anlaşılır. Bu doğrultuda, gezginlerin izlenimlerine kısaca değinilecek olursa Lamartine, Sperco ve Kontes de Noailles'in anlatımları bu beğeniyi özetleyebilir.

Gülersoy (1971)'un aktarımıyla, Fransız yazar ve şair Lamartine'in[295] İstanbul ziyaretine dair anlatımları, kendisinin Avrupa Yakasını gördükten sonra Anadolu Yakası hakkındaki izlenimlerinin her iki yaka arasında karşılaştırma yapan ifadeler içerdiği ve Küçüksu'daki mesire yaşamına ait detaylardan oluşmaktadır:

> […] daha basık tepeler, daha dar ve yumuşak vadiler halinde aşağıya doğru iner; beliren Asya köyleri sık, daha zengin görünüşlüdür; üstünde köşkler, Moresk uslûbunda çeşmeler bulunan hoş bir küçük ova olan Asya Tatlı Suları göze görünmeye başlar; iki öküzün çektiği dört tekerlekli, yaldızlı kafeslere benzeyen İstanbul arabaları çimenler üstünde durur; bu arabalardan çıkan yüzleri örtülü Türk hanımları, çocukları ve Arap halayıklarıyla ağaç diplerine, deniz kenarına otururlar; daha uzaktaki erkek grupları kahve içer, çubuklarını tüttürürler. Erkek ve çocuk giysilerinin değişik renkleri, kadınların koyu, biteviye örtüleri, bütün bu ağaçların altında, göze okşayıcı gelen garip bir mozayik gibidir. Çayırların üzerinde ağıl inek ve mandaları geviş getirirler; kadife, ipek ve altın simli koşumlarıyla süslü Arap atları, Ermeni ve Yahudi kadınlarıyla dolu olarak kıyıya yanaşan bir sürü kayıkların yanında kişnerler; başları örtüsüz bu kadınlar dere kenarına, çimenler üstüne otururlar; çeşitli duruşları, değişik giysileriyle kadın ve genç kızlardan yapılı bir zincir gibidirler […] (s.104)

[295] Alphonse Marie Louise Prat de Lamartine. Fransız yazar, şair ve politikacı.

Bir diğer detaylı anlatım ise Willy Sperco'nun 1900'lerin başına ait hatıralarıdır. Gülersoy (1989), Sperco'nun hatıraları arasından Cuma günleri Boğaziçi'nin birçok yerinden bu meşhur mesire alanına özenle hazırlanmış kadınların ziyareti hakkında bilgi verirken, Sperco'nun çayırdaki gündelik hayattan kesitler sunan diğer anlatımlarını ise şöyle aktarır:

> En güzel giysileri içinde halk, üstü çiçeklerle örtülü inanılmaz güzellikteki çayırın üzerinde gezinir. Kahveciler, helvacılar, lokum, şerbet satanlar bakır bardakları birbirine vurup şangırdatarak gezenlerin dikkatini çekerlerdi. Keman, klarinet, def çalınır, çingene kadınlar fal bakar, hokkabazlar oynar, çocuklara akide şekeri satan gezgin satıcılar dolanır dururlardı (s.69).

Sperco, anılarında 1923-25 yılları arasında Tatlı Sular'a (Göksu-Küçüksu) birçok arkadaşını götürdüğünden de bahseder. Bebek rıhtımından halı ve yastıklarla döşenmiş kayıkların kiralanarak önce Kandilli'ye sonra da Göksu'daki köprünün altından geçerek gezdiklerini anlatmıştır. Sperco'nun bu gezilerinde dile getirdiği en önemli konu, mesire alanının 20. yy başlarında eski güzelliğini kaybetmiş olmasıdır. Kendisinin yer verdiği detaylar arasında, dere çevresinde Meşe ve Çınar ağaçlarının halen görülebildiği bu alana Pazar günleri gelen orta halli kimselerin çayırın üzerine çöplerini bırakarak ayrılmaları bulunur. Gülersoy (1989)'un, Kontes de Noailles'in Asya'nın Tatlı Suları üzerine yazdığı bir şiirde[296] ise şu mısralar geçmektedir:

Çerezle dolu bir kayık geçti.
Ey, havada dağılan hoş kokular
Satıcılar bize kiraz ezmesi ile
Ağaç kavunu şekerlemeleri uzatıyorlardı
Bir ihtiyar kadın otların üzerinde bir damın
Altında patlıcan kızartıyordu
Gökyüzü, akşam olurken hayaledilenden de güzeldi
Kendime acıyorum. (s.69, 70)

İklim şartları açısından mesirenin tercih edilmesinde, yazın en sıcak dönemlerinde Temmuz ve Ağustos aylarında Karadeniz'den gelen serin rüzgarın serinlettiği yerler olarak bu alanın gezinti amaçlı tercih edilmiş olması da bir diğer önemli konudur (Schiele ve Wiener, 1988).

Göksu-Küçüksu Mesiresi'nin 20. yy'ın başlarına değin koruduğu kamusal yeşil alan kimliği Cumhuriyet Dönemi ile birlikte kıyı şeridinde farklı bir kullanıma sahip olmuştur. 1930'lara kadar Küçüksu Deresi'nin denize döküldüğü yerde Kandilli tarafında doğal bir kumsallık olan alan, Şirket-i Hayriye'nin yöneticilerinden Necmettin Kocataş ve Sadi Akant'ın kumsala kabinler koydurup bir lokanta açtırmasıyla plaj haline gelmiştir. Sonrasında iskelenin eklenmesiyle Bebek-Küçüksu arasında seferler düzenlenmeye başlamıştır. Plaj kıyısının sığ ve temiz olması rağbeti kısa sürede arttırmıştır. Halkın Küçüksu'da denize girmesini teşvik amacıyla gidiş dönüş bileti alanlara plajda ücretsiz meşrubat ikramı yapılması gibi kolaylıkların sağlandığı bilinmektedir. 1950'lilerden sonra plajın ziyaretçi kapasitesinin artışıyla orantılı olarak kirliliğin artışı, 1970'lerde suyun kirliliği öne sürülerek kapanışını beraberinde getirmiştir. Kıyı sadece teknelerin muhafaza edildiği bir yere dönüşmüştür. İstanbul Belediyesi'nin 1935 yılında düzenlediği ilk İstanbul Festivali'nin programında yer alan yüzme yarışları, 20 Ağustos'ta Göksu-Bebek arasında yapılmıştır (Tutel, 1994b).

Göksu Deresi kenarındaki araç yolunun bitişiğindeki Anadoluhisarı Mezarlığı ise, Osmanlı Dönemi'nden kalan eski mesire alanının yakınındaki tarihi değere sahip bir diğer yeşil alandır (Şekil 5.256). Dere ve çevresinin tarihte sahip olan gezinti yeri niteliği günümüzde az da olsa etkisini devam ettirmektedir. Dere suyunun temiz olmayan koşullarına rağmen kenarında yer alan kafeler haftasonu ağırlıklı olmak üzere ziyaretçilerin rağbet ettiği bir aks olarak korunmaktadır.

Şekil 5.256 : Osmanlı Mezarlığı ve Göksu Deresi çevresinin günümüz durumu (Arın, 2017a).

Göksu Deresi'nden bakış ile iç kesimdeki tepelik alanın genel bitki örtüsü ve yerleşim durumuna bakıldığında, doğal dokunun yer yer konutlarla kaybolmuş olduğu fakat genel olarak korunduğu yorumu getirilebilmektedir (Şekil 5.257).

Şekil 5.257 : Göksu Deresi kıyısından tepelik alana bakış (Arın, 2017a).

Mimari Eserler

Göksu ve Küçüksu'dan günümüze az sayıda mimari eser kalmıştır. Yerleşim tarihi Bizans'a dayanan Göksu'da bu dönemde bir av köşkü ve bir manastırın varlığından bahsedilmektedir. Osmanlı Dönemi'nde 18. yy'da Küçüksu Deresi'nde saltanat kayığı ile gezmeyi seven I. Mahmud tarafından iki adet yalının yıktırılarak yerine içinde fıskiyeli havuzu ve selsebili olan bahçeli bir kasır yaptırılmıştır. Bu iki katlı ahşap sarayın (kasrın) Sadrazam Divittar Emin Mehmed Paşa'nın kontrolünde Şehremini Yusuf Efendi'nin hazırladığı projeye göre inşa edildiği, 19. yy'da onarım gördükten sonra M. 1857 yılında yıktırılarak günümüzde "Küçüksu Kasrı" adı ile bilinen yapı inşa edilmiştir. Kasır, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte Atatürk'ün dinlenmek amacıyla ziyaret ettiği kasır 1924 yılında kamulaştırılmıştır (Evyapan, 1972; Deleon, 2002). Günümüzde Milli Saraylar'ın idaresi altındaki yapı müze-saray olarak hizmet vermektedir. Kasır ve çevresindeki kayıklarla gezinti yapanların 1870'li yıllardaki görünümü ve aynı alanın günümüzde kafe olarak kullanılan kıyı şeridi Şekil 5.258'de görülmektedir.

Şekil 5.258 : Küçüksu Kasrı'nın eski (üst) ve günümüz görünümü (alt) (Guillaume Berggren Arşivi, üst; Arın, 2017a, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Bir diğer mimari eser, tarihi haritalarda tespit edilen ve günümüze ulaşmamış olan Küçüksu Karakolu'dur. 19. yy'da Göksu'da gelişen yerleşim alanına ilave olarak buradaki cami, mescid ve çeşme gibi hayratlardan sonra, arkasında atlı polisler için bir ahır bulunan ve M. 1842'de Abdülmecid zamanında inşa edilen bir karakol binası yapılmıştır. II. Abdülhamid zamanında ise karakolun yerine kagir bir mektep yapılmıştır. 20. yy başlarında da Göksu'da çıkan olumsuz durumları engellemek adına H. 1338 (M. 1919) yılında açılan bir karakola dair bilgi mevcuttur (BOA.DH.EUM.AYŞ.24/46.1338 Muharrem 19-M. 14 Ekim 1919). Mesire alanı içinde olup, günümüze ulaşamamış yapılar arasında tepelik alandaki Göksu Kasrı ile Göksu Deresi boyunca yer verilen un değirmenleri ve testi fabrikaları bulunmaktadır. Göksu Kasrı'nın 20. yy başlarında halen kalıntı olarak kaldığı, H. 1319 (M. 1901) tarihli bir belgede yer alan bilgiden tahmin edilmektedir. Belge, yıkılan sarayın bahçesinde üzerinde II. Mahmud'un tuğrasının bulunduğu sütunların Müze-i Hümayun'a aktarılmasını konu almaktadır (BOA.MF.MKT.576/12.1319 Cemaziye'l-evvel 19-M. 3 Eylül 1901).

Küçüksu Kasrı'nın gerisinde eski çayırın içindeki Mihrişah Valide Sultan Camisi Sultan Mahmud tarafından yaptırılmıştır. 1930'lu yılların başından itibaren halkevi olarak kullanılmaya başlanan yapı 1956'da yıkılarak 1975 yılında yeniden inşa edilmiştir. Kasrın bahçesi içinde yer alan ve eski mesire alanında yüzyıllar boyu önemli bir mimari öğe olarak yer edinen Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi ise H. 1221 (M. 1806) tarihlidir. III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan adına yaptırdığı çeşme yüksek bir sofa düzeneği üzerinde yer alır (Şekil 5.259), (Kuban, 1994).

H. 1283 (M. 1866) tarihli bir belgede, bu çeşmenin su yolunun tamir edilmesi için kasır bekçisinin talebi yer almaktadır (BOA.MVL.509/73.1283 Cemaziye'l-ahir 1866-M. 4 Kasım 1866).

H. 1314 (M. 1897) tarihli bir belgede ise, Göksu Çayırı'na inşa edilmiş olan bir kahvehanede kullanılacak iskemleler için izin alınması konu alınmaktadır. 19. yy sonlarında çayırda kahvehane kültürü ve yapısının işler durumda olduğu anlaşılmaktadır (BOA.BEO.931/69773.1314 Zilkade 04-M. 6 Nisan 1897-(Şehremaneti).

Şekil 5.259 : Alandaki mimari eserlerden bazıları (Arın, 2017a).

Çayırda mimari öğe olarak değerlendirilebilecek önemli bir unsur, iç kesimlerinde eskiden II. Mahmud'un ok atışı sahası olarak kullandığı yerdeki nişantaşlarıdır. Bu konuda, taşların tamir ve dikilmesi konusunda H. 1317 (M. 1899) tarihli bir belge mevcuttur (BOA.MF.MKT.472/ 15.1317 Cemaziye'l-ahir 12-M. 18 Ekim 1899). Belge ile örtüşen bir diğer literatür bilgisi, nişantaşları konusunda tarihi harita incelemesinin yer aldığı kısımda görülecek olan Eldem (1976)'in mesire planı çiziminde "Nişantaşı" olarak ifade ettiği tepelik alandır.

Göksu-Küçüksu Mesiresi'nin tarihsel sürecine yönelik yapılan araştırma sonucunda, mesirenin günümüzde tamamen yitirildiği, bir kısmının otopark alanı olmak üzere, bir kısmının atıl bir alan olarak kaldığı, bir kısmının da kamu arazisi olarak hizmet verdiği tespit edilmiştir. Mesirenin tarihsel süreç analizi Şekil 5.260'ta yer almaktadır.

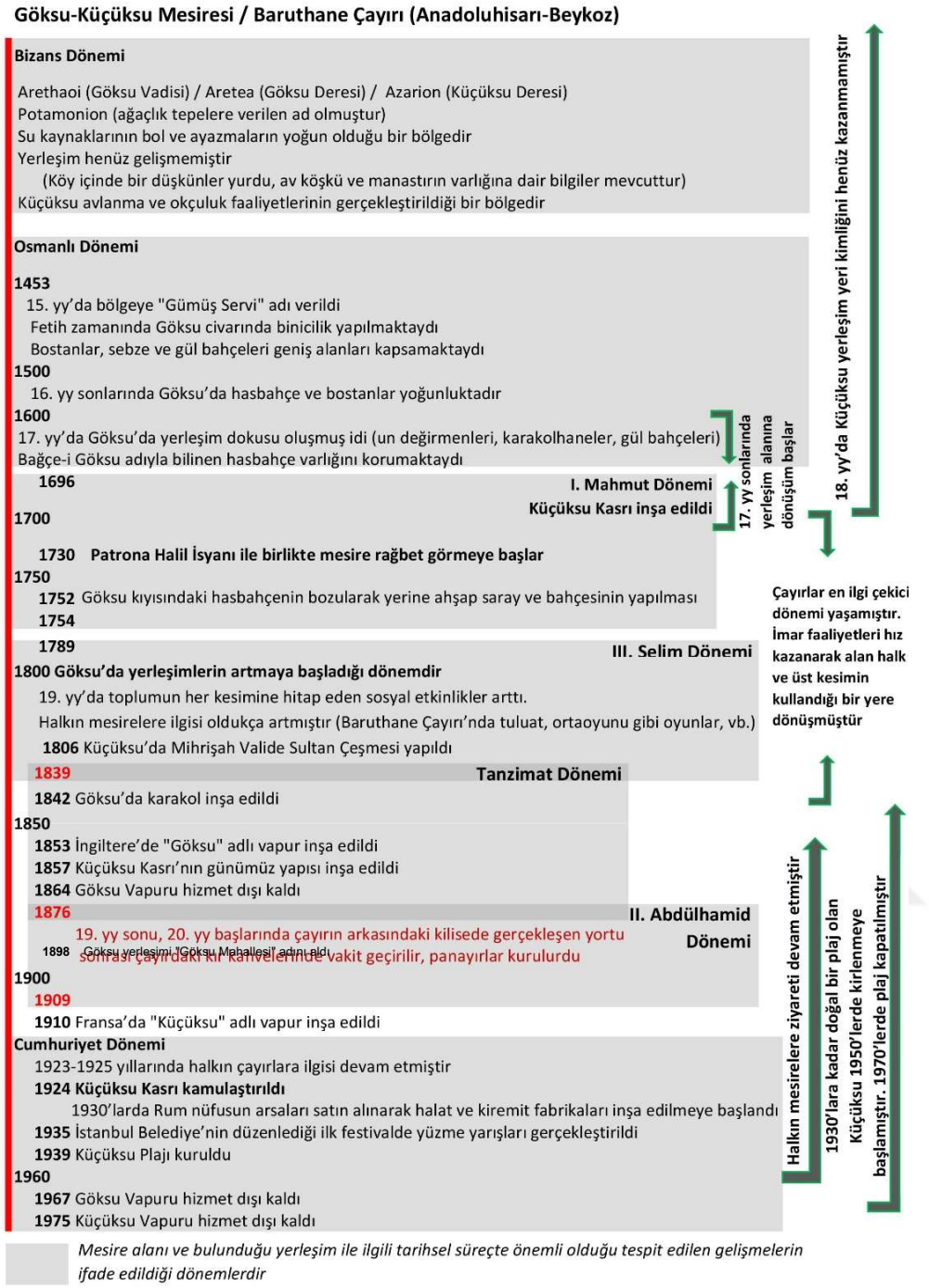

Şekil 5.260 : Göksu-Küçüksu Mesiresi ile Baruthane Çayırı'nın tarihsel süreç analizi[297] (Arın, 2018).

[297] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Kömürcüyan, 1952; İnciciyan, 1956; Evyapan, 1972; Özhan, 1994; Tutel, 1994b; Evren, 2000; Eyice, 2007; Deleon, 2002; Url-55; Url-58; BOA.HAT.179/8039.1211 Zilkade 26 (M. 23 Mayıs 1797); BOA.A.AMD.94/46. H. 1277 (M. 1860/61); BOA.MVL.496/143 (5. İstida) 1282 Zilhicce 27 (M. 13 Mayıs 1866); BOA.DH.MKT.1448/20. 1304 Zilhicce 29 (M. 18 Eylül 1887); BOA.ŞD.1188/14. (Ticaret 1) 1309 Safer 10 (M. 15 Eylül 1891); BEO.159/11906 (Rusumat) 1310 Şa'ban 05 (M. 22 Şubat 1893); BOA.Y.PRK.ZB..13/21.1311 Zilkade 23 (M. 28 Mayıs 1894); BOA. ZB.78/6.1312 Eylül 05 (M. 17 Eylül 1896); BOA.Y.PRK.ZB.19/92.1315 Safer 24 (M. 25 Temmuz 1897); BOA.ZB.395/77.1325

Haritalar

Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, Göksu (*Gheuk-sou*) ve Küçüksu (*Kutchuk-sou*) Dereleri görülmektedir (Şekil 5.261). Haritanın Boğaz kıyısı hattı üzerinde "*Kiosque du Gd.Sr.*" yazılı bölgede yer alan yapının Küçüksu Kasrı olduğu tahmin edilmektedir. Bu dönemde yapılaşma kıyı boyunca hakim durumdadır. İç kesimler halen doğal dokusunu korurken, erişilebilirlik Küçüksu Kası'nın biraz gerisine doğru gelişen yol sistemi ile gelişmeye devam etmektedir.

Şekil 5.261 : Kauffer Haritası'nda Göksu ve Küçüksu Dereleri ve çevresi (Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1851-52 tarihli Moltke Haritası'nda, Küçüksu ve Göksu Dereleri arasındaki arazi üzerinde bostanlık alanlar olduğu görülür (Şekil 5. 262). Haritada "*Kasr-ı Hümayun"* olarak ifade edilen yerin Küçüksu Kasrı ve kuzeyinde "*Çeşme"* olarak yazılan yerin ise kasrın yakınındaki günümüze ulaşabilen Küçüksu Mihrişah Sultan Çeşmesi olduğu

Temmuz 02 (M. 15 Temmuz 1909); BOA.DH.EUM.AYŞ.24/46.1338 Muharrem 19 (M. 14 Ekim 1919); Cumhuriyet, 30 Ocak 1939.

tahmin edilmektedir. Bu haritada arazi topografyasına yönelik tam okunabilir veriler olmamasına rağmen, Küçüksu ve Göksu Dereleri arasındaki bölgenin kıyıda düzlük bir alan olduğu ve tarım alanına benzer parsel çizgilerinin varlığı ile bir bölümünün bostanlık olduğu yorumu yapılabilmektedir.

Şekil 5.262 : Moltke Haritası'nda Göksu ve Küçüksu'nun genel arazi yapısı (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000483, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy'ın başlarına ait M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda ise, Küçüksu Deresi'nin kıyıdan içerilere doğru uzandığı hat ve çevresindeki arazi yükseltisi ile ilişkili yerleşim dokuları ve yeşil alanlar görülmektedir (Şekil 5.263). Haritadaki eşyükselti eğrilerinin kotları, derenin bu iki yerleşimin topografik açıdan tepelik alanları arasında bir vadi içerisinde uzandığını göstermektedir. Yerleşim açısından, derenin kıyıya yakın kesiminde başlayan yerleşim dokusu içerilere doğru henüz yayılım göstermemiştir.

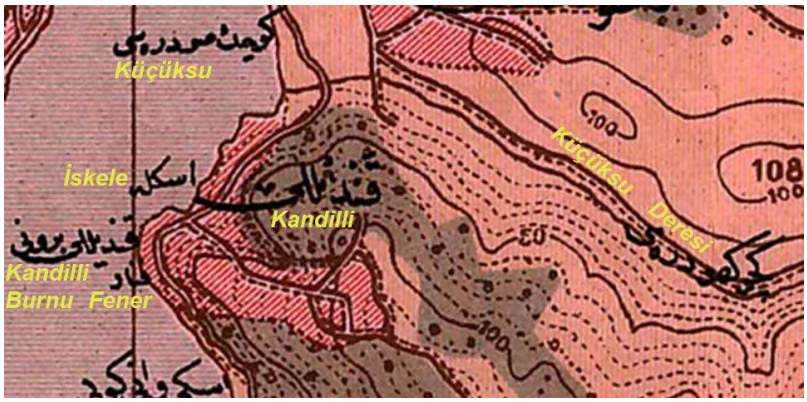

Şekil 5.263 : Necib Bey Haritası'nda genel yerleşim durumu (yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yüzyıl ortalarına doğru 1930'larda, Cihet Haritaları'nda Küçüksu-Göksu yerleşimi daha okunabilir şekilde yorumlanabilmektedir. Cihet Haritası'nda, kıyıdan Göksu Deresi boyunca iç kesimlere doğru "*Muhterik Göksu Kasrı"* görülmektedir (Şekil 5.264). Dere'nin yakınlarında yeşil alan olarak olarak mezarlık alanı ve dere boyunca kıyıya doğru uzanan geniş bostanlık alanlar dikkat çeker. Dere kıyısında bostanlık alanların olması yiyecek üretimi açısından su ile ilişkiyi ortaya koymaktadır. Mimari açıdan, haritada görülen kasır yakınlarındaki testi fabrikası, cami ve değirmen önemlidir. Testi fabrikası, eskiden dere kıyısında testi üretimi yapıldığına dair elde edilen bilgileri doğrular niteliktedir. Kasrın kuzey tarafında kalan uzak bir noktada ise kireçhane vardır.

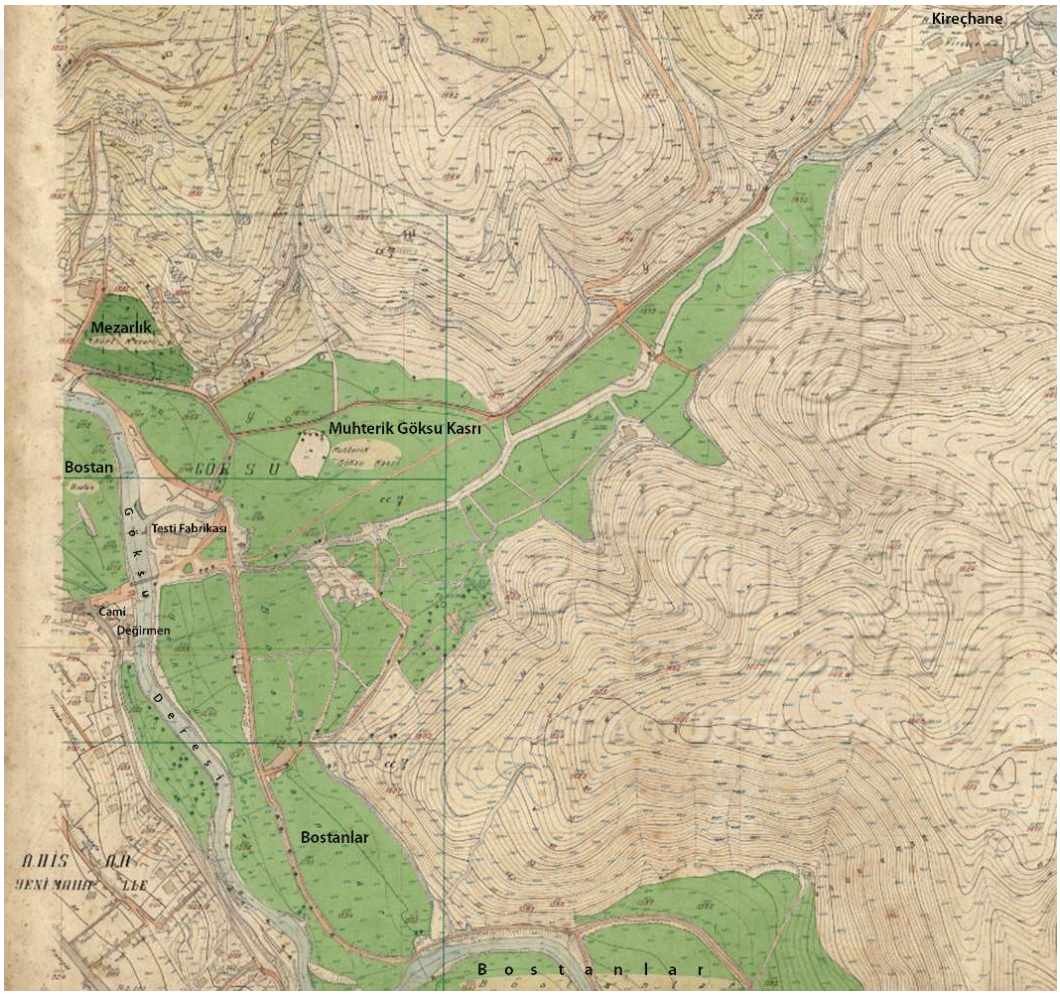

Şekil 5.264 : Göksu Deresi ve yakın çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No:32, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yukarıda incelenen Cihet Haritası'nda açıklanan mimari yapıların daha detaylı görüldüğü Şekil 5.265'teki Cihet Haritası'nda, derenin Anadoluhisarı'na bakan kısmında karakol binası, Göksu Camisi ve bir değirmen yapısı görülürken, karşı

tarafında geniş bir bostanlık ve daha içeride testi fabrikası bulunmaktadır. Fabrika, Göksu Caddesi üzerindeki ahşap bir köprü ile dere üzerinden değirmen ve camiye bağlanmaktadır.

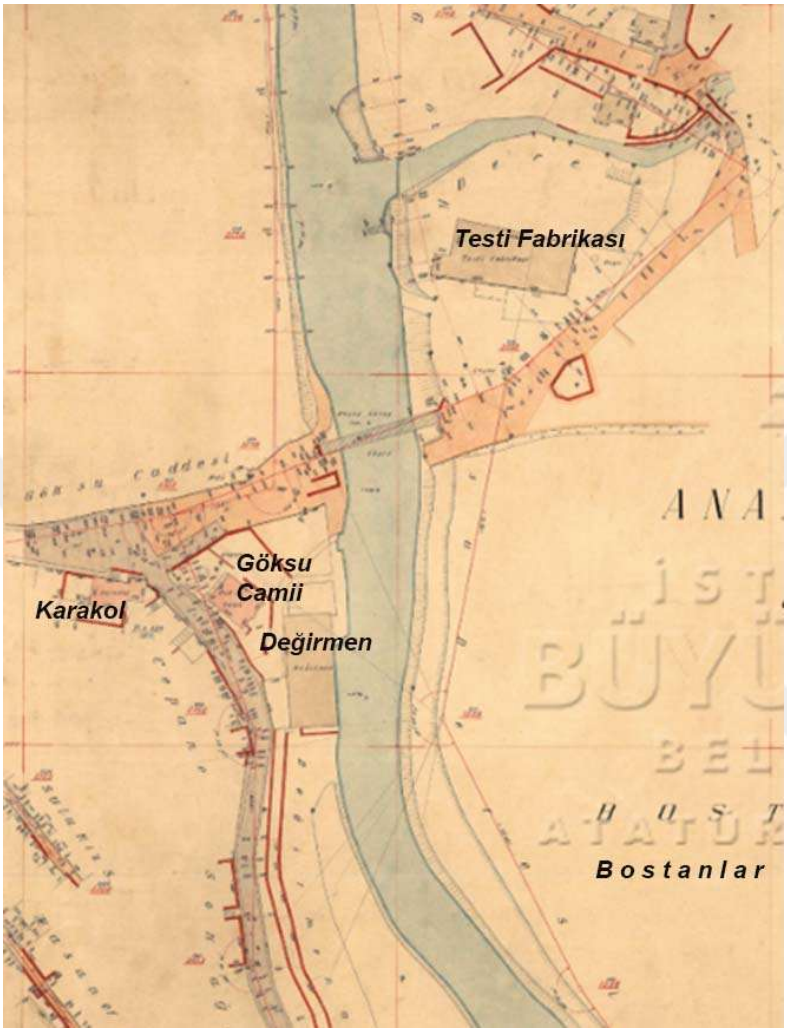

Şekil 5.265 : Cihet Haritası'nda Göksu Deresi ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No: CC 19/1, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Cihet Haritası'nın bir diğer kısmında ise, derenin yakınlarında bir Kürt Mezarlığı ve çeşme görülmektedir (Şekil 5.266). Çeşme detaylı incelendiğinde, yapının karşılıklı iki tarafından belirli bir yükseltiye çıkılan merdiven çizimi dikkat çeker. Merdivenler, çeşmenin aynı zamanda burada bulunan bir namazgahın parçası olabileceği ihtimalini doğurmaktadır.

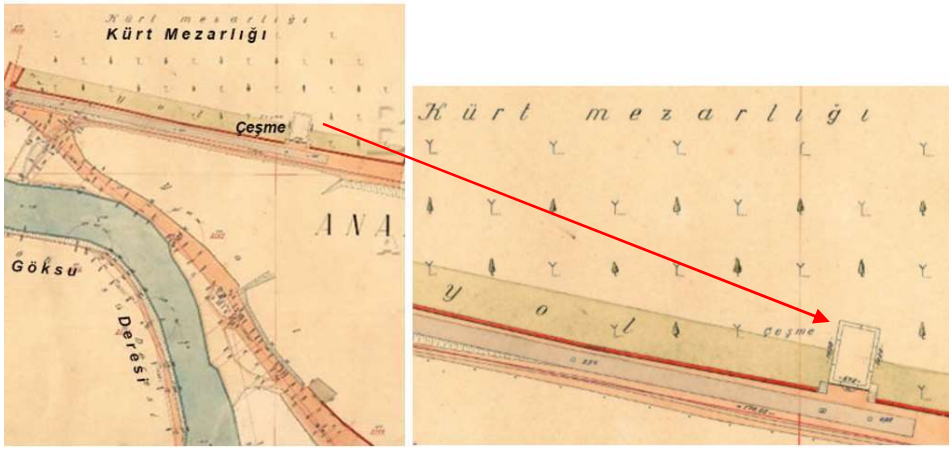

Şekil 5.266 : Cihet Haritası'nda Göksu Deresi çevresindeki mezarlık alan ve çeşme (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No: CC 20/3, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Küçüksu Deresi tarafında, dere ve çevresine ait durum Cihet Haritaları üzerinden incelendiğinde okunabilir ve kesin bilgiler edinilmektedir (Şekil 5.267). Haritada, dere ve bu su yolunun kıyıya doğru uzanarak "*Hekimbaşı Deresi"* adını alan kollarından biri görülmektedir. Derenin adını, bu bölgede eskiden varolan ve haritadan okunabilen "Hekimbaşı Çiftliği" arazisinden aldığı tahmin edilmektedir. Küçüksu Deresi'nin bir kıyısında Hekimbaşı Çiftliği arazisi diğer tarafında ise geniş tarlalar bulunmaktadır. Dere, her iki tarafında içeriye ve kıyıya doğru yükseltisi artan topografik yapı arasında potansiyel su kaynağı olarak tarla ve çiftlik alanıyla birlikte düzlük alanda yer alır.

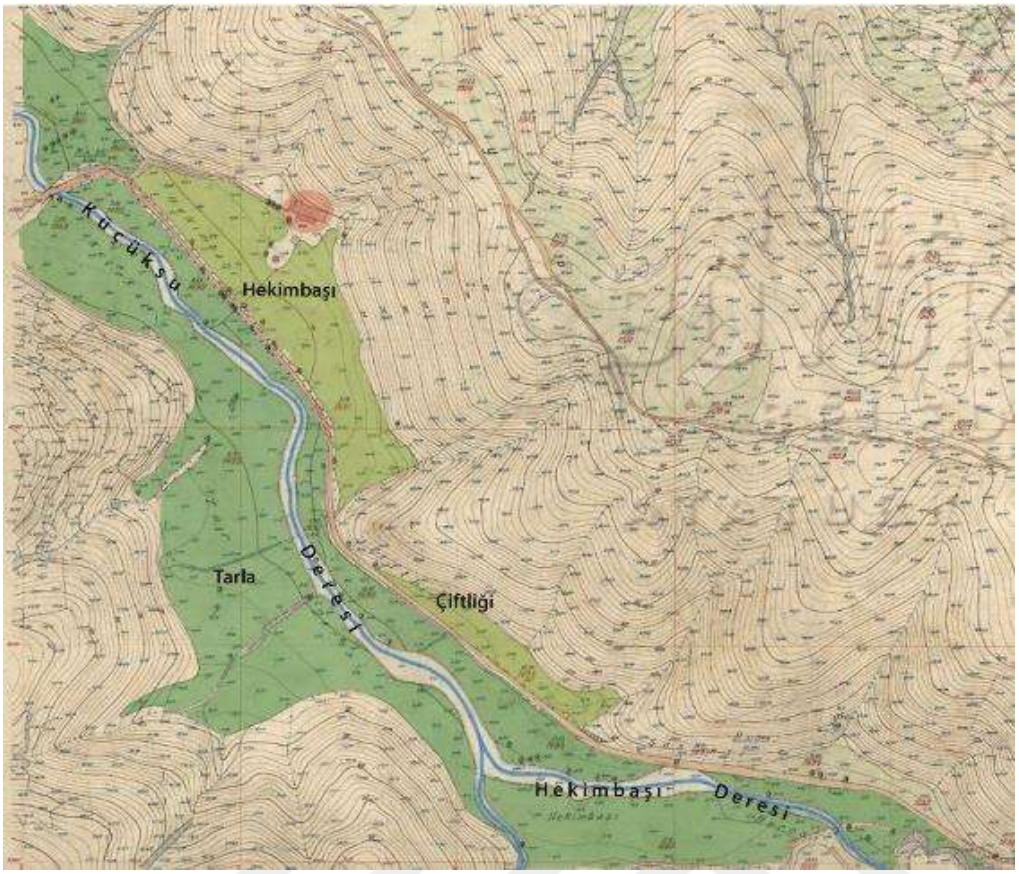

Şekil 5.267 : Küçüksu Deresi ve Hekimbaşı Deresi çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No: 22, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Bir diğer Cihet Haritası'nda ise, Küçüksu ve Göksu Dereleri mesire alanı-kıyı şeridi ve iç kesimler ile birlikte görülmektedir (Şekil 5.268). Küçüksu Deresi boyunca su terazisi yapısı ve bostanlar vardır. Küçüksu Mesiresi, Küçüksu Kasrı'nın hemen arkasındaki arazide yer almaktadır. Mesireden Kalafat Meydanı'na doğru uzanan açık alandaki parsel çizgileri mesirenin kuzey tarafında tarım alanlarının varlığını göstermektedir. Göksu Deresi'ne uzanan alanda ise geniş bostanlar hakimdir ve Anadoluhisarı tarafına geçiş dere üzerindeki beton köprüden sağlanmaktadır.

Arazi topografyası açısından, mesire ve bostanlar kıyı ile aynı yükseltide ve düzlük alanlardır. Bu bölgenin gerisinde yükselti artmaya başlar ve "Yeni Mahalle" mevkisinde seyrek yoğunlukta yapılaşmanın başladığı görülür.

Ulaşım açısından, kıyı ile iç kesimlere doğru üç adet yol bağlantısının olduğu görülür. İç kesimlere doğru ise, günümüzde Kandilli tarafındaki eski bostan alanından mesireye direkt erişim sağlayan Kandilli-Küçüksu Caddesi'nin mesire alanının içinden geçerek yeni bir yol bağlantısı olarak karşımıza çıktığı tespit edilmiştir. Mesirenin gerisindeki

Yeni Mahalle'de ise ızgara sistemli yerleşim planına dönüşen alanın kıyı ile belirli akslarda direkt bağlantısının olduğu görülür.

Küçüksu Mesiresi ve yakın çevresindeki yapılaşma, yerleşimin çoğunlukla mesirenin arka tarafında kalan eğimli arazide Yeni Mahalle mevkisinde yoğun, Küçüksu Deresi yakınında ise daha seyrek gelişmiştir. Günümüzde, su terazisinin bulunduğu parselin tamamen yapılaştığı görülmektedir. Göksu Deresi kıyısındaki bostanlık alanın ise günümüzde bir kampus ve stadyum yapısının birimlerinin içinde bulunduğu bir yere dönüştüğü görülmektedir.

Yeşil alan dokusuna yapılan incelemelerde, Küçüksu Deresi'nin Kandilli tarafındaki bostanlık alanın tasarlanmış bir yol dokusu ile dönüşüm geçirdiği ve bostan işlevinin değiştiği görülür. Derenin Anadoluhisarı tarafındaki bostanın ise günümüzde halen yeşil alan kimliğini koruduğu söylenebilir. İnceleme kapsamında, Cihet Haritası'nda *Küçüksu Mesiresi* olarak belirtilen bölge için yaklaşık bir alan sınırı çizilmiştir. Bu sınır mesirenin, güneyinde yazılı *Bostan* ve hemen kuzeyinde yazılı olmadığı halde parsel çizgileri ile ifade edilmiş ve tarla alanı olduğu tahmin edilen üretim yerinin arasında kalmasına dayanılarak çizilmiştir. Tarihi haritada dikkat çeken bir diğer konu da, Küçüksu Mesiresi ve yakınındaki bostanların 20. yy başlarında kıyı ile iç kesimler arasında tampon yeşil alan işlevine benzer bir arazi kullanımı sergilediğidir.

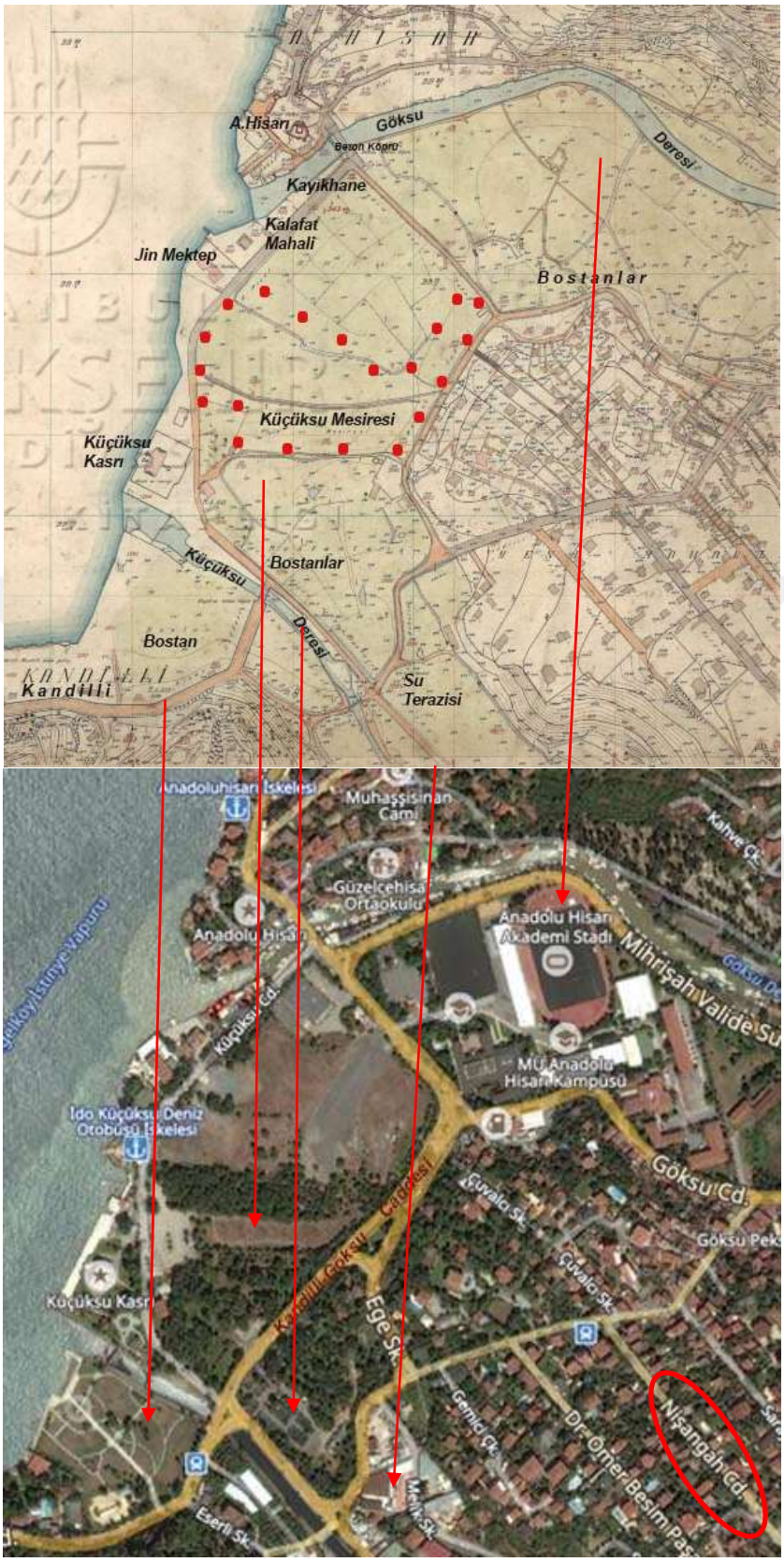

Şekil 5.268 : Küçüksu-Göksu Dereleri ve yakın çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No: 33, üst; Url-54, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yapılan incelemede Küçüksu Mesiresi'nin günümüzde yeşil dokusunu büyük ölçüde yitirerek boş bir araziye dönüştüğü görülmektedir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda eski mesire alanının yeniden yeşil alan işlevini kazanması için çalışmalar yapılmaktadır. Cihet Haritası'nda mesire ve çevresinin detaylı planının yer aldığı Şekil 5.269'daki çizimi incelemek yararlı olacaktır. Planda, Küçüksu Kasrı "*Küçüksu Sarayı*" olarak adlandırılırken, Mihrişah Sultan Çeşmesi "*Çeşme*" olarak belirtilmiştir. Kıyıda devam eden yoldan içerde "Kandilli-Yeni Mahalle Yolu"na doğru mesire alanının içinden geçen bir yol görülür. Kasrın hemen gerisinde günümüzde varlığını koruyan bir cami ve yıkık çeşme dikkat çeken diğer mimari öğelerdir. Ayrıca, mesire alanı içinde çizgisel bir sınır ile çevrelenmiş ve planda adı yazılı olmayan tekil bir yapı dikkat çekmektedir.

Kıyı boyunca devam eden ve mesire içinden geçen yollarda çizili olan ağaçlı yollar bu dönemde yol ağaçlandırmasına ayrıca önem verildiğini gösteren bir işaret olarak yorumlanabilir. Planda mesire alanı içinde görülen ve kuyu olduğu tahmin edilen mimari öğe, mesire ve çevresi için su kaynağı olmaktadır.

Eldem (1976)'e ait çizimde, Küçüksu ve Göksu Kasırları'nın konumu ve arazi yapısı görülmektedir (Şekil 5.270). Göksu Kasrı'nın bulunduğu yerde ayrıca bir namazgah kalıntısı ve Küçüksu Deresi'nin iç kesimlere ulaştığı Dörtkardeşler Mevkisi'nde ise bir adet nişantaşı bulunur. Nişantaşı'nın varlığı, Şekil 5.268'deki hava fotoğrafında görülen ve mesire alanından iç kesimlere doğru çıkan ızgara yol planının bir parçası olan Nişangah Caddesi'nin adı ile örtüşmekte ve bu durum eskiden bölgede bulunan nişantaşının varlığını doğrulamaktadır.

Planda Küçüksu ve Göksu Dereleri boyunca uzanan düzlükler çizimin açıklama kısmında "çayır ve mesireler" olarak ifade edilmiştir. Bu durum, çayır ve mesire kavramlarının farklı olabileceği yorumunu taşımakla birlikte, çayırın bir arazi yapısını tanımlayan, mesirenin ise bir açık alan kullanımını ifade edebileceği yönünde alternatif iki düşüncenin ele alınabileceğini yansıtır. Planda, Cemile Sultan Köşkü ile Kıbrıslı Yalısı arasındaki eğimli arazinin yoğun ağaçlık ile kaplı olduğu görülür. Ağaçlık bölge dışında, kıyıdan iç kesimlere doğru yükseltinin arttığı ve mesire alanının eğimli tepeler arasında kalan düzlük alanlarda şekillendiği yorumu yapılabilmektedir. Bu durum, mesirelerin arazinin doğal yapısı gereği oluşan düzlük alanlarda oluşmasının bir nevi açıklaması olabilecek bir tespit olarak benimsenebilir.

Şekil 5.269 : Cihet Haritası'nda Küçüksu Sarayı ve mesirenin yakın çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No: BB 19/1, yazar tarafından düzenlenmiştir).

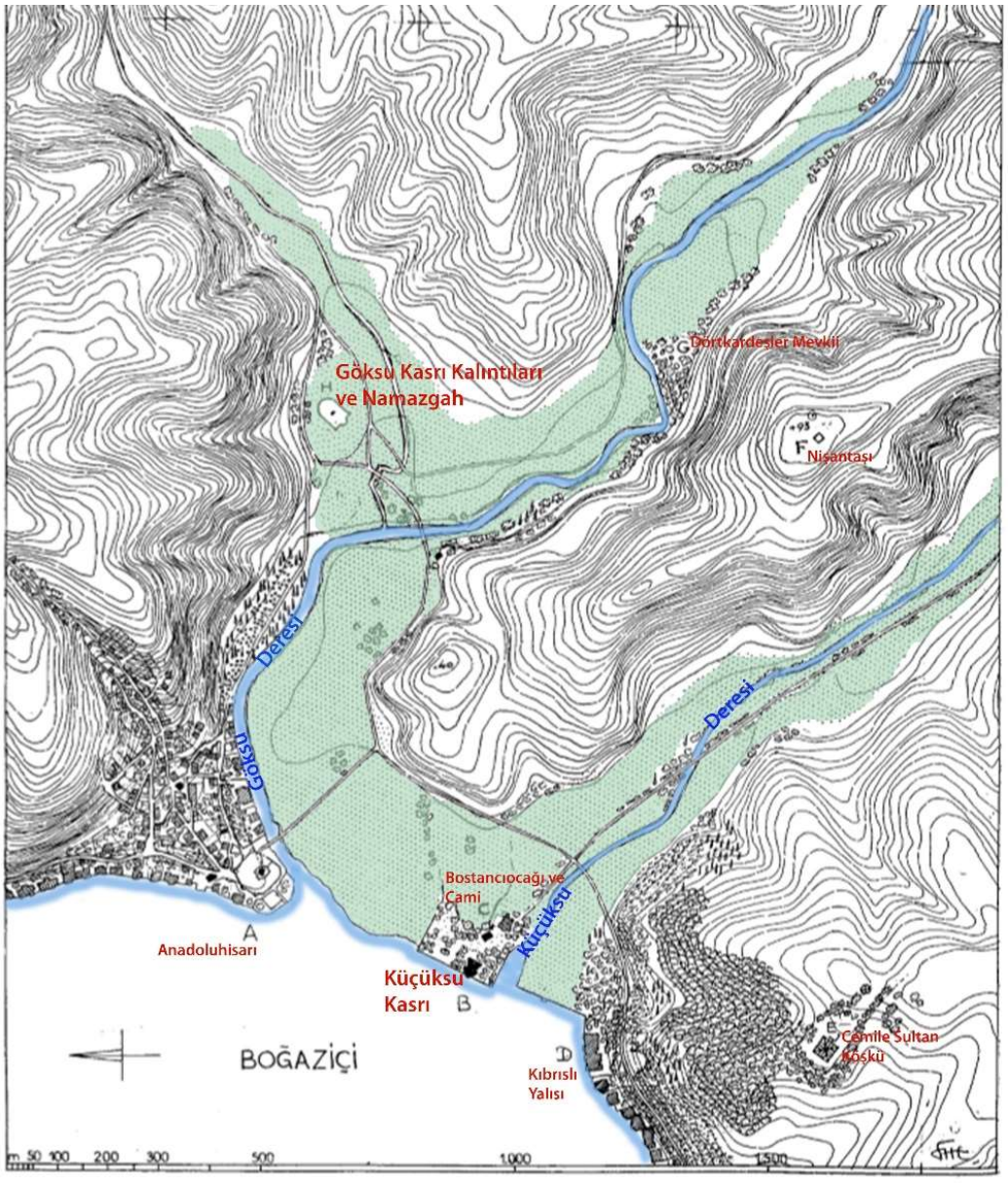

Şekil 5.270 : Göksu-Küçüksu Çayırı'nın 100 ile 200 yıl önceki durumlarını gösterir plan (Eldem, 1976, s.10, yazar tarafından düzenlenmiştir).

5.10 Kavacık Mesiresi (Kanlıca-Beykoz)

Konum

Fetihten önce "*Glaros*" adıyla bilinen bir Bizans sayfiyesi olan Kanlıca'nın adının Türkçede ufak araba anlamına gelen "kanglı" kelimesinden geldiği rivayet edilir (İnciciyan, 1956; Evyapan, 1972). Anadoluhisarı ile Çubuklu semtleri arasında yer alan yerleşim, M. 1852 (H.1267) tarihinden önce Boğaziçi'nin Anadolu sahili Kanlıca sınırının sonuna kadar yerleşik düzene geçmiş durumdadır. Bu noktadan ileriye doğru ise sadece sultanların yakın çevresiyle gezinti amaçlı ziyaret ettikleri yerlerin olduğu

bilinmektedir. Kanlıca, vapurların yüzyılın ikinci yarısından sonra işlemeye başlamasıyla erişilebilen bir yer haline gelmiştir (Vada, 2004). Kanlıca'nın kent içindeki konumu ve eski mesire alanının (Kavacık Mesiresi) yaklaşık olarak tespit edilen yeri Şekil 5.271'de görülmektedir. Boğaziçi kıyılarında korunan geleneksel yerleşim düzeni iç kısımlarda yerini doğal dokunun bozulduğu toplukonut yerleşim düzenine bırakmıştır.

Şekil 5.271 : Kanlıca yerleşimi ve eski mesire alanının yaklaşık konumu (Url-60, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Topografya

Topografik açıdan kıyıdan itibaren hemen yükselen arazi yapısı içinde eskiden "Kavacık Mesiresi" olarak bilinen Kavacık Deresi'nin çevresi, düzlük alan olarak korunmuştur. Eski mesire alanının içinden geçen dere, yalıların arasındaki küçük ölçekli boş bir alandan denize dökülür ve akar durumdadır. Derenin günümüz durumu, denize döküldüğü alan ve yakın çevresindeki çevreyolu ve tepeler Şekil 5.272'de görülmektedir.

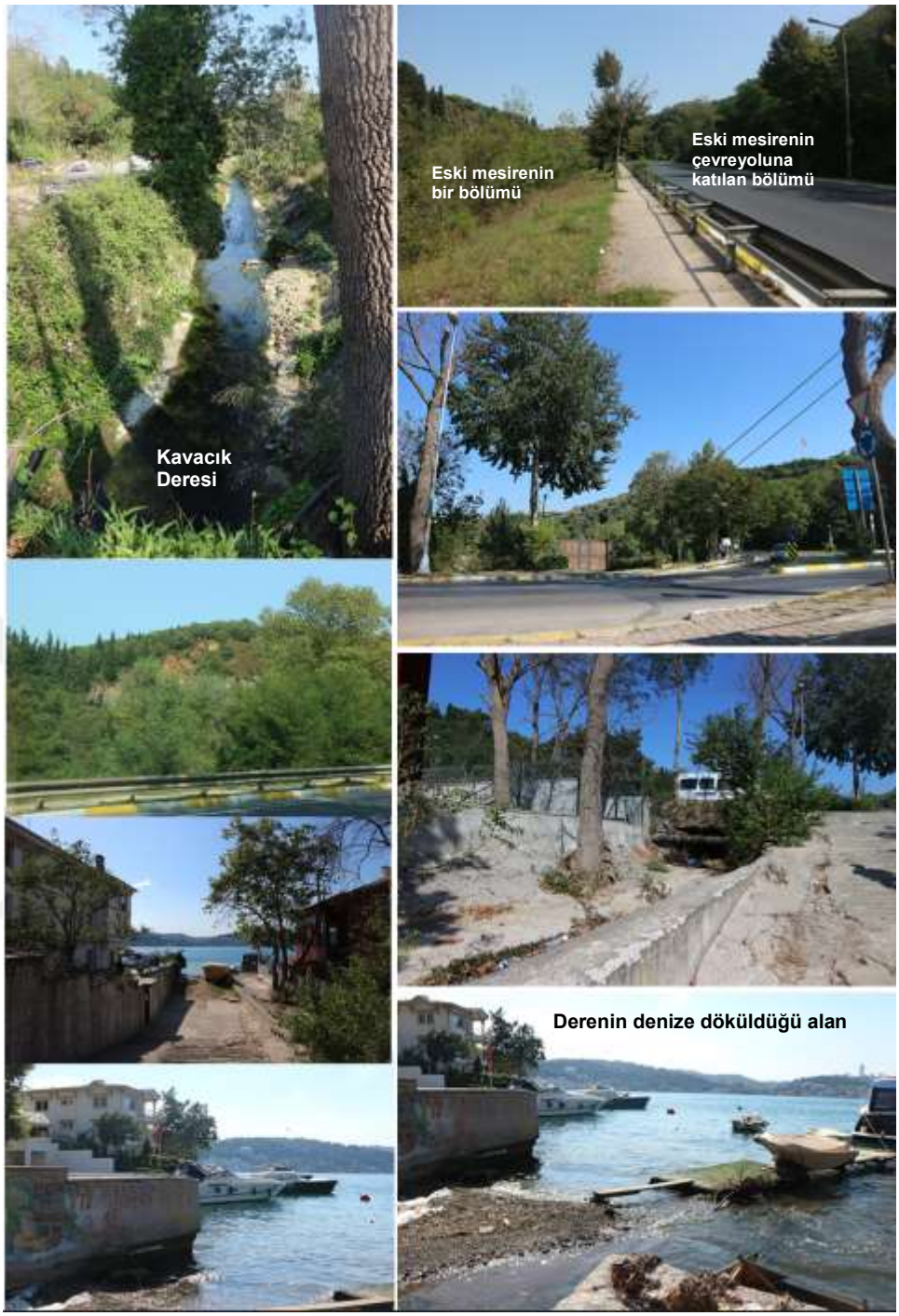

Şekil 5.272 : Kavacık Deresi çevresi ve kıyı kesimi (Arın, 2017a).

Yükselti açısından, Kanlıca ile Çubuklu arasındaki Göztepe Dağı (280 metre) Boğaziçi'nde sahile en yakın yükselti niteliği taşımaktadır. Bu yükseltiyi 258 metre ile Büyük Çamlıca ve 237 metre ile Küçük Çamlıca Tepeleri izler. Yuşa Dağı'nın yükseltisi ise 200 metre'dir (Vada, 2004).

Ulaşılabilirlik

Diğer Boğaziçi yerleşimlerinde olduğu gibi Kanlıca'ya erişim de uzun bir süre pazarkayıkları ile sağlanmıştır. Bu konuda Ertuğ (1995)'dan elde edilen önemli bilgiler arasında, birçoğu bir vakfa bağlı olarak çalışan pazar kayıklarından Kanlıca kayığının M. 1824 yılında Yemiş İskelesi'ne bağlı olarak çalıştığı yer almaktadır. M. 1792 tarihli bir arşiv belgesinde, Kanlıca'da sadece 38 gayri müslim kayıkçının çalıştığı tespit edilmiştir.[298] Pazar kayıkları ile ilgili olarak arşiv belgelerinde elde edilen bilgiler 20. yy başlarında H. 1325 (M. 1907) yılına aittir. Bu belgelerde Kanlıca pazar kayığının yeniden inşasına yönelik kararlar yer almaktadır.[299] Belgelerde tespit edilen bir konu, pazar kayığının belirli kişilerin vakfına ait olarak çalışmasıdır (Kanlıca'ya ait olan kayığın İskender Paşa Vakfı'na ait olması gibi).

Kanlıca'daki ilk iskele, iki katlı olarak Hoca Yahya Yalısı'nın önünde inşa edilmiştir. İskelenin üst katı M. 1894 yılında gazino olarak kiraya verilmiş, M. 1914'te yenilenerek yeniden açılmıştır. Günümüzdeki son hali ise, 1990 yılında yeniden inşa edilen yapıdır (Şekil 5.273), (Tutel, 2008).

Şekil 5.273 : Kanlıca İskelesi'nin 1880 (üst) ve 2007 (alt) yıllarına ait görünümü (Tutel, 2008, s.123).

Anadoluhisarı, Beykoz ve Kanlıca pazar kayıklarının yanaştıkları Yemiş İskelesi'nin tamirine yönelik[300] ve 19. yy sonlarında Cemile Sultan'ın uhdesinde (sorumluluğunda) bulunan vapurların başka bir kişinin sorumluluğuna verilmesi ile ilgili[301] belgeler de mevcuttur. Ayrıca, vapurların hanedan mensubu kişilerin himayesinde olduğu gibi

[298] BOA.A.DVN 881. H. 1207 (M. 1792).
[299] BOA.BEO.3033/227435.1325 Rabiu'l-evvel 01 (M. 14 Nisan 1907); BOA.ŞD.181/36. 1325 Safer 06 (M. 21 Mart 1907); BOA.İ.EV. 43/52.1325 Safer 26 (M. 10 Nisan 1907).
[300] BOA.C.BLD.17/839.1240 Rabiu'l-evvel 07 (M. 30 Ekim 1824).
[301] BOA.Y.PRK.SGE.2/68. 1303 Cemaziye'l-evvel 09 (M. 4 Şubat 1886).

Kanlıca'da bazı kayıkhanelerin üst düzey kişilerin mükiyetinde olduğuna dair bilgiler de tespit edilmiştir.[302]

H. 1303 (M. 1855) tarihli bir belgede[303] vapurların Kanlıca'ya uğramasıyla ilgili bir talep konu edilmektedir. Belgenin tarihinden, deniz ulaşımının Kanlıca'da 19. yy ortalarında gelişmiş olduğu yorumu yapılabilir. Yerleşimin karayolu ulaşımına dair ise, 19. yy sonlarında Kanlıca'dan Kuleli'ye kadar olan sahil yolu kaldırımlarının tesviyesine dair bilgilere ulaşılmıştır.[304]

Yerleşim Dokusu

Osmanlı Dönemi'nde 16. yy'da Türklerin tamamen yerleşmeye başladığı Kanlıca, bu yüzyıldan itibaren hanedanın ilgi duyduğu bir sayfiye yeri haline gelirken, aynı zamanda halkın kağnılarla geldiği ve vakit geçirdiği bir mesire alanı olarak da önem kazanmıştır. Yerleşim, Boğaziçi kıyı şeridi bütününde körfez yapısıyla farklılık taşır. 17. yy'da burada bulunan bir yalının sahibinin adıyla "Bahai Körfezi"[305] ya da "Çay Körfezi" olarak anılan yer, günümüzde "Kanlıca Körfezi" olarak bilinmektedir (Evyapan, 1972; Aysu, 1994b).

Kömürcüyan (1952)'ın 17. yy İstanbul'una dair anlatımlarında Kanlıca bir Türk köyü[306] olarak geçer. Yoğurdu ile meşhur olan köy, bu dönemde Yongazade Yalısı ve Çaykörfezi (Kanlıca Körfezi) ile bilinmektedir. 18. yy'da, İnciciyan (1956) tarafından Türk nüfusun yoğun olduğu vurgulanan yerleşimde cami, mektep, medrese ve hamamın 16. yy'da Kanuni zamanında yaptırıldığı belirtilir. G.V. İnciciyan ise, burayı Anadolu Hisarı ile bütünleştirerek manzumelerine taşımıştır. Körfez-Körfez Bahçesi olarak detaylıca betimlediği yer, Evliya Çelebi, Eremya Kömürcüyan ve P.G. İnciciyan tarafından anlatılan yerlerdir. İnciciyan (2000), "Boğaziçi Sayfiyeleri" adlı eserinde Körfez Bahçesi'nin Sultan Mahmut'un sevdiği bir yer olarak tanımlarken, vadi içinde keşişler için yapılmış bir manastırdan[307] ve körfezin sağında büyük havuzlu

---

[302] BOA.T.SMA.e.497/40.1317 Şa'ban 28 (M. 4 Aralık 1899).
[303] BOA.HR.MKT.193/55.1273 Şevval 22 (M. 15 Haziran 1857).
[304] BOA.İ.ŞD.77/4547.1303 Muharrem 1 (M. 10 Ekim 1885).
[305] IV.Murat dönemi şeyhülislamlarından Bahai Efendi'nin yaptırdığı bir yalıdan yola çıkarak bu adı almıştır.
[306] Evliya Çelebi, Kanlıca'yı deniz kıyısında, bağlık, bahçeli güzel evleri ve yalıları ile tanımlar. Yalıların en öne çıkanı ise Lonkazade (Longazade) Yalısı'dır. Kendisi, yerleşimin tamamen Müslüman mahallelerinden oluştuğunu belirtir (Kahraman ve Dağlı, 2003).
[307] İnciciyan'ın detaylı anlatımlarında; körfezin üst yerinde görkemli bir dinlence ve eğlence yerinin olduğu, buranın önce Sadık Ağa sonra da Hüseyin Ağa tarafından yaptırıldığı ve Sultan Mahmut'un biniş yerleri olduğu yer alır.

bir saraydan bahseder. Kanlıca hakkındaki diğer anlatımlarına manzumeleri üzerinden devam edilecek olursa şu mısralarla devam edilebilir:

[…]
İskender Paşa kentin veziri
Kanlıca'daki cami yaptırdı.
Onun yanında bir okul
Bir medrese ve hamam diktirdi.

Navzimakium dedi eskiler
Deniz savaşçısını anlatmak için
Sonradan Kanlıca denildi.
Kanlı anlamında Türkçede.
[…] (s.170).

Yerleşimin 19. yy'daki genel durumuna yönelik yapılan araştırma elde edilen H. 1279 (M. 1863) tarihli bir belgede[308] kireççi esnafının Kanlıca çevresinde kireç çıkardıkları ocaklar için Kanlıca ahalisine verdikleri arazi kirası ve ocakların kapatılması ile ilgili şikayetlerine dair bir bilgi tespit edilmiştir. Bu belgeden, diğer Boğaziçi köylerinin çevresinde tespit edilen kireçocaklarının Kanlıca'da 19. yy ortalarında işler olduğu yorumu yapılabilmektedir. H. 1321 (M. 1903) tarihli diğer bir belgede[309] ise, Cemile Sultan'ın Kanlıca'daki dükkan, bağ ve sahilhane arsalarının bazı kişilere devredilmesi konusu geçmektedir. Bu belgeden, hanedana ait kişilerin yerleşimde arazi sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

Kanlıca kıyısı boyunca ve eski mesireyi de içine alan İstanbul Ansiklopedisi'nde yer verilen planda (Şekil 5.274), kıyı boyunca yoğunluk gösteren yalılar, Kanlıca İskelesi, iskele yakınındaki İskender Paşa Külliyesi, Kanlıca Mezarlığı, Mihrabad Ormanı, Kavacık Ormanı, Kavacık Mesiresi ve mesire içinden geçen Kavacık Deresi yerleşimin öne çıkan yerlerini oluşturmaktadır. Yerleşimin 20. yy başlarına ait genel bir görünümü ise Şekil 5.275'te görülmektedir. Kıyı boyunca sıralanan yapıların gerisinde yükselen arazi bu dönemde doğallığını korumaktadır.

[308] BOA.MVL.409/13.1279 Şa'ban 09 (M. 21 Ocak 1863).
[309] BOA.Y.PRK.SH.13/3.1321 Safer 09 (M. 28 Nisan 1903).

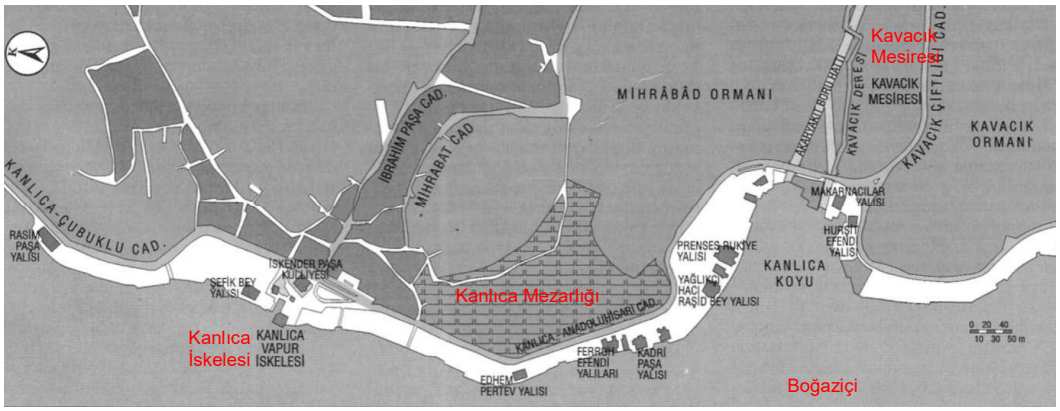

Şekil 5.274 : Kanlıca'nın kıyı kesiminde yerleşim
(Aysu, 1994b, s. 416, yazar tarafından düzenlenmiştir).

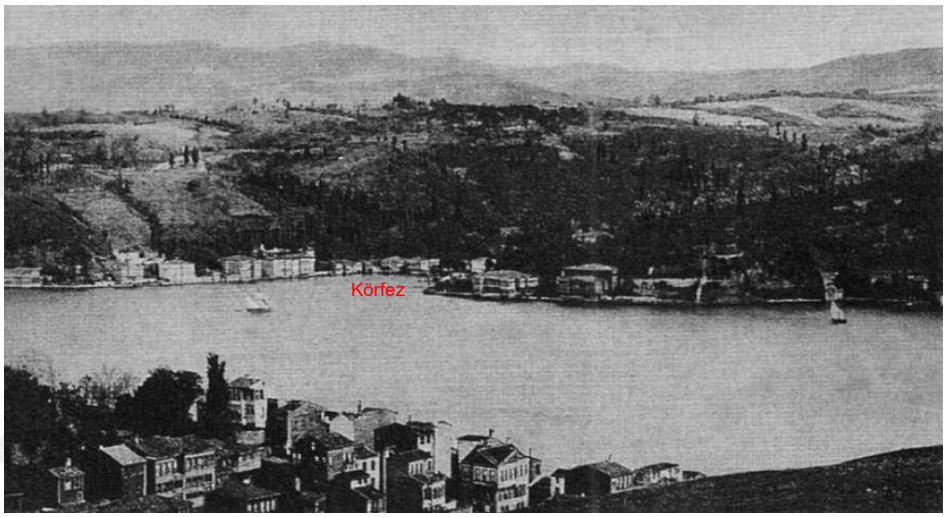

Şekil 5.275 : Körfez ve çevresinin 20. yy başındaki görünümü
(TETTV Arşivi, Aysu, 1994b, s. 416, yazar tarafından düzenlenmiştir)

Günümüzde, Kanlıca'da kıyı şeridinde tarih boyunca değerini ve varlığını koruyan yalılar hakimdir. Yerleşim, kıyı gerisindedeki ormanlık alanların dışında iskeleden iç kesimlere doğru yayılmıştır (Şekil 5.276).

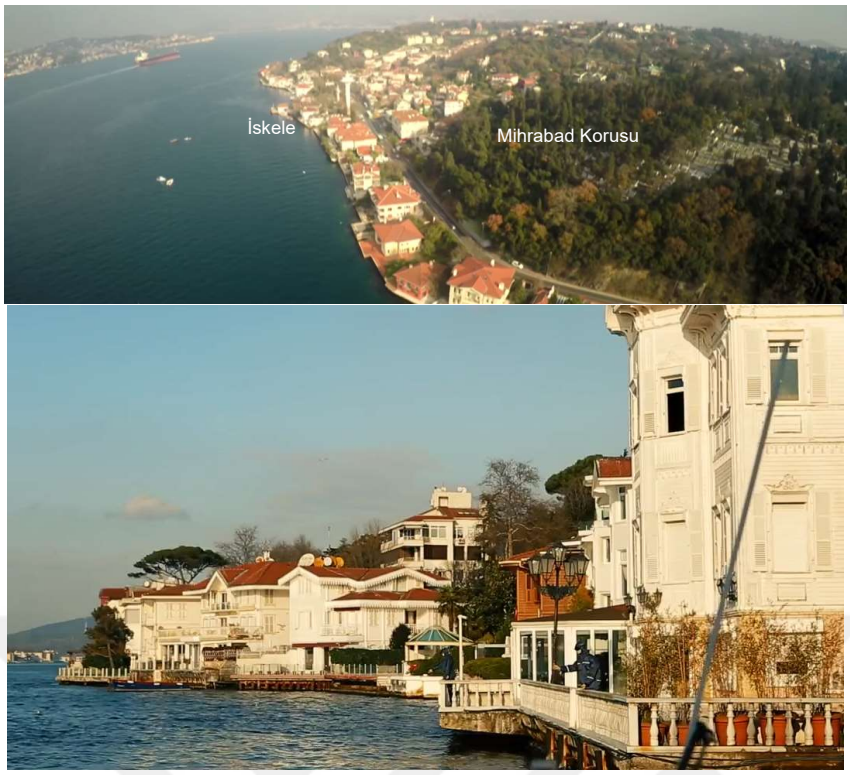

Şekil 5.276 : Kıyı hattı ve yerleşimin günümüz durumu
(Url-61, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yeşil Alan Niteliği

Kanlıca'nın mesire alanı kimliğine dair elde edilen en belirgin bilgi, körfezden içeri uzanan Kavacık Deresi'nin içinden geçtiği ve dere ile aynı adı taşıyan Kavacık Mesiresi'dir.

18. yy'da körfezde[310] padişah binişi olarak adlandırılan bir sarayın I. Mahmud tarafından sevildiği ve kıyıdan üst kesimlere doğru Kavacık Mesiresi'nin kurulduğu edinilen bilgiler arasındadır. Yine bu dönemde, Mihrabad (Mirabad) Mesiresi atla gezinti için seçkin bir yer olarak öne çıkmıştır. Mihrabad Korusu, Vecihi Paşa'nın kullanımından sonra terk edilerek halkın gezi yerine dönüşmüş, sonrasında ise Mısırlı Prenses Rukiye'nin mülkiyetine geçmiştir. Körfez, aynı zamanda mehtap alemleri için tercih edilen bir yer olarak 18. yy'da III. Ahmed ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın gezintileriyle Lale Devri eğlencelerine sahne olmuştur (İnciciyan, 1956; Evyapan, 1972; Aysu, 1994b). Kavacık çevresinde de birçok mesirenin varlığından bahsedilir, ancak bu yerlerin kişi mülkiyetindeki araziler olmalarından dolayı halkın ziyaretine

[310] İnciciyan (1956), körfezi "Çay-Körfez Bahçesi" olarak tanımlar. Buradaki "bahçe" ibaresinin bu yerin padişah binişi olmasından ileri gelmesi muhtemeldir.

açık olup olmadıkları belirsizlik taşımaktadır.[311] Bu yüzyıla ait İnciciyan (1956), Kanlıca'nın iç taraflarında ayrıca "Mürver-Yeri" adında bir mesireden de bahseder.

Günümüzde semt ile özdeşleşmiş olan Mihrabad Korusu'nda Servi, Fıstık ve Çınar ağaçlarının oluşturduğu yeşil dokunun yanısıra, orman kısmında Kestane ağaçları, Meşe, Karaağaç, Gürgen, Ihlamur, Akasya ve Dişbudak diğer hakim ağaç türleridir. Pırnal, Kocayemiş, Muşmula, Süpürge, Karaçalı, Katırtırnağı ise hakim çalı türleri arasındadır (Evyapan, 1972; Vada, 2004). 19. yy'a ait Abdullah Fréres'e ait bir fotoğrafta, körfez, kıyıdaki yalılar ve arkada tepelere hakim bitki örtüsü çeşitliliği ağaç silüetlerinden anlaşılmaktadır (Şekil 5.277). Özellikle, günümüzde "Mihrabad Korusu" olarak bilinen ve Anadolu Ciheti Haritaları'nda "Prenses Rukiye Çamlığı" olarak geçen Çam ağaçlarının oluşturduğu bütünlük, Boğaziçi peyzajının estetiğini temsil etmektedir.

Şekil 5.277 : 19. yy'da körfez ve yamaçların bitki örtüsü
(Abdullah Biraderler Arşivi, 19. yy)

1900'lü yılların başında, ilkbaharda Kanlıcalılar semtin kırlarında vakit geçirip akşam yemeğinden sonra evlerine dönerlerdi. Tatil günlerinde ise, kayığı olanlar deniz gezintisine giderlerdi. Kır gezintilerinde sabahın erken saatlerinde yola çıkılarak alana varılır, yere örtüler serilir, büyükler ocak kurmaya, küçükler çalı çırpı toplamaya

[311] Evyapan (1972)'ın açıklamalarında yer verdiği bazı yerler arasında Mihrabad Mesiresi, Saffet Paşa Bağı ve havuzlu sedleri, Saffet Paşa Korusu, Necip Paşa Bağı ve köşkü, İmamın bağı, Müftü bostanı, Fikirtepe hamam bostanı bulunmaktadır.

başlar, kadınlar da pişirilecek yemekleri hazırlardı. Kanlıca'nın bir gezinti yeri olarak diğer kıyı yerleşimlerinden farkı, körfezin ses yansıtıcı özelliği ile bilinir olmasıdır. Bu nedenle her devirde mehtap alemlerine sahne olan yerleşim hakkında Abdülhak Şinasi Hisar'ın anlatımı şöyledir: "Bazı gecelerde yemekten sonraları hanımlara bülbül dinlemek arzusu gelir…bir kayığa biner, Baltalimanı'ndan geçer, Körfez'e (Kanlıca'ya) ve Dere'ye (Göksu) bülbül dinlemeğe giderdik." Bu mehtap alemlerinin en son II. Abdülhamid zamanında gerçekleştiği bilinmektedir (Evyapan, 1972; Vada, 2004).

1950'lerden sonra mahalleye dönüşen Kanlıca'nın körfez ile iskele arasındaki kısmının günümüz durumu Şekil 5.278'de yer almaktadır. Tepeye hakim Kanlıca Mezarlığı, kıyı boyunca devam eden yalıların oluşturduğu Boğaziçi kıyı yerleşimi ve sahil yolu görülmektedir.

Şekil 5.278 : Kanlıca sahili (Url-62, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Kanlıca Körfezi'ne dökülen Kavacık Deresi ve çevresinin günümüz durumu ise Şekil 5.279'da yer almaktadır. Eski mesire alanı olan dere ve yakın çevresi yoğun ağaçlık dokusu ile doğallığını korurken, gezinti yeri kimliğini yitirmiştir. İç kesimlerden kıyıya ulaşan su yolu sahildeki araç yolunun altından geçerek bakımsız durumdaki kıyı alanından denize dökülmektedir.

Şekil 5.279 : Kavacık Deresi ve çevresinin günümüz durumu (Arın, 2017a).

Eski mesire alanının Kanlıca Körfezi yakınlarında kıyıdan iç kesimlere doğru uzandığı bilgisi dahilinde, arşiv belgelerinde tespit edilen bir belgenin içeriğinden körfezin bulunduğu yerde bostanlık alanın olduğu anlaşılmaktadır. 19. yy sonlarına ait bu belgede[312] bostanlık alan ile ilgili bir anlaşmazlığın çözümü konu alınmıştır.

Mimari Eserler

Bizans zamanında "*Fiale*" olarak adlandırılan ve burada Makedonius Manastırı ile bir fakirler yurdunun olduğu bilinen Kanlıca'da Bizans Dönemi'ne ait Batalas (1166) ve Ayios Trias Manastırları'ndan (843) bahsedilir. Bu döneme ait yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, bazı kalıntılar Bizans sarayı ya da bir kilisenin var olduğunu işaret eder. Semtin belli başı mimari yapıları arasında Ataullah Efendi Tekkesi (Kanlıca Tekkesi), körfezin akıntılı kısmı olan "Çakal Burnu" denilen yerde uzun süre karakol olarak kullanılmış olan M. 1740 tarihli Saffet Paşa Yalısı yer alır (Aysu, 1994b). İskele yakınında meydan ve kafelerin olduğu yerde 16. yy'da inşa edilen tarihi İskender Paşa Camisi, Kanlıca Feneri, Hacı Veysi Çeşmesi (M. 1933) ve iskele ile birlikte halen varlığını korumaktadır (Şekil 5.280).

[312] BOA.BEO.1375/103.1317 Cemaziye'l-evvel 17 (M. 23 Eylül 1899).

Şekil 5.280 : Kanlıca İskelesi ve çevresinin günümüz görünümü (Arın, 2017a).

Kanlıca'da Kavacık Deresi çevresindeki Kavacık Mesiresi, günümüzde gezinti yeri kimliğini kaybederek bir kısmı çevreyoluna katılmıştır. Mesirenin diğer kısımlarından bir bölümü çevre yoluna dönüşmüş, bir kısmı ise doğal alan olarak varlığını korumaktadır, ancak gezinti yeri niteliğini kaybetmiştir. Kanlıca yerleşiminin tarihsel gelişim süreci Şekil 5.281'de yer almaktadır.

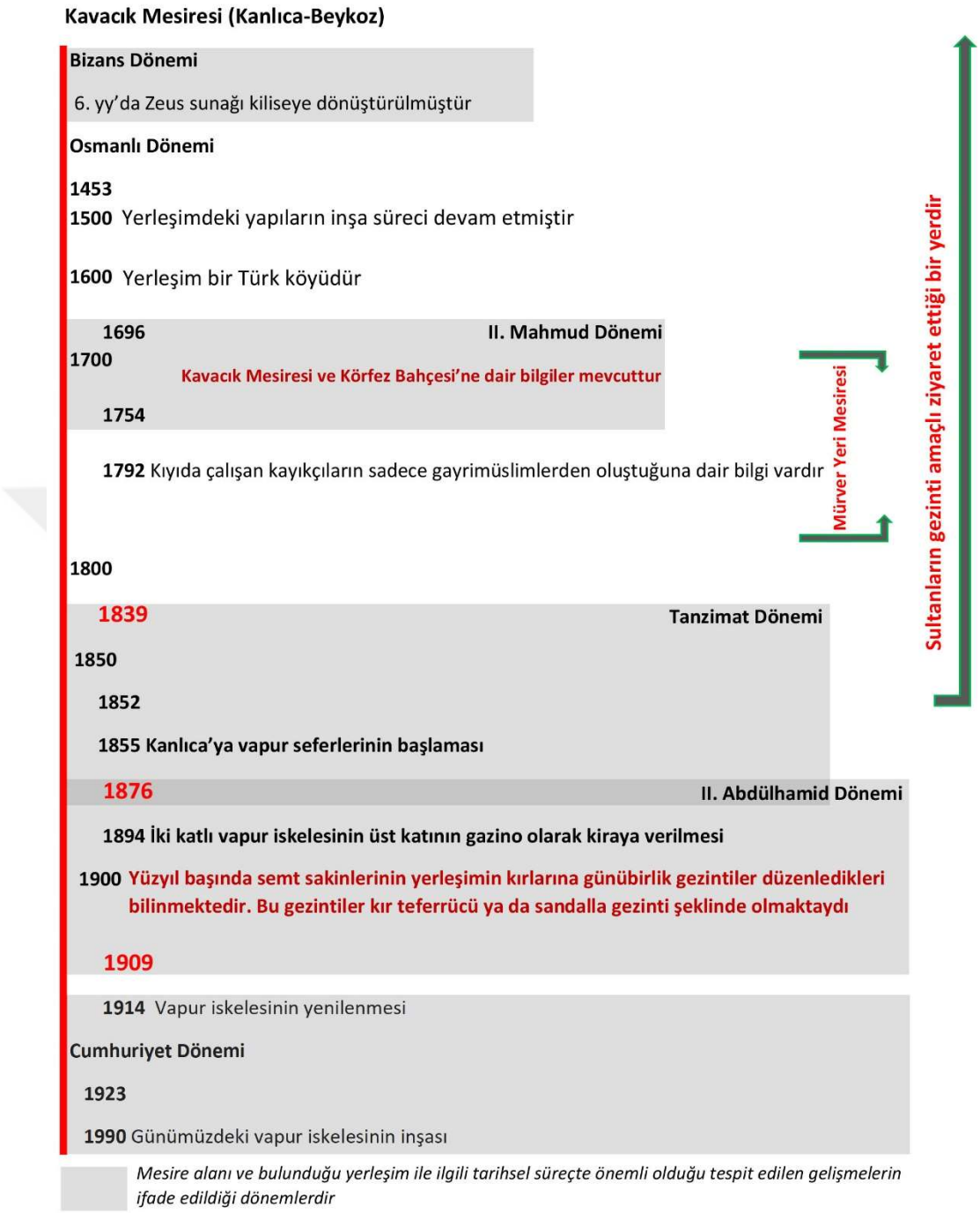

Şekil 5.281 : Kanlıca yerleşiminin tarihsel süreç analizi[313] (Arın, 2018).

[313] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Kömürcüyan, 1952; İnciciyan, 1956; Evyapan, 1972; Aysu, 1994b; Ertuğ, 1995; Vada, 2004; Tutel, 2008.

Haritalar

Kauffer Haritasının M. 1819 tarihli kopyasında, "*Kandlidge Bouruon*" (Kanlıca Burnu) olarak ifade edilen bölgede yoğunlaşan yerleşimler henüz yayılmamıştır (Şekil 5.282). Özellikle çeşme (*Fontaine*) gibi mimari öğelerin vurgulandığı haritada yol ağının iç kesimlerde Defterdar Çiftliği'ne (*Defterdar Tchiftlighi*) kadar uzandığı görülmektedir. Dere yolları körfezden ve Çubuklu tarafında kıyıdan içeriye doğru belirtilmiştir.

Şekil 5.282 : Kauffer Haritası'nda Kanlıca ve çevresi
(Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1851-52 tarihli Moltke Haritası'nın Anadolu Yakası'nda ifade edildiği son bölge olarak görülebilecek Kanlıca'nın bir bölümü yeteri kadar olmasa da körfez yapısı ve kıyı hattına hakim yapılarla ifade edilmiştir (Şekil 5.283). Eğim, kıyıdan içeri doğru artmaya başlar.

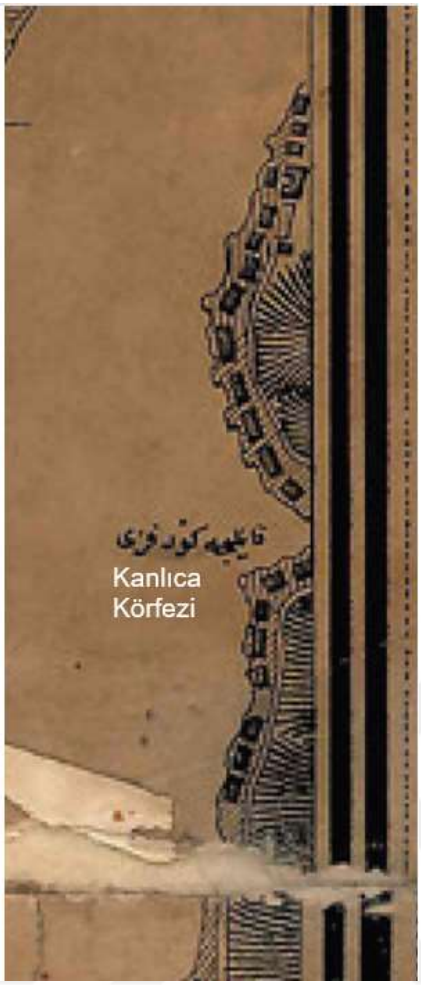

Şekil 5.283 : Moltke Haritası'nda Kanlıca Körfezi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000483, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy başında M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda eski mesire alanından geçen Kavacık Deresi'nin belirtilmiş olması önemlidir. Mihrabad Körfezi ve İskele de haritada öne çıkan diğer yerlerdir. İskeleden Çubuklu'ya doğru yerleşimin kıyıda küçük ölçekli olarak gelişmiş olduğu, iç kesimlerin henüz yapılaşmadığı söylenebilir. Mesire alanı gerisinde tepelik bölgede, tarihte Boğaziçi'nin hemen hemen her yerinde hakim olan özel mülkiyet içindeki çiftliklerden biri (Said Bey Çiftliği) görülmektedir. Necib Bey Haritası'nın yerleşimi daha detaylı ifade ettiği diğer planda ise, mesire alanının içinde olduğu tahmin edilen planda kıyıda yapılar ve körfezden içeri doğru yeşil doku dikkat çeker (Şekil 5.284 ve Şekil 5.285).

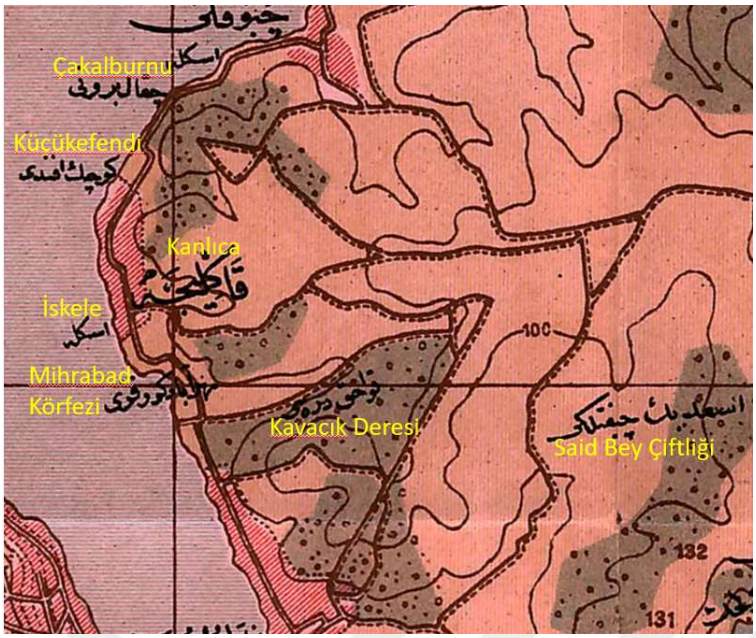

Şekil 5.284 : Necib Bey Haritası'nda Kanlıca ve çevresi (yazar tarafından düzenlenmiştir).

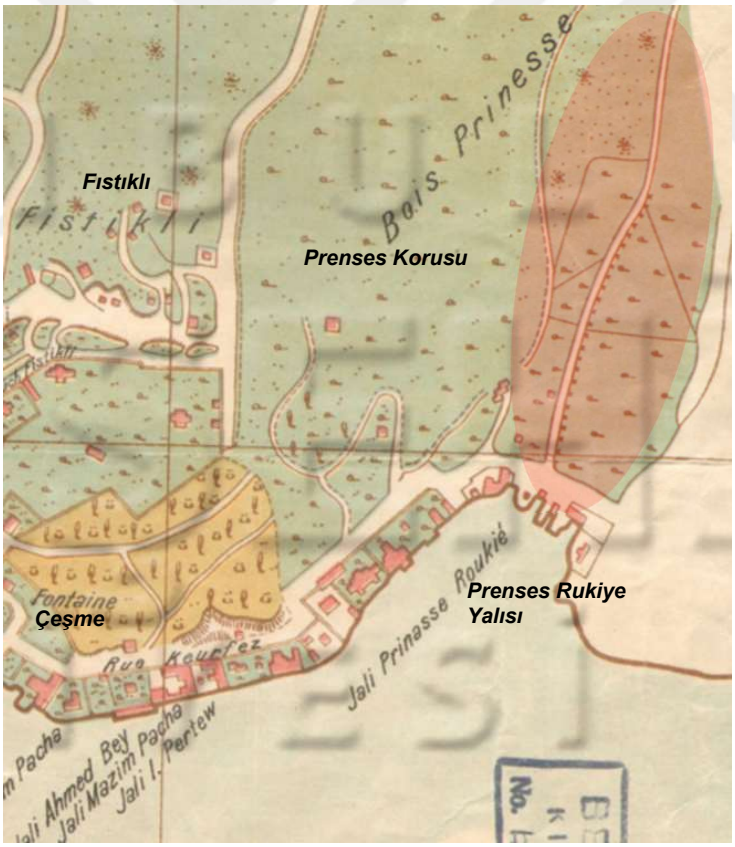

Şekil 5.285 : Necib Bey Haritası'nda Kanlıca yerleşimi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000417, yazar tarafından düzenlenmiştir).

1930'lara gelindiğinde, mesirenin en detaylı ifade edildiği Cihet Haritası'nda (Şekil 5.286), Çam Tepesi, Saffet Paşa Korusu ve Anadoluhisarı tarafındaki tepelik alanların arasındaki vadiden akan Kavacık Deresi ve çevresindeki düzlük alan dikkat çeker. Mesire bu düzlük alanda kıyıda sahil yoluna kadar devam etmektedir. Alanın günümüzdeki durumunda ise, eski mesire alanı halen doğallığını koruyan fakat çevresinde hakim olan ulaşım ağının içinde kalmış tampon bir yeşil alandır. Saffet Paşa Korusu'nun arazisi günümüzde tarihi değeri ve manzara güzelliği ile sık ziyaret edilen ve halka açık bir yeşil alan olan Mihrabad Korusu'dur.

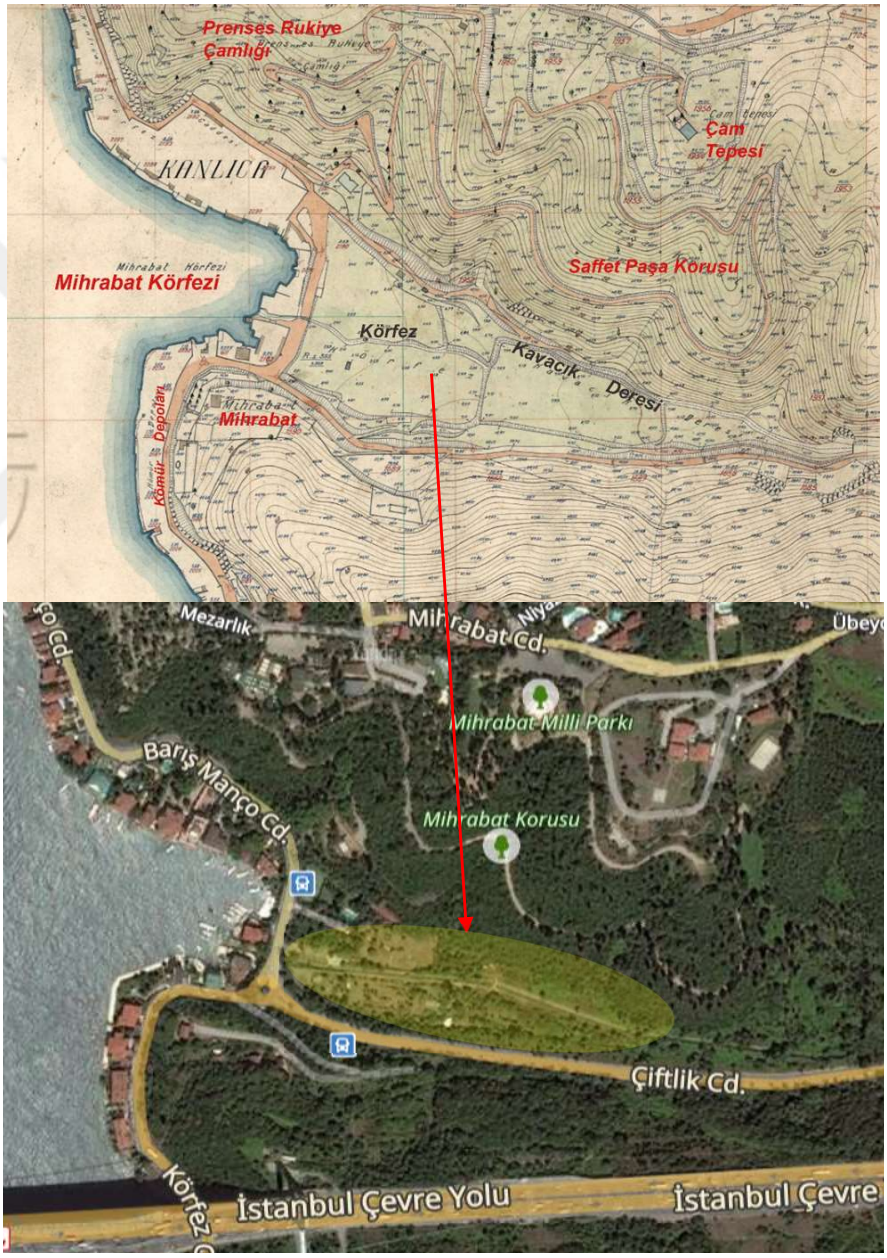

Şekil 5.286 : Mesirenin Cihet Haritası (üst) günümüz durumu (alt) karşılaştırması (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No.42, Hrt_001943, üst; Url-60, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Cihet Haritası'nın körfezden Kanlıca Vapur İskelesi'ne doğru olan kısmında İskender Paşa Camisi, Halepli Çeşme, Çöp İskelesi, Mezarlık ve Fıstıklı Deresi öne çıkan unsurlardır. Haritada, Çubuklu'ya doğru iç kesimlerde belirtilen Muhacır Mahallesi ise, Boğaziçi'nin Anadolu Yakası'nda belirli dönemlerde oluşan göçmen mahallerinin bir örneğidir. Mahallenin bulunduğu bölge günümüzde site tipi konut alanlarının hakimiyetindeki yerleşimlere dönüşmüştür. Kıyının koruduğu geleneksel yerleşim düzeni Fıstıklı Mevkisi'ne doğru yoğun olmayan bir yapılaşmayla değişime uğramıştır (Şekil 5.287).

Şekil 5.287 : İskele ve çevresinin değişim durumu (İ.B.B.Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Pafta No.49, Hrt_001942, üst; Url-60, alt ,yazar tarafından düzenlenmiştir).

Eski mesire alanının belki de fiziksel anlamda en belirgin şekilde ifade edildiği Eldem (1976)'in çiziminde, körfezden içeri uzanan dere yolu ile düzlüğün M. 1860 yılındaki bütünlüğü görülmektedir (Şekil 5.288). Mesirenin çevresindeki eğimli arazi yapısının oluşturduğu tepeler okunabilmekte ve Fıstıklı Mevkisi'nde artık bu dönemde kalıntı olarak ifade edilen havuz ve setler yer almaktadır.

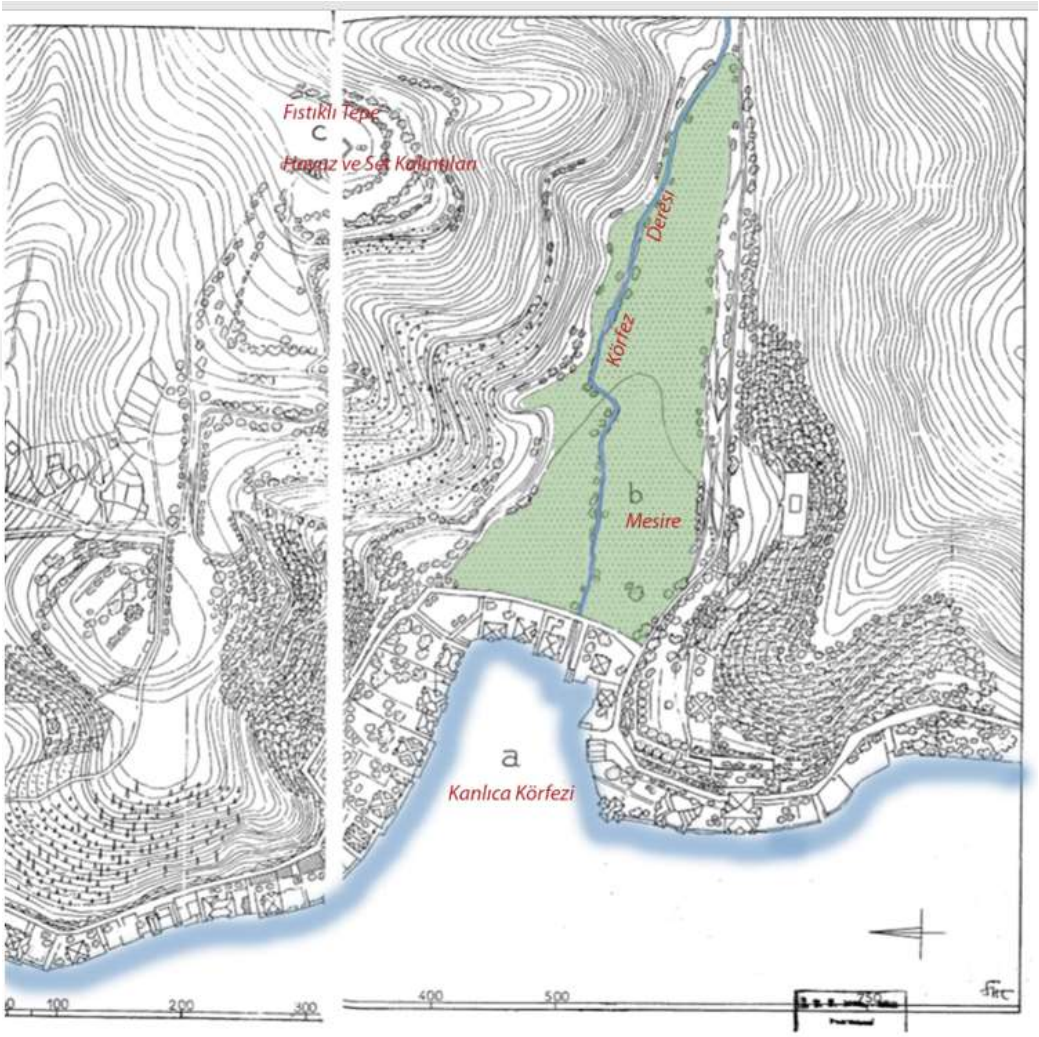

Şekil 5.288 : Kanlıca yerleşimi, körfez ve mesire alanının M. 1860 yılındaki durumu (Eldem, 1976, s. 22, 23, yazar tarafından düzenlenmiştir).

5.11 Çubuklu Mesiresi (Çubuklu-Beykoz)

Kandilli'den Çubuklu'ya çıktık gezintiye;
Yalnız kürek sadası gelen bir kayıktayız.
Bizler mi vakti hoşça geçirmekteyiz bugün?
Şüphem budur: Vakit mi geçirmektedir bizi?
Zihnim neden kapıldı bu sonsuz düşünceye?
[…]
Silkin ve sakin ol dedim avare gönlüme,
Artık kederli hisleri bir bir içinden at!
Eylül ferahlığında giderken Çubuklu'ya,
Geçmiş, geçen veya gelecek vakti duymadan.
Aheste çek kürekleri mehtap uyanmasın!

Yahya Kemal[314]

Konum

Kanlıca'dan sonra gelen Çubuklu yerleşimi, kuzeyde Paşabahçe-İncirköy, güneyde Kanlıca, doğusunda ise Göztepe Tabiat Parkı ile çevrilidir. Çubuklu Mesiresi'nin Çubuklu sahili ile birlikte oluşturduğu bütüncül kıyı şeridi yakın çevresi ile birlikte Şekil 5.289'da yer almaktadır.

Şekil 5.289 : Eski mesire alanının günümüzdeki yaklaşık konumu (Url-69, yazar tarafından düzenlenmiştir).

[314] Özdamar, M. 2016. İslambol Namazgahları, Kırkkandil Yayınevi, İstanbul, s.100,101.

Tarihte hasbahçe kimliği ile öne çıkmış olan Çubuklu'nun halkın ziyaretine açık bir mesire alanı olarak kullanımına dair yeterli bilgi bulunmamasına rağmen, Osmanlı Dönemi'nde 18. yy'dan itibaren yerleşim yerine dönüşen mesire, halkın da tercih ettiği yerlerden biri olmuştur. Ağaçları, bostanları ve çubuk lülesi ile bilinir olan yerleşimin bilinir diğer bir öğesi de suyu ile ün kazanan Çubuklu Suyu'dur (Yücel, 1994).

Topografya

Çubuklu sahilinin dolgu çalışmalarıyla yeniden düzenlenen kıyıdaki yürüyüş yolu ve gerisinde Boğaziçi peyzajının parçası olan ağaçlık alanın bütüncül durumu Şekil 5.290'da görülebilmektedir. Günümüzde eski mesire alanının bulunduğu kıyı kesiminde arabalı vapur iskelesi arazisi ile mesire arasından denize dökülen Çubuklu Deresi ise mesire ile doğrudan ilişkili olan su kaynağı potansiyelini oluşturmaktadır (Şekil 5.291).

Şekil 5.290 : Çubuklu sahili ve yamaçlarrındaki ağaçlık alan (Arın, 2017a).

Şekil 5.291 : Çubuklu Deresi ve eski mesire alanının kıyı şeridinden günümüz görünümleri (Arın, 2017a).

Ulaşılabilirlik

Çubuklu'ya erişim, deniz ulaşımının hakim olduğu Boğaziçi'nin Anadolu kıyılarında 20. yy başlarında hareketlilik kazanmıştır. İlk defa M. 1912 yılında açılan Çubuklu İskelesi zaman içinde yenilenerek 1991 yılında günümüzdeki halini almıştır (Şekil 5.292), (Tutel, 2008).

Şekil 5.292 : Çubuklu İskelesi'nin 1915 ve 2007 yıllarına ait görünümü (Tutel, 2008, s.124).

Yerleşimin ulaşım durumu ile ilgili tespit edilen arşiv belgeleri çoğunlukla gaz depolarına ulaşan yabancı ülkelerin vapurları, bu depolar önüne iskele inşa edilmesi ve rıhtım inşası ile ilgilidir. 19. yy sonlarına ait olan belgeler arasında H. 1267 (M. 1850) tarihli bir belgede, Çakalburnu'ndan Çubuklu'ya kadar sahile rıhtım inşa edilmesi, 20. yy'ın ilk zamanlarına dair H. 1325 (M. 1907) tarihli bir belgede gaz depolarının önüne iskele inşası, H. 1322 (M. 1905) tarihli başka bir belgede ise Köstence'den gelmekte olan bir vapurun Çubuklu ve Paşabahçe'deki depolara gelmesi konu edilmektedir.[315] Ayrıca, depoların imtiyaz süreleri ve depolarda petrol, benzin ve

[315] BOA.İ.MVL.189/5707.1267 Muharrem 07 (M. 12 Kasım 1850); BOA.İMVL.79/20.1325 Şevval 15 (M. 21 Kasım 1907).

yanıcı madde depolamak amacı ile gayrimüslim kişilere verilen ruhsatlara dair bilgiler tespit edilmiştir.[316]

Yerleşim Dokusu

Yerleşim tarihi Bizans Dönemi'ne uzanan Çubuklu, Eremya Çelebi Kömürcüyan'ın anlatımlarına göre bu dönemde huzur ve sakinliği çağrıştıran "*Eirenaeon*" adıyla bilinmekteydi. Tarihinde yeterince gelişmenin olmadığı Büyük ve Küçük Çubuklu'ya dair 19. yy başına ait M. 1814-15 tarihli bir bostancıbaşı defterinde, kıyıda Çubuklu Hasbahçesi, harap durumda bir cami, Çakalburnu mevkisi ve Mai-Leziz Çeşme'ye yer verilmiştir. Eski köşk ve yalıların günümüze ulaşamadığı yerleşimdeki mesire, varlığını 19. yy'a kadar koruyabilmiştir. Suyu ile ünlenen bu yere dair bazı detay bilgiler ilgi çekicidir. Vapur iskelesinin yanında Börekçi Hasan Bey'in "Göztepe Suyu" ve "Maden Suyu" adlarıyla bilinen suları; bu sularla yapılan meşhur Hasan Bey Gazozu ve kıyının gerisinde kalan taşocaklarında çıkarılan kireç ile bilinirliği güçlenmiştir (Evyapan, 1972; Yücel, 1994).

Çubuklu'nun tarihinde sanayi alanı olarak kullanılmış olan bir bölge de bulunmaktadır. Günümüzde arabalı vapur iskelesinin bulunduğu koyun yamaçlarında geniş bir alana yayılı olan gaz depoları Osmanlı tarihinde oldukça etkin bir kullanıma sahne olmuştur.

Vapur iskelesi çevresinden içeri doğru yayılan yerleşimin nüfusunu çoğunluğu iç göçle kent dışından gelenler oluşturmaktadır. Semtin adını taşıyan Çubuklu Korusu ve içindeki Hıdiv Abbas Paşa Köşkü (Hıdiv Kasrı) ile bahçesi ise Anadolu Yakası'nın tarihi yeşil alanları ve kasırları arasında önemli yer tutan simgelerden biridir. Kasır ve bahçesi günümüzde çeşitli etkinliklerin düzenlendiği bir yer olarak faaliyet göstermektedir. İstanbul Ansiklopedisi'nde yer verilen yerleşimin genel bir planında, çevredeki ana yollar, öne çıkan mimari yapılar ve açık alanlar görülmektedir. Çubuklu Deresi ve çevresindeki Çubuku Çayırı, eski mesirenin yerini anlayabilmek adına önemlidir (Şekil 5.293).

---

[316] BOA.ZB.343/43.1322 Teşrin-i Sani 30 (M. 13 Aralık 1906) İmtiyaz müddeti dolan Çubuklu'daki gaz depolarının teslimi için nezaretden görevli memur ile Polis Müfettişi Süleyman Efendi'nin Çubuklu'ya gideceği.
BOA.ŞD.850/26.1331 Cemaziye'l-ahir 14 (M. 21 Mayıs 1913) Çubuklu'da petrol, benzin ve yanıcı madde depolamak için Standart Oil Kumpanyası namına hareket eden Vilyam'a ruhsat verilmesi hakkındaki mukavelenamenin 7. ve 10. maddelerinin değiştirilmesi. (Şehremaneti 8).

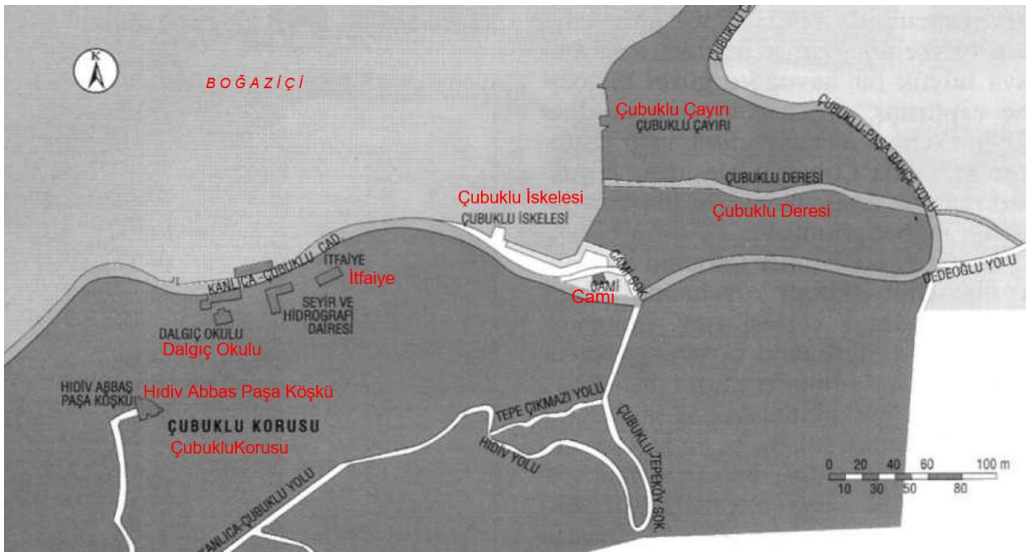

Şekil 5.293 : İstanbul Ansiklopedisi'nde Çubuklu Çayırı ve çevresinin genel planı (Yücel, 1994, s. 533, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çubuklu sahili gerisinde kalan bölgede eskiden işler durumdaki kireçocaklarına dair çok sayıda belge bulunmaktadır. Yerleşim durumu açısından, tarihte Boğaziçi Anadolu Yakası'nda hatırı sayılır bir potansiyele sahip olan kireçocakları hakkında belgelerden elde edilen bir çıkarım da Çubuklu'daki bazı ocakların Bezm-i Alem Valide Sultan Vakfı'na kayıtlı olmalarıdır (BOA.PLK.p.6687 ve BOA.PLK.p.6195 1280 Zilhicce 29-M. 5 Haziran 1864).

Yerleşimde ayrıca 19. yy sonları ve 20. yy başlarına ait olan, sahil kısmında un değirmeni işletilmesine dair gayrimüslimlerin talepleri, Türkler'den Porselen ve Fayans Fabrikası tesis edilmesine dair talepler, kıyıdan iç kesimlere doğru Dedeoğlu Bostanları'nın bulunduğu bölgede tespit edilen demir madeninin çıkarılmasına yönelik arazi kaydı kontrolü, gayrimüslim ve müslim kişilerin ortak oldukları sahilhane ve araziler hakkında bilgiler bulunmaktadır.[317]

H. 1326 (M. 1908) tarihli iki belgede ise[318] Çubuklu'nun yerleşim yeri konumu hakkında önemli bir bilgi tespit edilmiştir. Bu belgelerde daha önce Kandilli Köyü'ne bağlı olan Çubuklu Mahallesi'nin büyüyüp imar edilmesiyle Kandilli'den ayrılarak tek başına ayrı bir mahalle olarak Rıfat Paşa Mahallesi adını alması ve buna istinaden

[317] BOA.İ.MMS.82/3535.1303 Rabiu'l-ahir 27 (M. 2 Nisan 1886); BOA.Y.PRK.AZJ.24/112.1310 Zilhicce 29 (M. 14 Temmuz 1893); BOA.Y.A.RES.122/113.1321 Receb 05 (M. 27 Eylül 1903); BOA.Y.A.RES.122/10.1321 Cemaziye'l-evvel 05 (M. 30 Temmuz 1903).
[318] BOA.DH.MKT.2694/27.1326 Zilhicce 04 (M. 28 Aralık 1908).

resmi mührün cami imamına verilmesi konu edilmiştir. Bu durum, Çubuklu'nun 20. yy başında imar edilerek tek başına bir yerleşime dönüştüğünü göstermektedir.

Yine 20. yy başına ait belgelerde, sahil kısmında görülen sanayi faaliyetlerine dair bir Alman vatandaşının buradaki anbarlarında depoladığı benzinler için bekçi temin edilmesi zorunluluğu ile ilgili yapılan bir ihtar, gaz depolarının çevresindeki kireçocaklarının benzin deposu olarak kullanılmasına yönelik arazi istimlaki ve gaz depolarının imtiyazını elinde bulunduran Şura-yı Devlet üyesi Sami Bey'in yetkisiz olarak Şirket-i Hayriye'ye devrettiği imtiyazın Hazine'ye teslimi konu alınmaktadır (Şekil A.7).

H. 1337 (M. 1921) tarihli bir belgede[319] konu edilen Fransız manastırındaki rahibelerin ihtiyaçları için Fransız askerlerin depolardan gaz temin etmelerinden ise bölgede 20. yy başlarında Fransız nüfusun varlığından bahsedilebilmektedir.

Yeşil Alan Niteliği

Çubuklu'nun tarihteki yeşil alan niteliği Osmanlı Dönemi'ndeki hasbahçesi ile öne çıkmıştır. Eremya Çelebi, eskiden "Büyük ve Küçük Çubuklu" olarak ikiye ayrılan semt hakkında bostancıların kontrolündeki bir bostanın içinde yer aldığı bir hasbahçeden bahsederken; İnciciyan (1956) kıyıdaki düzlükte bulunan sarayın fundalıklarla kaplı bahçesi ve önündeki geniş av sahasına dikkat çekmiştir. Av sahası, Osmanlı Dönemi'nde sultanların tercih ettiği yerlerden biri olmuştur. Çubuklu'nun kızılcık ağaçları ile kazandığı ünün yanında hasbahçenin gelir getiren bostanları da önemli olmuştur (Evyapan, 1972; Yücel, 1994). Evliya Çelebi ise, "Çubuklu Bahçe" adının kuru bir kızılcık çubuğunun yeşermesi sonucunda ortaya çıktığını belirtir (Kahraman ve Dağlı, 2003).

Çubuklu'daki bahçelerin ortaya çıkışı hakkında bir diğer bilgi, bahçelerin 16. yy sonlarından sonra ortaya çıkmış olabileceğidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Mevacib Defterleri'nde III. Murad zamanından sonra "*Bahçe-i Çubuklu*" isminin geçmesi bu tahmini destekleyen bir tespit olarak görülebilir (Yücel, 1994).

Mevacib Defterleri'ni destekleyebilecek önemli bir tespit arşiv belgesi araştırmasında yapılmıştır. Eski mesirenin hasbahçe olduğu zamanlara ait bulunan en eski belge H. 1128 (M. 1716) tarihlidir. Bu belgede hasbahçeden "*Hadika-i Sultani olan Çubuklu*

[319] BOA.HR.HMŞ.İŞO.130/64.1337 Haziran 28 (M. 28 Haziran 1921)

Bahçesi" olarak bahsedilmektedir. Belgenin konusu, Çubuklu Bahçesi'nin ustasının Kanlıca yerleşiminin sınırlarına müdahale etmesinden dolayı bahçe sınırlarının yeniden belirlenmesidir (Şekil A.8).

18. yy başlarına ait M. 1716 tarihli belgeyi takip eden bir diğer belge de H. 1143 (M. 1730) tarihlidir. Konusu, bayramın bazı günlerinde cündilerin Bahçe'de cirit oynamalarına izin verilmesi ile ilgili olan bu belgeden bahçenin özel günlerdeki kullanımı hakkında bilgi edinilebilmektedir.[320]

Çayırın kullanımı hakkında diğer mesirelerde görülen bir durum burada da tespit edilmiştir. Çeşitli kuruluşlara yardım amacıyla bazı mesirelerde düzenlenen etkinliklere Çubuklu Çayırı'nda da rastlanmaktadır. 19. yy sonları ve 20. yy başlarına ait bu dökümanlarda Kanlıca Mektebi yararına mesirede tiyatro oynanmasında sakınca bulunmadığı (H. 1315/M. 1897), Çubuklu İlkokulu'nun ihtiyaçlarının giderilmesi için mesirede (belgede Feyzabad Mesiresi olarak geçmektedir) Hakkı Efendi tarafından bir oyun gerçekleştirilmesinde sakınca olmadığı (H. 1318/M. 1900) ve Beşiktaş Âftâb Ma'arif Mektebi yararına verilen bir konserde güvenliği sağlayan polisler ile okul idarecileri arasında çıkan bir tartışmanın araştırılması (H. 1337/M. 1919) konu alınmaktadır.[321]

18. yy'ın ortalarında hasbahçe kimliğinden çıkarak halkın yerleştiği bir köy haline gelen Çubuklu'da, Damat İbrahim Paşa'nın kentin mesirelerine yönelik yaptığı iyileştirme çalışmaları arasında Çubuklu suyu çeşmesinin bulunduğu Büyük Çubuklu'da çeşme, namazgah ve havuz yer alır. Aynı zamanda Boğaziçi' nin çeşitli yerlerinde kurulan bostancı ocaklarından biri burada kurulmuştur. Dere boyunca dikilen Çınar ağaçlarının gölgesinde içinde Feyzabad Kasrı'nın yer aldığı Çubuklu Mesiresi bu dönemden sonra "Feyzabad Mesiresi" adını almıştır (Yücel, 1994). Samiha Ayverdi'nin anlatımlarında, 19. yy ortalarında mesiredeki kasrın gerisindeki geniş koruluk alanın, Avrupa tarzında bir açık alan tasarım anlayışı ile düzenlendiği

---

[320] BOA. AE.SAMD.III.227/21846.1143 Rabiu'l-evvel 19 (M. 2 Ekim 1730).

[321] BOA.MF.MKT.368/45.1315 Rabiu'l-ahir 16 (M. 14 Eylül 1897) Kanlıca İbtidai Mektebi yararına olarak Çubuklu mesiresindeki tiyatroda Çifte Köy Düğünü adlı oyunun oynanmasında sakınca olmadığı.
BOA.MF.MKT.521/45.1318 Rabiu'l-ahir 29 (M. 26 Ağustos 1900) Çubuklu İbtidaisi ihtiyaçlarının giderilmesi için Feyzabad mesiresinde Hakkı Efendi tarafından lubiyyat icrasında mahzur olmadığı.
BOA.DH.EUM.AYŞ.45/7.1337 Zilhicce 03 (M. 30 Ağustos 1919) Beşiktaş Âftâb Ma'arif Mektebi menfaatine Çubuklu Çayırı'nda verilen konser esnasında asayişi sağlamakla görevli polisler ile mekteb idarecileri birbirlerini hakaret ve haysiyet kırıcı hareket yapmakla suçladıklarından tahkikatın devam ettiği.

geçmektedir. Abdülmecid Dönemi'nde yapılan bu düzenleme evresinde arazi kullanımı açısından dikkat çeken önemli bir konu, semtin canlanması için halka arsa dağıtılarak köylerin kurulması için yapılan girişimlerdir (Evyapan, 1972'de atıfta bulunulduğu gibi).

Mesirenin arazi yapısı türü olarak çayır kimliği altında çayır bekçilerinin sorumluluğundaki bir yer olduğu da 19. yy ortalarına ait H. 1283 (M. 1867) tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Belgede, Çubuklu Çayırı Bekçisi Ali Ağa'nın vefat etmesiyle maaşının Mustafa Ağa'ya tahsisi konu edilmektedir. Ayrıca, 19. yy sonları ve 20. yy başlarında çayırda yapılaşmaya engel olunmasına yönelik belgeler de mevcuttur.[322]

Çubuklu'nun 19. yy'daki yeşil alan durumuna dair, I. Dünya Savaşı'ndan önce çıkan Şirket-i Hayriye'nin "Boğaziçi'nde Çubuklu" adlı eserinde, vapurların işlemeye başlamasından önce yalıların çevresinin bostanlık olduğu, semtin bülbülleri ile ünlü olduğu ve bostanların yerine hakim olan ilk yapılaşmanın 19. yy ortalarında Rıfat Paşa ve çevresi tarafından gerçekleştirildiğinden bahsedilmektedir (Evyapan, 1972).

Günümüzde mesire varlığını yitirmesine rağmen, Çubuklu sahili haftasonları yoğun olmak üzere kıyı bölgesinde piknik yapılan, denize girilen ve kafe-restoran tarzı kullanımlarla canlılığını koruyan bir yer olarak varlığını devam ettirmektedir. Özellikle kıyıya inen araç yolu kenarındaki geniş yeşil alanda devam ettirilen piknik geleneği, geçmişin mesire kültürünü çağrıştıran bir kullanım olarak yorumlanabilir (Şekil 5.294).

[322] İ.DH.561/39105. 1283 Zilhicce 18 (M. 23 Nisan 1867) Çubuklu Çayırı Bekçisi Ali Ağa'nın vefatıyla maaşının Mustafa Ağa'ya tahsisi.
BOA.ŞD.2917/13.1303 Cemaziye'l-ahir 04 (M. 10 Mart 1886) Boğaziçi'nde bir mesire alanı olan Çubuklu'da bina inşaatına engel olunması hususunda ahalinin arzuhali. (İstida 10)
BOA.DH.H.11/46.1330 Cemaziye'l-ahir 27 (M. 13 Haziran 1912) Çubuklu mesiresinde nizama muhalif inşa olunan salaş ve kümeslerin sökülmesi.

Şekil 5.294 : Çubuklu sahili ve çevresi (Arın, 2017a).

Mimari Eserler

Çubuklu Çayırı kenarındaki Çınar ve Söğüt ağaçlarının gölgesinde kalan alanda M. 1721-22 yılında yapılan Çubuklu Çeşmesi, mesirenin mimari eserleri arasında yer almaktadır. Su ile ilişkili bir diğer eser, Seyyid Vehbi'nin yazmış olduğu kitabede bahsetmiş olduğu çayırın 18. yy'da düzenlendikten sonra Feyzabad Mesiresi adını aldıktan sonra buradaki havuzun suyunun halk tarafından "Acısu" olarak adlandırılmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca, mesirede harap olmuş bir namazgahın mihrap taşından da bahsedilmektedir (Yücel, 1994). Konu hakkında Eldem (1976)'in Feyzabad Mesiresi'nin M. 1820'li yıllardaki durumuna dair yapmış olduğu çizim ile birlikte buradaki havuz, çeşme ve mihrap sütunu görülmektedir (Şekil 5.295 ve Şekil 5.296).

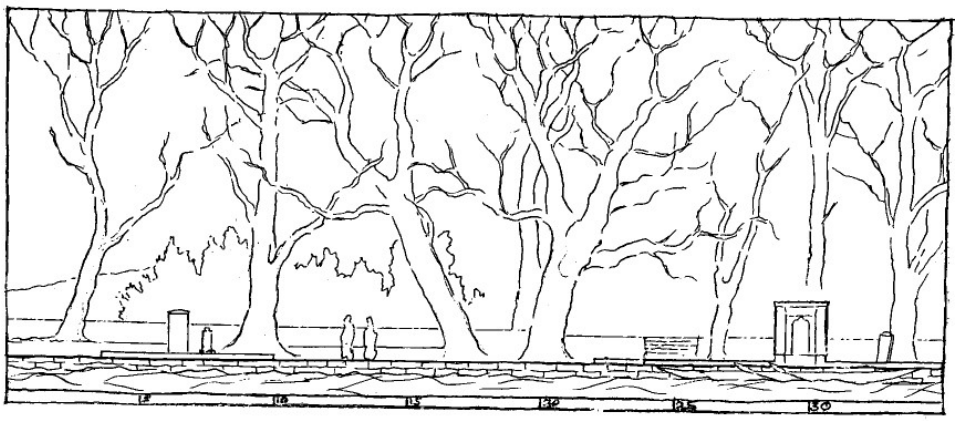

Şekil 5.295 : Feyzabad Mesiresi'nden bir kesit (Eldem, 1976, s. 20).

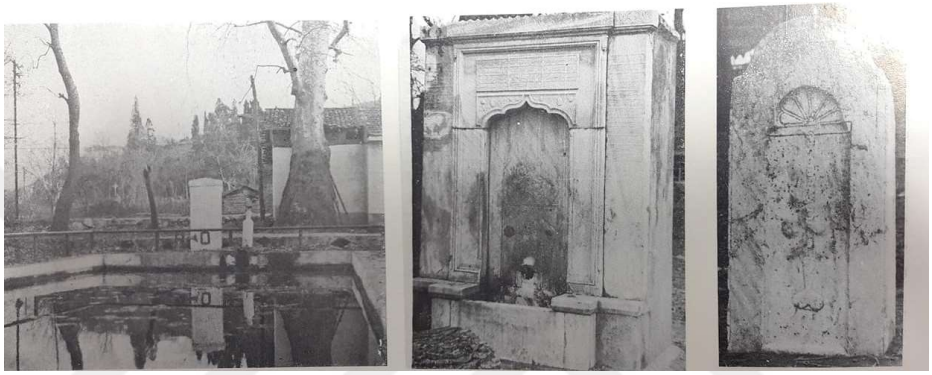

Şekil 5.296 : Mesiredeki havuz, çeşme ve mihrap sütunu (Eldem, 1976, s. 20).

Kendisi ayrıca, büyük ağaçlar altında olan bu yerin, III. Ahmed Dönemi'nde Feyzabad adı ile yenilendikten sonra canlılık kazandığı ve burada büyük bir havuz ile çeşmeli sofanın olduğunu belirtir. H. 1133 (M. 1720-21) tarihli çeşme sofanın kenarındadır. Çayırın depolar, iskele ve rıhtım inşaatı nedeni ile deniz ile ilişkisi kesilmiş durumdadır (Eldem, 1976).

Mesirenin hasbahçe olduğu zamanlarda, burada bostancıbaşı Halil Ağa tarafından görevli bostancılar için yaptırılan bir kışla ve mescid de diğer mimari öğeler arasındadır (Gökbilgin, 1992). 18. yy'da yapılan Halil Ağa Camisi mesirenin kenarında yer almış olan ve günümüze ulaşabilen bir yapıdır.

Semavi Eyice, Çubuklu tarihinde bilinen en eski yapının Bizans zamanına dair 5. yy başlarında Keşiş İoannes'in kurduğu "Akametoi Manastırı" olduğunu belirtmiştir. Manastırın diğer bir ismi de Uykusuzlar Manastırı'dır. Bu adın, rahiplerin gün boyunca ara vermeden dualarla İncil okumasından ileri geldiği bilinmektedir. R. Janin ise yapının 13. yy'a kadar varlığını koruduğundan bahsetmiştir (Yücel, 1994).

Çubuklu Mesiresi'ndeki mimari eserler ile doğrudan ilişkili arşiv belgesi tespiti yapılmamıştır. Fakat, mesirenin yakın çevresindeki depolar, kireçocakları ve cam fabrikası gibi sanayi yapılarına yönelik çok sayıda belge mevcuttur. Bu konuda en eski belge, H. 1209 (M. 1794) tarihli Çubuklu'da kireçfırını sahibi olan esnaf ile kent genelindeki kireçci esnafı arasındaki anlaşmanın uygulanmasını konu alır. Sonrasında 19. yy'ın ortalarına ait belgelerin tespiti ile yerleşimde kurulan Billur ve Cam Fabrikası için gerekli binaların inşa edilmesi ve usta alınması, bir kısmına Türklerin sahip olduğu kiraçhaneler hakkında çıkan anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması, anbarlara depolanması düşünülen gaz ve yanıcı diğer maddelerin nakliyatı için verilecek imtiyazlar ve sağlığa zararlı yağların ithalat, ihracat ve satışının yasak olması nedeniyle Çubuklu'da kurulacak yağ fabrikasına dair konular gelmektedir.[323]

20. yy'a gelindiğinde, H. 1326 (M. 1909) tarihli iki belgede gaz depolarının imtiyazının Şehremaneti'ne devri, yeni ürünler için depo inşasına izin verilmesi, yanıcı madde depolamak için kurulacak depo ve havuzlar için Şehremanetin'den yer bilgisi alınarak Standart Oil Kumpanyası'na ruhsat verilmesi gibi konular öne çıkmaktadır.[324] Bazı belge içerikleri, yüzyıl başında Şehremaneti'nin kent idaresinde üstlendiği sorumluluğun Çubuklu özelinde sanayi alanlarının belirlenmesini de kapsadığını göstermektedir.

1920'li yıllarda işgal kuvvetlerinin kent genelinde yarattığı fiziksel baskı, arşiv belgelerinde Çubuklu'daki İngiliz karargahında askeri mühimmatların korunması amacıyla İngiliz askerlerinin aldığı önlemler ve rıhtımda Osmanlı'ya ait bir zahire anbarının İngilizler tarafından işgal edilmek istenmesi çerçevesinde yer almaktadır.[325]

Mesire kimliği 18. yy'da şekillenen ve 20. yy başlarına değin süren Çubuklu hakkında literatürde ancak kısıtlı bilgiler bulunmamasına rağmen, arşiv belgelerinden mesireye dair önemli detaylar tespit edilebilmiştir. Yerleşim, mesirenin çevresinde 19. yy sonlarında gelişen sanayi faaliyetleri ile farklı alan kullanımlarını barındırmaya başlamıştır. Çubuklu yerleşiminin tarihsel süreç analizi Şekil 5.297'de yer almaktadır.

---

[323] BOA.C.İKTS.17/837.1209 Safer 19 (M. 15 Eylül 1794); BOA.A.MKT.DV.125/38.1274 Şa'ban 09 (M. 16 Mart 1858); BOA.ŞD.759/20.1309 Rabiu'l-ahir 08 (M. 3 Kasım 1891).
[324] BOA.DH.MKT.2638/63.1326 Nisan 28 (M. 11 Mayıs 1910); BOA.DH.MKT.2792/19.1327 Rabiu'l-evvel 20 (M. 11 Nisan 1909); BOA.DH.MUİ.16/2.1327 Nisan 15 (M. 28 Nisan 1911); BOA.BEO.4200/314942.1331 Şa'ban 23 (M. 28 Temmuz 1913).
[325] BOA.DH.EUM.AYŞ.40/68.1338 Şa'ban 28 (M. 17 Mayıs 1920); BOA.DH.İ.UM.20/25.1339 Muharrem 29 (M. 13 Ekim 1920).

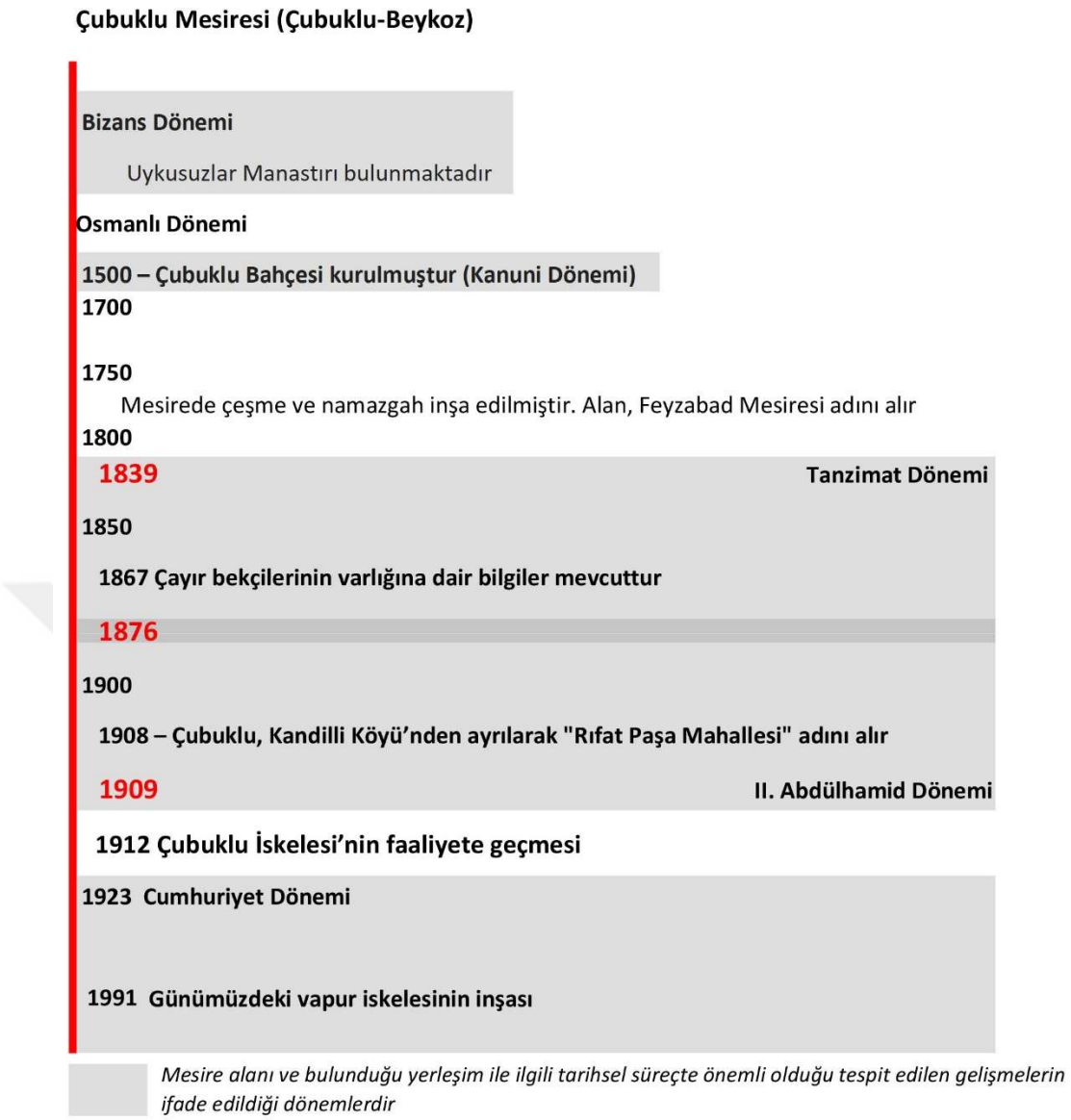

Şekil 5.297 : Çubuklu yerleşiminin tarihsel süreç analizi[326] (Arın, 2018).

[326] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Yücel, 1994; Tutel, 2008; BOA.İ.DH.561/39105.1283 Zilhicce 18 (M. 23 Nisan 1867); BOA.DH.MKT.2694/27.1326 Zilhicce 04 (M. 28 Aralık 1908).

Haritalar

Çubuklu ve yakın çevresine dair Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, Kanlıca'dan sonra gelen yerleşimin kıyısında "*Golfe de Tchiboukli*" (Çubuklu Akıntısı) olarak ifade edilen koydan iç kesimlere uzanan iki kola ayrılmış olan "*Glaris Riviére*" (Büyük Dere) ile yakınlarındaki diğer su yolunu belirgin olarak göstermektedir. Haritada kıyıda ve iç kesimlerde ağırlıklı olarak su öğeleri ile ilgili mimari öğeler vurgulanmıştır. "Çeşme" (*Fontaine)* yapıları, Su Terazisi (*Citéerne antiques*) ve Su Deposu (*Citerne*) öne çıkan ifadelerdir. 19. yy başında Çubuklu'da yerleşimin henüz oluşmadığı kıyıdaki birkaç yapı ve iç kesimlere fazla ulaşmayan yol ağından anlaşılabilmektedir (Şekil 5.298).

Şekil 5.298 : Kauffer Haritası'nda Çubuklu ve çevresi (Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy başlarında M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda (Şekil 5.299), özellikle Gaz Depoları ve Değirmen Ocağı ifadeleri dikkat çekmektedir. Haritada bu yerlerin özellikle belirtilmesi, bu dönemde yerleşim için önem teşkil ettiklerini gösterir bir durum olarak yorumlanabilir. Haritanın daha detaylı bir çiziminde ise, koydan içeri uzanan derenin yakın çevresinin mesire alanının yaklaşık konumunu gösterdiği tahmin edilmektedir. Mesire çevresinde bostanlık alanlar yoğunluktadır. Gaz depoları kıyıda olup, "Çiftehavuzlar" mevkisi daha belirgin ifade edilmiştir. Derenin Kanlıca tarafına bakan bölgesinde yollar ve yapılar içeri doğru yayılma göstermektedir.

Şekil 5.299 : Necib Bey Haritası'nda Çubuklu (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000416, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Mesirenin bu adla ifade edildiği tek harita olarak tespit edilen 1930'lu yıllara ait Anadolu Ciheti Haritası'nda (Şekil 5.300), "Mesire Mahali" olarak belirtilen alan çevresinde geniş bir araziye yayılan "Yalı Bahçeleri", "Mektep" ve "Çubuklu İskelesi" görülmektedir. Yalı Bahçeleri olarak gösterilen alanın özel mülkiyet alanı içindeki bahçeler olduğu tahmin edilmektedir. Cihet Haritası ile günümüz hava fotoğrafı karşılaştırmasında ise, eski mesire alanının günümüzde bir bölümünün sahil gerisinde kalan yamaçlık olarak doğal dokusunu koruduğu, derenin Paşabahçe tarafındaki yakasında yapılaşma ile birlikte su yolunun Dedeoğlu Caddesi'ne doğru doğal arazi niteliğini kaybettiği tespit edilmiştir. Bir diğer Cihet Haritası'nda ise, yapılaşma öncesinde 20. yy ortalarına doğru Dedeoğlu Caddesi güzergahından geçen "Dedetarla Deresi" ve çevresindeki çeşitli bahçe ve bostanlık alanların hakim olduğu görülmektedir (Şekil 5.301). Bu haritada dikkat çeken diğer bir konu, belirli yerlerde "Havuz" olarak çizili su öğelerine yer verilmesidir. Havuzların bahçelerin yakınında yer alması bu öğelerin kuyu olarak kullanılma ihtimalini güçlendirmektedir.

Şekil 5.300 : Cihet Haritası (üst) ve günümüzde (alt) mesire ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001929 Pafta No:48, üst; Url-69, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.301 : Mesireden içeri doğru uzanan Dedeoğlu Bahçeleri (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Hrt_001932, Pafta No: 47, üst; Url-69, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Eldem (1976)'in Feyzabad Mesiresi'nin M. 1820'li yıllara ait durumu hakkında yapmış olduğu plan çiziminde, sahil kıyı şeridinin değişimi, dere üzerinden geçen Paşabahçe-Çubuklu sahil yolu ve cami ile birlikte mesire içindeki çeşme ve havuz öğeleri vurgulanmıştır. Cami, günümüzde de varlığını koruyan ve 18. yy dönemine ait Çubuklu Halil Ağa Camisi'dir (Şekil 5.302). Diğer bir planda ise, alanın 1930 yılına ait plan durumu yer almaktadır. Planda, sahilden itibaren yükselen setler ve rıhtım görülmektedir (Şekil 5.303).

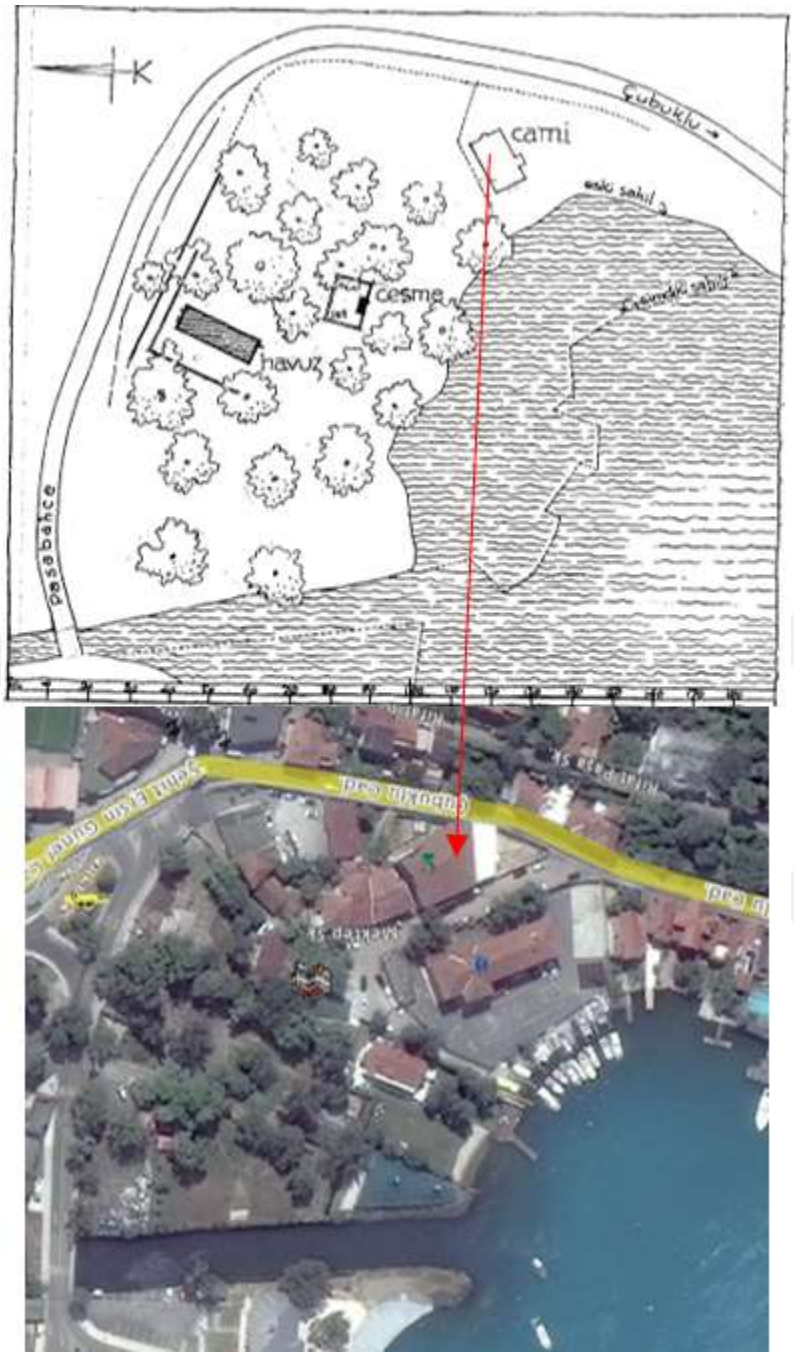

Şekil 5.302 : 18. yy sonları ve günümüzde mesirenin bir bölümü (Eldem, 1976, s. 20, üst; Url-69, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

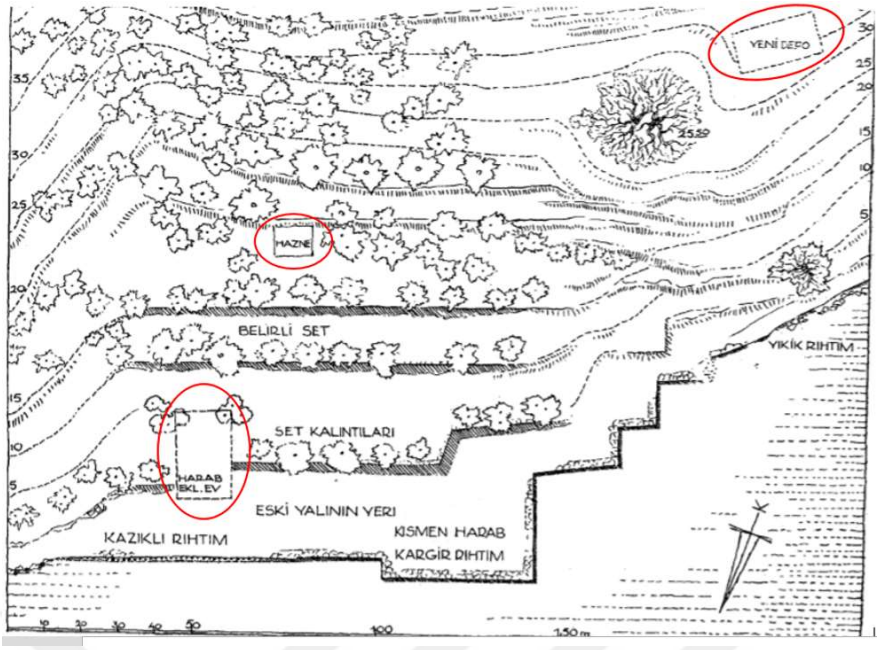

Şekil 5.303 : Çubuklu Burunbahçe'nin 1930'lu yıllardaki durumu (Eldem, 1976, s. 32, yazar tarafından düzenlenmiştir).

5.12 Paşabahçe/İncirköy (Beykoz)

Konum

Çubuklu'dan sonra gelen Paşabahçe, kuzeyinde Beykoz, doğusunda ise Çiğdem ve Soğuksu Mahalleleri ile çevrilidir (Şekil 5.304). Yerleşimin biraz ilerisinde "Burunbahçe" olarak bilinen mevkinin yakınlarında ise tarihte incir ağaçlarının bolluğuyla ünlenen "İncirköy" ya da diğer adıyla "İncirliköy" yerleşimi bulunmaktadır (Şekil 5.305).

İncirköy'ün güneyinde kalan Paşabahçe, adını 17. yy'da burada yaptırdığı sahilsaray ve zamanla halkın kullanımına açtığı hamam ile birlikte bölgede nüfuz kazanan Hazerpare Ahmed Paşa'dan almıştır (Evyapan, 1972).

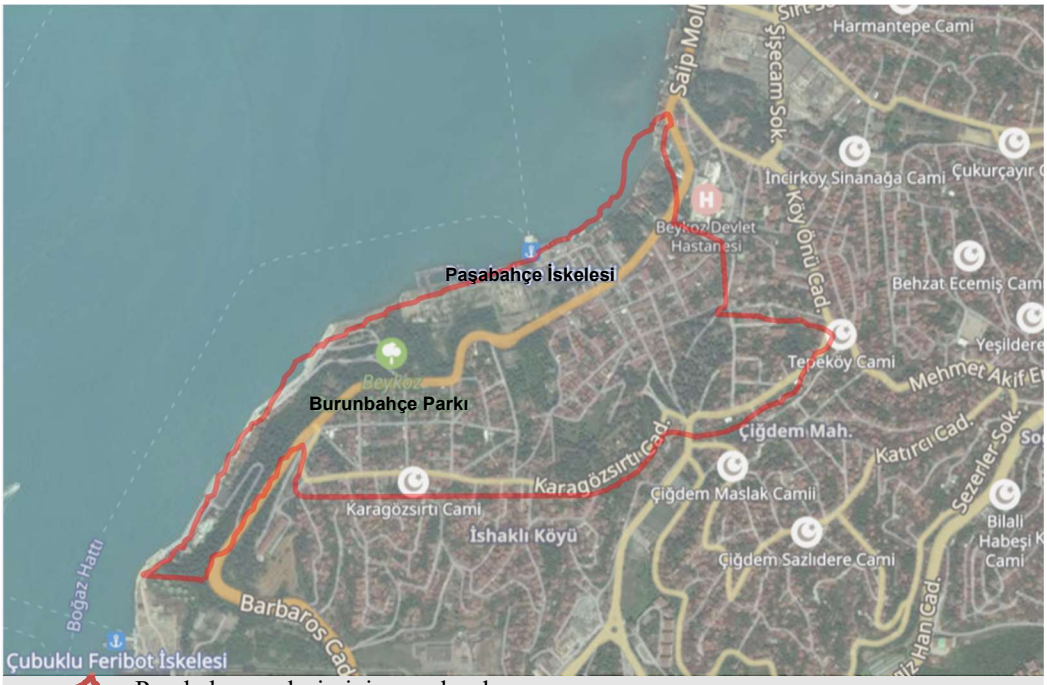

Şekil 5.304 : Paşabahçe yerleşiminin günümüzdeki konumu (Url-70, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.305 : İncirköy yerleşiminin günümüzdeki konumu (Url-70, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Topografya

Paşabahçe-İncirköy'ün arazi yapısı hakkında yapılan araştırmalarda, bu bölgenin arazi yapısının Beykoz'a doğru eskiden denize kıyısı olan Sultaniye ile birlikte ele alınarak açıklandığı görülmektedir. Eyice (2007), Paşabahçe'nin Çubuklu'nun kuzeyinde geniş bir koy ile bütünleştiğini belirtir.

Ulaşılabilirlik

Paşabahçe'ye ulaşım konusunda tespit edilen Osmanlı arşiv belgeleri 1900'lü yılların başına aittir. Cumhuriyet arşivinde ise, çalışmanın dönem aralığı dışında kalmasına rağmen önemli sayılabilecek 1959 tarihli bir belge tespit edilmiştir. Osmanlı arşivindeki belgeler, Paşabahçe'de "Sultançayırı" olarak ifade edilen mevkiye yolcu nakli, vapur iskelesi yanındaki kayık iskelesi bitişiğindeki yere gayrimüslim bir kişi tarafından yapılan dolgu rıhtımın yıkılarak istimlak edilmesini konu almaktadır.[327] Çalışmanın dönem aralığı dışında kalmasına rağmen ulaşım açısından önemli bir gelişme olarak tespit edilen bir diğer bilgi, Cumhuriyet sonrası döneme ait 10 Aralık 1959 tarihli bir belgede, içinde Paşabahçe'nin de olduğu Boğaziçi'nin Avrupa ve Anadolu Yakaları'ndaki bazı iskelelerin İstanbul Belediyesi'ne devrinin konu alınmasıdır.[328]

Paşabahçe'ye deniz yoluyla ulaşım, 20. yy başında inşa edilen vapur iskelesi ile kolaylık kazanmıştır. Günümüzdeki iskele ise 1990 yılında faaliyete geçen ve ilk kurulan iskelenin yaklaşık yüz metre kadar aşağısında inşa edilen iskeledir[329] (Url-72). Paşabahçe İskelesi'nin M. 1910 yılı ve günümüz durumuna dair görünümleri ise Şekil 5.306'da yer almaktadır.

[327] BOA.İ.ŞE.12.1317 Şevval 06 (M. 7 Şubat 1900); BOA.İ.ŞE.14.1318 Şevval 19 (M. 9 Şubat 1900); BOA.BEO.2786.1324 Muharrem 24 (M. 20 Mart 1906).
[328] T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, İstanbul-Boğaziçi-Emirgan Rıhtımı, Beykoz, Kanlıca, Vaniköy ve Çengelköy rampaları ile Paşabahçe İskelesinin İstanbul Belediyesine devredilmesi (10.12.1959).
[329] Eser Tutel yazısıdır.

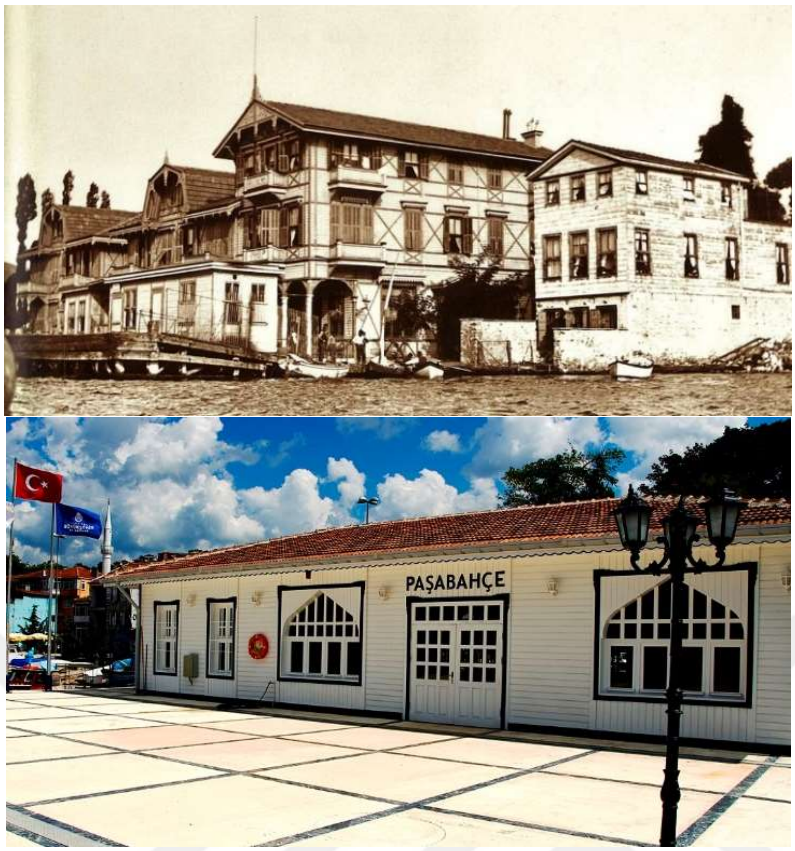

Şekil 5.306 : Paşabahçe İskelesi'nin eski ve günümüz görünümü (Url-16, üst; Url-6, alt).

Yerleşim Dokusu

Evliya Çelebi 17. yy'da İncirliköy'ü[330] deniz kıyısında 300 adet bahçeli evi, camisi, mescidi ve Hezarpare Ahmed Paşa Sarayı'nın içinde kalan hamam yapısı ile birlikte tanımlar (Kahraman ve Dağlı, 2003). Hazerpare Ahmet Paşa'nın Paşabahçe semtinde kazandığı nüfuz İncirköy'ün de gelişmesini sağlamıştır. Türklerin ağırlıklı olduğu yerleşimde tarihte daha çok kazasker gibi devletin ileri gelenleri ikamet etmiştir. Kahvehane ve benzeri toplanma alanlarının artışıyla yaşanan huzursuzluklar ve bostancıbaşıların yarattığı baskılar sonucunda 18. yy'da çekiciliğini yitiren semt, 19. yy'da yeniden tercih edilir olmuştur. Özellikle, Sultan III. Mustafa zamanında mektep, çeşme, hamam ve cami inşası gibi imar faaliyetlerinin gerçekleşmesiyle köy gelişme göstermiştir. 19. yy'da cami, iskele, dalyan, fırın, peksimethane değirmeni ve yalılarıyla gelişen Paşabahçe, bu dönemde ayrıca bir sanayi ve işçi semti kimliği kazanmaya başlar (Ayverdi, 1966; Aysu, 1994c; Şahin, 2011). Sanayi yapıları arasında

[330] Evliya Çelebi İncirliköy'ü seyahatnamesinde "İncirli Beldesi" olarak belirtmiştir (Seyahatname, c. I, s. 425).

yer alan porselen, cam, taş ve mum fabrikalarından çıkan yangınlar nedeniyle 19. yy sonlarında İncirköy'deki bahçeler ve yerleşimin genel anlamda zarar görmüştür (Dethier, 1993). İstanbul Ansiklopedisi'nde, semtin genel yerleşim planı ve önce çıkan mimari eserler görülmektedir (Şekil 5.307).

Paşabahçe'nin etnik nüfus yapısı ile ilgili yapılan araştırmalarda, 19. yy sonları ve 20. yy başlarına ait tespit edilen arşiv belgelerinden bazı yorumlar yapılabilmektedir. H. 1312 (M. 1895), H. 1329 (M. 1911) ve H. 1337 (M. 1918) tarihli belgelerde, Musevilerin gayriresmi olarak mabed haline dönüştürdükleri bir hane, idarecisinin İtalyan bir kişi olduğu şişe fabrikasında meydana gelen bir dar olayı, Musevi çocuklar için açılması talep edilen bir okulun Musevi sayısının azlığı nedeniyle açılmaması, Tepeköy mevkisindeki Muhacir Mahallesi'nde meydana gelen bir yaralama olayı ve Rum Kilisesi'ndeki çanın yerinin değiştirilmesi gibi konular ele alınmaktadır.[331] Bu bilgiler doğrultusunda, nüfusun 20. yy başında Türkler ile birlikte Rum ve İtalyanları da kapsayan gayrimüslim ve müslim bir yapıdan oluştuğu görülmektedir.

Paşabahçe'nin yerleşim tarihi, sanayi faaliyetlerinin özellikle 19. yy'ın ikinci yarısında hızlandığı ve buna bağlı olarak çok sayıda fabrikanın kurulduğu bir sanayi yerleşimi olarak şekillenmiştir. Ağırlıklı olarak fabrika işçilerinin ikamet ettiği konutlarla gelişen bölge, günümüzde kıyı kesiminde fabrikaların işlevsiz bırakılması ile atıl alanlara dönüşmüştür.

[331] BOA.MV.83/92.1312 Şa'ban 15 (M. 11 Şubat 1895); BOA.BEO.598.1312 Şevval 15 (M. 11 Nisan 1895); BOA.BEO.637.1312 Zilhicce 14 (M. 8 Haziran 1895); BOA.MF.MKT.294/12.1313 Cemaziye'l-ahir 02 (M. 20 Kasım 1895); BOA.DH.EUM.KADL.5.1329 Muharrem 16 (M. 17 Ocak 1911); BOA.DH.İ.UM.19/03.1337 Safer 14 (M. 19 Kasım 1918).

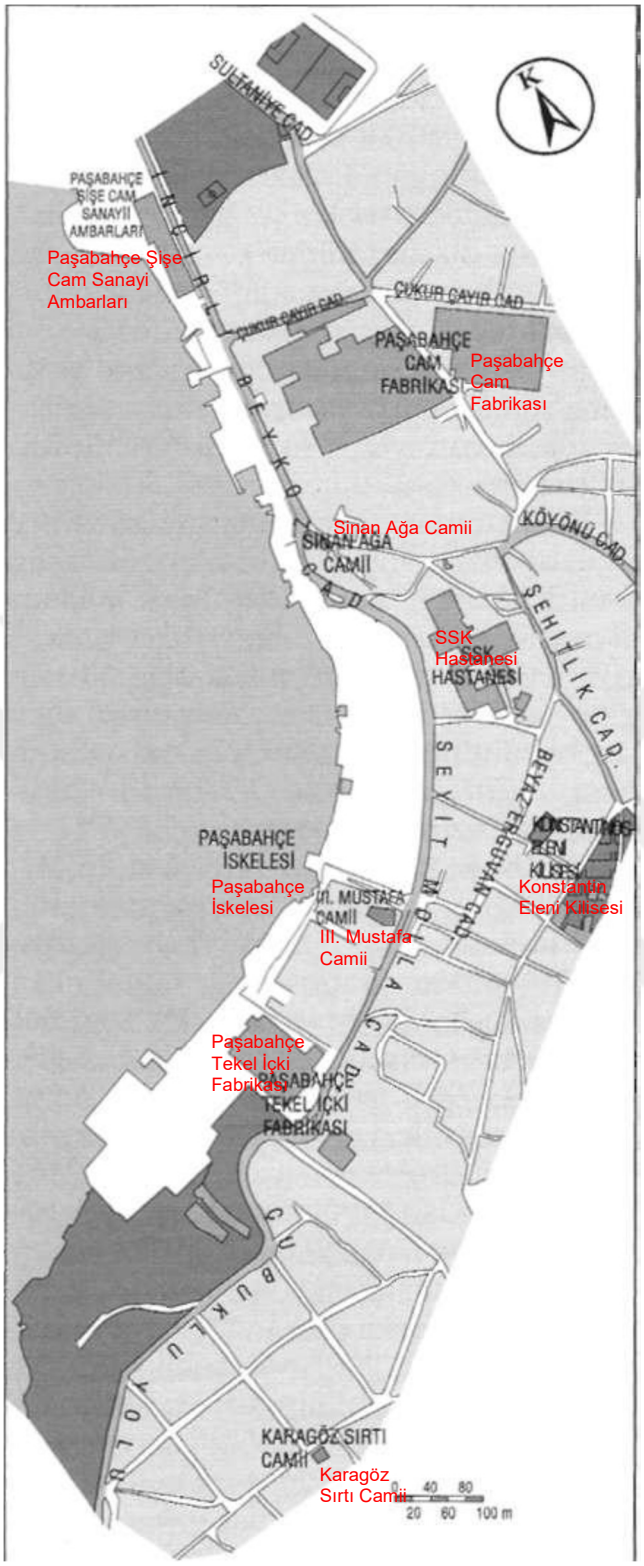

Şekil 5.307 : Paşabahçe'nin kıyı kesimi yerleşim durumu (Aysu, 1994c, s. 228, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Yerleşimin sanayi alanı kimliğine dair M. 1850'li yıllardan sonrasına ait çok sayıda arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu belgelerden, açılan fabrikaların türleri ve üretimi yapılan ürünler hakkında bilgi edinilebilmektedir. Başlıcaları; Çini ve Fağfuri (Fincan)

Fabrikası, İncirköy yakınlarında kireç fırınları, mum fabrikası, şişe fabrikası, tuğla fabrikası ile gaz depolarıdır.[332] Ayrıca, M. 1912 tarihli bir belgede Osmanlı Anonim Şirketi idaresinde kurulan Paşabahçe Kiremti ve Tuğla Fabrikası'ndan da bahsedilmektedir.[333]

Yerleşimin fiziksel gelişimi açısından tespit edilen bir bilgi de H. 1331 (M. 1913) tarihli bir belgede geçen Beykoz'a bağlı bulunan İncirköy'ün iki mahalleye ayrılarak Reşadiye adını almasıdır.[334] Bu değişim, 20. yy başlarında yerleşimin geliştiği ve nüfusun artışı olarak yorumlanabilir.

İşgal dönemine ait bölgede Yunan askerlerinin olduğu ve silah talimi yaptıkları da diğer bilgiler arasındadır (BOA.BEO.4643.1338 Zilkade 05-M. 31 Temmuz 1920).

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde, Paşabahçe ve çevresi hakkında tespit edilebilen tek belge, M. 27 Temmuz 1931 tarihli olarak Paşabahçe Fabrikası'nın verimini artırmak amacı ile damıtma cihazı satın alınması konuludur.

Yeşil Alan Niteliği

Paşabahçe-İncirköy'ün 17. yy'daki durumuna dair Kömürcüyan (1952), sadece Beykoz'daki Akbaba Köyü'nü tarif amacıyla İncirliköy'den bahsetmektedir.

Paşabahçe-İncirköy yerleşiminde tarihte mesire alanı olarak öne çıkan belirgin bir alan tespit edilmemiş olmasına rağmen, yapılan tarihi harita analizlerinde günümüzde Beykoz Devlet Hastanesi'nin gerisinde kalan Tepeköy Ali Bey Camisi ile İncirköy Fıstıkaltı Camileri arasındaki bölgenin "Çukur Çayır" olarak ifade edildiği görülmüştür. Bu mevkinin arazi yapısı gereği vadilerin arasında kalan düzlük bir yer olmasından ötürü bu adı almış olduğu tahmin edilmektedir.

Yerleşimin yeşil alan potansiyeline dair yapılan arşiv araştırmalarında yeterli bilginin olmadığı tespit edilmesine rağmen, 20. yy başlarına ait H. 1329 (M. 1911), H. 1336 (M. 1918) ve H. 1339 (M. 1920) tarihli üç belgeden bazı yorumlar

---

[332] BOA.İ.MVL.69.1261 Nisan 27 (M. 9 Mayıs 1845); BOA.A.MKT.NZD.227/46.1273 Zilkade 05 (M. 27 Haziran 1857); BOA.İ.DH.745/60877.1294 Rabiu'l-ahir 11 (M. 25 Nisan 1877); BOA.İ.TAL.85.1313 Rabiu'l-ahir 07 (M. 27 Eylül 1895); BOA.BEO.2073.1321 Safer 23 (M. 21 Mayıs 1903); BOA.BEO.2812.1324 Safer 29 (M. 24 Nisan 1906); BOA.BEO.2868.1324 Cemaziye'l-evvel 18 (M. 10 Temmuz 1906).
[333] BOA.BEO.3802.1328 Nisan 03 (M. 16 Nisan 1912). Paşabahçe'deki İncir köyünde Paşabahçe Kiremit ve Tuğla Fabrikası Osmanlı Anonim Şirketi ünvanıyla bir şirket teşkili. (Ticaret Nafia).
[334] BOA.DH.İD.144/2.1331 Rabiu'l-evvel 17 (M. 24 Şubat 1913).

yapılabilmektedir.[335] Belgelerde, Paşabahçe'de "Sultançayırı" olarak ifade edilen yerin yanındaki sebze bostanına gemi fabrikası kurulmasına yapılan itirazın incelenmesi ve yine bu mevkinin yakınlarında Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi'nin arazisinden alınan verginin kaldırılması konu edilmektedir. Belgelerde geçen "Sultançayırı" ifadesi, yapılan araştırmalarda tespit edilmemiş olsa da, Paşabahçe'de tarihte hanedanın kullanımındaki bir çayırın ve hatta bu alanın halka açık bir yeşil alan olarak ziyaret edilmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Mimari Eserler

Paşabahçe-İncirköy'de tarihte mesire alanı olarak belirtilen ve bununla bağlantılı olarak mesire içinde ya da yakın çevresinde var olan herhangi bir mimari eserin varlığından bahsedilmemektedir. Fakat, yerleşimin sanayi alanı kimliği ile özdeşleşen değerli mimari yapıları bulunmaktadır. Bu yapıların birçoğu, günümüzde işlevselliğini yitirmiş olan ve terkedilmiş yapılar olarak görünseler de kent tarihinin Erken Cumhuriyet Dönemi mirasları olarak değerlerini korumaktadırlar. Yerleşimdeki bir diğer mimari eser ise, namazgahlar arasında yer alan Piri Mustafa Paşa Namazgahı'dır (Özdamar, 2016). Mimari eserlerden bazıları, tespit edilebilen kuruluş tarihleriyle birlikte kronolojik olarak sıralanmıştır (Çizelge 5.9).

Çizelge 5.9 : Paşabahçe'deki mimari eserler (Aysu, 1994c, Küçükerman, 1994 ve Özdamar, 2016'dan derlenmiştir).

Mimari Eserler
Aya Konstantin ve Eleni Kilisesi (Bizans Dönemi)
Sinan Ağa Camii (17. yy)
III. Mustafa Camii (Paşabahçe Merkez Camii) (M. 1750)
Karagöz Sırtı Camii
Paşabahçe Ortaokulu (M. 1925)
Paşabahçe Cam Fabrikası (M. 1934)
[336]Tekel İçki Fabrikası (M. 1920'lerin sonları)

[335] BOA.DH.İD.1329 Zilkade 23 (M. 15 Kasım 1911); BOA.DH.UMVM.1336 Zilkade 21 (M. 28 Ağustos 1918); BOA.ŞD.24.1339 Muharrem 11 (M. 25 Eylül 1920).

[336] 1800'lerin sonlarında önce mum fabrikası olarak kurulmuş, 1920'lerin sonlarında alkollü içki üretmek üzere İstanbul İçki Fabrikası'na dönüştürülmüştür.

Paşabahçe Cam Fabrikası'nın M. 1935 yılı ve günümüzdeki durumuna bakıldığında, fabrikanın bulunduğu arazinin atıl alana dönüştüğü görülmektedir (Şekil 5.308).

Şekil 5.308 : Paşabahçe Cam Fabrikasının 1935 yılı (1) ve günümüz durumu (2) ile birlikte diğer sanayi yapılarının mevcut durumu (3) (Url-73, 1; Arın, 2017a, 2; Url-74, 3, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Aya Konstantin ve Eleni Kilisesi'nin bulunduğu sokak ve yapının yakın görüntüsü ise Şekil 5.309'da görülmektedir.

Şekil 5.309 : Aya Konstantin ve Eleni Kilisesi (Url-75).

Kilise ile ilgili arşiv belgelerinde çan kulesi ve genel tamirine yönelik H. 1310 (M. 1892/93) tarihli iki adet belge bulunmaktadır. Bu belgelerde kilise "Aya Kostandinos Valeni nam harab kilise" ve "Ayaftoninyos ve Eleni nam kilise" olarak tanımlanmaktadır.

Paşabahçe'deki çeşmeler ile ilgili olarak ise, "Çukurçeşme" olarak adlandırılan çeşme hakkında H. 1329 (M. 1911) ve H. 1337 (M. 1919) tarihli iki belgede Sultan Mustafa Han Vakfı'na ait olan çeşmenin gayrimüslimler tarafından el konularak ayazmaya dönüştürülmesi ve kitabesinin zarar görmesi nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlık konu alınmıştır.[337]

Paşabahçe'de 17. yy'da başlayan yerleşim faaliyetleri, 18. yy'da semtin sakin bir yere dönüşmesiyle yavaşlamasına rağmen 19. yy'da hız kazanarak ve ayrıca sanayi alanlarına yer teşkil etmeye başlayarak bir dönüşüme girer. Günümüzde yakın bir zamana kadar bu kimliğini devam ettiren Paşabahçe, büyük ölçekli sanayi alanlarının işlevsizleştirilmesi sonucunda atıl alanları ve konut ağırlıklı yerleşim dokusuyla varlığını korumaktadır.

Paşabahçe/İncirköy'ün çalışma konusu ile ilişkili tarihte belirgin olarak tespit edilen mesire alanı bulunmamaktadır. Ancak, yerleşimin 20. yy başlarında Sultaniye'ye yakın kesimlerindeki bostanlık alanların sanayi alanlarına çevrilmesine yönelik girişimlerin varlığı, bu dönem öncesinde kazandığı sanayi kimliğinin doğal alanların

[337] BOA.BEO.77/5770.1310 Rabiu'l-evvel 05 (M. 27 Eylül 1892); BOA.BEO.113/8457.1310 Cemaziye'l-evvel 08 (M. 20 Kasım 1892); BOA.DH.İD.41/17.1329 Cemaziye'l-ahir 26 (M. 24 Haziran 1911); BOA.DH.MB.HPS.M.38/70.1337 Şevval 06 (M. 5 Temmuz 1919).

azalmasına neden olduğunu gösterir bir durum olarak değerlendirilebilir. Yerleşimin tarihsel süreç analizi Şekil 5.310'da yer almaktadır.

Şekil 5.310 : Paşabahçe/İncirköy yerleşiminin tarihsel süreç analizi[338] (Arın, 2018).

[338] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Ayverdi, 1966; Dethier, 1993; Aysu, 1994c; Şahin, 2011; BOA.BEO.4643.1338 Zilkade 05 (M. 31 Temmuz 1920).

Haritalar

Paşabahçe-İncirköy'e ait tarihi harita incelemelerinde, Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, "*Indgır-Keu*" olarak belirtilen İncirköy, Beykoz tarafında Sultaniye'ye (*Sultanié*) oldukça yakındır. Yerleşimin 19. yy başlarında henüz kıyı şeridinde yapılaşmanın başladığı, yol ağının ise yine sadece kıyı boyunca devam ettiği ve iç kesimlerin doğallığını koruduğu görülmektedir. Sultaniye ve Çubuklu'da kıyıdan içeri uzayan dere yolları arasında kalan İncirköy'de yükselti iç kesimlerde artmaktadır. Kıyıda sadece "*Mosqué"* olarak gösterilen caminin III. Mustafa zamanında inşa edilen "III. Mustafa Camisi" olduğu tahmin edilmektedir (Şekil 5.311).

Şekil 5.311 : Kauffer Haritası'nda İncirköy ve çevresi
(Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda, 20. yy başlarında Paşabahçe-İncirköy'ün Ayvalı Dere'yi takip ederek içeriye doğru geliştiği görülür (Şekil 5.312). Haritada ayrıca, bu dönem için önemli sayılan sanayi yapıları özellikle belirtilmiştir (Şişe Fabrikası ve İspirto Fabrikası).

Şekil 5.312 : Necib Bey Haritası'nda Paşabahçe-İncirköy (yazar tarafından düzenlenmiştir).

1930'larda Anadolu Ciheti Haritaları'nda ifade edilen mimari yapılar, dere yolları ve arazi yapısı durumu Paşabahçe ve çevresinin durumu hakkında yeterli bilgi vermektedir (Şekil 5.313). Cihet haritası ve günümüzde bu alana karşılık gelen bölgede sırasıyla kıyıdan iç kesimlere doğru "Paşabahçe İlk Mektep" (günümüzde varlığını koruyan Paşabahçe Ortaokulu'dur), "Ayazma", "Rum Kilisesi", "Mezarlık" (Paşabahçe Mezarlığı), Sazlıdere su yolunun çevresindeki yeşil alanın günümüzde Sazlıdere Caddesi adıyla çevresinde belirli miktardaki yeşil alan ile birlikte tarihi izini koruduğu söylenebilmektedir.

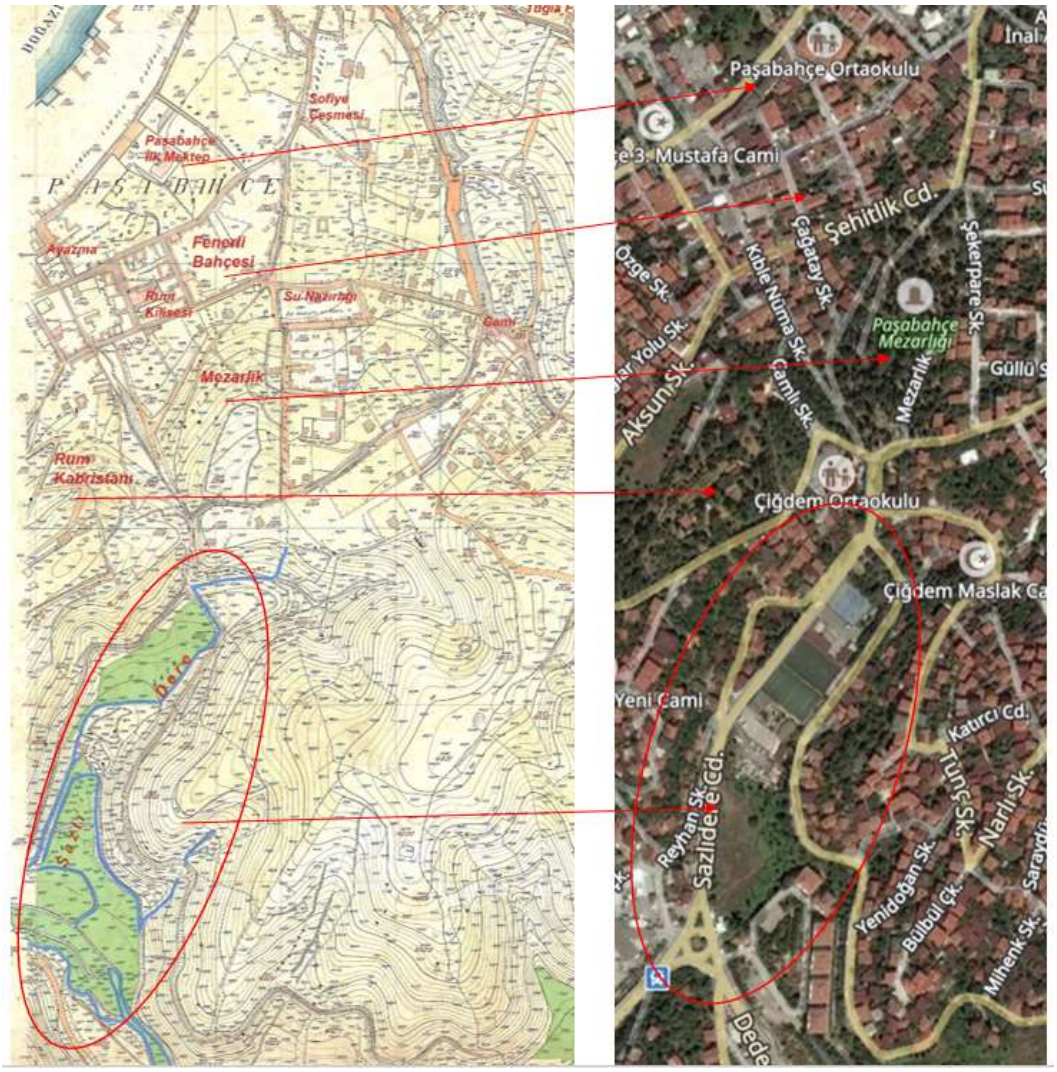

Şekil 5.313 : Cihet Haritası (sol) ve günümüzde (sağ) Paşabahçe ile çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001937, Pafta No:54, sol; Url-71, sağ, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Aynı Cihet Haritası'nın Paşabahçe tarafına yakın kısmı incelenerek günümüzdeki durumu ile karşılaştırıldığında, haritada "çayır" ibaresinin geçtiği bir alan tespit edilmiştir. Beykoz Devlet Hastanesi'nin gerisinde kalan bu yer, cihet haritasında "Çukur Çayır" olarak adlandırılan ve günümüzde eski tuğla fabrikası ile Tepeköy H. Ali Camisi arasında uzanan yeşil dokusunu yitirmiş yapılarla çevrili bölgedir (Şekil 5.314).

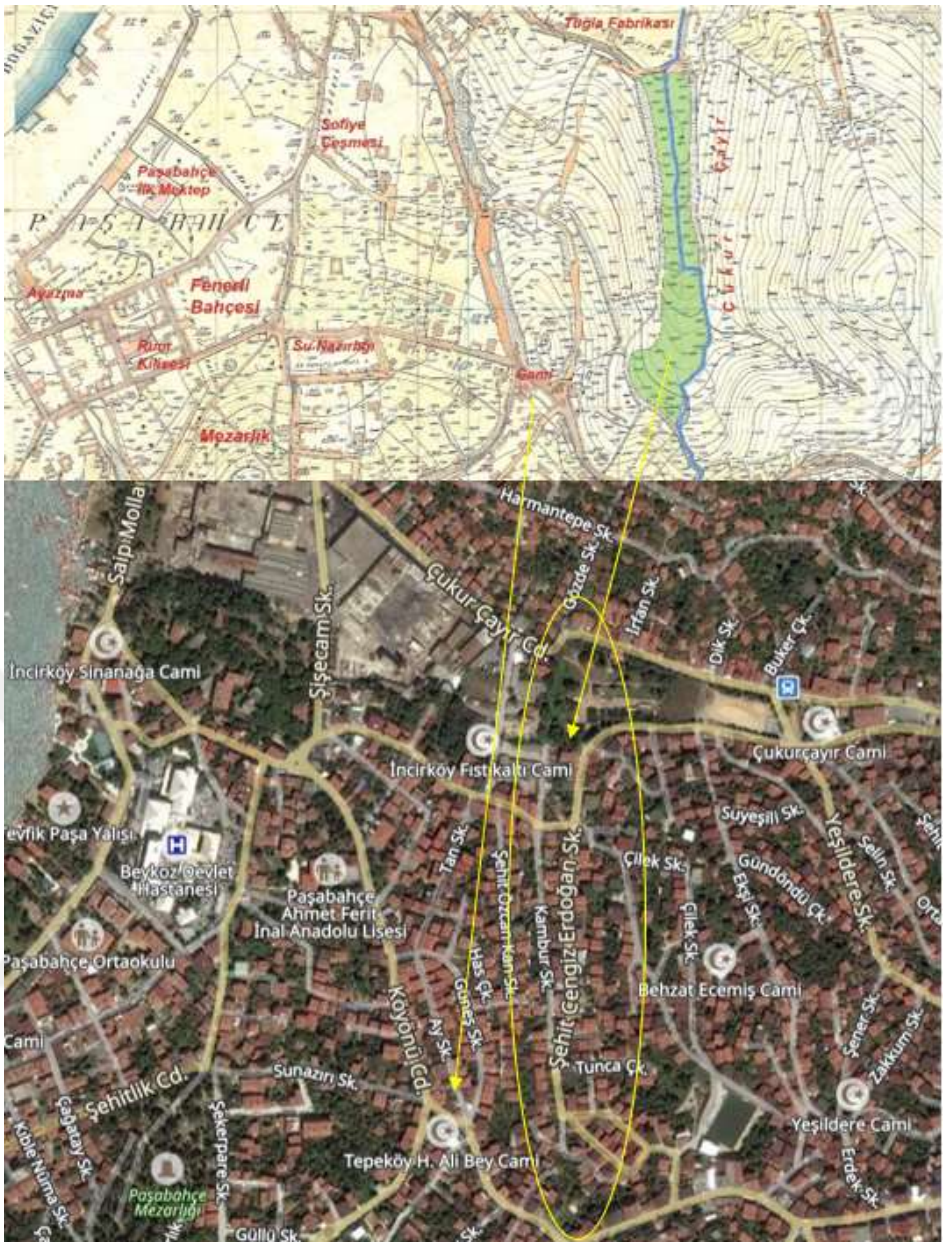

Şekil 5.314 : Cihet Haritası (üst) ve günümüzde (alt) Paşabahçe ve çevresi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001937, Pafta No:54, üst; Url-71, sağ, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Paşabahçe-İncirköy'ün tarihte öne çıktığı sanayi bölgesi kimliği, Boğaziçi Anadolu Yakası kıyılarında 19. yy'da ağırlık kazanan sahilsarayların varlığı ve mesirelere ziyaretin önüne geçmiştir. Semtte, bu niteliğinden kaynaklı ortaya çıkan gecekondulaşma ve işçilerin ikamet ettiği mahalleler günümüzde farklılaşmaya uğramadan Boğaziçi köyü kimliğini devam ettirmekte ve yerleşimin büyük bölümüne işlevsiz-terkedilmiş, tarihi miras değeri taşıyan endüstri alanları hakim olmuştur.

5.13 Sultaniye Çayırı (Beykoz)

İstemem kim ki dilerse anın olsun karye
Saltanat bana ol sahile Sultaniyye[339]

Tarihte önce hasbahçe sonra mesire ve günümüze bir bölümü park olarak ulaşabilen nadir yerlerden biri olan Sultaniye, Paşabahçe ile Beykoz arasında olup, doğusunda İncirköy Mahallesi ile Boğaz köyü niteliğini koruyabilmiş olan bir yerleşimdir. Eski mesire alanından günümüze kalabilen kısım, günümüzde "Sultaniye Parkı" olarak ziyaret edilen alandır (Şekil 5.315).

Mesire alanı kimliği kazanmadan önce tarihte hasbahçe olarak öne çıkan bu yerin konumu hakkında en detaylı bilgiler 19. yy'a ait bostancıbaşı defterlerinden edinilmektedir. M. 1802 tarihli bir defterde, Beykoz tarafında üç kireç fırını, güneyinde İncirköy tarafında Yahya Bey'e ait bir yalı, İncirköy Camisi, iskele ve doğusunda Karlıtepe mevkilerinden bahsedilirken; M. 1814-1815 bir başka defterde hasbahçenin kuzeyindeki kireç ocaklarından itibaren başladığı ve İncirköy'deki bostancı koğuşlarına kadar uzandığı yer alır. Beykoz'un Osmanılar'ın eline geçtikten sonra konumu ve doğal güzelliği ile kazandığı çekicilik, devlet ve ileri gelenlerinin burada yaptırdığı saray, köşk, bahçe ve korularla kendini göstermiştir. Sultaniye Hasbahçesi de Tokad ve Çubuklu Bahçeleriyle birlikte sık ziyaret edilen yerlerden biri olmuştur. 18. yy'a kadar Kağıthane'nin üstlendiği gezinti yeri kimliği, Lale Devri sonrasında Anadolu Yakası'nda Sultaniye'nin de içinde bulunduğu geniş bir yelpazede yaşanmaya devam etmiştir (Bilir, 2008).

[339] Mustafa Fenii, 18. yy (Yıldız, 2014, s. 555).

Şekil 5.315 : Sultaniye Çayırı'nın günümüzdeki konumu (Url-63, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Topografya

Beykoz'da denize dökülen Akbaba Suyu'ndan sonra güneyde yer alan Sultaniye hakkında İnciciyan (1956), sahilinde geniş ve ağaçlık bir düzlük olduğunu belirtir. Yerleşimin kıyısındaki bataklık ve sığ durumdaki körfez Kanuni tarafından doldurularak düzlük bir duruma getirilmiştir. Bu dönemde düzlükte yapılan bir köşk ve bahçe ile çeşme, havuz ve çevresinde üretim yapılan bahçelerin olduğu da diğer bilgiler arasındadır. Kömürcüyan (1952) ise, köşkün karşısında bulunan bir ağaçtan sızan güzel kokulu yağdan bahseder. 17. yy'a dair bir diğer gözlem, Fransız elçisi Antoine Galland'ın Boğaz'da yaptığı bir gezide Sultaniye'ye geldiğinde Kanuni'nin deniz üzerinde yaptırdığı kasrın temellerinin deniz dibine dikilmiş eski sütunlar üzerine inşa edildiğini görmesidir (Eyice, 2007).

Cornellius Loos'un Sultaniye ve çevresinin 18. yy başlarına ait bir tasvirinde, deniz üzerinde kurulu köşk, bu yapıya kıyıdan ulaşan yol düzeni ve kıyı şeridinde hasbahçeye olduğu tahmin edilen küçük ölçekli yapılardan oluşan yerleşim görülmektedir (Şekil 5.316).

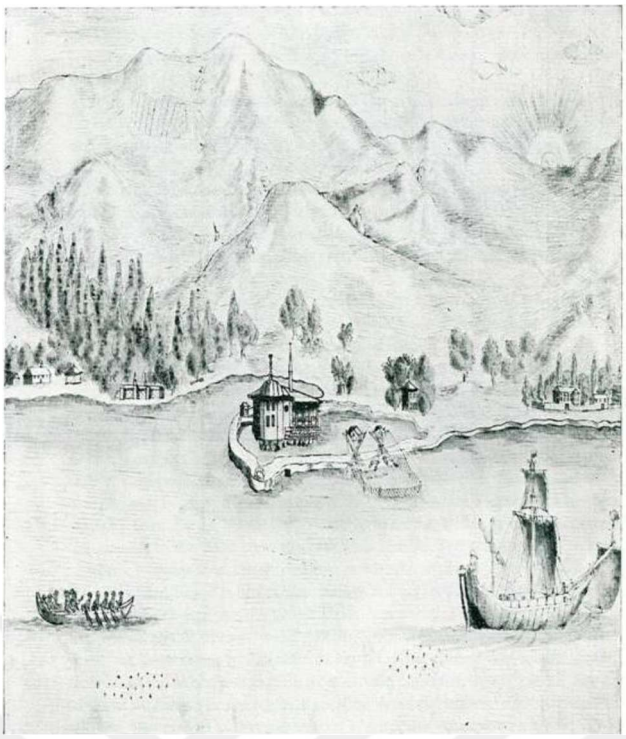

Şekil 5.316 : C. Loos'un 1710 tarihli çiziminde Sultaniye Bahçesi (Eldem, 1976, s.15).

Evliya Çelebi'nin bir cennet bağı olarak tasvir ettiği bahçede, büyük Servi ağaçlarının yarattığı hakimiyet, deniz kenarında yapılan köşk ve yetmiş adet bahçe neferi ile bahçe ustası en belirgin unsurlardır (Kahraman ve Dağlı, 2003). Bahçenin kuruluşu ile ilgili farklı bir bilgi de Evliya Çelebi'nin buranın II. Bayezid tarafından kurularak bir bahçe ustası ve yetmiş bahçe neferiyle etrafında Servi ağaçları ile çevrili olduğunu belirtmiş olmasıdır.

Bu konuda, Gülru Necipoğlu'nun çalışmasında bahçedeki köşke dair verdiği mimari detay bilgileri ve bir arşiv belgesi notu, bahçenin Yavuz Sultan Selim'den hemen sonra Kanuni Dönemi'nde yenilenmiş olabileceği yönündedir. M. 1528-29 tarihli bir masraf defterinde bahçede yenilenen mimari yapılar yer almaktadır (Atasoy, 2005'te atıfta bulunulduğu gibi). Bu noktada, arşiv belgeleri arasında Kanuni Dönemi'ne ait H. 968 (M. 1561) tarihli bir 16. yy belgesinde, bahçe önünde yapılan köşkün inşaatı için kullanılan malzemelerin bilgilerini ve hesabını gösteren bir belge tespit edilmiştir.[340]

[340] BOA.TS.MA.d 6052.968 Zilhicce 29 (M. 10 Eylül 1561) Müfredat ve hesab defteri: Enderun'da Sultaniye bahçesi önünde yapılan hususi köşk inşaatı için mübayaa edilen malzemelerin cinsi, mikdarı ve fiyatları.

Tarihte çayırın, arazi yapısı potansiyeli açısından üzerinde bulunduğu geniş ve verimli ova ile birlikte dere ile olan ilişkisi burada bağlık ve bostanlık alanların verimini arttırmıştır. Alanda yetişen mahsüllerin çeşitliliği içinde özellikle armut meyvesi en fazla mahsül alınan yiyeceklerden biri olmuştur (Yıldız, 2014). Çayırın içinden geçen derenin tarihi haritalarda 20. yy başına ait Necib Bey Haritası'nda tespit edilen "Ayvalı Dere" olduğu bilinmektedir. Dere aksı, günümüzde iç kesimlerden kıyıya doğru etrafında gelişen, az katlı konutlardan oluşan yerleşim dokusu içinde akar durumda varlığını korumaktadır. Yapılan arazi çalışmasında, dere yolu üzerinde belirli yerlerde yapılan küçük ölçekli köprüler ve dere yolunun iki tarafındaki dar yollarla etrafında yaya hareketi sağlanmıştır. Su yolunun iç kesimlere uzandığı bazı yerlerde hattın içinde arazi eğiminden dolayı setlerin yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca derenin arazi eğiminin artmaya başladığı iç kesimlerde belirli yerlerde üzerinden araç yolu ve küçük ölçekli meydanların yer aldığı dikkat çekmektedir (Şekil 5.317). Bu aksın kıyıya yakın kısmında Sultaniye Parkı'nın kuzey sınırından itibaren görünürlüğü kaybolmaktadır ve bu noktadan sonra park alanını geçerek sahil yolu ve inşaat halindeki kıyı dolgu alanının altından denize döküldüğü tahmin edilmektedir.

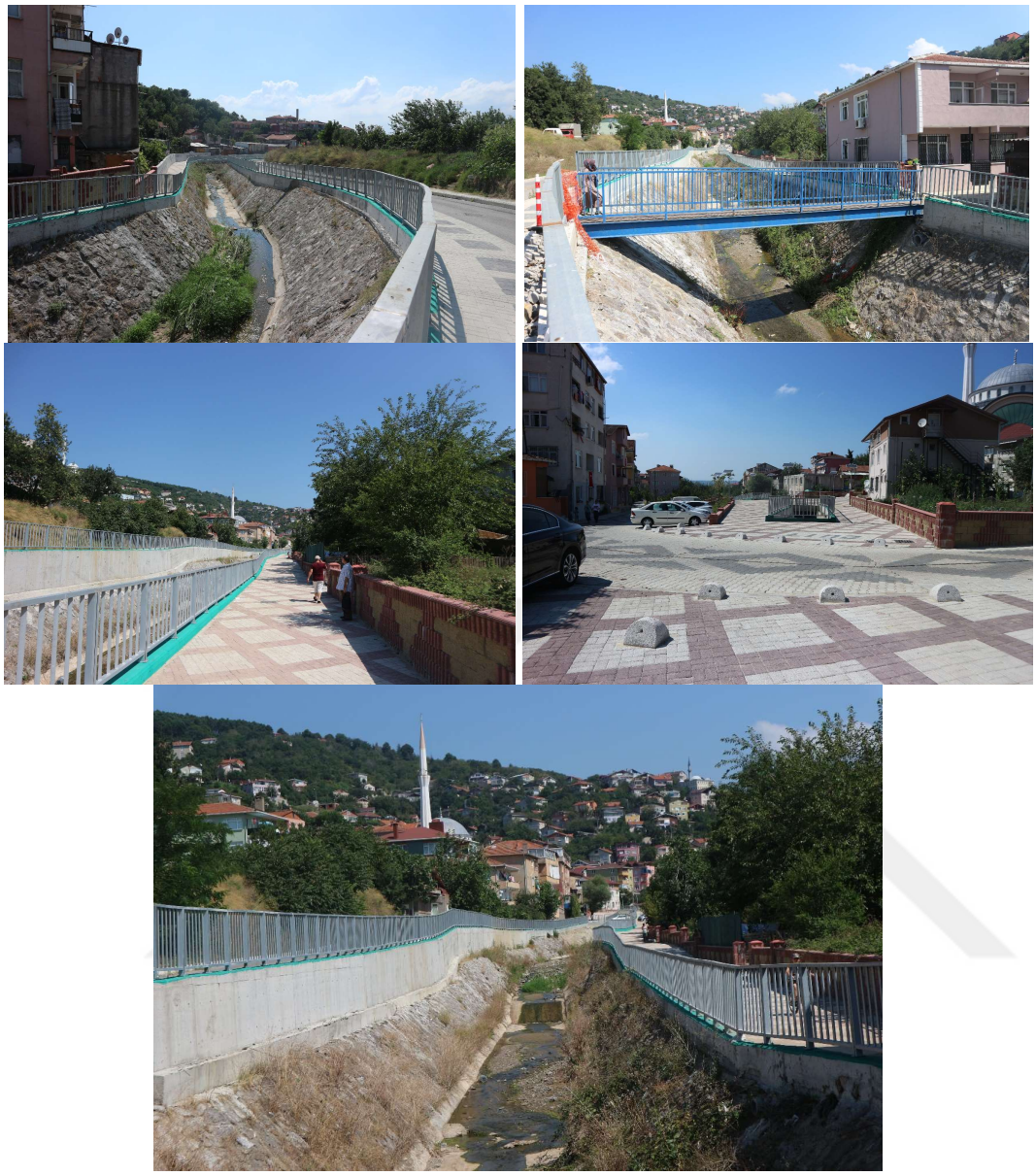

Şekil 5.317 : Ayvalı Dere ve çevresindeki yerleşim dokusu (Arın, 2017a).

Ulaşılabilirlik

Sultaniye'ye ulaşım konusunda, Boğaziçi'nin diğer kıyılarında deniz ulaşımında görülen gelişim tarihçesi ya da karayolu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Fakat, deniz yoluyla ulaşım açısından güneyinde Paşabahçe, kuzeyinde ise Beykoz İskeleleri'nin tarihsel gelişimine bağlı olarak Sultaniye'nin eskiden çayır olan kısmına diğer bölgelerine ulaşımın daha rahat sağlandığı tahmin edilmektedir.

19. yy öncesine dair ulaşım ile ilgili Yıldız (2014)'ın verdiği bilgiler arasında sultanların sık tercih ettiği bir biniş yeri olarak ve ayrıca bahçenin gereksinimlerini karşılayacak mühimmatın getirilmesi ve mahsüllerin aktarılması amacıyla

Sultaniye'de de bir iskelenin olduğu yer alır. İskelenin varlığına dair, H. 1188 (M. 1775) tarihli bir belgede 18. yy sonlarına doğru Sultaniye'deki iskelenin onarımı için yapılan harcamalar konu alınmıştır.[341]

Deniz ile bağlantısı kesilen eski çayırın parka dönüşen kısmı, deniz tarafında sahil yolu kenarında bulunmaktadır (Şekil 5.318).

Şekil 5.318 : Parkın çevresindeki yollar (Arın, 2017a).

Yerleşim Dokusu

İnciciyan (2000), padişahın beşinci biniş yeri olarak bahsettiği Sultaniye'yi "deniz kıyısında yayılmış bir köy" olarak tanımlar. Sultaniye, İncirliköy ile birlikte Rumlar'ın buraya incir bahçelerinin bolluğundan ötürü "*Sikea* (İncir)" adını verdikleri bir bölgedir. Verdiği bilgiler arasında, buranın Bizans Dönemi'nde "*Kiklaminos*" olarak adlandırıldığı ve Osmanlı zamanında 16. yy'da körfezin doldurulmasıyla tamamen değiştiği de yer alır. Kanuni'nin "yazlık yaptığı bir mesire yeri" olarak tanımladığı Sultaniye'de Servi ve İncir ağaçlarının etrafındaki geniş bahçelerle bütünlük içinde olduğunu belirtir.

[341] BOA.C.BLD.4583.1188 Zilhicce 18 (M. 19 Şubat 1775) (Yıldız, 2014, s.582).

16. ve 17. yy'da bahçeyi gören gezginlerin[342] bahçe ve içindeki köşke dair anıları hasbahçenin bu dönemlerde kentin kuzey tarafında dikkat çekici etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Atasoy, 2005). 20. yy'da çayır ve yakın çevresinde, içinde Kiremit ve Tuğla Fabrikası'nın da bulunduğu yapılaşma süreci başlamıştır (Yıldız, 2014). Bu fabrika ile ilgili 20. yy başına ait H. 1329 (M. 1911) tarihli bir belgede, İngiliz vatandaşı Edvin Vitale adlı bir İngiliz'in tasarrufundaki kiremit ve tuğla fabrikasının, Paşabahçe Kiremit ve Tuğla Fabrikası Osmanlı Anonim Şirketi'ne devredilmesi konu alınmaktadır.[343]

Çayırın çevresindeki yerleşim durumuna dair literatür bilgileri ve tarihi harita analizlerinin sentezlenmesi sonucunda, çayır arazisinin 1930'larda bir bölümünün Sahip Molla Yalısı arazisine katıldığı tespit edilmiştir.[344] Çayırın yakın çevresindeki arazi kullanımına yönelik diğer önemli bir konu ise, yine Cihet Haritaları'nda çayırın güneyinde Paşabahçe tarafında ve kıyıya yakın bölgede bostanlık alanların belirtilmiş olmasıdır. Bu durum, 20. yy'ın ilk çeyreğinde sanayi yapılarının etkisinin başladığı bir dönemde çayır çevresinde halen doğal alanların yiyecek üretiminin yapılarak korunduğunu işaret etmektedir.

Günümüzde, çayırdan geriye kalan ve park olarak kamusal yeşil alan niteliğini devam ettiren eski Sultaniye Çayırı'nın yerinde stadyum, okullar, terkedilmiş fabrika arazileri, parkın çevresinden geçen ve tarihini hatırlatır nitelikteki Sultaniye Caddesi, Ayvalı Dere Caddesi, Köyönü Caddesi ve Çukur Çayır Caddeleri ile içeriye uzanan diğer ara yollar bulunmaktadır. Düzlük olan kıyı bölgesinin gerisinde kalan ve derenin iki yanında yükselen tepelerde ise gecekondular ve az katlı konut yapılarından oluşan bir Boğaz köyü yerleşimi hakimdir (Şekil 5.319).

[342] 16. yy'da Frene-Canaye ve arkadaşları, 17. yy'da ise A. Galland (Fransız elçisi).
[343] BOA.BEO.3962.1329 Zilkade 20 (12 Kasım 1911).
[344] Yalının bulunduğu arazi, konunun ilerleyen bölümlerinde yer alan tarihi harita analizlerinde Anadolu Ciheti Haritaları'nda çayırın içindeki namazgah ve çeşmenin bulunduğu yerin Paşabahçe tarafındadır.

Şekil 5.319 : Park çevresindeki genel yerleşim durumu (Arın, 2017a).

Yeşil Alan Niteliği

Hasbahçe olarak bostancıocağına bağlı bir yer olan Sultaniye Bahçesi, buradaki bostanlık alan ile birlikte 16. yy'a kadar sıkça ziyeret edilen bir yer iken, yüzyıl sonlarında buraya olan rağbet azalmıştır. 18. yy'a gelindiğinde, M. 1763-64 yıllarında III. Mustafa tarafından Paşabahçe'de gerçekleştirilen imar faaliyetlerinin çayırın bulunduğu yere kadar yayıldığı tahmin edilmektedir (Kömürcüyan, 1952; Hamadeh, 2010). Sultaniye'nin, İstanbul'un önemli hasbahçe ve aynı zamanda mesire alanlarından biri olmasında bahçe ustasının aynı zamanda Beykoz'un güvenliğinden sorumlu olmasının etkisi büyüktür. Bu alan aynı zamanda bostancı sayısı bakımından kentin en kalabalık bahçelerinden biri olmuştur (Yıldız, 2014).[345]

Paşabahçe'de yerleşimin gelişmesiyle çarşıdaki dükkanların daha bilinir hale gelmesi, insanların buraya olan ilgisini arttırmıştır. Şemdanizade'nin[346] verdiği bilgiler arasında geceleri Paşabahçe'ye bin ile iki bin civarında kayığın geldiği yer alır. Ahmet Refik, Sultaniye'nin arkasındaki doğal ormanlarla birlikte oluşturduğu doğal güzelliğin İncirköy, Beykoz, Umuryeri, Yalıköy, Akbaba ve Dereseki ile birlikte hanedanın av sahası olarak değerlendirildiğini vurgular. Av sahası işlevi dışında, 16. yy'dan 19. yy ortalarına kadar sultanların dinlenme ve eğlenme yeri olarak da ziyaret ettikleri bahçenin özellikle yaz mevsiminde Biniş-i Hümayun[347] olarak kullanıldığı

[345] BOA.MAD.d., nr.17256; BOA.MAD.d, nr. 6347; BOA.MAD.d, nr.1729 (Yıldız, 2014, s.554).
[346] Sem'dânî-zâde Süleyman Efendi Tarihi, Mür'i't-Tevârih, II.A, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s.60.
[347] Padişahların genellikle bahar ve yaz mevsimlerinde Haliç ile Boğaziçi'ndeki saray, kasır, köşk, yalı ve bahçelere yaptıkları günübirlik gezi (Yıldız, 2014, s.556,557).

bilinmektedir. Burada gerçekleşen etkinlikler genel olarak testilere kurşun atışı yapılması, menzil ciridi oynanması, fasılların icra edilmesi, tomak oyunu oynanması, ok-tüfek atışı yaptırılması, güreş oyunu ve canbazların izlenmesinden oluşmaktydı. Hafız Hızır İlyas Ağa'dan edinilen bilgiler arasında, sultanların bahçeye günübirlik yaptıkları gezilerde verilen yemek ziyafetlerinin bazen halk, çoğu zaman ise civardaki yalılarda oturan zengin kişiler tarafından verildiği geçmektedir. Eğlencenin yanısıra, devlet ile ilgili toplantıların yapıldığı bir yer olan Sultaniye, 17. yy sonlarına kadar esnafların bir lonca geleneği olarak çadırlarını kurup birkaç günlüğüne burada vakit geçirdikleri çayır olarak da ön plana çıkmıştır.

Sultanların dışında valide sultanlar, sadrazamlar ve defterdarlar da bahçeyi eğlenme, dinlenme ve taltif[348] törenleri için kullanmışlardır. III. Selim'in Sır Katibi Ahmet Efendi tarafından yazılan Ruzname'de, H. 1209 (M. 1795) tarihinde İzzed Mehmed Paşa'nın burada gerçekleştirdiği "Sadrazam Binişi; Cabi Tarihi'nde ise Defterdar Hüseyin Hüsni Bey'in H. 1228 (M. 1813)'te düzenlediği eğlence konu alınmıştır.

Sultaniye'nin mehtap sefaları için de tercih edilen bir yer olduğu, şair Mehmet Akif'in 19. yy sonlarında buraya yaptığı bir gezintiden sonra kendisinden şöyle aktarılır:

> Kayığa sıralandık. Akif küreklere geçti. Biraz açıldık. Neyzen Tevfik neyini denize batırıp çıkardıktan sonra üflemeye başladı. Arkasından Bursalı Hafız gazele başladı. Derken, sağdan soldan sandallar, kayıklar arkamıza takıldı. Sanki büyük bir Mevkib-i Hümâyûn. O alay, o ahenkle Sultaniye Çayırı'na gittik. […] Sonra mehtapta kayıklara bindik. Zaten sahilde sandallar dolmuş, bizi bekliyorlardı […] (Yıldız, 2004, s. 381, 382).

Çayır hakkında değinilmesi gereken bir diğer önemli konu, bu alanın idaresi ve bakımından sorumlu kişilerin 19. yy başından itibaren Osmanlı'da yönetimde ve askeri alanda yaşanan siyasi gelişmelere bağlı olarak (Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve ocağın bağlantılı olduğu bostancıocaklarının kaldırılması gibi) görevlerinin sonlandırılarak başka görevlere atanmaları olmuştur (Yıldız, 2014).

Sultaniye'nin fiziksel özellikleri hakkında önemli bilgiler veren Eldem (1976), çayırın ortasında kalan bu alanın, altında kademeli bir çemensofa bulunan büyük bir ağaç grubundan meydana geldiğini belirtir. 1970'li yıllarda çemensofa ve çeşmenin iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Günümüze kalabilmiş büyük bir sofa kompozisyonu olması bakımından ayrıca önemli sayılan bu çayırın kenarında bulunan III. Selim

[348] Rütbe yükseltme.

zamanına ait bir nişantaşı, çayırın eskiden spor sahası olarak da kullanıldığını işaret eder.

Sultaniye'nin 19. yy'da farklı aktivitelerin gerçekleştiği bir mesire alanı olarak kazandığı kimlik, literatürde yer alan ve arşiv belgesi araştırmasında tespit edilen belgelerle belirginlik kazanmaktadır.

Çayırın ziyaret edilen bir yeşil alan olmasının yanında, işlevsel açıdan yiyecek üretim yeri ve hammadde temin edilen bir yer olması sözkonususdur. H. 1272 (M. 1856) tarihli bir belgede, çayırdan Evkaf-ı Hümayun'a odun verilmesi ile ilgili bir yazışma konu alınmaktadır. Bu bilgi, çayırdaki ağaç potansiyelinin belirli kurallar çerçevesinde odun hammaddesi sağlanan bir yer olduğu tahminini doğurmaktadır.[349]

Bu yüzyılda, Sultaniye civarında yaşayan halkın çayırı ziyareti dışında özellikle okulların buraya düzenledikleri geziler de ayrı bir önem taşımaktadır. Yaz mevsiminde özel izinler ve güvenlik önlemleri ile birlikte Şirket-i Hayriye'den kiralanan vapurlarla gelinen mesire alanında öğrencilerin Zaptiye Nezareti ve Şehremaneti'nden görevli kişiler eşliğinde güvenli bir şekilde burada vakit geçirdikten sonra evlerine teslim edilmelerine ayrıca özen gösterilmekteydi. Bu gezilere verilecek örnekler arasında, Alman Mektebi'nin her yaz burayı ziyaretine dair H. 1297 (M. 1880) ve Beşiktaş Akaretler'deki Afitab-ı Maarif Mektebi'nin H. 1324 (M. 1906/1907) yılında yaptıkları geziler örnek verilebilir (Yıldız, 2014).[350] Sultaniye Çayırı, gezinti yeri niteliği yanında arazi yapısının uygun olmasından dolayı askeri ve sivil okullar ile spor kulüpleri için antrenman ve yarış alanı, yerli ve yabancı okullar ile elçilik görevlileri için ise futbol ve kriket sahası işlevi taşıyan bir spor alanı olarak da kullanılmıştır (Bilir, 2008).

Okul gezileri hakkında arşiv araştırmasında tespit edilen diğer belgeler ise M. 1901-M. 1907 yıllarına aittir (Şekil A.9). Bu belgelerde Alman, Musevi ve Üsküdar Hamidiye Mektebi öğrencilerinin yanısıra Yunan ve İngiliz öğrencilerin yaz

[349] BOA.HR.MKT.147/60.1272 Şevval 07 (11 Haziran 1856) Sultaniye çayırından Evkaf-ı Hümayun'a verilmiş olan odun için verilecek olan bonoya dair takdim olunan müzekkirenin gönderildiği.
[350] BOA.Y.PRK.EŞA.2/19.1297 Cemaziye'l-ahir 24 (M. 3 Haziran 1880); BOA.MF.MKT.1063/28. H. 1324 (M. 1906/1907); BOA.ZB.484/15. H. 1324 (M. 1906/1907).

mevsiminde, çayırın mesire olarak adlandırılarak yanlarında görevlendirilen memurlar eşliğinde Sultaniye'ye yaptıkları geziler konu alınmaktadır.[351]

Çayırın 20. yy başındaki arazi durumu hakkında H. 1322 (M. 1904) tarihli bir belgede[352] geçen "umûma âid bir mesîre ve hazîne-i evkāfa müte'allik bir mahal" tanımı, çayırın hanedanın kullanımından çıkmış olabileceği ve halka açılmasının bir göstergesi kabul edilebilir. Hanedanın zamanla terkettiği çayırın kamusal yeşil alan niteliği güçlendikten sonra 20. yy başından itibaren zamanla üzerine kurulan okul, stadyum, fabrika gibi sanayi ve kamu yapıları ile dönüşüm geçirmiştir (Yıldız, 2014). Günümüzde çayırın eski bir mesire alanı olarak tarihsel izi, sahil yolu kenarında "Sultaniye Parkı" adı ile ile varlığını korumaktadır. Sultaniye Çayırı, İstanbul'un eski mesire alanları arasından bir bölümü korunabilmiş olan, kamusal yeşil alan kimliğini içerisinde barındırdığı anıt ağaçları ile park olarak devam ettirebilen nadir ve değerli alanlardan biridir (Şekil 5.320).

[351] BOA.Y.PRK.ZB.28/33.1319 Rabiu'l-evvel 06 (M. 23 Haziran 1901) Alman Mektebi talebelerinin İngiltere bandıralı Rabet namlı istimbotu ile gezi için adaya gittiği. Yunan ve İngiliz tebeası olan öğrencilerin Paşabahçe'de Sultaniye Çayırı'na gezi için gittiği.
BOA.Y.PRK.ZB.28/120.1319 Rabiu'l-ahir 22 (M. 8 Ağustos 1901) Beşiktaş'daki Musevi Mektebi'nin altmışbeş talebesinin öğretmenleri refakatinde Beykoz'da Sultaniye çayırı mesiresine gitmeleri.
BOA.ZB.484/15.1324 Haziran 26 (M. 9 Temmuz 1908) Gezmek için Paşabahçe'deki Sultaniye Çayırı'na gidecek Beşiktaş Afıtab Maarif Mektebi talebelerinin yanında bulunmak üzere bir memur görevlendirilmesi.
BOA.MF.MKT.995/63.1325 Rabiu'l-ahir 12 (M. 25 Mayıs 1907) Üsküdar'da Hamidiye Mektebi talebesinin muallimler gözetiminde Beykoz'da Sultaniye Çayırı'na mesireye gitmelerine müsaade verildiği.
[352] BOA.DH.MKT.911/9.1322 Ramazan 14 (M. 22 Kasım 1904).

Şekil 5.320 : Sultaniye Parkı'ndan görünümler (Arın, 2017a).

20. yy başlarında, çayırın arazi bütünlüğünü korumaya yönelik yaklaşımların da bulunduğu H. 1336 (M. 1918) tarihli bir belgeden[353] anlaşılmaktadır. Belge, çayırda yapılacak bir tersanenin doğal güzelliği bozacağı düşüncesiyle bu planın İzmit Körfezi ya da Marmara'nın Rumeli sahillerinde uygulanmasının uygun olacağını açıklamaktadır. Aynı tarihli başka belgelerde ise, çayırın korunması şart koşularak bitişiğinde kurulmasına izin verilen tersane ve inşaat ekipmanları ile havuz tezgahlarından bahsedilmektedir.[354]

[353] BOA.MF.MKT.1235/89.1336 Zilhicce 05 (M. 11 Eylül 1918).
[354] BOA.MV.211/155. 1336 Cemaziye'l-ahir 21 (M. 3 Nisan 1918) Milli inşaat-ı Bahriyye Anonim Şirketi'nce Beykoz'da Sultaniye Çayırı bitişiğinde tersane ve inşaat destekahları yapımına müsaade edilmesi
BOA.BEO.4510/338202.1336 Cemaziye'l-evvel 22 (M. 4 Nisan 1918) Milli İnşaat-ı Bahriye Anonim Şirketi tarafından Paşabahçesi'nde tesis olunacak havuz tezgahları için Sultaniye Çayırı'nın muhafazası. (Ticaret; İD/50-15).

Cumhuriyet Dönemi'ne ait 25 Şubat 1935 tarihli bir belgede ise, Evkaf'a ait olduğu belirtilen çayırın arkasındaki beş dönümlük alanın Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası için Türkiye İş Bankası'na satışı konu alınmaktadır.[355]

Mimari Eserler

Sultaniye'nin hasbahçe olarak içinde yer alan başlıca mimari eserler; köşk, hamam, çeşme, mescit, namazgah, suyolu, bostancı kışlası, iskele, depo, mutfak ve nişantaşından oluşmuştur. Bahçenin dışında ise, taş ocağı, kireç ocağı, mandıra ile dalyanlar vardır. Çayırın gerisindeki Gümüşsuyu tepelerinde ise Bizans Dönemi'ne ait Ayios Eostantinos Ayazması vardır (Şekil 5.321), (Yıldız, 2014).

Şekil 5.321 : Ayios Eostantinos Ayazması (Yıldız, 2014, s. 61, 62).

Denizin ortasında kurulan köşk, hasbahçe zamanından sonra 19. yy'da III. Selim zamanında bostancıocağı olarak kullanılmış ve çevresinde nişan talimleri yapılmıştır. Sonrasında terkedilerek harap duruma gelmiştir (Evyapan, 1972).

Köşkün Sedad Hakkı Eldem tarafından çizilen tasviri Şekil 5.322'de görülmektedir.

[355] Cumhuriyet Arşivi, 25.02.1935.

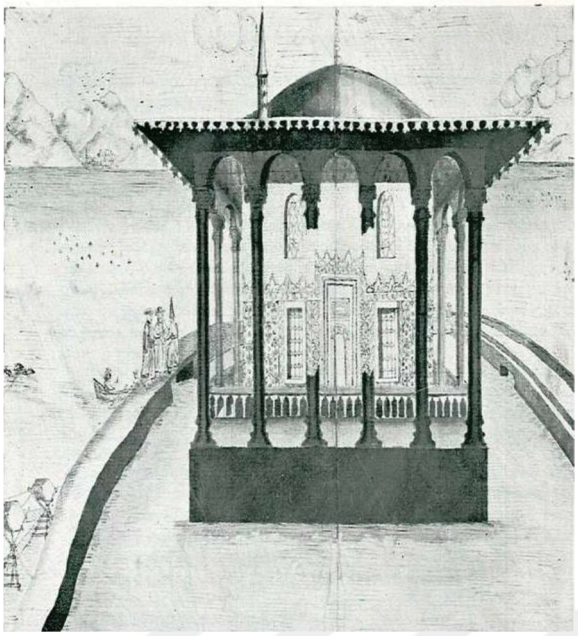

Şekil 5.322 : Deniz içinde kurulan köşk (Eldem, 1976, s. 15).

Çayırın içinde bulunan Sultaniye Çeşmesi ise, İnciciyan (2000)'ın "Boğaziçi Sayfiyeleri" adlı eserinde şu dizelerde anlatılmaktadır:

Güzel bir çeşme deniz kıyısında
Gümrükçübaşı İshak yapısı[356]
Sultaniye'den bu uca kadar
Alttan açtırmış ona su yolu (s.173)

Pir Mustafa Paşazade Mehmed Bey tarafından 18. yy ortalarında yaptırılan ve günümüzde inşa edildiği orijinal yerinde bulunmayan çeşme, 1960'lı yıllarda çayır zemininin yükseltilmesi nedeniyle toprak seviyesinin altında kalarak yakın bir mesafeye taşınmıştır. Çeşme eski yerinde iken, ayrıca kadın ve erkeklerin iki yanını ayrı olarak kullandıkları bir namazgah bulunmaktaydı. Günümüzde namazgahın sadece kıble taşı görünebilir durumdadır. Çeşme ve namazgah, kentte birarada bulunan ender mimari öğeler olarak ayrı bir öneme sahiptir (Şekil 5.323), (Akın, 1994).

[356] Çeşmenin yapım tarihi H. 1159 (M. 1746)'dır (İnciciyan, 2000).

Şekil 5.323 : Sultaniye Çeşmesi ve namazgahın günümüz durumu (Arın, 2017a).

Kıyı tarafında sahil yolu kenarında faaliyeti durdurulan Paşabahçe Cam Fabrikası arazisi ve içindeki yapılar Şekil 5.324'te görülmektedir.

Şekil 5.324 : Fabrika arazisinin Ayvalıdere Sokak'tan görünümü (Arın, 2017a).

Literatürde yer alan bilgiler arasında deniz üzerinde inşa edilen köşk ve buraya ulaşan yol düzeni hakkında, tarihi haritalar ile yapılan bir karşılaştırmada denizin çayırın önüne denk gelen kısmında 1930'larda bir mendirek yapısı belirtilmiştir. Bu yapının, Eldem (1976)'in çizimlerinde 1926 yılında harabe olduğunu belirttiği yer olduğu tahmin edilmektedir. Yine, Eldem'in çayırın bütününe ait çiziminde mendireğin denk geldiği alanda deniz içindeki eski köşk ve mendirek kalıntıları birlikte yer almaktadır. Mendireğin çayır hizasındaki kıyı dolgusu ise günümüzde inşaat faaliyetleri nedeniyle girilemeyen bir alandır.

16. yy'dan 19. yy'a kadar hasbahçe kimliği ile öne çıkan Sultaniye Çayırı, 19. yy'dan sonra halkın ziyareti ile yeşil alan kimliğini devam ettirmiştir. Çayır, çalışma alanları içinde arazisini büyük oranda kaybetmesine rağmen, günümüzde park olarak kamusal alan niteliğini sürdüren nadir mesirelerden biri olması sonucunda farklılık taşıyan bir yerdir. Çayırın bulunduğu semtin sanayi yerleşimi kimliği, arazisinin bir bölümünün Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayi alanında yaşanan gelişmeler ile farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Çayırın tarihsel süreci Şekil 5.325'te özetlenmektedir.

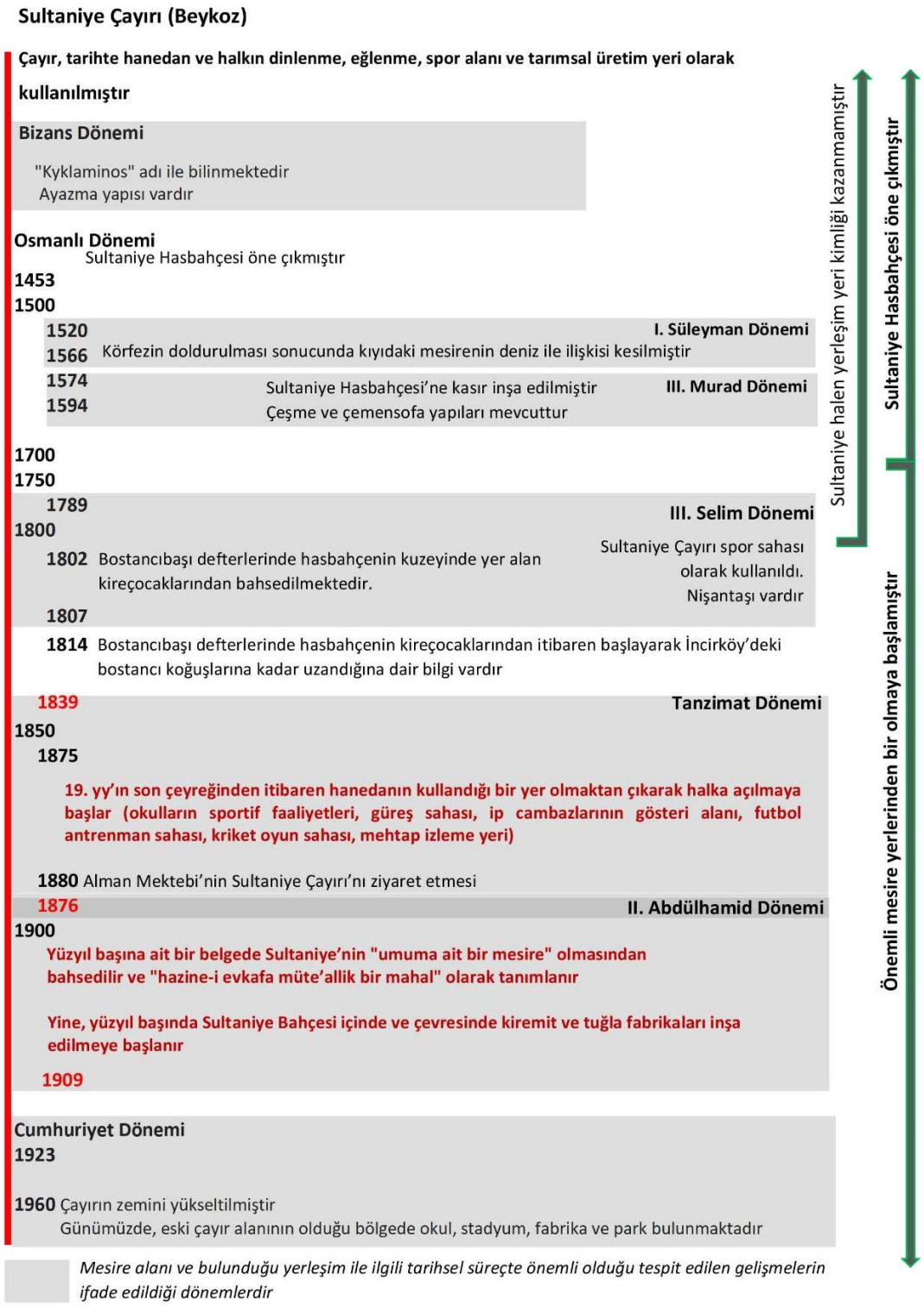

Şekil 5.325 : Sultaniye Çayırı'nın tarihsel süreç analizi[357] (Arın, 2018).

[357] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: İnciciyan, 1956; Eldem, 1976; Akın, 1994; İnciciyan, 2000; Bilir, 2008; Yıldız, 2014; BOA.TS.MA.d 6052.968 Zilhicce 29 (M. 10 Eylül 1561); BOA.Y.PRK.EŞA.2/19.1297 Cemaziye'l-ahir 24 (M. 3 Haziran 1880); BOA.Y.PRK.ZB.28/33.1319 Rabiu'l-evvel 06 (M. 23 Haziran 1901); BOA.DH.MKT.911/9.1322 Ramazan 14 (M. 22 Kasım 1904); BOA.ZB.484/15.1324 Haziran 26 (M. 9 Temmuz 1908);

Haritalar

Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, İncirköy ile Beykoz arasında yer alan Sultaniye (*Sultanié*) görülmektedir (Şekil 5.326). Haritada, kıyı gerisindeki tepelik arazilerin arasından denize ulaşan çok sayıda dere yolu dikkat çekmektedir. Tarihte ayazması ile bilinen bu yerin Beykoz tarafına doğru iç kesiminde "*Fontaine de St. Constantin*" (St. Constantin Çeşmeleri) olarak adlandırılan yer olduğu tahmin edilmektedir. Çeşmelerin güneyinde "Havza" (*Bassin*) ve bir "Yıkıntı alanı" (*Ruines Antique*) vardır. Körfeze bakan Sultaniye'nin kıyısında hanedana ait olduğu tahmin edilen "Yıkıntı köşk" (*Kiosque ruiné*) ve denizin ortasındaki yapı ifade edilmiştir. Haritadan, Sultaniye'nin 19. yy başlarında yakınındaki İncirköy'e nazaran henüz yerleşim yerine dönüşmediği anlaşılmaktadır.

Şekil 5.326 : Kauffer Haritası'nda Sultaniye ve çevresi (Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy başlarında M. 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda (Şekil 5.327), Ayvalı Dere'nin kıyıya uzandığı bölgenin Sultaniye Çayırı olduğu tahmin edilmektedir. Haritanın sunduğu verilerden yola çıkarak genel bir bakış açısıyla, çayırın bulunduğu

BOA.MF.MKT.995/63.1325 Rabiu'l-ahir 12 (M. 25 Mayıs 1907); BOA.ZB.484/15. H. 1324 (M. 1906/1907).

bölgenin Beykoz ve İncirköy'deki yerleşim alanları arasında henüz doğallığını koruduğu söylenebilmektedir.

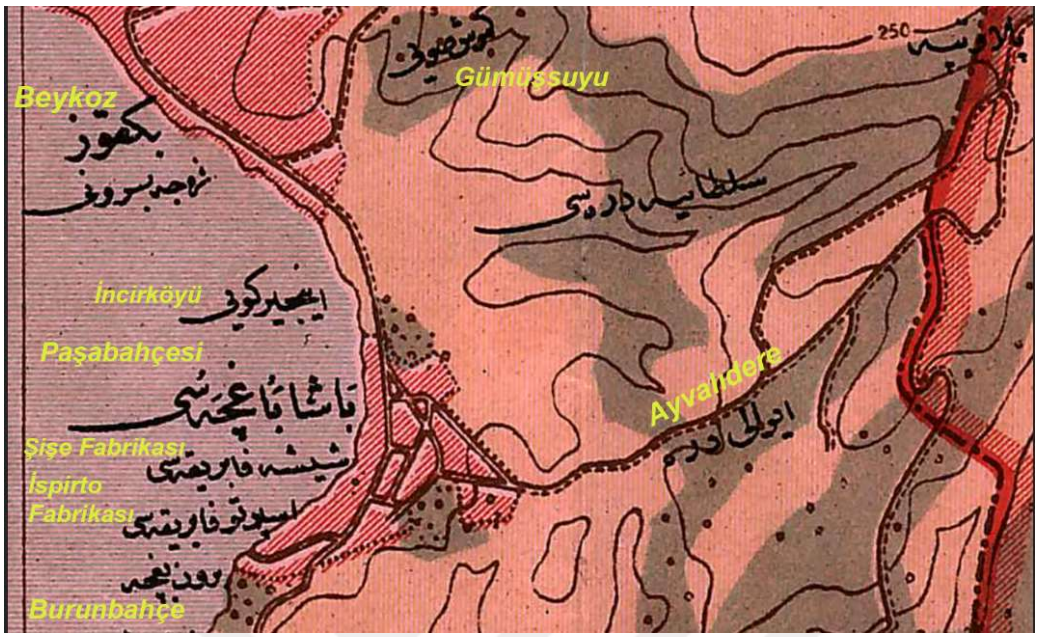

Şekil 5.327 : Necib Bey Haritası'nda Sultaniye ve çevresi (yazar tarafından düzenlenmiştir).

1930'lara gelindiğinde Anadolu Ciheti Haritaları çayır içindeki mimari öğeler ve çevresinde arazi kullanımı hakkında oldukça belirgin ifadelerle önemli bilgiler sunmaktadır. Şekil 5.328'deki Cihet Haritası'nda, Sultaniye ve çevresinin kıyı boyunca genel durumu görülmektedir. Önünde dalgakıran ve kayalıkların bulunduğu alanda çayır içinde bulunan ve günümüze ulaşan bir çeşme (Sultaniye Çeşmesi) ve namazgah yanyanadır. Çeşme ve namazgahın detaylı plan çizimi ise Şekil 5.329'da etrafındaki ağaçlık alan ile birlikte yer almaktadır. Ayrıca, Paşabahçe yönüne doğru kıyıda "İncirköy Beykoz Yolu" kenarındaki sebze bostanı çayırın yakınlarında bu dönemde doğal alanların halen varolduğunu gösterir. Haritada mavi renkle işaretlenen dere hattı, günümüzde çayır içinden geçerek denize ulaştığı tahmin edilen Ayvalı Dere'dir. Haritada Paşabahçe'deki Tuğla Fabrikası'na giden yol, aynı zamanda kıyıda iskelesi bulunan dekovil hattının yolu olup, bu yolun günümüzde Ayvalıdere Caddesi olduğu tahmin edilmektedir.

Şekil 5.328 : Cihet Haritası (üst) ve günümüzde (alt) Sultaniye Mevkisi (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001579, Pafta No. EE27/1, üst; Url-63, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

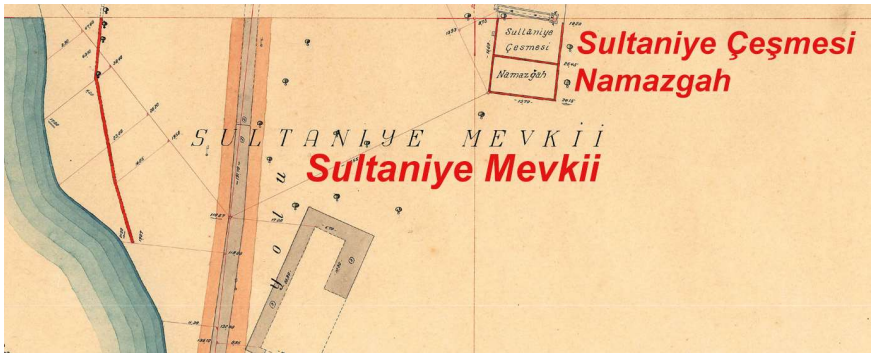

Şekil 5.329 : Çayır içindeki çeşme ve namazgah (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Hrt_001579, Pafta No. EE27/1, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Cihet Haritası'nda Sultaniye'nin Beykoz tarafındaki kısmı ise Şekil 5.330'da görülmektedir.

Şekil 5.330 : Sultaniye'nin bir bölümü (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Cihet Haritası, Hrt_001607, Pafta No. EE 28/3, sol; Url-63, sağ, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Sultaniye Çayırı hakkında Eldem (1976)'e ait plan çizimleri, çayırın geniş bir düzlük olarak fiziksel yapısını oldukça belirgin olarak ortaya koymaktadır. Düzlüğün çevresindeki yükseltiler ve vadi boyunca ilerleyerek denize ulaşan dere hattı su kaynağı potansiyelini gösterir. İlk çizim, çayırın 20. yy başındaki genel durumunu ifade etmektedir (Şekil 5.331). Çevresindeki dik yamaçlar arasında kıyıdan içeri doğru uzanan düzlük alanı oluşturan çayır bir noktadan sonra bir tepe ile bölünerek iki kola ayrılır. Bir tarafı Ayvalı Dere olduğu tahmin edilen su yolu boyunca devam eder (dere yolu planda mavi renkle işaretlenmiştir). Ulaşım açısından, İncirköy'den Gümüşsuyu'na doğru kıyıda devam eden yola ilave olarak çayırın içinden geçen yol aksı ile alana erişilebilmektedir (yollar planda sarı renkle işaretlenmiştir).

Çayıra ait mimari öğelerden ilki, çeşme, namazgah ve taş sofalardır. 16. yy'da denizin içinde inşa edilen köşk ise, havuzu ve mendirek ile birlikte kalıntı olarak durmaktadır. Çayırın yanındaki arazide Saib Molla Paşa Yalısı, bahçesi ve iskelesi ile bütünlük içindedir. Yapılan araştırmalar sonucunda, bu arazinin eskiden çayırın bir parçası olduğu tahmin edilmektedir.

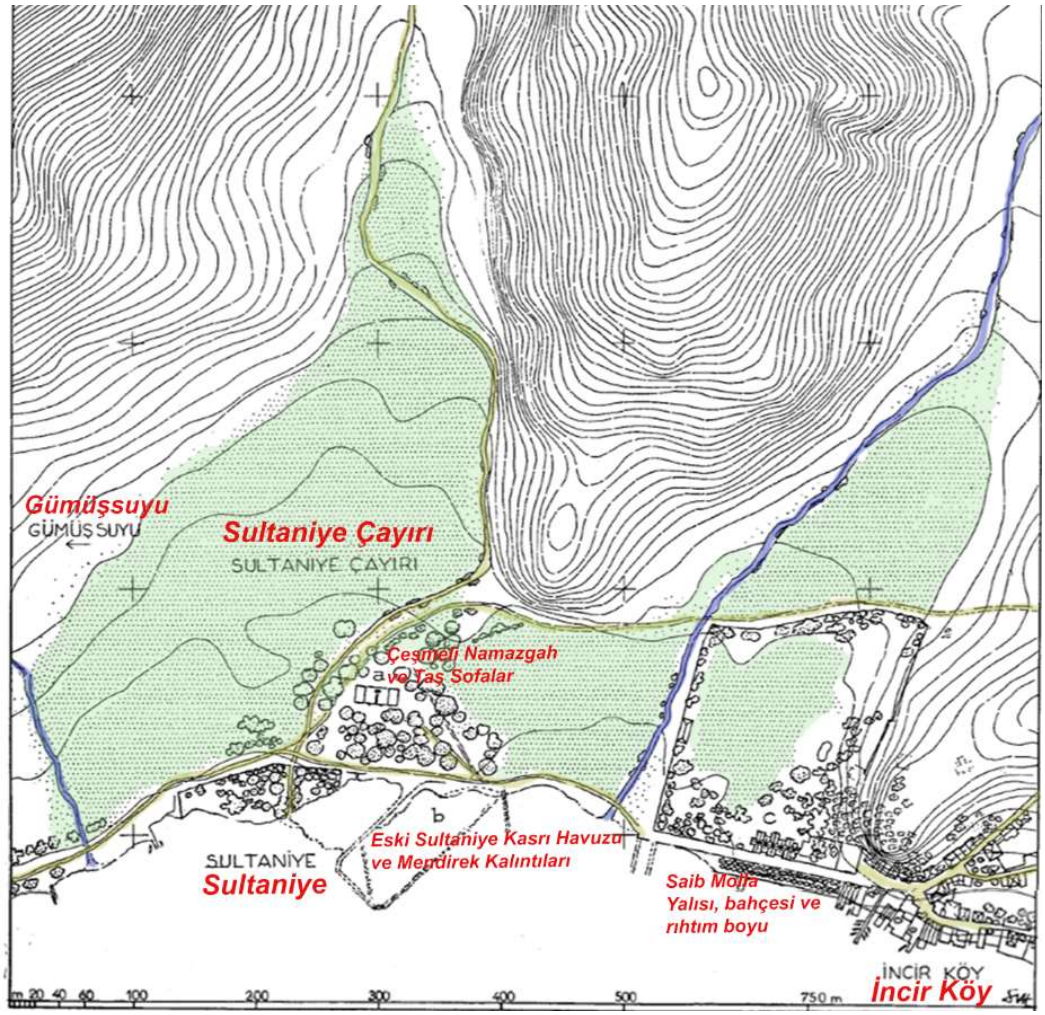

Şekil 5.331 : Çayır ve çevresinin 20. yy başlarında genel durumu (Eldem, 1976, s. 16, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Deniz içindeki Sultaniye Köşkü ve çevresi detaylı incelendiğinde, 16. yy'da kıyıda yapılan dolgu alanı ile birlikte 20. yy başında harabe durumdaki mendirek kalıntıları ve 18. yy döneminden kalan dalyanlar görülmektedir (Şekil 5.332). Simetrik olarak köşke ulaşan yol, kıyıda dolgu alanına (dolma kıyıya) bağlanır. Kara tarafında çayırın içinde olduğu tahmin edilen köşkün çevresi ise ağaçlık alan ile çevrilidir.

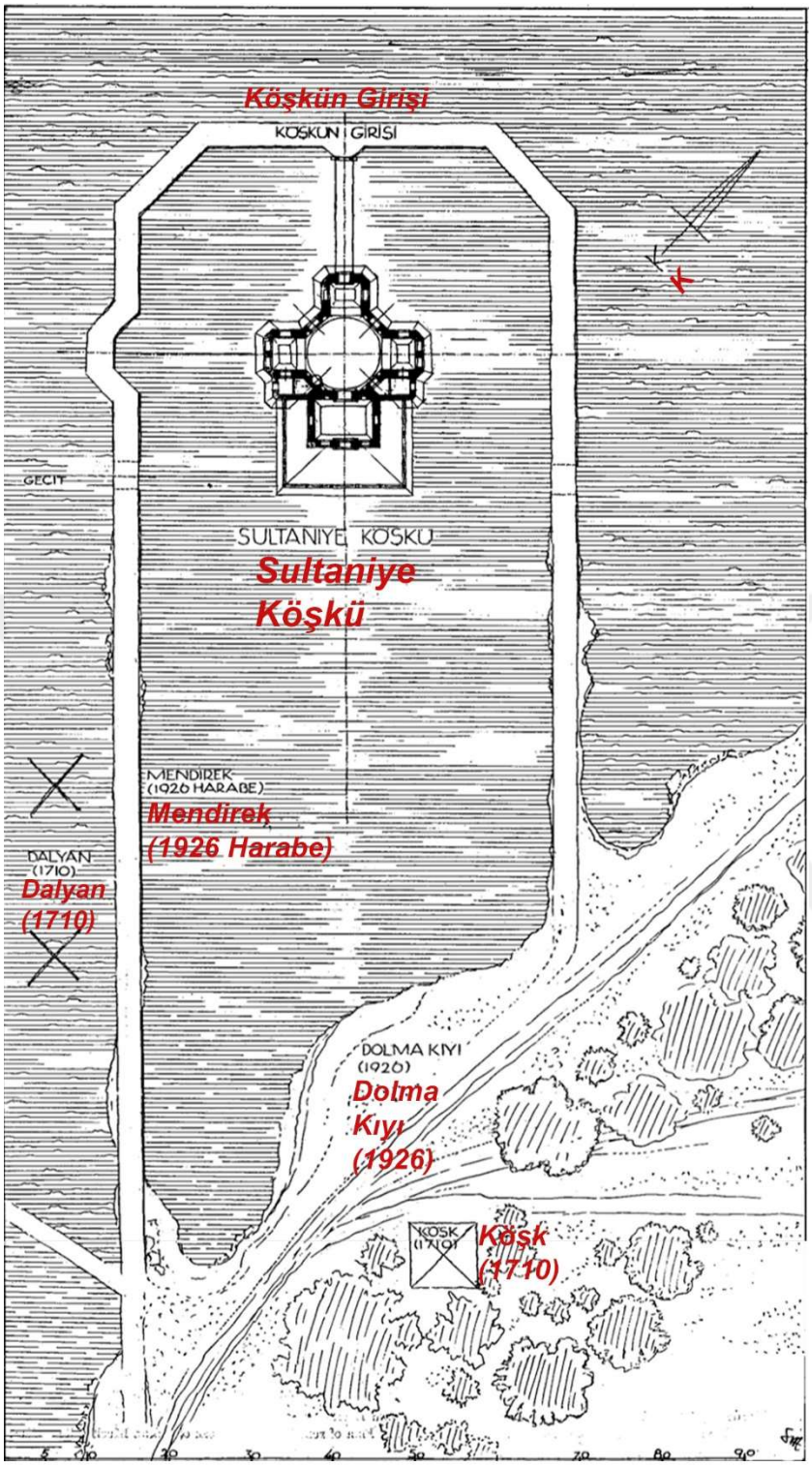

Şekil 5.332 : Sultaniye Köşkü ve çevresinin 18. yy'daki durumu (Eldem, 1976, s.14, yazar tarafından düzenlenmiştir).

5.14 Beykoz Çayırı (Beykoz)

Konum

Tarihi geçmişi ve barındırdığı miras değerleriyle ayrı bir öneme sahip olan Beykoz, kuzeyinde Anadolukavağı, doğusunda Şile, güneyinde Paşabahçe semti ile çevrilidir. 15. yy'dan itibaren Osmanlı hakimiyetine giren bölge, özellikle devletin ileri gelenlerinin rağbet ettiği bir yerleşim olarak gelişmiştir (Bilir ve Şahin, 2006).

Bizanslılar Dönemi'nde "*Amikos*" olarak adlandırılan yerleşim konum açısından Boğaziçi'nin Anadolu Yakası'nda Karadeniz girişinde yer alır. Osmanlılar Dönemi'nde "Beykoz" adını alan yerleşime dair bu konuda bazı rivayetler de bulunmaktadır[358] (Deleon, 2002). Evliya Çelebi, sekiz yüz hanesi ile bağlık ve bahçelik bir yer olarak tanımladığı semtin çarşısının boylu ağaçlarla çevrili olduğunu, havası ve suyu ile güzel bir yer olduğunu[359] belirtir (Kahraman ve Dağlı, 2003).

Beykoz'un önemli mesireleri arasında yer alan ve varlığını günümüze değin kısmi olarak koruyabilmiş olan alanlardan biri Beykoz Çayırı'dır. Semtin yüzyıllar boyunca eğlence, spor ve toplantı yeri olarak kullanılan çayır, Beykoz'un iki ana mahallesinden biri olan Yalıköy sınırları içinde Hünkar İskelesi'nden Tokat Mahallesi'ne kadar daralarak uzanır (Ayverdi, 1966; Artan, 1994). Günümüzde çayırın yakın çevresi, eskiden dere yollarının geçmekte olduğu hatların üzerinde kurulmuş olan yollar, Beykoz Spor Kulübü ve Stadyumu, Gazi Yunus Mezarlığı ile eski deri ve kundura fabrikası ile çevrilidir. Çayır, eski alan büyüklüğünü büyük ölçüde kaybetmiş olmasına rağmen semt sakinleri ve kentin diğer yerleşimlerinden ziyaretçileri ile mesire niteliğini devam ettirmektedir (Şekil 5.333).

[358] Adını Farsça 'köy' anlamına gelen 'kos' kelimesinden yola çıkarak 'Beyköyü'nden aldığına dair rivayetlerin yanı sıra, ceviz anlamına gelen 'koz' kelimesi ile ilişkili olarak, tarihte iri cevizleri ile bilinir olması nedeniyle 'Beykozu' adını aldığı da tahmin edilmektedir (Deleon, 2002).
[359] Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c. I, s. 424.

Şekil 5.333 : Beykoz Çayırı'nın yakın çevresi ile birlikte günümüzdeki konumu (Url-69, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Topografya

Düzlük arazi yapısına sahip çayır, kıyıdan içeri doğru yükselen ve dağınık yerleşim düzeni içindeki tepelerin arasında uzanır. Kıyıya en yakın tepe üzerinde geniş bahçesiyle birlikte tarihi Beykoz Kasrı yer alır (Kancan, 2009).

Çayırın bağlantılı olduğu su kaynağı yanından geçerek denize dökülen Tokat Deresi'dir. Eskiden çayırın içinden geçen dere yolu içeriye doğru Akbaba Caddesi'ne paralel şekilde ilerler. Eski Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'na ulaşan derenin Süreyya İlmen Caddesi üzerinden deniz tarafı ve tersine bakışları ile bu noktadan daha geride kalan Doğu Kapısı Caddesi'nden görünümleri Şekil 5.334'te yer almaktadır. Doğu Kapısı Caddesi'nden alınan görüntülerde çayır arazisi derenin sağ tarafında kalmaktadır. Çayırın düzlük alan olarak fiziksel durumunu yansıtan Şekil 5.335'teki görselde ise, Ortaçeşme ve Çamlıbahçe Mahalleleri'nin bulunduğu tepeler görülmektedir. Tarihte kıyıya kadar uzanan çayırın küçülmesiyle alanın deniz ile ilişkisi kesilmiştir. Kıyı şeridi ise, Sultaniye yönünden çayıra devam ederken görülen

balıkçı kayıklarının varlığı ile Beykoz'un korunan Boğaziçi köyü kimliğini yansıtmaktadır.

Şekil 5.334 : Tokat Deresi'nin farklı açılardan günümüz durumu (Arın, 2017a).

Şekil 5.335 : Çayırın yerleşim alanları arasındaki günümüz durumu (Url-77, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Ulaşılabilirlik

Kent genelinde 19. yy'da yaşanan fiziksel değişimlerin bir kolunu oluşturan ve mesire ziyaretlerine olumlu yönde katkı sağlayan 'ulaşılabilirlik' konusu, Beykoz Çayırı özelinde semt için bazı farklılıklar doğurmuştur.

18. yy'ın ortalarında karagöz-hacivat gölge oyunları bir dönem Beykoz'da gerçekleştirilmekteydi. Suriçinden kalkan pazar kayıkları ve diğer özel kayıklarla semtin yoğun bir ziyaretçi potansiyeli oluşmuştur. Beykoz'a ait pazarkayığının tarihteki işleyişi hakkında ayrıca detaylı bilgiler bulunmaktadır.[360] Özellikle, bu dönemde yaşanan İstanbul depremi yerleşimin nüfusunda artışa neden olmuştur (Kancan, 2009).

19. yy'a gelindiğinde, diğer Boğaziçi yerleşimlerinde olduğu gibi deniz ulaşımında Şirketi Hayriye'nin getirdiği yenilikler Beykoz'u da etkilemiştir. Vapur seferlerinden önce tüm Boğaz köylerinde ulaşım için kullanılan kayıklar Beykoz'da da çevredeki yalı köylere ve gidilmesi bir seyahat olarak görülen İstanbul'a (Tarihi Yarımada'ya) bağlı idi. Bu noktada, Beykoz Çayırı'nı ziyaret etme durumu ile yerleşime ulaşılabilirlik arasında önemli bir ilişki ortaya çıkmaktadır. İstanbul-Beykoz arasındaki deniz ulaşımının uzun sürmesi, çayırı ziyaret eden esnaf toplulukları ya da kalabalık ailelerin çadırları, yatakları, erzak çuvalları ve diğer eşyaları ile burada günübirlikten ziyade birkaç gün konaklamalarını sağlamıştır (Koçu, 1961b). Beykoz İskelesi'nin günümüzde kıyı şeridi üzerindeki konumu ve vapurların devreye girmesinden sonra 19. yy'a ait Beykoz Vapuru Şekil 5. 336'da görülmektedir.

Beykoz İskelesi hakkındaki bilgiler sınırlı olup, köyün ilk iskele yapısının Şirket-i Hayriye'nin inşaat işlerini yapan Kirkor Kalfa tarafından yapıldığı bilinmektedir. Yapı sırasıyla 1903 ve 1989 yıllarında yenilenmiştir (Url-55). İskelenin günümüz durumu ve gerisindeki Merkez Mahallesi yerleşimi Şekil 5.337'de görülmektedir.

[360] Anadoluhisarı Vakıf Pazarkayığı ile Cezayirli Ahmed Paşa Vakfı'na ait olan Beykoz Pazarkayığı'nın yanaştığı Zindankapısı dışında Sebzehane mevkisi yanındaki iskelenin tamirinin İskender Paşa Vakfı tarafından yapıldığı bilinmektedir. Tamir, İskele bitişiğindeki üç adet manav dükkanının kirasıyla karşılanmaktaydı (Ertuğ, 1995).

Vapurlar devreye girdikten sonra M. 1857 yılında İngiltere'de 10 numaralı Beykoz Vapuru inşa edilmiştir (Tutel, 1994a).

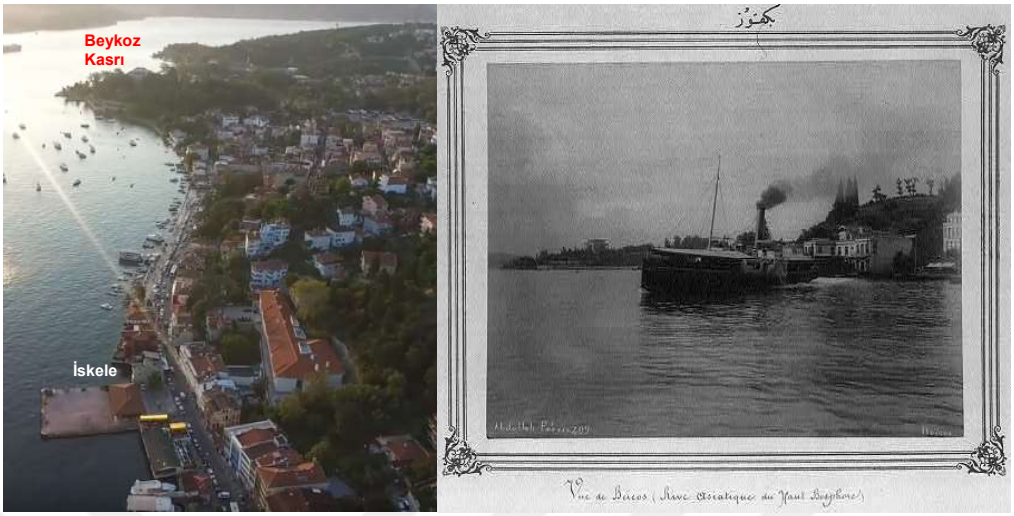

Şekil 5.336 : Beykoz İskelesi günümüz konumu ve Beykoz Vapuru
(Url-78, sol; Abdullah Biraderler, 19. yy, sağ, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.337 : İskele ve gerisindeki yerleşim dokusu
(Url-79, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çalışma alanını oluşturan Beykoz Çayırı'ndaki yol düzeni hakkında Eldem (1976)'in detaylı açıklamaları önem taşımaktadır. Kendisi, çayırın içindeki çeşitli mekanların oluşmasına olanak sağlayan elemanlardan birinin 'ağaçlarla çevrili yollar' olduğunu vurgulayarak ağaçlı yollara başka bir mesirede rastlanmadığını belirtir. Aynı zamanda, ağaçların boylarından yapılan bir çıkarımla yolların en az iki yüzyıllık bir geçmişi olduğu tahmin edilmektedir.

Yerleşim Dokusu

Tarihte diğer Boğaziçi köylerine nazaran ulaşılabilirliğin daha zor olduğu Beykoz, diğer Anadolu Yakası kıyısı yerleşimlerine göre kırsal yapısını koruyabilmiş bir yerleşmedir. Osmanlı Dönemi'ndeki yerleşim izi, 15. yy'da Fatih zamanında kıyının iç kesimlerinde Akbaba Köyü'nden başlayarak Beykoz Çayırı ve çevresindeki yamaçları kapsayan Tokad Bahçesi'nin kuruluşuyla başlar. Evliya Çelebi, burada yaşayanların bağcılık, odunculuk ve balıkçılıkla uğraştığını belirtir (Kahraman ve Dağlı, 2003). Kömürcüyan (1952) ise bu yüzyılda sultanların ava çıktığı Tokad Bahçesi'ndeki köşkten, iskele yanındaki üzerinde Rumca yazılarla haç şekilleri bulunan eski bir su haznesinden ve yerleşimde Türkler ile Ermeniler'in yaşadığını belirtir. Etrafı dalyanlarla çevrili iskelenin yanındaki suyun büyük bir ihtimalle ayazma olduğu tahmin edilmektedir.

G.V. İnciciyan (2000), 18. yy'a dair Beykoz'un Anadolu kıyılarının son yazlık yeri olarak Ermeni kilisesinden şu dizelerde bahsetmektedir:

Anadolu'nun kıyılarında
Yazlıkların bu son durağı,
Ermenilerin eski bir semti
Surp Nigoğayos kilisesiyle.
[…]
Bebrik kralı eski Amycos
İri kıyım, ünlü pehlivan,
Bu koyda yaptırmış sarayını
Amycos denilmiş buralara (s.173).

18. yy'a ait Bostancıbaşı Defterleri'nde geçen sahildeki İshak Ağa Çeşmesi ve yanındaki değirmen, Hünkar İskelesi, kayıkhane, kağıthane yapısı ve Sultaniye'ye kadar sıralanan yalılar yerleşimin genel durumunu ortaya koyar. Beykoz'un diğer kıyı yerleşimlerinden farkı, kıyıda hanedan çevresinden ya da diğer nüfuzlu kişilere ait yapıların olmamasıdır. Bu durumun nedeni, uzaklık durumundan ötürü genellikle bu kesimin günübirlik ziyaretler ya da avlanmak amacıyla tercih ettiği bir yer olmasıdır (Anonim, 1994b).

19. yy'a gelindiğinde, Beykoz'u kentin diğer bölgelerinden ayıracak bir farklılığı ortaya çıkar. Bölgede hakim olmaya başlayan fabrika yapıları, kentte Kağıthane ile birlikte Beykoz'un ilk sanayi bölgesi olmasının temelleri atılmıştır. Yerleşim

günümüzde bu kimliğini kaybederek sanayi yapılarının terkedildiği atıl alanlara sahiptir (Ayverdi, 1966; Kazancıbaşı, 1990; Bilir ve Şahin, 2006). Beykoz Kasrı ve çevresinin 19. yy'a ait görünümlerinde, çayırın bir bölümünün kasıra ait büyük bahçenin bitişiğinde, Eski Deri ve Kundura Fabrikası arazisinin yanında olduğu görülmektedir (Şekil 5.338).

Şekil 5.338 : Çayır ve çevresinin 19. yy'daki durumu (Url-75, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çayırı çevreleyen tepelik yamaçlar, günümüzde az katlı yapılarla arazinin eğimi üzerinde dağınık bir düzende yerleşmiş durumdadır. Daha geri kesimde Tokatköy ve Akbaba mevkilerinde ise gecekondu yerleşimi hakim durumdadır. Deri ve Kundura Fabrikası tarafında, çayırın Doğu Kapısı Caddesi kenarında halen kullanımda olan ve aynı zamanda terkedilmiş spor sahalarını barındıran bir alan vardır. Deniz tarafında çayır ile otopark ve çöp toplama alanı arasında Doğu Kapısı Caddesi ayırıcı bir unsurdur. Çayırı sınırlayan diğer taraftaki Çayır Caddesi boyunca geleneksel çarşı dokusu korunmuştur. Çayırın Tokatköy tarafında iç kısmında Azadeler Sokak ile bölünmüş eski yeşil alanında Ortaçeşme Meydanı ve meydada Ortaçeşme Merkez Camisi bulunmaktadır (Şekil 5. 339). Deniz yönünde Beykoz Kasrı bitişiğindeki tarihi

Gazi Yunus Mezarlığı ve hemen yanında Ahmet Mithat Efendi İlköğretim Okulu korunmuş durumdadır.

Şekil 5.339 : Çayır ve çevresinin günümüzdeki detaylı incelemesi (Url-80, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Sultaniye yönünden Beykoz'a uzanan sahil şeridi, yol boyunca yer alan çarşı ve dükkanlar, arazi çalışması esnasında tespit edilen bir Osmanlı mezarlığı, çayırın kuzeyindeki Ortaçeşme Meydanı ile birlikte Beykoz sokaklarındaki geleneksel yerleşim, mimari eserler ve iç kesimlerinde tepelik alanların genel durumu Şekil 5.340'ta görülmektedir.

Şekil 5.340 : Beykoz yerleşim durumu (Arın, 2017a).

Boğaz köylerinin tarihte kayıklarla anlam kazanan kimliği, Beykoz için de geçerli olmuştur. Beykoz Kasrı'nın denizden hemen sonra setlerle yükselen bahçesi içinde semt için oluşturduğu simge niteliği ve kıyı şeridinin geçmişten günümüze değin fazla değişim geçirmemiş olan yapısı, günümüzde korunan balıkçılık geleneği ve kayıklarla görülebilmektedir (Şekil 5.341).

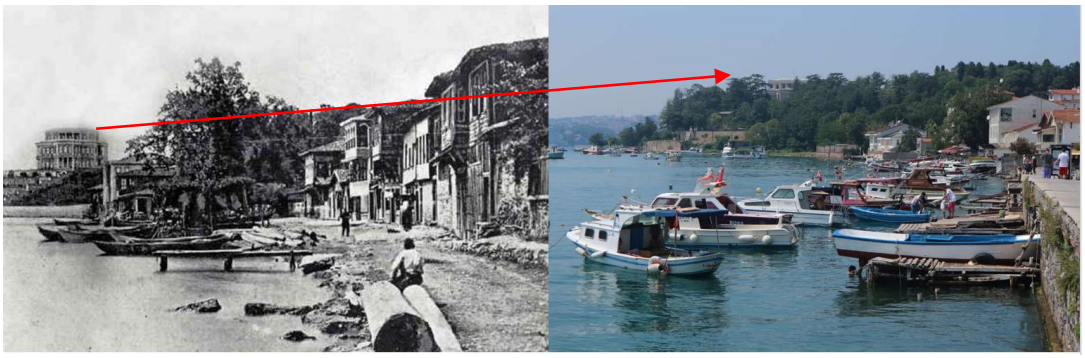

Şekil 5.341 : Kıyı şeridinin eski (sol) ve günümüz (sağ) durumu (Url-75,sol; Arın, 2017a, sağ, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Beykoz'un nüfus yapısına dair elde edilen arşiv belgeleri, 19. yy ortalarından 20. yy başına kadar geçen süreç içerisine aittir. Bu belgelerden yapılan değerlendirmeler sonucunda; semtte Türk, Ermeni, Fransız, İngiliz ve Avusturyalı vatandaşların yaşamakta olduğu görülür. Konular ise, yaşadıkları evleri sinagog ya da kiliseye çevirmeye gayret ederken bu konuda uyarı alan gayrimüslimler ve nüfus sayımları üzerinde yoğunlaşmaktadır.[361]

Mülkiyet konusunda ise, H. 1312 (M. 1895) tarihli bir belgede sultana ait çiftliklerin dökümü, H. 1312 (M. 1894) tarihli diğer belgede Beykoz ve civarında kireç ve taşocaklarının ihtiyacı olan barutun temin edilmesi konusu, M. 1922 tarihli başka bir belgede ise iki adet çayırın ihalesini konu alınmaktadır.[362]

Yeşil Alan Niteliği

Sosyal açıdan bakıldığında, Osmanlı Dönemi'nde saray ve yakın çevresindeki idarecilerin yanı sıra, halkın da dinlence ve eğlence mekanı olan Beykoz, 18. yy'a kadar bu kimliğin merkezi sayılan Kağıthane'nin Lale Devri sonrasında çekiciliğini yitirmesi sonucunda kentin önemli mesire alanlarından biri haline gelmiştir. Bu dönemden sonra özellikle; Beykoz Çayırı, Sultaniye Çayırı, Ali Bahadır, Dereseki, Alemdağ, Koyunkorusu, Yuşa Tepesi ile Göksu ve Küçüksu Dereleri İstanbul halkının rağbet ettiği önemli mesireler olmuştur Bu mesireler ayrıca dinlence ve eğlencenin yanısıra ortaoyunu, meddah, karagöz, curcunabaz, cambaz ve hokkabaz gibi geleneksel Türk tiyatro sanatına ait oyunların temsil edildiği mekanlar olarak öne çıkmıştır. Bunun yanısıra, fetih sonrası döneme ait yeşil alanlardan biri olan Tokat Bahçesi'nin yerleşimin bilinirliğinde önemi fazladır (Ayverdi, 1966; Kazancıbaşı, 1990; Bilir ve Şahin, 2006). Beykoz'un 17. yy'daki durumu hakkında Kömürcüyan (1952) Beykoz İskelesi ve çevresinin oldukça havadar bir yer olduğundan bahsetmektedir.

[361] BOA. NFS.d.324.1260 Zilhicce 29 (M. 9 Ocak 1845); BOA.NFS.d.537.1273 Zilhicce 29 (M. 20 Ağustos 1857); BOA. DH.MKT.2012/76. 1310 Rabiu'l-evvel 28 (M. 20 Ekim 1892); BOA. DH.MKT.2005/21.1310 Rabiu'l-evvel 02 (M. 24 Eylül 1892); BOA.DH.MKT.2020/67. 1310 Rabiu'l-ahir 24 (M. 15 Kasım 1892); BOA.HR.UHM.110/29. M. 22 Ekim 1911.

[362] BOA.Y.PRK.HH.28/58. 1312 Zilhicce 16 (M. 10 Haziran 1895); BOA.BEO.537/40244. 1312 Cemaziye'l-ahir 21 (M. 20 Aralık 1894); BOA.BEO.4712/353340.1340 Ramazan 24 (M. 21 Mayıs 1922).

Bu kapsamda bakıldığında, Beykoz'un tarihte fiziksel açıdan öne çıkan en belirgin özelliklerinin, hasbahçeleri ile birlikte insanları biraraya getiren sosyal aktivitelerin gerçekleştirildiği mesire alanları olduğu görülmektedir.

19. yy boyunca ve 20. yy başlarına kadar hanedanın kullanımı altında düzenlenen çeşitli etkinliklere ev sahipliği yapan çayır aynı zamanda halkın da tercih ettiği sevilen bir yer olmuştur. Bu duruma bir örnek, 19. yy'ın ikinci yarısında kenti ziyaret eden Fransız İmparatoriçesi Eugenie için Beykoz Çayırı'nda mimar Sarkis Balyan tarafından yapılarak kurulan Hümayunabad Kasrı'dır (Şekil 5.342), (Artan, 1994).

Şekil 5.342 : Çayırda kurulan köşk (Basile Kargopoulo Arşivi, 1875).

Halkın çayırı kullanımı konusunda Ayverdi (1966)'nin vermiş olduğu bir bilgi dikkat çekicidir. Kendisi M. 1908 yılında esnafların çayırda düzenlediği lonca törenlerinin lülecilerin yaptığı eğlence ile son bulduğunu belirtir. Çayırın 19. yy'da öne çıktığı ziyaret türleri arasında özellikle okul gezileri gelmiştir. Günübilirlik yapılan bu geziler özellikle okul tatilinin yaklaştığı Hıdrellez'de yapılmıştır. Çayırın gezinti yeri kimliği yanında spor aktiviteleri için de zemin koşullarının uygun olmasından dolay tercih edilmesi önemlidir. Futbolun yaygınlaşması ile futbol sahası olarak kullanılan ilk yerlerden biri M. 1910'lu yıllarda Beykoz Çayırı olmuştur (Artan, 1994).

Beykoz Çayırı hakkında yapılan araştırmalarda çok sayıda ve farklı konulara dair arşiv belgeleri mevcuttur. Çayırın, hanedan ve çevresinin kullanım alanı olmasının yanında, gayrimüslim ve müslüman kesimin günübirlik ve birkaç gün konaklamalı olarak tercih ettiği bir mesire olması, bu konudaki belgelerin sayıca fazla olması ile desteklenmektedir. Belgelerin içeriğine göre yapılan bir sınıflandırma ile konunun daha anlaşılır olması amaçlanmıştır.

- Araştırmada, çayırın yakınındaki Beykoz Kasrı ile ilgili tespit edilen en eski belge H. 1200 (M. 1786) tarihli olan Prens Napolyon'un Beykoz Kasrı'na ziyareti için hazırlanan deniz ulaşımı araçları ile ilgilidir (BOA.TS.MA.e 657/ 28. 1200 Zilhicce 29 (M. 23 Ekim 1786).
- Yeşil alan kimliğine dair tespit edilen en eski belge H. 1227 (M. 1812) tarihlidir. Bu belgeden 19. yy başında Beykoz ve diğer bazı çayırların korunması için çeşitli korucuların görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca okul gezilerinde güvenlik önlemlerinin alınarak memurlarınn görevlendirilmesi de güvenliğe verilen önemin bir işaretidir (BOA.C.ML.37/ 1663.1227 Şevval 15-M. 22 Ekim 1812); BOA.MF.MKT.932/5.1324 Rabiu'l-ahir 09-M. 24 Mayıs 1906; BOA.HR.TH.273/77-M. 13 Eylül 1902).
- Kent genelinde çayırların aynı zamanda yiyecek üretim yeri işlevi taşıdığı düşünüldüğünde, Beykoz Çayırı'nın "hasbahçe" olarak tanımlandığı 18. yy sonlarında H. 1214 (M. 1799) tarihli bir belgede Beykoz Bahçesi'nden alınan armut mahsüllerine dair bilgi bulunmaktadır (BOA.TS.MA.d 10153.1214 Şa'ban 03-M. 31 Aralık 1799).
- M. 1890'larda ait bilgiler arasında çayırın kolera hastaları için ziyaret edilmesinin faydalı olacağı dikkat çekmektedir (BOA.DH.MKT.1646/86.1306 Zilhicce 8-M. 28 Temmuz 1889).
- Çayırın mesire kimliği altında kullanımı ile ilgili belgeler ağırlıklı olarak 19. yy sonu ve 20. yy başına aittir. Ziyaret konuları arasında; İngiliz ve Alman sefirleri ve yakınlarının çayırda gezinti yaparak kriket oynamaları (Şekil A.10), bazı okullar için yardım amaçlı konserlerin düzenlenmesi, Yabancı ve Türk okulların düzenledikleri okul gezileri ve Kırım Savaşı sırasında çayır arazisinin geçici olarak Fransız Elçiliği'nin kullanımına tahsis edilmesi gibi farklı içerikli konular yer almaktadır. Belge içerikleri, çayırın kamusal kullanımının özellikle 1900-1920 yılları arasında yoğunlaştığını işaret etmektedir.[363]

[363] BOA.Y.MTV.79/122.1310 Zilhicce 19 (M. 4 Temmuz 1893) İngiltere Sefareti memurlarının Beykoz Çayırı'nda kriket oynamak üzere müsade talebi.
BOA.Y.MTV.101/52.1312 Muharrem 26 (M. 30 Temmuz 1894) İngiltere Sefareti memurlarının Beykoz'da Hünkar İskelesi civarında kriket oynamalarına müsaade olunması.

Beykoz Çayırı'nın, tarihte başta hanedan eğlenceleri ve toplantıları olmak üzere ağırlıklı olarak spor sahası, okul gezileri ve askeri amaçla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, çayır ile doğrudan ilişkili olmamasına rağmen Beykoz İskelesi yakınlarındaki Beykoz Park'nda göçmenler için düzenlenen bir gösteriden bahsedilmektedir (Cumhuriyet Arşivi, 25.05.1924). Burada "park" ibaresinin kullanılması, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde park olgusunun benimsenmiş olduğunu ifade eden bir durumdur.

Eldem (1976), mesireler arasında estetik niteliğini ve kimliğini koruyabilmiş bir yer olarak değerlendirdiği çayırın, konumu ve bulunduğu topografyadan yararlanış biçimi bakımından incelenmesi gereken önemli bir mesire alanı olduğunu vurgulamaktadır. Kendisinin çayırın fiziksel durumuna dair detaylı anlatımlarından önemli bilgiler edinilmektedir. Vadinin içinde ve iki tarafı tepelik yamaçlar ile çevrili olarak Boğaz'a uzanan çayır, sahil kısmında büyük kolu Hünkar İskelesi, küçük kolu da Yalıköyü'ne doğru ayrılır. Bu iki kol arasındaki tepe üzerinde Beykoz Kasrı ve yapının duvar ile çevrili bahçesi konumlanmıştır. Çayırın ortasında ve derenin çevresinde yolun iki tarafına dizili büyük ağaç grupları vardır. Bu düzenli ağaç grupları, doğallığı ile ön plana çıkan mesireler arasında Beykoz Çayırı'nı diğerlerinden farklı kılmıştır. Çayırda aynı zamanda büyük boşluklar arasında serbestçe dağıtılmış ağaç grupları da hakimdir ve manzarası Boğaz'a bakmaktadır. Arazi çalışmasında, Doğu Kapısı Caddesi

---

BOA.Y.PRK.BŞK.42/1.1313 Muharrem 01 (M. 24 Haziran 1895) Vilayat-ı Sitte Islahatı Fezlekesi'nin sefirlerce imzası. Padişahın yeni yılının tebriki. Beykoz çayırlığında İngiliz diplomatlarının gezmelerine müsaade edilmesi.
BOA.Y.PRK.ZB.27/63.1319 Safer 22 (M. 10 Haziran 1901) Yavrenadan Mustafa Natık Paşa'nın refakatinde Dersaadet Almanya sefir vekili, sefaret tercümanı ile ateşemileteri olduğu halde Beykoz Çayırı'na geziye gittikleri
BOA.Y.PRK.ZB.29/24.1319 Cemaziye'l-evvel 03 (M. 18 Ağustos 1901) Narlıkapu'daki Alman mektebi öğrencilerinin Beykoz'a mesireye gittikleri.
BOA.Y.PRK.ZB.29/90.1319 Cemaziye'l-evvel 24 (M. 8 Eylül 1901) Dersaadet İngiliz ve Fransız Sefareti memurlarından bir grubun Beykoz Çayırı'na gidip akşama döndükleri.
BOA.ZB.29/13.1322 Temmuz 25 (M. 7 Ağustos 1906) Ortaköy'de bulunan İlyanis İsrailiyet Erkek Mektebi yararına Beykoz Çayırı'nda bir müsamere tertibi için ruhsat verilmesi.
BOA.ZB.393/68.1322 Ağustos 06 (M. 19 Ağustos 1906) Beykoz Çayırı'na pikniğe gidecek olan Ortaköy Alliance İsraelite Mektebi talebesi hakkındaki evrakın pusulası.
BOA.ZB.470/16. 1322 Ağustos 06 (M. 19 Ağustos 1906) Ortaköy İlyanis İsrailiyat Zükur Mektebi'nin açığını kapatmak için Beykoz Çayırı'nda müsamere icrası için izin talebine ruhsat verildiği.
BOA.MF.MKT.932/5.1324 Rabiu'l-ahir 09 (M. 24 Mayıs 1906) Gezmek için vapurla Beykoz'daki mesire yerine gidecek Üsküdar'daki Ravza-i Terakki Hususi Mektebi talebe ve muallimlerine güvenlik ve kolaylığın sağlanması için Şehremaneti ve Zabtiye Nezareti'ne yazı yazıldığı.
BOA.Y.AHUS.524/112.1326 Receb 29 (M. 27 Ağustos 1908) Beykoz Çayırı'nda verilecek konsere Ertuğrul Musikası'nın gönderilmesi istizanı.

üzerinde sıralanan ağaç sırası ve yolun, Eldem'in anlatımında yer verdiği düzenli ağaç sırası gruplarından ve yollardan birini izi olduğu tahmin edilmektedir (Şekil 5.343).

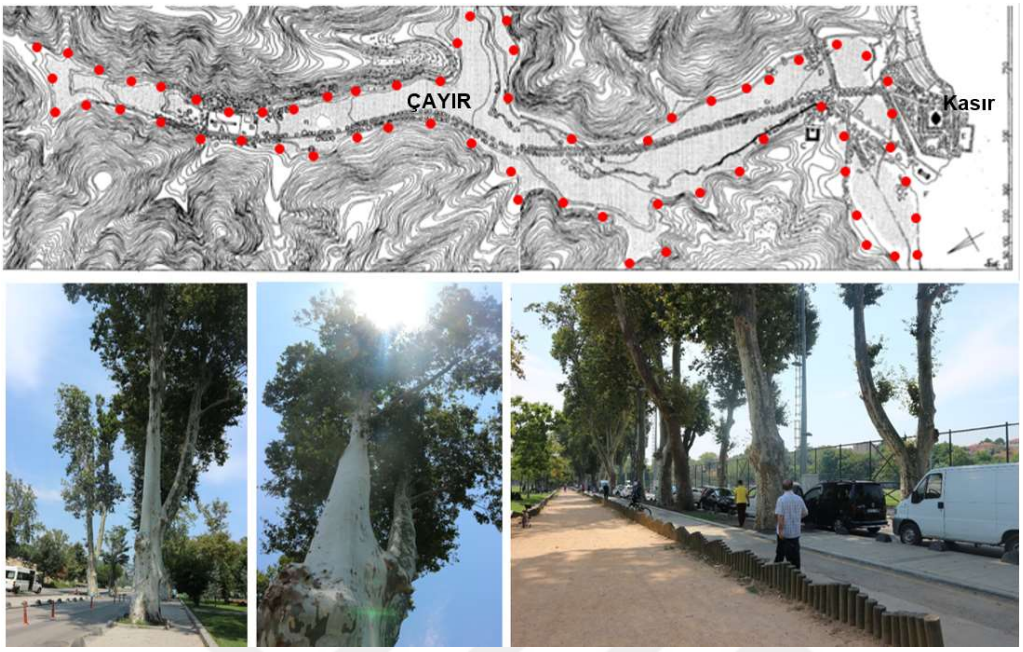

Şekil 5.343 : Beykoz Çayırı'nın tahmini sınırları (üst) ve anıt ağaçları (alt) (Eldem, 1976, s. 7, üst; Arın, 2017a, alt).

Çayırın günümüzdeki durumuna dair yapılan arazi çalışmasında, yerleşimde yaşanan değişimlerle yeşil alanın dönüşüm geçirdiği yerler tespit edilmiştir. Çayır arazisinin büyük bölümü yerleşime açılmıştır. Bunlardan biri, eskiden çayırın bir parçası iken günümüzde çayırın yeşil dokusu ile tamamen tezatlık oluşturan deniz tarafındaki otopark/atık toplama alanıdır (Şekil 5.344).

Şekil 5.344 : Doğu Kapısı Caddesi kenarındaki boş alan
(Url-75, üst; Arın, 2017a, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Bu kapsamda, çayırdan farklılaşarak yapılaşan yerler arasında Deri ve Kundura Fabrikası alanı, çayırın kasır tarafındaki futbol sahaları ve kuzeyindeki Ortaçeşme Meydanı ile çevrili olduğu tepe yamaçlarıdır.

Fiziksel açıdan, çayırda bulunan tarihi ağaçlardan bazıları zarar görmüş olmalarına rağmen çevreleri sınırlandırıcı elemanlarla koruma altına alınmıştır. Çayırın deniz tarafında İshak Ağa Çeşmesi'nin bulunduğu bölge, Çam ağaçlarının oluşturduğu gölge altında dinlenme alanı olarak kullanılmaktadır. Çayır ise, Doğu Kapısı Caddesi ve Çayır Caddesi boyunca sıralanan tarihi ağaçların oluşturduğu mekansal bütünlük içinde sınırları belirli bir yeşil alana dönüşmüş durumdadır. Eskiden bir mesire alanı olarak sınırsız olan çayırın, etrafı araç yolları ve ağaçlarla çevrili sınırlı bir alana dönüşürken park tanımı olmaksızın halen çayır olarak ziyaret edilmesi ayrıca dikkat edilmesi gereken bir konudur. Bu durumun Beykoz Çayırı'nı Anadolu Yakası'ndaki diğer mesirelerden farklı kılan önemli bir konudur.

Çayırın günümüzdeki kullanım durumu sosyal açıdan değerlendirildiğinde, eski mesire kimliğinin güncel bir kavram olan "piknik" faaliyeti ile geleneksel alışkanlıklardan vazgeçilmeyerek devam ettirildiği görülür. Bu durum, araştırma konusuna giren diğer bazı mesirelerde de tespit edilen önemli bir konudur. Beykoz'un sahil kasabası ve Boğaziçi köyü olarak koruyabildiği dokusu, çayırın fiziksel olarak küçülmesine rağmen halk tarafından tercih edilirliği ile bütünleştiğinde anlamlı olmaktadır (Şekil 5.345 ve Şekil 5.346).

Şekil 5.345 : Çayırdan görünümler (Arın, 2017a).

Şekil 5.346 : Çayırdan görünümler (Arın, 2017a).

Mimari Eserler

Çayırın içindeki ve günümüze ulaşabilen tek mimari eser H. 1163 (M.1749/50) tarihli İshak Ağa Çeşmesi (Beykoz Çayırı Çeşmesi)'dir (Artan, 1994). Bu çeşmenin bir özelliği, etrafında birkaç basamaktan oluşan kare meydan şeklinde bir oturma alanı içinde kalmış olmasıdır (Şekil 5.347).

Şekil 5.347 : İshak Ağa Çeşmesi (Arın, 2017a).

Diğer bir mimari eser ise, Yalıköy Mahallesi'nde çayırın yanından geçen Çayır Caddesi'ne yakın bir yerde bulunan ve günümüzde yenilenerek varlığını koruyan H. 1261 (M. 1845) tarihli Beykoz Çayırı Tekkesi (Şeyh Ethem Efendi Tekkesi)'dir (Şekil 5.348). Tekkenin varlığına dair bilgi, İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki H. 1341 (M. 1925) tarihli Esâmi-i Tekâyâ Defterinde kayıtlıdır (Tanman, 1994). Yerleşimdeki diğer öne çıkan mimari eserler Şekil 5.349'da yer almaktadır.

Şekil 5.348 : Şeyh Ethem Efendi Tekesi (Url-81).

Beykoz tarihinin parçası olan diğer mimari eserler arasında;

- Eski Deri ve Kundura Fabrikası: M. 1800'lerin başında tabakhane olarak kurulan ve 19. yy ortalarında deri ve kundura üretim yerine dönüşen fabrika[364], Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (M. 1933) "Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi" adını almıştır.[365] Eskiden çayır arazisi içinde kalan bu sanayi bölgesi, günümüzde çeşitli sanatsal etkinlikler ve toplantılar için kullanılmaktadır (Küçükerman, 1994).

- Yalıköyü Serbostani Mustafa Ağa Camisi: İshakağa Caddesi üzerindeki yapının yapıldığı tarihe dair net bir bilgi olmamasına rağmen, Evliya Çelebi'nin anlatımlarında geçmesinden dolayı tarihinin 17. yy'a uzandığı tahmin edilmektedir.

- Beykoz Hamamı: Hadika't-ul Cevami'de verilen bilgiye göre, hamam 16. yy'da hasodabaşı Behruz Ağa tarafından yaptırılmıştır (Anonim, 1994b).

[364] Ordu ihtiyacı için, Beykoz Kundura Fabrikası'ndan tedarikine gerek görülen ayakkabıların pazarlıkla satınalınması (13.07.1927) (Cumhuriyet Arşivi)
Jandarma erleri için gerekli kundura, çizme ve yemeninin, Beykoz Fabrikasından pazarlıkla satınalınması (20.08.1933) (Cumhuriyet Arşivi)
[365] Sümerbank Beykoz Fabrikasına dışardan alınacak deri için döviz müsaadesi verilmesi (23.12.1934) (Cumhuriyet Arşivi)

Şekil 5.349 : Fabrika, Ortaçeşme ve Mustafa Ağa Camileri (Url-81,üst; Arın, 2017a, sol alt; Url-82, sağ alt).

Arşiv belgelerinde, semt geneline dair bazı mimari eserler hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Bunlar; H. 1272 (M. 1855) tarihinde sahildeki harap bir çeşmenin tamir edilerek İshak Ağa Çeşmesi'nin fazla suyunun buraya nakledilmesi, Körfez Karakolhanesi'ne arkasındaki araziden düşen taşlara karşı tedbir alınması ve 1930'lu yıllarda tarihi harita analizlerinde 1930'larda Abraham Paşa Korusu içindeki Beykoz Gazinosu'ndaki oyun salonlarının kapatılmasına dair belgelerdir.[366]

Beykoz Çayırı'nın, İstanbul'un Anadolu Yakası'nda sahip olduğu tarihi mesire kimliğini küçülen arazi büyüklüğüne rağmen devam ettirerek halkın rağbet ettiği bir kamusal yeşil alan olması önemlidir. Çayırın tarihsel süreç analizi Şekil 5.350'de özetlenmektedir.

[366] BOA.HR.MKT.126/24.1272 Safer 25 (M. 6 Kasım 1855); BOA.ZB.56/38.1323 Teşrin-i Sani 08 (M. 13 Kasım 1907); BOA.MV.224/59.1340 Zilhicce 26 (M. 20 Ağustos 1922).

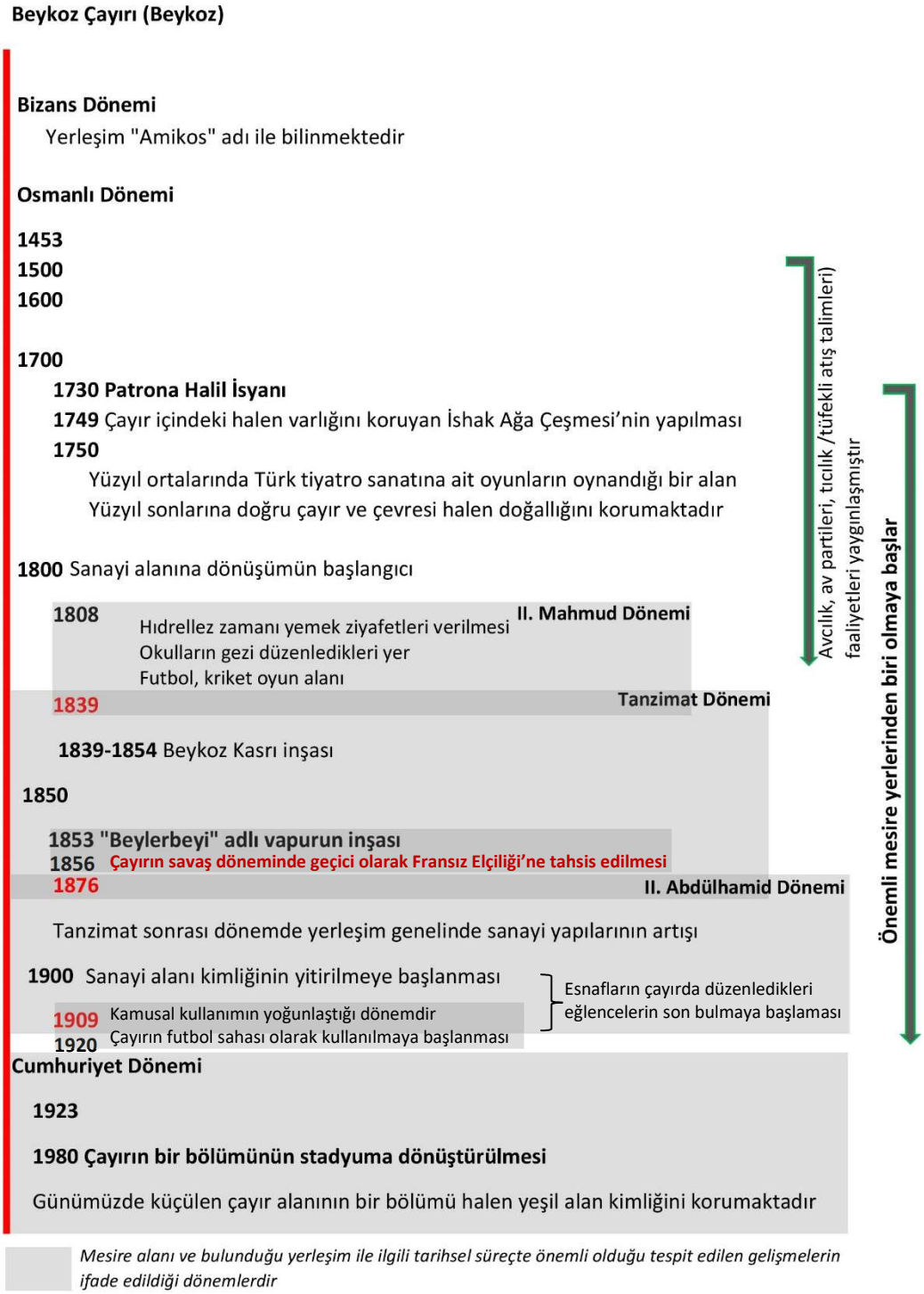

Şekil 5.350 : Beykoz Çayırı'nın tarihsel süreç analizi[367] (Arın, 2018).

[367] Kronolojik sürecin hazırlanmasında yardımcı kaynaklar şunlardır: Ayverdi, 1966; Kazancıbaşı, 1990; Artan, 1994; Tutel, 1994a; Deleon, 2002, Bilir ve Şahin, 2006; BOA.Y.MTV.79/122.1310 Zilhicce 19 (M. 4 Temmuz 1893); BOA.Y.MTV.101/52.1312 Muharrem 26 (M. 30 Temmuz 1894); BOA.ZB.393/68.1322 Ağustos 06 (M. 19 Ağustos 1906); BOA.Y.AHUS.524/112.1326 Receb 29 (M. 27 Ağustos 1908).

Haritalar

Kauffer Haritası'nın M. 1819 tarihli kopyasında, Beykoz Çayırı'nın yazılı kaynaklarda ifade edilen yaklaşık konumuna göre haritada beyaz ile renklendirilen bölgeyi kapsadığı tahmin edilmektedir (Hünkar İskelesi'nden Tokat'a uzanan vadi) (Şekil 5.351). Haritada Sultan Vadisi *(Vallée du Grand Seigneur*) olarak işaretlenen bölge Tokad Bahçesi'nin olduğu mevkidir. Fiziki durumla ilişkili olarak, haritada görülen önemli su yollarından biri Beykoz Deresi'dir (*Beykoz Dérési*). Derenin denize ulaştığı kıyı kesimindeki yerleşim dokusu içeriye yayılmıştır. 19. yy başında Beykoz ve çevresinde kıyıdan içeri doğru yerleşim etrafında sistemli bir yol düzeni varlığından bahsedilebilir. Yollar arasında kalan düzlükler ise nispeten geniş alanlara dağılmış durumdadır.

Yeşil alanların henüz korunduğu kıyıdan Tokat mevkisine doğru hasbahçenin ağaçlık alanları ifade edilmiştir. Mimari açıdan, kıyıda dikkat çeken ve *"Vallée du Grand Seigneur"* (Sultan Vadisi) olarak ifade edilen bölgenin kıyı kesiminde Kağıt Fabrikası "*Papeterié*" ve sultana ait olduğu belirtilen bir Değirmen (*Moulin de G.S.*) vardır. Bu yapılar, Beykoz'un tarihteki sanayi kimliğinin bu döneme bir yansıması olarak değerlendirilebilir. M. 1802-1804 yılları arasında kurulan Kağıt Fabrikası'nın haritada yer alması, literatür bilgileri ve harita analizlerinin örtüştüğünü gösteren bir doğrulama olarak görülebilir. Haritadaki dğer yapılar günümüzde Beykoz Kasrı olarak bilinen Hünkar Hisarı (*Hounkiar Kiar*) ve kasra ait İskele (Hünkar İskelesi)'dir. Haritada belirtilen Cami (*Mosque*) ve Çeşme (*Fontaine*) öğeleri semtin yüzyıl başında geşlişmiş olan yerleşim durumunu yansıtmaktadır.

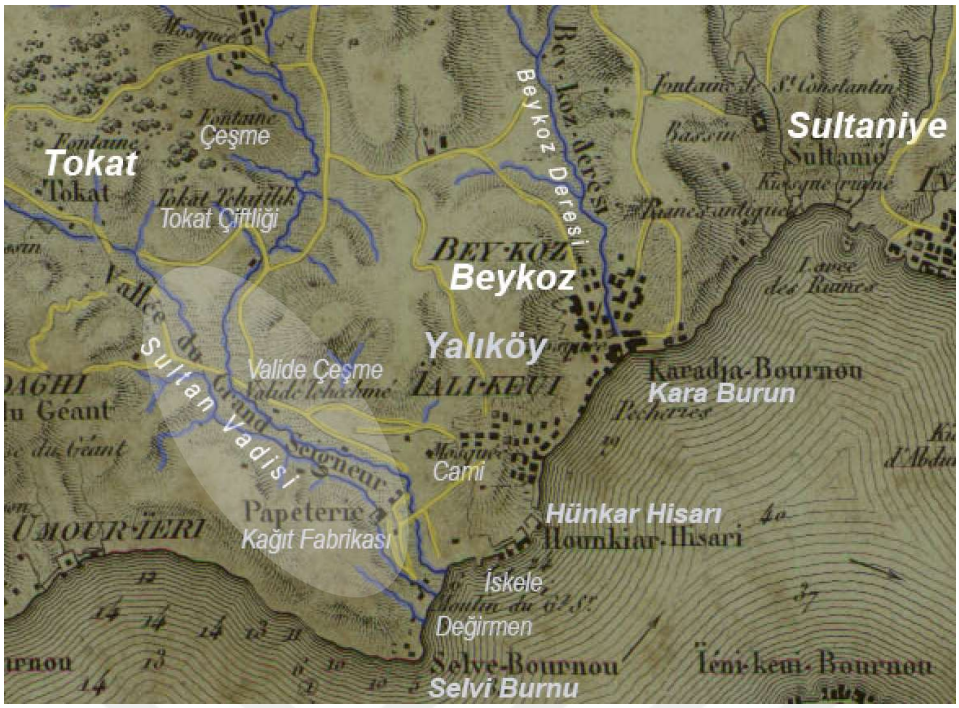

Şekil 5.351 : Kauffer Haritası'nda Beykoz Çayırı ve çevresi (Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, KD236ABBA4, yazar tarafından düzenlenmiştir).

20. yy başında, Beykoz'un Boğaziçi kıyısındaki yerleşim sınırları ve yakın çevresindeki yerleşim yerleri ile dereleri gösteren 1918 tarihli Necib Bey Haritası'nda yerleşimin kıyı boyunca ve içeri doğru yayıldığı görülür (Şekil 5.352). Yeşil alan dokusu ise, tepeler arasında kalan çiftliklerdir. Arazi topografyası açısından yükselti, kıyıdan itibaren Kaymakdonduran Sırtları'na doğru artmaktadır.

Haritada semt ve çevresinden geçen iki dere belirtilmiştir. Bunlardan "Sülükhane Deresi" kıyıda Yalıköy civarında denize dökülen ve haritada yeşil renkli noktalarla işaretlenen Beykoz Çayırı'ndan geçtiği tahmin edilen su yoludur. Yükseltinin haritadaki 148 kotlu tepeden sola doğru azaldığı ve bu bölgede düzlüğe dönüşen yerin çayır alanı olduğu tahmin edilmektedir.

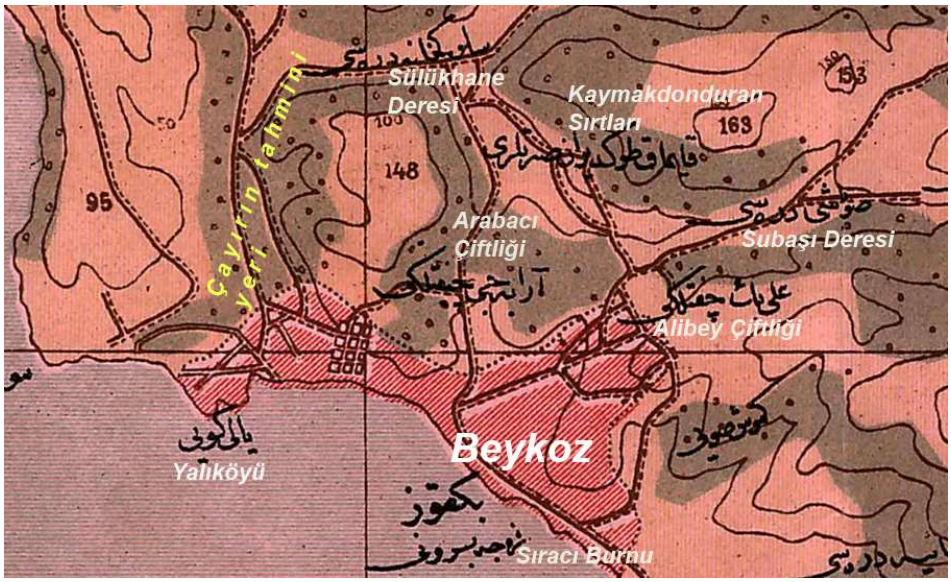

Şekil 5.352 : Necib Bey Haritası'nda çayır çevresi (yazar tarafından düzenlenmiştir).

1930'lara gelindiğinde, Anadolu Ciheti Haritası'nda Beykoz Çayırı ve yakın çevresinin genel arazi durumu ve çayırın detay planı yer almaktadır (Şekil 5.353). Çayır konumsal açıdan, farklı yükseltideki tepeler arasında geniş bir vadi üzerindedir. Bu yükseltilerin kotları harita üzerinde tespit edilerek işlenmiştir. Diğer bir konu, çayır ve çevresini besleyen dere yollarıdır. Çayırın ortasından geçen Tokat Deresi'nin alanın kuzeyinde Sülükhane Deresi güzergahı boyunca devam ederek kıyıda Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın yakınlarından denize döküldüğü görülür. Çayırın en önemli su kaynağının Tokat Deresi olduğu düşünüldüğünde, çayır içinde belirli noktalarda çeşme yapılarının varlığı tespit edilen bir diğer unsurdur.

Haritada "Hünkar Sırtı" (önceki haritalarda Sultan Vadisi olarak belirtilen bölge) ve "İshak Ağa Sırtı" arasındaki düzlükte yer alan çayırın içinde tasarlanmış bir yol vardır. Literatürde Sedad Hakkı Eldem'in çayırın fiziksel nitelikleri hakkında yapmış olduğu anlatımda geçen ağaç sıralı yolun bu haritadaki yol olması gerekmektedir. Yol ağaçlandırması örneğinin görüldüğü ilk yerlerden biri olarak bilinen çayırdan geçen bu aksın iki tarafındaki ağaçlar haritada detaylı olarak çizilmiştir. Mimari açıdan, çayırın yakın çevresinde sanayi yapıları yoğunluktadır (kıyıda Beykoz Kundura ve Deri Fabrikası ile ilerisindeki Standart Oil Gaz Depoları).

Cihet Haritası ile alanın günümüz hava fotoğrafı üzerinden bir karşılaştırma yapıldığında, tarihi haritada çayırdan geçen Beykoz Akbaba Şosesi'nin günümüzde çayırın fabrika tarafındaki Spor Caddesi ve devamında Doğu Kapısı Caddesi adını alan ağaçlı yol olduğu tespit edilmiştir. Eskiden burada gerçekleşen yol ağaçlandırmasının

izleri günümüzde de tarihi ağaçların varlığı ile doğrulanmaktadır. Çayırın deniz tarafındaki günümüze ulaşabilmiş olan İshak Ağa Çeşmesi ise yine tarihi haritada "Çeşme" olarak çayırdan geçen ağaçlı yolun deniz yönünde ifade edilmiş olan öğedir.

Hünkar Sırtları'nın olduğu aan günümüzde yeşil dokusunu korurken, İshak Ağa Sırtları'nın bulunduğu alan organik ybir yerleşim düzeni içinde mahallelere ayrılarak az katlı konut yapılarının ağırlıklı olduğu bir yere dönüşmüştür. Cihet Haritası ile günümüz karşılaştırmasından elde edilen sonuç, çayırın alan büyüklüğünün oldukça küçülmüş olmasıdır. Buna rağmen, çayır halen insanlar tarafından mesire anlayışı içinde içinde piknik, spor vb. sosyal aktivitelerin yapılabildiği yeşil alan kimliğini korumaktadır.

Bir diğer Cihet Haritası'nda, çayırın güneyinde kıyıya yakın tepe üzerindeki "Beykoz Sarayı" (günümüzdeki adı ile Beykoz Kasrı) görülmektedir (Şekil 5.354). Kasrın setli bahçe sınırları çizilerek belirgin biçimde ifade edilmiştir. Semtin odak noktasını oluşturan kasır arazisi, yanından denize dökülen Tokat Deresi, dere kenarındaki çeşme ve namazgah öğeleri ayrıca önemlidir. Günümüzde bu bölgeye girilememiş olmasından dolayı çeşme ve namazgahın durumu hakkındaki yeterli tespit yapılamamıştır. Yerleşim açısından 20. yy başından itibaren sistemli yerleşim planı ile dikkat çeken Yalıköy Mahallesi'nin kıyı kesimindeki durum bu haritada da görülmektedir. Izgara sistemli plana sahip bu alan, kıyıdan iç kesime doğru başlayan planlı yerleşimin bir örneğidir. Ayrıca, karşılaştırma incelemesinde eskiden çayır arazisi içinde iken bu alandan ayrılarak stadyuma dönüşen Beykoz Stadyumu ve kasrın yanındaki tarihi Gazi Yunus Mezarlığı görülmektedir.

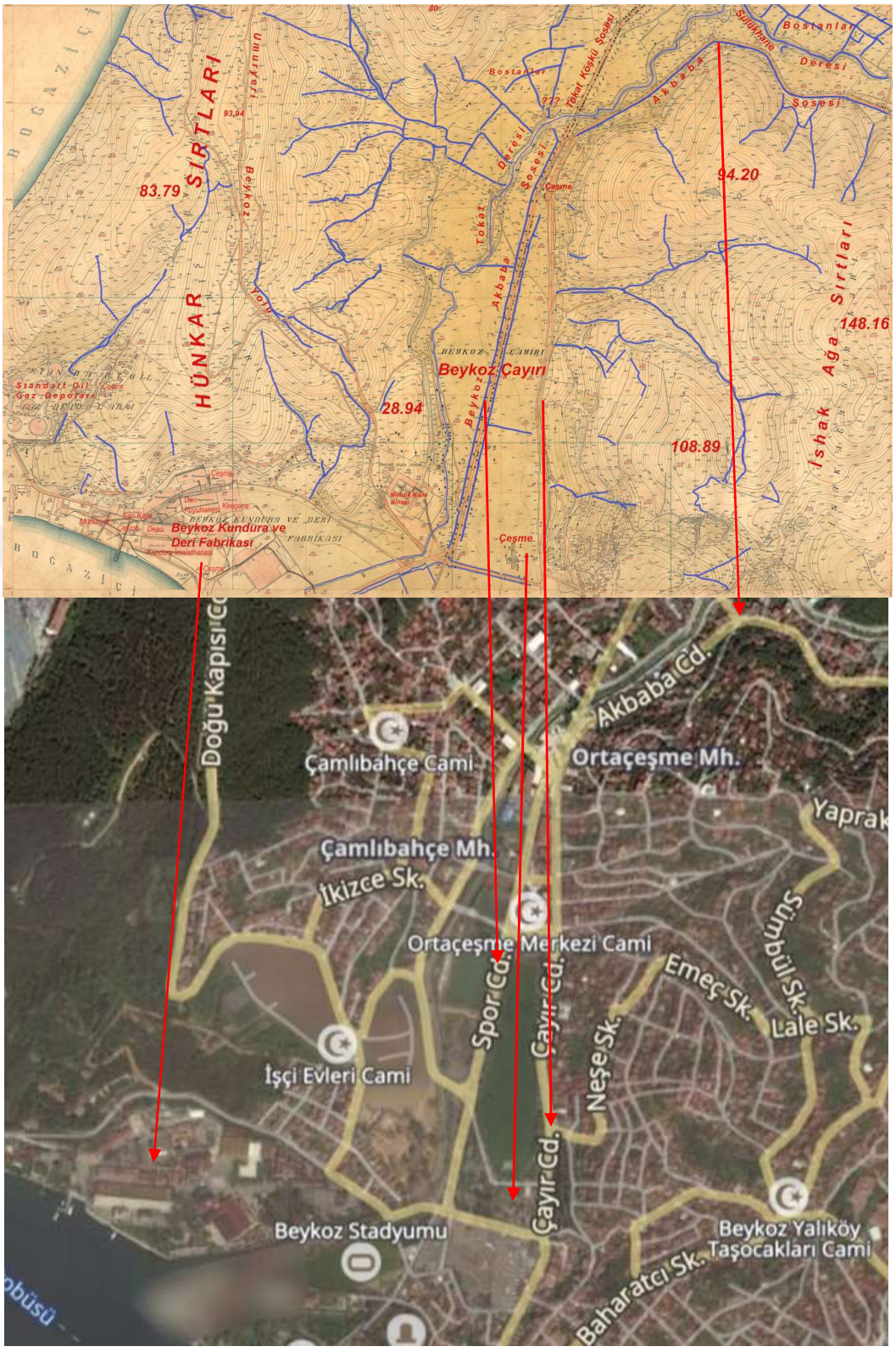

Şekil 5.353 : Cihet Haritası'nda Beykoz Çayırı (üst) ve günümüz (alt) (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No. 76, üst; Url-71, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Şekil 5.354 : Çayırın kıyı kesiminin Cihet Haritası'nda (üst) ve günümüzdeki (alt) durumu (İ.B.B.Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No. 69, üst; Url-71, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Son olarak, "Beykoz Sarayı" (Beykoz Kasrı) ve çayırın bir bölümünün yer aldığı Cihet Haritası'ndaki kasır yapısı günümüzde mevcut durumunu korumaktadır (Şekil 5.355). Setler halinde düzenlenen kasır bahçesi yanında Gazi Yunus Mezarlığı yer alır. Kasrın çevresindeki yol ağı güzergahları günümüzde korunmaktadır.

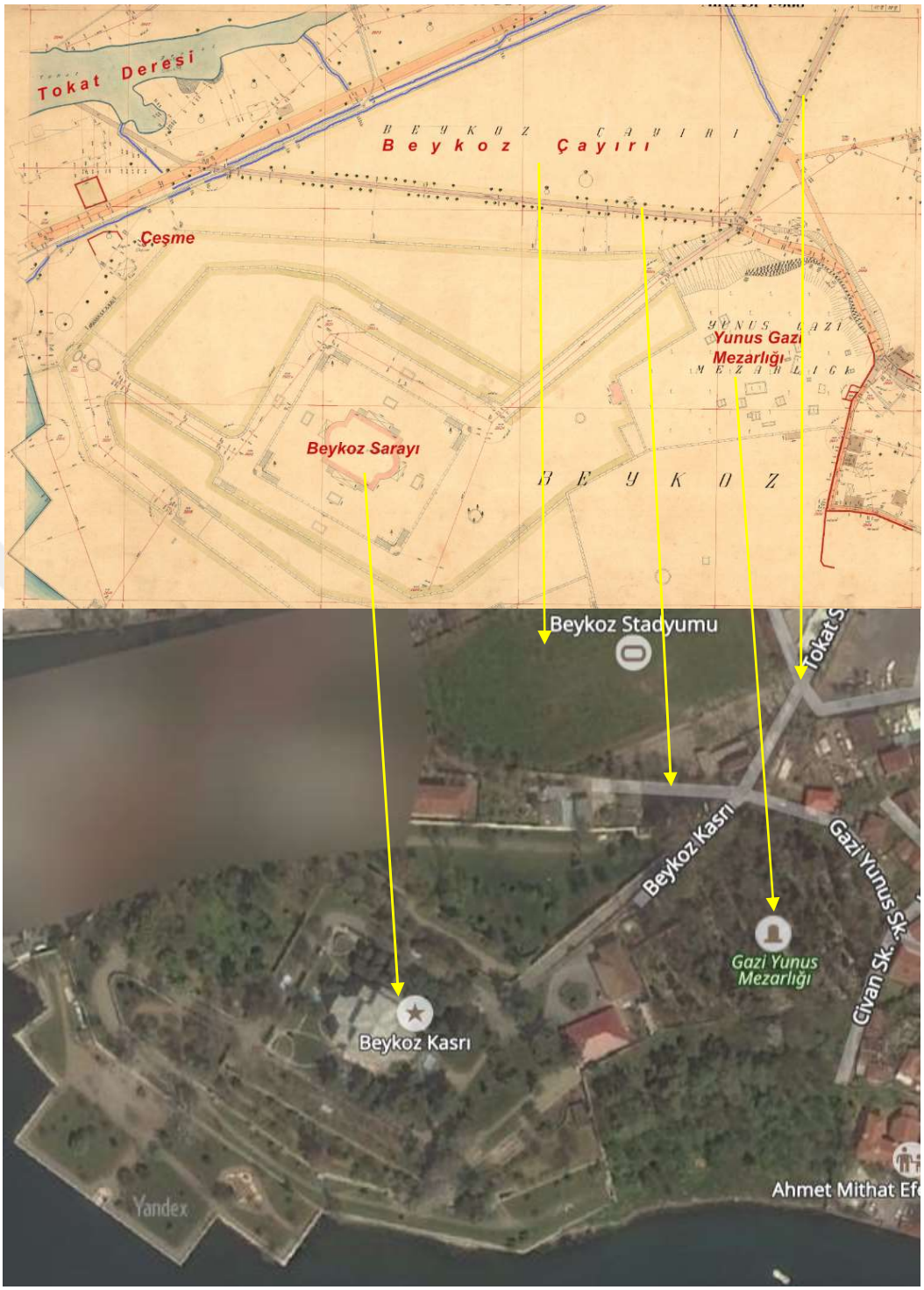

Şekil 5.355 : Beykoz Kasrı ve çayırın Cihet Haritası (üst) ve günümüz (alt) durumu (İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No. CC 30/2, üst; Url-71, alt, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Eldem (1976)'in Beykoz Çayırı ile ilgili çiziminde çayır, çevresindeki tepeler arasında yer yer ağaçlık alanların olduğu bir düzlüktür (Şekil 5.356). Tokat Deresi'nin geçtiği çayırın kıyı tarafında "Hünkar İskelesi" ile "Beykoz Kasrı" yer alır. İçeri doğru III. Selim Kağıthane ve Kışlası ve karşısında bir namazgah vardır. Çayırın Cihet

Haritası'nda belirtilen İshak Ağa Sırtlarından adını alan İshak Ağa Çeşmesi çayırın içindedir. Çeşmenin biraz daha ilerisinde iç kısımda Tokat Kasrı ve Bahçesi yer alır.

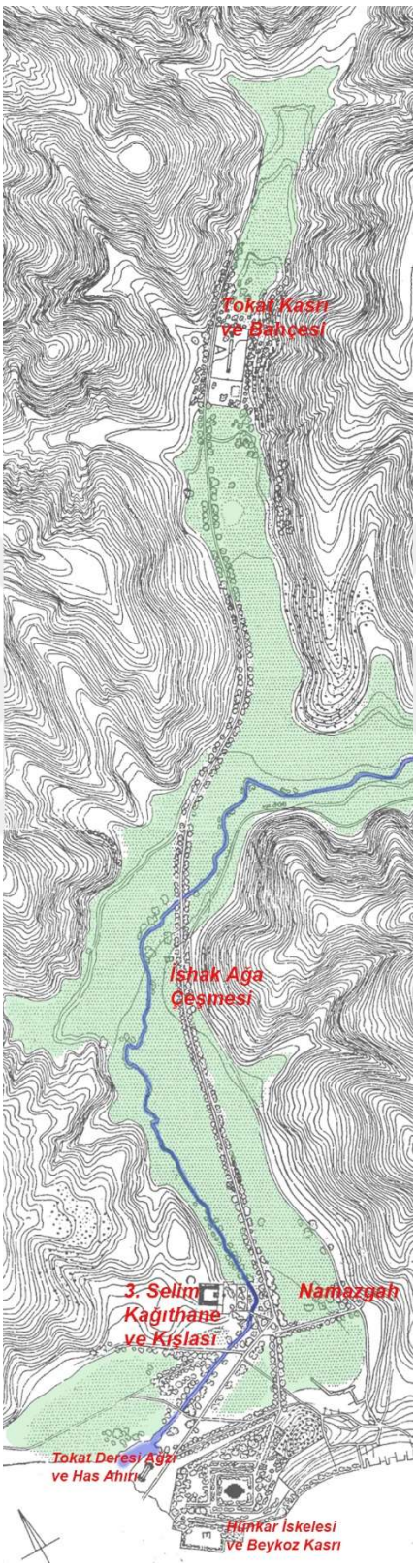

Şekil 5.356 : Beykoz Çayırı ve çevresi
(Eldem, 1976, s. 6, 7, yazar tarafından düzenlenmiştir).

İstanbul'un Boğaziçi Anadolu Yakası kıyılarında 19. yy'dan 20. yy başına kadar kent tarihine sosyal açıdan önemli bir yeşil alan kimliği kazandırmış olan mesire alanları fiziksel boyutuyla "çayır" alanları olarak yazılı literatür bilgileri ve tarihi haritalar üzerinden incelenmiştir. Bu bölümde elde edilen bilgiler içinde özellikle literatür bilgisi içeriğinin yapılan detaylı harita analizleri ve konuya gerçekçi bir yaklaşım katılmasını sağlayan arşiv belgeleri ile büyük ölçüde örtüştüğü tespit edilmiştir. Arşiv belgelerinin sunduğu detaylı bilgiler içinde yapılan yorumlar ile literatür kaynakları çoğu zaman birbirini tamamlayacak şekilde biraraya getirilmiştir. Aynı zamanda, sözkonusu kaynaklar ile yapılan inceleme sürecinde esas alınan inceleme şablonu başlıkları, elde edilen bilgilerin yeterliliğine göre mümkün olduğu kadar açıklamalar ile desteklenmiştir.

Tarihi haritaların, ait oldukları dönemlere göre incelemesi yapılan mesire alanlarının yakın çevresiyle birlikte içinde bulunduğu doğal ve yapılı ve çevreyi yansıtabildiği görülmektedir. Haritaların bir kısmı ağırlıklı olarak çalışma alanlarının fiziksel yapısı hakkında bilgi sunarken; bir kısmı ise üst ölçekten bakıldığında yerleşim yeri odaklı veriler içeren nitelikler taşımaktadır. Bu noktada, bazı haritalarda ilgili çalışma alanına yönelik yeterli yorum yapılamaz iken bu durum aynı alan için incelenen diğer haritalar ile tamamlanabilmiştir.

6. SONUÇLAR

İstanbul'un Anadolu Yakası'nda Kadıköy, Üsküdar ve Beykoz İlçeleri'ne bağlı toplam on dört yerleşim yeri tarihte üstlendikleri mesire kimlikleri açısından incelenmiştir. Bu bölümde, bütüncül bir yaklaşım geliştirilerek hazırlanan ve çalışmanın beşinci bölümünde yapılan açıklamaların dayandığı sıralamaya göre altı başlıktan oluşan inceleme şablonu başlığı gözönüne alınarak belirlenen çalışmanın araştırma sorusu ve bu sorunun içeriğini oluşturan alt konuların yanıtları verilerek genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

"İstanbul'un 19. yy'dan 20. yy başına kadar fiziksel, sosyal ve siyasal olaylar ışığında mesire alanlarının dönüşümü nasıl olmuştur ?" sorusu kapsamında aşağıda yer alan sıralamaya göre mesireler fiziksel, mimari ve sosyal yönleriyle değerlendirilmiştir.

- Mesirelerin kent içi konumlarının yeşil alan kimlikleri üzerindeki etkisi
- İstanbul'un topografik özelliklerinin mesire alanlarının oluşumundaki etkisi
- Mesirelere ulaşılabilirlik durumu
- Mesirelerin bulunduğu yerleşimlerin ve yakın çevresinin değişim/dönüşüm süreci
- Mesire kimliği taşıyan alanların yeşil alan niteliklerinin tanımlanması
- Mesireler ve yakın çevresindeki mimari eserlerin tanımlanması
- Mesirelerin ziyaretçi potansiyeli ve sosyal yaşama etkileri

6.1 Fiziksel Açıdan Değerlendirme

6.1.1 Konum

Çalışma alanları, İstanbul'un Anadolu Yakası'nda Marmara Denizi ile Boğaziçi arasında bir nevi geçiş yeri olarak görülebilecek bir bölgede yer alan Fenerbahçe Yarımadası ile Boğaziçi'nin kuzeyinde Beykoz İlçesi arasında yer almaktadır. Yapılan çalışmada esas alınan anlatım sırası, çalışmanın odaklandığı 1839-1938 arası dönemin önemli bir parçasını oluşturan 19. yy'da kentin üçüncü merkezine dönüşen Üsküdar

üzerinden kurgulanmıştır. Bu doğrultuda, çalışma alanlarının Üsküdar'a olan yakınlık durumları esas alınarak sıralı bir anlatım düzeni uygulanmıştır.

Alanların Anadolu Yakası'ndaki fiziksel konumları gereği Üsküdar'a göre olan konumlarına bakıldığında, bu merkezin Marmara kıyıları tarafında Haydarpaşa Çayırı, Moda Çayırı, Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları ile birlikte Kurbağalıdere ve Fenerbahçe/Kalamış'ın yer aldığı görülmektedir. Merkezin Boğaziçi tarafında ise güneyden kuzeye doğru sırasıyla Beylerbeyi'nde Istavroz Çayırı (Istavroz Bahçesi), Çengelköy'de Havuzbaşı Mesiresi, Kuleli'de Kulebahçesi, Vaniköy'de Papaz Korusu, Kandilli'de Kandilli Bahçe (Setli Mesire), Küçüksu'da Göksu/Küçüksu Mesiresi ile Baruthane Çayırı, Kanlıca'da Kavacık Mesiresi, Çubuklu'da Çubuklu Mesiresi, Paşabahçe'de literatürde tam anlamıyla mesire kimliği belirtilmemiş olsa da hasbahçe kimliği ile öne çıkan Paşabahçe/İncirköy mevkisi, Beykoz'da ise Sultaniye Çayırı ve Beykoz Çayırı yer almaktadır. Bu alanların kentin hava fotoğrafı üzerindeki yaklaşık konumları Şekil 6.1'de görülmektedir.

Şekil 6.1 : Çalışma alanlarının konumu
(Url-71, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Boğaziçi ve Marmara kıyılarının topografyası, tarih boyunca yerleşim alanlarının farklı şekillerde gelişmesine etki eden unsurlardan biri olmuştur. Arazi niteliklerine göre şekillenen yaşam alanları, fiziksel olduğu kadar sosyal açıdan da kentlilerin ve kenti ziyaret eden yabancıların ziyaret ettikleri yerleri belirlemiştir. Çalışma kapsamında Anadolu Yakası kıyılarının topografik nitelikleri ile doğrudan ilişkili olduğu tespit edilen mesireler, fiziksel açıdan arazi türü olarak "çayır" alanı sınıflandırmasına girmektedir.

- Yapılan tarihi harita incelemelerinde, doğal arazi yapıları gereği tepeler arasında kalan vadilerde denize dökülen derelerin doğrudan çayırlarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Yükseltilerin azalarak düzlüğe dönüştüğü bölgelerin sağladığı düz zemin imkanı ve doğal bitki örtüsünün yarattığı gölgelik alanlar, serinlik hissi, manzara potansiyeli ve belki de en önemlisi derelerin yarattığı potansiyel su kaynağı varlığı mesirelere olan ilgiyi canlı tutan temel arazi nitelikleridir.
- Mesirelerin, çalışmanın başında da belirtildiği gibi "tasarlanmamış yerler olmaları" ve çevrelerinin yapay bir eleman ile sınırlandırılmamış olması bu alanları park, saray, kasır ya da köşk gibi yapıların bahçelerinden ve korulardan ayrı tutan en önemli farklılık olarak görülmelidir. Yine tarihi harita incelemelerinde tespit edilen konulardan biri, bu alanların sınırlarının ancak çevrelerinde yükselen tepeler, sık ağaçlıkların yarattığı doğal bitki örtüsü ya da bazı mimari eserler ile belirlenmiş olmasıdır.
- Mesire alanlarında gün içerisinde gerçekleşen yeme-içme, manzara izleme, Boğaziçi'nde ya da kıyıdan iç kesimlere uzanan derelerde gezinti yapmak gibi etkinlikler de bu alanların su kaynaklarının yakın çevresinde gelişmesinin bir diğer önemli nedenidir.
- Dereler ile ilişkili olan mesirelerin yanısıra, çalışma alanları içinde yer alan bazı yerlerin literatür araştırmalarından çıkarılan yorumlar neticesinde doğrudan su ile ilişkili ziyaret kimliği taşımadıkları tespit edilmiştir. Moda Çayırı, Kuleli Bahçe ve Vaniköy bu duruma örnek teşkil eden yerlerdir. Moda'nın yarımada şeklinde falezli kıyı yapısına sahip kara parçası üzerinde yer alan Moda Çayırı ve Boğaziçi'nde kıyıdan sonra hemen yükselen eğimli yamaçlardan oluşan Kuleli Bahçe ve Vaniköy'de doğrudan derelerle ilişkili

alan kullanımı bulunmamaktadır. Çalışmada, dere ile ilişkinin en belirgin olduğu ve mesire kimliğinin ortaya çıkmasında etkili olan yerlerin Kuşdili Çayırı ve Yoğurtçu Çayırı'na mesire kimliği kazandıran Kurbağalıdere ile Göksu-Küçüksu Mesireleri ve Baruthane Çayırı'nın ilişkili olduğu Göksu ve Küçüksu Dereleri çevresinde olduğu tespit edilmiştir.

- Mesirelerin bulunduğu yerlerin topografik özellikleri, zaman zaman bu alanlarda gerçekleşen aktiviteleri de belirleyici rol oynamıştır. Su kaynağına yakınlık açısından, Göksu/Küçüksu Mesiresi, Baruthane Çayırı ve Kuşdili/Yoğurtçu Çayırları'nın yakınında yer alan dere potansiyeli, bu alanlara sandal, kayık ve benzeri deniz araçlarıyla erişim sağlanırken yolculuk esnasında yapılan eğlenceler ve mesirelerin çevresinde derelerde yapılan gezintiler ile öne çıkmalarını sağlamıştır. Düz zemin koşulları açısından ise, bazı spor aktivitelerine özellikle olanak tanıyan mesireler, 19. yy öncesine de uzanan bu nitelikleri ile öne çıkmaktadır. Istavroz Çayırı, Beykoz Çayırı, Kuşdili Çayırı, Moda Çayırı ve Haydarpaşa Çayırı'nda futbol, kriket ve benzeri oyunların oynanması bu duruma örnek teşkil etmektedir. Düzlük alan olmalarının getirdiği başka bir durum, belirli zamanlarda ordugah ve atış talim yeri olarak kullanılan Haydarpaşa Çayırı ve Fenerbahçe'nin üstlendiği askeri alan kimliğidir. Haydarpaşa'nın 13. yy'dan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar, Fenerbahçe'nin ise Osmanlı Dönemi'nde taşıdığı bu kimlik özellikle savaş dönemlerinde (Kırım Savaşı, I. Dünya Savaşı, Mütareke Dönemi) mesire kullanımını azaltıcı etkiyle birlikte öne çıkmıştır. Mesire alanlarının bulunduğu yerlerin topografik niteliklerine dair yapılan genel tanımlamalar (Çizelge 6.1) ve bu niteliklerin etkisi ile şekillenen mesire kimliklerine dair yapılan bir özet çalışma (Şekil 6.2) konuyu bütüncül olarak değerlendirmek adına önemli olmaktadır.

Çizelge 6.1 : Çalışma alanlarının topografik nitelikleri (Arın, 2018).

*Çalışma Alanları ve Topografik Nitelikleri
Istavroz Çayırı: Kıyıdan iç kesimlere doğru artan yükseltiyle birlikte yer yer doğal setlerle düzlüğe dönüşen arazi
Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı: Üsküdar'dan Kadıköy'e doğru azalan yükselti ile Kadıköy Rıhtımı çevresinde düzlüğe kavuşan arazi
Havuzbaşı Mesiresi: Zamanla kıyı ile ilişkisi kesilmiş düzlük alan
Kuleli Bahçe: Kıyıdan yükselen arazi yapısı içindeki ormanlık arazi
Vaniköy: Tepede yamaçları kaplayan geniş bir orman sahası
Kuşdili-Yoğurtçu Çayırı/Kurbağalıdere: Dere kenarında bir bölümü bataklık olan düzlükler
Moda Çayırı: Falezli kıyı yapısı üzerindeki geniş düzlük
Kandilli Bahçe (Setli Mesire): Kıyıda burundan itibaren yapay setlerle yükselen arazi
*Fenerbahçe/**Kalamış: *Yarımada/**Koy
Göksu/Küçüksu Mesiresi/*Baruthane Çayırı: **İki dere arasında yayılan düzlük / ***Derenin iç kesimlere uzandığı bölgedeki düzlük alan
Kavacık Mesiresi: Körfezden içeri uzanan dere hattının iki tarafında tepeler arasındaki geniş düzlük
Çubuklu Mesiresi: Kıyıdan içeri uzanan derenin iki yanındaki düzlük
Paşabahçe/İncirköy: Kıyıya yakın düzlük
Sultaniye Çayırı: Kıyı dolgusu yapılarak deniz ile ilişkisi kesilmiş düzlük
Beykoz Çayırı: Kıyı ile ilişkisi zamanla kesilmiş, dere hattının iki tarafında uzanan tepelerle çevrili geniş düzlük

* Mesirelerin Üsküdar'a yakınlık durumlarına göre sıralanmıştır.

Şekil 6.2 : Topografya niteliklerinin etkisiyle mesire kimliği öne çıkan alanlar (Url-71, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Mesirelere ulaşım durumu 19. yy'dan 20. yy başlarına değin geçen süreçte incelendiğinde, kentte ulaşımla ilgili yaşanan gelişmelerin dolaylı olarak mesire ziyaretleri üzerinde olumlu yönde etkili olduğu görülmektedir. Özellikle, Tanzimat Dönemi'nden itibaren yapılan girişimlerle denizyolu başta olmak üzere demiryolu ve karayolunda yeni ulaşım olanaklarının yaratılması, bu dönemden önce varılması nispeten zor olan mesirelere daha kolay ulaşılmasını olanaklı kılarak, kentlilerin yeni yerler keşfetmesini sağlayan önemli bir süreçtir.

Mesire alanları gündelik yaşantının geçtiği yerler olarak düşünüldüğünde, bu alanların büyük bir bölümünün su ile ilişkili oldukları tespit edilmiştir. Ziyaretçilerine günübirlik ya da birkaç gün konaklama olanağı sağlayan mesirelerin en temel ihtiyaçlardan biri olan suyun yakınında oluşması kaçınılmazdır. Tarihte, başta kayık ve benzeri deniz ulaşımı araçları olmak üzere bu alanlara erişim öncelikle deniz ya da dere yolu ile olmuştur.

Arazi koşullarının, zaman faktörü de gözönüne alındığında güvenli bir yolculuğa engel teşkil ettiği yerler, Anadolu Yakası'nda özellikle Üsküdar'dan Boğaziçi'nin kuzey tarafında Beykoz Çayırı'na kadar olan mesirelerdir. Sözkonusu alanlara erişim, 19. yy'ın ikinci yarısından sonra Şirket-i Hayriye vapurları ve kurulan iskeleler ile ziyaret edilebilir hale gelmiştir. Aynı durum, Kadıköy tarafındaki mesireler için de hemen hemen aynı zaman diliminde denizyolunda yaşanan gelişmelere ilave olarak karayolu ulaşımında demiryolu ve tramvay seferleri ile pekiştirilerek etkili olmuştur.

Denizyolu ulaşımında, kent tarihinde dönüm noktası sayılabilecek 19. yy ortalarında Şirket-i Hayriye'nin faaliyete geçmesi önemli bir eşiktir. Bu dönem öncesinde, kentin denizyolu ulaşımında "geleneksel" olarak nitelendirilebilecek kayık, mavna, pereme, pazar ve piyade kayıklarıyla sağlanan ulaşım, yerini zamanla yabancı ülkelerde inşa edilerek İstanbul'a getirilen vapurlara bırakmıştır. Vapurlara verilen adlar ise, genellikle hizmet vermeye başladıkları Boğaziçi kıyılarındaki ya da Kadıköy tarafındaki yerleşimlerin adlarıyla özdeşleşmiştir (Beykoz Vapuru, Göksu Vapuru, Kanlıca Vapuru, vb.). Tarihte, kayık ve benzeri geleneksel deniz araçları ile küçük ölçekli iskeleler üzerinden sağlanan ulaşım, vapurlarla birlikte yerini bu iskelelerin bulunduğu yere ya da yakın çevresindeki kıyılara inşa edilen büyük iskele yapılarına bırakmıştır. Bu noktada, çalışma alanlarının bulunduğu yerleşimlerde faaliyete geçen iskeleler ve vapurların kronolojik bir değerlendirmesi yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuç, ağırlığı 19. yy'ın ikinci yarısı ile 20. yy'ın ilk yılları arasında devreye giren iskele ve

vapurların iskele bazında Beykoz (M. 1909), Çubuklu (M. 1912) ve Moda'da (M. 1916/17) 20. yy başında faaliyete geçtiği; vapur bazında ise Sultaniye ve Küçüksu'da M. 1910 yılında hizmete girmiş olmasının tespitidir. Diğer çalışma alanlarındaki iskele ve vapur faaliyetleri, merkez Üsküdar ilk olmak üzere sırasıyla Çengelköy, Beylerbeyi ile Göksu, Kandilli ve Kanlıca'da gelişmiştir. Sözü edilen yerleşimlere denizyolu ile ulaşımın kronolojik süreci mesireler özelinde yorumlandığında, Boğaziçi'nin kuzey taraflarına erişimin 19. yy sonları ve 20. yy başında mümkün olabildiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, tarihte "İstanbul" olarak tanımlanan Tarihi Yarımada ve çevresine dönüşün zorluğu nedeniyle günübirlik ziyaret edilen mesirelerde mecburi konaklama durumunu ortadan kaldıran ve bir anlamda kentlinin yaşam kalitesini yükselterek daha modern bir yaşam olanağı yaratan bir gelişmedir.

Son olarak, denizyolu ulaşımının mesireler ile doğrudan bağlantılı olmadığı fakat tarihi haritalarda ve literatürde dikkat çeken bir detaya değinmek faydalı olacaktır. Siyasi açıdan, bazı mesireler 19. yy boyunca ve 20. yy başında yaşanan savaş dönemlerinde askeri alan olarak kullanılmıştır. Bununla bağlantılı olarak, bu mesirelerin bulunduğu yerleşimlere belirli dönemlerde kullanılmak üzere iskele, rıhtım ve demiryolu hatları kurulmuştur. Tarihi haritalarda "dekovil hattı" olarak ifade edilen demiryolları, genellikle mühimmat taşımak amacıyla kurulan iskeleler ve rıhtımlar (vapur iskelelerinden ayrı yapılardır) ile bağlantılı olacak şekilde düzenlenmiştir. Fenerbahçe'de, Haydarpaşa Rıhtımı'nın M. 1918 yılında bombalanması sonucu Adalar'dan mühimmat sevkiyatı yapılması amacıyla kurulan "İhracat İskelesi", Moda'da günümüzde St. Joseph Koleji'nin bahçesi ile bağlantılı olan ve yine savaş döneminde kullanılan iskele ve dekovil hattı bu alanlara örnek olmaktadır. Sanayi faaliyetleri açısından ise, 1930'lu yıllarda kurulduğu tahmin edilen Paşabahçe'deki bir tuğla fabrikası'ndan kıyıya ulaşan demiryolu hattı ve kıyıdaki rıhtım örnek verilebilmektedir.

Kent genelinde denizyolu ulaşımının yüzyıllar boyu sahip olduğu hakimiyet, 19. yy'da karayolu alanındaki gelişmelerle yön değiştirmeye başlar. Bu değişim, Anadolu Yakası'nda yerleşimler arasında tramvay hatlarının inşası ve yüzyıl sonlarına doğru büyük ölçekli bir proje olarak Kadıköy'de Haydarpaşa-İzmit Anadolu Demiryolu Hattı'nın faaliyete geçmesiyle hız kazanır. Haydarpaşa'nın başlangıç noktası olduğu hattın etaplar halinde geliştirilmesi sürecinde Gebze'ye kadar geçtiği yerlerde yeni istasyon binalarının yapılması, daha önce ziyaret edilmeyen yerlerin yerleşime

açılarak tercih edilmesi sonucunu doğurmuştur. Mesireler açısından, Fenerbahçe Yarımadası'na ulaşımın 19. yy sonlarından itibaren daha kolay hale gelmesi bu alanın Erken Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle 1920'li yıllardan itibaren çekiciliğini arttırmıştır. Mesireye ulaşımın güç olması nedeniyle 1870'li yılların başında sadece yarımada'ya ulaşan ek bir demiryolu hattının yapılması ise halkın mesireye olan ilgisinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Demiryolu ulaşımının Boğaziçi kıyılarına etkisi, Kadıköy tarafındaki mesirelerde olduğu kadar etkili olmamıştır. Kıyı boyunca mesirelere gidişler ağırlıklı olarak denizyolu üzerinden sağlanmıştır. Ancak, arşiv belgelerinden 19. yy sonlarında merkez Üsküdar ile kıyı yerleşimleri arasında tramvay hattı kurulmasına yönelik taleplerin olduğu ortaya çıkmaktadır. Yollar ve köprüler konusunda ise belgeler üzerinden bilgi edinilebilmektedir. Bu konuda öne çıkan yerler Göksu-Küçüksu, Kadıköy'de Kuşdili Çayırı ve Beylerbeyi-Çengelköy arasındaki bölgedir. Göksu-Küçüksu'da 19. yy başlarında köprü tamirine yönelik, 20. yy başlarında ise bu bölgeye ulaşan yolların tamiri hakkında belgeler ağırlıkta iken, bu durum Kuşdili'nde Kurbağalıdere Köprüsü ve köprüye ulaşan çevre yolların kaldırımları ve benzeri tamirlerin yapılması konusunda görülmektedir. Kuşdili Çayırı özelinde, günümüzde halen bir sorun olarak devam eden ve çevre halkın talepleri doğrultusunda Kurbağalıdere'nin ıslahına verilen önem, 19. yy sonlarında da arşiv belgelerinde yer tutan bir konu olmuştur. Beylerbeyi-Çengelköy arasında ise, buradaki mesireler ile doğrudan ilişkili olmayan, fakat dolaylı olarak Boğaziçi kıyı ulaşımını ve mesireleri etkileyen sahil yolu çalışmaları dikkat çekmektedir.

Kentin Anadolu Yakası'nda denizyolu ve demiryolu ulaşımındaki gelişmelerin sadece mesireler ile ilişkili olduğu tespiti yapılan süreçleri esas alınarak hazırlanan analizde (Çizelge 6.2) sözkonusu yerleşimlerin tarihinde ulaşım açısından dönüm noktası olarak tespit edilen önemli gelişmeler özetlenmiştir. Bu sürece dair çalışmanın odaklandığı Tanzimat ile Erken Cumhuriyet Dönemi içinde kalan önemli gelişmelerin şematik bir özeti ise Şekil 6.3'te görülmektedir. Sözkonusu dönemlere bakıldığında, kentte ulaşım alanındaki birçok önemli gelişmenin Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Halkın yoğun ilgisi sonucunda denizyolu ulaşımında Boğaziçi'nin Anadolu Yakası yerleşimlerine ve buna bağlı olarak mesirelere erişimi kolaylaştıran Şirket-i Hayriye'nin kurulması (M. 1851), Boğaziçi kıyılarında kurulan yeni iskeleler ve yeni vapurlar, halkın yoğun ilgisi sonucunda Fenerbahçe'ye daha

rahat erişim sağlamak amacıyla açılan ek demiryolu hattı (M. 1872) ve M. 1873 yılında hizmete giren Haydarpaşa Demiryolu Hattı bu gelişmeler arasındadır.

Çizelge 6.2 : Ulaşım faaliyetlerinin çalışma alanlarının ait olduğu yerleşimlerdeki gelişim durumu (yazar tarafından düzenlenmiştir).

*Çalışma Alanlarının Bulunduğu Yerleşimler	Denizyolu Alanındaki Gelişmeler İskele (İ) /Vapurların (V) Faaliyete Girme Dönemleri ve diğer su yolu ulaşımları (M.)	Demiryolu Alanındaki Gelişmeler (M.)
Beylerbeyi	1854 (V) (3. İskele)	
Haydarpaşa	1873 (V) (Tarihi Yarımada ile seferlerin başlaması)	1873 (Demiryolunun faaliyete geçmesi)
Çengelköy	2. İskele	
Kuleli /**Vaniköy	**İskele 1918'de kaza sonucu yokolmuştur	
Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları/Kurbağalıdere (Kadıköy)	Derede kayık kullanımı 1900'lerin ortalarına kadar devam etmiştir	
Moda Çayırı (Kadıköy)	1916/17 (İ) Moda İskelesi inşası	
Kandilli	1857 (V) (6. İskele)	
Fenerbahçe/Kalamış	İhracat İskelesi (I. Dünya Savaşı sırasında kuruldu)	1872 (Yarımada'ya tramvay seferi eklenmesi)
Göksu/Küçüksu	1854 Göksu Vapuru / 1910 Küçüksu Vapuru	
Kanlıca	1894 yılı öncesi iskele inşası 1894 yılında iskelenin üst katının gazinoya dönüştürülmesi	
Çubuklu	1912 (İ) 1910 (V)	
Paşabahçe/İncirköy		
Sultaniye (Beykoz)		
Beykoz	1909 (İ) (12. İskele)	

* Mesirelerin Üsküdar'a yakınlık durumlarına göre sıralanmıştır.
** I. Dünya Savaşı'nın sonlandığı dönemde bir mayın çarpması sonucu yokolmuştur.
M. Miladi Yıl

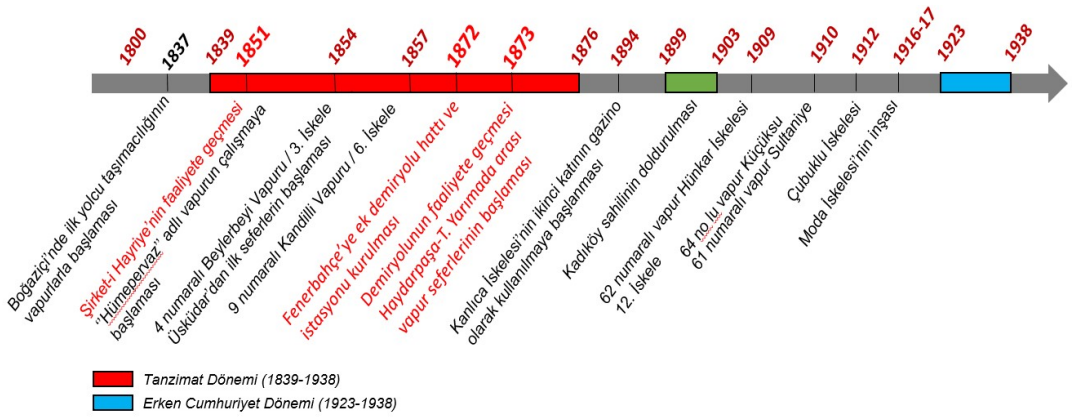

Şekil 6.3 : Ulaşımdaki gelişmelerin kronolojik sentezi (Arın, 2018).

Ulaşımdaki gelişmelere bağlı olarak, kentin Anadolu Yakası'nın yerleşim alanlarının 19. yy ve 20. yy başlarındaki gelişim süreci mesirelerin kamusal yeşil alan bütünlüğünü fiziksel ve sosyal açıdan etkileyen bir konudur. Fiziksel yönüyle, Kadıköy başta olmak üzere Boğaziçi Anadolu Yakası kıyı şeridinden iç kesimlere doğru imar faaliyetleri ile artan yapılaşma ve yeni yol ağlarının oluşumu mesirelerin giderek küçülmesi sonucunu doğurmuştur.

Bizans Dönemi'nde yönetici kesimin yazlık saray yerleşimi ve av sahası olarak kullandığı alanlar Osmanlı'da benzer işlevi taşımanın yanısıra, bu kültürün gerektirdiği gündelik yaşam unsurlarıyla yeniden yapılandırılmıştır. Fetih sonrası kentte uygulanan imar faaliyetlerinin yanında, Boğaziçi'nin Anadolu kıyılarında "köy" konumundaki yerler Osmanlı yöneticileri ve yakın çevrelerindeki nüfuzlu kişilerin uygulamalarıyla gelişme göstermiştir. Özellikle, 17. yy'dan itibaren kıyılarda başlayan imar çalışmaları köylerin, nüfusu artan ve gayrimüslimlerin ağırlık kazanmaya başladığı yerleşimlere dönüşümünü meydana getirir. Yapılan araştırmalarda, mesirelerin bulunduğu yerleşimlerin 19. yy öncesi ve bu dönem sonrasında belirli konular çerçevesinde değişime maruz kaldığı tespit edilmiştir. Bu konular muhacir iskanları, sanayi yapılarının etkin hale gelmesi, arazi tahsisleri ve ulaşım alanında yaşanan gelişmelerden oluşmaktadır. Bu konuların dışında, yerleşim kimliği kazanarak büyüyen alanların nüfus potansiyelini oluşturan sınıfların etnik yapısı da bu alanlardaki mesireleri ziyaret edenlerin profilini belirlemek adına fikir verebilecek önemli bir konudur.

- Muhacir iskanları, özellikle 19. yy ortalarından itibaren Osmanlı'nın yaşadığı savaşlarla kente getirilen sınıfların geçici olarak mesirelerde kurulan çadırlarda, ya da kalıcı olarak çevrelerinde oluşturulan muhacir mahallerine

yerleştirilmeleri şeklinde gelişmiştir. Bu durumun öne çıktığı yerleşimler; Haydarpaşa Çayırı, başta olmak üzere, Beylerbeyi, Paşabahçe ve Kuleli'nin iç kesimleridir.

- Sanayi yapıları konusunda, Anadolu Yakası'nda güneyde Çengelköy'den kuzeye doğru Beykoz'u da içine alan kıyı şeridinin gerisindeki tepelerde kireçocakları yaygındır. Bu alanların kullanımı hakkında 1850'li yıllardan itibaren artış gösteren arşiv belgelerinin yanısıra, 1930'lu yıllara ait Cihet Haritaları'nda çevrelerindeki topografik yapı ile birlikte belirgin olarak okunabilmeleri Cumhuriyet'in ilk yıllarında halen aktif olduklarını göstermektedir. Daha kapsamlı ve kalıcı bir sanayi yerleşimi kimliği ise başta Beykoz olmak üzere Sultaniye, Paşabahçe, Çubuklu ve Göksu'da görülmüştür. Beykoz'da 18. yy'da kıyıda başlayan üretim süreci, 19. yy'da farklı alanlarda kurulan fabrika yapılarıyla hız kazanarak yerleşimi şekillendirmiştir. Aynı durum, Paşabahçe için 19. yy'da, Sultaniye Çayırı çevresi için de 20. yy başında geçerli olmuştur. Çubuklu'da 19. yy ortalarından itibaren aktif olan gaz depolarının bulunduğu bölge de önem taşımıştır. Göksu'da ise, Göksu Deresi boyunca 18. yy'dan itibaren etkin olan un değirmenleri ve testi fabrikaları, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde mesire alanında kayıp yaşanacak şekilde kurulan tuğla ve halat fabrikaları ile çehre değiştirmiştir.
- Arazi tahsisleri konusunda en eski uygulamanın, 18. yy ortalarında hanedana ait arazilerin bir bölümünün yerleşim yeri oluşturulması koşulu ile halka dağıtılması ya da nüfuzlu kişilere ikamet verilmesi şeklinde geliştiği görülmektedir. Beylerbeyi ve Kandilli'de bu durum yaşanmıştır. 19. yy'da, farklı amaçlar için devam eden arazi dağıtımı; Haydarpaşa Çayırı'nda 19. yy ortalarında yabancı askerler için mezarlık tahsisi, Kandilli'de bu yüzyıl sonlarında gayrimüslimler için mezarlık alanı ayrılması, yine aynı dönemde Göksu ve Kuşdili'nde hanedana mensup kişilerin vakıflarına ait arazilerin okul inşası ve benzeri amaçlar için kamusallaştırılması ile yüzyıl sonlarına doğru Moda'da dönemin önemli ailelerinden birine Moda Burnu'nun verilmesi konularını içermektedir. 20. yy'ın ilk yıllarında, sonuçlanma durumuna dair kesin bilgiler elde edilmemekle birlikte, Fenerbahçe'nin yeniden düzenlenerek kiralanması ve çevresindeki bazı yerlerin Kurtuluş Savaşı'nda İtilaf Kuvvetleri'ne verilmesine dair bilgiler öne çıkmaktadır. Yine aynı alanın

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında İstanbul Belediye'ne verilmesi sözkonusu olmuştur. Istavroz Çayırı ise, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet arazisi konumunda iken Beylerbeyi Kulübü'ne satışı gerçekleşmiştir.

- Son olarak, ulaşımda yaşanan gelişmelerin mesireler ve bulundukları yerleşimlere etkileri konusunda en etkili değişimin Haydarpaşa Çayırı arazisinde görüldüğü tespit edilmiştir. 19. yy ortalarında demiryolu hattı için çayıra ait arazilerin satış sürecinin başlatılması, çayırın küçülmesini başlatan en önemli süreçtir. Kadıköy'den Bostancı yönüne doğru hattın geçeceği güzergahların yakın çevresinde inşaat alanına katılan yeşil alanlar (bahçe ve bostanlar) da bu sürecin bir parçası olmuştur. Ayrıca, 19. yy'ın ikinci yarısında demiryollarının yakın çevresine farklı etnik kökene sahip sınıfları yerleştirme politikası da Haydarpaşa örneği üzerinden yorumlandığında, ulaşımda yaşanan gelişme ile yerleşim alanlarının büyümesi arasındaki doğrudan ilişkiyi ortaya koyan bir durumdur.

Yukarıda açıklaması yapılan dört temel konunun çalışma alanlarının bulunduğu yerleşimler üzerindeki etkilerinin dağılımı, şematik bir yaklaşım ile Şekil 6.4'te ifade edilmiştir.

Yerleşimlerin etnik nüfus yapıları incelendiğinde ise, çeşitliliğin 19. yy'da Kadıköy tarafında başta Moda ve Fenerbahçe/Kalamış olmak üzere Boğaziçi kıyılarında Türk, Rum ve Ermeni nüfus ile birlikte şekillendiği tespit edilmiştir. Kadıköy'ün çeşitlilik açısından öne çıkmasında; bu yüzyılda hız kazanan Batılılaşma süreci ile Tanzimat sonrasında yabancıların mülkiyet, ticaret ve sosyal haklarının artması gelmektedir. Kente yerleşen ya da burada kısa süreli bulunan gayrimüslimlerin hakimiyetlerinin giderek güçlendiği bir ortamda birçoğu gelir durumu belirli bir seviyenin üzerinde olan kesim, ticari yerleşimlerini ve kışlık ikamet yerlerini Galata ve çevresinde, yazlık ikametlerini ise Kadıköy'de ağırlıklı olarak Moda ve Fenerbahçe'de kurmuştur. Boğaziçi kıyılarına yerleşenler ise, genellikle yazlık olarak kullandıkları ikamet yerlerinde yoğunluk oluşturmuştur. Özellikle 19. yy'a ait arşiv belgelerinde yapılan tespitlerin birçoğu, belgelerde adı geçen kişilerin etnik yapısını belirlemeye olanak vermektedir. Mesire alanlarının güvenliği, fabrika kurma talepleri, arazi satışları ve bu konularda yaşanan anlaşmazlıklar, kilise ayinleri ve ayazmalarda toplanma geleneğini takiben düzenlenen panayırlar, ya da savaş sonrası hanelerdeki hasar tespitleri gibi konulara ait belgelerde, ilgili oldukları yerleşimin nüfus yapısı hakkında doğrudan

bilgi edinilmektedir. Mesirelerin bulunduğu yerleşimlerin bu kimliği kazanma dönemleri ve tarih boyunca sahip oldukları etnik nüfus yapısına dair genel bir durum özeti Çizelge 6.3'te yer almaktadır.

Şekil 6.4 : Mesirelerin bulunduğu yerleşimleri etkileyen temel konular (Url-71, yazar tarafından düzenlenmiştir).

Çizelge 6.3 : Mesirelerin bulunduğu yerleşimlerin etnik nüfus yapısı (yazar tarafından düzenlenmiştir).

*Çalışma Alanlarının Bulunduğu Yerleşimler	Yerleşik Duruma Geçiş Dönemleri
Beylerbeyi	19. yy başı – Türk ağırlıklı olmak üzere Rum
Haydarpaşa	19. yy başı - Türk, Rum, Ermeni, Yunan, Fransız, Alman
Çengelköy	19. yy'ın ikinci yarısı – Türk, Ermeni ve ağırlıklı Rum
Kuleli	20. yy – Türk ve Bulgar
Vaniköy	19. yy'ın ikinci yarısı – Türk ve Ermeni
Kuşdili ve Yoğurtçu Ç. (Kadıköy)	19. yy'ın ikinci yarısı – Türk, İngiliz, Fransız ve İtalyan
Moda Çayırı (Kadıköy)	19. yy'ın ikinci yarısı - Rum, Ermeni, İngiliz, Fransız
Kandilli	18. yy – Türk, Ermeni ve Rum
Fenerbahçe/Kalamış	19. yy'ın ikinci yarısı - Belçikalı, Fransız, Rum, Ermeni, İngiliz, İtalyan, Alman
Göksu/Küçüksu	17. yy sonları – Türk ve Rum
Kanlıca	19. yy'ın ikinci yarısı - Türk
Çubuklu	19. yy başı – Türk, Alman, Fransız
Paşabahçe/İncirköy	19. yy başı – Türk, İtalyan, Rum
Sultaniye (Beykoz)	18. yy – Türk, Rum
Beykoz	19. yy – Türk, Ermeni

* Mesirelerin Üsküdar'a yakınlık durumlarına göre sıralanmıştır.

Etnik nüfus yapısının çeşitlilik gösterdiği tespit edilen yerleşimler

6.1.2 Yeşil Alan Niteliği

Çalışmada ele alınan mesireler, kamusal kimlik kazanmadan önce "hasbahçe" ve öncesinde birçoğu Bizans Dönemi'nin "sayfiye alanları" olarak tanımlanmıştır. Bu alanlara dair yapılan etimolojik incelemelerde literatürde mesirelerden çoğu zaman "bahçe" olarak bahsedildiği dikkat çekmiştir. Bu durumun, eski hasbahçe alanları olmalarından ileri geldiği tahmin edilmektedir. "Mesire" ve "Çayır" kelimeleri ise, bahçe ile birlikte anlatımlarda dönüşümlü olarak kullanılan diğer iki önemli kavramdır. Bu noktada, araştırma sürecinde bahçe kelimesinin özünde taşıdığı özel ya

da yarı kamusal yeşil alan niteliği bir kenarda tutularak hasbahçe kavramı içinde değerlendirilmiştir.

Konuyla ilgili olarak araştırma sürecinde dikkat çeken diğer bir detay ise ; mesirelere dair yapılan bazı açıklamalarda, hanedan ve üst rütbeli kişilere ait arazilerdeki bahçeler ya da korulardan da mesire olarak bahsedilmesidir. Bu durum, ilk bakışta mesirenin kamusallığı ile zıtlık yaratsa da hasbahçelerin de belirli dönemlerde kurallar dahilinde halkın ziyaretine açılmaları sözkonusu olduğu için kesin bir yargıya varılmaması gerektiği görüşü benimsenmiştir.

Kavramsal açıdan mesirelerin "çayır" adı altında günümüze bir yansıması olarak tespit edilen önemli bir konu da çalışma alanlarının bulunduğu yerleşimlerdeki bazı cadde ve sokak isimlerinin çayır kelimesi ve mesirelerle ilişkili diğer unsurlar ile adlandırılmasıdır. Tarihi harita analizlerinde tespit edilen ve sıkça rastlanan bu durum, araştırma sürecinde yer tespiti yapılması güç olan bazı mesirelerin tespiti konusunda oldukça yarar sağlamıştır (Çayır Sokak, Dere Gazinosu Sokak, Gezinme Sokak, Yoğurtçu Parkı Yokuşu, Yoğurtçu Çeşme Çayırı Caddesi, Kurbağalıdere Caddesi, Bakla Tarlası Sokak, Kuşdili Caddesi, Çayırbaşı Sokak, Ayrılıkçeşmesi Sokak, Köprü Caddesi, Tubini Mahallesi, Lorando Sokağı, Bayram Yeri Yokuşu gibi).

Kavram konusundaki son değerlendirme, çalışma alanlarının literatürde edindikleri adlardır. Yapılan araştırmalarda, kesin olarak tespit edilen tanımlamaların bir sentezi yapılmıştır (Şekil 6.5). Sentez sonucunda, sonu "çayır" ile biten yerlerin "mesire" ile bitenlerden daha fazla olduğu, "mesire" olarak adlandırılan yerlerin ise "çayır" olarak adlandırılmadığı ortaya çıkmıştır. Her iki kavramın dönüşümlü olarak kullanıldığı durumlar ise belirli yerlerde tespit edilmiştir. "Bahçe" kelimesi ise, sadece Fenerbahçe ve Kuleli ile bütünleşmiş bir kavramdır. Mesire, çayır ve bahçe dışında "park" olarak adlandırılan yerler mesireden dönüşen alanların günümüz durumlarını yansıtmaktadır. Bu kavramların hiçbirinin yer almadığı yerler ise Vaniköy, Kalamış ve İncirköy olarak tespit edilmiştir.

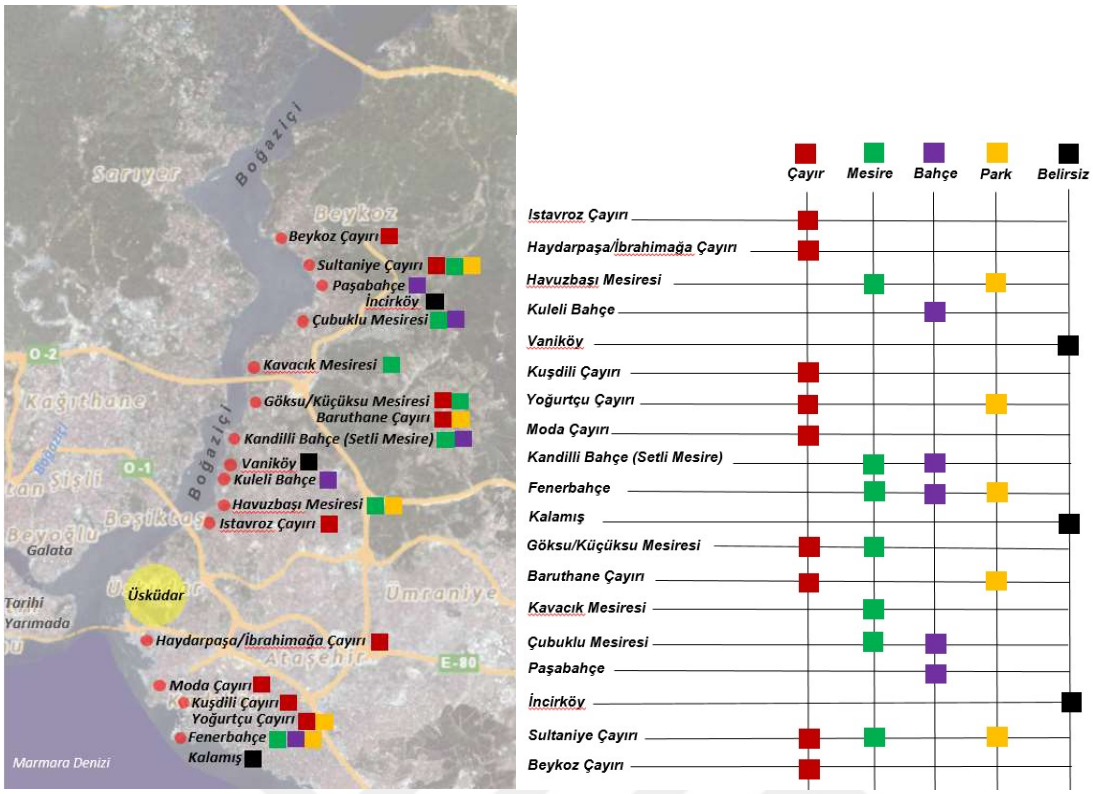

● Mesire alanlarının yaklaşık konumlarını ifade etmektedir

Şekil 6.5 : Mesire alanlarının bütünleştiği kavramların sentezi (Arın, 2018).

Beykoz Çayırı, eski mesirenin bir bölümünü oluşturan Çubuklu sahili, Baruthane Parkı ve Havuzbaşı Parkı'nın günümüzde taşıdığı açık yeşil alan niteliği içinde bu alanlarda yoğun olarak piknik aktivitesinin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu durum, bu alanların eski mesire kimliğini çağrıştıran ve kamusal açıdan Anadolu Yakası sahilinde halen geleneksel açık yeşil alan kullanımı gereksinimini yansıtan bir tablo olarak yorumlanmaktadır.

Osmanlı Arşivi belgelerinde bahçe kavramının hasbahçeden modern bahçeye evrilimi belgelerdeki mekan isimlerinden anlaşılmaktadır (Taksim Bahçesi gibi). Buradaki ayırıcı unsur, bahçelerde bulunan farklı adlara sahip gazinoların varlığıdır. Bu bilgiler ayrıca, gazino kültürünün de 19. yy sonlarında kentin eğlence yaşamına yerleştiğini göstermektedir. Ayrıca, bazı Cumhuriyet Arşivi belgelerinde geçen "park" kelimesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu açık alan düzenleme anlayışının benimsendiğini gösteren önemli bir detaydır (Beykoz Parkı, Üsküdar Parkları gibi)

Çalışmada ele alınan mesire alanlarının fiziksel açıdan birer çayır alanı olmaları ve tarihteki ziyaret/kullanım amaçları değerlendirildiğinde çeşitlilik gösteren bir sentez ortaya çıkmaktadır.

Avrupa'da Osmanlı'dan çok daha önce kontrollü biçimde halka açılmaya başlayan kraliyet bahçeleri (ya da kraliyet parkları), Osmanlı'nın hasbahçelerinde ağırlıklı olarak 19. yy sonlarında kamusallaşmaya başlamıştır. Kavramsal açıdan, 19. yy sonlarında arazinin tasarlanması ile oluşturulan parklara "millet bahçesi" ya da "belediye bahçesi" adı verildiği, Cumhuriyet sonrasında ise "park" adı altında yerine oturmuş bir anlayışın geliştiği görülmektedir. Çalışma alanları arasında yer alan ve eskiden çayır olarak adlandırılan Yoğurtçu Çayırı'nın Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yeniden düzenlenerek sınırları belirli bir arazi parçası olarak 1925 yılında "Yoğurtçu Parkı" adıyla açılması bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Alanlar mesire kimliği içinde değerlendirildiğinde; Boğaziçi kıyı şeridi başta olmak üzere Kadıköy'deki mesire alanlarının Bizans Dönemi'nde yönetici kesimin yazlık (sayfiye) yeri olarak öne çıktığı ve bunun yanısıra avlanma, dinlenme faaliyetlerini gerçekleştirdikleri yerler olduğu görülmektedir. Tarihte Bizans zamanında sayfiye yeri olarak tercih edilmiş ya da bunun yanında av sahası olarak öne çıkan başlıca yerlerin; Kadıköy'de Fenerbahçe/Kalamış, Boğaziçi kıyılarında Beylerbeyi, Çengelköy, Kandilli, Göksu-Küçüksu ve Beykoz olduğu tespit edilmiştir.

Mesirelerin arazi mülkiyeti durumu ve güvenliklerinin sağlanması konusunda ise, arşiv belgelerinde oldukça yeterli bilgi elde edilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde, fetihten sonra yaklaşık olarak 18. yy'a kadar Boğaziçi kıyısı boyunca inşa edilen sahilsaray, yalı ve köşkler ile bu yapılara ait hasbahçeler mülkiyet açısından devlet arazisi (Emlak-ı Hümayun-Miri Arazi) konumunda olmuştur. Devlete ait araziler arasında yer alan çayırlar da çevresi bir sınırlandırıcı öğe ile belirlenmemesine rağmen oldukça sıkı güvenlik önlemleriyle "çayır memurları" tarafından kontrol altında tutulan yerler olmuştur. 18. yy'da hareket kazanan Batılılaşma faaliyetleri, hanedan üyelerinin arazi dağıtımı uygulaması yaparak yerleşim kurma girişimleri ve hatta mesire kimliği tam olarak vurgulanmasa da bazı terkedilmiş olan hasbahçelerin onarım gördükten sonra kontrollü olarak bir kısmının halkın ziyeretine açılması gibi süreçler, hasbahçelerin zamanla parçalanarak özel mülkiyetten kamusal yeşil alana dönüşümlerini beraberinde getirmiştir.

19. yy'ın ikinci yarısından itibaren Tanzimat Dönemi ile birlikte idari, ekonomik, toplumsal ve sosyo-kültürel alanlarda hız kazanan değişim süreci, savaşlar ve kentin yerleşik kesiminin nüfus yapısında hakim olmaya başlayan çeşitliliğin de etkisiyle özellikle Boğaziçi'nin kuzey kesimlerine doğru yeni yerlerin, dolayısıyla mesire alanlarının keşfedilmesini mümkün kılmıştır.

Farklı dinlere mensup sınıfların kendileri için belirlenen günlerde mesireleri ziyaret etmesi ya da kadın ve erkeklerin mesirelerde ayrı alanlarda vakit geçirme zorunluluğu gibi konular bu alanların bir anlamda "kontrollü kamusal yeşil alan" olarak tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. Bu mahremiyet anlayışının kırılma noktası ise, 19. yy sonlarından itibaren başlayan ve esas 20. yy'da Cumhuriyet Dönemi ile birlikte bazı mesirelerin parka dönüşmesi ya da "park" adı altında yeni alanların tasarlanarak halka açılması olmuştur. Mesireler, bir anlamda modern yaşamın gerektirdiği şekilde cinsiyet, din ve kültür ayrımı yapmaksızın çevresi sınırlandırılmış kamusal yeşil alanlara dönüşmüştür.

Günümüzün "piknik" anlayışı, Osmanlı'nın kuruluşundan 19. yy ve hatta 20. yy'ın ilk dönemlerine kadar çayırlarda yaşanan mesire geleneği ile devam ettirildikten sonra, Cumhuriyet ile birlikte eğlence şekillerinin değiştiği, yeme-içme alışkanlıklarının parklarda kurulan kahvehane, çay bahçesi ya da gazino gibi alanlarda yapıldığı daha tanımlı bir hale bürünmüştür. Bu noktada, zamansal açıdan çalışma alanlarının mesire kimliği kazanma dönemlerine dair literatür bilgileri ve arşiv belgesi incelemelerinden bir sentez çalışması ortaya çıkarılmıştır. Kadıköy'de Fenerbahçe/Kalamış 19. yy ortalarında mesire kimliği kazanmıştır. Kuşdili/Yoğurtçu Çayırları ve Moda Çayırı bu niteliği 20. yy başından bu yüzyıl ortalarına kadar güçlü bir şekilde devam ettirmiştir. Haydarpaşa Çayırı hakkında ise, 20. yy başında hızla yerleşime açılan çayır arazisi ve mesire kimliğine dair oldukça kısıtlı bilgi varlığına rağmen, bu yüzyıl başında bir gezinti yeri olarak yerini almıştır. Mesire alanı kimliği Boğaziçi kıyılarında Kadıköy'den daha önce ortaya çıkmıştır. Göksu-Küçüksu Mesiresi ile Çubuklu Mesiresi'nin 18. yy ortalarından itibaren sahiplendiği bu nitelik, Havuzbaşı Mesiresi'nde 19. yy'ın ortalarında, Kanlıca, Sultaniye ve Beykoz Çayırları'nda ise bu yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır.

Istavroz Çayırı ve Kandilli Setli Mesiresi'nin hanedan ve çevresinin kullanımında bir alan olarak çıktığı, bu alanların mesire kimliğine dair yeterli bilginin olmadığı tespitini doğurmuştur. Benzer niteliğe sahip Kuleli Bahçe, Vaniköy (Papaz Korusu), Paşabahçe/İncirköy hakkında ise halka açılan mesire alanı olma durumlarına dair belirgin bilgiler bulunmamaktadır.

Mesirelerin taşıdığı sosyal kimlik ile bir ölçüde kesişen mezarlıklar da, İstanbul tarihinde özellikle Boğaziçi manzaralarına açılan ve genellikle tepelerde yer alan yeşil alanlar olarak yer edinmiştir. Çalışma alanlarına yapılan arazi gezilerinde, tarihi haritalarda da tespit edilmiş olan ve Osmanlı Dönemi'ne ait mezarlıklar incelenmiştir. Mesire alanlarının yakın çevresindeki mezarlıklar arasında; Göksu Deresi'nin Anadoluhisarı tarafında dere seviyesinden yükselerek genişleyen Anadoluhisarı Mezarlığı, Beykoz semti girişinde sahil yolu kıyısında yer alan yerleşim alanı ile çevrelenmiş küçük ölçekli bir mezarlık, Beykoz Çayırı'nın güneyinde Beykoz Kasrı yanında yer alan eğimli bir alana yayılmış olan Gazi Yunus Mezarlığı ile Kuşdili Çayırı'nın demiryoluna bakan yönündeki Mahmut Baba Türbesi yanındaki Mahmud Baba Mezarlığı bu alanlar arasındadır.

- 19. yy'da Osmanlı ve yakın ilişki içinde olduğu Avrupa'nın kamusal yeşil alanlar bakımından taşıdıkları niteliklerin bir karşılaştırılmasının yapılması ve 20. yy'a geçişte İstanbul genelinde değişen yeşil alan düzenlemelerini yorumlayabilmek adına yararlı olacaktır.

  Bizans Dönemi'nde yöneticilerin, yazlık sarayları çevresindeki geniş arazilerde avlanma, dinlenme, eğlence ve toplantı gibi aktivitelerin yapıldığı geniş araziler, Osmanlı'da benzer niteliklerle Bizans sayfiyelerinden hasbahçelere dönüşmüştür. Hasbahçelerde kurulan saray, köşk ve kasır gibi yapıların yanında yapılan bahçe düzenlemeleri, bahçelerden sorumlu bostancıların kaldığı ocak yapıları ve önemli bir detay olarak görülmesi gereken bostan alanlarının varlığı bahçeye işlevsel nitelik katmıştır. Hasbahçelerden dönüşen mesireler ise halkın belirli kurallar dahilinde günübirlik ya da birkaç günlüğüne vakit geçirdiği açık yeşil alanlar olmuştur. Avrupa'daki saray bahçeleri ise, 19. yy öncesi ve bu dönemde benzer bir durum taşır. Yöneticilerin av sahası ve genellikle geyik yetiştirme alanı olarak seçtikleri arazilerde yaptırdıkları saraylar ve bazı yerlerde bu yapılara eklenen, içinde yiyecek üretimi yapılan manastır yapıları hanedan arazisi olarak

hasbahçelerle benzerlik taşır. Yapılan araştırmalarda, Avrupa'da bu bahçeleri ziyaret etmek için halkın yoğun taleplerde bulunduğu ve bahçelerin kontrollü olarak halka açıldığı yer alırken; Osmanlı'da böyle bir sürece rastlanmamıştır. Avrupa'da 17. yy'dan 20. yy'a kadar farklı dönemlerde halka açılan kraliyet bahçeleri (parklar), Osmanlı'da 19. yy'da kamusallaşan hasbahçelerden zamansal olarak daha erken başlayan bir süreç olmuştur. Bu açıdan, Osmanlı'da ilk defa 19. yy'ın sonlarına doğru halk için açılan parklara (diğer adıyla millet bahçesi ya da belediye bahçesi) rastlanmaktadır.

Çalışmanın temelini oluşturan mesirelerin, tarihte açık alan olarak üstlendikleri işlevlerin belirlenmesi yönünde literatür bilgileri ve arşiv belgelerinden çıkarılan sonuç, bu yerlerin dinlenme, gezinti ve eğlence amaçlarının yanında birçok farklı aktivitenin yapılmış olmasıdır. 19. yy'ın, İstanbul tarihinde her alanda farklı kültürlerin biraraya gelerek yeni yaşam tarzlarının ortaya çıktığı bir dönem olduğu düşünüldüğünde, bu yüzyılı anlayabilmenin koşulunun Bizans'a uzanan önceki dönemleri özümsemek olduğu anlayışı benimsenmiştir. Bu nedenle, mesire alanlarının Bizans'tan itibaren günümüze değin taşıdığı, kaybettiği ya da kısmen devam ettirdiği kullanım durumları Çizelge 6.4'te özetlenmiştir.

Çizelge 6.4 : Mesire alanlarının dönüşüm süreci (Arın, 2018).

*Çalışma Alanları	Bizans Dönemi	Osmanlı Dönemi (1453-1923)	Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938)	Günümüz
Istavroz Çayırı	Av sahası	Av sahası/Hanedanın dinlenme ve ikamet yeri		Mahalle yerleşimi
Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı	Ordugah	Surre Alayı (Hac kervanı) uğurlama yeri/Yabancı ve Türk askerler için ordugah/Talim sahası/Kriket sahası/Aşhane ve Nekahathane yeri/Muhacir konaklama yeri/Atlar için ve satış için otlak alanı/Eğlence yeri/Balon uçurma sahası/Gezinti yeri		Demiryolu hattı başlangıç noktası ve konut-ticaret alanı
Havuzbaşı Mesiresi	Av sahası	Av sahası		**Park**
Kuleli Bahçe	Ayazma yeri	Av sahası		Özel yeşil alan/Yerleşim alanı
Vaniköy		Koru sahası/Saksoncu Ocağı yeri/Ordugah		Ormanlık alan
Kuşdili Çayırı	Derenin Kalamış yönü sayfiyedir	Top sahası/Kriket sahası/Gezinti yeri	Kır kahvesi, sinema, gazino yeri	Otopark
Yoğurtçu Çayırı		Gezinti yeri	Park	**Park**
Moda Çayırı		Avlanma yeri/Talim sahası/ Futbol, Kriket sahası/Ot satışı yapılan saha/Bülbül dinleme yeri	Plaj/Gazino bahçesi/Gezinti yeri/Yerleşim alanı	Çay Bahçesi/Yerleşim alanı
Kandilli Bahçe (Setli Mesire)		Manzara seyir yeri/Gayrimüslimlerin sayfiye yerleşimi		Yerleşim alanı
Fenerbahçe/Kalamış	Sayfiye yeri	Gezinti, eğlenme yeri/Top atış sahası/Talim yeri/ Askeri malzeme sevk yeri/Toplantı alanı/Deniz hamamlarının kurulduğu yer/ /Bağ bozumu bayram yeri	Plaj/Gezinti yeri	**Park**
Göksu/Küçüksu Mesiresi	Av sahası	Binicilik sahası/Un Değirmeni-Testi ve Tuğla Fabrikası yeri/Kayıkla gezinti, dinlenme, eğlence yeri/Nergis gül bahçesi alanı	Plaj/Gezinti, dinlenme, eğlence alanı	Otopark/Boş arazi/Üniversite sahası
Baruthane Çayırı		Tiyatro alanı/Dinlenme, eğlence yeri/Kır kahvesi yeri		**Park**

Günümüzde park olarak ziyaret edilen eski mesire alanları

Çizelge 6.4 (devamı) : Mesire alanlarının dönüşüm süreci (Arın, 2018).

*Çalışma Alanları	Bizans Dönemi	Osmanlı Dönemi (1453-1923)	Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938)	Günümüz
Kavak Mesiresi		Kayıkla gezinti yeri/Dinlenme yeri		Ormanlık alan/Çevre yolu
Çubuklu Mesiresi		Av sahası/Bülbül dinleme yeri/Lonca töreni alanı		Piknik alanı/Sahil yolu/Ormanlık alan/Eğlence yeri
Paşabahçe/İncirköy		Nişan atış sahası/Fabrika alanı		Yerleşim alanı/Terkedilmiş sanayi alanı
Sultaniye Çayırı		Av sahası/Nişan atış sahası/Güreş, tokmak, cirit, atıcılık, müzik fasılları, canbaz gösterisi alanı/Yabancı ve Türk okullarını gezinti yeri		**Park**
Beykoz Çayırı		Av sahası/Atıcılık sahası/Tüfek atışı talim yeri/Futbol ve kriket oyun sahası/Hıdrellez ve diğer günlerde okul öğrencilerinin gezinti yeri/Ot temini ve satış sahası/Lonca töreni alanı/Türk tiyatro oyunları temsil yeri		**Çayır sahası/Otopark alanı/Çöp Toplama alanı/Eski fabrika sahası/Futbol sahası**

Günümüzde park olarak ziyaret edilen eski mesire alanları

Mesirelerin Bizans Dönemi'nden itibaren sahip oldukları kullanım durumları detaylı bir şekilde özetlendikten sonra, günümüzde bir bölümü park (Sultaniye Parkı, Baruthane Parkı, Havuzbaşı Parkı, Yoğurtçu Parkı, Fenerbahçe Parkı ve Moda Parkı) ya da çayır (Beykoz Çayırı) olarak varlığını sürdüren, özellikle arazi çalışmaları sırasında halen piknik aktivitesinin devam ettiği gözlemlenen (Beykoz Çayırı, Sultaniye Çayırı, Çubuklu Mesiresi, Baruthane Çayırı, Havuzbaşı Mesiresi, Fenerbahçe Parkı) mesireler tespit edilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde mesire kimliğinden çay bahçesi ve gazino gibi fiziksel ve sosyal açıdan farklı açık alan kullanımlarına dönüşümün yaşandığı mesireler (Moda Çayırı, Kuşdili Çayırı ve Fenerbahçe) ile günümüzde bu alan kullanımının devam edebildiği yerler (Moda Çayırı ve Fenerbahçe) ayrıca önem taşımaktadır. 20. yy başlarından bu yüzyılın ortalarına değin bir bölümü ya da yakın çevresinde topografya niteliklerine bağlı olarak plaj kullanımının hakim olduğu, fakat günümüzde bu niteliğini kaybetmiş yerler (Küçüksu Mesiresi, Moda Çayırı ve Fenerbahçe) ise mesire ziyaretlerini dolaylı ve doğrudan etkileyen unsurlar olarak tespit edilmiştir. Yukarıda yer verilen açıklamalar ile ilgili olarak Şekil 6.6'da yer alan sınıflandırmada, mesirelerin fiziksel yönüyle çayır niteliğinin korunduğu ve bu alanlarda vakit geçirmenin temel amaçlarından biri olan, özünde "piknik" kavramını barındıran yemek yeme alışkanlığının günümüze değin ulaşabildiği tek yer kırmızı çerçeve içindeki Beykoz Çayırı'dır.

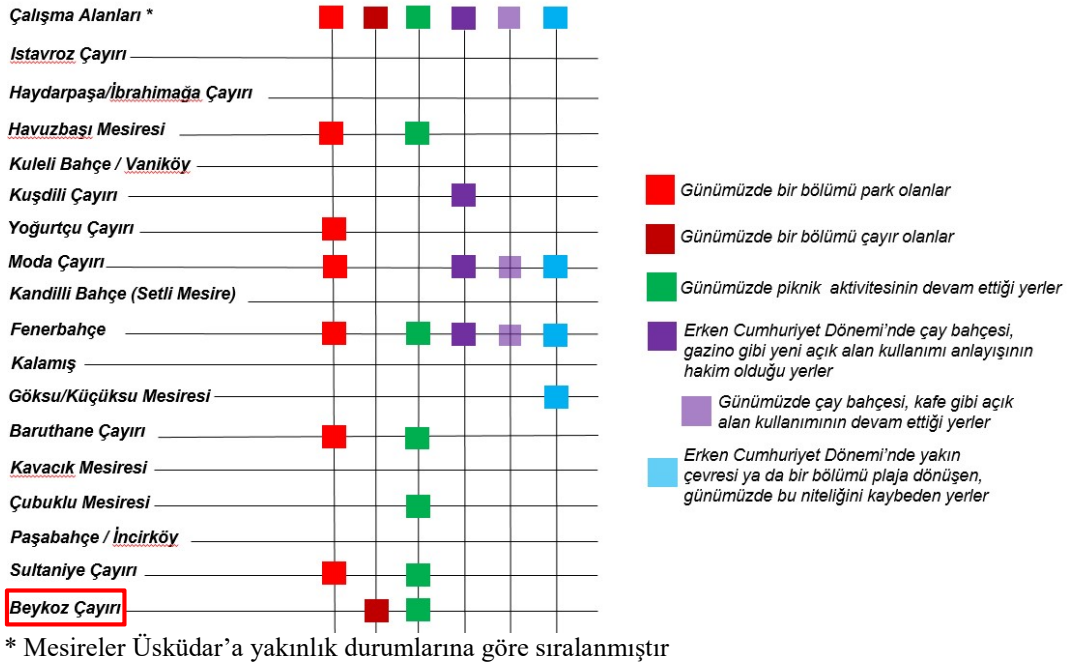

* Mesireler Üsküdar'a yakınlık durumlarına göre sıralanmıştır

"Çayır" adı altında mesire kimliğini devam ettiren tek alandır

Şekil 6.6 : Mesire alanlarının kullanım açısından sınıflandırması (Arın, 2018).

Mesirelerin yeşil alan kimliğine dair son olarak yapılan bir değerlendirme günümüzdeki varlık durumları ile ilgilidir. Literatür incelemeleri ve arazi gezileri sonucunda Şekil 6.7'de "varlığını tamamen yitiren", "varlığını kısmen koruyan" ve "günümüze ulaşmış olan" olmak üzere 3 temel sınıfa ayrılan çalışma alanları görülmektedir. Sınıflandırma, mesire alanlarının günümüzde fiziksel ve sosyal açıdan kullanım durumları esas alınarak oluşturulmuştur.

Detaylı olarak yorumlandığında, "varlığını yitiren" mesirelerin günümüzde büyük bölümünün yerleşime açılarak yapılaşma faaliyetlerine (konut, ticaret, otopark alanına dönüşüm ve benzeri) maruz kaldığı görülür.

"Varlığını kısmen koruyan" mesirelerin, tarihteki yeşil alan sınırlarını büyük ölçüde yitirmiş olduğu, geride kalan arazi parçalarının günümüzde birçoğunun "park" (Havuzbaşı Mesiresi-Havuzbaşı Parkı, Sultaniye Çayırı-Sultaniye Parkı), çay bahçesi (eski Moda Çayırı), sahil kıyısı piknik yeri (Çubuklu Mesiresi) ya da çayır işlevini sürdüren yeşil alanlara (Beykoz Çayırı) dönüştüğü tespit edilmiştir.

"Günümüze ulaşabilen" mesirelerin ise, eski yeşil alan kimliklerini park olarak (Fenerbahçe, Yoğurtçu Çayırı ve Baruthane Çayırı) devam ettirdikleri görülür.

Tamamen Yokolan Mesire Alanları	Varlığını Kısmen Koruyan Mesire Alanları	Günümüze Ulaşabilen Mesire Alanları
Kuşdili Çayırı	Moda Çayırı	Fenerbahçe
Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı	Havuzbaşı Mesiresi	Yoğurtçu Çayırı/Kurbağalıdere
Istavroz Çayırı	Çubuklu Mesiresi	Baruthane Çayırı
Kuleli Bahçe	Sultaniye Çayırı	
Vaniköy (Papaz Korusu)	Beykoz Çayırı	
Kandilli Bahçe (Setli Mesire)		
Göksu/Küçüksu Mesiresi		
Kavacık Mesiresi		
Paşabahçe-İncirköy		

Şekil 6.7 : Mesire alanlarının günümüzdeki varlık durumu (Arın, 2018).

Arazi çalışmalarında gözlemlenen bir diğer önemli konu, günümüzde halen mesire alanı davranışlarını anımsatan ve bu kültürü yaşatan "piknik" aktivitesinin yoğun olarak tercih edildiği bazı alanların varlığıdır. Bu alanlar arasında; Boğaziçi kıyılarında Havuzbaşı Mesiresi (günümüzde Havuzbaşı Parkı), Baruthane Çayırı (günümüzde Baruthane Parkı), Çubuklu sahiline inen araç yolunun kenarındaki yeşil alanlar, Sultaniye Çayırı (günümüzde Sultaniye Parkı) ve Beykoz Çayırı'dır.

Bazı mesirelerin, Erken Cumhuriyet Dönemi içinde temelleri atılan modernleşme sürecine dahil olarak yeni eğlence ve spor aktivitelerine evsahipliği yaptığı görülmektedir. Moda Çayırı, Fenerbahçe/Kalamış, Kuşdili-Yoğurtçu Çayırları ve Göksu-Küçüksu Mesiresi bu duruma örnektir. Bu alanların ortak bir yanı, 1920'lerden itibaren arazilerinin bir bölümünde topografik açıdan sahip oldukları kıyı potansiyellerinin plaj olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Anadolu Yakası'nın Kadıköy başta olmak üzere diğer bazı yerlerinde özellikle 1930'larda hareketlenen plaj kültürü, sözkonusu mesirelerin halk tarafından daha fazla rağbet görmesini sağlamıştır. Bu kültür, 20. yy ortalarından itibaren arazi kullanımlarında yaşanan değişimlerin etkisiyle sonlanmıştır.

Bazı mesirelerin 20. yy başlarında yeni eğlence türlerinden biri olan kır kahvesi, gazino ve çay bahçelerinin açılmasıyla geçirdiği mekansal değişimin günümüze yansıyan en canlı örneği Moda Çay Bahçesi'dir. Eski çayırın bir bölümünde halen yüzyıl başlarında kazanılan bu alan kullanım alışkanlığı devam etmektedir. 20. yy başlarında ortaya çıkan bu yeni anlayış Moda dışında Kuşdili Çayırı'nda ve Fenerbahçe'de de görülmüştür. Kuşdili Çayırı, bu niteliğini günümüze taşıyamamış olsa da, Fenerbahçe Parkı'nda işler durumdaki kafe yapıları ile geçmiş bir ölçüde yaşatılmaktadır.

Son olarak, eski mesire alanlarının adlarına dair bir inceleme yapıldığında, Kadıköy'de Fenerbahçe Parkı ve Yoğurtçu Parkı, Boğaziçi kıyılarında ise Havuzbaşı, Baruthane ve Sultaniye Parkları'nın fiziksel olarak küçülen eski çayır dokularına rağmen günümüze ulaşabilmiş ve parka dönüşen mesire alanları oldukları görülmektedir. Bu parkların dışında, adı günümüze "çayır" olarak ulaşabilen Beykoz Çayırı, haftasonları ağırlıklı olmak üzere mesire kültürünün yoğun yaşandığı önemli bir tarihi yeşil alan olarak varlığını devam ettirmektedir.

- Mesirelerin, kentin simgelerinden biri olan Boğaziçi peyzajı ve Kadıköy'ün topografya niteliği içinde sahip olduğu bitki örtüsü potansiyeli kent tarihinin her döneminde gerek gezginler, gerekse kentin farklı bölgelerinde yaşayan kentlilerin izlenimlerine, yazdıklarına ve çizimlerine yansımıştır. Ayrı bir çalışma konusu oluşturacak potansiyele ve öneme sahip olan İstanbul peyzajının unsurlarından biri olan bitkisel doku, çalışma kapsamında tarihi fotoğraflar, gravürler ve literatür kaynaklarında yer alan anlatımlar içinde tespit edilen bilgiler ile sınırlı tutularak sentezlenmiştir.

Mesirelerin bulunduğu yerleşimlerin genel bitki örtüsünün özellikle tarihi fotoğraflarda öne çıktığı görülür. Fotoğraflar, genellikle uzak mesafeden çekilmiş ve renk unsuru taşımamalarına rağmen, tepelerde, yamaçlarda ve kıyılarda hakim bitki topluluklarının özellikleri ve bitki türleri bitkilerin habitusu (formu) üzerinden tahmin edilebilmektedir.

Literatürde genelde gezginlerin notlarında mesireleri tanımlarken yer verdikleri detaylı arazi açıklamalarında bitkilere dair çok sayıda bilgi bulunmaktadır. Bu konuda yapılan literatür araştırmaları ve arazi gezilerinde elde edilen bilgiler belirli bir sınıflama içinde ele alınacak olursa aşağıda yer verilen sentez çalışma toparlayıcı nitelikte olmaktadır:

- Bazı mesire alanları anıt ağaçları ile tarihte bilinir olmuştur. Günümüzde Fenerbahçe Parkı'nda yer alan Sakız ağacı, Yoğurtçu Parkı, Beykoz Çayırı ve Havuzbaşı Mesiresi'ndeki anıt ağaçlardan bazıları (Doğu Çınarı, Atkestanesi, Sekoya, Dişbudak ve Servi ağaçları gibi) tarihi değer taşıyan bitki örtüsüne sahip alanlar arasında yer almaktadır.
- Bitki örtüsü dışında, bazı mesirelerin bulunduğu yerleşimlerin bostanlarında yetiştirilen çeşitli sebze ve meyveler o yerleşim ile özdeşleşen ve hasbahçelerin, sonrasında da mesirelerin ziyaret nedenlerinden biri olabilmiştir. Bu duruma örnek olarak; Istavroz Çayırı ve çevresindeki bostanlarda frenk üzümü, turunç, şeftali, çilek, erik, domates ve patlıcanın yaygın olması ile Moda Çayırı'nın bulunduğu bölgede 19. yy ortalarına kadar üzüm bağlarının hakim olması verilebilmektedir.
- Bazı alanların bulunduğu mevkilerde hakim bitki türleri ile özdeşleşmiş olmaları ve halkın özellikle bu alanları ziyaret etme nedenini oluşturmaları dikkat çeken bir konu olmuştur (Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı'nda 20. yy başlarında halkın papatya toplama alışkanlığının gelişmiş olması). Bunun yanısıra, bazı alanların anıt ağaçlar ya da diğer ağaç türleri dışında kırsal alan kimliğini oluşturan diğer bitki türlerini de barındırması literatürde yer edinen önemli detaylar arasındadır. Bu duruma örnek olarak, 1870'li yıllarda Kalamış Koyu'nun papatya, katırtırnağı, gelincik, hindibağ ve yabani otlar ile kaplı olması verilebilir.

- Yukarıda bitki örtüsüne dair yer verilen tespitlere ilave olarak, Istavroz Çayırı'nda Meşe ağaçlarının hakim olduğu; eski Moda Çayırı'nın bulunduğu bölgede, günümüzde Kadıköy Anadolu Lisesi'nden kıyıya inen yamaçlarda Fıstık Çamı ve Kavak ağacı, Mühürdar sahiline doğru Nar ile Badem ağaçları ve Kadıköy'den Fenerbahçe'ye doğru ise Çınar, Servi, Çam ve Kestane ağaçlarının yaygın olduğu edinilen bilgiler arasındadır. Fenerbahçe Parkı'nın geçmişte geniş sahalara yayılan çavuş üzümü bağları ile kaplı olduğu ve mesirenin bulunduğu bölgede Çitlenbik ve Mazı ağaçlarının da olduğu bilinmektedir. Çengelköy'de Havuzbaşı Mesiresi'nin yakınlarındaki tepelik yamaçlarda Ihlamur ağaçlarının Ceviz, Fıstık Çamı ve Erik ağaçlarıyla oluşturduğu bitki örtüsü de ayrıca Boğaziçi peyzajının önemli parçalarından biri olmuştur. Beykoz'a doğru uzayan sahil şeridi ve gerisindeki yamaçlarda hakim bitki örtüsü hakkında elde edilen bilgiler arasında; Vaniköy'de Boğaziçi peyzajını oluşturan bitki türleri dışında tepelik alanlarda Ceviz ağaçlarının yaygın olduğu; Göksu-Küçüksu Mesiresi ile Baruthane Çayırı'nda tarihten günümüze değin anıt ağaç niteliğindeki Fıstık Çamı, Ihlamur, Dişbudak ve Çınar ağaçlarınınn bulunduğu; Çubuklu Mesiresi'nde Fıstık Çamı ve Servi ağaçlarının yarattığı bütünlük ve Sultaniye Çayırı çevresindeki bostanlık alanlarda özellikle Armut meyvesinin geçmişte sık yetiştirilen ürünler arasında olduğu önemli bilgiler arasındadır. Beykoz Çayırı ve çevresinde ise Ceviz, Meşe, Gürgen, Fıstık Çamı ve Sedir ağaçlarının oluşturduğu zengin bitki örtüsü hakimdir.

Boğaziçi peyzajını oluşturan bitki türleri arasında İstanbul için karakteristik bir değer taşıyan Erguvan ağacı ise geçmişten günümüze değin Boğaz'ın her iki yakasında hakim olduğu estetik görüntüyü yaratmaya devam etmektedir.

6.2 Mimari Eserler

Çalışmada ele alınan mesire alanlarının tarihte kazandıkları önemin önemli bir parçasını bu alanlarda ya da yakın çevrelerinde bulunan küçük ölçekli mimari öğeler oluşturmaktadır. Yapılan incelemelerde, mesirelerin bulundukları yerleşimlerde Osmanlı Dönemi boyunca yapılan imar faaliyetlerinde saray, kasır, köşk, cami ve hamam gibi büyük ölçekli yapılara yer verilerek gelişme sağlandığı tespit edilmiştir. Bulundukları bölgenin yerleşim alanı olarak gelişiminden olumlu yönde etkilenen

mesireler, yerleşimlerin büyük ölçekli yapılarından bağımsız düşünülmeden bu yapılara da yer verilerek incelenmiş ve çalışma kapsamında mimari yapılar ve öğeler "mimari eserler" başlığı altında değerlendirilmiştir.

Arazi çalışmaları, tarihi harita analizleri, arşiv belgeleri ve literatür bilgileri doğrultusunda, mesirelerde bulunan başlıca mimari öğelerin; başta çeşmeler olmak üzere, köprü, namazgah, sofa, nişantaşı, kuyu, havuz ve Bizans etkisini yansıtan ayazmalar olduğu tespit edilmiştir. Yine içinde ya da yakın çevrelerinde bulunan mimari yapılar ise; camiler başta olmak üzere, tekke, karakolhane, mektep, iskele, kilise, saray, köşk, fabrika, depo ve hamamlardır. Sözkonusu mimari yapılara ilave olarak, mesirelerin birer açık hava dinlenme ve eğlence yeri olduklarını destekleyen kahvehane, kır gazinosu ve tiyatro-sinema gibi işlevlere sahip yapılara da rastlanmaktadır.

Çalışmada 19. yy'ın ikinci yarısından 20. yy başlarına kadar geçen sürece odaklanılmasının yanında, yapılan araştırmalarda mesirelerde bulunan ya da yakın çevrelerindeki birçok mimari öğenin geçmişinin 19. yy'dan çok önceye dayandığı görülmektedir. Bu nedenle, elde edilen bilgilerin aydınlatıcı olması adına bu bölümde zaman dilimi ayrımı yapılmamıştır. Üsküdar'a olan yaklaşık uzaklıklarına göre mesirelerin içinde ve yakın çevresinde öne çıkan mimari eserler Şekil 6.8'de yer almaktadır. Arazi çalışması, literatür bilgileri ve arşiv belgelerinden elde edilen sonuçlara göre hazırlanan sentezde kırmızı renkle ifade edilen eserler mesireler ile doğrudan ilişkili olduğu tespit edilen unsurlardır. Bu sınıfın dışında kalanlar ise, mesirelerin yakın çevresinde yer almış / halen varlığını koruyan eserlerdir.

Istavroz Çayırı	Saray, cami ve çeşmeler ve Beylerbeyi İskelesi
Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı	**Ayrılıkçeşmesi (M. 1600)-Çeşme karşısındaki namazgah yokolmuştur** **Ladikli Ahmet Ağa Çeşmesi** Haydarpaşa Namazgahı (Haydar Baba Türbesi) İbrahimağa tarafında bir kahvehane (yokolmuştur) İbrahim Ağa Namazgahı (Günümüzdeki İbrahimağa Camii)
Havuzbaşı Mesiresi	**Yenilenen setli havuz** Şeyh Nevruz Camisi Kavasbaşı Ahmed Ağa Meydan Çeşmesi/Çengelköy Karakolhanesi Çengelköy İskelesi Çengelköy İlkokulu Aya Panayia Kilisesi Hamdullah Paşa Camii
Kuleli Bahçe/Vaniköy	Kaymak Mustafa Paşa Camisi (Kuleli) **Süleyman Efendi Çeşmesi (Vaniköy)** Vani Mehmet Efendi Camii Nikail Ayazması (Vaniköy) (yokolmuştur)
Kuşdili/Yoğurtçu Çayırları Kurbağalıdere	**Yoğurtçu Çeşmesi** **Kurbağalıdere Köprüsü** **Hamdi'nin Gülistan Gazinosu (yokolmuştur)** **Kuşdili Tiyatrosu/Sineması (Günümüzdeki itfaiye binasıdır)** Mahmud Baba Türbesi
Moda Çayırı	Sekizinci İlk Mektep (Günümüzdeki Moda İlkokulu) Moda Camisi /Şifa Camisi **Kafe** (Sonraki dönemlerde yerine Bomonti Gazinosu ve Bahçesi kuruldu-günümüzde bu arazide kütüphane ve restoran vardır) Moda İskelesi
Kandilli Bahçe (Setli Mesire)	**Hatice Hatun Su Kuyusu** Kandilli İskelesi Kandilli Camii I. Mahmud Çeşmesi / II. Mahmud Çeşmesi
Fenerbahçe/Kalamış	**Mesirede Mimoza adlı kır gazinosu ve kahvehane** (1923 yılından sonra kullanılmıştır)- yokolmuştur **Namazgah, Çeşme ve Su Terazisi (Eskiden Devlet Demiryolları lojmanlarının başladığı yerde olduğu tahmin edilmektedir)** Hamam kalıntısı ve Fener İki adet havuz (1923 yılında harap durumdadır-yokolmuştur)
Göksu-Küçüksu Mesiresi	**Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi** **Küçüksu ve Göksu Dereleri üzerindeki köprüler** Göksu Çayırı'nda bir kahvehanenin varlığı (Arşiv belgesi mevcuttur) Nişantaşları (Tespit edilemedi)
Kavacık Mesiresi (Kanlıca)	**Hacı Veysi Çeşmesi** Kanlıca Tekkesi /Kanlıca Feneri Kanlıca İskelesi Saffet Paşa Yalısı (Eski Karakol Binasıdır) İskender Paşa Camii
Çubuklu Mesiresi	**Çubuklu Çeşmesi** **Namazgah** (tespit edilemedi) **Havuz** (tespit edilemedi) Halil Ağa Camii
Paşabahçe/İncirköy	III. Mustafa Camii /Sinan Ağa Camii
Sultaniye Çayırı	**Sultaniye Çeşmesi ve Namazgah Taşı** (Taş sofalar yokolmuştur)
Beykoz Çayırı	**İshak Ağa Çeşmesi** Beykoz Çayırı Tekkesi (Şeyh Ethem Efendi Tekkesi)

* Çalışma alanlarında öne çıkan mimari eserler kırmızı renk ile ifade edilmiştir.

Şekil 6.8 : Mesirelerde öne çıkan mimari eserler (Arın, 2018).

Ortaya çıkan sentez çalışmasında, mesirelerin büyük bir kısmında "mimari öğe" sınıflamasına giren unsurlar bulunmaktadır. Fakat, bazı yerlerde günümüzde halen korunabilen mimari öğelerin bulunması bu alanların tarihi değerini daha fazla yansıtmaktadır. Özellikle arazi çalışmalarında tespit edilen bu unsurlar, bulundukları çevrenin hızla değişen kentsel dokusu ile uyumlu ya da tezat görünümler oluşturmaktadır. Bu duruma örnek oluşturan yerlerin başında eskiden Haydarpaşa Çayırı içinde iken, çayırın yokolması ile birlikte günümüzde karmaşık bir ulaşım ağı sistemi içinde kaybolmuş durumdaki Ayrılıkçeşmesi gelmektedir. Bu örneğin tersi bir durum, çayır kimliğini günümüze park olarak taşımış olan Sultaniye Çayırı (günümüzde Sultaniye Parkı) içindeki Sultaniye Çeşmesi ile yanındaki namazgahtan kalan bir parçadır. Bu iki öğenin parkın oyun alanları, çay bahçesi ve dinlenme alanları içinde oluşturduğu karma görüntü, alanın tarihi kimliğini ortaya koyan bir durum olarak değerlendirilmiştir.

Haydarpaşa ve Sultaniye Çayırları dışında; Havuzbaşı Mesiresi'nde eskiden bulunduğu yerde yenilenen setli havuz, Kuşdili ile Göksu-Küçüksu'daki çeşme ve köprüler, Beykoz'daki çeşme ve yokolmasına rağmen Fenerbahçe'deki namazgah ve çeşme, mesirelerin doğrudan ilişkili olduğu mimari öğeler olarak tespit edilmiştir. Moda Çayırı'nda ise, önceki yerlerden biraz farklı bir durum vardır. Bir bölümünde eskiden kafe bulunan ve sonradan gazino bahçesine dönüşen çayır, günümüzde restoran-kütüphane olarak benzer bir arazi kullanımına sahiptir. Bu yerlerin dışında kalan Kuleli Bahçe/Vaniköy, Kandilli, Kanlıca ve Çubuklu'da, mesire kimliği ile doğrudan ilişkili olduğu belirginlik kazanmayan fakat varolmuş/varolan öğeler bulunmaktadır. Son olarak, Istavroz Çayırı ve Paşabahçe/İncirköy'ün, yerleşim tarihi boyunca zenginlik kazandığı önemli mimari yapıları olmasına karşın, çalışma konusu özelinde mesireler ile bütünleşmiş mimari öğelerin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Bazı mesirelerdeki mimari öğeler, 20. yy'ın farklı dönemlerinde çayır arazilerinde ya da yakın çevresinde yaşanan arazi kullanım değişimlerinden etkilenerek yer değiştirmiştir. Eski Haydarpaşa Çayırı arazisi içinde kalan Ayrılıkçeşmesi ve Sultaniye Çayırı içindeki çeşme bu duruma örnek teşkil etmektedir.

6.3 Sosyal Durum

Bizans ve Osmanlı Dönemi'nde yönetici sınıfı ve yakın çevresinin dinlenme, avlanma, gezinti, kutlama ve spor aktiviteleri gibi farklı amaçlarla kullanmış oldukları mesireler, Bizans Dönemi'nin sayfiye alanları iken, Osmanlı Dönemi'nde hasbahçelere ve yine bu dönem içinde zamanla halkın ziyaretine açılan açık yeşil alanlara dönüşmüştür.

Araştırma süreci boyunca, hasbahçelerden mesireye dönüşen alanların halkın ziyaretine açılma zamanlarına yönelik olarak mesirelerin bulunduğu yerleşimlerin gelişme sürecinden yola çıkarak bazı tespitler yapılabilmiştir. Ortaya çıkan sonuç, devlet arazisi olan bu yerlerin bazı dönemlerde kontrollü olarak halkın ziyaretine açılmış olduğu, 19. yy sonlarına doğru ise bu yerlerin kamusallığının Anadolu Yakası dahil olmak üzere kent genelinde artış göstermiş olmasıdır.

- Bir üst bakışla Kağıthane Mesiresi, sosyal yönden toplumdan her sınıfın belirli kurallar dahilinde rahatça vakit geçirdiği bir yer olarak, kentin belki de ilk kamusal yeşil alanı olma potansiyeli taşımaktadır. Göksu-Küçüksu'nun Kağıthane'den sonra bir anlamda devraldığı bu alan kullanımı, fiziksel açıdan Boğaziçi kıyısında, sosyal açıdan ise 19. yy'da daha hızlı biçimde çok kültürlü bir yapının etkisine giren Boğaziçi'nde bulunan bu mesire alanını öne çıkarmıştır. Göksu-Küçüksu, Kağıthane'nin kalabalık ve hareketli yaşamına karşın biraz daha sakin ve üst sınıfın daha çok tercih ettiği bir yer olmasının yanında 20. yy'ın ilk yarısına kadar halkın yoğun olarak yaşadığı bir mesiredir. Ayrıca, Göksu-Küçüksu'nun tarihteki bilinirliği ve günümüze ulaşamamış olsa da mesire değerinin aktarılmasında burayı gezen ve gözlemleyen yabancı gezginlerin etkisi oldukça büyüktür. Gezi notlarında, mektuplarda, çizimlerde ve kitaplarda mesire hakkında yapılan tasvirler ve çevresindeki doğal dokunun hayranlık uyandırıcı biçimde anlatılması gibi yollarla mesire ön plana çıkarılmıştır.
- Mesireler arasında yer alan Istavroz Çayırı, gerek literatür, gerekse arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda halkın ziyaret etmiş olduğu kamusal alan kimliği ile öne çıkmayan bir yer olmuştur. 19. yy sonlarına doğru halen hanedan ve çevresi ile nüfuzlu kişilerin köşk ve bahçelerinin bulunduğu bir alan olarak Istavroz bölgesi, kamusal kimliğini ancak 20. yy başlarında kazanmaya başlamıştır.

- Istavroz Çayırı örneğini takiben, halk ziyareti ile öne çıkan mesire alanları ise, Göksu/Küçüksu Mesiresi-Baruthane Çayırı, Fenerbahçe, Kuşdili/Yoğurtçu Çayırları, Moda Çayırı, Sultaniye Çayırı ve Beykoz Çayırı olmaktadır.
- Tanzimat Dönemi ile kente yerleşen yabancıların nüfusta yarattığı artışın kaçınılmaz olarak yarattığı çok kültürlü yapı ve 20. yy başlarına değin yaşanan savaşlarla kenti etkisi altına alan yabancı asker nüfusu, açık alan kullanımı açısından çayır olan mesirelerin geleneksel kullanımından Batılı bir üsluba evrilmesini beraberinde getirmiştir. Bu durumun en sık görüldüğü yerler; başta Kuşdili Çayırı olmak üzere, Moda Çayırı, Fenerbahçe/Kalamış, Beykoz Çayırı ve Sultaniye Çayırı'dır.
- Mesirelerin kamusallığı, tarihte toplumsal açıdan üstlendikleri farklı bir kullanım amacı ile de bağlantılı olmaktadır. Kuşdili Çayırı ile Beykoz ve Sultaniye Çayırları'nda yabancı ve Türk okullarına, Darülaceze'ye ve muhacirlere (göçmenlere) yardım amacıyla düzenlenen etkinliklerin (müzik fasılları, spor karşılaşmaları gibi) yoğun olduğu görülmektedir. Bu etkinliklerin 19. yy'ın ikinci yarısından başlayarak 20. yy'ın ilk yıllarında artış göstermesi, bir anlamda kent içi ulaşımın gelişmesiyle toplulukların çayırlara daha rahat erişebilmesini mümkün kılmıştır.
- Bazı mesireler ise tarihte özellikle savaş dönemlerinde karargah yeri olarak kullanılarak askeri alan kimliği taşımıştır (Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı ve Fenerbahçe).
- Bir diğer sosyalleşme aracı ise 20. yy'ın ilk yıllarında mesirelerde etkili olmaya başlayan Türk tiyatrosu oyunlarının çayırlarda temsil edilmesidir. Temsiller ağırlıklı olarak Beykoz Çayırı, Çubuklu Çayırı, Göksu-Küçüksu Mesiresi ile Baruthane Çayırı'nda ve Kuşdili Çayırı'ndaki tiyatroda gerçekleşmiştir.
- Erken Cumhuriyet Dönemi'nde her alanda modern yaşamın temellerinin atılması, mesirelerin fiziksel ve sosyal yönden daha tanımlı alanlara dönüşmelerini beraberinde getirmiştir. Bu döneme değin yapılaşma faaliyetlerinin etkisinde kalan doğal arazilerde mahalle kavramının yaygın hale gelmesi mesirelerin de küçülmesine neden olmuştur. Küçülen bu alanlara getirilen gazino ve benzeri kullanımlar, özünde günümüzün "çay bahçesi" kimliğini taşıyan, fakat eğlence anlayışı çeşitlilik gösteren yerlere dönüşmeye

başlamıştır. Bu değişimin en belirgin örnekleri Moda Çayırı'nda Mühürdar Bahçesi ile Bomonti Gazinosu Bahçesi, Fenerbahçe'de Mimoza Gazinosu Bahçesi ile Kuşdili Çayırı'nda kurulan çeşitli gazino ve kır kahvelerinde görülmüştür.

- Mesire alanlarının bir kısmı, topografya niteliklerine bağlı olarak Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında ortaya çıkan plaj kültürünün bir parçası olmuştur. Osmanlı'da mahremiyetin esas olduğu deniz hamamlarının modern ve daha geniş alanlara yayılan hali olarak yorumlanabilen plajlar, 1930'lu yıllarda kentin sayıları artarak sayfiye yaşamına katılan yeni sosyal alanları olmuştur. Moda, Fenerbahçe ve Küçüksu Plajları bu alanlara örnek teşkil etmektedir.
- Osmanlı Dönemi'nde sosyal yaşama dair literatürde sıkça ele alınan "kadın" kavramı ve bu kavram üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ayrıca önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında ağırlıklı olarak gezginlerin mesire alanlarında kadınların davranışlarına yönelik gözlemlerine ve bazı arşiv belgesi konularına yer verilmiştir. Mesireler özelinde ayrı bir konu başlığı altında ve detaylı olarak incelenmesi gereken bir araştırma konusu olan kadınların mesirelere yönelik ziyaret ve bu alanlardaki davranış özgürlükleri Osmanlı Dönemi'nde sıkı kurallar çerçevesinde sınırlandırılmıştır. 20. yy'ın başından itibaren ise mesirelerde değişmeye başlayan eğlence kültürü ile birlikte bu kısıt ortadan kalkamaya başlar. Kadın ve erkek, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren mesirelerin fiziksel dönüşümüyle eşzamanlı olarak değerlendirilebilecek bir şekilde kamusal kimliğe sahip bu alanlarda birlikte yer almaya başlar ve modern duruşunu kazanır.

Mesirelerin inceleme dönemleri içinde sosyal açıdan öne çıktığı tespit edilen konuların yer aldığı sınıflandırma Şekil 6.9'da yer almaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, sosyal açıdan farklı alan kullanımlarına sahne olmuş olan başlıca mesirelerin Anadolu Yakası'nın kuzeyinde Beykoz Çayırı, Sultaniye Çayırı ve Göksu/Küçüksu Mesiresi-Baruthane Çayırı ile Kadıköy tarafındaki mesirelerde (Moda Çayırı, Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları ile Fenerbahçe/Kalamış) yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu sonuç, Tanzimat ve Erken Cumuriyet Dönemleri'de kentin Anadolu Yakası kıyılarında Kadıköy başta olmak üzere, zamanla erişilebilir hale gelen kuzey tarafındaki bazı çayırların mesire kimliğinin güçlü olduğu yorumunu ortaya

çıkarmaktadır. Bunun yanısıra, sosyal kimliği sadece belirli alan kullanımları ile öne çıkmış olan mesireler de mevcuttur (Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı).

Sosyal açıdan tespiti yapılan bir diğer önemli konu ise, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde açık alan kullanımına getirilen farklı yorumların (çay bahçesi, gazino ve plajlar) Kadıköy tarafındaki mesirelerde (Moda Çayırı, Kuşdili Çayırı ve Fenerbahçe/Kalamış) öne çıkmış olmasıdır.

Yukarıda açıklanan durumların ve mesire alanlarının yanında, sosyal açıdan sadece belirli niteliklerle sosyal kimlik kazanmış olan ya da araştırma sürecinde bu kimliği yeterince kazanamadığı tespit edilen diğer alanlar da bulunmaktadır.

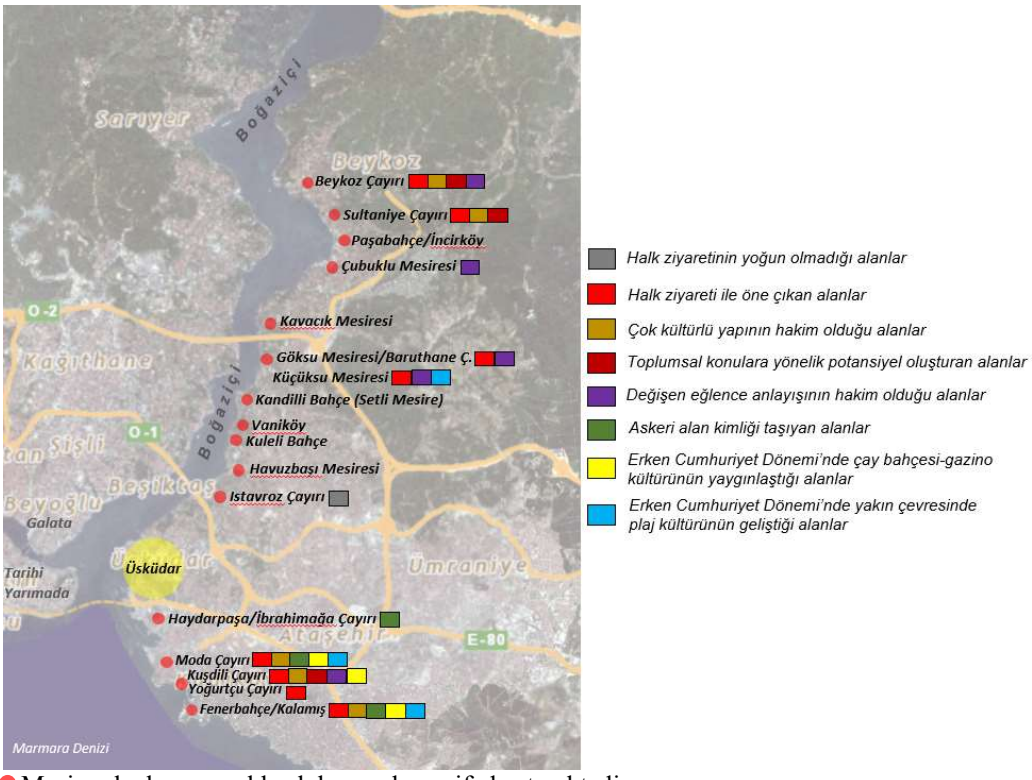

Şekil 6.9 : Mesirelerin sosyal kimlik açısından sınıflandırması (Arın, 2018).

Çalışmanın diğer önemli aşamalarını oluşturan tarihi harita incelemesi ve arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler, mesireler hakkında yeterli bilginin sağlandığı kaynaklar olmuştur. Kronolojik olarak incelenen tarihi haritalarda öncelikle amaçlanan, çalışma alanlarının yeşil alan nitelikleri hakkında çizimlerde herhangi bir ifadenin yer alıp almadığı ve eğer yer verilmiş ise nasıl tanımlanmış olduğudur. Bu bakımdan Fransızca, Almanca, Osmanlıca ve Latince olarak hazırlanmış olan harita bütünü içinde gerekli çeviriler yapılarak içinde "çayır", "mesire", "park", "düzlük" ya da diğer ilgili kavramların geçtiği haritalar ve çalışma alanları tespit edilmiştir. Bu

doğrultuda hazırlanan ve EK-C'de yer alan kapsamlı çalışmada, her çalışma alanının çizili olduğu tarihi haritanın bu alan ile ilgili kısmında yer verilen ifadeler belirlenmiş ve mesire kimliğini doğrudan yansıttığı tespit edilen ifadeler kırmızı renk ile işaretlenmiştir. Tabloda koyu siyah olarak belirtilen unsurlar ise mesirenin içinde ya da yakın çevresinde belirtilen mimari eserlerdir (Şekil C.1).

Çalışma alanlarının haritalardaki ifade şekillerine dair yapılan daha detaylı bir inceleme sonucunda ise, Kadıköy tarafında yer alan çayırların Boğaziçi kıyılarındaki yerlerden yeşil alan olarak daha fazla tanımlanmış olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 6.5). Bunlardan Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı'nın "*düzlük-plain*" olarak ifadesinin yanısıra Kuşdili/Yoğurtçu Çayırları ile birlikte birçok haritada "*çayır-prairie*"' olarak ifade edildiği, Moda Çayırı'nın az bir oran ile bu sınıfa girdiği tespit edilmiştir. Haydarpaşa ve Kuşdili/Yoğurtçu Çayırları için bir diğer tespit, bazı Osmanlı haritalarında "*Haydarpaşa Çayırı*", "*Kuşdili Çayırı*" ve "*Yoğurtçu Çayırı*" olarak ifade edilmeleridir. Bazı haritalarda sonu çayır kelimesi ile biten Boğaziçi kıyısındaki yerler ise; "*Sultaniye Çayırı*", "*Beykoz Çayırı*", "Istavroz Çayırı" ve "Havuzbaşı"dır. Paşabahçe'de ise mesire kimliğine dair herhangi bir bilgi bulunmaması göz önüne alınarak "Çukur Çayır" olarak belirtilen bir mevki tespit edilmiştir.

"*Park*" ifadesinin yer aldığı ilk yer, 1930 tarihli Pervititch Haritası'nda "Yoğurtçu Parkı" olarak belirtilen Yoğurtçu Çayırı'dır. Bu durum, 1925 yılında park olarak düzenlenen çayırın geçirdiği dönüşüm ile örtüşmektedir. Bir diğer alan ise, yine 1930 tarihli Pervititch Haritası'nda parçacıl olarak bazı yerlerde park ifadesine yer verilen Moda Çayırı'nın bulunduğu yerdir. Çayırın bu dönemlerde yerleşime açıldığı ve küçülmeye başladığı düşünüldüğünde, bazı bölümlerinin park haline dönüştüğü görülür. Ancak buradaki dönüşümün ifadesi, alansal olarak tamamı çayır iken yine bütüncül olarak parka dönüşen Yoğurtçu Çayırı kadar belirgin olmamaktadır.

Arazi türü olarak, çayırların çalışma konusu özelinde birer mesire alanı olduğundan yola çıkarak, bazı haritalarda doğrudan "mesire" ifadesi ile belirtilen yerlerin varlığı oldukça önemlidir. 1930'lu yıllara ait Anadolu Ciheti Haritaları'nda yer alan Göksu-Küçüksu'da "*Küçüksu Mesiresi*", Çubuklu'da "*Mesire Mahali*" ve Sedad Hakkı Eldem'in çiziminde "*Mesire*" olarak belirtilen Kanlıca'daki Kavacık Mesiresi öne çıkan yerlerdir. Genel bir bakışla, tarihi haritalarda, Kadıköy tarafındaki çayırlara Boğaziçi kıyılarına nazaran biraz da fazla yer verildiği tespit edilmiştir.

Çizelge 6.5 : Çalışma alanlarının haritalardaki ifade şekilleri (Arın, 2018).

*Çalışma Alanları	Kauffer 1819 kopyası	Stolpe 1882	Goad 1904-06	Erkan-ı Harbiye 1917	Necib Bey 1918	Keşfiyat ve İnşaat O.A.Ş. 1926-28	A.Ciheti 1930'lar	Pervititch 1930-1945	S.H. Eldem çizimleri
Istavroz Çayırı									Istavroz Çayırı
Haydarpaşa/İbrahimağa Ç.		H. Düzlüğü *(Plaine de Haider Pascha)*	H. Çayırı *(Prairié de Haidar-Pacha)* Çayır *(Prairie)*	H. Çayırı	Çayır			Haydar-Paşa Çayırı (Prairie)	
Havuzbaşı Mesiresi									Çayır
Kuleli Bahçe/Vaniköy									
Kuşdili ve Yoğurtçu Çayırları/Kurbağalıdere			K. Çayırı *(Prairie de Couch-Dili)* Yoğurtçu Çeşme Çayırı *(Prairie de Yoghourtchi-Tchechmé)*	Kuşdili Çayırı Yoğurtçu Çayırı		Kuşdili Çayırı Yoğurtçu Çayırı		Kuşdili Çayırı Yoğurtçu Parkı	
Moda Çayırı			Çayır					Çocuk Bahçesi (Jardin Municipal Pour Enfants) Tenis kortu Park Gazino (Kazino) Bomonti Bahçesi Yeşil Saha (Prost Projesi)	
Kandilli Bahçe (Setli Mesire)									

Çizelge 6.5 (devamı) : Çalışma alanlarının haritalardaki ifade şekilleri (Arın, 2018).

*Çalışma Alanları	Kauffer 1819 kopyası	Stolpe 1882	Goad 1904-06	Erkan-ı Harbiye 1917	Necib Bey 1918	Keşfiyat ve İnşaat O.A.Ş. 1926-28	A.Ciheti 1930'lar	Pervititch 1930-1945	S.H. Eldem çizimleri
Fenerbahçe/Kalamış	Fener Bahçe (Fener Baktche)			Fenerbahçe	Fenerbahçe				
Göksu/Küçüksu Mesiresi/Baruthane Ç.							Küçüksu Mesiresi		
Kavak Mesiresi									Mesire
Çubuklu Mesiresi							Mesire Mahali		
Paşabahçe/İncirköy							Çukur Çayır		
Sultaniye Çayırı									Sultaniye Çayırı
Beykoz Çayırı							Beykoz Çayırı		

Bazı tarihi haritalar, çayırların bulundukları bölgelerin fiziksel yapısı hakkında yeterli ifadeler sunarken, bir kısmı da daha üst ölçekli bir bakışla yerleşim durumuna yönelik daha az çizim detayları içeren bir tablo sunmaktadır. Topografya niteliği ön planda olanlar arasında Kauffer (M. 1819), Moltke (M. 1852) ve Necib Bey (M. 1918) Haritaları gelmektedir. Ağırlıklı olarak cadde-sokakların ve bina izlerinin yer aldığı ve arazi parselizasyonu durumunun ön plana çıktığı haritalar ise, Goad (M. 1904-1906) ve Alman Mavileri (1913-1914) Haritaları'dır. Erkan-ı Harbiye (M. 1917) ve Necib Bey (M. 1918) Haritaları'nda yerleşim alanları, yollar ve açık alanlar fazla detay içermeyen içeriğe sahiptir. Diğer haritalar ise gerek çalışmanın odaklandığı zaman dilimi, gerekse detaylı içeriğe sahip olmalarından dolayı gerekli bilgilerin büyük ölçüde elde edildiği haritalar olmuştur.

19. yy'ın sonlarından itibaren haritaların genelinde doğal alanların parsellendiği ve bu değişimin yalı, köşk, kasır gibi özel mülkiyete ait bahçelere ya da şahıs adı ile bütünleşen çiftlik arazilerine katıldığı tahmin edilmektedir.

Tarihi haritalara yönelik yapılan diğer tespitler ise şöyledir:

- Fiziksel açıdan mesirelerin doğrudan ilişkili olduğu dere yolları haritaların birçoğunda okunabilir durumdadır. Özellikle bazı mesirelerin bölgesel olarak yer tespitinde güçlük yaşanan noktalarda dere hatları takip edilerek tahmini yer teşhislerinde bulunulmuştur.

- Harita okumalarında mesire alanlarının su ile ilişkisinin ifade şeklinde; ağırlıklı olarak çalışma alanlarının arazi yapısına yönelik bilgilerin (dere yolları, eşyükselti eğrileri, yeşil alan dokusu, vb.) yer aldığı ve diğerlerinde dere yollarının mutlaka vurgulandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bazı haritalarda (Stolpe, Anadolu Ciheti Haritaları) kuyu, su deposu (*réservoir*), havza (*basin*) gibi su ile ilişkili diğer kavramlara da yer verilmektedir.

- Haritaların mesire alanlarının topografya niteliklerine yönelik ifade şekilleri incelendiğinde; bazı haritalarda eşyükselti eğrilerine yer verilmesi sayesinde (Kauffer, Moltke, Necib Bey, Alman Mavileri, Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi Haritası, Anadolu Ciheti Haritaları gibi) mesirelerin yakın çevresindeki yükseltiler hesaplanabilmektedir. Ayrıca, mesirelerin tepeler arasındaki vadilerden geçen dere yolları boyunca ya da tepeler arasında kalan düzlüklerde şekillendiği tespit edilebilmektedir.

- Harita okumalarında ulaşım açısından yapılan incelemelerde, mesire alanları ve çevresinde gelişen ulaşım ağının (açılan yeni yolların, demiryolu hattının ve iskele konumlarının ifadesi), haritalara gelişmenin yaşandığı döneme uygun olarak yansıtıldığı tespit edilmiştir.
- Haritalarda, mesire alanlarının bulunduğu yerleşimlerin zamana bağlı gelişim durumları kronolojik olarak yapılan incelemeler ile ortaya konulabilmiştir. Yerleşim alanlarının 19. yy başından 20. yy ortalarına değin yaşadığı değişim ve gelişmeler, haritalarda açık alan miktarındaki azalma, yol dokusunun kıyıdan iç kesimlere doğru yayılımı ve yeni ulaşım hatlarının (demiryolu hattı) yeşil dokuyu parçalayarak sistemli yerleşim planını getirmesi şeklinde göstermektedir.
- Kentin 20. yy'a doğru fiziksel gelişimine karşılık, özellikle 1900'lerin başından itibaren hazırlanan haritalarda, doğal alanların yerini almaya başlayan cadde ve sokak dokusu ile çevresinde şekillenen gayrimüslim sınıfa ait yaygınlaşan çeşitli yapılar (okullar, dini yapılar) mahalle oluşumları içinde yer almıştır. Bu değişim, hemen hemen her çalışma alanı için yapılan incelemede görülmüştür. Ancak, fiziksel yapıda meydana gelen bu dönüşümün Kadıköy tarafında Boğaziçi kıyılarına nazaran daha hızlı ilerlediği tespit edilmiştir. Bu durumun nedenleri arasında, kentin Anadolu Yakası'nın merkezi konumunda olan Üsküdar'ın 19. yy'da büyümesine bağlı olarak yakın çevresindeki Kadıköy ile bağlantısının ulaşım yönüyle kurulması yer almaktadır. Ayrıca, Haydarpaşa-İzmit Demiryolu Hattı'nın Kadıköy'den Göztepe güzergahına doğru ilerlemesiyle, hattın çevresinde hızlanan yapılaşmanın getirdiği bir sonuç olarak Kadıköy'de diğer alanlara nazaran daha hızlı bir dönüşüm meydana gelmiştir.
- 19. ve 20. yy başlarında yaşanan savaşlarda kentin belirli bölgelerini işgal ederek yerleşim yerlerini kullanan yabancı askerlerin kamp alanı, spor sahası, talim sahası olarak kullandıkları alanlar hakkında bazı haritalardan yeterli bilgi edinilebilmektedir (Moda Çayırı, Haydarpaşa Çayırı). Yine savaş dönemlerinde kente farklı yerlerden getirilen muhacirlerin yerleştirildikleri mahalleler bazı haritalarda dikkat çekmektedir (Kuleli Bahçe'nin iç kesimleri, Paşabahçe/İncirköy).

- Haritalar genel anlamda ait oldukları dönemin koşullarını ifade etmektedir. 19. yy'ın ilk yarısına ait haritalarda cami, çeşme, ayazma, köprü, tekke, kasır, köşk gibi belirli mimari yapı ve öğelere yer verilirken, bu yüzyıl sonlarına doğru daha farklı unsurlar ortaya çıkmıştır. 19. yy sonlarında, öncekilerden farklı olarak "Kafe", "Gazino", "Tiyatro" gibi Batılı yaşam tarzını yansıtan kullanım alanları ortaya çıkar. Bu durum, özellikle Kadıköy'de Kuşdili Çayırı ve çevresinde görülmektedir. Haritalar ayrıca ait oldukları dönemin yaşam kültürünü de belirgin biçimde yansıtmaktadır.
- Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ise, Anadolu Ciheti Haritaları'nın sunduğu detaylı çizimlerden Boğaziçi kıyılarında özellikle Beykoz'a yaklaştıkça fabrika yapılarının arttığı tespit edilmiştir. Sanayi yapılarının ağırlık kazandığı bölgelerde yapılan yeni yollar, sahillere ulaşan dekovil hatları ve mendirekler kıyı boyunca değişen dokuyu yansıtmaktadır.
- Ve son olarak, çalışma konusu ile ilgili bir diğer önemli konu açık yeşil alanların ifade şekilleri olmaktadır. Harita okumalarında mesire alanlarının yeşil alan olarak ifade şekilleri kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Haritalarda genellikle mezarlıklar ve tarım alanları çayırlardan farklı ifade teknikleriyle belirtilmektedir. Moltke ve Alman Mavileri Haritaları haricindeki diğer haritalarda mesirelerin yeşil alan kimliğinin 19. yy'dan 20. yy ortalarına kadar geçirdiği değişim izlenebilmektedir. 19. yy'ın ilk dönemlerine ait haritalarda belirli yapı, yol ve dere hatlarının dışında kalan açık alanlar hakkında detaylı bilgi bulunmuyor iken, 20. yy'a doğru yapıların dışında kalan araziler daha tanımlı hale gelmiştir. Ağırlıklı olarak bostanlık alanların kapladığı geniş araziler giderek farklı gösterim şekilleriyle çeşitli türlere ayrılmıştır. Parsel çizgileri ile belirlenen konut bahçeleri, sebze ve meyve bahçeleri, bostanlardan ayrı bir şekilde ifade edilen tarla alanları, koru, park ve ormanlık alanlar bu çeşitliliği oluşturan temel unsurlardır.

Tarihi harita incelemeleri sonucunda yukarıda yer verilen açıklamalar doğrultusunda, haritaların nitelikleri Şekil 6.10'da yer alan sınıflandırma çerçevesinde özetlenmektedir.

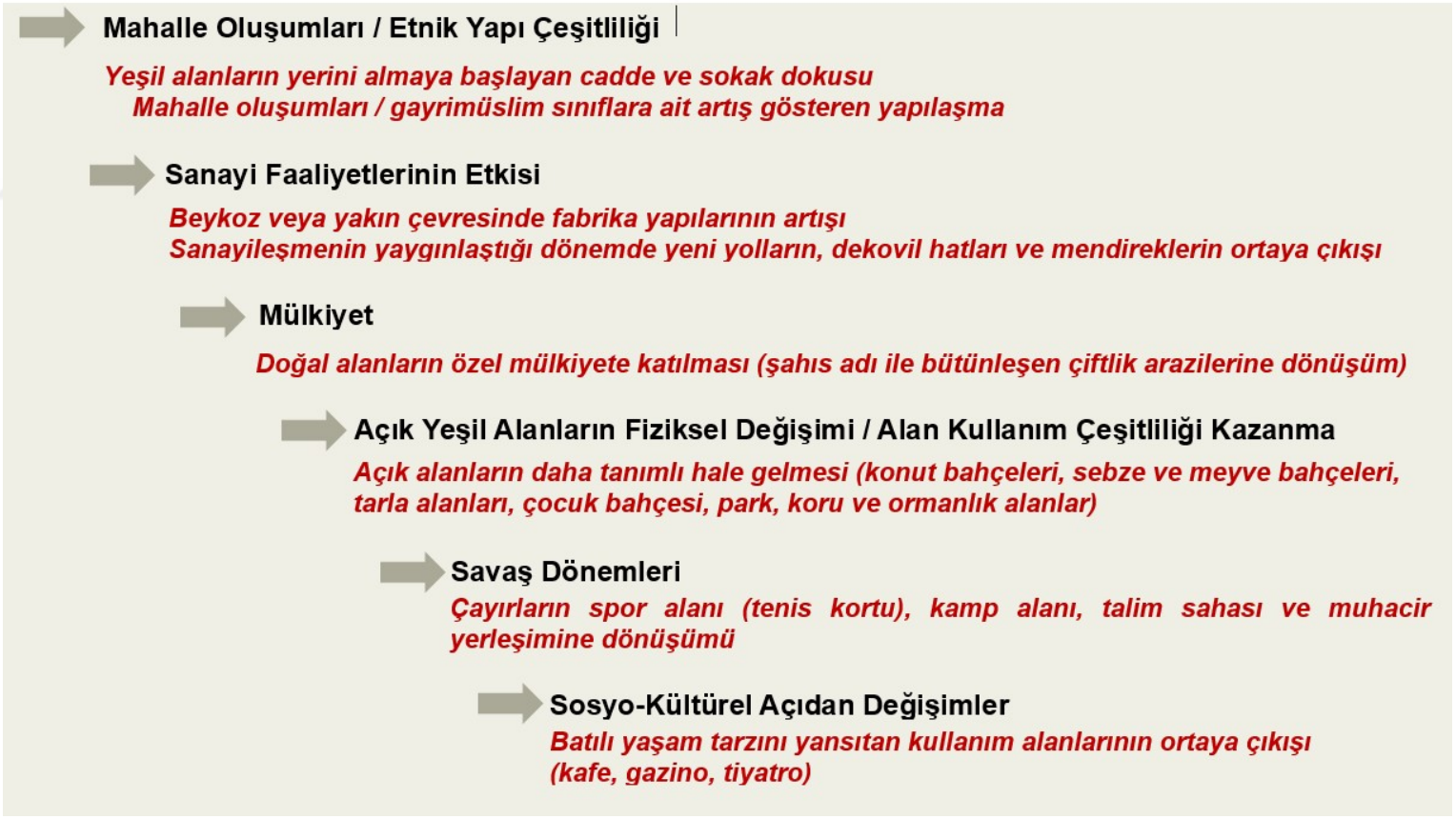

Şekil 6.10 : Tarihi harita içeriklerinin temel sınıflandırması (Arın, 2018).

Çalışmanın en önemli süreçlerinden birini oluşturan arşiv belgesi araştırması, literatür kaynakları, tarihi harita incelemesi ve arazi çalışmalarında tespiti yapılamayan konular hakkında çoğu zaman tamamlayıcı olarak mesire alanları hakkında gereksinim duyulan bilgi potansiyelini sağlamıştır. "Osmanlı Arşivi" ve "Cumhuriyet Arşivi" olmak üzere iki farklı zaman dilimi üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda, çalışma konusunun doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılı olduğuna kanaat getirilen belgeler kullanılmıştır. Mesireler ile ilgili konuları içeren Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen belgeler ağırlıklı olarak 19. yy dönemi ve 20. yy'ın ilk yıllarına aittir. Özellikle 19. yy'ın ikinci yarısında mesireler ile ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır.

Belgeler hakkında, konu yoğunluğuna göre yapılan sentez sonucunda şu konuların ön plana çıktığı belirlenmiştir:

- Mesirelerin hasbahçe olduğu dönemlerde bahçelerdeki bostanlardan alınan mahsüller ve çalışanlara dair tutulan kayıt defterleri
- Mesirelerin bulunduğu yerleşimlerde yol, çeşme ya da köprülerin tamiri
- Boğaziçi Anadolu kıyılarındaki mesirelerin bulunduğu yerleşimlerde gayrimüslim ve Türklerin çeşitli sanayi ürünleri imal etmek amacıyla fabrika kurma başvuruları, bu yapıların tesis edilmelerine dair izin yazıları ve arsa planları
- Üsküdar merkezi ile Kadıköy ve Boğaziçi'nin Anadolu kıyılarındaki yerleşimler arasında tramvay hattı projesi önerileri
- Hanedan mensuplarının vakıflarına kayıtlı çayırların şahıslara dağıtılması ya da bu arazilerin kamusallaştırılması
- Mesirelerde vakit geçiren gayrimüslimler hakkında alınan güvenlik önlemleri
- İstanbul'a getirilen muhacirlerin ikameti için yer tahsis edilmesine yönelik yazılar
- Mesirelere düzenlenen okul gezileri ile ilgili izin yazıları ve bu geziler sırasında güvenlik amacıyla görevli tayin edilmesi

20. yy'ın ilk yıllarına dair, İstanbul'daki bazı park, bahçe ve koruların bulunduğu ormanlık arazilerin Milli Emlak İdaresi'ne devredilmesi, saray ve kasır bahçelerinin halkın ziyearetine açılması ve bazı parklarda bahçe işleriyle ilgilenen görevlilerin maşları ile ilgili belgeler dikkat çekmektedir.

Cumhuriyet Arşivi'nde ise, mesireler ile ilgili yeterli belgeye ulaşılmamıştır. Fakat, Cumhuriyet'in ilk yıllarına dair Üsküdar merkezi ile Anadolu Yakası'ndaki diğer yerleşimler arasında tramvay hattı kurulması, bazı mesirelerin bir bölümünün Belediye'ye devri (Fenerbahçe) ve çayır arazilerinin ulaşım faaliyetleri kapsamında yapılaşmaya katılması (Haydarpaşa Çayırı) gibi önemli konulara ait belgeler bulunmaktadır.

"İstanbul'un 19. yy'dan 20. yy başına kadar fiziksel, sosyal ve siyasal olaylar ışığında mesire alanlarının dönüşümü nasıl olmuştur ?" sorusu kapsamında Boğaziçi Anadolu Yakası kıyıları boyunca seçilen alanlar üzerinde detaylı bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Literatür bilgilerinden beslenerek başlayan bu süreç, alanların tarihi geçmişleri hakkında ortaya çıkan detaylı bilgilerle derinleştirilmiştir. Arşiv belgelerinde yer alan konulardan yapılan çıkarımlarla mesirelerin geçmişte toplumsal yaşama dair üstlendiği roller, tarihi haritalarda fiziksel yönü ağırlıklı olan incelemelerle harmanlanarak her çalışma alanı için bir durum değerlendirmesi yapılmıştır.

18. yy'da hareketlenen Batı'ya yönelimin Osmanlı toplumunda yarattığı değişimin idari, siyasi, toplumsal ve kültürel boyutu yadsınamaz bir gerçektir. 19. yy'da bu hareketin en etkili olduğu dönemlerde kentin fiziksel ve sosyal yapısında görülen değişim/gelişme/dönüşümler her alanda kendini göstermiştir. Bu süreçte, toplumun 19. yy sonlarına doğru çok kültürlü bir yapı içinde kalması, kapalı geleneksel yaşamın kabullerini değiştirerek daha dışa dönük ve kentin keşfedilememiş yerlerine erişimi mümkün kılmada önemli bir etkendir. Gündelik yaşama dair değişimlerin ağırlıklı olarak sosyal sınıf (hanedan ve çevresi/halk kesimi) ve cinsiyet (kadın ve erkeklerin kamusal alandaki özgürlüğü) kavramları çevresinde şekillendiği düşünüldüğünde, çalışma konusunu oluşturan mesire alanlarının bu konuları da kapsayacak şekilde kent tarihi ve kentli yaşamında oldukça önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mesirelerin en önemli özelliklerinden biri, fiziksel anlamda sınırsız alanlar olmaları ve bununla birlikte, kentte her sınıftan insanın kendine yer bulduğu, sosyal birlikteliğin sağlandığı kamusal yeşil alanlar olarak aynı anda birçok farklı sosyal aktivitenin gerçekleştirilebildiği karma kullanımlara sahne olmalarıdır.

Fiziksel açıdan sınırsız, sosyal açıdan ise kurallarla kontrol edilen hareketli bir yaşamın geçtiği bu alanlar 20. yy'a doğru dönüşüm geçirmeye başlar. Ve 20. yy'da Cumhuriyet Dönemi'nin getirdiği modern yaşamın olumlu etkileriyle "park" adı altında daha tanımlı alanlara evrilirler. Yeniden yapılanma girişimleri içinde bir süreç olarak kentlerin yeniden planlanmasına da önemle yer verilmiştir. Bu kapsamda geliştirilen yeni yaklaşımlarla halkın ziyaret edebileceği yeşil alanlar daha bilinçli şekilde düzenlenerek günümüz kentlerinin kamusal yeşil alanları içerisinde yer bulan parkların temeli atılmıştır.

Mesireler, günümüze değin geçen süreçte ise kontrollü ve tasarlanmış alanlara dönüşerek zamanla kent içinde kalan küçük ölçekli kamusal yeşil alanlar olmuştur. Bu duruma örnek oluşturan Fenerbahçe Parkı, Yoğurtçu Parkı, Havuzbaşı Parkı, Baruthane Parkı ve Sultaniye Parkı ile bu yakada çayır değeri ile öne çıkan Beykoz Çayırı kentlinin ziyareti ile varlığını yaşatabilmektedir. Bu yerler arasından Yoğurtçu Parkı, çayır kimliği Erken Cumhuriyet Dönemi'nde parka dönüşen; Sultaniye Parkı ise korunabilen çeşmesi ve namazgah parçası ile halen tarihin izlerini parkın içinde yaşatan eski bir çayır olarak Anadolu Yakası kıyılarındaki diğer alanlardan farklılık taşımaktadır. Özenle incelenmesi gerektiği düşünülen bir diğer konu olarak kentin kamusal yaşamında ayrı bir yeri olan çay bahçeleri ise, günümüzde eski Moda Çayırı'nın bir bölümünde Moda Aile Çay Bahçesi ile varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde varlığını koruyabilen bu alanların ve çalışmada incelenen diğer mesirelerin, insan kullanımıyla canlanarak anlam kazanan kültürel peyzaj alanları oldukları göz önüne alındığında, günümüze ulaşabilen yerlerin doğal bitki örtüsü ile birlikte mümkün olduğu kadar korunmaları gerekmektedir.

Eski mesire alanlarının büyük bir bölümü yerini, yapılarla çevrili beton kütlelerine ve yol ağlarına terk ederken, az bir kısmı günümüzde tarihi kimlikleri, korunan mimari eserleri ve yeniden elde edilmesi mümkün olmayan değerdeki bitki dokusu ile kente tutunmaya çalışmaktadır. Her birinde İstanbul'un izlerinin yer aldığı bu alanların kent tarihinde sahip oldukları değerin ortaya çıkarılması ve toplum bilinci desteği ile korunmaları gerekmektedir.

EKLER

EK A: Arşiv Belgeleri
EK B: Avrupa ve Amerika'daki Bazı Parkların Gelişim Süreci
EK C: Tarihi Harita Analizleri

EK A: Arşiv Belgeleri

Şekil A.1 : BOA.C.AS.1040/45665.1189 Rabiu'l-evvel 13 (M. 14 Mayıs 1775) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

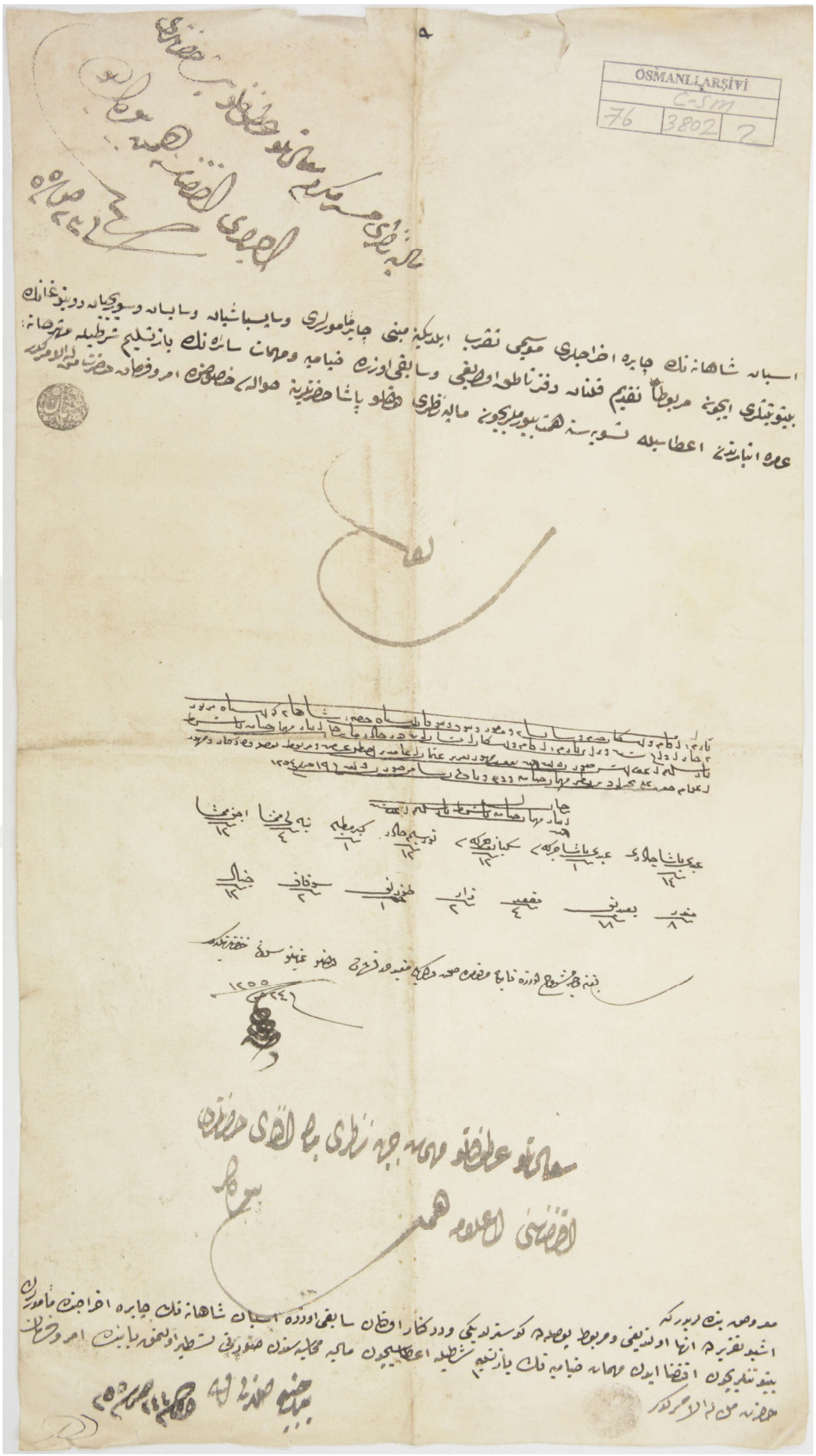

Şekil A.2 : BOA.C.SM.76/3802.1255 Safer 23 (M. 8 Mayıs 1839) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

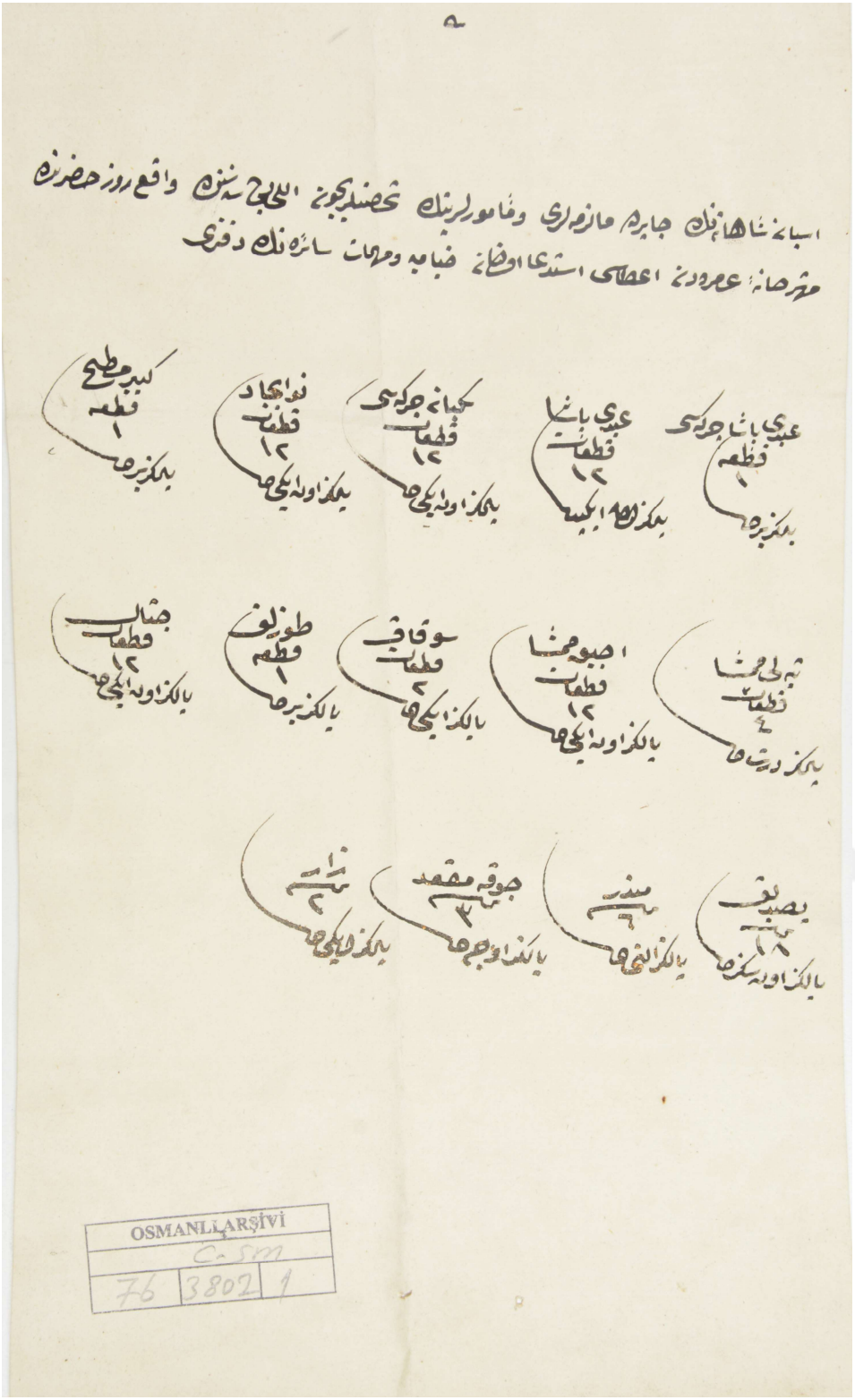

Şekil A.2 (devamı): BOA.C.SM.76/3802.1255 Safer 23 (M. 8 Mayıs 1839) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

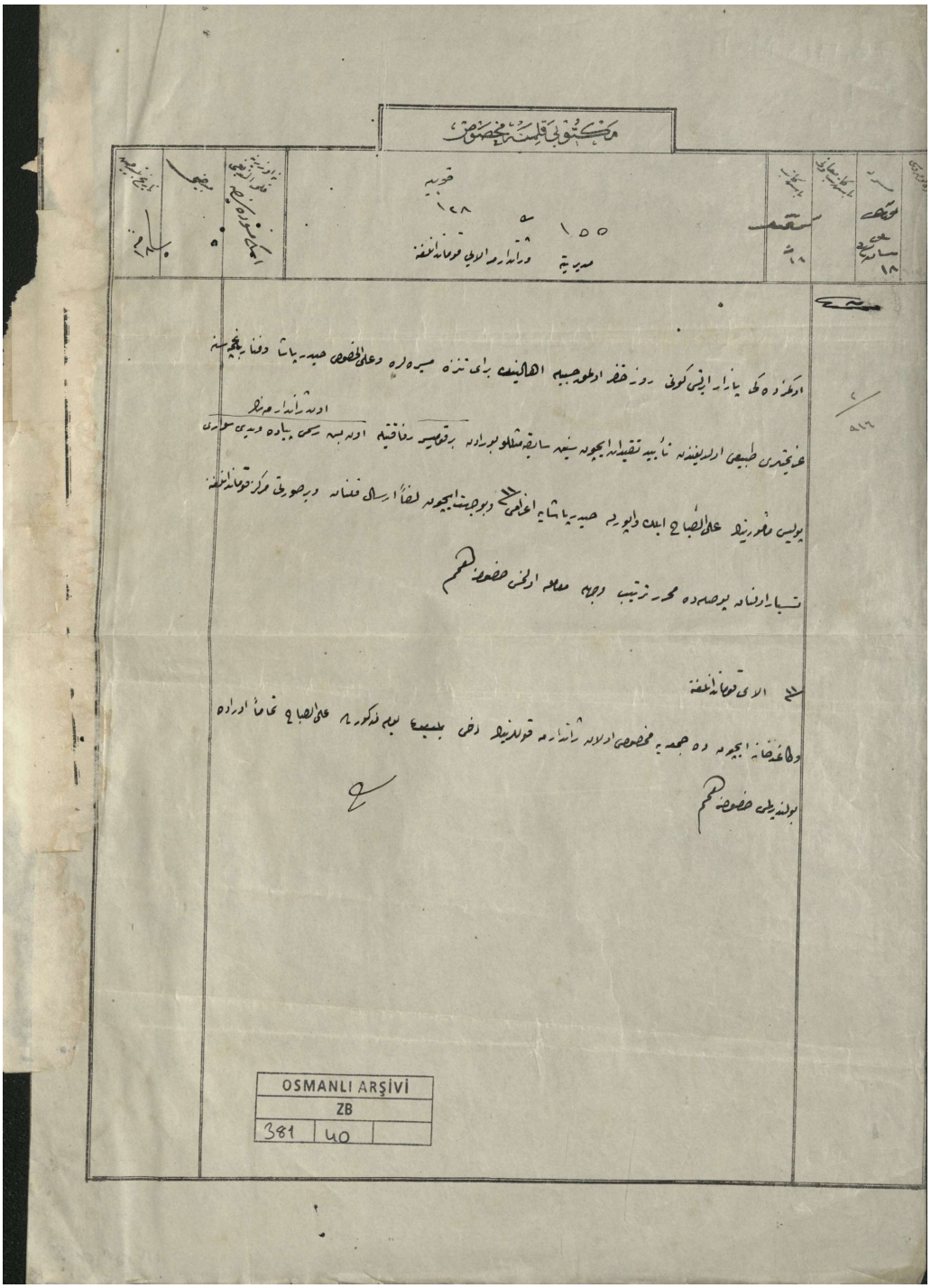

Şekil A.3 : BOA.ZB.381/40. H. 1323 (M. 1905) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

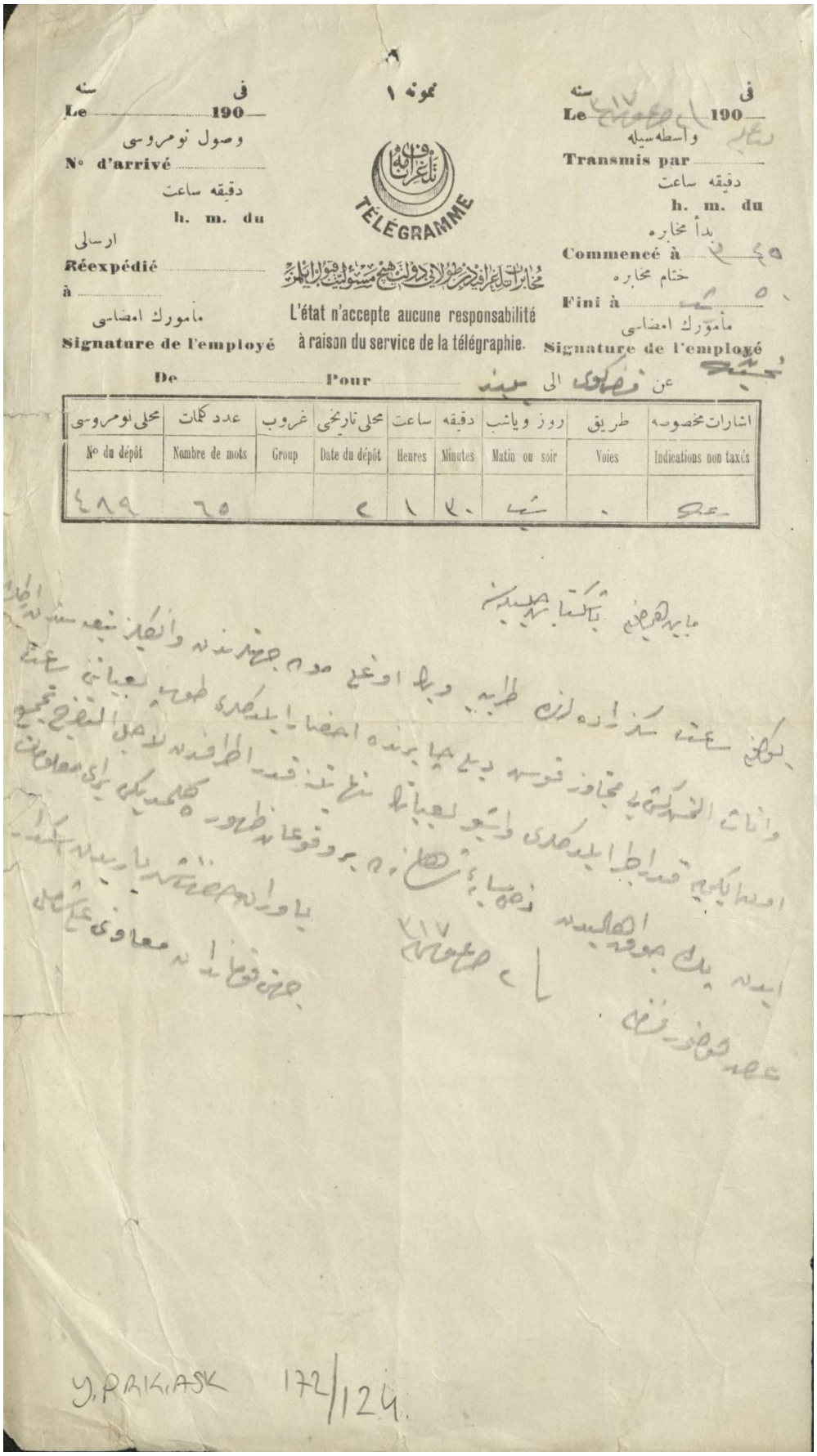

نمونه ۱

سنه ف
Le 190
وصول نومروسی
N° d'arrivé
دقیقه ساعت
h. m. du
ارسالی
Réexpédié
à
مأمورك امضاسی
Signature de l'employé

TÉLÉGRAMME

مخابرات تلغرافیه دولت علیه مسئولیت قبول ایلمز
L'état n'accepte aucune responsabilité
à raison du service de la télégraphie.

سنه ف
Le 190
واسطه سیله
Transmis par
دقیقه ساعت
h. m. du
بدأ مخابره
Commencé à
ختام مخابره
Fini à
مأمورك امضاسی
Signature de l'employé

De Pour عن الی

اشارات مخصوصه	طریق	روز و یاشب	دقیقه	ساعت	محلی تاریخی	غروب	عدد کلمات	محلی نومروسی
Indications non taxés	Voies	Matin ou soir	Minutes	Heures	Date du dépôt	Group	Nombre de mots	N° du dépôt

Y.PRK.ASK 172/124.

Şekil A.4 : BOA.Y.PRK.ASK.172/124.1319 Rabiu'l-ahir 29 (M. 15 Ağustos 1901) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

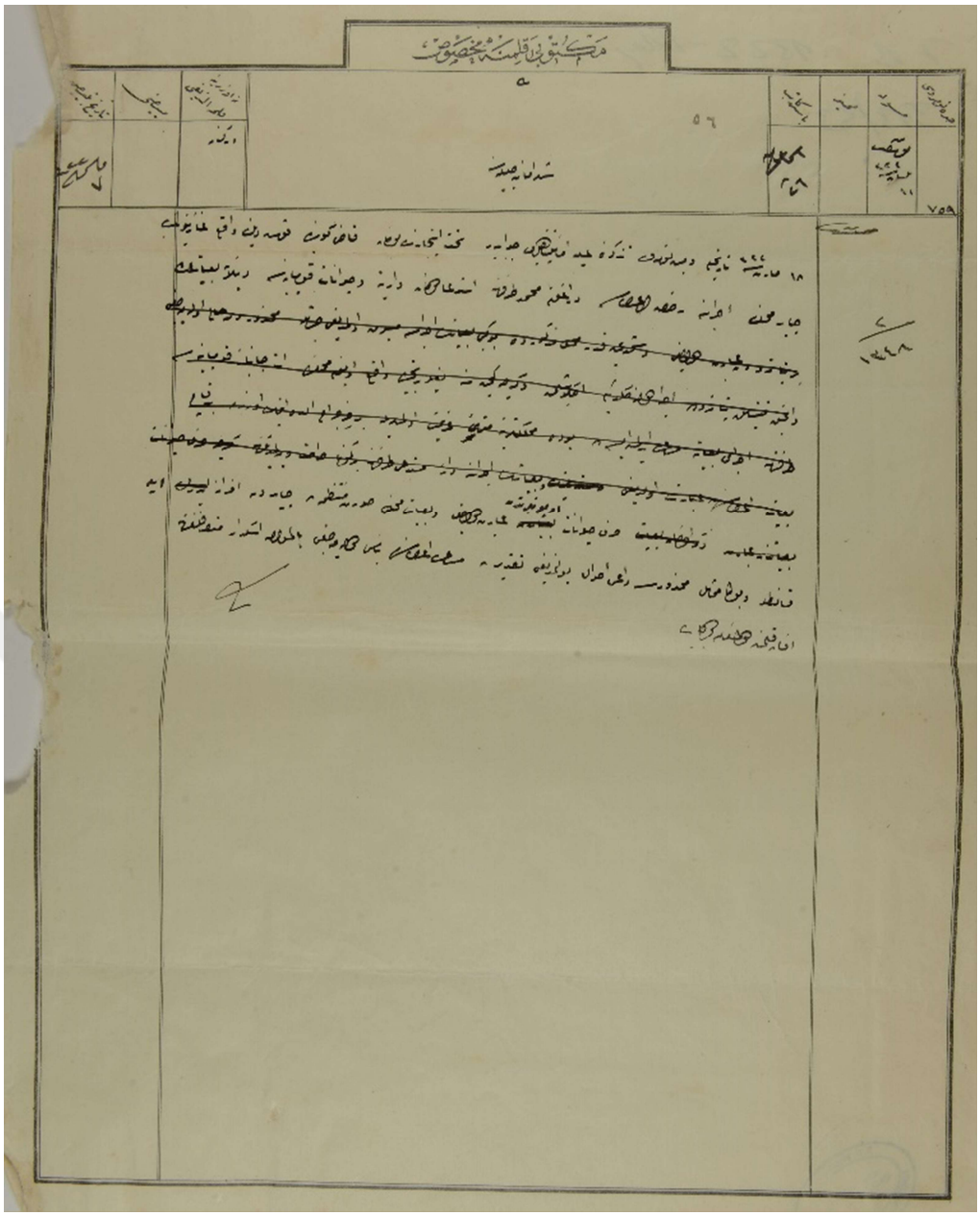

Şekil A.5 : BOA.ZB.373/53.1322 Mayıs 07 (M. 20 Mayıs 1906) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

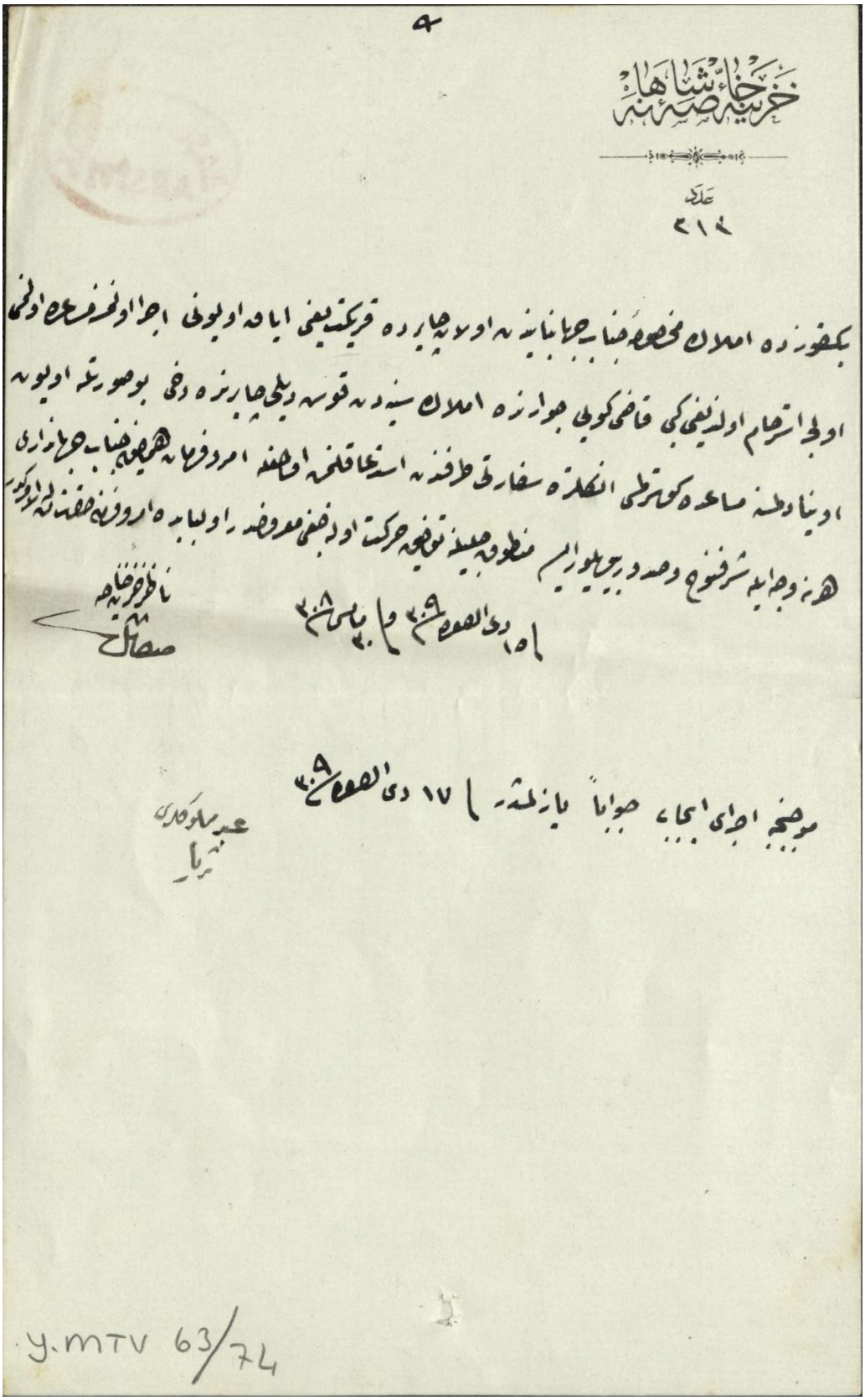

Şekil A.6 : BOA.Y.MTV.63/74.1309 Zilkade 15 (M. 11 Haziran 1892) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

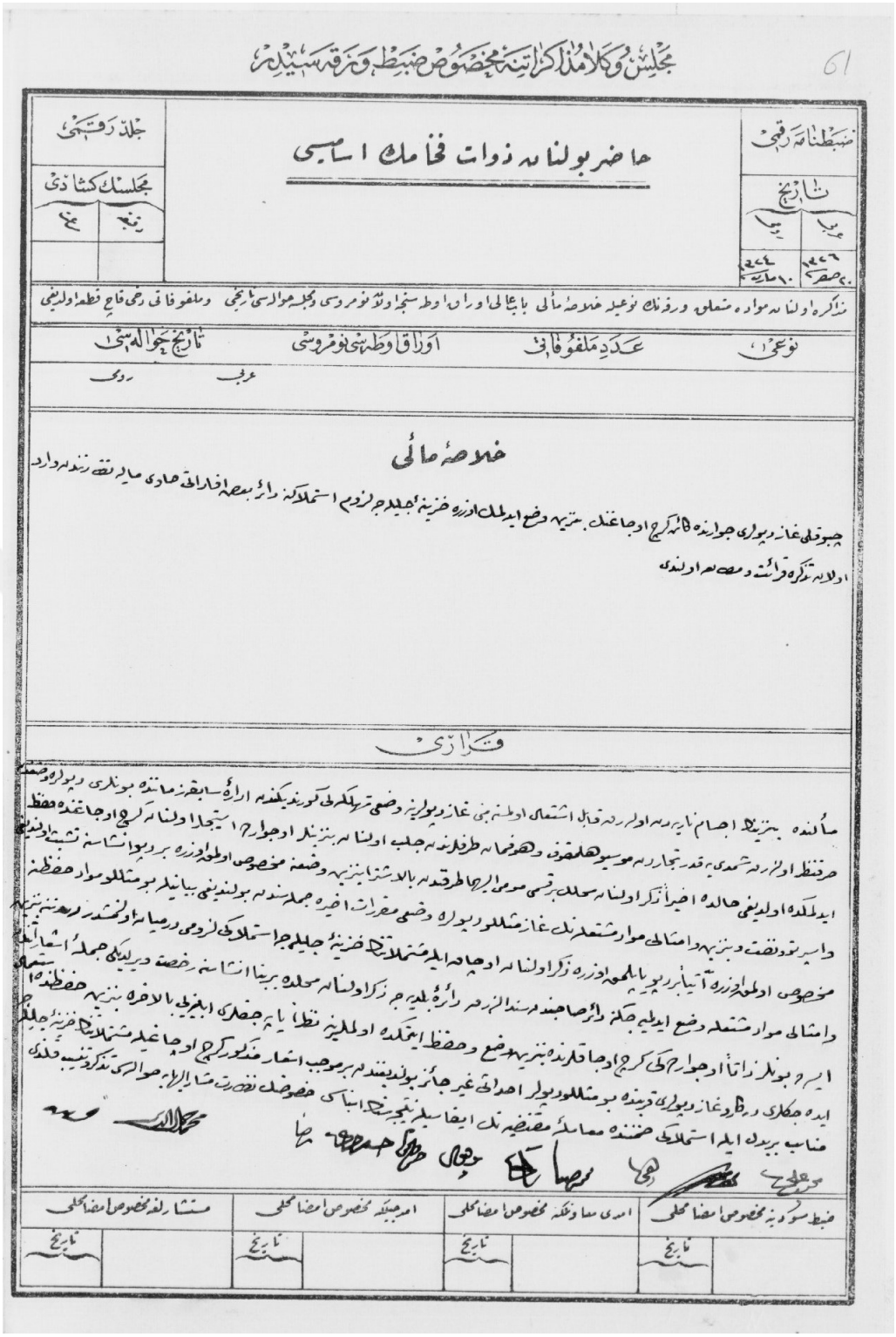

Şekil A.7 : BOA.MV.118/61. 1326 Safer 20 (24 Mart 1908) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

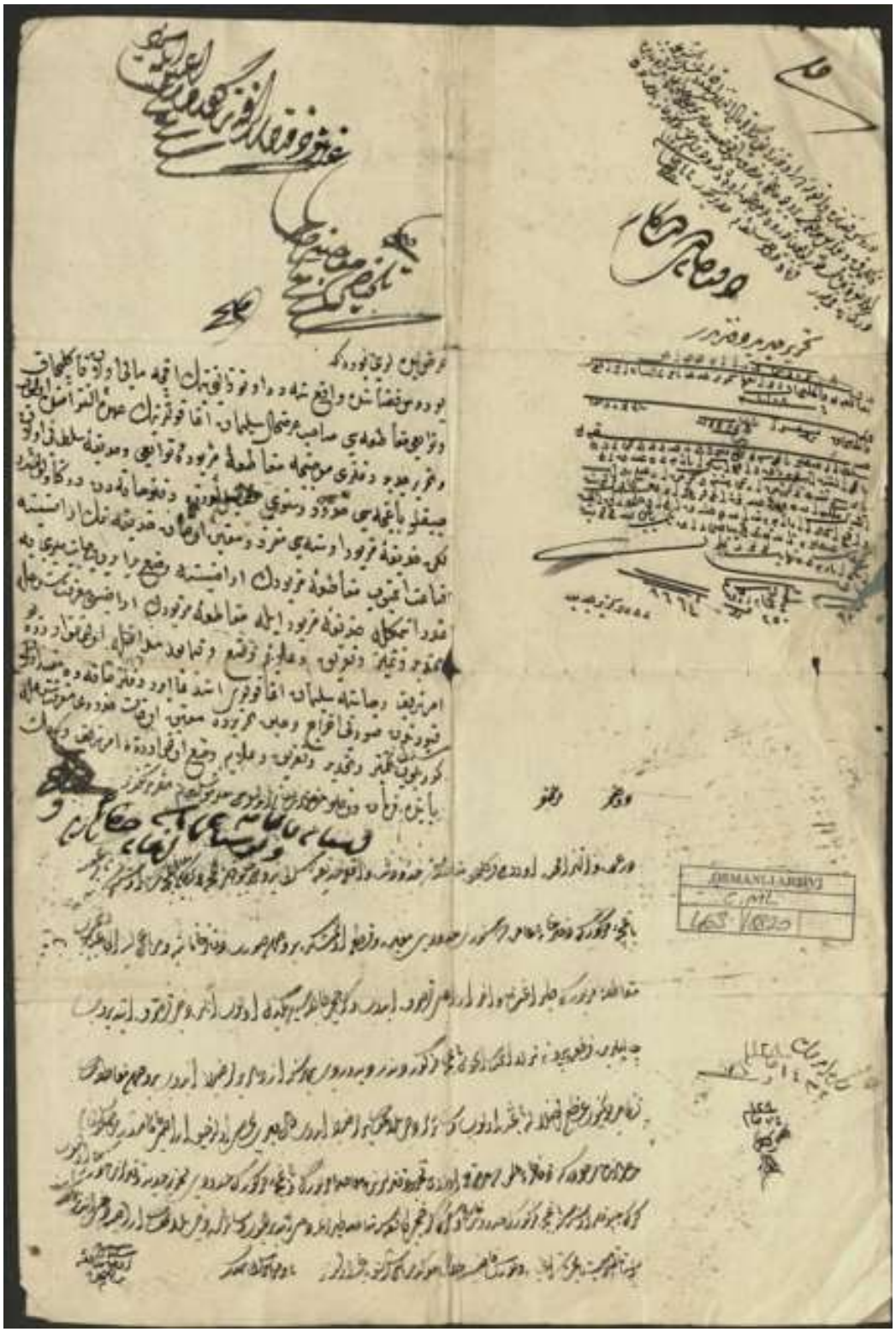

Şekil A.8 : BOA.C.ML.463/18820.1128 Cemaziye'l-evvel 29 (M. 21 Mayıs 1716) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

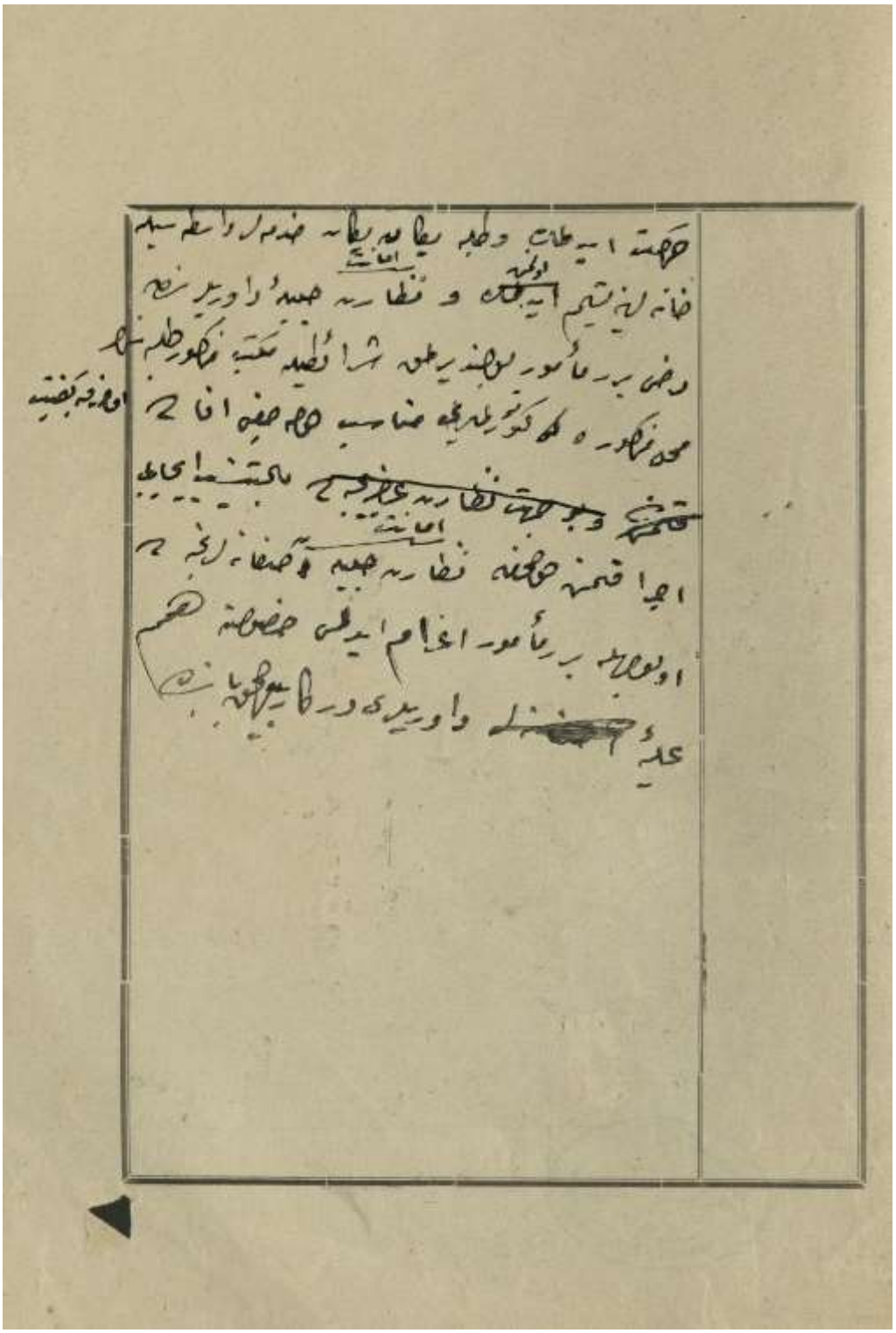

Şekil A.9 : BOA.MF.MKT.995/63.1325 Rabiu'l-ahir 12 (M. 25 Mayıs 1907) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

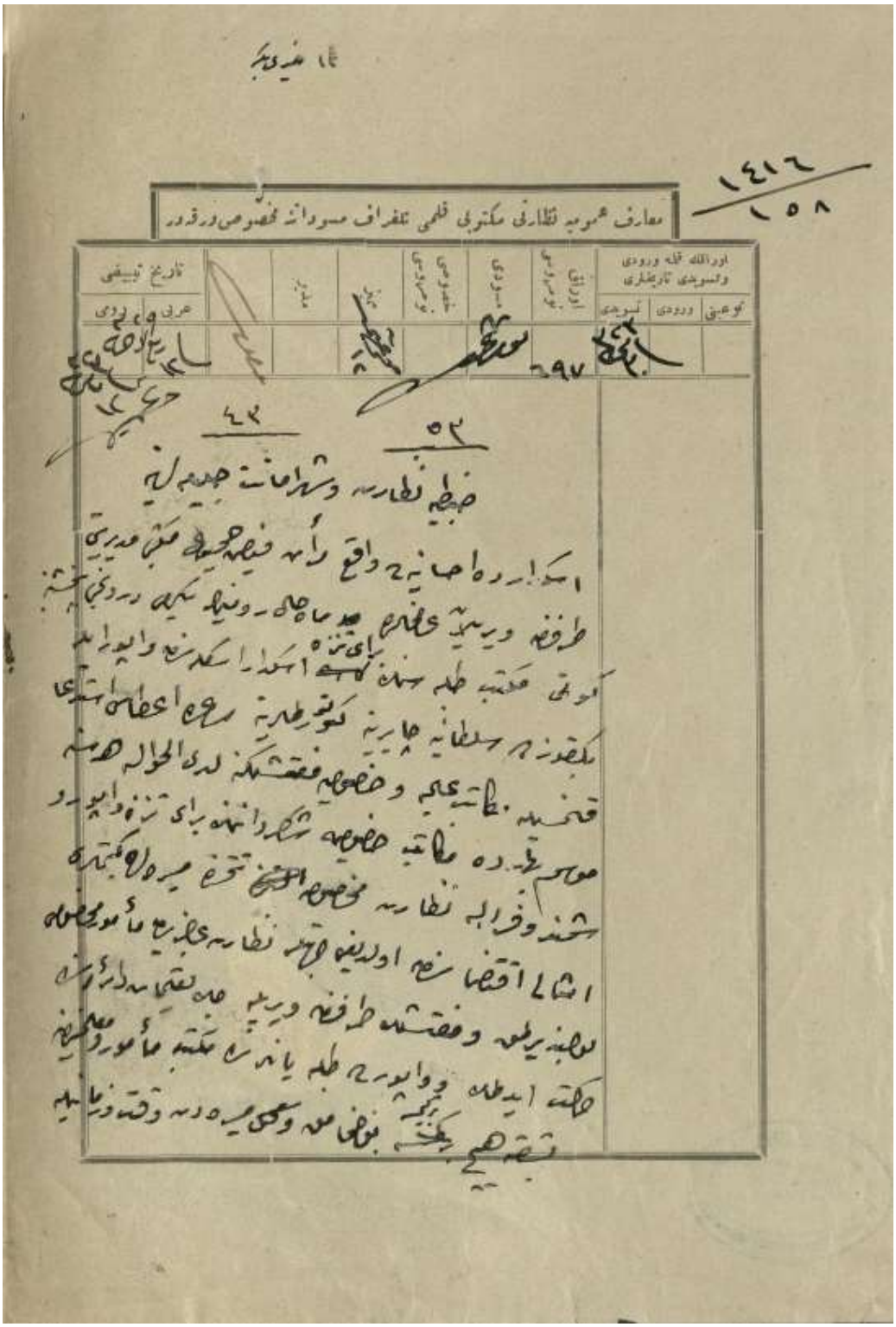

Şekil A.9 (devamı) : BOA.MF.MKT.995/63.1325 Rabiu'l-ahir 12 (M. 25 Mayıs 1907) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

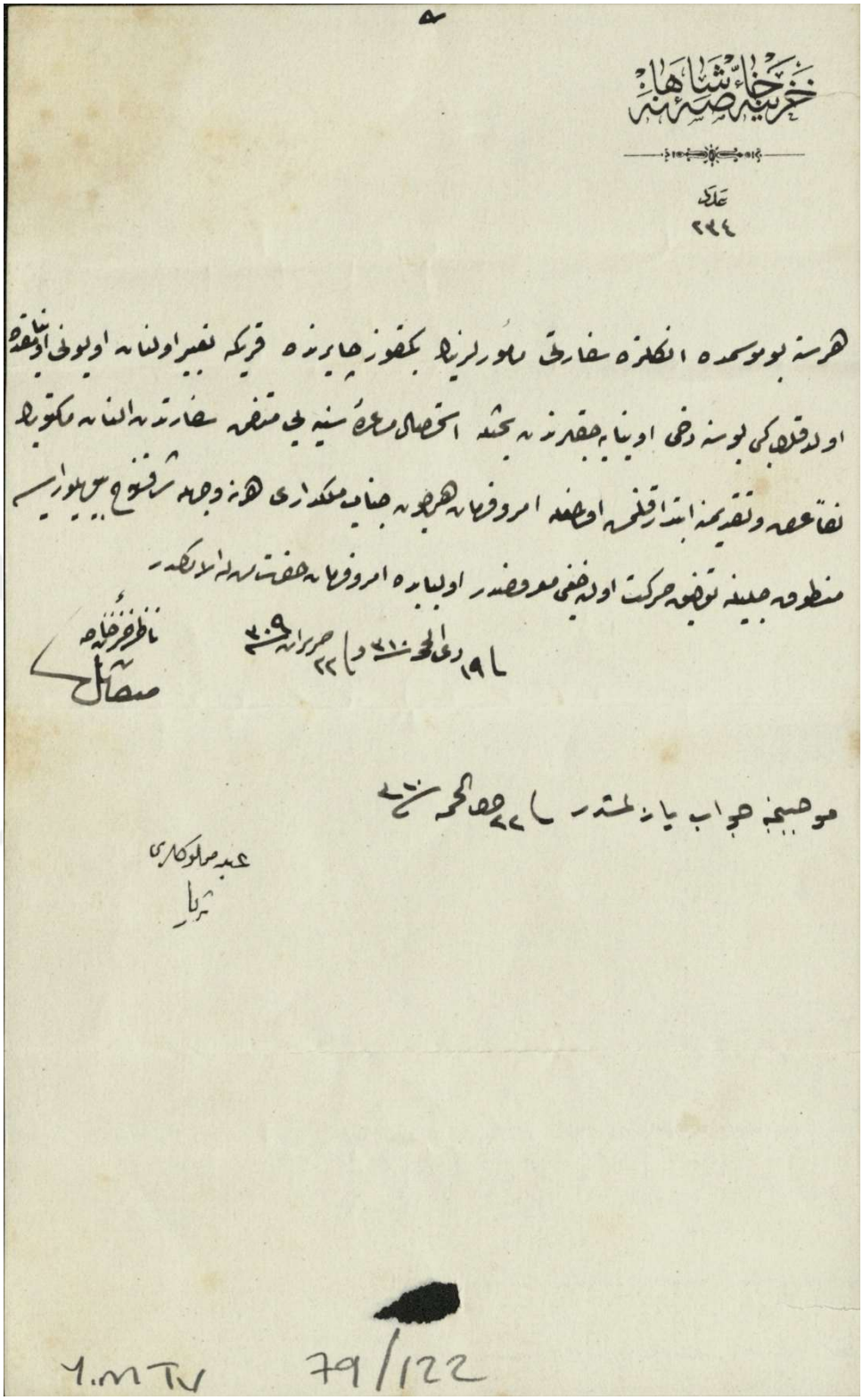

Şekil A.10 : BOA.Y.MTV.79/122.1310 Zilhicce 19 (M. 4 Temmuz 1893) tarihli belge (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

EK B: Avrupa ve Amerika'daki Bazı Parkların Gelişim Süreci

Park Adı	Tasarımcı(lar)	Ziyarete Açılma Tarihi	Park Olmadan Önceki Kullanım Durumu	Günümüz Durumu
Central Park New York, ABD	Frederick Low Olmsted, Calvert Vaux	Yapım tarihi: 1886-1906 1920'lerde parkta daha çok rekreasyon olanağı sağlandı		Mevcuttur
Hyde Park Londra, İngiltere 146 Ha		1660'ta halka açılmıştır, 1737'den itibaren büyük ölçüde halkın ziyaret yerine dönüştü (yürüyüş, yüzme, kayma, binicilik) 1660-1685 /geyik yetiştirme sahası, etrafı duvarla sınırlandırılmıştır 1689-1702 yılları arasında bir bölümü Kensington Bahçeleri'ne dönüştü 1735-1736 / binicilik sahası, av alanı	1558-1603 yılları arasında av sahası Halk toplantıları, askeri tören alanı	Mevcuttur
Kensington Bahçeleri Londra, İngiltere	18. yy (sırasıyla): William Kent, Charles Bridgeman	1689'dan sonra Hyde Park'ın uzantısı olarak düzenlendi 1727-1736 / yeni düzenlemelerle birlikte çim alan miktarı arttırıldı 18. yy ve 19. yy başlarında, ilkbahar ve yaz mevsimlerinde haftasonlar halka açık olmuştur. 19. yy'da halkın üst düzey kesiminin girişine izin verilmiştir		Mevcuttur
St. James Park Londra, İngiltere	18. yy (sırasıyla): Henry Wise, Charles Bridgeman, John Nash	Bataklık bir alan iken 16. yy başında kraliyet sarayı ve bahçesi ile birlikte iyileştirilerek yeniden düzenlendi 17. yy: Kraliyetin kullanımında (yulaf ve çavdar hasatı zamanı kapalı idi) ve halka açık olmuştur 18. yy: Halkın girişi çeşitli kısıtlamalarla engellenmiştir/Kraliyet kullanımı için park içi düzenlemeler geliştirilmiştir 19. yy: 1827'de ekin yerleri hariç parkın heryeri halka açılmıştır (Kraliyete ait park niteliği sürmüştür)	Eski bir kraliyet parkıdır/Av sahası, geyik parkı	Mevcuttur

Şekil B.1 : Avrupa ve Amerika'daki bazı parkların gelişim süreci (Demirkaya, 1999'dan derlenmiştir).

Park Adı	Tasarımcı(lar)	Ziyarete Açılma Tarihi	Park Olmadan Önceki Kullanım Durumu	Günümüz Durumu
Regent's Park Londra, İngiltere 200 Ha	19. yy : John Nash	1811: Alanın kamusal olacağına dair resmi hükümler getirildi. Park çevresinde planlı yerleşim anlayışı doğdu. Fakat Halkın tam anlamıyla ziyaretine izin verilmemiştir 1847: Park içinde hayvanat bahçesi düzenlenerek halka açıldı (5 Dönüm)	16. yy'da av sahasıdır 17. yy: Arazinin bir bölümü kiralamalarla kişilere verildi Kraliyete ait fakat halka açık bir parktır.	Mevcuttur
Richmond Park Londra, İngiltere 955 Ha		18. yy: Halkın girişini engelleyici yaklaşımlara rağmen kamusallaşmıştır 19. yy: Halkın girişi kısıtlanmaya devam etmiştir.	Ormanlık alan 17. yy: Av sahası olarak geyik parkı haline getirildi	Mevcuttur
Belvedere Bahçeleri Avusturya, Viyana	1721-22: Hildebrandt	1706-1806: Bahçenin yapım sürecidir	1693: Kraliyet arazisi olarak satın alındı, yazlık saray inşa edildi 20. yy başlarında Kraliyet'in mülkiyetinde olmuştur Halka açılması ile ilgili bilgi bulunmamaktadır	Mevcuttur
Schönbrunn Bahçeleri Avusturya, Viyana		17. ve 18.yy başı: Bahçe içindeki saray inşa edildi.	1559: Kraliyet mülküne geçmiştir. İçinde köşk yapılmıştır. Yazlık olarak kullanıldı 20. yy: Önemli ziyaret yerlerinden biri oldu	Mevcuttur
Park Guell İspanya-Barselona		1900-1914 inşa tarihi 1923 ten sonra halka açılmıştır		Mevcuttur
Birkenhead Park İngiltere, Liverpool	Joseph Paxton	1843-Halk için park kurma fikri ile yapılan ilk çalışmadır		Mevcuttur
Villa Borghese İtalya, Roma		Av alanı-1700 yılında halka açılmıştır		Mevcuttur
Tier Garten Almanya, Berlin		Av alanı-1649 yılında halka açılmıştır		Mevcuttur
Le Peyrom Fransa, Montpeller		Park, 1688'de açılmıştır		Mevcuttur
The Jardin de la Fontaine Fransa, Nimes		Yapımı 1745-60'ta tamamlanmıştır		Mevcuttur

Şekil B.1 (devamı) : Avrupa ve Amerika'daki bazı parkların gelişim süreci (Demirkaya, 1999'dan derlenmiştir).

Park Adı	Tasarımcı(lar)	Ziyarete Açılma Tarihi	Park Olmadan Önceki Kullanım Durumu	Günümüz Durumu
Versailles Saray Bahçeleri Fransa, Paris/100 Ha	Le Brun, Le Notre (1666), Le Vau (1668), Mansard (1678)	1624: Av köşkü inşa edilmiştir 1660-1715: Bahçelerin yapım süreci aralığıdır	Kraliyet şenlikleri ve eğlenceleri düzenlenmiştir 1674: Burgundy'nin fethi sonucu yapılan kutlama önemlidir	Mevcuttur
Boulogne Korusu Fransa/865 Ha	1852-70: Alphand	1556: Koruyu tehlikelerden korumak adına etrafı duvarla çevrelenmiştir 1852-70: Paris'in yeniden inşasında yenilenen ilk parktır	Kraliyete ait av alanıdır	Mevcuttur
Vincennes Korusu Fransa/995 Ha		1860: Koru, Belediye'ye devredilerek halka açılmıştır.	11. yy: Koru Kraliyet mülkü olmuştur, av sahası olarak kullanılmıştır 12. yy: Koru içinde malikane ve kilise inşa edilmiştir 17.yy: Malikane sırasıyla önce hapishane, seramik fabrikası ve tersaneye dönüştürüldü	Mevcuttur
Tuilleries Bahçeleri Fransa, Paris	16. yy: Philibert Delorme 17. yy: Le Notre		15. yy: Kasapların çöp alanıdır 16. yy: Alanın bir bölümü Kraliyet mülküne katılarak çevresi sınırlandırılmış bir park olarak tasarlandı	Mevcuttur

Şekil B.1 (devamı) : Avrupa ve Amerika'daki bazı parkların gelişim süreci (Demirkaya, 1999'dan derlenmiştir).

EK C: Tarihi Harita Analizleri

Çalışma Alanı	Kauffer 1819 kopyası	Moltke 1851-52	Stolpe 1882	Goad 1904-1906	Alman Mavileri 1913-1914	Erkan-ı Harbiye 1917	Necib Bey 1918	Sociate Anonym Ottomane 1922	Keşfiyat ve İnşaat Osmanlı Anoim Şirketi 1926-1928	Anadolu Ciheti 1930'lu yıllar	Pervititch 1930-1945	Sedad Hakkı Eldem Çizimleri
Istavroz Çayırı	Bağlık (*Vignés*) İskele (Iskele) Istavroz (*Istavros*) Küçük Dere (*Petit Riviére*) Müslüman Mezarlığı (*Cimetiére Turc*)	Saray-ı Hümayun Istavroz Cami	Askeri Alan (*Batterié*) Su Deposu (*Bassin-Reservoir*) Beylerbeyi Sarayı İskele (*Dampfschiff Isk.*) Çeşme (*Font.*) Musevi Mezarlığı (*Jüdischer Friedhof*)				İskele Saray Istavroz Mahallesi			Beylerbeyi Sarayı Nahiye Merkezi Hamdi Evel Camii Beylerbeyi İskelesi Mezarlık Mektep Çeşme (3 adet) Su Haznesi		1900'lü yılların ortalarına ait çizimlerdir *** Istavroz Çayırı**
Haydarpaşa/İbrahimağa Çayırı	***Haydarpaşa Bahçesi (*Haider Pacha Baktché*)** Camii (*Mosque*) **Kalkedon Deresi (*Riviére de Chadeédoine*)** **Ayrılıkçeşmesi Deresi (*Aierlouk-Tchechmési Riviére*)** Çeşme (*Fontain*) Tekke (*Téké*) İbrahim Ağa Tekkesi Haydarpaşa Bahçesi Abdullah Efendi Çeşmesi Kavak Camisi Kavak İskelesi Kavak Burnu Çiçekçi Çeşmesi Çiçekçibaşı Mandıra Yolu	Selimiye Kışlası Selimiye Caddesi Mehmed Paşa Köşkü Tuğlahane Hastahane Havuz Haydarpaşa İskelesi Karakolhane Cami Haydarpaşa Karakolhanesi Kasr-ı Hümayun Su Terazisi	***Haydarpaşa Düzlüğü (*Plaine de Haider Pascha*)** **Kafe (*Cafe*)** Kavak Burnu (*Kavak burun*) Selimiye Kışlası (*Selimieh Kischlası*) Haydarpaşa Askeri Hastanesi (*Hospital Militaire*) Tekke (*Tekke*) Rezervuar (*Reservoir*) Haydarpaşa İskelesi (*Haider Psch. Iskl.*) Kasr-ı Hümayun (*Kassr humajun*) Demiryolu (*Eisenbahn*)	***Haydarpaşa Çayırı (*Prairié de Haidar-Pacha*)** **Çayır (*Prairie*)** Bahçe (*Jardin*) Riviere (*Irmak-Dere*) Osmanlı Anadolu Demiryolu Hattı (*Chemin De Fer Ottoman D'Anatolie*)/Bağdat Demiryolu (*Baghdad Railway*) Müslüman Mezarlığı (*Cimetiérie Turc*) Çayırbaşı Yolu Yeldeğirmeni Caddesi	**Ayrılık Çeşmesi (*Ayrilik Tchesmessi*)** **Seyid Ahmed Deresi** Eski İstasyon Caddesi Çayır Başı Sokak Alman Okulu Fransız Okulu Sinagog İsrail Okulu Yunan Okulu Rıza Paşa Camii Karakol Ayrılık Çeşmesi Caddesi Bağdat Caddesi	***Haydarpaşa Çayırı** Kavak İskelesi Haydarpaşa Hastanesi Haydarpaşa Vapur İskelesi Haydarpaşa İstasyonu İbrahimağa Mahallesi Hasanpaşa Mahallesi Kızlarağası Çeşmesi İbrahimağa Çeşmesi Mezarlık (İngiliz Mezarlığı'nın olduğu yerde yazılıdır)	***Çayır** Ayrılıkçeşme Selimiye Kadıköyü İskelesi Haydarpaşa İskelesi Kavak İskelesi Harem İskelesi Karacaahmet Mezarlığı Kadıköy Kuşdili	Karacaahmet Mezarlığı İngiliz Mezarlığı Mütevelli Çeşmesi Kalfa Çeşmesi Validebağ Talimhane Talim Meydanı İngiliz Mezarlığı Osmanağa Hasanpaşa Gazhane	Selimiye Kışlası Talimhane Meydanı Talimhane Tıp Fakültesi Hastanesi Bagdat-Kaacaahmet Caddesi Haydarpaşa Şimendifer Fabrikası Haydarpaşa Limanı Haydarpaşa Vapur İskelesi		***Haydar-Paşa Çayiri (*Prairie*)** **Haydarpaşa Çayiri Caddesi** **Meyve Bahçesi (*Verger*)** **Poteger (*Sebze Bahçesi*)** **Ekili Alan (*Champs cultives*)** **Düzlük (*Plateau*)** **Düz Zemin (*Terrain plat*)** **Geniş Arazi (*Vaste propriéte*)** **Bostan** **Meydan** Mezarlık (*Cimetirie*) Arsa Yeldeğirmeni Karakolhane Caddesi	
Havuzbaşı Mesiresi	Müslman Mezarlığı (*Cimeterié Turc*) Cami (*Mosque*)	Çengelköyü Cami					İngiliz Ali Bey Çiftliği Hasib Paşa Çiftliği Sadeddin Paşa Yalısı İskele			Havuz Cami Yirmisekizinci İlk Mektep Çeşme Mesire içinden geçen dereyolu çizilidir		*** Çayır** Bostan Eski Havuz İskelesi Yeni Sıraevler
Kuleli Bahçe/Vaniköy	Camiler (*Mosque*)	Kuleli Kışla-ı Hümayunu Camiler Taşocakları İcadiye Kasr-ı Hümayunu Köşk	Kuleli Mektebi İdadisi Vaniköyü Eski Vaniköyü İngiliz Ali Bey Çiftliği							S. Mahmut Camii Kuleli Parkı Vaniköyü Vapur İskelesi Vanköyü Camii Çeşme Karakol Vaniköyü İskele Sokak		

* Kırmızı renk ile vurgulanan adlar, çalışma alanlarının yeşil alan niteliğinin doğrudan belirtildiği tespit edilen ifadelerdir.

Şekil C.1 : Tarihi harita analizleri (Arın, 2018).

Çalışma Alanları	Kauffer 1819 kopyası	Moltke 1851-52	Stolpe 1882	Goad 1904-1906	Alman Mavileri 1913-1914	Erkan-ı Harbiye 1917	Necib Bey 1918	Sociate Anonym Ottomane 1922	Keşfiyat ve İnşaat Osmanlı Anoim Şirketi 1926-1928	Anadolu Ciheti 1930'lu yıllar	Pervititch 1930-1945	Sedad Hakkı Eldem Çizimleri
Kuşdili Çayırı	Ahşap Köprü (*Pont de Planches*) Taşköprü (*Pont de Pierre*) Kalkedon Deresi (*Riviére de Chadeédoine*) Bağlık (*Vignes*) Çiftlik (*Fermes*)	Yoğurtçu Çeşmesi İzmit Caddesi Büyük Çınarlar Kurbağalıdere Çeşme Moda Burnu Çiçekçi	İzmit Yolu (*Ismid Rue*) Kalkedon Deresi Çeşme	*** Kuşdili Çayırı (*Prairie de Couch-Dili*)** **Yoğurtçu Çeşme Çayırı (*Prairie de Yoghourtchi-Tchechmé*)** **Kuşdili Deresi (*Couch-Dili Deresi-Riviere*)** **Yoğurtçu Çeşme Çayırı Caddesi** **Kuşdili Caddesi** Karakol Söğütlüçeşme Caddesi Müslüman Mezarlığı (*Cimetiére Turc*)	**Kurbağalıdere (*Kourbali Déré*)** Osmanlı-Anadolu Demiryolu Hattı (*Chemind de fer Ottoman Anatolia*) Söğütlüçeşme Caddesi Kurbağalıdere Caddesi Osman Ağa (*Osman-Agha*) Şefik Bey Sokak Mahmudiye Mektebi (*Mahmoudié Mektebi*) Cafer Ağa (*Djafer-Agha*)	*** Kuşdili Çayırı** **Yoğurtçu Çayırı** **Kuşdili Deresi** Cevizlik İttihad Kulübü	**Kuşdili** Kadıköy	Köprü Caddesi Demiryolu Bağdat Caddesi	*** Kuşdili Çayırı** **Yoğurtçu Çayırı** Kadıköyü İttihad Spor Sahası **Kurbağalıdere Çayırı** Anadolu-Bağdat Demiryolu		*** Kuşdili Çayırı** **Yoğurtçu Parkı** **Çeşme (Yoğurtçu Çeşmesi'dir)** **Çatısız Tiyatro (Yoğurtçu Parkı'nın yakınlarındadır)** **Dere Gazinosu Sokak** **Gezinme Sokak** **Bülbül Kenan Aile Çay Bahçesi** **Kayıkhane (Dere kenarındadır)** **Meydan (Kuşdili Çayırı yanındadır)** **Bostan (Kuşdili Çayırı sonorondadır)** **Yoğurtçu Parkı Yokuşu** **Bakla Tarlası Sokak** **Tarla** **Bakla Yokuşu** **Kurbağalıdere** **Parkın Rıhtımı (Yoğurtçu Parkı için yazılmıştır)** Vişne Sokak Çilek Sokak Karadut Sokak Bostanlar Meyve Bahçesi Şefik Bey Sokak Kuşdili Caddesi Mezarlık Köprüler (Demiryolu üzerinden geçmektedirler) Ermeni Katolik Kız Mektebi Ermeni Mezarlığı Ermeni Kilisesi Bayram Yeri Yokuşu	

* Kırmızı renk ile vurgulanan adlar, çalışma alanlarının yeşil alan niteliğinin doğrudan belirtildiği tespit edilen ifadelerdir.

Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri (Arın, 2018).

Çalışma Alanları	Kauffer 1819 kopyası	Moltke 1851-52	Stolpe 1882	Goad 1904-1906	Alman Mavileri 1913-1914	Erkan-ı Harbiye 1917	Necib Bey 1918	Sociate Anonym Ottomane 1922	Keşfiyat ve İnşaat Osmanlı Anoim Şirketi 1926-1928	Anadolu Ciheti 1930'lu yıllar	Pervititch 1930-1945	Sedad Hakkı Eldem Çizimleri
Moda Çayırı	Bağlık (*Vignes*) Moda Burnu (*Moda Bournou*)	Moda Burnu Şerif Paşa Köşkü Yoğurtçu Çeşmesi Çeşme Kalamış Körfezi	**St. Chrisostomo Çeşmeleri** **Kafe (Birkaç adet belirtilmiştir)** **Kulüp** Kalamış Körfezi Moda Burnu Bağlık Sebze Bahçeleri Kilise Rıza Paşa Köşkü Köşk Kalkedon Deresi Çeşme (Yoğurtçu Çeşmesi'dir)	*** Çayır** **Tubini Mahallesi** **Moda İskelesi** **Kürek Kulübü** **Pastane** **Moda Oteli** **Dok Alanı** **St. Joseph Koleji** **Kapusen Manastırı (günümüzde Kadıköy Anadolu Lisesi arazisidir)** Moda Burnu Okul Lorando Sokağı Lorando Çıkmazı Bostan Sokak Bahçeler Kulüp Çıkmazı Notre Dame de Sion Okulu Hastane Bahçeler	Fransız Kilisesi (günümüzde St. Joseph Koleji'nin bulunduğu yerdir) Civit Kilisesi (günümüzde Kadıköy Anadolu Lisesi'nin bulunduğu yerdir) Ermeni Okulu (Collége des Mekhitharistes) Karakol Kilise Küçük Moda Kafe (günümüzde kütüphane ve restoranın bulunduğu alan)	Fransız Mektebi (St. Joseph Koleji'dir) Moda İskelesi Kuşdili Deresi	Moda İskelesi Kuşdili Kalamış Koyu	Cevizlik (*Ojevizlik*) Kilise (*Inglis Kilissessi*) Sakızağacı (*Sakızaghadji*) Mikitarist Mektebi Fransız Mektebi Jesvitler Klissassi	Fransız Mektebi	Gazino Mihitarist Mektebi Mektep Sokak Lorando Sokağı Senjosef Mektebi Arazisi Madam Virjin Do Fürstenberg ve Mösyö Boduiye Ait Arazinin Planı Jezvit Kilisesine Ait Arazi	*** Çocuk Bahçesi (Jardin Municipal Pour Enfants)** ***Tenis kortu** *** Park** *** Gazino (Kazino)** *** Bomonti Bahçesi** *** Ex-Kasino** *** Prost İfraz Projesi** *** Yeşil Saha (Prost Projesi)** *** Alman Koloniyesi Kampingi** *** Bakla Tarlası** *** Kolejin İskelesi** Seralar (Serre) Whittall Ailesi'ne ait araziler Moda Palas Moda Deniz Kulübü Kayıkhane Moda İskelesi Bahçeler Arsalar Tarlalar Bostanlar St. Joseph Koleji (Sen Joseph Koleji) Karmel Sörler Manastırı Sekizinci İlk Mektebi	
Kandilli	Köşkler (*Kiosque*) Çiftlik (*Ferme*) Küçüksu (*Kutchuk-sou*)	Kandilli Köşk					Kandilli Kandilli Burnu Fener Küçüksu Deresi			Kandilli Vapur İskelesi Kandilli Göksu Caddesi Karakol Çeşme Meydan Su Deposu Dibek Meydanı		

* Kırmızı renk ile vurgulanan adlar, çalışma alanlarının yeşil alan niteliğinin doğrudan belirtildiği tespit edilen ifadelerdir.

Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri (Arın, 2018).

Çalışma Alanları	Kauffer 1819 kopyası	Moltke 1851-52	Stolpe 1882	Goad 1904-1906	Alman Mavileri 1913-1914	Erkan-ı Harbiye 1917	Necib Bey 1918	Sociate Anonym Ottomane 1922	Keşfiyat ve İnşaat Osmanlı Anoim Şirketi 1926-1928	Anadolu Ciheti 1930'lu yıllar	Pervititch 1930-1945	Sedad Hakkı Eldem Çizimleri
Fenerbahçe /Kalamış	*** Fener Bahçe (Fener Baktche)** **İskele (İskele-Bahçenin üç farklı yerindedir)** **Fener Burnu (*Fener Bournou*)** **Fener İskelesi (Fener İskelesi)** **Dere (*Riviére*)** Çeşme (*Fontaine*) (Bahçenin girişine yakındır) Antik Su Deposu (*Citerne ancientie*) (Bahçenin girişine yakındır)					*** Fenerbahçe** **Fenerbahçe Burnu** **Laz Burnu** **Fenerbahçe İstasyonu** Fuat Paşa Bahçesi Kalamış İskelesi Kalamış Koyu Üsküdar Caddesi	*** Fenerbahçe** **Fenerburnu** **Laz Burnu** **Kalamış Koyu** Kızıltoprak Göztepe İstasyonu Şapka Burnu					
Göksu-Küçüksu Mesiresi/ Baruthane Çayırı	Sultan Köşkü (Küçüksu Kasrı'dır) (*Kiosque du Gd. Sr.*) Küçüksu (*Kutchuk-sou*) Göksu (*Gheuk-sou*)	Kasr-ı Hümayun (Küçüksu Kasrı'dır) Karakolhane Çeşme (Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'dir) Anadoluhisarı					İskele Kandilli Küçüksu Deresi			*** Küçüksu Mesiresi** Bostanlar Muhterik Göksu Kasrı Mezarlık Göksu Camii Karakol Değirmen Testi Fabrikası Kürt Mezarlığı Çeşme Küçüksu Kasrı (Başka bir planda Küçüksu Sarayı olarak ifade edilmiştir) Cami Kalafat Mahali Kayıkhane Beton Köprü Su Terazisi Hekimbaşı Deresi Hekibaşı Çiftliği		18. yy son çeyreği ile 19. yy sonları arası bir döneme ait çizimlerdir Küçüksu Kasrı Kıbrıslı Yalısı Cemile Sıltan Köşkü Küçüksu Deresi Göksu Deresi Bostancıocağı ve Cami Göksu Kasrı Kalıntıları ve Namazgah Dörtkardeşler Mevki Nişantaşı

* Kırmızı renk ile vurgulanan adlar, çalışma alanlarının yeşil alan niteliğinin doğrudan belirtildiği tespit edilen ifadelerdir.

Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri (Arın, 2018).

Çalışma Alanları	Kauffer 1819 kopyası	Moltke 1851-52	Stolpe 1882	Goad 1904-1906	Alman Mavileri 1913-1914	Erkan-ı Harbiye 1917	Necib Bey 1918	Sociate Anonym Ottomane 1922	Keşfiyat ve İnşaat Osmanlı Anoim Şirketi 1926-1928	Anadolu Ciheti 1930'lu yıllar	Pervititch 1930-1945	Sedad Hakkı Eldem Çizimleri
Kavacık Mesiresi	Kanlıca Burnu (*Kandlidgé Bouruon*) Körfez (*Keurfez*) Çeşme (*Fontaine*) Defterdar Çitliği (*Defterdar Tchiftlighi*)	Kanlıca Körfezi					**Mihrabad Körfezi** **Kavacık Deresi** Kanlıca İskele Prenses Rukiye Yalısı Prenses Koruluğu Pertecv Yalısı Nazım Paşa Yalısı Said Bey Çiftliği Küçükefendi			**Mihrabat Körfezi** **Körfez** **Kavacık Deresi** Saffet Paşa Korusu Çam Tepesi Prenses Rukiye Çamlığı Kömür Depoları Kanlıca İskelesi Halepli Çeşme Fıstıklı Deresi İskender Paşa Camii Fıstıklı Mevkii Çöp İskelesi Su Haznesi Müftü Bahçesi Muhacır Mahallesi		M. 1860 yılına ait bir çizimdir *** Mesire** **Kanlıca Körfezi** **Körfez Deresi** Fıstıklı Tepe Havuz ve Set Kalıntısı
Çubuklu	**Çubuklu Akıntısı (*Golfe de Tchibokli*)** **Büyük Dere (*Glaris Riviére*)** **Çeşme (*Fontaine*)** Su Deposu (*Citerne*) Cami (*Mosque*) Çubuklu Su Terazisi (*Citernes antiques*)						**Burunbahçe** Çakalburnu Çubuklu Değirmenocağı Kuzaltı Gaz Depoları Çiftehavuzlar Ortabahçe (Çayır alanının yakınındadır) Dere çevresinde Bostanlar			*** Mesire Mahali** **Mektep** **Çubuklu Vapur İskelesi** **Yalı Bahçeleri** Hasan Bey Köşkü Halil Bey Yalısı Dedetarla Deresi (İç kesimlerde) Kirazlı Dere (İç Kısımlarda) Göztepe Deresi (İç Kısımlarda) Mahmudoğlu Deresi (İç Kısımlarda) Dedeoğlu Bahçeleri Arabacıoğlu Bahçeleri Bostanlar (İç Kesimlerde) Havuzlar (İç Kesimlerde)		M. 1820'li yıllara ait bir çizimdir **Cami** **Çeşme (Mesire içindedir)** **Havuz (Mesire içindedir)** Eski Sahil Şimdiki Sahil

* Kırmızı renk ile vurgulanan adlar, çalışma alanlarının yeşil alan niteliğinin doğrudan belirtildiği tespit edilen ifadelerdir.

Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri (Arın, 2018).

Çalışma Alanları	Kauffer 1819 kopyası	Moltke 1851-52	Stolpe 1882	Goad 1904-1906	Alman Mavileri 1913-1914	Erkan-ı Harbiye 1917	Necib Bey 1918	Sociate Anonym Ottomane 1922	Keşfiyat ve İnşaat Osmanlı Anoim Şirketi 1926-1928	Anadolu Ciheti 1930'lu yıllar	Pervititch 1930-1945	Sedad Hakkı Eldem Çizimleri
Paşabahçe/İncirköy	Cami (*Mosquée*) Köşk (*Kiosk d' Abdurat ….*) Büyük Dere (*Glaris Riviére*) İncirköy (*Indgir-Keui*)						**Ayvalı Dere** İspirto Fabrikaso Şişe Fabrikası Paşabahçesi İncir Köyü			*** Çukur Çayır** **Ayazma** **Sazlı Dere** Paşabahçe İlk Mektep Rum Kilisesi Fener Bahçesi Su Nazırlığı Mezarlık Sofiye Çeşmesi		
Sultaniye Çayırı	**Sultaniye (Sultanié)** **Kıyıda Yıkıntı Köşk (Kiosque ruine)** **Antik yıkıntılar (Ruines antiques)** **St. Constantin Çeşmeleri (Fontaine de St. Constantin)** Havza (Bassin)						**Ayvalıdere** Burunbahçe İspirto Fabrikası Şişe Fabrikası Paşabahçe İncirköyü			**Sebze Bostanı** **Sultaniye Mevkii** **Sultaniye Çeşmesi** **Namazgah** **Dere (Çayırın yakınından geçmektedir)** Sahip Molla Yalısı Bahçesi İncirköy Beykoz Yolu Dekovil Rıhtımı Tuğla Fabrikası Sahil Dekovil Yolu Paşabahçe İncirköy Çeşme Kayalık Yıkık Dalgakıran		20. yy başlarına ait bir çizimdir *** Sultaniye Çayırı** **Eski Sultaniye Kasrı** **Havuzu ve Mendirek Kalıntıları** **(Mendirek Kalıntıları tarihi 1926'dır)** **Çeşmeli Namazgah ve Taş Sofala**r Dalyan (1710 olarak belirtilmiştir) Dolma Kıyı (1926 olarak belirtilmiştir) Köşk (1710 olarak belirtilmiştir-Çayır içindedir) Saib Molla Yalısı, Bahçesi ve rıhtım boyu Gümüşsuyu

* Kırmızı renk ile vurgulanan adlar, çalışma alanlarının yeşil alan niteliğinin doğrudan belirtildiği tespit edilen ifadelerdir.

Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri (Arın, 2018).

Çalışma Alanları	Kauffer 1819 kopyası	Moltke 1851-52	Stolpe 1882	Goad 1904-1906	Alman Mavileri 1913-1914	Erkan-ı Harbiye 1917	Necib Bey 1918	Sociate Anonym Ottomane 1922	Keşfiyat ve İnşaat Osmanlı Anoim Şirketi 1926-1928	Anadolu Ciheti 1930'lu yıllar	Pervititch 1930-1945	Sedad Hakkı Eldem Çizimleri
Beykoz Çayırı	**Sultan Vadisi (*Vallée du Grand Seigneur*)** **Beykoz Deresi (*Beykoz Dérési*)** **Kağıt Fabrikası (*Papeterié*)** **Değirmen (*Moulin de G.S.*)** **Valide Çeşme (*Valide Tchchmé*)** Hünkar Hisarı (*Hounkiar Kiar*) İskele (Hünkar İskelesi'dir) Cami (*Mosque*) Çeşme (*Fontaine*) Selvi Burnu (*Selve-Bournou*)						**Sülükhane Deresi** **Subaşı Deresi** (Çayırın yakınlarındadır) Beykoz Yalıköyü Arabacı Çiftliği Alibey Çiftliği Kaymakdondıuran Sırtları			* **Beykoz Çayırı** **Çeşme (iki adet-çayırın içindedir)** **Tokat Deresi (Çayırdan geçer)** **Harap Beylik Ahırı (Dere yanındadır)** **Namazgah (Derenin denize döküldüğü yere yakındır)** **Beykoz Sarayı** **Yunus Gazi Mezarlığı** **Yalıköy Çayırı Sokak** **Yalıköyü Yeni Camii** **Cami (Serbostan Mustafa Camisi'dir)** **Beykoz Kundura ve Deri Fabrikası** **Metruk Kışla Binası (Çayırın yakınındadır)** Hünkar Sırtları Umuryeri Beykoz Yolu Standard Oil Gaz Depoları Hünkar Sırtları İshak Ağa Sırtları **Sülükhane Deresi** Bostanlar (Tokad Deresi ve Sülükhane Deresi çevresinde) **Tokat Köşkü Şosesi** Beykoz Akbaba Şosesi (Çayırın içinden geçmektedir)		**Namazgah (Çayırın içindedir)** **İshak Ağa Çeşmesi (Çayırın içindedir)** Tokat Deresi Ağzı ve Has Ahırı Hünkar İskelesi ve Beykoz Kasrı III. Selim Kağıthane ve Kışlası Tokat Kasrı ve Bahçesi

* Kırmızı renk ile vurgulanan adlar, çalışma alanlarının yeşil alan niteliğinin doğrudan belirtildiği tespit edilen ifadelerdir.

Şekil C.1 (devamı) : Tarihi harita analizleri (Arın, 2018).

KAYNAKLAR

Abacı, Z. D. (2008). Avusturyalı Osmanlı Tarihçisi Joseph Von Hammer Purgstall'in Bursa İzlenimleri (Ağustos 1804), *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 15(2), 395-407.

ABD Kongre Kütüphanesi, LOT 6984

Abdullah Biraderler Fotoğraf Arşivi, 19. yy

Abdülaziz Bey. (1995). *Osmanlı adet, merasim ve tabirleri cilt 1.* İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Acar F., ve Kar, F. S. (2011). *Bir zamanlar İstanbul İETT'nin 140. Yılı anısına 140 fotoğraf 1871-2011*, İstanbul : a4 grafik Matbaacılık Yayıncılık.

Akbulut, R. (1994). Haydarpaşa. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 4, s.27-29) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Akın, T. (1994). Sultaniye Çayırı Çeşmesi ve Namazgahı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 69) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Aktaş, U. (2011). *İstanbul'un 100 bahçesi.* İstanbul : İ.B.B. Kültür A.Ş. Yayınları.

Akyavaş, R. (2000). *Geçmiş zamanlarda, asitane I.* Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Altıner, F. P. (2008). *II. Abdülhamid Dönemi'nde İstanbul bahçeleri (1876-1909)* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Alus, S. M. (1951). Eski Kuşdili, Yoğurtçu, Kurbağalıdere, *Resimli Tarih Mecmuası*, 14, 592-594.

Alus, S. M. (1995). *Eski Caddebostan ve Suadiye, İstanbul Kazan Ben Kepçe.* İstanbul : İletişim Yayınları.

Amicis, E. 1993. *İstanbul (1874)* (Beynun Akyavaş, Çev.). Ankara : Türk Tarih Kurumu.

Anonim. (1994a). Arabacılar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 288) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Anonim. (1994b). Beykoz. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 193-195) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Anonim. (1994c). Beylerbeyi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 200-203) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Anonim. (1994d). Göksu. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 411-412) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Anonim. (1994e). Kandilli. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 410) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Anonim. (1994f). Kuşdili. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 5, s. 139) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Apak, F. T. (2014). Lucy M. J. Garnett. *Studies of the Ottoman Domain*, 4(6), 31-34.

Arın, Ö. (2017). 19. yy İstanbul'u mesirelerinin dönüşümü: Kuşdili Çayırı. *Mimar.ist*., 58, 83-92.

Arın, Ö. (2017a). Çalışma kapsamında yazar tarafından arazi gezilerinde çekilen fotoğraflardır.

Arın, Ö. (2018). Çalışma kapsamında yazar tarafından oluşturulan sentez şemaları ve çizelgelerdir.

Arseven, C. E. (2011). *Kadıköyü hakkında belediye araştırmaları*. İstanbul : Kadıköy Belediyesi.

Artan, T. (1994). Beykoz Çayırı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (Cilt 2, s. 196) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Artan, T. (1999). 18. yy başlarında yönetici elitin saltanatın meşruiyet arayışına katılımı. *Toplum ve Bilim*, 83, 292-322.

Atabeyoğlu, C. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e spor. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 1501-1515) İstanbul: İletişim Yayınları.

Atasoy, C. M. (1982). *Kandilli'de tarih.* İstanbul : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Atasoy, N. (2002). *Garden for the sultan: gardens and flowers in the Ottoman culture.* İstanbul : Aygaz, Koç Yayınları.

Atasoy, N. (2005). *15. yy'dan 20. yy'a Osmanlı bahçeleri ve hasbahçeler*, İstanbul : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Aydüz, S. (2005). Lady Montagu*. TDV İslam Ansiklopedisi*, erişim tarihi 15.06.2018, http://www.islamansiklopedisi.info

Aysu, Ç. (1994a). Çengelköy. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 485-487) İstanbul : Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını

Aysu, Ç. (1994b). Kanlıca. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 415-417) İstanbul : Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını

Aysu, Ç. (1994c). Paşabahçe. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 228) İstanbul : Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını

Ayverdi, S. (1966). *Boğaziçi'nde tarih.* İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti.

Banoğlu, N. A. (2014). *Tarihi ve efsaneleriyle İstanbul semtleri.* İstanbul : Selis Yayıncılık.

Baraz, M. R. H., ve Demircan, Z. (2004). *Çengelköy'de tarih*. İstanbul : İstanbul Kitabevi.

Barışta, H. Ö. (1994). Moda İskelesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 481-482) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Basileo Kargopoulo Fotoğraf Arşivi. 19. yy

Belge, M. (1994). Moda. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 479) İstanbul : Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Bibliothèque Nationale de France, (2018). Buondelmonte harita tasviri.

Bilgin, A. (2015). *Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi: toplum.* İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM).

Bilir, A., ve Şahin, S. (2006). *Beykoz: has bahçeler diyarı*. İstanbul : Beykoz Belediyesi.

Bilir, A. (2008). *Çeşmibülbüle gizlenmiş abıhayat Beykoz.* İstanbul : Kitabevi Yayınları.

BOA.A.AMD.6/50.1265 Muharrem 18 (M. 14 Aralık 1848)

BOA.A.AMD.17/65.1266 Cemaziye'l-evvel 27 (M. 10 Nisan 1850)

BOA.A.AMD.22/86.1266 Zilhicce 29 (M. 5 Kasım 1850)

BOA.A.AMD.44/76.1269 Şa'ban 04 (M. 13 Mayıs 1853)

BOA.A.DVN.64/58.1266 Zilhicce 29 (M. 5 Kasım 1850)

BOA.A.DVNS.MHM.d.4/1180.967 Zilkade 21 (M. 13 Ağustos 1560)

BOA.A.DVNS.MHM.d.46/341.989 Şevval 5 (M. 2 Kasım 1581)

BOA.A.MKT.MVL.53/2.1268 Receb 21 (M. 11 Mayıs 1852)

BOA.A.MKT.MVL.129/36.1277 Zilhicce 29 (M. 8 Temmuz 1861)

BOA.A.MKT.NZD.55/28.1268 Şa'ban 10 (M. 30 Mayıs 1852)

BOA.A.MKT.NZD.193/16.1273 Muharrem 05 (M. 5 Eylül 1856)

BOA.A.MKT.NZD.195/4.1273 Muharrem 19 (M. 19 Eylül 1856)

BOA.AE.SABH.I.354/24790.1200 Şa'ban 02 (M. 31 Mayıs 1786)

BOA.AE.SABH.I.370/25884.1203 Receb 10 (M. 6 Nisan 1789)

BOA.AE.SMRD.III.4/354.992 Zilkade 15 (M. 18 Kasım 1584)

BOA.BEO.4643.1338 Zilkade 05 (M. 31 Temmuz 1920)

BOA.Y.PRK.HH..nr.10/3. (M. 7 Ekim 1882)

BOA.C.SM.76/3802.1255 Safer 23 (M. 8 Mayıs 1839)

BOA.Hazine-i Hassa Defteri, nr. 8904, H. 1303/M.1885 senesi cetveli, vr. 28a.

BOA.HH.d.24271.1275 Şevval 2 (M. 5 Mayıs 1859)

BOA.D.BŞM.APE.d.14508.1249 Zilhicce 18 (M. 28 Nisan 1834)

BOA.HH.d.18066.1286 Şa'ban 20 (M. 25 Kasım 1869)

BOA.HH.d.24363.1298 Safer 10 (M. 12 Ocak 1881)

BOA.HH.d.16757.1310 Rabiu'l-evvel 13 (M. 5 Ekim 1892)

BOA.HH.d.11228.1317 Receb 28 (M. 2 Aralık 1899)

BOA. HH.d.12294.1318 Cemaziye'l-evvel 16 (M. 11 Eylül 1900)

BOA.HH.d.19139.1324 Şa'ban 27 (M. 16 Ekim 1906)
BOA.İE.SM.4/286.1079 Cemaziye'l-evvel 07 (M. 13 Ekim 1668)
BOA.MAD.d.19602. 1203 Zilhicce 29 (M. 20 Eylül 1789)
BOA.BEO.733/54924.1313 Şa'ban 08 (M. 16 Ocak 1896)
BOA.Y.MTV.304/133.1325 Zilkade 19 (M. 24 Aralık 1907)
BOA.C.AS.1040/45665.1189 Rabiu'l-evvel 13 (M. 14 Mayıs 1775)
BOA.C.DH.259/12943.1199 Cemaziye'l-evvel 29 (M. 9 Nisan 1785)
BOA.C.DH.324/16176.1194 Cemaziye'l-evvel 29 (M. 2 Haziran 1780)
BOA.C.DH.209/10421.1237 Ramazan 11 (M. 1 Haziran 1822)
BOA.C.SM.76/3802.1255 Safer 23 (M. 8 Mayıs 1839)
BOA.C.AS.866/37133.1262 Cemaziye'l-evvel 25 (M. 21 Mayıs 1846)
BOA.Y.PRK.ZB.8/41.1308 Şevval 17 (M. 26 Mayıs 1891)
BOA.Y.PRK.ZB.11/70.1310 Zilkade 15 (M. 31 Mayıs 1893)
BOA.Y.PRK.ASK.91/25. 1310 Zilkade 19 (M. 4 Haziran 1893)
BOA.BEO.2362/177096.1322 Rabiu'l-ahir 20 (M. 25 Şubat 1905)
BOA.ZB.621/109.1324 Ağustos 20 (M. 2 Eylül 1908)
BOA.C.ML.37/1663.1227 Şevval 15 (M. 22 Ekim 1812)
BOA.Y.PRK.ASK. 62/48.1307 Zilhicce 02 (M. 20 Temmuz 1890)
BOA.Y.PRK.ASK.74/78.1309 Muharrem 08 (M. 6 Ağustos 1891)
BOA.Y.MTV. 63/74.1309 Zilkade 15 (M. 11 Haziran 1892)
BOA.Y.PRK.ZB.21/14. 1316 Muharrem 30 (M. 20 Haziran 1898)
BOA.Y.PRK.ASK.172/55.1319 Rabiu'l-ahir 23 (M. 9 Ağustos 1901)
BOA.Y.PRK.ASK.172/114.1319 Rabiu'l-ahir 29 (M. 8 Nisan 1902)
BOA.Y.PRK.ASK.228/99.1323 Rabiu'l-evvel 01 (M. 6 Mayıs 1905)
BOA.Y.PRK.ASK.172/124.1319 Rabiu'l-ahir 29 (M. 5 Ağustos 1901)
BOA.Y.PRK.ASK.174/20. 1319 Cemaziye'l-evvel 24 (M. 8 Eylül 1901)
BOA.MF.MKT.930/79.1324 Rabiu'l-ahir 05 (M. 29 Mayıs 1906)
BOA.MF.MKT.932/5.1324 Rabiu'l-ahir 09 (M. 24 Mayıs 1906)
BOA.ZB.334/94.1325 Haziran 23 (M. 6 Temmuz 1909)
BOA.Y.PRK.ZB.29/7.1319 Cemaziye'l-evvel 02 (M. 17 Ağustos 1901)
BOA.MF.MKT.858/31.1323 Rabiu'l-evvel 22 (M. 27 Mayıs 1905)
BOA.ZB.469/75.1322 Mayıs 10 (M. 23 Mayıs 1906)
BOA.ZB.381/40.1323 Nisan 18 (M. 1 Mayıs 1907)
BOA.ZB.383/32. 1324 Nisan 19 (M. 2 Mayıs 1908)
BOA.DH.MKT.1281/5.1326 Receb 18 (M. 16 Ağustos 1908)

BOA.ZB.381/40. H. 1323 (M. 1905)
BOA.MV.118/61.1326 Safer 20 (24 Mart 1908)
BOA.DH.EUM.THR.104/20.1327 Ramazan 09 (M. 15 Eylül 1909)
BOA.ZB.80/45.1322 Temmuz 29 (M. 11 Ağustos 1906)
BOA.ZB.81/42.1323 Mayıs 14 (M. 27 Mayıs 1907)
BOA.DH.HMŞ.1/1.1334 Zilkade 06 (M. 4 Eylül 1916)
BOA.HR.TH.269/94. M. 9 Eylül 1902
BOA.DH.MKT.1159/87.1325 Safer 28 (M. 9 Nisan 1907)
BOA.HR.MKT.126/24.1272 Safer 25 (M. 6 Kasım 1855)
BOA.ZB.56/38.1323 Teşrin-i Sani 08 (M. 13 Kasım 1907)
BOA.MV.224/59.1340 Zilhicce 26 (M. 20 Ağustos 1922).
BOA.Y.MTV.79/122.1310 Zilhicce 19 (M. 4 Temmuz 1893)
BOA.Y.MTV.101/52.1312 Muharrem 26 (M. 30 Temmuz 1894)
BOA.Y.PRK.BŞK.42/1.1313 Muharrem 01 (M. 24 Haziran 1895)
BOA.Y.PRK.ZB.27/63.1319 Safer 22 (M. 10 Haziran 1901)
BOA.Y.PRK.ZB.29/24.1319 Cemaziye'l-evvel 03 (M. 18 Ağustos 1901)
BOA.Y.PRK.ZB.29/90.1319 Cemaziye'l-evvel 24 (M. 8 Eylül 1901)
BOA.ZB.29/13.1322 Temmuz 25 (M. 7 Ağustos 1906)
BOA.ZB.393/68.1322 Ağustos 06 (M. 19 Ağustos 1906)
BOA.ZB.470/16. 1322 Ağustos 06 (M. 19 Ağustos 1906)
BOA.MF.MKT.932/5.1324 Rabiu'l-ahir 09 (M. 24 Mayıs 1906)
BOA.Y.AHUS.524/112.1326 Receb 29 (M. 27 Ağustos 1908)
BOA.NFS.d.324.1260 Zilhicce 29 (M. 9 Ocak 1845)
BOA.NFS.d.537.1273 Zilhicce 29 (M. 20 Ağustos 1857)
BOA.DH.MKT.2012/76.1310 Rabiu'l-evvel 28 (M. 20 Ekim 1892)
BOA.DH.MKT.2005/21.1310 Rabiu'l-evvel 02 (M. 24 Eylül 1892)
BOA.DH.MKT.2020/67.1310 Rabiu'l-ahir 24 (M. 15 Kasım 1892)
BOA.HR.UHM.110/29. M. 22 Ekim 1911
BOA.Y.PRK.HH.28/58.1312 Zilhicce 16 (M. 10 Haziran 1895)
BOA.BEO.537/40244.1312 Cemaziye'l-ahir 21 (M. 20 Aralık 1894)
BOA.BEO.4712/353340.1340 Ramazan 24 (M. 21 Mayıs 1922).
BOA.BEO.77/5770.1310 Rabiu'l-evvel 05 (M. 27 Eylül 1892)
BOA.BEO.113/8457.1310 Cemaziye'l-evvel 08 (M. 20 Kasım 1892)
BOA.DH.İD.41/17.1329 Cemaziye'l-ahir 26 (M. 24 Haziran 1911)
BOA.DH.MB.HPS.M.38/70.1337 Şevval 06 (M. 5 Temmuz 1919).

BOA.DH.İD.1329 Zilkade 23 (M. 15 Kasım 1911)
BOA.DH.UMVM.1336 Zilkade 21 (M. 28 Ağustos 1918)
BOA.ŞD.24.1339 Muharrem 11 (M. 25 Eylül 1920).
BOA.MV.83/92.1312 Şa'ban 15 (M. 11 Şubat 1895)
BOA.BEO.598.1312 Şevval 15 (M. 11 Nisan 1895)
BOA.BEO.637.1312 Zilhicce 14 (M. 8 Haziran 1895)
BOA.MF.MKT.294/12.1313 Cemaziye'l-ahir 02 (M. 20 Kasım 1895)
BOA.DH.EUM.KADL.5.1329 Muharrem 16 (M. 17 Ocak 1911)
BOA.DH.İ.UM.19/03.1337 Safer 14 (M. 19 Kasım 1918)
BOA.İ.MVL.69.1261 Nisan 27 (M. 9 Mayıs 1845)
BOA.A.MKT.NZD.227/46.1273 Zilkade 05 (M. 27 Haziran 1857)
BOA.İ.DH.745/60877.1294 Rabiu'l-ahir 11 (M. 25 Nisan 1877)
BOA.İ.TAL.85.1313 Rabiu'l-ahir 07 (M. 27 Eylül 1895)
BOA.BEO.2073.1321 Safer 23 (M. 21 Mayıs 1903)
BOA.BEO.2812.1324 Safer 29 (M. 24 Nisan 1906)
BOA.BEO.2868.1324 Cemaziye'l-evvel 18 (M. 10 Temmuz 1906)
BOA.BEO.3802.1328 Nisan 03 (M. 16 Nisan 1912) (Ticaret Nafia).
BOA.DH.İD.144/2.1331 Rabiu'l-evvel 17 (M. 24 Şubat 1913)
BOA.İ.ŞE.12.1317 Şevval 06 (M. 7 Şubat 1900)
BOA.İ.ŞE.14.1318 Şevval 19 (M. 9 Şubat 1900)
BOA.BEO.2786.1324 Muharrem 24 (M. 20 Mart 1906)
BOA.DH.EUM.AYŞ.40/68.1338 Şa'ban 28 (M. 17 Mayıs 1920)
BOA.DH.İ.UM.20/25.1339 Muharrem 29 (M. 13 Ekim 1920)
BOA.C.İKTS.17/837.1209 Safer 19 (M. 15 Eylül 1794)
BOA.A.MKT.DV.125/38.1274 Şa'ban 09 (M. 16 Mart 1858)
BOA.ŞD.759/20.1309 Rabiu'l-ahir 08 (M. 3 Kasım 1891)
BOA.DH.MKT.2638/63.1326 Nisan 28 (M. 11 Mayıs 1910)
BOA.DH.MKT.2792/19.1327 Rabiu'l-evvel 20 (M. 11 Nisan 1909)
BOA.DH.MUİ.16/2.1327 Nisan 15 (M. 28 Nisan 1911)
BOA.BEO.4200/314942.1331 Şa'ban 23 (M. 28 Temmuz 1913)
BOA.MF.MKT.368/45.1315 Rabiu'l-ahir 16 (M. 14 Eylül 1897)
BOA.MF.MKT.521/45.1318 Rabiu'l-ahir 29 (M. 26 Ağustos 1900)
BOA.DH.EUM.AYŞ.45/7.1337 Zilhicce 03 (M. 30 Ağustos 1919)
BOA.ŞD.2917/13.1303 Cemaziye'l-ahir 04 (M. 10 Mart 1886) (İstida 10)
BOA.DH.H.11/46. 1330 Cemaziye'l-ahir 27 (M. 13 Haziran 1912)

BOA. AE.SAMD.III.227/21846.1143 Rabiu'l-evvel 19 (M. 2 Ekim 1730)

BOA. HR.HMŞ.İŞO.130/64.1337 Haziran 28 (M. 28 Haziran 1921)

BOA.İ.MMS.82/3535.1303 Rabiu'l-ahir 27 (M. 2 Nisan 1886)

BOA. Y.PRK.AZJ.24/112.1310 Zilhicce 29 (M. 14 Temmuz 1893)

BOA. Y.A.RES.122/113.1321 Receb 05 (M. 27 Eylül 1903)

BOA. Y.A.RES.122/10.1321 Cemaziye'l-evvel 05 (M. 30 Temmuz 1903)

BOA. İ.MVL.189/5707.1267 Muharrem 07 (M. 12 Kasım 1850)

BOA. PLK.p.6687 ve BOA. PLK.p.6195.1280 Zilhicce 29 (M. 5 Haziran 1864)

BOA.İMVL.79/20.1325 Şevval 15 (M. 21 Kasım 1907)

BOA. ZB.343/43.1322 Teşrin-i Sani 30 (M. 13 Aralık 1906)

BOA. ŞD.850/26.1331 Cemaziye'l-ahir 14 (M. 21 Mayıs 1913) (Şehremaneti 8).

BOA Mali 1296/1880-81 tarihli Hazine-i Hassa Defteri, nr. 24363.

Takvim-i Vekayi Ceridesi (Resmi Gazete)'nin H. 29 Cemaziye'l-evvel 1267 (M. 1 Nisan 1850) tarih ve 445 sayılı nüshası

BOA. BEO.1375/103.1317 Cemaziye'l-evvel 17 (M. 23 Eylül 1899)

BOA, A.DVN 881, 1792-1207.

BOA. BEO.3033/227435.1325 Rabiu'l-evvel 01 (M. 14 Nisan 1907)

BOA. ŞD.181/36. 1325 Safer 06 (M. 21 Mart 1907)

BOA. İ.EV. 43/52. 1325 Safer 26 (M. 10 Nisan 1907)

BOA. C.BLD.17/839.1240 Rabiu'l-evvel 07 (M. 30 Ekim 1824)

BOA. Y.PRK.SGE.2/68.1303 Cemaziye'l-evvel 09 (M. 4 Şubat 1886)

BOA.MVL.882/14.1284 Şevval 21 (M. 15 Şubat 1868)

BOA.Y.PRK.SH.3/110.1309 Şa'ban 12 (M. 12 Mart 1892)

BOA.DH.MKT.543/68.1320 Rabiu'l-ahir 11 (M. 25 Haziran 1904)

BOA.Y.MTV.277/170.1323 Receb 06 (M. 6 Eylül 1905)

BOA.D.BŞM.d.3348.1169 Zilhicce 5 (M. 31 Ağustos 1756)

BOA.C.BLD.3/115.1231 Cemaziye'l-ahir 27 (M. 25 Mayıs 1816)

BOA.C.BLD.108/5389.1255 Zilhicce 29 (M. 4 Mart 1840)

BOA.A.}MKT.MVL.32/31.1266 Zilkade 17 (M. 24 Eylül 1850)

BOA.A.}MKT.MHM.336/73.1282 Safer 10 (M. 5 Temmuz 1865).

BOA.ŞD.2859/39 (İstida 2) 1288 Muharrem 28 (M. 19 Nisan 1871)

BOA.ŞD.2402/9. (Dersaadet 2) 1289 Zilhicce 14 (M. 12 Şubat 1873)

BOA.ŞD.761/24. (Şehremaneti 4) 1310 Muharrem 03 (M. 28 Temmuz 1892)

BOA.İ.ŞE.1/4.1310 Muharrem 11 (M. 5 Ağustos 1892)

BOA.BEO.1880/140968.(Dahiliye) 1320 Rabiu'l-evvel 01 (M. 8 Temmuz 1902)

BOA.DH.MKT.2455/29.1318 Zilkade 08 (M. 19 Şubat 1901)

BOA.DH.MKT.1203/48.1325 Şa'ban 24 (M. 2 Ekim 1907)

BOA.BEO.3216/241146. (Dahiliye).1325 Zilkade 20 (M. 25 Aralık 1907).

BOA.İ.DH.1356/43.1316 Rabiu'l-evvel 27 (M. 15 Ağustos 1898)

BOA.İ.MF.17/10.1328 Zilhicce 20 (M. 23 Aralık 1910)

BOA.A.AMD.94/46. H. 1277 (M. 1860/61)

BOA.MVL.496/143 (5. İstida) 1282 Zilhicce 27 (M. 13 Mayıs 1866)

BOA.ŞD.1188/14. (Ticaret 1) 1309 Safer 10 (M. 15 Eylül 1891)

BEO.159/11906 (Rusumat) 1310 Şa'ban 05 (M. 22 Şubat 1893)

BOA.Y.PRK.ZB.12/35.1311 Rabiu'l-evvel 17 (M. 9 Ekim 1892)

BOA.Y.PRK.ZB..13/21.1311 Zilkade 23 (M. 28 Mayıs 1894)

BOA.MF.MKT.194/16.1311 Receb 16 (M. 23 Ocak 1894)

BOA.MF.MKT.195/89.1311 Şa'ban 06 (M. 12 Şubat 1894)

BOA.BEO.596/44692. 1 (Nafia) 1312 Şevval 13 (M. 9 Nisan 1895)

BOA.ZB.78/6. 1 1312 E 05 (M. 17 Eylül 1896)

BOA.DH.MB.HPS.80/61.1337 Şa'ban 26 (M. 27 Mayıs 1919)

BOA.ZB.395/77.1325 Temmuz 02 (M. 15 Temmuz 1909)

BOA.TS.MA.e. 37/22. 1144 Cemaziye'l-evvel 06 (M. 6 Kasım 1731) (TSMA No: 75/72).

BOA.A.MKT.NZD.197/100. 1273 Safer 20 (M. 20 Ekim 1856)

BOA.MF.MKT.1174/17. 1329 Şa'ban 09 (M. 27 Temmuz 1911)

BOA.MF.MKT.1175/15. 1329 Ramazan 21 (M. 15 Eylül 1911).

BOA.ŞD.683/22.(Şehremaneti 1) 1292 Safer 28 (M. 5 Nisan 1875)

BOA.ŞD.684/8.1292 Zilhicce 25 (M. 22 Ocak 1876)

BOA.ŞD.2409/24.(Dersaadet 3) 1292 Muharrem 16 (M. 22 Şubat 1875)

BOA.MF.MKT.136/67. 2 1309 Şa'ban 07 (M. 7 Mart 1892)

BOA.MF.MKT.596/24.1319 Ramazan 20 (M. 31 Aralık 1901)

BOA.MF.MKT.793/29.1322 Cemaziye'l-evvel 17 (M. 30 Temmuz 1904).

BOA.TS.MA.d 9636. 972 Muharrem 01 (M. 9 Ağustos 1564)

BOA.C.EV.617/31107.1176 Muharrem 29 (M. 20 Ağustos 1762)

BOA.DH.MKT.1832/39.1308 Şevval 04 (M. 13 Mayıs 1891)

BOA.DH.MKT.1837/94.1308 Şevval 21 (M.30 Mayıs 1891)

BOA.MAD.d.19948. 1300 Zilhicce 29 (M. 31 Ekim 1833)

BOA.DH.19/924. 1256 Cemaziye'l-ahir 28 (M. 27 Ağustos 1840)

BOA.T.HFN.658/63.1309 Cemaziye'l-ahir 29 (M. 30 Ocak 1892)

BOA.DH.MKT. 137/1.1311 Rabiu'l-evvel 09 (M. 11 Eylül 1893)

BOA.İ.DH.2/61.1255 Cemaziye'l-ahir 28 (M. 8 Eylül 1839)

BOA.DH.MKT.1448/20. 1304 Zilhicce 29 (M. 18 Eylül 1887)

BOA.Y.PRK.ZB.19/81.1315 Safer 10 (M. 11 Temmuz 1897)

BOA.Y.PRK.ZB.19/92.1315 Safer 24 (M. 25 Temmuz 1897)

BOA.Y.PRK.ZB.27/59.1319 Safer 22 (M. 10 Haziran 1901)

BOA.ZB.2/97.1286 Şa'ban 27 (M. 2 Aralık 1869)

BOA.Y.PRK.ASK.174/114. 1319 Cemaziye'l-ahir 08 (M. 14 Eylül 1901)

BOA.ZB.372/78. 1321 Ağustos 07 (M. 20 Ağustos 1905)

BOA.DH.EUM.AYŞ.24/46.1338 Muharrem 19 (M. 14 Ekim 1919)

BOA.MF.MKT.576/12.1319 Cemaziye'l-evvel 19 (M. 3 Eylül 1901)

BOA.MVL.509/73.1283 Cemaziye'l-ahir 1866 (M. 4 Kasım 1866)

BOA. T.SMA.e.497/40.1317 Şa'ban 28 (M. 4 Aralık 1899)

BOA. HR.MKT.193/55.1273 Şevval 22 (M. 15 Haziran 1857)

BOA. İ.ŞD.77/4547. 1303 Muharrem 1 (M. 10 Ekim 1885)

BOA. MVL.409/13.1279 Şa'ban 09 (M. 21 Ocak 1863)

BOA. Y.PRK.SH.13/3.1321 Safer 09 (M. 28 Nisan 1903)

BOA.TS.MA.d 6052.968 Zilhicce 29 (M. 10 Eylül 1561)

BOA.MF.MKT.1235/89.1336 Zilhicce 05 (M. 11 Eylül 1918)

BOA.MV.211/155. 1336 Cemaziye'l-ahir 21 (M. 3 Nisan 1918)

BOA.BEO.4510/338202.1336 Cemaziye'l-evvel 22 (M. 4 Nisan 1918) (Ticaret; İD/50-15).

BOA.Y.PRK.ZB.28/33.1319 Rabiu'l-evvel 06 (M. 23 Haziran 1901)

BOA.Y.PRK.ZB.28/120.1319 Rabiu'l-ahir 22 (M. 8 Ağustos 1901)

BOA.ZB.484/15.1324 Haziran 26 (M. 9 Temmuz 1908)

BOA.MF.MKT.995/63.1325 Rabiu'l-ahir 12 (M. 25 Mayıs 1907)

BOA.DH.MKT.911/9.1322 Ramazan 14 (M. 22 Kasım 1904)

BOA.HR.MKT.147/60.1272 Şevval 07 (M. 11 Haziran 1856)

BOA.Y.PRK.EŞA.2/19.1297 Cemaziye'l-ahir 24 (M. 3 Haziran 1880)

BOA.MF.MKT.1063/28. H. 1324 (M. 1908)

BOA.ZB.484/15. H. 1324 (M. 1906/1907)

BOA, MAD.d., nr. 17256; BOA, MAD.d, nr. 6347

BOA, MAD.d, nr. 1729

BOA.BEO.3962.1329 Zilkade 20 (M. 12 Kasım 1911)

BOA.(C.BLD).4583.1188 Zilhicce 18 (M. 19 Şubat 1775)

BOA.İ.HUS.173/31.1327 Muharrem 25 (M. 16 Şubat 1909)
BOA.MV.146/14.1328 Zilkade 08 (M. 3 Kasım 1910)
BOA.İ.MBH.17/74.1333 Cemaziye'l-ahir 06 (M. 21 Nisan 1915)
BOA.MF.MKT.1214/40.1334 Rabiu'l-ahir 17 (M. 22 Şubat 1916)
BOA.HR.MKT.272/77.1275 Cemaziye'l-evvel 07 (M. 12 Ocak 1859)
BOA.İ.ŞD.120/7200.1309 Zilhicce 26 (M. 22 Temmuz 1892)
BOA.İ.AZN.35/6.1317 Cemaziye'l-evvel 17 (M. 23 Eylül 1899)
BOA.BEO.931/69773.1314 Zilkade 04 (M. 6 Nisan 1897) (Şehremaneti)
BOA.MF.MKT.472/ 15.1317 Cemaziye'l-ahir 12 (M. 18 Ekim 1899)
BOA.İ.AZN.73/18.1325 Receb 20 (M. 29 Ağustos 1907)
BOA.Y.PRK.ASK. 173/33.1319 Cemaziye'l-evvel 04 (M. 19 Ağustos 1901)
BOA.ŞD.2860/20.1288 Rabiü'l-evvel 03 (M. 23 Mayıs 1871)
BOA.D.BŞM.d.413.1093 Receb 30 (M. 4 Ağustos 1682)
BOA.İE.SM.13/1324.1093 Safer 16 (M. 24 Şubat 1682)
BOA.C.DH.72/3580.1248 Ramazan 07 (M. 28 Ocak 1833)
BOA.İ.DH.. 607/4304.1286 Zilkade 16 (M. 17 Şubat 1870)
BOA.A.MKT.MHM.223/47.1277 Zilhicce 1861 (M. 27 Haziran 1861)
BOA.NFS.d.324.1260 Zilhicce 29 (M. 9 Ocak 1845)
BOA.NFS.d.537.1273 Zilhicce 29 (M. 20 Ağustos 1857)
BOA.Y.PRK.ZB.20/18.1315 Şevval 05 (M. 27 Şubat 1898)
BOA.DH.EUM. 5 Şb 78/30.1337 Cemaziye'l-ahir 09 (M. 3 Mart 1919)
BOA.ZB.395/77. 1325 Temmuz 02 (M. 15 Temmuz 1909)
BOA.DH.MKT.217/52.1311 Ramazan 12 (M. 19 Mart 1894).
BOA.A.DVN 881, 1792-1207.
BOA.Muallim Cevdet B. 8.1216 Zilkade 29 (M. 2 Nisan 1802)
BOA.A.MKT.NZD.262/91.1275 Muharrem 21 (M. 31 Ağustos 1858)
BOA.A.MKT.NZD.264/13.1275 Safer 06 (M. 15 Eylül 1858)
BOA.A.MKT.NZD.266/76.1275 Rabiu'l-evvel 13 (M. 21 Ekim 1858)
BOA.İ.DH, 23553.
BOA.ŞD.3117/63.1331 Şaban 11 (M. 16 Temmuz 1913) (İstida 38).
BOA.ŞD.2908/15.1301 Cemaziye'l-ahir 02 (M. 29 Şubat 1884).
BOA.Y.MTV.79/59.1310 Zilhicce 13 (M. 28 Haziran 1893)
BOA.Y.MTV.81/152.1311 Safer 16 (M. 29 Ağustos 1893)
BOA.Y.PRK.HH..nr.10/3. M. 7 Ekim 1882
BOA.C.SM. 76/3802.1255 Safer 23 (M. 8 Mayıs 1839)

BOA.Hazine-i Hassa Defteri, nr. 8904, H. 1303-M.1885 senesi cetveli, vr. 28a.
BOA.TSM A3593, 55b-56a.
BOA.Mühimme Defteri 52, no. 821, 843.
BOA.TSM B200, 98b.
BOA.ML.EEM.639/21.1323 Kanun-ı Evvel 27 (M. 9 Ocak 1908)
BOA.İ.MMS.172/21.1331 Zilhicce 22 (M. 22 Kasım 1913)
BOA.A.MKT.MHM 445/29.1289 Zilkade 12 (M. 11 Ocak 1873)
BOA.A.MKT.MHM.466/23.1290 Şaban 17 (M. 10 Ekim 1873)
BOA.İ.TNF.14/31.1323 Şevval 26 (M. 24 Aralık 1905)
BOA.A.MKT.MHM.307/82 1281 Safer 26 (M. 31 Temmuz 1864)
BOA.İ.MBH.7/28.1329 Şevval 07 (M. 1 Ekim 1911)
BOA.ŞD. 509/15.1331 Şevval 20 (M. 22 Eylül 1913)
BOA.MV.210/139.1336 Rabiu'l-evvel 11 (M. 25 Aralık 1917)
BOA.İ.HR.118/5785.1271 Cemaziye'l-ahir 10 (M. 28 Şubat 1855)
BOA.İ.DH.529/36651.1281 Cemaziye'l-evvel 11 (M. 12 Ekim 1864)
BOA.ZB.392/46.1322 Ramazan 22 (M. 30 Kasım 1904)
BOA.ML.EEM. 668/68.1324 Nisan 21 (M. 4 Mayıs 1908)
BOA.ZB.395/22 1325 Nisan 21 (M. 4 Mayıs 1909)
BOA.A.MKT.1260 Cemaziye'l-evvel 20 (M. 7 Temmuz 1844)
BOA.DH.MKT. 859/35.1322 Rabiu'l-evvel 23 (M. 7 Haziran 1904)
BOA.Y.MTV.273/127.1323 Safer 22 (M. 28 Nisan 1905)
BOA.DH.MKT. 2827/40.1327 Cemaziye'l-evvel 12 (M. 1 Haziran 1909)
BOA.A.MKT.MVL.135/19.1278 Cemaziye'l-evvel 07 (M. 10 Kasım 1861)
BOA.A.MKT.NZD.250/19.1274 Cemaziye'l-evvel 2 (M. 19 Aralık 1857)
BOA.BEO 1010/75717.1315 Rabiu'l-ahir 21 (M. 19 Eylül 1897)
BOA.A.AMD. 8/33.1265 Receb 06 (M. 28 Mayıs 1849)
BOA.TS.MA.e.643/16.1255 Rabiu'l-evvel 17 (M. 31 Mayıs 1839)
BOA.D.BŞM, 3182.1165 Safer 15 (M. 3 Ocak 1752)
BOA.A.DVN 881, 1792-1207
BOA.Muallim Cevdet B. 8, 29 Zilkade 1216 (M. 2 Nisan 1802)
BOA.ŞD.774/4.1312 Receb 01 (M. 29 Aralık 1894) (Şehremaneti 5)
BOA.C.BLD.14/663.1173 Muharrem 05 (M. 29 Ağustos 1759)
BOA.BEO.3853/288924.1329 Safer 01 (M. 1 Şubat 1911)
BOA.DH.MKT. 2064/23.1311 Rabiu'l-ahir 16 (M. 27 Ekim 1893)
BOA.İ.DH. 286/17971.1270 Rabiu'l-evvel 04 (M. 5 Aralık 1853)

BOA.HH.İ.17/20.1271 Zilhicce 17 (M. 31 Ağustos 1855)
BOA.DH.MKT.1646/88.1306 Zilhicce 08 (M. 28 Temmuz 1889)
BOA.DH.EUM.3.Şb 19/38. 1335 Rabiu'l-ahir 15 (M. 8 Şubat 1917)
BOA.HH.İ. 17/20.1271 Zilhicce 17 (M. 31 Ağustos 1855)
BOA.HH.d. 27256.1318 Safer 19 (M. 18 Haziran 1900)
BOA.DH.İ.UM. 19/08.1337 Zilkade 19 (M. 16 Ağustos 1919)
BOA.İ.MVL.310/12875.1270 Şevval 15 (M. 11 Temmuz 1854)
BOA.DH.MKT.313/30.1312 Cemaziye'l-ahir 01 (M. 30 Kasım 1894)
BOA.BEO.555/41603.1312 Receb 23 (M. 20 Ocak 1895)
BOA. DH.MKT.2457/52.1318 Zilkade 13 (M. 4 Mart 1901)
BOA.İ.ŞE.14/5.1318 Şevval 19 (M. 9 Şubat 1901)
BOA.Y.A.RES.128/44.1322 Şa'ban 22 (M. 23 Ekim 1904)
BOA.DH.MKT.2450/59.1318 Şevval 17 (M. 7 Şubat 1901)
BOA.ŞD.824/14.1322 Şa'ban 13 (M. 23 Ekim 1904)
BOA.DH.MKT.1474/64.1305 Rabiu'l-ahir 19 (M. 3 Ocak 1888)
BOA.ŞD.94/24.1289 Zilkade 21 (M. 20 Ocak 1873)
BOA.Y.A.RES.135/32.1324 Muharrem 16 (M. 12 Mart 1906)
BOA.BEO.3074/230507.1325 Rabiu'l-ahir 28 (M. 10 Haziran 1907)
BOA.ŞD.3138/46.1334 Cemaziye'l-evvel 27 (M. 1 Nisan 1916)
BOA.MF.MKT.43/76.1293 Şa'ban 27 (M. 17 Eylül 1876)
BOA.C.ML.463/18820.1128 Cemaziye'l-evvel 29 (M. 21 Mayıs 1716)
BOA.ŞD.97/32.1295 Cemaziye'l-ahir 10 (M. 11 Haziran 1878)
BOA. BEO.1499/112417.1318 Safer 11 (M. 10 Haziran 1900)
BOA. İ.MF.6/7.1318 Safer 08 (M. 30 Mayıs 1900)
BOA.ŞD.3036/28.1324 Rabiu'l-evvel 27 (M. 21 Mayıs 1906)
BOA.BEO.2310/173118.1322 Muharrem 24 (M. 10 Nisan 1904)
BOA.HH.d.18520.1299 Zilhicce 27 (M. 9 Kasım 1882)
BOA.HH.d.27893.1303 Zilhicce 29 (M. 28 Eylül 1886)
BOA.HH.d.25054.1297 Zilhicce 19 (M. 22 Kasım 1880)
BOA.Y.MTV.206/93.1316 Cemaziye'l-evvel 16 (M. 2 Ekim 1898)
BOA.Y.MTV.206/93.1318 Rabiu'l-evvel 29 (M. 17 Temmuz 1900)
BOA.MF.MKT.461/20.1317 Rabiu'l-ahir 08 (M. 17 Temmuz 1899)
BOA.ZB.373/53.1322 Mayıs 07 (M. 20 Mayıs 1906)
BOA.Y.MTV.63/74.1309 Zilkade 15 (M. 11 Haziran 1892)
BOA.Y.PRK.ZB.21/119.1316 Rabiu'l-ahir 17 (M. 5 Ağustos 1898)

BOA.Y.PRK.ASK.172/114. 1319 Rabiu'l-ahir 29 (M. 16 Temmuz 1901)
BOA.Y.PRK.ASK.172/124.1319 Rabiu'l-ahir 29 (M. 17 Temmuz 1901)
BOA.MF.MKT.576/9.1319 Cemaziye'l-evvel 18 (M. 2 Eylül 1901)
BOA.DH.UMVM. 117/23.1340 Zilkade 18 (M. 13 Temmuz 1922)
BOA.DH.EUM.THR 46/4.1328 Şa'ban 09 (M. 7 Ağustos 1910)
BOA.DH.İ.UM.EK 64/19.1341 Muhareem 29 (M. 21 Eylül 1922)
BOA.DH.MKT.2000/114.1310 Safer 20 (M. 13 Eylül 1892)
BOA.DH.MKT.2592/41.1319 Zilkade 15 (M. 23 Şubat 1902)
BOA.DH.MKT.1861/119.1309 Muharrem17 (M. 23 Ağustos 1891)
BOA.İ.ŞD.108/6477.1309 Zilhicce 23 (M. 19 Temmuz 1892)
BOA.DH.MKT.1767/75.1308 Safer 20 (M. 5 Ekim 1890)
BOA.DH.MKT.1772/50.1308 Rabiu'l-evvel 02 (M. 16 Ekim 1890)
BOA.DH.MKT.1790/111.1308 Rabiu'l-ahir 27 (M. 10 Aralık 1890)
BOA.DH.MKT.1092/47.1324 Rabiu'l-ahir 28 (M. 21 Haziran 1906)
BOA.DH.MKT.484/69.1320 Muharrem 12 (M. 21 Nisan 1902)
BOA.İ.TAL.283/5.1320 Cemaziye'l-evvel 04 (M. 9 Ağustos 1902)
BOA.ZB.393/70.1322 Ağustos 06 (M. 19 Ağustos 1906)
BOA.ZB.80/45.1322 Temmuz 29 (M. 11 Ağustos 1906)
BOA.DH.HMŞ.11/11.1334 Zilkade 06 (M. 4 Eylül 1916)
BOA.MV 133/43.1327 Şevval 06 (M. 21 Ekim 1909)
BOA.ZB.395/52.1325 Haziran 03 (M. 16 Haziran 1909)
BOA.ML.EEM.599/42.1323 Mayıs 08 (M. 21 Mayıs 1907)
BOA.MLEEM.599/69.1323 Mayıs 10 (M. 23 Mayıs 1907)
BOA.ML.EEM.601/53.1323 Mayıs 20 (M. 2 Haziran 1907)
BOA.ML.EEM.742/15.1325 Mart 28 (M. 10 Nisan 1909)
BOA.ML.EEM.730/89.1324 Şubat 10 (M. 23 Şubat 1909)
BOA.DH.EUM.THR.94/38.1328 Muharrem 06 (M. 18 Ocak 1910)
BOA.DH.EUM.2.Şb 54/71.1336 Ramazan 06 (M. 15 Haziran 1918)
BOA.Y.PRK.AZJ.6/112.1300 Zilkade 24 (M. 26 Eylül 1883)
BOA.BEO.1028/77076.1315 Cemaziye'l-evvel 27 (M. 24 Ekim 1897)
BOA.DH.EUM.KADL.20/11.1329 Cemaziye'l-ahir 11 (M. 9 Haziran 1911)
BOA.BEO 4352/326341.1334 Cemaziye'l-ahir 14 (M. 18 Nisan 1916)
BOA.MF.MKT. 1234/10.1336 Receb 17 (M. 28 Nisan 1918)
BOA.ZB. 593/65.1322 Teşrin-i evvel 17 (M. 30 Ekim 1906).
BOA.ŞD.827/30.1324 Şevval 22 (M. 9 Aralık 1906).

BOA.ŞD. 225/27 (Maarif 2) 1327 Şevval 13 (M. 28 Ekim 1909)

BOA.İ.DH.664/46254.1290 Safer 26 (M. 25 Nisan 1873)

BOA.A.MKT.MHM. 448/1.1289 Zilhicce 24 (M. 22 Şubat 1873)

BOA.İ.DH.662/46080.1289 Zilkade 29 (M. 28 Ocak 1873)

BOA.DH.İD.105/2 27.1331 Şaban 26 (M. 31 Temmuz 1913)

BOA.İ.MVL.573/25718.1284 Muharrem 14 (M. 18 Mayıs 1867)

BOA.BEO.4643/348185 (Bahriye; İD / 3) 1338 Zilkade 03 (M. 19 Temmuz 1920)

BOA.MV. 219/107.1338 Şevval 13 (M. 30 Haziran 1920)

BOA.ŞD.2439/35 (Dersaadet 6) 1298 Cemaziye'l-evvel 25 (M. 25 Nisan 1881)

BOA.DH.EUM.3.Şb 13/21.1334 Cemaziye'l-ahir 16 (M. 20 Nisan 1916)

BOA.İ.ŞE.23/49.1326 Cemaziye'l-evvel 03 (M. 3 Haziran 1908) (755 numaralı Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nin mazbatası)

BOA.BEO.1755/131612 (Dahiliye) 1319 Şaban 22 (M. 4 Aralık 1901)

BOA.Y.PRK.ZB.21/80.1316 Rabiu'l-evvel 25 (M. 3 Ağustos 1898)

BOA.Y.PRK.ZB.28/52.1319 Rabiu'l-evvel 29 (M. 16 Temmuz 1901)

BOA.Y.PRK.ZB.25/78.1318 Muharrem 14 (M. 14 Mayıs 1900)

BOA.DH.EUM.ECB.30/54.1338 Şevval 14 (M. 1 Temmuz 1920)

BOA.DH.SN.THR.4/51.1328 Rabiu'l-ahir 15 (M. 26 Nisan 1910)

BOA.Y.PRK.ZB.21/106.1316 Rabiu'l-ahir 17 (M. 4 Eylül 1898)

BOA.MF.MKT.632/5.1320 Safer 28 (M. 6 Haziran 1902)

BOA.ZB.81/80.1323 Temmuz 07 (M. 20 Temmuz 1907)

BOA.ZB.340/37.1324 Temmuz 19 (M. 1 Ağustos 1908)

BOA.ZB.340/112.1325 Temmuz 20 (M. 2 Ağustos 1909)

BOA.HR.TO.558/53 M. 28 Ağustos 1880

BOA.DH.EUM.ECB.30/44.1338 Ramazan 29 (M. 16 Haziran 1920)

BOA.Y.PRK.ZB.8/78.1308 Zilkade 26 (M. 3 Temmuz 1891)

BOA.MV.220/269.1339 Rabiu'l-ahir 05 (M. 17 Aralık 1920)

BOA.MV.220/276.1339 Rabiu'l-ahir 08 (M. 20 Aralık 1920)

BOA.HR.SYS.1956/48 M. 1 Aralık 1878

BOA.DH.MUİ.11/240.1327 Nisan 15 (M. 28 Nisan 1911)

BOA.İ.ML.95/87.1328 Cemaziye'l-evvel 12 (M. 22 Mayıs 1910)

BOA.BEO.4017/301270 M. 19 Mart 1912

BOA.BEO.4558/341806 (Dahiliye; SYS/34-54-6) 1337 Cemaziye'l-evvel 29 (M. 2 Mart 1919)

BOA.İ.DH.113/5723.1261 Zilhicce 05 (M. 5 Aralık 1845)

BOA.BEO.4153/311409 (Bahriye; İD/4-11) 1331 Rabiu'l-ahir 04 (M. 13 Mart 1913)

BOA.BEO.4161/312027 (Dahiliye; İD/4-11) 1331 Rabiu'l-ahir 29 (M. 7 Nisan 1913)

BOA.BEO.4185/313853 (Hazine-i Hassa; İD/4-11) 1331 Receb 17 (M. 22 Haziran 1913)

BOA.BEO.4215/316063 (Dahiliye; İD/4-11) 1331 Şevval 19 (M. 11 Eylül 1913)

BOA.BEO.4194/314527 (Ticaret ve Ziraat; İD/4-11) 1331 Şa'ban 07 (M. 12 Temmuz 1913)

BOA.DH.EUM.SSM.39/41.1338 Rabiu'l-evvel 02 (M. 25 Kasım 1919)

BOA.DH.EUM.AYŞ. 59/47.1340 Cemaziye'l-ahir 22 (M. 20 Şubat 1922)

BOA.HR.İM.78/64. M. 17 Temmuz 1923

BOA.Y.PRK.AZJ 40/39.1318 Muharrem 06 (M. 6 Mayıs 1900)

BOA.Y.PRK.ASK.174/20.1319 Cemaziye'l-evvel 24 (M. 8 Eylül 1901)

BOA.Y.PRK.ZB.27/82.1319 Safer 27 (M. 15 Haziran 1901)

BOA.Y.A.HUS.274/63.1310 Zilkade 07 (M. 23 Mayıs 1893)

BOA.MF.MKT.1005/75.1325 Cemaziye'l-evvel 28 (M. 9 Temmuz 1907)

BOA.MF.MKT.1216/38.1334 Receb 26 (M. 29 Mayıs 1916)

BOA.BEO.3639/272885. (Hazine-i Hassa; 271763) 1327 Ramazan 06 (M. 21 Eylül 1909)

BOA.İ.DH.1141/89031.1306 Şevval 03 (M. 2 Haziran 1889)

BOA.İ.DH.1141/89068.1306 Şevval 02 (M. 1 Haziran 1889)

BOA.Y.PRK.ZB.8/31.1308 Şevval 10 (M. 19 Mayıs 1891)

BOA.Y.PRK.ASK.143/70.1316 Rabiu'l-ahir 18 (M. 5 Eylül 1898)

BOA.İ.ZB.2/15.1317 Rabiu'l-ahir 18 (M. 27 Temmuz 1899)

BOA.MF.MKT.824/26.1322 Zilkade 06 (M. 12 Ocak 1905)

BOA.MF.MKT.916/29.1324 Muharrem 14 (M. 10 Mart 1906)

BOA.ML.EEM.734/33.1324 Şu 25 (M. 10 Mart 1909)

BOA.TS.MA.e 745/65 (TSMA No: 5476/1) 969 Receb 20 (M. 30 Eylül 1561)

BOA.TS.MA. d 9753/0001.971 Zilhicce 29 (M. 8 Ağustos 1564)

BOA.HH.İ 66/1.1304 Receb 24 (M. 18 Nisan 1887)

BOA.Y.MTV. 298/159.1325 Rabiu'l-ahir 27 (M. 30 Mayıs 1907)

BOA.BEO.3566/267400.1327 Cemaziye'l-evvel 16 (M. 5 Haziran 1909)

BOA.BEO.3597/269758.1327 Cemaziye'l-ahir 25 (M. 14 Temmuz 1909)

BOA.DH.MKT.2835/20.1327 Cemaziye'l-evvel 18 (M. 7 Haziran 1909)

BOA.DH.MKT.2868/71.1327 Cemaziyel'l-ahir 18 (M. 7 Temmuz 1909)

BOA.Y.A.HUS.227/57. H. 1306 (M. 1888/89)

BOA.Y.A.HUS.236/92.H. 1307 (M. 1889/90)

BOA.Y.PRK.ASK.84/11.H. 1310 (M. 1892/93)

BOA.İ.HUS.26/14. H. 1312 (M. 1894/95)
BOA.Y.A.HUS.302/58. H. 1312 (M. 1894/95)
BOA.Y.PRK.ZB.27/118. H. 1319 (M. 1901/1902)
BOA.MF.MKT.1239/116. H. 1338 (M. 1919/20)
BOA.DH.MKT.2001/103. H. 1310 (M. 1892/93)
BOA.BEO.535/40054. H. 1312 (M. 1894/95)
BOA.ŞD.773/9. H. 1312 (M. 1894/95)
BOA.İ.AS.13/26.1313 Cemaziye'l-evvel 26 (M. 14 Kasım 1895)
BOA.İ.AS.24/17.1315 Şevval 17 (M. 11 Mart 1898)
BOA.DH.MKT.2875/73. H. 1327 (M. 1909/1910)
BOA.(Dahiliye: İD/55). H. 1339 (M. 1920/21)
BOA.BEO.4694/352020. H. 1340 (M. 1921/22) (Dahiliye: İD/51)
BOA.ŞD.691/33. H. 1297 (M. 1879/80)
BOA.DH.UMVM.149/5. H. 1335 (M. 1916/17)
BOA.D.BŞM.d.3348.1169 Zilhicce 5 (M. 31 Ağustos 1756)
BOA.İ.DH.1356/43.1316 Rabiu'l-evvel 27 (M. 15 Ağustos 1898)
BOA.İ.MF.17/10.1328 Zilhicce 20 (M. 23 Aralık 1910)
BOA.TS.MA.d 9636. 972 Muharrem 01 (M. 9 Ağustos 1564)
BOA.DH.MKT.1832/39.1308 Şevval 04 (M. 13 Mayıs 1891)
BOA.DH.MKT.1837/94.1308 Şevval 21 (M.30 Mayıs 1891)
BOA.DH.EUM.AYŞ.24/46.1338 Muharrem 19 (M. 14 Ekim 1919)
BOA.MF.MKT.576/12.1319 Cemaziye'l-evvel 19 (M. 3 Eylül 1901)
BOA.MVL.509/73.1283 Cemaziye'l-ahir 1866 (M. 4 Kasım 1866)
BOA.BEO.931/69773.1314 Zilkade 04 (M. 6 Nisan 1897) (Şehremaneti)
BOA.MF.MKT.472/ 15.1317 Cemaziye'l-ahir 12 (M. 18 Ekim 1899)
BOA.PLK.p.6687
BOA.PLK.p.6195.1280 Zilhicce 29 (M. 5 Haziran 1864)
BOA.BEO.4643.1338 Zilkade 05 (M. 31 Temmuz 1920)
BOA.TS.MA.e 657/ 28.1200 Zilhicce 29 (M. 23 Ekim 1786)
BOA.C.ML.37/ 1663.1227 Şevval 15 (M. 22 Ekim 1812)
BOA.MF.MKT.932/5.1324 Rabiu'l-ahir 09 (M. 24 Mayıs 1906)
BOA.HR.TH.273/77 (M. 13 Eylül 1902)
BOA.TS.MA.d 10153.1214 Şa'ban 03 (M. 31 Aralık 1799)
BOA.DH.MKT.1646/86.1306 Zilhicce 8 (M. 28 Temmuz 1889)

Buğdaycıoğlu, K. İ. (2004). *İstanbul-Emirgan Korusu tarihi köşk bahçelerinin restorasyonu üzerine araştırmalar.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Cebeci, D. (1993). *Tanzimat ve Türk ailesi: Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbul'unda Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul : Ötüken Neşriyat.

Cerasi, M. (1999). *Osmanlı kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıllarda kent uygarlığı ve mimarisi* (Aslı Ataöv, Çev). İstanbul : Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Cumhuriyet Devrinde İstanbul. (1949). İstanbul : Milli Eğitim Basımevi.

Çelik, Z. (1998). *19. yy'da Osmanlı başkenti değişen İstanbul*. İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çetin, Ş. Ç. (2008). *762 no.lu Üsküdar şer'iyye siciline göre H. 1317-1318/1899-1900 yılları arasında Üsküdar kazasında sosyal hayat.* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Deleon, J. (1993). *Bir tutam İstanbul*. İstanbul : Altın Kitaplar Yayınevi.

Deleon, J. (2002). *Boğaziçi gezi rehberi*. İstanbul : Remzi Kitabevi.

Demirkaya, R. (1999). *Tarihi kentlerde tarihi park ve bahçelerin değerlendirilmesi ve İstanbul örneği.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Denel, S. (1982). *Batılılaşma sürecinde İstanbul'da tasarım ve dış mekanlarda değişim ve nedenleri*. Ankara : ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Dethier, P. A. (1993). *Boğaziçi ve İstanbul: 19. yüzyıl sonu* (Ümit Öztürk Çev.). İstanbul : Eren Yayıncılık.

Durhan, Ö. S. (2009). *Erken Cumhuriyet İstanbul'unda kentsel değişim (1928-1950).* (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Dünya Mirası Konvansiyonu'nun Uygulanmasına Yönelik İşlevsel İlkeler. (2008). Erişim, 02 Mart 2016 http://www.alanbaskanligi.gov.tr/files/Uygulama%20Rehberi.pdf

Ekdal, A. M. (1987). *Bir Fenerbahçe vardı*. İstanbul : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Ekdal, A. M. (1996). *Bizans metropolünde ilk Türk köyü Kadıköy.* İstanbul : Kadıköy Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları.

Ekdal, A. M. (2004). *Kapalı hayat kutusu Kadıköy konakları*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.

Ekşi, E. (2004). *Kandilli sit alanının sayısal ortamda değerlendirilmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Eldem, S. H. (1974). *Köşkler ve kasırlar cilt II.* İstanbul : Devlet Güzel Sanatlar Akademisi.

Eldem, S. H. (1976). *Türk bahçeleri.* Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları.

Eldem, E., Goffman, D., & Masters, B. (2003). D*oğu ile batı arasında Osmanlı kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*. İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Engin, E. F. (2017). *Cumhuriyet Dönemi kent parklarının Karaalioğlu Parkı örneğinde incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Erağan, N. (1994). *Tramvaylı günler ve eski tangolar*. İstanbul : Altın Kitaplar Yayınevi.

Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i umûr-ı belediyye* (Cilt 5, s. 2311-2391) İstanbul : İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.

Ertuğ, N. (1995). *Osmanlı ulaşım sisteminde kayıkçılık*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ertuğ, N. (2001). *Osmanlı Dönemi'nde İstanbul deniz ulaşımı ve kayıkçılar*. Ankara : Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ertuğrul, A. (2011). *19. yüzyıl İstanbul kentsel dönüşümü'nde Üsküdar ve koruma sorunları.* (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Eryılmaz, S. (1999). *Kamu kullanımı kentsel açık alanların tarihsel süreç içerisinde gösterdikleri yapısal değişimlerin irdelenmesi-İstanbul örneği.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Evin, İ. (1999). *Yaşadığım Boğaziçi: anılar, öyküler*. İstanbul : İletişim Yayınları.

Evren, B. (2000). *İstanbul'un deniz hamamları ve plajları*. İstanbul : İnkılap Kitabevi.

Evyapan, G. A. (1972). *Eski Türk bahçeleri ve özellikle eski İstanbul bahçeleri.* Ankara : Başnur Matbaası.

Eyice, S. (1991). Ayrılık Çeşmesi. *TDV islam ansiklopedisi.* Erişim 05 Nisan 2017, http://www.islamansiklopedisi.info

Eyice, S. (1998). Haydarpaşa. *TDV islam ansiklopedisi*. Erişim 05 Nisan 2017, http://www.islamansiklopedisi.info

Eyice, S. (2006). *Tarih Boyunca İstanbul*. İstanbul : Etkileşim Yayınları.

Eyice, S. (2007). *Bizans Devrinde Boğaziçi*. İstanbul : Yeditepe Yayınevi.

Finke, G. (2013). Cultural landscapes and protected areas: unfolding the linkages and synergies. *World Heritage*, 70, 16-25.

Gallica Dijital Kütüphanesi Arşivi, Harita No: KD236ABBA4.

Garnett, L. M. J. (2009). *Türkiye'nin kadınları ve folklorik özellikleri* (Nurettin Elhüseyni, Çev.). İstanbul : Oğlak Bilimsel Kitaplar.

Genç, E. (2008). *Bostan İskelesi'nden Kağıthane Mesiresi'ne kadar Haliç kıyılarındaki açık mekanların değişen kullanımlarının değerlendirilmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.

Giz, A. (1988). *Bir zamanlar Kadıköy.* İstanbul : İletişim Yayınları.

Gökbilgin, T. (1992). Boğaziçi. *TDV islam ansiklopedisi.* Erişim 18 Nisan 2018, http://www.islamansiklopedisi.info

Gören, D. (2014). *20. yy'da Beylerbeyi kentsel dokusunda yaşanan değişim.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Göze, H. (2007). Kadıköylü yıllarım: çocukluk ve gençlik hatıralarım. İstanbul : Kubbealtı Neşriyat.

Grelot, G. J. (1680). Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople. Erişim 25 Temmuz 2018, http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglitData/tmp/pdf/

Gül, M. (2015). *Modern İstanbul'un doğuşu bir kentin dönüşümü ve modernizasyonu.* İstanbul : Sel Yayıncılık.

Güleray Acar, E. A. (1999). *Tarihi bahçelerin rölöve çalışmaları üzerine bir inceleme: Beylerbeyi örneği.* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Gülersoy, Ç. (1971). *Alphonse de Lamartine ve İstanbul yazıları* (Nurullah Berk, Çev.). İstanbul : Yenilik Basımevi.

Gülersoy, Ç. (1983). *Kayıklar.* İstanbul : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Gülersoy, Ç. (1998). *Fenerbahçesi*. İstanbul : Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Güleryüz, A., ve Yüce, H. (2002). *Şirket-i Hayriye'nin boğaziçi vapurları*, *The bosphorus steamers of the Şirket-i Hayriye* (Suzan Alptekin, Renan Mengü, Çev.). İstanbul : Denizler Kitabevi.

Gündüz, N. (2013). *İstanbul Boğaziçi rekreasyon alanları içinde bir yeniden işlevlendirme yaklaşımı: Küçüksu mesire alanı örneği.* (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gürbüz, E. (2009). *Tarih içerisinde İstanbul'daki mesire olgusu ve mesire alanlarının geçirdikleri değişimin Kağıthane Mesiresi örneği üzerinden irdelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gyllius, P. (1997). *İstanbul'un tarihi eserleri.* (Erendiz Özbayoğlu, Çev.). İstanbul : Eren Yayıncılık.

Gyllius, P. (2000). *İstanbul Boğazı.* (Erendiz Özbayoğlu, Çev.). İstanbul : Eren Yayıncılık.

Hamadeh, S. (2010). *Şehr-i sefa-18. yy'da İstanbul, The City's Pleasures Istanbul in the Eighteenth Century* (İlknur Güzel, Çev.). İstanbul : İletişim Yayınları.

Hasol, D. (2005). *Mimarlık ve yapı sözlüğü*. İstanbul : Yapı Yayın.

Haytural, N. (2012). *Yıldız Sarayı Hasbahçesi örneğinde tarihi bahçelerin restorasyon ilkelerinin belirlenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.

Hornby, L. (2007). *Kırım Savaşı sırasında İstanbul* (Kerem Işık, Çev.). İstanbul : Kitap Yayınevi.

Ircica. Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu, no.37/23.

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000483
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000821
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001112
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_Gec_000973
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001547
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001547, Pafta No. 2
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000585, Pafta No. 14
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000610, Pafta No. 12
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000821
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001113
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000608, Pafta No.10
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000609, Pafta No.11
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000643, Pafta No.15
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000580, Pafta No.4
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001111
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_Gec_001592
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001943, Pafta No.42
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001942, Pafta No.49
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000612
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000613, Pafta No.2
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_006539
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_006539
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000654
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000417
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_000416
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001929 Pafta No.48
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001932, Pafta No.47
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001937, Pafta No.54
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001579, Pafta No.EE27/1
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001579, Pafta No.EE27/1
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Hrt_001607, Pafta No.EE 28/3
İ.B.B.Atatürk Kitaplığı Arşivi, No.6
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No.8
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:A12/1
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No: A12/2

İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:60
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:C3
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:C3/2
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:C4
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:C5
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:7
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:AA13
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:AA15/1
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:AA16/1
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:3
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:B 2/1
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:B2/3
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:AA18/1
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:AA18/2
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:22
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:32
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:33
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:BB 19/1
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:CC 19/1
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:CC 20/3
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Plan No:63
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Plan No:64
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Plan No:C1
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Plan No:C1/3
İ.B.B.Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:69
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:76
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Pafta No:CC 30/2
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, SHB_001330
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_000116
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_000481
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_004100
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_006936
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_011673
İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Arşivi, Krt_012307
İhsanoğlu, E. (1987). *İstanbul, geçmişe bir bakış*, İstanbul: Ircica.

İnciciyan, P. Ğ. (1956). *XVIII. asırda İstanbul* (Hrand D. Andreasyan, Çev.). İstanbul : İstanbul Fetih Derneği.

İnciciyan, G. V. (2000). *Boğaziçi sayfiyeleri.* İstanbul : Eren Yayıncılık.

İskender, Ö. (2005). *Yaşayan kültür mirası olarak Topkapı Sarayı bahçeleri.* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Janin, R. (1950). *Constantinople Byzantine*: *developpement urbain et repertoire topographique.* Paris : Institut Français d'Etudes Byzantines.

Kahraman, S. A., ve Dağlı, Y. (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt I.* İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.

Kancan, S. (2009). *Unutulmuş bir Boğaziçi yerleşimi Beykoz*. İstanbul: Heyamola Yayınları.

Kartal, B. (2009). *İstanbul'daki tarihi saray bahçelerinin peyzaj mimarlığı açısından incelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kayın, E. (2012). Bir "kültürel manzara-kültürel peyzaj" öğesi olarak kırsal yerleşimlerin korunmasına yönelik kavramsal ve yasal irdelemeler. www.mimarlikdergisi.com. Erişim 14 Aralık 2017, http://www.mimarlikdergisi.com/index

Kayra C., ve Üyepazarcı, E. (1993). *Kandilli, Vaniköy, Çengelköy: mekanlar ve zamanlar*. İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Kazancıbaşı, F. (1990). Turizm Bakanlığı Profesyonel Turist Rehberliği Kursları Eğitim Notları, Yayınlanmamış Çalışma.

Kızıltan, M. (1987). *The 'Surname' of Mehmed Hazin as a sample of old Turkish phrose*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Koçu, R. E. (1961a). Beylerbeyi. *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 2671-2675). İstanbul: Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaaları

Koçu, R. E. (1961b). Beykoz. *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 2638-2643). İstanbul: Nurgök ve Hüsnütabiat Matbaaları

Koçu, R. E. (1971a). Çengeldere Sokağı. *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 3823). İstanbul: Ercan Matbaası

Koçu, R. E. (1971b). Çengelköyü. *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 3824-3828). İstanbul: Ercan Matbaası

Koçu, R. E. (1971c). Fenerbağçe. *İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 5620,5621). İstanbul: Koçu Yayınları.

Konyalı, İ. H. (1976). *Abideleri ve kitâbeleri ile Üsküdar tarihi Cilt I.* İstanbul : Türkiye Yeşilay Cemiyeti.

Konyalı, İ. H. (1977). *Abideleri ve kitâbeleri ile Üsküdar tarihi Cilt II.* İstanbul : Türkiye Yeşilay Cemiyeti.

Kömürcüyan, E. Ç. (1952). *İstanbul tarihi: XVII. asırda İstanbul* (Hrand D. Andreasyan, Çev.). İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Kösebay, Y. (2007). *Anadolu demiryolu çevresinde gelişen mimari ve korunması*. (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kuban, D. (1994). Küçüksu Çeşmesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, s.161) İstanbul : Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Kuban, D. (2010). *İstanbul: Bir kent tarihi Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul* (Zeynep Rona, Çev.). İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kubilay, A. Y. (2010). *İstanbul Haritaları (maps of Istanbul) 1422-1922*. İstanbul : Denizler Kitabevi.

Küçükerman, Ö. (1994). Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 6, s. 229) İstanbul : Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Kütükçü, T. (2014). *Kadıköy'ün kitabı*. İstanbul : Ötüken Neşriyat.

Library of Congress, Abdullah Biraderler Fotoğraf Arşivi, 19.yy.

Library of Congress, No.38, No.39.

Library of Congress, LOT 13428, no. 021.

Library of Congress, LOT 6984.

Meriç, Ü. (2010). *Seyyahların aynasında İstanbul*. İstanbul : Albaraka Türk Yayınları.

Montagu, L. (1998). *Şark mektupları* (Ahmed Refik, Çev.). İstanbul : Timaş Yayınları.

Mutlu, F. (2006). *XIX. yüzyıl Osmanlı saray bahçelerinde batılılaşmanın tasarıma etkilerinin peyzaj tasarım ilkeleri açısından irdelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Müller Wiener W., ve Schiele R. (1988). *19. yüzyılda İstanbul hayatı*. İstanbul : Roche.

Necipoğlu, G. (1997). The Suburban Landscape of sixteenth-century Istanbul as a mirror of classical Ottoman garden culture, In Attilio Petruccioli (Ed.), *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*, (pp. 32-71). New York: E.J. Brill.

Niyego, A. (2000). *Haydarpaşa'da geçen 100 yılımız*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın Yayın.

Önce, G. (1998). *Moda: kendine özgü bir semt*. İstanbul : Kadıköy Belediyesi.

Öndeş, Ö. (2010). *Asıl efendiler levantenler.* İstanbul : Şenocak Yayınları.

Özcan, A. (1999). Istabl. *TDV islam ansiklopedisi*. Erişim 15 Şubat 2017, http://www.islamansiklopedisi.info

Özdamar, M. (2016). *İslambol namazgahları*. İstanbul : Kırkkandil Yayınevi.

Özhan, M. (1994). Kuklacılık. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 114) İstanbul : Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Özkan, S. H. (2007). 17. yy ın sonları ile 18. yy'ın başlarında Osmanlı-Rus ilişkileri ve Karadeniz'in güvenliği meselesi, *Karadeniz Araştırmaları*, 14, 47-62.

Özsüle, Z. (2005). *Geleneksel yerleşimlerin korunması açısından kültürel peyzaj değerlendirmesi: Mudanya örneği.* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özyüksel, M. (1988). *Osmanlı-Alman ilişkilerinin gelişim sürecinde Anadolu ve Bağdat demiryolları*. İstanbul : Arba Yayınları.

Pardoe, J. (2010). *Sultanlar şehri İstanbul* (Banu Büyükkal, Çev.). İstanbul : İş Bankası Kültür Yayınları.

Pedley, M. (2012). Enlightenment cartography at the sublime porte: François Kauffer and the survey of Constantinople. *Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies*, 39, 29-53.

Ramazanoğlu, G. (2003). *Osmanlı yenileşme hareketleri içerisinde Selimiye Kışlası ve yerleşim alanı*. (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Rapoport, A. (1992). On cultural landscapes. *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 3 (2), 33-47. http://iaste.berkeley.edu/pdfs/03.2e-Spr92rapoport-sml.pdf

S. Saatdjian Fotoğraf Arşivi, 19. yy.

Salah, E. (2013). *Sayfiye to banlieue: suburban landscape around Anatolian railways, from mid-nineteenth century to the World War II.* (Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Salman. Ö. (1999). *İstanbul'da son dönem saray ve kasırlarında bahçe düzenlemeleri.* (Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Sayfiye. (1993). İçinde Osmanlıca Türkçe ansiklopedik lügat, Ankara : Aydın Kitabevi.

Sebah & Joaillier Fotoğraf Arşivi, 19. yy.

Seçkin, Ç. (2000). *XIX. yüzyıl İstanbul sarayları ve dış mekan düzenlemeleri.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Sevengil, R. A. (1985). *İstanbul nasıl eğleniyordu.* İstanbul : İletişim Yayınları.

Sırma, İ. S. (1988). *Tanzimatın götürdükleri*. İstanbul : Beyan Yayınları.

Sözen, M. (1991). *Devletin evi saray*. İstanbul : Sandoz Yayınları.

Staatsbibliothek Zu Berlin. Bildarchiv Preussicher Kultur-Besitz, Ms.Ot.Diez A. Fol. 57).

Şahin, M. G. (2011). *Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşmesinde bir sanayi yapısı örneği: Paşabahçe Rakı ve İspirto Fabrikası.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Şakir, Z. (2011). *Eyüp Sultan ve Haliç*. İstanbul : Akıl Fikir Yayınları.

Şinasi Akbatu Koleksiyonu, II. Abdülhamid Yıldız Arşivi.

Taha Toros Arşivi, (1942). *On altıncı asırda İstanbul ve mesireleri*.

Tanman, B. (1994). Beykoz Çayırı Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (Cilt 2, s. 196) İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Tekçam, M. (2006). *Osmanlı eğlence kültüründe mesire yeri olarak Kağıthane.* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Terzi, A. (2009). 19. yy'da Üsküdar çayırları'nın asıl fonksiyonu üzerine bir araştırma. *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI Bildiriler*, Coşkun Yılmaz, (Ed.), (s.403-414). Türkiye, 6-9 Kasım.

Tutel, E. (1994a). Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Beykoz Vapuru, c.2, s.200, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tutel, E. (1994b). Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Şirket-i Hayriye, c.7, s.182-184, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tutel, E. (2008). *İskeleler Şehri İstanbul*. İstanbul : İDO Yayınları.

Türker, O. (2008). *Halkidonia'dan Kadıköy'e: körler ülkesinin hikayesi*. İstanbul : Sel Yayıncılık.

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 27.07.1924 tarihli belge

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 25.05.1924 tarihli belge

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 24.01.1926 tarihli belge

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 13.07.1927 tarihli belge

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 20.08.1933 tarihli belge

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 23.12.1934 tarihli belge

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 25.02.1935 tarihli belge

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 10.12.1959 tarihli belge

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2007). s.179.

Uçar, Z. (2013). XIX. yüzyıldaki Avrupalı seyyahların gözüyle Osmanlı'daki mesire kültürü. *Gazi Türkiyat,* 12, 75-89.

Uğuryol, D. (2017). *İstanbul tarihi bahçeleri ve mimari elemanlarının koruma sorunları.* (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Url-1 <*http:///www.etimolojiturkce.com*>, erişim tarihi 08.06.2015.

Url-2 <*http://www.eskiistanbul.net*>, erişim tarihi 22.06.2018.

Url-3 <*http://www.beykoz.bel.tr*>, erişim tarihi 12.06.2018.

Url-4 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 05.08.2017.

Url-5 <*http://www.beylerbeyi.org*>, erişim tarihi 07.08.2017.

Url-6 <*http://www.sehirhatlari.istanbul*>, erişim tarihi 07.08.2017.

Url-7 <*https://www.uskudar.bel.tr*>, erişim tarihi 18.04.2018.

Url-8 <*https://www.pinterest.com*>, erişim tarihi 20.04.2018.

Url-9 <*https:///www.uskudaristanbul.com*>, erişim tarihi 13.08.2017.
Url-10 <*https://www.pinterest.com*>, erişim tarihi 07.08.2017.
Url-11 <*https://www.google.com*>, erişim tarihi 07.08.2017.
Url-12 <*https://www.tas-istanbul.com*>, erişim tarihi 20.08.2017.
Url-13 <*https://www.uskudarim.com*>, erişim tarihi 20.08.2017.
Url-14 <*https://www.yandex.com*>, erişim tarihi 20.08.2017.
Url-15 <*https://www.sehirharitası.com*>, erişim tarihi 01.08.2017.
Url-16 <*http://www.eskiistanbul.net*>, erişim tarihi , 02.08.2017.
Url-17 <*https://www.pinterest.com*>, erişim tarihi 09.12.2017.
Url-18 <*https://www.kentvedemiryolu.com*>, erişim tarihi 01.08.2017.
Url-19 <*https://www.sozcu.com.tr*>, erişim tarihi 20.04.2018.
Url-20 <*https*://*www.mynet.com*>, erişim tarihi 09.12.2017.
Url-21 <*https://www.google.com*>, erişim tarihi 09.12.2017.
Url-22 <*https://www.cekirdekgezi.com*>, erişim tarihi 09.12.2017.
Url-23 <*https://www.google.com*>, erişim tarihi 02.07.2017.
Url-24 <*https://www.pinterest.com*>, erişim tarihi 02.08.2017.
Url-25 <*https:// www.facebook.com*>, erişim tarihi 02.08.2017.
Url-26 <*https://gazetekadikoy.com*>, erişim tarihi 02.08.2017.
Url-27 < *https:// arkitera.com*>, erişim tarihi 02.08.2017.
Url-28 < *https://www.eskiistanbul.net*>, erişim tarihi 02.08.2017.
Url-29 http*://www.haydarpasanumune.gov.tr*, 03.08.2017.
Url-30 < *https:// www.pinterest.com*>, erişim tarihi 15.04.2018.
Url-31 < *https:// www.trhastane.com*>, erişim tarihi 15.04.2018.
Url-32 < *https:// www.atilganblog.blogspot.com.tr* >, erişim tarihi 23.04.2018.
Url-33 http://*atilganblog.blogspot.com.tr* >, erişim tarihi 09.12.2017.
Url-34 http://*www.uskudaristanbul.com,* >, erişim tarihi 23.04.2018.
Url-35 http://*www.mimdap.org*>, erişim tarihi 23.04.2018.
Url-36 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 17.07.2017.
Url-37 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 21.08.2017.
Url-38 <*http://www.blog.peramuzesi.org.tr*>, erişim tarihi 28.08.2017.
Url-39 <*http://www*.googleearth.com>, erişim tarihi 14.06.2016.
Url-40 <*http://www.kadikoy.bel.tr*>, erişim tarihi 12.04.2018.
Url-41 <*http://www.milliyet.com.tr*>, erişim tarihi 22.12.2017.
Url-42 <*http://www.kolokyum.com*>, erişim tarihi 25.04.2018.
Url-43 <*http://www.archives.saltresearch.org* >, erişim tarihi 20.04.2018.

Url-44 <*http://www.kadikoylife.com*>, erişim tarihi 20.04.2018.

Url-45 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 18.07.2017.

Url-46 <*http://www.levantineheritage.com*>, erişim tarihi 25.03.2018.

Url-47 <*http://www.youtube.com/watch?v=s9N8VGRgIUo*>, erişim tarihi 25.03.2018.

Url-48 <*http://www.lcivelekoglu.blogspot.com.tr*>, erişim tarihi 25.03.2018.

Url-49 <*http://www.modasemti.blogspot.com.tr*>, erişim tarihi 06.04.2018.

Url-50 <*http*://*www.istanbulermenivakiflari.org*>, erişim tarihi 31.07.2017.

Url-51 <*http://www.kocoreataurant.net*>, erişim tarihi 25.03.2018..

Url-52 <*http://www.sjliyillarimiz.com*>, erişim tarihi 20.07.2017.

Url-53 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 28.08.2017.

Url-54 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 27.08.2017.

Url-55 <*http://http://www.sehirhatlari.istanbul/tr*>, erişim tarihi 28.08.2017..

Url-56 <*http://http://www. www.youtube.com/watch?v=gQOH4VNrC2Q,*>, erişim tarihi 28.08.2017.

Url-57 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 26.07.2017.

Url-58 <*http://www.kucuksudernegi.org*>, erişim tarihi 16.06.2017.

Url-59 < https*:// www.pinterest.com*>, erişim tarihi 29.09.2017.

Url-60 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 30.07.2017.

Url-61 <*http:// www.youtube.com/watch?v=Yc48j-gJ0cw*>, erişim tarihi 25.07.2017.

Url-62 <*http://www.youtube.com/watch?v=Yc48j-gJ0cw*>, erişim tarihi 30.07.2017.

Url-63 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 02.09.2017.

Url-64 <*http://www.wikipedia.org*>, erişim tarihi 02.07.2017.

Url-65 <*http://www.sehirharitası.ibb.gov.trl*>, erişim tarihi 17.12.2017.

Url-66 <*http://www.istanbeautiful.com*>, erişim tarihi 05.07.2017.

Url-67 <*http://www.www.kentvedemiryolu.com*>, erişim tarihi 05.07.2017.

Url-68 <*http:// www.doaks.org*>, erişim tarihi 05.07.2017.

Url-69 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 02.08.2017.

Url-70 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 20.08.2017.

Url-71 <*http://www.yandex.com*>, erişim tarihi 27.08.2017.

Url-72 <*http://www.*earsiv.sehir.edu.tr>, erişim tarihi 24.08.2017.

Url-73 <*http://www.pinterest.com*>, erişim tarihi 12.04.2018.

Url-74 <*http://www.beykozses.com*>, erişim tarihi 14.04.2018.

Url-75 <*http://www.google.com*>, erişim tarihi 15.04.2018.

Url-76 <*http://www.googleearth.com*>, erişim tarihi 14.12.2016.

Url-77 <*http://www.youtube.com/watch?v=t_a3QIvPZeE&t=228s*>, erişim tarihi 07.09.2017.

Url-78 <*http://www.youtube.com/watch?v=tm3qsSRbNAs&t=102s* >, erişim tarihi 04.09.2017.

Url-79 <*http://www.istanbulucuyorum.blogspot.com*>, erişim tarihi 05.09.2017.

Url-80 <*http://www.youtube.com/watch?v=hz5kz1EPZv0&t=155s*>, erişim tarihi 08.09.2017.

Url-81 <*http://www.beykozguncel.com*>, erişim tarihi 10.09.2017.

Url-82 <*http://www.istanbuldakicamiler.com*>, erişim tarihi 11.09.2017.

Url-83 <*http://www.istanbul-constantinople.culturalspot.org*>, erişim tarihi 03.06.2018.

Url-84 <*https://www.sehirharitası.com*>, erişim tarihi 28.07.2018.

Uzunçarşılı, İ. H. (1945). *Osmanlı Devletinin saray teşkilatı*. Ankara : Türk Tarih Kurumu.

Vada, A. C. (2004). *Boğaziçi konuşuyor ve Kanlıca tarihçesi*. İstanbul: Kitabevi.

Wiener, M. W. (2001). *İstanbul'un tarihsel topografyası: 17. yüzyıl başlarına kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul* (Ülker Sayın, Çev.). İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.

Yaltırık, F. (1994). Doğancılar Parkı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 81) İstanbul : Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Yaltırık, F., Efe, A., ve Uzun, A. (1997). *Tarih boyunca İstanbul'un park, bahçe ve koruları-egzotik ağaç ve çalıları*. İstanbul : İsfalt.

Yıldırım, B. (2009). *Belediye başkanı Cemil Topuzlu'nun İstanbul'u dönüştürme uygulamaları.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yıldız, M. (2014). Osmanlı hasbahçelerinin sultanı: Sultaniye Hasbahçesi, *Belleten,* 78 (282), 547-597.

Yücel, E. (1994). Çubuklu. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 533-535) İstanbul : Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad **:** Özgün ARIN

Doğum Tarihi ve Yeri **:** İstanbul / 02.05.1986

E-posta **:** ozgun.arin@okan.edu.tr

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** **:** 2008, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı (Bölüm İkinciliği)
- **Yüksek lisans** **:** 2010, İstanbul Teknik Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı

MESLEKİ DENEYİM:

- Ağustos 2009 - Şubat 2010 döneminde Işık Peyzaj Mimarlığı Şirketi'nde çalışmıştır.
- Eylül 2010 - Aralık 2016 döneminde Okan Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmıştır.
- Aralık 2016'dan beri Okan Üniversitesi Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır.

ÖDÜLLER:

- Aksaray Kılınçarslan Rekreasyon Alanı Peyzaj Tasarımı Öğrenci Proje Yarışması (2. Mansiyon, 2007).

DOKTORA TEZİNDEN TÜRETİLEN YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

YAYINLAR:

- **Arın, Ö.** 2017. 19. yy İstanbul'u Mesirelerinin Dönüşümü: Kuşdili Çayırı, *Mimar-ist,* 17(59), 83-92.

SUNUMLAR:

- Davetli Konuşmacı, 18 Nisan 2018, **"Concrete of Green"**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Doktora Programı, **Doktora Dersi**, Taşkışla, İstanbul.
- Davetli Konuşmacı, **"History of Landscape" Dersi**, 28 Kasım 2017, İstanbul Teknik Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Taşkışla, İstanbul.
- Davetli Konuşmacı**, Çarşamba Seminerleri**, 27 Eylül 2017, **Hidden Traces of Green: Istanbul,** , Düzenleyen: Okan Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul.
- Davetli Konuşmacı**, Ottoman Architecture and Urban Space-City As a Collective Memory, International Seminar and Workshop**, 18-21 Eylül 2017, *Hidden Traces of Green: Istanbul,*, Düzenleyen: İstanbul Teknik Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Taşkışla, İstanbul.

DİĞER YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler

- Kalyoncuoğlu, B. B., **Arın, Ö.** ve Uzun, K. 2017. Toplukonut Çevresi Açık Alanlarda Genç ve Yetişkin Kullanıcıların Mekansal Kalite Tercihleri ve Yenilikçi Yaklaşımlar, *Tasarım+Kuram Dergisi*, 13(24), 11-30.

Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler

- Küçükyağcı Özyılmaz, P. ve **Arın, Ö.** 2018. A Study On Measuring Pedestrian Comfort Level In Istanbul Kadıköy City Center, *Atlas Journal,* 4(10), 626-636.
- **Arın, Ö.** 2017. 19. yy İstanbul'u Mesirelerinin Dönüşümü: Kuşdili Çayırı, *Mimar-ist,* 17(59), 83-92.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında (Proceeedings) basılan bildiriler

- **Arın, Ö.** ve Dündar, S. 2016. Küreselleşme ve Kentin Fiziksel Dokusu: İstanbul'da Katmanlararası Bir Karşılaştırma, *2. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mayıs 11-13, 2016, İstanbul, Türkiye.,
- **Arın, Ö.** ve Dündar, S. 2015. Evaluation of the Relationship Between Urban Identity and Streetscapes in Terms of Sustainability, *Third International Greenage Symposium*, Mimar Sinan Fine Arts University, April 15-17, 2015, İstanbul, Turkey.

- Arın, Ö. 2012. Interaction Between Landscape Design Elements and Place Identity Concept in Urban Landscapes, *ECLAS Conference The Power of Landscape*, Warsaw University of Life Sciences - SGGW, September 19-22, 2012, Warsaw, Poland.
- Arın, Ö. 2011. Planting Design Analysis In Terms Of Visual Assessment: Bursa Soğanlı Botanical Park, *ECLAS Conference Ethics and Aesthetics*, University of Sheffield, September 07-10, 2011, Sheffield, England.

Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler

- Arın, Ö. 2017. Yaşanabilir Erişilebilirlik / İstanbul, *12. Ulaştırma Kongresi Ulaştırma Politikaları*, Mayıs 24-26, 2017, Adana, Türkiye.
- **Arın, Ö.** ve Kalyoncuoğlu, B. B. 2016. Kentsel Peyzaj Uygulamalarının İklim Değişikliğine Adaptasyonunun İstanbul Örneğinde Değerlendirilmesi, *6. Ulusal Peyzaj Mimarlığı Kongresi "Söylem ve Eylem"*, Aralık 08-11, 2016, Antalya, Türkiye.
- Kalyoncuoğlu, B. B. ve **Arın, Ö.** 2016. Geleneksel Anadolu Konut Bahçesinin Ekolojik ve Kültürel Değerlere Göre Değişen Özellikleri, *Türkiye Peyzajları 1. Ulusal Konferansı "Türk Bahçeleri"*, Işık Üniversitesi-İstanbul Teknik Üniversitesi, Mayıs 23-25, 2016, İstanbul, Türkiye.
- Dündar, S. ve **Arın, Ö.** 2015. Korumasız Yol Kullanıcılarının Güvenliği, *11. Ulaştırma Kongresi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mayıs 27-29, 2015, İstanbul, Türkiye.
- Arın, Ö. 2011. Yeşil Binaların Kentsel Ekoloji ve Kendi İçinde Yarattığı Etkinin İncelenmesi, *Çevre Tasarım Kongresi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Aralık 08-09, 2011, İstanbul, Türkiye.

Devam Etmekte Olan Çalışmalar

- Arın, Ö. 2018. *"Kentte / n / Kalan İzler"* başlıklı yazı, "Araftaki Kent" adlı basım aşamasındaki kitap çalışması içinde yer alacak bir bölümdür.
- 2017 yılı içerisinde Yrd. Doç. Dr. Bahar Başer Kalyoncuoğlu ve Peyzaj Mimarı/Kentsel Tasarımcı Özge Kızıl ile birlikte yürütülmekte olan **"İstanbul'da Farklılaşan Konut Dokusu ve Açık Mekan Biçimleri"** başlıklı makale çalışması bulunmaktadır. Çalışma kapsamında 250 adet anket yapılmış olup, SPSS/GIS programları ile analizler yapılarak uluslararası makale çalışması yapılmaktadır.

Söyleşi-Konferans-Sempozyum Katılımı

- Davetli Konuşmacı**,** 04 Nisan 2018, **"Sağlıklı Peyzajlar ve Sürdürülebilirlik"**, Okan Üniversitesi Mimarlık Bölümü Yüksek Lisans Programı, **Yüksek Lisans Dersi,** İstanbul.
- Davetli Konuşmacı, **"Kırsal Peyzaj Dokusunda Alternatif Tasarım Yaklaşımları",** 15 Mart 2018, Düzenleyen: Beykent Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul.
- Katılımcı, **2. Peyzaj Mimarlığı Öğrenci Sempozyumu**, 27-28 Nisan 2012, Düzenleyen: TMMOB Peyzaj Mimarları Odası PMOGENÇ Öğrenci Topluluğu, İTÜ Taşkışla Yerleşkesi.

- Katılımcı, **International ECLAS Le-Notre Landscape Forum**, Antalya, 18-21 Nisan 2012, Düzenleyen: European Council of Landscape Architecture Schools.
- Katılımcı, **Peyzaj Mimarlığı Öğrencileri 3. Öğrenci Kurultayı**, 29 Nisan 2011, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi.

Workshop Katılımı

- **Köyünü Yaşat Yaz Atölyesi**, Çalışma Grubu Yürütücülüğü, 04 Temmuz – 07 Temmuz 2015, Bilecik, Tongurlar Köyü, Düzenleyen: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yapı Uygulama ve Araştırma Merkezi (YUAM).
- **Kırsal Sürdürülebilirlik Çalıştayı**, (Çalışma Grubu Yürütücülüğü), 20-22 Nisan 2015, Okan Üniversitesi Mimarlık Bölümü, Düzenleyen: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Yapı Uygulama Araştırma Merkezi'nin organizasyonu olan "Köyünü Yaşat" proje programı kapsamında, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Yapı Uygulama Araştırma Merkezi ve Okan Üniversitesi Mimarlık Bölümü işbirliğinde düzenlenmiştir.
- **"İstanbul Karasurları ve Kentsel Tarım Yaz Okulu Çalıştayı''** - "Summer School Theodosian Land Walls and Urban Agriculture", İstanbul, 20-25 Mayıs 2013, Düzenleyen: RWTH Aachen Universitesi, Kadir Has, İTÜ, Okan ve Bilkent Üniversiteleri Peyzaj Mimarlığı Bölümü işbirliğiyle düzenlenmiştir.
- **International Urban Design Workshop**, 4 Haziran 2013, Düzenleyen: Okan Üniversitesi Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı Bölümü ve Saxion University of Applied Sciences- Department of Urban Design ile birlikte yürütülmüştür.
- **"Kadıköy'ü Beraber Çiziyoruz" başlıklı PMOGenç Öğrenci Atölye Çalışması**, 16-17 Nisan 2011 (İstanbul Peyzaj Mimarları Odası ve Kadıköy Belediyesi işbirliği ile düzenlenmiştir).

Yarışma Projesi Katılımı

- Bornova Belediyesi Çocuk Dünyası Mimari Proje Yarışması (Katılımcı / Danışman, Peyzaj Yüksek Mimarı, 2016).